

DÜŞÜNSEL

DAVID HARVEY

Sermayenin Mekânları

ELEŞTİREL BİR COĞRAFYAYA DOĞRU

DAVID HARVEY • SERMAYENİN MEKÂN LARI

*SEL

SERMAYENİN MEKÂNLARI*

Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru

DAVID HARVEY, 1935, İngiltere doğumlu. 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamladı. Bristol Üniversitesi'ndeki çalışmalarının ardından 1969'da ABD, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçti. Sayısız makalesi ve birçok dile çevrilen kitaplarının yanı sıra verdiği konferanslarla da bilinen Harvey, beşeri bilimler alanında dünyada en çok atıf yapılan 20 yazar arasında yer almaktadır. 2001'de City University of New York'ta çalışmaya başlayan Harvey, özellikle "mekân" konusundaki çalışmaları ve bu konuda Marksist kurama katkılarıyla dikkat çeker.

Yapıtlarından başlıcaları: *Postmodernliğin Durumu* (1989; Metis, 1997) *Sosyal Adalet ve Şehir* (1973; Metis, 2003), *The Limits to Capital* [Sermayeye Sınırlar, 1982], *The Urban Experience* [Kentsel Deneyim, 1989], *Yeni Emperyalizm* (2003; Everest, 2004), *A Brief History of Neoliberalism* [Neoliberalizmin Kısa Tarihi, 2005], *Umut Mekânları* (2002; Metis, 2008), *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz* (2011; Metis 2012), *Paris Modernitenin Başkenti* (2005; Sel, 2012), *Sermaye Muamması - Kapitalizmin Krizleri* (2011; Sel, 2012)

***SEL YAYINCILIK**

Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

<http://www.selyayincilik.com>

E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

***SEL YAYINCILIK: 557**

DÜŞÜNSEL : 15

ISBN 978-975-570- 574-3

SERMAYENİN MEKÂNLARI

Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru

David Harvey

Türkçesi: Başak Kıcı, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel

Kitabın Özgün Adı:

Spaces of Capital / Towards a Critical Geography

© David Harvey, 2001

© Edinburgh University Press aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2011

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Dizi Editörü: Bilge Sancı - M. Onur Doğan

Editör: M. Onur Doğan

Kapak ve teknik hazırlık: Gülşay Tunç

*Kapak görseli: Joseph J. Roberto, New York, Greenville Village,
Washington Square Area çiziminden detay, 1970'ler.*

Birinci Baskı: Haziran 2012

Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

David Harvey

Sermayenin Mekânları

ELEŞTİREL BİR COĞRAFYAYA DOĞRU

Türkçesi: Başak Kıcı, Deniz Koç,
Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Kaynaklar	13

GİRİŞ

1 Coğrafyayı Yeni Baştan İcat Etmek: New Left Review Editörleriyle Röportaj	17

1. BÖLÜM

COĞRAFYA BİLGİSİ / POLİTİK İKTİDAR

2 Nasıl Bir Kamu Politikası İçin Nasıl Bir Coğrafya?	47
3 Nüfus, Kaynaklar ve Bilim İdeolojisi	60
4 Marksçı Mite Karşı Gelmek ve Chicago Tarzı Üzerine	92
5 Owen Lattimore: Bir anı	118
6 Coğrafyanın Tarihi ve Bugünkü Durumu Hakkında Tarihsel ve Materyalist Bir Manifesto	138
7 Kapitalizm: Parçalanma İmalathanesi	154
8 Federal Hill'den Bir Manzara	162
9 Militan Tikelcilik ve Küresel İhtiras: Raymond Williams'ın kitaplarında yer, uzlam ve çevrenin kavramsal siyaseti	194
10 Şehir ve Adalet: Şehirde Toplumsal Hareketler	229
11 Kartografik Belirlemeler: Küreselleşme Döneminde Coğrafi Bilgiler	252

2. BÖLÜM

MEKÂNIN KAPİTALİST ÜRETİMİ

12 Kapitalist Birikimin Coğrafyası:	
Marx'ın Teorisinin Yeniden İnşası	287
13 Marx'ın Devlet Teorisi	319
14 Mekânsal Onarım: Hegel, Von Thünen ve Marx	339
15 Kapitalizmin Jeopolitiği	371
16 İşletmecilikten Girişimciliğe:	
Geç Kapitalizmde Kent Yönetiminin Dönüşümü	408
17 Sınıf Gücünün Coğrafyası	436
18 Rant Sanatı: Küreselleşme ve	
Kültürün Metalaştırılması	464

Önsöz

Dünya hakkında düşünme ve onu anlama yollarımızı değiştirmeye talip olan kimse, bunu kendi istediği şartlar altında yapamaz. Herkes halihazırda elinin altında bulunan entelektüel hammaddeyi değerlendirmek durumundadır. Ayrıca düşünmenin önüne en iyi durumda engelleyen bir hoşgörü, en kötü durumda ise açıkça baskılayıcı bir unsur olarak çıkan sınırlarla; varsayım, önyargı ve siyasi tercihlerle de boğuşmak zorundadır. 30 yılı aşkın bir süre zarfında yazılan ve bu kitapta bir araya getirilen makaleler, coğrafya disiplininde (benim de ait olduğum ve bugüne dek akademinin karakteristiği olarak bilginin işlevsiz bir biçimde sınıflandırıldığı bir disiplin), akraba çalışma alanlarında (kent çalışmaları gibi) ve genel olarak kamuoyunda paylaşılan düşünme biçimlerini değiştirme teşebbüslerimin kaydını tutuyor. Aynı zamanda bu süre zarfında İngilizce konuşulan dünyadaki bilgi üretimin değişen koşullarını yansıtıyor.

Soğuk Savaş döneminin başlangıcı, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde Stalinizmin ölçüsüzlükleri tarafından desteklenen ve kısıktılarak hüküm süren McCarthycilik tarafından düşünce özgürlüğü üzerinde yaratılan tahribat, 50'li yıllar boyunca ve 60'lı yılların başlarında Marx'ın yazınına, yeniyi kavrayış ve politik eylem biçimleri şekillendirmek için ciddi bir hammadde gözüyle bakmayı epeyce zorlaştırdı. Hatta Owen Lattimore vakasının (5. Bölüm) açıkça gösterdiği gibi, Birleşik Devletlerde resmi dış politikanın çizdiği kalıpların dışına çıkan bir görüşü (Marksizm temelinde olsun ya da olmasın) dillendirmek tehlikeli hale geldi. Bu dış politikaya ise, Sovyet etkisinin ya da Sovyetlerle işbirliğinin engellenmesi ya da ekonominin iyileştirilmesi için kapitalist yerine sosyalist bir yol tercih eden tüm politik hareketlerin peşin olarak batırılması

doktrini hükmediyordu. Öte yandan 1960'ların ortasına gelindiğinde, sömürgeleştirmeye karşı Afrika, Latin Amerika ve Asya'nın büyük bölümünde boy gösteren sayısız mücadele ve devrimci saldırıyı anlamak hususunda hakim düşünce sistemlerinin kötü bir biçimde tökezlediği pek çokları için açık hale gelmişti. Vietnam Savaşı ilerledikçe ABD'nin bağımsızlık ve özgürlüğü korumadığı, 1930'lar ve 1940'ların yıkıcı olaylarında kolaylıkla hasar görebildiği ortaya çıkan ABD temelli kapitalist sistemden destek alarak yeni bir emperyalizm kurmaya çalıştığı düşüncesi giderek daha fazla yaygınlaştı. ABD'deki insan hakları mücadeleleri ve kentsel ayaklanmalar (Malcolm X ve Martin Luther King cinayetleri ve Fred Hampton'ın Chicago'da devlet tarafından öldürülmesiyle doruğa çıkan Kara Panterler'e karşı düzenlenen saldırılar) düşün ve politika yaşamında ciddi yeniden değerlendirmeler gerektiğini gösteriyordu.

İki zorlayıcı nedenden ötürü Marx'ı işin içine katmak önemli gözüküyordu: Birincisi, İngilizce konuşulan dünyanın resmi çevrelerinde bu derece küçümşenen ve karalanan bir doktrinin dünyanın başka her yerinde her gün kurtuluş mücadelesi verenler arasında neden bu kadar yaygın olduğunu anlamak adına. İkincisi, Marx okumanın 1967-73 yılları arasında yükselen (ve neredeyse politik ve kültürel devrime ulaşan) politik dramının içerdiği toplumsal çatışmaları kucaklayıp yorumlayacak bir eleştirel toplum teorisinin temellendirilmesine yardım edip edemeyeceğini görmek için.

Benim bu konulardaki çalışmam 1970'lerde bu sorunlara odaklanan daha genel bir çabanın bir parçası olarak ortaya çıktı. Elbette Marksist ekolün közlerinin belli alanlarda (Birleşik Devletler'de Paul Baran ve Paul Sweezy'nin; Britanya'da ise Maurice Dobb, E. P. Thompson ve Raymond Williams'ın çalışmaları göze çarpıyordu) hala sıcak ve çeşitli Marksist akımların Avrupa'da hala güçlü olduğunu keşfetmek destekleyici oldu. Dikkat ilk olarak, klasik Marksist metinlere taze bir gözle bakarken bu başarıları iyileştirmeye odaklanmalıydı. Daha sonraları Marx'ın yazını daha yaygın bir şekilde çalışılmaya ve daha genel bir kabul görmeye başladı ama halen kısıtlayıcı bir dogma ya da anakronistik ve tepkisel görünüyordu. O zaman, alışılmadık koşulların üstesinden gelmek üzere genişletilip adapte edildiği takdirde, görüşlerinde hayat olduğunu göstermek önemliydi.

Öte yandan benim çalışmalarında kendine özgü, alışılmadık bir yan vardı. Marksist gelenek üzerine çalışanların coğrafya sorunu (ya da tarihsel bir olgu olarak ele alınmasının dışında kentleşme konusu) üzerinde durması, en az coğrafyacıların Marx'ın teorisini kendi düşünceleri için bir temel olarak görmeleri kadar alışılmadık bir şeydi. Olsa olsa radikal coğrafya geleneği (ki hiçbir zaman güçlü olmadı) anarşistlere, özellikle de Peter Kropotkin ve Elisée Reclus gibi coğrafyacı-anarşistlerin göze çarpan düşünürler ve aktivistler olduğu 19. yüzyılın sonlarındaki isimlere dönülürdü. Bu gelenekte pek çok değerli şey vardır. Örneğin bu gelenek, çevre ve kent örgütlenmesi meselelerine Marksizmin genelinde olduğundan çok daha fazla ilgi gösteriyordu. Fakat bu düşünürlerin etkileri ya sıkı sıkıya dar bir alana hapsediliyor ya da Patrick Geddes gibi kasaba planlamacılarının etkisiyle, Lewis Mumford gibilerinin distopya olarak değerlendirdikleri kapitalizmde teknolojik değişimlerin gidişatına karşı kabul edilebilir ve nazik bir alternatif çerçevesindeki bir toplulukçuluğa dönüştürülüyordu. 1960'lar sonundaki Radikal coğrafya hareketinin bir bölümü anarşist geleneğin yeniden canlandırılması sayesindeydi. Öte yandan ulusal kurtuluş ve anti-emperyalist devrimci hareketlere karşı güçlü sempati besleyen coğrafyacılar, daha tarihsel materyalist ve deneysel bir biçimde yazdılar ve Marx üzerine soyutlamalardan kaçındılar. Ancak bu tip coğrafyacılar (akla Lattimore ve Keith Buchanan geliyor) kendi disiplinleri tarafından marjinalleştirildiler ve dışlandılar. Radikal coğrafyacılar yine de sadece bu geleneği muhafaza etmekle kalmadılar, 1968 yılında çıkmaya başlayan *Antipode* dergisinde olduğu gibi onu Marx, Engels, Lenin, Luxemburg, Lukacs ve benzerlerinin metinlerine de uygulayarak bu geleneğe dayanak sağlamaya da çalıştılar.

Antipode dergisinde yayınlanan ve bu derlemenin ikinci bölümünün başlarındaki makaleler bu kolektif çabanın ürünleri. O zamanlar sermaye birikiminin coğrafyası, mekânın üretimi ve eşitsiz coğrafi gelişim hakkında Marksist perspektiften yazılmış pek az şey vardı. Marx, devletin ve dünya pazarının oluşumunu konu alan bir *Kapital* cildi yazmaya söz verdiyse de projesini hiçbir zaman tamamlayamadı. Bu yüzden ben, eğer argümanını tamamlamak üzere yaşamış olsaydı bu konuda ne diyebileceğini görmek için, onun bütün metinlerinin geniş bir okumasını yapmaya koyuldum. Böyle bir okumayı yürütmenin iki yolu var. Birincisi

Marx'a her ifadesi mutlak doğrunun ne olduğunu tasdik eden "usta düşünür" olarak yaklaşmaktır. İkinci ve benim tercih ettiğim yol ise, onun ifadelerine çoğu yayımlanmamış olan çalışmalarının, notlarının ve yazılarının sözel ayrıntılarından çok diyalektik ruhuna saygı gösteren, daha kararlı bir teorik tartışma biçimiyle bütünleştirilmesi gereken ham fikirler ve değişebilir önermeler olarak yaklaşmaktır. Bu ikinci biçimde okuduğumda Marx'ta bazıları bu ciltte bir araya getirilen geniş bir yelpazede şekillenen çalışmalarım ve daha sonraki kitaplarım için bereketli bir zemin buldum.

Fakat Marx'ın yöntemini öğrenmek bana, aynı zamanda coğrafya bilgisinin politik olarak şekillendirilen doğası, çevre meseleleri, yerel politik-ekonomik gelişmeler ve coğrafya bilgisi ile sosyal ve politik teori arasındaki genel ilişki gibi oldukça farklı konularda entelektüel çalışma ve politik yorum yapabilecek yolu da açtı. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın coğrafya bilgisinin politik iktidar tarafından kullanımını anlamak üzere gösterilecek çaba için geniş bir alan. Buna paralel olarak; "nötr", "doğal" ve hatta "sıradan" görünen bazı bilgi türlerinin aslında politik iktidarı korumaya yarayan birer araç olabilecekleri yönünde (mevcut jargonu kullanmam gerekirse) bir 'yapıçözüm' gerçekleştirebilecek eleştirel bir coğrafya (ve eleştirel bir kent teorisi) tanımlama ihtiyacını da güçlendirdi.

Birinci bölümde yer alan makaleler bu sorun etrafında dönüyor. Bu fikrin bütünüyle tatmin edici sistematik bir sunumu henüz gün ışığına çıkmasa da sadece akla yatkın gelmekten daha fazla bağlantı kuran yeterli miktarda kısmi kanıt burada sunuluyor. Bu makaleleri, politik-ekonomik yapının sürdürülmesinde ya da politik-ekonomik düzenin muhalifleri tarafından değiştirilmesinde coğrafi bilginin rolü üzerine, yoğun ilgiyi hak edecek, daha geniş bir projenin hazırlık çalışmaları olarak görüyorum.

Bu başlıklar üzerine yazdığım 30 yıl boyunca, coğrafyada ve daha genel anlamda sosyal bilimlerde hüküm süren –kapitalizmin özürçüleri de dahil– standart teknokratik baştan cevaplara alternatif geliştirmek için ciddi riskleri göze alan pek çok bilim adamı ve aktivist ile ilişki kurma şansına eriştim. Sayıları burada tek tek sayamayacağım kadar çok olan bu kişilere çok derin bir borcum var (kendilerinin kim olduklarını bildiklerine güveniyorum). Fakat uzun süredir omuz omuza olduğum bir yoldaşımın, Jim Blaut'ın, zamansız ölümü nedeniyle bu kitabı ona adıyorum.

Yeni yayımlanan kitabı *Eight Eurocentric Historians* (Sekiz Avrupa Merkezli Tarihçi) benim de düşündüğüm yararlı bir eleştirel çalışmanın, cesur bir örneği. Jim'in çalışmasında parlamaya devam eden köz, umuyorum ki kendi çalışmamda da olduğu gibi, daha genç bir nesil tarafından, eleştirel coğrafya alanında bugüne kadar deneyimlediğimizden daha adil, eşitlikçi, ekolojik açıdan akli başında ve açık bir toplum inşa edene kadar yanmaya devam edecek bir ateş yakılmasında kullanılır.

David Harvey
New York, Nisan 2001

Kaynaklar

Bölüm 10, Singapur'daki Örnek Şehir Konferansı'na Nisan 1999'da teslim edilmiş ve Singapur Yeniden Geliştirme Uzmanı tarafından konferans notları arasında *Örnek Şehirler: 2000'de En İyi Kentsel Uygulamalar* adıyla yayımlanmıştır; bu kitaptaki revize edilmiş versiyonu ise Eylül 2000'de Nepal'deki İnsan ve Şehir: Daha İnsani ve Sürdürülebilir bir Gelişime Doğru isimli konferansta sunulmuştur. Bölüm 11, ilk olarak Haziran 2000'da Hong Kong Baptist Üniversitesi tarafından düzenlenen *Asienyumunda Sosyal Bilimler* konulu konferansta sunulmuştur; bu kitaptaki revize edilmiş versiyonu ise Ağustos 2000'de Seul'daki On Dokuzuncu Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde sunulmuştur. Bölüm 18, Şubat 2001'de Tate Modern'deki *Küresel ve Yerel* isimli konferans için hazırlanmıştır.

Diğer bölümlerin kaynakları aşağıdaki gibidir:

Bölüm 1: *New Left Review*'da yayımlanan bir röportaj, Ağustos 2000

Bölüm 2: *Transactions of the Institute of British Geographers* (İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü Raporları), 1974

Bölüm 3: *Economic Geography* (Ekonomik Coğrafya), 1974

Bölüm 4: *Comparative Urban Research* (Karşılaştırmalı Kentsel Araştırma), 1978

Bölüm 5: *Antipode*, 1983

Bölüm 6: *The Professional Geographer* (Profesyonel Coğrafyacı), 1984

Bölüm 7: *The New Perspectives Quarterly* (Yeni Perspektifler Dergisi), 1992

Bölüm 8: *The Baltimore Book: New Views on Urban History* (Baltimore Kitabı: Kentsel Tarih Üzerine Yeni Bakışlar), 1992

Bölüm 9: *Social Text*, 1995

Bölüm 12: *Antipode*, 1975

Bölüm 13: *Antipode*, 1976

Bölüm 14: *Antipode*, 1981

Bölüm 15: *Social Relations and Spatial Structures* (Sosyal İlişkiler ve Mekânsal Yapılar), editörler: Derek Gregory ve John Urry, 1985

Bölüm 16: *Geografiska Annaler*, 1989

Bölüm 17: *Socialist Register*, 1998

GİRİŞ

BÖLÜM 1

Coğrafyayı Yeni Baştan İcat Etmek: *New Left Review* Editörleriyle Röportaj

New Left Review'da yayımlanmıştır, Ağustos 2000.

Savaştan bu yana Marksist araştırmanın alanı genellikle tarih olageldi. Sizin seçtiğiniz yol daha özgün. Nasıl coğrafyacı oldunuz?

Buna vereceğim cevap incir çekirdeğini doldurmaz gibi görünecek, ama bende etkisi çok derin. Çocukken evden kaçmayı istediğim çok olurdu, ama ne zaman denesem şartların çok zor olduğunu görüp geri dönerdim. Bu nedenle hayal dünyanın içine kaçmaya karar verdim, en azından o dünya hayli özgür bir alandı. O günlerde bir pul koleksiyonum vardı, bütün o farklı ülkelerin pullarının üzerinde Britanya krallığının damgasını görmek, hepsinin bize, daha doğrusu *bana* ait olduğu hissi yaratıyordu. Babam denizcilik geleneği çok eskiye dayanan Chatham'daki bir tersanede ustabaşı olarak çalışıyordu. Gillingham'da yaşıyorduk. Savaş zamanı bizi senede bir defa limana, bir destroyerde çay içmeye götürürlerdi; açık deniz ve imparatorluk hikâyeleri bende derin bir iz bırakmıştır. O zamanlar Donanma'ya katılmaya heves ediyordum. Demek ki savaşın hemen ertesinde, 1946-47'nin o sıkıntılı günlerinde bile emperyal dünyayı çepeçevre kuşatan bir vizyonum varmış. Konuyla ilgili kitaplar okumak, dünya haritaları çizmek çocukken bende bir tutku haline gelmişti. Daha sonraları, ilk gençlik yıllarımda Kent'in kuzeyinde her yeri bisikletle dolaşarak yaşadığımız yerin jeolojik özelliklerini, tarımsal faaliyetlerini ve arazisini keşfetmeye başladım. Bilgiyi bu biçimde edinmek bana çok büyük keyif verdi. Bu nedenle coğrafya bana hep çekici gelmiştir. Okuldayken edebiyat da beni derinden etkiliyordu. Cambridge'e

girdiğimde ki bu o zamanlar yaşadığım çevre için biraz olağandışı bir durumdu, Edebiyat yerine Coğrafya'yı tercih etmemin bir sebebi, Cambridge'de eğitim görmüş bir hocamın olmasıydı. Bu hocam, eğer Cambridge'de İngilizce bölümünde okursam F.R. Leavis'le uğraşmaktan edebiyat okumaya fırsat bulamayacağımı bana gayet açık ve net ifade etti. Ben de, Leavis'in bana bu işi nasıl yapmam gerektiğini anlatmasına gerek kalmadan kendi kendime edebiyat okuyabileceğimi hissettim ve coğrafyayı seçmeye karar verdim. Tabii tarih ve edebiyata olan ilgilim hiçbir zaman azalmadı.

Cambridge'deki Coğrafya bölümü oldukça büyük ve köklüydü, o zamanlar uygulandığı haliyle Britanya'da disiplinin temelini tesis eden yer burasıydı. On dokuzuncu yüzyılda Kent'in tarihsel coğrafyası üzerine yaptığım, şerbetçiotu yetiştiriciliğine odaklanan çalışmamla doktoramı da burada tamamladım. Aslını isterseniz ilk yayınam Whitbread'in çıkardığı şirket içi dergide, mayalanma meselesi üzerine yazdığım yazıdır; lisansüstü eğitim gören bir öğrenci olarak John Arlott'un makalesiyle yan yana çıkan yazım için bir on kağıt kazanmıştım.

1969'da yayımlanan ilk kitabınız Explanation in Geography ile disiplinin ihtirash alanına kendinden emin bir adım attınız. Ancak sanki çok özgün bir pozitivist düşünce yapısının ürünü gibi görünüyor; hiçbir şekilde Fransa ya da Almanya'daki güçlü alternatif geleneklere yer vermeyen, yalnızca Anglo-Sakson referanslara dayanan bir kitap gibi.

Explanation in Geography, disiplinin ana sorunu olarak gördüğüm bir meseleye cevap arıyordu. Öteden beri coğrafi bilgi son derece parçalı olagelmışti, bu da coğrafyanın 'istisnailiği' olarak nitelendirilen bir durumun şiddetle vurgulanmasına sebep oluyordu. Var olan doktrin, coğrafi araştırma sonucu elde edilen bilginin diğer bütün bilgilerden farklı olduğu düşüncesi üzerine kuruluydu. Bu doktrin dahilinde genelleme yapamazsınız, sistematik davranmanız da mümkün değildir. Ortada ne bir coğrafi yasa, ne de başvurabileceğiniz genel prensipler vardır; tek yapabileceğiniz, örneğin gidip Sri Lanka'daki bir kurak bölgeyi inceleyerek hayatınızı bunu anlamaya çalışmakla geçirmek olur. Coğrafi bilginin daha sistematik bir yolla anlaşılması gerektiği hususunda ısrar ederek bu türden bir coğrafya kavrayışıyla mücadele etmek istedim. O

zamanlar mümkün olan tek kaynak pozitivizmin felsefi geleneği idi; 1960'larda Carnap'ın da etkisiyle pozitivizme ilâştirilmiş bir bilimin bölünmezliği anlayışı hakimdi. Bu nedenle Hempel ya da Popper'ı çok ciddiye almıştım; onların bilim felsefelerini daha bölünmez bir coğrafi bilginin inşasına yardımcı olacak biçimde kullanmanın bir yolu olması gerektiği düşüncesindeydim. Bu, tam da disiplin dahilinde istatistikî araştırma tekniklerinin ve yeni kantitatif metodların uygulanması için çalışmaların hız kazandığı bir zamandı. Yani projemin bu niceliksel devrimin felsefi yanını geliştirmek olduğunu söyleyebilirsiniz.

Peki, içeride meydana gelen bu değişimler etkisini göstermeye başlarken, disiplinin dışarıdaki rolü ne oldu? Tarihsel açıdan bakıldığında, sanki coğrafyanın genel entelektüel kültür içerisinde Fransa ya da Almanya'da, Britanya'ya kıyasla çok daha dikkate değer bir pozisyonu olmuş gibi görünüyor; coğrafya buralarda önemli kamusal meselelerle daha fazla ilişkilendirilmiş. Vidal de la Blache'ın Annales Okulu'na uzanan coğrafya çizgisi gayet net bir biçimde millî birlik sorunsalını ele alırken, Almanya'da von Thünen endüstriyelleşme, Haushofer ise emperyal yayılmanın coğrafi stratejileri üzerine kafa yorar. Edward döneminde Mackinder bunun Britanya versiyonunu temsil ediyorduydu da daha marjinaldi. Savaş sonrası Britanya coğrafyasını nasıl konumlandırmalı?

1960'lar öncesi Britanya'da başka hiçbir yerde olmadığı kadar planlama üzerine yoğunlaşıyordu; hem bölgesel planlama hem de şehir planlaması anlamında. Daha o zamanlarda bütün bu imparatorluk tarihi belirgin bir mahcubiyete neden oluyor, jeopolitik stratejileri şekillendirmek şöyle dursun, coğrafyanın herhangi bir küresel role sahip olabileceği ya da olması gerektiği fikrinden uzaklaşıyordu. Bunun sonucunda ortaya son derece pragmatik bir odak çıktı ve Britanya'da coğrafi bilgiyi idari planlamanın bir enstrümanı olacak biçimde yeniden inşa etme çabasına girildi. Bu anlamda disiplin epey işlevselci bir hale geldi. Bu eğilime dair bir bulgu vermem gerekirse, eğer araştırmanın önüne 'kentsel' ibaresini getirecek olursanız sahanın merkezi budur, diyeceğiniz hemen hiçbir alan kalmayacağını söyleyebilirim. Kentsel tarih özü gereği hayli marjinal bir biçimdir; kentsel ekonomi de aynı derecede marjinaldir; tıpkı kentsel politika gibi. Ancak kentsel coğrafyaya baktığımızda gerçekten de disiplin

dahilinde var olan pek çok şeyin merkezinde bulunmuş olduğunu görüyoruz. O zamanlarda da, fiziksel açıdan, çevresel yönetim genellikle yerel kaynakların belirli yollarla idaresi anlamına geliyordu. Dolayısıyla, Britanya’da coğrafyanın -bence epey güçlü olan- kamusal mevcudiyeti belli başlı üç alanda iş görüyordu; ancak Braudel’de ya da Fransız geleneğinde bulabileceğimiz türden daha geniş bir entelektüel ifadeyi yansıttığını söylemek zor. Hatırlayın, disipline ilişkin bazı politik istekler barındıran bir çoğumuz için rasyonel planlama 60’larda kötü bir anlam taşımıyordu. Tam Harold Wilson’ın ‘teknolojinin beyaz ısısı’ laflarını ettiği, bölgesel ve kentsel planlamaların verimlilikleriyle bütün halk için toplumsal iyileşmenin manivelası olacağı zamandı.

Yine de Explanation’ın çarpıcı yönü, içinde politik olarak nitelendirilebilecek tek bir satır içermemesi. Bu türden kaygılara bir kere olsun değinmeden, salt bilimsel bir metin olarak karşımıza çıkıyor. Okuduğunuz kitabın yazarının günün birinde azılı bir radikale dönüşebileceğine hiç ihtimal vermiyorsunuz.

Doğrusunu isterseniz, o zamanki politik görüşüm bir tür Fabian ilericiliğine daha yakındı, o nedenle planlama, verimlilik ve rasyonellik düşüncelerinin bu kadar etkisi altındaydım. Benzer düşüncelere sahip Oskar Lange gibi iktisatçıları okurdum. Dolayısıyla benim için coğrafi meselelere rasyonel, bilimsel yaklaşım ile politik meseleler için verimli bir planlama uygulamasının arasında pek bir çelişki yoktu. Ancak kendimi kitaba öyle kaptırmıştım ki, etrafımda ne kadar çok şeyin değişip yerle bir olduğunu fark etmedim bile. 1968’in Mayıs ayında *magnum opus*’umu yayınevine teslim ettikten sonra politik iklimin tamamen değişmiş olduğunu görerek derin bir mahcubiyet duydum. Bundan sonra da Harold Wilson’ın sosyalizmine olan inancımı tamamen yitirdim. İşte tam bu anda Birleşik Devletler’de iş buldum, Martin Luther King’in katledilişinin ardından büyük ölçüde yıkılıp yıkılan Baltimore’a geldiğimde olayların üstünden henüz bir yıl geçmişti. ABD’de savaş karşıtı hareket ve yurttaşlık hakları hareketi iyiden iyiye hız kazanmıştı, durup kendime baktım, tamamen nötr bir kitap kaleme almıştım, kafamda hiçbir yere oturtamıyordum. İşte o zaman 1960’larda doğruluğuna inandığım pek çok şey üzerine yeniden düşünmem gerektiğini anladım.

Sizi Birleşik Devletler'e hangi rüzgâr attı?

() günlerde Amerikan üniversiteleri Coğrafya bölümlerini genişletiyordu. Britanya'da eğitim ABD'ye kıyasla çok daha kuvvetli olduğundan, Britanya'dan pek çok coğrafyacı yeni pozisyonları doldurmak için bu ülkeye gidiyordu. ABD'de birkaç defa misafir öğretim görevlisi olarak ders vermiştim zaten, Johns Hopkins'ten iş teklifi alınca da bunun çekici bir fırsat olduğunu düşündüm. Coğrafya ve Çevre Mühendisliği'ni bir araya getiren disiplinlerarası bir bölümdü. Sosyal bilimler ve doğa bilimlerinden insanları bir araya getirerek çevreyle ilgili meselelere çok-disiplinli bir yolla hücum etme fikriyle yola çıkılmıştı. Bu yeni programa ilk katılanlardan biriydim. Benim için muazzam bir durumdu, özellikle de ilk yıllarda. Mühendislerin nasıl düşündüğüyle, politik süreçlerle, ekonomik sorunlarla ilgili çok şey öğrendim; coğrafya disiplininin beni kısıtladığını hiç hissetmedim.

Politik atmosfer nasıldı?

Hopkins son derece muhafazakar bir kampus olmakla beraber köklü bir geçmişe sahip, tarihinde alışılmışın dışında özgür düşünen belli başlı kişilere de ev sahipliği etmiş bir yer. Örneğin ilk gittiğimde, bu kişilerden biri, McCarthyciliğin hedefi olmadan önce yıllar boyu Hopkins'te çalışmış Owen Lattimore -*Inner Frontiers of Asia* adlı kitabı muhteşemdir- çok ilgimi çekiyordu. Başına gelenler esnasında orada olan insanlarla uzun uzun konuştum, ardından Lattimore'u bizzat görmeye gittim. Son olarak onu töhmet altında bırakan Wittfogel'e de ulaşmaya çalıştım, Lattimore'a neden bu kadar şiddetli saldırdığına dair bir açıklama istiyordum. Üniversitenin olduğu kadar şehrin politik tarihi de beni ilima cezbediyordu. Küçük bir kampus, muhafazakarlığını hiçbir zaman kaybetmemiş bir yer. Ancak işte tam da bu nedenle bir-iki azimli radikal bile çok etkili olabiliyor. 1970'ler sona ererken üniversite çevresinde ciddi bir savaş karşıtı hareket ve yurttaş hakları aktivizmi mevcuttu. Baltimore'un kendisi zaten en başından beri bende bir merak uyandırıyordu. Ampirik çalışma yapmak için biçilmiş kaftandı. Çok geçmeden sosyal konut projelerindeki ayrımcılıklar üzerine sürdürülen çalışmalara dahil

oldum, o günlerden beri Baltimore büyük ölçüde düşünce dünyamın arka planını biçimlendiregelmiştir.

Baltimore’u bir Amerikan şehri olarak diğerlerinden ayıran nedir?

Pek çok açıdan, ABD kapitalizmi altında şehirleri adeta aynı tornadan çıkaran süreçleri gösteren, güncel şehirciliğe dair bir laboratuvar numunesi olarak ele alabileceğimiz bir yer. Ancak, tabii ki kendine has bir karaktere de sahip. Kuzey Amerika’daki pek az şehirde Baltimore’daki kadar basit bir iktidar yapısı vardır. 1900’den sonra büyük sanayi kuruluşları büyük ölçüde şehrin dışına taşındığında, kontrol de parasını emlakçılık ve bankacılıkla kazanan zengin bir elitin eline geçmiş oldu. Bugün Baltimore’da şirketlerin genel merkezlerini göremezsiniz, şehirden de genellikle Güney’in en büyük plantasyonu olarak söz edilir, çünkü belli başlı birkaç finansal kuruluş tarafından tıpkı bir plantasyon gibi yönetilmektedir. Aslını isterseniz, toplumsal yapı itibarıyla şehir yarı Kuzeyli, yarı Güneylidir. Nüfusun üçte biri Afrikalı Amerikalılardan oluşur, ama şehirdeki siyah militan hareket Philadelphia’da, New York’ta ya da Chicago’da görebileceğiniz düzeyin yanına bile yaklaşamaz. Belediye başkanları Afrikalı Amerikalı olabilir, ama büyük ölçüde finansal ilişkilerle bağımlıdırlar ve şehirle hiçbir alakaları olmayan beyaz banliyölerle çevrilidirler. Kültürel açıdan, Amerikan zevksizliğinin kalelerinden biridir. John Waters’ın filmleri klasik Baltimore’dur; filmleri başka bir yerde hayal edemezsiniz bile. Mimarlık açısından, şehrin yapmaya çalıştığı her şeyde bir yamukluk oluyor, sanki bir evi yanlış hesaplanmış açılarla inşa etmeye çalışan bir mimar gibi, ardından, yıllar sonra, insanlar ‘Ne kadar ilginç bir yapı, değil mi?’ diyorlar. İnsan bu tip şeylere giderek daha çok ilgi duymaya başlıyor. Hatta bir defasında *Baltimore: Acayiplikler Şehri* adında bir kitap yazabilirim diye düşünmüştüm.

1973’te yayımlanan ikinci kitabınız Sosyal Adalet ve Şehir üç bölümden oluşuyor: Liberal Formülasyonlar, Marksist Formülasyonlar, Sentez. En başından bölümleri bu şekilde, kendi evriminizden izler taşıyacak biçimde mi tasarlamıştınız, yoksa yazarken mi bu şekilde gelişti?

Bölümlerin dizilimi planlamadan ziyade rastlantısal oldu. Kitaba başladığımda kendimi halen bir Fabian sosyalisti olarak adlandırıyordum,

ancak bu etiket ABD bağlamında pek anlam ifade etmiyordu. O zamanlar Amerika'daki halimi en iyi ifade edecek terim herhalde 'yılmaz bir liberal' olurdu. Dolayısıyla bu çizgilerden hareketle yola çıktım. Sonrasında işe yaramadıklarını fark ettim. O zaman Marksist formülasyonlara döndüm ve daha iyi sonuçlar verebilir mi acaba diye bakmaya karar verdim. Anlayacağınız, bir yaklaşımdan diğerine geçişim ölçüp biçerek olmadı; rastgele üstüne bastım.

Ama 1971'den beri, yani Baltimore'a gidişinizin üzerinden fazla zaman geçmeden, Marx'ın Kapital'i üzerine çalışan bir topluluğa dahil oldunuz; yakın zaman önce bu dönemi gelişiminiz açısından bir dönüm noktası olarak gördüğümüzü de ifade ettiniz. Topluluğun başını çeken kişi siz miydiniz?

Hayır, ilk adım, Marx'ın *Kapital*'ini okumak isteyen -Dick Walker'ın da aralarında bulunduğu- bir grup lisansüstü öğrencisinden geldi, ben de organizasyonu düzenlemeye yardımcı olan fakülte elemanıyım. O zamanlar Marksist değildim, Marx hakkında da pek bir bilgim yoktu. Ayrıca o dönemler hala Marksist literatürü İngilizcede bulmakta sıkıntı yaşıyordu. Dobb, Sweezy ya da Baran'dan başka birileri de pek yoktu. Sonraları sizler Fransızca ve Almanca metinleri su yüzüne çıkardınız, Penguin'in Marx Kitaplığı serisi yayımlandı. Bu serideki *Grundrisse* gelişimimiz açısından büyük bir adımdı. Okuma grubu harikulade bir deneyimdi, ne var ki kimseye bir şey öğretecek durumda değildim. Grup olarak hep birlikte el yordamıyla yolumuzu bulmaya çalışıyorduk. Bu da bizi hep bir adım daha ileri gitmeye sevk ediyordu.

Sosyal Adalet ve Şehir kitabınızın sonunda, Henri Lefebvre'in şehircilik üstüne yaptığı çalışmalarla kitabı yazdıktan sonra karşılaştığınızı ifade ediyor ve Lefebvre'in yazdıklarıyla ilgili bazı çarpıcı gözlemlerinizi paylaşıyorsunuz. O dönemde Fransız düşünürlerin mekân üzerine geliştirdikleri fikirlerden ne kadar haberdardınız? Geriye baktığımızda, Fransız Marksizmi dahilinde sizin konunuzla ilgili olabilecek iki belirgin çizgi bulunduğunu görüyoruz: Yves Lacoste ve Herodote'daki meslektaşlarının tarihsel coğrafyası ile sürrealizmden etkilenecek şehri gündelik hayattaki öngörülemezliğin alanı olarak ele alan Lefebvre'in çağdaş kent teorisi. Aslında Fransa'da geleneksel olarak bu ikisinden daha önemli bir başka çizgi daha vardı, bu çizgi de en bilinen temsilcisi Pierre Georges olan

Komünist Parti'yle bağlantılıydı. Söz konusu grup, atamalar üzerinde ciddi bir kontrol sahibi olduğundan üniversite sisteminde nüfuzluydu. Coğrafya anlayışları alenen politik olmaktan uzaktı; temelde ilgilendikleri, yeryüzünde toplumların bir araya geldikleri toprak parçaları ve üretim güçleri tedavüle sokulurken bu yerlerin ne tür dönüşümler geçirdiğiydi. Lefebvre bir coğrafyacı olarak görülüyordu. Disiplinin ana referans noktası Georges'tu.

Lefebvre'in düşüncelerine cevabınız oldukça belirleyici bir açıklama olarak karşımıza çıkıyor; sonraki çalışmalarınızda bu konudaki görüşlerinizi tekrar tekrar dile getiriyorsunuz. Bir taraftan Lefebvre'in yazılarında hakim olan eleştirel ütopyacı bakışı bol bol takdir ederek radikalliğine yakınlık duyuyorsunuz, diğer taraftan dengeleyici bir realizm ihtiyacına işaret ediyorsunuz. Bu iki yönlü cevap daha sonraki çalışmalarınız için bir tür örüntü haline geliyor; Postmodernliğin Durumu'nda 'esnek birikim' kavramını nasıl da hem yaratıcı bir biçimde ele aldığınızı hem de ampirik bir biçimde kuşattığınızı fark edip, son yazılarınızda ekolojik felaket habercilerine verdiğiniz tepkiyi de görünce, bunun hem kendini işine tutkuyla vermenin hem de akla yatkın, itidal sahibi olmanın alışılmadık bir birleşimi sonucu meydana geldiğini düşünmeden edemiyor insan.

Sosyal Adalet ve Şehir'i yazarken öğrendiğim derslerden biri benim için daima önem teşkil etmiştir. Ne olduğunu en iyi Marx'ın farklı kavramsal parçaları birbirine sürterek nasıl entelektüel bir ateş yakabileceğimizi anlatırken kullandığı bir ifadeyle açıklayabilirim. Teorik yenilikler genellikle farklı güç silsileleri arasındaki ihtilaf sonucunda ortaya çıkar. Bu türden bir sürtüşmede kişi çıkış noktasını asla hepten bir kenara bırakmamalıdır; fikirler, ancak sahip oldukları özgün öğeler yeni fikirlerde tamamen özünsenmediği sürece ateş alabilir. Sosyal Adalet ve Şehir'deki liberal formülasyonlar herhangi bir suretle tamamen yok olmuyor, aksine, müteakip gündemin bir parçası olarak varlığını sürdürüyor. Marx okuduğumda, bunun bir politik ekonomi eleştirisi olduğunun farkındayım. Marx hiçbir zaman Smith'in ya da Ricardo'nun saçmalamaları gibi bir izlenim uyandırmaz, düşüncelerine karşı son derece saygılı yaklaşır. Ancak aynı zamanda onların kavramlarıyla Hegel ya da Fourier'inkileri dönüştürücü bir süreç içinde karşı karşıya getirmekten

de geri durmaz. Dolayısıyla kendi çalışmalarım da bu türden bir yaklaşım bir prensip haline geldi: Lefebvre'in bazı muhteşem fikirleri olabilir, Regülasyon Okulu bazı ilginç kavramlar geliştirmiş olabilir ve bütün bunlara hak ettikleri saygıyı göstermek gerekir, ancak kendi tarafınızda da her şeyi boşvermemelisiniz – parçaları birbirine sürterek şu soruyu yöneltmeniz gerekir: Bu süreçten yeni bir bilme biçimi elde edebilir miyim?

Sosyal Adalet ve Şehir nasıl karşılandı? 1970'lerin başlarında entelektüel açıdan ciddi bir sola kayış yaşıyordu; olumlu tepki aldı mı?

ABD'nin Massachussetts eyaletindeki Worcester şehrinde bulunan ve ülkenin en köklü coğrafya bölümlerinden birini barındıran Clark University'de yayımlanmakta olan *Antipode* dergisi çevresinde coğrafya disiplininde halihazırda radikal bir hareket mevcuttu. Derginin kurucuları coğrafi tarihin Batı kolonyalizmiyle iç içe girmesinden nefret eden ve hararetle anti-emperyalizmi savunan kişilerdi. Dergi, ABD'de ulusal toplantıların yapılmasına ve Sosyalist Coğrafyacılar olarak bilinen bir grubun oluşmasına büyük katkıda bulundu. Britanya'daysa Doreen Massey ve başkaları benzer bir hareketi temsil ediyordu. Dolayısıyla, 1970'lerin başında coğrafya alanında genç insanlar arasında bu tikel boyutu araştırma kaygısıyla yola çıkan çok yaygın bir hareket olduğunu söyleyebilirim. *Sosyal Adalet ve Şehir* bu âni kayıtt düşen ilk metinlerden biriydi ve zamanla bir referans noktası haline geldi. Disiplin haricinde de pek çok okura ulaştı, özellikle kent sosyologları ve bazı siyaset bilimcilerinin dikkatini çekti. Kentle ilgili konular tabii ki radikal iktisatçıların da dikkatini çekiyordu; konu ABD'nin başlıca politik meselelerinden biri haline gelmişti çünkü. Dolayısıyla, kitabın kabul görmesi için oldukça uygun bir zemin mevcuttu.

The Limits to Capital da ondan dokuz yıl kadar sonra, 1982'de yayımlandı. İktisat teorisi üzerine çok önemli bir kitap olmanın yanı sıra önceki yazılarınızı fersah fersah aşmasıyla şaşkınlık veriyor. Bu değişimin ardındaki hikâye nedir acaba?

Cambridge'deyken neoklasik iktisat ve planlama teorisiyle ilgili genel bir bilgi sahibi olmuştum. Coğrafyacılar için Von Thünen'in yerleşim teorisi en başından beri çok önemli bir referans noktası teşkil ediyordu.

Ayrıca, *Explanation of Geography*'yi yazarken her şeyi matematiksel bir mantıkla açıklamaya çalışan pozitivist tartışmalara tabii ki ben de katılmışım, o nedenle daha sonra Morishima ya da Desai gibi Marksist iktisatçıların yazılarını okuduğumda neler olduğunu anlamakta ciddi bir sorun yaşamadım. Morishima'nın çalışmalarından ve kuşkusuz Sweezy'nin *Kapitalist Gelişme Teorisi*'nden çok fayda gördüm. Ancak dürüst olmam gerekirse, *The Limits to Capital*'ı yazarken en çok Marx'ın metinlerinin içinden çıkmakta zorlandım. *Sosyal Adalet ve Şehir*'i kaleme aldığım zaman Marx'ı anlamamış olduğumu fark ederek başka bir yerden pek yardım almadan kendi kendime oturup bu durumu aydınlığa kavuşturma ihtiyacı hissettim. Amacım teoriyi kentsel meseleleri anlamama yetecek kadar çözmekti, fakat o zamana dek üzerine pek bir çalışma yapılmamış olan sabit sermayeye ilişkin sorulara değinmeden bunu yapmama imkân yoktu. Ayrıca, Baltimore'dan bildiğim ve konut piyasalarının temelinde var olan finans sermayesi sorunu mevcuttu. Kitabın ilk bölümünden sonra yazmayı bıraksaydım, o zamanlar Marx'ın teorisini ele alan öteki yazılardan pek bir farkı olmazdı. Kitabı asıl alışılmadık kulan, sabit sermaye formasyonunun geçiciliğini ve bu durumun para akışları ve finans sermayesiyle nasıl ilişkilendiğini uzamsal boyutlarıyla ele aldığım son bölümdü. Bunu yapmak zor bir işti. *Limits to Capital*'ı yazarken neredeyse aklımı yitirecektim; bitirmekte çok zorlandım, metni okunabilir hale getirmek için de hayli uğraşmam gerekti, yıllarımı bu kitaba verdim diyebilirim. Şu ana dek yaptığım her şeyin temelini bu kitapta bulabilirsiniz. En severek yazdığım kitap bu kitap oldu, ama kaderin cilvesine bakın ki muhtemelen en az okunan kitabım da budur.

Kitap yayımlandığı zaman nasıl tepkiler geldi? NLR'nin hiç ilgi göstermediği malum, peki diğer Sol kesimler nasıl karşıladı?

Kendini Marksist iktisatçı olarak tanımlayan herhangi birinin kitabı ciddiye aldığını hatırlamıyorum. Marx'ın uyguladığı yöntemle taban tabana zıt olduğundan, bu lonca ruhunu hep çok tuhaf bulmuşumdur. Anlamsız tepkilerin dolaylı nedenleri olduğu muhakkak. Sraffa ve Marx'ın değer kavramı üzerindeki ihtilaf halen devam ediyordu, bana kalırsa çoğu kişiyi Marx'ın kapitalist gelişmeye ilişkin teorilerine kulak vermekten alı-

koyan neden de buydu. Ayrıca Jim O'Connor ve John Week gibilerinin başka kriz teorisi versiyonları mevcuttu. Kitabı emperyalistler arası savaşıların sonuna dair bir kehaneti andıracak biçimde de bitirebilirdim, tartışmayı nihayetlendirmek için kolay bir seçim olurdu. Tek ciddi fikir çatışması Michael Lebowitz'in *Monthly Review*'da kitaba saldırmasıyla yaşandı, cevabım ondan bir süre sonra yayımlandı. Genel olarak, kitabın pek yankı uyandırdığını söyleyemem.

Demek yalnız değilmişsiniz. Aynı şekilde, Kapital yayımlandığında üzerine o kadar az fikir beyan edilmişti ki, Marx takma bir isim kullanarak kitabıyla ilgili bir eleştiri kaleme almaya gönül indirmek zorunda kalmıştı. Geriye dönüp bakıldığında çarpıcı olansa, kriz teorinizin yine iktisatçı olmayan iki Marksist'in sonraki çalışmalarına öncü olması: Tarih alanında Robert Brenner, sosyolojide ise Giovanni Arrighi. Her ikisinde de mekân, sizin kitabınızdan önce Marksist gelenekte görülmedik bir biçimde, açıklamanın merkez kategorisi halinde karşımıza çıkıyor. Düzlem daha ampirik olsa da (birinde savaş sonrası ulusal ekonomilere dair, diğerkindeyse uzun vadeli küresel genişleme döngülerine dair kapsamlı bir hilginin takip edilmesi gibi), çerçeve ve varılan temel sonuçlar esasta aynı. Kitabınız sermayenin kriz eğilimlerini öteleme ya da ortaya çıkarma biçimlerini üç ana bölümde (yapısal tespit, mekânsal tespit ve zamansal tespit) daha önce benzeri görülmedik bir netlik içinde ortaya koyarak çözümlemesiyle bu türden açıklamalar için tam bir model teşkil ediyor:

Geriye bakıldığında kitabın bu açıdan isabetli olduğunu söyleyebilirsiniz. Ancak doğrusunu isterseniz daha sonra üzerine yeni taşlar konarak geliştirilebilecek bir metin ortaya çıkarmayı umarken, kimsenin o gözle bakmadığını ve metnin olduğu yerde öylece kaldığını görmek beni şaşırttı. Tabii ki bazı radikal coğrafyacılar ve belki bir-iki sosyolog arasında gündeme geldi, ama metni istediğim gibi kullanan olmadı. Dolayısıyla bugün, örneğin, krize ilişkin bu açıklamayı alıp mesela dünya sistemleri teorisine sürtebilirim – aslını isterseniz önümüzdeki yıl bir ders için muhtemelen bunu yapmayı deneyeceğim.

Yaptığının hemen kabul görmesinin önündeki daha büyük engelse herhalde Marksistlerin öteden beri doğal bir olumsuzluk alanı olarak gördükleri coğrafya ile -yeryüzündeki gelişigüzel değişimler ve beklenmedik

olayların nihayetinde maddi hayatta fark yaratan sonuçlara yol açmasıyla- yüzleşmekte zorlanmaları olmuştur. Tarihsel materyalizmin başlıca savları herhangi bir mekânsal konumdan bağımsız, tümdengelimli bir yapıya sahiptir; bu yapıda da mekânsal konum yer bulmaz. İlginçtir ki, The Limits to Capital'da geliştirdiğiniz kriz teorisi de bir anlamda bu geleneğe saygı göstererek müthiş netlikte bir tümdengelimsel yapı geliştiriyor. Ancak yapının içine mekânı da vazgeçilmez bir öge olarak yerleştirmekte çok başarılı. Bu yaptığınız yeni bir şeydi. Kapital'de coğrafi anlamda farklılaşmamış kategoriler doğal-tarihsel bir zeminde bir arada kullanılmış oldu; tabii ki tümdengelimci bir argümanın gerektirdiği gibi soyut bir biçimde temsil edilerek. Buradaki kombinasyon kabul görmüş beklentileri yerinden etmek üzere ayarlanmış sanki.

İlk başta niyetim kentselleşmeye dair bazı tarihsel soruları *The Limits to Capital*'da ele almakti, ancak bu öylesine devasa bir proje haline geldi ki, sonunda bu konudaki fikirlerimi 1985'te *Consciousness and the Urban Experience* ve *The Urbanization of Capital* adlarıyla yayımlanan iki makale kitabında bir araya getirdim. Bu iki kitapta yer alan içeriğin bir bölümü *The Limits to Capital*'dan da eskiye dayanır. 1976 ve 77 arasında bir yılını buradaki Marksist tartışmaları takip etmek üzere Paris'te geçirdim. Bu sırada hala *The Limits to Capital*'la cebelleşiyordum ve ne yazık ki şehirde bulunmam beklediğim gibi işe yaramadı. Doğrusunu isterseniz Parisli entelektüelleri bir parça kibirli bulmuştum, Kuzey Amerika'dan gelen biriyle geçinmeleri neredeyse söz konusu bile değildi – bu nedenledir ki birkaç yıl sonra Althusser'i topa tuttuğunda Edward Thompson'a bir nebze olsun yakınlık duymadan edemedim. Öte taraftan o meşhur sirkin bir parçası olmayan Castells ve diğer kent sosyologları çok sıcak ve yardımseverlerdi, yani zamanımı boşa harcadım diyemem. Umduğumu bulamasam da, bir şehir olarak Paris giderek daha çok merakımı cezbetmeye başlamıştı. Yeniden üretim şemalarıyla cebelleşmek-tense şehri keşfetmek çok daha eğlenceliydi ve bu heyecanımın sonucunda 1978'de yayımlanan *Sacré-Coeur* ve *Komün* hakkındaki yazım ortaya çıktı. Ardından İkinci İmparatorluk dönemindeki Paris'e uzandım, muhteşem bir konu olduğundan iki cildin içindeki en uzun makale o oldu. İlgimi çeken nokta şuydu: *The Limits to Capital*'da bulunan

türden teorik aygıtlar somut durumlarda nereye kadar işe yarıyordu acaba?

Buşlı başına ince bir kitap halinde basılabilecek kadar uzun olan İkinci İmparatorluk makalenizde birden fark edilir bir değişim hissediliyor, daha önceki yazılarınızda hiç rastlamadığımız biçimde bir edebi kaynak bolluğuna rastlıyoruz. Sayfaları çevirdikçe Balzac, Dickens, Flaubert, Zola, James'le karşı karşıya geliyoruz. Daha önce kendinizi mi tutuyordunuz, yoksa bu bir anlamda yeni bir ufka mı işaret ediyordu?

Oldum olası edebiyat okumuşumdur, ama daha önce makalelerimde kullanabileceğimi hiç düşünmemiştim. Ancak edebiyata başvurduğum zaman nazımın ya da nesirin ne kadar fazla tarihsel düşüncenin ateşini yakmış olabileceğini fark ettim. Ve bir defa bu adımı attım mı gerisi çorap söküğü gibi geldi. Bu durumun akademik çevredeki pozisyonumla da ilgisi vardı: O zamana kadar hep güvenli bir alanda hareket etmişim; pek bir şey yapmış sayılmazdım, ama yine de profesyonelliğin dar mecralarına sıkışmak zorunda olmadığımı biliyordum. Kendi irademle bu mecraların dışına taşıtığım da kesinlikle özgürleştiğimi hissettim; o metinleri yazmanın verdiği hazdan söz etmiyorum bile, hele *Limits to Capital*'ı yazmak için o kadar zorlandıktan sonra.

Görünüşe bakılırsa bu değişim Postmodernliğin Durumu'ndaki panoramik üslubun gelişini de hazırlayan bir etken olmuş. Muhtemelen 1980'lerin ortalarına doğru ortada postmodern laflarının dolaşmaya başlamasıyla ilginiz yavaş yavaş bu yöne kaymaya başlamıştı. Peki, sizi bu konu hakkında kapsamlı bir kitap yazmaya iten neydi?

İlk başta sabırsızlıktan kaynaklandı. Bir anda her yerde postmodernizm muhabbetleri dönmeye başlamıştı, dünyayı anlama kategorisi olarak ya kapitalizmin yerine geçiyor ya da kapitalizmi gölgede bırakıyordu. Ben de durup bir düşündüm: *The Limits to Capital*'ı yazmışım; İkinci İmparatorluk Paris'i üzerine onca araştırma yapmışım; modernizmin kökenleri hakkında bir şeyler, bu yeni dönemde çokça ön plana çıkan kentselleşmeyle ilgili ise pek çok şey biliyordum; o halde neden oturup bu konuda kendi görüşlerimi üretmiyordum? Sonuçta en kolay yazdığım kitaplardan biri ortaya çıktı. Yazmak yaklaşık bir yılımı aldı, hiçbir prob-

lem ya da endişe yaşamadan cümlelerim kalemimden adeta aktı. Böyle bir işe girişmemle birlikte tepkilerim daha çok itibar görmeye başladı. Postmodernliğin geçerliliğini inkâr etme niyetinde değildim. Tam tersine, bu kavramın çok yakından ilgi göstermemiz gereken pek çok gelişmeye dikkat çektiğini düşünüyordum. Öte yandan böyle düşünüyorum olmam postmodernliği çevreleyen yanıltıcılık ve abartıya teslim olmam gerektiği anlamına da gelmiyordu.

Kıtap disiplinlerarası ilgi alanlarınızı kayda değer bir biçimde bir araya getiriyor. Gayet akla uygun bir yol izleyerek en dar anlamı içinde kent kavramını ele aldıktan sonra Baltimore'daki yeniden gelişme tartışmasıyla postmodernizmin, modernizmin mimaride yarattığı yıkımların 'üstesinden geleceğini' eleştiriden uzak durarak muştulayanlara karşı dikkatleri iki temel noktaya çekiyor. Standart -Jacobs ve Jencks karışımı- argüman şöyleydi: Modernizm rasyonel planlamaya körü körüne inanması ve monolitik formel tasarım anlayışıyla şehirlerimizi mahvetmiştir; postmodernizm ise tam tersine kentselliğin bir parçası olan kendiliğindenlik ve kaosu öneminin farkındadır ve mimari üsluplar bakımından özgürleştirici bir çeşitliliğin ortaya çıkması için uygun bir zemin oluşturur. Siz bu iki iddiayı da çürüterek çirkin gelişmelerin nedeninin planlama ilkelerinden taviz vermemek değil, planlamacıların şehirleri tıpkı modern koşullar altında olduğu gibi postmodern koşullar altında da kesin çizgilerle bölgelere ayırmaya devam eden piyasanın dayatmalarına maruz kalmaları olduğunu belirtiyor; biçimsel tarzlarda görülen daha fazla çeşitliliğin de estetik özgürleşmeler gibi yeni malzeme ve biçimlerin kullanılmasına izin veren teknolojik yeniliklerin bir işlevi olduğunu söylüyorsunuz.

Evet, bu yeni yeni filizlenen mimari fantezinin beraberinde getireceği farz edilen birbirini tekrarlayan yeni monotonluk türlerine ve -genellikle peşinde olduklarını gördüğüm cemaat simülakrası olan- postmodernizm ürünü çoğu uygulamadaki naifliğe işaret etmenin önemli olduğunu düşünüyordum. Ancak bir yandan da bu türden tarzların neden bu kadar kuvvetli bir etkisinin olduğunu anlayabilmek için reel ekonominin temelindeki değişimlere bakmak gerektiğini göstermek istedim. Bu şekilde düşünmek de beni en meşhur teorisini Fransa'daki Regülasyon

Okulu'nun geliştirdiği bir alana getirdi. 1970'lerin başındaki durgunluk döneminden sonra sermayeyle emek ve sermayeyle sermaye arasındaki ilişkiler sisteminde ne değişmişti? Örneğin, şimdi geçici emek piyasalarına dayanarak yeni bir 'esnek birikim' düzeninden ne kadar söz edebiliriz? Etrafımızda gördüğümüz kent dokusundaki değişimlerin maddi esası bu muydu? Regülasyonistler'in ücret sözleşmelerindeki değişimlere ve emek sürecindeki yeniden örgütlenmelere odaklanmakla doğru bir noktaya parmak bastıkları dikkatimi çekti; bu açıdan onlarla birlikte uzun bir yol alınabilirdi, ama kapitalizmin bir biçimde temelden dönüştüğü fikrine varmak için yeterli değildi. Tarihsel bir düzenin -Fordizmi- yerini etkin bir şekilde alacak bir diğerine -Esnek Birikim- bıraktığını söylüyorlardı. Ancak, ampirik olarak elimizde bu türden toptan bir değişimi gösteren bir kanıt yok - 'esnek birikim' yerel ya da süreli bir biçimde karşımıza çıksa da sistematik bir dönüşümden söz etmemiz mümkün değil. Fordizmin, olduğu yerde kalmamakla birlikte, geniş endüstriyel alanlarda varlığını hala devam ettirdiği de ortada. Betlehem Steel'in eskiden 30.000 işçiye istihdam sağladığı Baltimore'da şimdi aynı miktarda demiri 5.000'den az işçiyle üretiyor, dolayısıyla Fordcu sektördeki istihdam yapısı da tamamen farklı. Bu büyüklükte bir küçülme ve Fordcu olmayan sektörde süreli sözleşme kullanımının yaygınlaşması, postmodernlik olarak tanımlanabilecek şeyi temsil eden kimliklerin değişken ve sallantıda olmaları için bazı toplumsal koşullar yaratmıştır. Ama bu hikâyenin sadece bir yüzü. Kâr -ya da artık değer- elde etmek için pek çok yol mevcut: Hangisi işe yarıyorsa onun üzerinde her geçen gün yeni yeni deneyler yapıldığını görmeniz muhtemel, dolayısıyla esnek birikime doğru bir eğilim olabilir; ama bu süreçte birtakım kısıtlamalar da vardır. Herkesin geçici işlerde çalışmasının toplumsal birlik için ne anlama geleceğini bir düşünün; şehir hayatı ya da güvenliği açısından sonuçları ne olurdu. Bu yöndeki kısmi çabaların bile zarar verici etkilerini şimdiden görebiliyoruz. Evrensel bir dönüşüm, kapitalizmin toplumsal bir düzen olarak istikrar kazanması için akut açmazlar ve tehlikelerden fayda sağlayacaktır.

Sermaye-emek için durum bu, peki sermaye-sermaye için?

mekân açısından postmodern bir deneyimin insanlar için ne anlama geldiğini açıkladığım bölüm. Son bölümlerde çeşitli açılardan baktığım 'anım-mekân sıkışması' teması kitabın en can alıcı deneysel kısmıydı.

Postmodernliğin Durumu 1989'da yayımlandı. Bundan iki yıl önce Baltimore'dan Oxford'a taşınmıştınız. İngiltere'ye neden dönüş yaptınız?

O yıllarda Baltimore'da yerimde saydığımı hissediyordum, o nedenle Oxford'daki Mackinder Kürsüsü'yle ilgilenip ilgilenmediğim soruldu. Burada farklı bir deneyim edinirim diye şansımı denemek istedim. Nasıl olacağını merak ediyordum. Oxford'da altı yıl kaldım, ama bir yandan Hopkins'te ders vermeye devam ettim. Bu anlamda kariyerim çoğu akademisyenle karşılaştırıldığında muhafazakâr kalır; görev yaptığım yerlerle ilişkimi bilinçli olarak korudum. Oxford'daki insanlar bana sanki Cambridge'den yeni gelmişim gibi davranıyordu, halbuki oradan 1960'ta ayrılmıştım. Sanki aradan geçen yirmi yedi yılı sömürgelerden birinde bir bekleme odasında geçirmişim de daha sonra kendi çöplüğüme dönmüşüm gibi bir hava olması beni deli ediyordu. İngiliz kültürüyle sıkı bağlarım vardır, bugüne dek aynı hissiyatı korumuşumdur. Kent'in kırsal kesiminde yeniden bisiklet sürmeye gittiğimde bütün yolları hala avcumun içi gibi biliyordum. O açıdan, bir tarafım memleketimin toprağına kök salmış durumdadır. İnkâr etmeyi asla aklımdan geçirmeyeceğim kökenlerim burada. Ancak öteki mekânları keşfetmek için beni harekete geçiren şey de işte bu kökler.

Peki ya üniversitenin, ya da şehrin nasıl bir etkisi oldu?

Mesleki açıdan, uzun yıllardır ilk defa kendimi geleneksel bir coğrafya bölümünde buldum ve benim için çok faydalı oldu. Disipline bakışımı inceleyerek coğrafyacıların nasıl düşündükleri üzerine ne düşündüğümü hatırlattı. Kibarca söyleyecek olursam, Oxford pek hızlı değişim gösteren bir yer değil. Orada çalışmanın keyifli tarafları olduğu gibi olumsuz yönleri de vardı. Genel olarak, fiziksel ortam güzeldi, ama sosyal ortam hele üniversite yaşamı- berbatı. Tabii ki, Oxford'un sağladığı dünyevi nimetlerin hemen farkına varıyorsunuz. Okyanus ötesinde acayip bir bölimde oturan başına buyruk bir entelektüel olarak görülürken önünde beklenmedik kapıların peş peşe açıldığı saygıdeğer bir şahsiyete dö-

nüşmüştüm. Sınıfın ne olduğunu ilk olarak 1950’lerde Cambridge’e gittiğimde öğrenmiştim. Oxford’dayken Britanya’da bunun hala ne anlama geldiğini görmüş oldum. Oxford şehriyse bambaşka bir hikâye. Baltimore’da yaşarken yerel politikalarla bir biçimde ilişki kurmaya gayret ediyordum: Eski bir kütüphaneyi satın alarak topluluğun eylem merkezi haline getirmiş, kiralara denetim altına alınmasını savunan kampanyalarda yer almış ve genelde radikal girişimler başlatmaya uğraşmıştık; bulunduğum yerde teorik çalışmalarımı pratik faaliyetleri bir araya getirmeye çalışıyordum. Oxford’a ilk gittiğimde Cowley’deki Rover fabrikasını müdafaa etmek için düzenlenen yerel kampanya, benim için bu türden bir katılımın devamı yerine geçti. Şahsi nedenlerden ötürü Baltimore’daki kadar aktif olamasam da gözle görülür bir toplumsal anlaşmazlıkla irtibat halinde olmama vesile oldu. Bu olay *-The Factory and the City* kitabında kayıt altına alınan ve Teresa Hayter ile birlikte fikir ürettiğimiz- çok ilginç bazı politik tartışmalara da yol açmıştı, müthiş bir deneyimdi. Aradan çok vakit geçmeden Raymond Williams’ın tam da bu konuyu anlatan romanını, *İkinci Kuşak*’ı okudum, Cowley’deki gerçekliği bu kadar başarılı yakalamış olması beni hayrete düşürdü. *Justice, Nature and the Geography of Difference*’taki ilk makalelerden biri de Williams’ın romanı üzerine düşüncelerimi yansıtan bir yazı oldu.

Williams’la aranızda bir tür akrabalık var gibi. Williams’ın tonu hep sakindi ama aynı zamanda tavizsizdi de. Duruşundaki radikalliği asla kaybetmezken gerçekçi yönünü korumayı da bilmişti. Disiplinlerarası sınırları tanımayan, pek çok entelektüel çizgiyi aşan ve gösterişe kaçmadan yeni araştırma türleri icat eden bir üslubu vardı. Bu açılardan baktığımızda sizin profiliniz de benzerlik gösteriyor. Onunla aranızdaki ilişkiyi nasıl tanımlarsınız?

Yazılarından epeydir haberdar olsam da Williams’la hiç yüz yüze tanışma fırsatım olmadı. *Kır ve Şehir* kitabı Kentsel İncelemeler dersimin temel metinlerindendi. Hopkins’teyken, havalı Fransız entelektüellerinin fazlasıyla kıymete bindiği bir çevrede, ona büyük bir hayranlık besliyordum. Dil ve söylem hakkındaki fikirleri en az herhangi bir Parisli teorisyen kadar ilginç, hatta çoğu zaman çok daha akla yatkın olsa da, Williams hiçbir zaman bu türden bir akademik onay görmedi. Tabii ki,

Oxford'a gittiğim zaman çalışmalarıyla her zamankinden daha fazla hışırtı neşir oldum. Williams'ın öğrenci olarak Cambridge'e geldiği zaman hissettiklerine dair yazdıklarıyla benim deneyimim neredeyse bire bir örtüşüyordu. Üstüne bir de o zamanlar çalışmakta olduğum Oxford'da geçen, toplumsal ve mekânsal temaları alışılmadık bir biçimde iç içe dokuduğu bu etkileyici romanı vardı. Bu nedenlerden ötürü onunla arımda kuvvetli bir bağ hissediyordum.

Justice, Nature and the Geography of Difference kitabındaki referanslarda başka açılardan da bir değişim gözleniyor sanki. Heidegger ve Whitehead, Hempel ya da Carnap'tan daha çok öne çıkmış. Çok geniş bir metin yelpazesi olduğu görülüyor. Böyle olmasındaki amaç neydi?

Sınıırım şimdiye dek yazdığım en az tutarlı kitap bu. Tutarsızlığını bir avantaj olarak da görmek mümkün olabilir aslında, çünkü sonuçta farklı olusuluklar için bir şeylerin açıkta bırakıldığı hissi geçiyor okura. Gerçekte yapmak istediğim, mekân, yer, zaman, çevre gibi çok temel bazı coğrafi kavramları ele alıp bunların dünyayı anlamaya yönelik her türlü tarihsel-materyalist anlayış için esas olduğunu göstermekti. Diğer bir deyişle, tarihsel-coğrafi materyalizm üzerine düşünmemiz gerektiğini ve bunun için de bir diyalektik kavrayışına ihtiyacımız olduğunu anlatmaya çalışıyordum. Son üç bölüm ortaya nasıl bir sonuç çıkabileceğine dair örnekler sunuyor. Coğrafi meseleler, tarihe dair bütün materyalist yaklaşımlarda mevcuttur -olmalıdır da- ancak hiçbir zaman sistematik bir biçimde ele alınmamışlardı. Ben de bu ihtiyaçtan yola çıktım. Muhtemelen başarılı olamadım, ama en azından denedim.

Kitabın unsurlarından biri radikal ekoloji konusunda eleştirel bir duruş sergilemesi, bu sayede kendine özgü bir denge kuruyorsunuz. Sol'da çevresel katastrofizme karşı uyarıyorsunuz. Bunu eski tip bir Marksizm'in ekonomik Zusammenbruch (çöküş) teorilerinin modern dengi olarak mı görmeliyiz?

John Bellamy Foster'la *Monthly Review*'da uzun uzun tartıştık, bütün bu meseleleri açıkça masaya yatırdık. Çevreyle ilgili çoğu argümana son derece sıcak yaklaşıyorum, ama pragmatik çözümler peşinde olan bir mühendislik bölümünde çalışmak beni, bizzat bilim insanlarından da

geliyor olsa -ki bazen oluyor-, kıyamet kehanetlerine karşı temkinli yaklaşır hale getirdi. Mühendislere, kendi teknik becerileri dahil her tür bilginin toplumsal olarak inşa edildiği fikrini kabul ettirmek için çok çaba sarf ettim. Fakat ne zaman beşeri bilimlerdeki akademisyenlerle tartışacak olsam kendimi onlara kanalizasyon sisteminde bir aksaklık olduğunda postmodernistleri değil mühendisleri aradığımızı hatırlatmak zorunda buluyorum – bu arada hakikaten de çalıştığım bölüm pis su arıtmada inanılmaz yaratıcı çözümler geliştirmiştir. Dolayısıyla ben tam iki kültürün arasındaki çizgideyim. *Justice, Nature and the Geography of Difference*'ta diyalektik üzerine yazdığım bölümü mühendis ve bilim insanlarına bu gizemin nasıl bir şey olduğunu anlatmak üzere tasarlamıştım. O nedenle felsefi bir anlatımdan ziyade doğal süreci ele alan bir yaklaşım mevcut. Beşeri Bilimler Fakültesindeki bir bölümde diyalektik dersi veriyor olsaydım, tabii ki Hegel anlatmam gerekirdi, ama mühendislere hitap ederken bu bilim dalında olup bitenden haberdar olan Whitehead, Bohm ya da Lewontin gibilerine atıfta bulunmak bana daha makul geldi. Bu da daha bilindik, edebi-felsefi yöntemlerle karşılaştırıldığında, diyalektik argümana yeni bir boyut kazandırmış oldu.

Kitaptaki bir başka unsur da -başlığında da yer alıyor- bir adalet düşüncesi. Bu, Marksist gelenekte hoş karşılanan bir kavram değil. Barington Moore ve diğerlerinin gösterdiği gibi, her ne kadar tarih içinde kültürden kültüre değişse de, adaletsizlik hissi adeta toplumsal isyanı harekete geçiren bir manivela işlevi görmüştür. Buna rağmen herhangi bir hak ve adalet teorisinin eklemelenmesine gereksinim duyulmamış gibi görünüyor. Modern zamanlara gelindiğinde, bu teorileri kurmak için pek çok çaba sarf edildiyse de pek başarı sağlanamadı. Bentham'ın ardından Marx da bu teorilerin felsefi temelleri konusunda hiç olumlu düşüncelere sahip değildi. Bu itirazları geride bırakmamız gerektiği fikrine nasıl vardınız?

Marx sosyal adalet fikrine tepkiliydi, çünkü bunu üretim tarzındaki sorunlara salt dağılımsal bir çözüm getirme çabası olarak görüyordu. Kapitalizmde gelirin yeniden dağılımının yalnızca hafifletici bir etkisi olabilirdi; asıl çözüme giden yol üretim tarzını dönüştürmekten geçiyordu. Bu dirençte ciddi bir güç saklı olduğu görülüyor. Ancak ne zaman

bu konuda düşünsem, her seferinde aklım daha çok Marx'ın kaleme aldığı başka bir şeye; *Grundrisse*'e yazdığı sunuştaki meşhur ifadeye gidiyordu: Üretim, değişim, dağıtım ve tüketim hep birden tek bir organik bütünlüğün, her biri bir diğerini bütünleyen kuvvetleridir. Adalet kavramına -yani üretim tarzındaki bir dönüşümün dağılımda ne gibi bir etki yarattığına- biraz olsun değinmeden bu farklı kuvvetler üzerine fikir yürütmek bana pek akla yatkın gelmiyordu. Temel amacın tam da bu dönüşüme ulaşmak olduğu fikrini bir kenara bırakmaya hiç niyetim yok, fakat tüketim, dağılım ve değişimin hakim olduğu bir dünyada ne anlam ifade ettiğini dikkate almadan düşüncelerinizi sırf bununla sınırlandırırsanız, politik bir itici gücü ıskalamış olursunuz. Dolayısıyla adalet fikriyle birlikte düşünmemiz gerektiği kanısındayım, ama bu, nihai amacımız olan üretim tarzını değiştirme pahasına olmamalı. Bir de, tabii ki, -İskandinavya'da karşımıza dağılımcı sosyalizm adıyla çıkan- sosyal demokrasinin kimi başarılarını küçümsemememiz gerektiği gerçeği var. Bunlar kısıtlı olsa da gerçek kazanımlardır. Son olarak, son kitabım *Umut Mekânları*'nda da değindiğim üzere, Sol açısından adalet ve haklarla ilgili fikirlere yeniden sahip çıkmak için taktik amaçlı sağlam bir neden mevcut. Eğer, dünyanın neresinde olursa olsun burjuvazinin kendi ideolojisinde temel bir çelişki varsa, o da ileri sürdüğü haklar retoriğinde saklıdır. BM'nin 1948 yılında ilan ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne dönüp baktığımda, emek haklarına ilişkin 21-4. maddelerini görmek beni çok etkilemişti. O zaman durup sormadan edemiyorsunuz: Buradaki maddeler yeryüzündeki bütün kapitalist ülkelerce sürekli olarak pervasızca ihlal edilmek yerine ciddiye alınsaydı acaba şu anda nasıl bir dünyada yaşıyor olurduk? Marksistler haklar düşüncesinden vazgeçerlerse, bu çelişkinin içine bir manivela yerleştirme gücünü de kaybederler.

Bu söylediğimize geleneksel bir Marksist cevap da şöyle olurdu herhalde: Bir şeyin değeri ancak kullanıldığında anlaşılır. Siz bütün bu sosyal haklara kâğıt üzerinde sahip olabilirsiniz, resmen deklare edilmiş bir halde elli yıldır bir köşede duruyorlar, peki acaba en ufak bir fark yarattılar mı? Haklar, birer kavram olarak yapıları itibarıyla işlenip yeniden şekillendirilebilir – herkes hoşuna giden bir hak türetmekte serbesttir. Hak dediğimiz şey aslında çıkarları temsil etmektedir, -her biri aynı derecede

yapay bir yolla- inşa edilen hakların hakim olup olmayacağını belirleyense bu çıkarlar arasındaki gücün göreceliğidir. Hem zaten bugün, ifade özgürlüğünden sonra evrensel anlamda en fazla kabul gören insan hakkı hangisidir? Şahsi mülkiyet hakkı. Herkesin sahip olduğu yetenekleri kullanabilme, emeklerinin ürününü başkalarının müdahalesi olmaksızın sonraki kuşağa aktarma özgürlüğü olmalıdır; bunlar kişinin elinden alınamayacak haklardır. Neden sağlık ya da çalışma haklarının bunları gölgede bırakacağını düşünmemiz bekleniyor? Bu açıdan bakarsak, her ne kadar birbiriyle çelişen basmakalıp ifadelerle dolu olsa da, haklar söylemi yapısal olarak boş değil midir?

Hayır, boş değildir, aksine doludur. Ama neyle? Öncelikle, Marx'ın karşı çıktığı o burjuvanın hak anlayışıyla dolu. Benim önerim, bunun yerini başka bir şeyle, bir sosyalist hak kavrayışıyla doldurmak. Politik bir projenin insanların etrafında birleşmesine vesile olacak ve rakiplerini alt etmesinin yolunu açacak bir dizi hedefe ve bu fırsatı sağlayacağına inanılan olası haklara dair dinamik bir duyuya ihtiyacı vardır – çünkü düşman o kadar bel bağladığı bu alanı asla boş bırakmayacaktır. Eğer Uluslararası Af Örgütü gibi politik ve sivil haklar alanlarında büyük işler başarmış bir organizasyon, iktisadi hakların da aynı kararlılıkla takipçisi olsaydı, bugün dünya daha farklı bir yer olurdu. Dolayısıyla Marksist geleneğin haklar meselesine dair bir diyaloga dahil olmasının önemli olduğu kanısındayım, asıl politik argümanların kazanılacağı mecra burası çünkü. Bugün dünyanın neresinde olursa olsun, toplumsal ayaklanmaların neredeyse hepsinde kendiliğinden haklara ilişkin bir anlayışa çağrıda bulunuluyor.

Yeni kitabımız Umut Mekânları'ndaki ilk makale 'Bir Kuşağın Yarattığı Fark'ta 1970'lerin başlarında Kapital'i inceleyen bir okuma grubunun durumuyla bugünkü benzer bir okuma grubununkini karşılaştırıyorsunuz. Ardından, bütün dünyayı antiemperyalist mücadeleler ve devrimci hareketler sarmışken üretim tarzlarına ilişkin bir teorinin soyut kategorileriyle -sizin ifadenizle- Marx'ınkilerden çok Lenin'in endişelerinin hakim olduğu bir dünyanın gündelik gerçekliklerini ilişkilendirmenin ciddi bir çaba gerektirdiğini belirtiyorsunuz. Öte yandan, daha 1990'lara gelmeden neredeyse devrimi ateşleyecek hiçbir kıvılcım kal-

namıştı, ama haberleri başka hiçbir konuya yer bırakmayacak bir biçimde şirket alımları ya da hisse fiyatlarının yönlendirdiği gazetelerin manşetleri, her sabah sanki doğrudan Artı-Değer Teorileri'nden yapılan alıntılarla hazırlanmış gibi görünüyordu. Makalenin sonunda günümüzde görülen manzarayı değerlendirirken, Gramsci'nin -Romain Rolland'dan alınmış- 'aklın kötümserliği iradenin iyimserliği' vecizesinin haddinden fazla kullanılmasını eleştirerek aklın güçlü bir iyimserliğinin olmasının da doğruluğunu tartışıyorsunuz. Sonuca hiç zorlamadan ulaşıyorsunuz, kendiliğinden bitmiş gibi. Ancak bu, sizin gelişiminize dair de ilginç bir şey söylüyor. Yeryüzünün üçte birini kaplayan Komünist deneyim sizin görüş alanınıza hiç girmemiş gibi; sanki ne komünist karıştı ne de komünist yandaymışsınız da bu devasa dramın yanına bile uğramadan kendi enerjik ve yaratıcı Marksizm'inizi geliştirmişsiniz. Eğer SSCB'nin ve onunla birlikte bir zamanlar ona yatırılan ümitlerin çöküşü Sol aklın kötümserliğinin esas arka planıysa, sizin etkilenmemiş olmanız mantıklı. Yine de ufukta beliren böylesine devasa bir mevzudan kendinizi nasıl zihinsel olarak koruduğunuz sorusu akla geliyor.

Sorunun cevabı kısmen içinde bulunduğum durum. Sovyet coğrafyasına ilişkin bir arka plana sahip değildim, ayrıca Çin her ne kadar ilgimi çekse de onunla ilişkili hiçbir şeyle bir alakam olmadı. Ama bu biraz rastlantısal olsa da mizacımdan kaynaklanan bir tercih de söz konusuydu. Dayanak noktam Marx'tı, Marx'ın yazdığıysa bir kapitalizm eleştirisiydi. Alternatifinin de yine başka bir yerden değil, bu eleştiriden çıkacağına inanıyordum. Dolayısıyla daima eleştiriye uygulamaya çalışmakla ve Baltimore olsun, Oxford olsun, bulunduğum ya da gittiğim yerdeki alternatifini görmeye çalışmakla daha çok ilgiliydim. Muhtemelen bu da benim yerelcilik biçimim. Bir yandan genel bir teori geliştiriyor, ama öbür yandan kendi arka bahçemde olup biten bir şeye kök salmış olduğumu hissetmeye de ihtiyaç duyuyorum. Marksizm'in her şeyden önce Sovyetler Birliği ya da Çin'e ilişkin konulara dair olduğu düşüncesi o kadar yaygındı ki, özellikle ABD'de alıp yürüyen kapitalizmle ilgili olduğunu ve bizim için asıl bu yönünün önceliği olması gerektiğini belirtmek istedim. Bu, beni biraz olsun Komünizm'in çöküşünden sonraki tartışmaların uzağında tutmayı başardı. Ancak bu durumun kendi çalışmam açısından ciddi bir kısıtlamayı da beraberinde getirdiğini teslim

etmem gerek, çünkü en başından itibaren Avrupa'yı merkezde tutan coğrafi ilgilim metropoliten bölgeler üzerine odaklandı. Dünyanın kalan kısmıyla pek alakam olmadı.

Son yazılarınızda Sol'un genel tepkisinden farklı olarak fikirlerini paylaştığınız, ama yine de eleştirel bakışı elden bırakmadığınız E. O. Wilson'ın yazılarına yer vererek evrim konusuna tekrar tekrar dönüyorsunuz. Wilson'ın bilimlerin 'birliği' kavramı bir zamanlar Carnap'a yakınlık duymuş herhangi birine çekici gelebilir tabii, yine de siz bu konudaki çekincelerinizi belirtmekten geri durmuyorsunuz. Diğer yandan Wilson'ın bütün türlerin genetik yapılarının insanın evriminden önemli yansımalarla sahip olduklarına ilişkin vurgusunun, türleri tüm toplumların belirli kombinasyonlarını sergilediği -rekabet, uyum, işbirliği, çevresel dönüşüm, mekânsal ve zamansal düzenleme gibi- bir yeti ve güç 'repertuvarı'na indirgediğini söylüyorsunuz. Kapitalizmin -özellikle kendi işbirliği biçimlerinde- bütün bunlara gereksinim duyduğunu, ancak belirli bir rekabet tarzına öncelik verdiğini öne sürüyorsunuz. Fakat eğer rekabetin ta kendisi insanlarda doğuştan gelen bir eğilim olarak hiçbir zaman bertaraf edilemeyecekse, öteki güçlerle olan ilişkileri de hiçbir şekilde değiştirilemez. Bu nedenle sosyalizm en iyi, temel insan repertuvarını teşkil eden unsurların daha başka ve daha iyi bir denge bulacağı şekilde yeniden biçimlenimi olarak anlaşılır. Sosyobiyojinin kendi alanında ileri sürdüğü iddialar karşısında çarpıcı bir cevaptır bu. Ancak mevcut sistemin kararlı şampiyonunun karşılığı şu olacaktır: Evet, ama tıpkı doğada olduğu gibi ekolojik konum ne olursa olsun en uygun olan hayatta kalır, yani kapitalizmin toplumda da galip gelmesinin nedeni rekabetteki üstünlüğüdür. Sistemin mutlak merkezi rekabettir; bu da ona rekabetçi dürtüyü bir başka kombinasyona göreceleştiren ya da indirgeyen başka hiçbir alternatifin sağlayamayacağı yenilikçi bir dinamik kazandırır. Rekabeti sosyalizmde kullanmayı deneyebilirsiniz, ancak bunu bir prensip olarak daha karmaşık bir çerçeveye bağlamak isteği duyarsınız; oysa biz böyle yapmıyoruz – yenilmez gücümüz de işte buradan geliyor. Böylesi bir itiraza cevabınız ne olurdu?

Cevabım şöyle olurdu – ama aynen böyle yapıyorsunuz: Rekabeti her türlü alanın emrine sunuyorsunuz. Doğrusu, kapitalizm tarihi rekabeti

denetlemek, yönetmek ve sınırlamak üzere düzenleyici çerçevelerin nasıl oluşturulduğu göz önünde bulundurulmaksızın düşünülemez bile. Nakliye ve iletişim bir yana mülk ve sözleşme hukukunu uygulayan devlet gücü olmaksızın modern piyasalar işlemeye başlayamazdı. Bir dahaki sefere Londra ya da New York'a uçarken bütün pilotların birden rekabetçi bir prensiple işini yapmaya başladığını düşünün: Hepsi de yere ilk inmek ve en iyi kapıyı kapmak için mücadele edecektir. Hangi kapitalist bu fikirden hazzeder ki? Kesinlikle hiçbiri. Modern bir ekonominin işleyiş biçimine yakından baktığınızda, gerçekten rekabetin sözünün geçtiği alanların sınırlarının çok iyi belirlendiğini görürsünüz. Bütün o esnek birikim lafları, çoğunlukla iş kollarının çeşitlendirilmesi ve niş pazarlar çevresinde döner. Çeşitlendirme olmasaydı kapitalizm tarihi nasıl olurdu acaba? Fakat çeşitlendirmenin ardındaki dinamik aslında rekabetten kaçmaktır – özel pazar arayışları, çoğu zaman, rekabetin getirdiği baskıları baştan savma amaçlıdır. Doğrusu ana hatlarıyla belirttiğim bu altı temel unsurun her birinden nasıl faydalandığını sorgulayan bir kapitalizm tarihi yazmak ve farklı dönemlerde bu unsurları bir araya getirip kullanmasında ne türden değişiklikler meydana geldiğini takip etmek çok ilginç olurdu. Wilson'a karşı iyice düşünülp taşınılmadan gösterilen düşmanlık Sol'la sınırlı değildir, verimli de değildir. Biyolojideki ilerlemeler, zihnimizin fiziksel etkileşimi de dahil bize kendi yaratılışımızla ilgili çok şey öğretiyor, ileride daha da fazlasını söyleyecek. Bir insanın materyalist olup da bütün bunları ciddiye almamasını anlayamıyorum. Dolayısıyla, -E. O. Wilson'ı Marx ile diyalog içine sokarak- sosyobiyoloji konusunda farklı kavramsal parçaları birbirine sürtmenin değerine olan inancıma geri dönüyorum. Çok büyük farklılıklar olduğu aşikar, ama bazı şaşırtıcı ortaklıklar da yok değil, o nedenle gelin bu iki düşünürü birbiriyle karşı karşıya getirelim. Bunu doğru bir biçimde yaptığımı iddia etmeyeceğim, ama ihtiyacımız olan bir tartışma bu. *Umut Mekânları*'nda 'Alternatiflerin Çokluğuna Dair Sohbetler' adlı bölüm bu konuşmayı başlatmak için atılan bir adımdı, konuya da bu ruh haliyle yaklaşılması gerek. Elimde çözümler değil, sorular var.

Sermaye düzeninin şu anki manzarasına baktığınızda ne görüyorsunuz?
The Limits to Capital düzenin kriz mekanizmalarına -yani sabit sermayenin getirdiği kısıtlamalara bağlı aşırı-birikim ve buna getirilen tipik

çözümlere-, devalorizasyona, kredi genişlemesine ve mekânsal yeniden düzenlemelere dair genel bir teori oluşturmıştu. Postmodernliğin Durumu bütün bunların 1970 ve 1980'lerde nasıl su yüzüne çıktığıyla ilgiliniyordu. Peki, şimdi neredeyiz? Mevcut konjonktüre dair, sizin kurduğunuz çerçeve dahilinde tam ters yönde iki ya da biri henüz ufukta görünen üç olası okuma yapmak mümkün gibi görünüyor. İlk okuma, Postmodernliğin Durumu'nda yaptığınız, artık sermayenin ortadan kaldırılması için gerekli olan devalorizasyonun, klasik bir çöküş şeklinde değil, sistemin içinde tehlikeli çalkantılara yol açmayacak, yavaş ve tedrici şekilde temizlenmesi durumunda daha etkili olacağı gözleminizi başlangıç noktası olarak kabul edecektir. Bir yandan baktığımızda, 1970'lerde yaşanan uzun ekonomik sıkıntının başgöstermesinin ardından peş peşe gelen küçülme ve iş kolu değiştirme dalgalarıyla -Betlehem Steel'de sözünü ettiğiniz türden giderek artan bir dönüşümle- ve nihayet 1990'ların ortasında yeniden kâr edilmeye başlanması, istikrarlı fiyatlar, yüksek teknolojiye yatırımın fazlalaşması ve verimlilikteki artışın yeni bir dinamiği serbest bırakarak sistem için yepyeni bir sayfa açmasıyla zaten belli belirsiz gerçekleşen de bu değil miydi? Öte yandan bakıldığında, çerçevenizle yine aynı şekilde bağdaşsa da, altında yatan hikâyenin bu olmadığı görülüyor. Esasen gördüğümüz ise, hisse balonu patladığında keskin bir düzeltme yaşanmasıyla sonuçlanacak ve bizi çözülmemiş ve devam eden bir mesele olan aşırı birikimin gerçeklerine döndürecek olan muazzam bir varlık fiyatları enflasyonu dalgasını -diğer bir ifadeyle kurmaca sermayede denetimsiz bir büyümeyi- doğuran kredi sistemindeki aşırı büyümedir. Bunun yanında, asıl ağırlığı Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Rusya ile dış ticarete Açık Kapı politikası ve Çin'e yapılan yatırımlara bindiren üçüncü bir alternatif daha mevcut. Bu gelişmeler akla şu soruyu getiriyor: Kapitalizm potansiyel faaliyet alanlarına yönelik müthiş bir yayılma sürecinden, ya da sizin deyişinizle söyleyecek olursak devasa bir 'mekânsal çözüm' sürecinden geçmiyor mu? Halen ilk safhalarında olabilir -çünkü hala ABD'nin Çin'le ticaretinde ABD aleyhine büyük bir dengesizlik mevcut- ama kapitalizmin sınırlarının tarihinde ilk defa yeryüzünün son noktalarına ulaşacağı yeni yüzyıl için Bretton Woods sisteminin bir muadili olma vaadinde bulunan bir DTÖ düzeninin kuruluşuna tanıklık etmiyor

muyuz? Bunlar birbirinden ayrı üç senaryo, hepsine de kitabınızı temel alarak ulaşmak mümkün. Şimdi baktığınızda senaryoların görece akla yatkınlığı konusunda ne söyleyebilirsiniz?

Bu açıklamalar arasından yapabileceğimiz basit bir seçim olduğunu düşünmüyorum. Gerçek hikâyenin büyük bir kısmını hem sabit biçimde devam eden bir devalorizasyon (küçülme, yeniden örgütlenme ve dış kaynakların kullanımına yönelme) hem de geleneksel olarak emperyalizmle ilişkilendirilen iş kollarında meydana gelen mekânsal dönüşüm süreçleri oluşturuyor. Ancak eğer sermayenin bugün elinde bulundurduğu muazzam kurmaca güç olmasaydı, bu kapsamlı yeniden yapılanmalar mümkün olamazdı. Devalorizasyon ya da coğrafi yayılıma ilişkin bütün önemli olaylarda finansal kurumların oynadığı rolün damgası vardır, bu da kurmaca sermayeye hayli yeni bir dinamik kazandırmıştır. Kapitalin böylesi, kuşkusuz, yalnızca bir hayal ürününden ibaret değildir. Üretim aygıtlarını kazançlı bir biçimde dönüştürüp paranın metaya ve oradan da başlangıçtaki parayla birlikte kâra dönüştüğü döngüyü tamamladığı ölçüde kurmaca olmaktan çıkıp gerçek hale gelir. Ama bu daima toplumsal olarak inşa edilmesi gereken beklentilere bağlıdır. İnsanların refahın -yatırım fonlarının, maaşların, 'hedge' fonlarının- süresiz bir biçimde artmaya devam edeceğini düşünmeleri gerekir. Bu beklentileri güvence altına almak ise, devletin üzerine düşen ve medyaya da yansıyan bir hegemonya işidir. Bu, yaşanan son dünya krizini ele alan iki müttehiş teorisyenin çok iyi anladığı bir şey – Gramsci ve Keynes'i yan yana koyarak okumanın zihin açıcı bir etkisi vardır. Devalorizasyonu engelleyen ya da coğrafi birleşmeye direnen nesnel süreçler olabilir; ancak sistem aynı zamanda kurmaca bir sermayenin kolayca büyümesinin beraberinde getirdiği öznel belirsizliklere karşı da özellikle hassastır. Keynes 'Yatırımcıların hayvani güdülerini kaybetmemesi nasıl sağlanabilir?' sorusunun cevabı için kafa patlatıyordu. Devletin faaliyetlerinin -sadece 1990'larda ABD merkez bankasının oynadığı rolü düşünmek yeterli olacaktır- hayati önem taşıdığı sistemin güvenilirliğini muhafaza etmek için büyük bir ideolojik savaş gereklidir. Bu konuyu ekonomi dışından bir bakışla çok iyi şeyler yazmış biri de Žižek'tir. Dolayısıyla bu üç açıklama da birbirini dışlamaz: Hepsinin yeni bir hegemonya dürtüsü gös-

tergesinin altında bir araya getirilmesi gerekir. 1998-1999 Doğu Asya krizinin sarsıntılarına ve New York merkezli önemli bir hedge fonu olan Long-Term Capital Management'ın milyarlarca dolar borçla batmasına karşı koyabilmiş bir sistem söz konusu. Ne ki, her defasına çökmenin eşiğinden dönülmüştü. Bu durumun ne kadar böyle devam edeceğini ise kimse söyleyemez.

Ancak uyum sağlama özelliği kapitalizmin sınıf mücadelesindeki en kuvvetli silahı olsa da, halen ortaya çıkmasına vesile olduğu muhalefetin gücünü de azımsamamalıyız. Amaç ve yöntemler açısından parçalanmış, genellikle bölgesel özelliğini koruyan ve sonsuz çeşitliliğe sahip bir muhalefettir söz konusu olan. Bu muhalefeti hem fiilen hem de derinden örgütleyip seferber etmenin yollarını düşünmeliyiz, böylece küresel bir güç haline gelerek küresel bir mevcudiyet kazanabilir. Bir araya gelindiğini gösteren gelişmeler var; sadece Seattle'ı düşünmek bile yeterli. Teori düzeyindeyse, farklılıklar içinde yer alan ortaklıkları tespit etmenin bir yolunu bularak, günümüz dünyasında hala birbirlerine indirgenemeyecek kendine özgü şeylere, özellikle de coğrafi farklılıklara karşı hassasiyetini koruyan, yine de önüne koyduğu meselelerde gerçekten ortak amaçları olan bir politika geliştirmeliyiz. Olmasını en çok umduğum şeylerden biri de bu.

1. BÖLÜM
COĞRAFYA BİLGİSİ /
POLİTİK İKTİDAR

BÖLÜM 2

Nasıl Bir Kamu Politikası İçin Nasıl Bir Coğrafya?

İngiliz Coğrafyacıları Raporları'nda yayımlandı, 1974.

Coğrafyacılar kamu politikalarının oluşumuna başarılı, anlamlı ve etkin biçimde katkıda bulunabilir mi?

General Pinochet, eğitimi gereği coğrafyacıydı ve herkesin söylediğine göre coğrafyayı kamu politikalarına başarıyla uyguluyordu. General Pinochet, 11 Eylül 1973'te seçilmiş Salvador Allende hükümetini deviren askeri Cunta Başkanı olarak, sosyoloji, politika ve hatta felsefe gibi “sapkın” akademik disiplinleri onaylamıyordu. Şili okullarında ve üniversitelerinde “vatanseverlik dersleri” verilmesini emretti ve coğrafya öğretilmesine son derece sıcak gözle baktığı biliniyor – coğrafyanın Şili halkına vatanseverlik erdemlerini öğretmede ve halka gerçek tarihi kaderlerine dair hissiyatı aktarmada ideal olduğunu söylüyor. Ordu, üniversitelere tamamen egemen olduğu ve okullardaki dersleri sık sık denetlediğinden beri, coğrafyanın Şili eğitim sisteminde çok önemli bir disiplin olduğu görülüyor.

General Pinochet, Şili'deki beşeri coğrafyayı da etkin biçimde değiştiriyor. Bir örnek, buraya tam oturuyor. Şili'deki sağlık sistemi Pinochet'den önce üç ayrı ögeden oluşuyordu: Zenginler hizmetlerin karşılığını “serbest pazar” üzerinden ödeme yapıyor, orta sınıflar özel sigorta sistemlerinin finanse ettiği hastaneler bağlamında tıptan faydalanıyordu; alt sınıflar ve yoksullar ise (nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı) karşılığı Ulusal Sağlık Hizmetleri fonundan ödenen halk sağlığı temelli merkezlerde ücretsiz tıbbi tedavi görüyordu (Navarro, 1974). Allende yönetiminde kaynaklar, ilk ikisinden ziyade, iyi finanse edilemeyen ve

büyük ölçüde göz ardı edilen halk sağlık merkezlerine yönlendirildi. Sağlık sistemi coğrafyası, sadece orta ve üst sınıflar için merkezileşmiş, sağlayıcı kontrolünde hastane merkezli sistem tedarikinden; öncelikle alt sınıfların ve yoksulun ihtiyaçlarını tedarik eden, merkezsizleşmiş, halk kontrolünde, ücretsiz sağlık sistemine dönüştürüldü. Bu dönüşüme direniş olmadı desek yanlış olur – hastane temelli sağlık sağlayıcıları yenisinin ortaya çıkışına karşı eski toplumsal sağlık coğrafyasını korumak için grevler düzenledi. Fakat Allende yönetimi yıllarında, halk sağlık merkezleri büyüdü ve gelişti. Halk Sağlığı Kurullarının oluşturulmasıyla halkın kontrolünün politik etkisi genişledi ve toplumsal hayatın birçok alanı halk sağlık merkezleri etrafında örgütlenmeye başladı. Vurgu da iyileştirici tıptan (tüm şaşaalı ve pahalı ekipmanıyla), tıbbi bakımı geniş bir çevre sorunu yelpazesine (su tedariki, lağım atığı ve benzeri) içkin bir konu olarak alan önleyici tıba kaydı. Siyasi güç ve bunun dağılımı, alt sınıflar ve yoksullar, kendi varoluşları ile ilgili toplumsal koşulları kontrol etme potansiyellerini fark ettikçe, sosyal irtibatın beşeri coğrafyası daha önce olmadığı kadar değişti.

Fakat askeri güç ve General Pinochet, her şeyi değiştirdi. Halk Sağlığı Kurulları dağıtıldı ve üyelerinin çoğu hapse atıldı ya da idam edildi. Halk sağlık merkezlerinin işlevleri, katı biçimde kısıtlandı. Sağlık sistemi yönetimi, tıp sağlayıcılarına geri verildi ve sistem üst ve orta sınıfların ihtiyacını karşılayan hastane temelli merkezi sisteme döndü. Sözü geçen yine iyileştirici tıp oldu ve azınlık için açık kalp ameliyatları tıbbi bakımın esas hedefi olan çoğunluğun sağlığının yerini aldı. Eski coğrafya yeniden öne sürüldü ve yenisi etkin biçimde ortadan kaldırıldı. Böylece, coğrafyacı General Pinochet'nin müdahalesi, Şili'nin sağlık sisteminin insan coğrafyasında belirleyici güç oldu.

Şili, Britanya'dan çok uzak görünebilir. Ancak bu örneği alıntılama amacım, Britanya ile paralellikler kurmaya çalışmak değil. (1939-45 yılları arasında faşizmin ilerlemesine karşı böyle etkin biçimde direnmiş bir ülkenin hükümetinin, General Pinochet'ye dostluk elini uzatmaya bu denli hazır olduğunu ve 1973 yazında İngiltere Ulusal Sağlık Servisi'nin yeniden düzenlenmesinde tüm halk kontrolü izlerinin ortadan kaldırıldığını, yerine merkezi, hastane temelli sağlık hizmeti tedarikinin bu sistemi savunan sağlayıcıların eliyle, sağlam biçimde yerleştirildiğini

bilmek rahatsız edici olsa da.) Bu kamu politikasına coğrafyanın başarıyla sokulmasına dair örneği, daha ziyade, coğrafyayı kamu politikasına herhangi biçimde adamadan önce sorulması gereken iki temel soruyu sormak üzere kullanmayı düşündüm: “Nasıl bir coğrafya?” ve “Nasıl bir kamu politikasına doğru?”

Bunlar, cevaplama zor ve derin sorular. Her şeyden önce, coğrafyayı herhangi bir kamu politikasına neden yerleştirme gereği duyduğumuzu sormakla başlamak, belki faydalı olacaktır. Motivasyonlarımız üzerine bir anlığına düşünersek, bu itkinin kişisel hırs, disipliner emperyalizm, toplumsal ihtiyaç ve ahlaki yükümlülükten oluşan tuhaf bir karışımından çıktığı görülür. Bazılarımız bir etkenin diğerine nazaran daha çok etkisi altında olabilir (ya da olduğunu düşünebilir) fakat hiçbirimiz, bu motivasyonlardan tamamen muaf olduğunu kesinlikle iddia edemez.

Kişisel hırs, hepimiz için çok önemlidir çünkü hem bireyci hem rekabetçi bir ekonomik ve toplumsal sistem içerisinde yetiştiriliyoruz, dolayısıyla bu hırs her birimizde içkindir. Toplumdaki gücün önemli bir kısmı (hem ekonomik hem politik) kamu alanında bulunur, akademinin gücünü bu alandan alması doğaldır. Kişisel hırsla övünmek, bireysel davranışı açıklamada tüm motive edici etkenlerin muhtemelen en önemlisidir. Fakat bu, diğer akademisyenlerden farklı olarak, coğrafyacıların davranışlarını pek açıklamaz ve muazzam kişisel hırsla donanmış bir akademisyenin en azından Britanya’da başlangıç noktası olarak burayı seçmesi şüpheyle karşılanmalıdır, çünkü akademik hiyerarşi içerisinde dezavantajı tartışılmaz bir disiplindir.

Disiplinin itibarı ve statüsü, bir bakıma, grup bilinci aracılığıyla kişisel hırdır. Disiplinler, kaçınılmaz olarak bireyleri “coğrafya,” “ekonomi,” “biyoloji” açısından kimliklerini konumlandırma noktasında sosyalleştirmeye hizmet eder. “Kimsiniz?” sorusuna genelde “Coğrafyacım (ekonomistim, biyologum)” diye cevap veriyorum. Disiplinler önemlidir çünkü rolümüzü anlamamıza ve güvende hissetmemize yardım ederler. Fakat disiplinler, kamu fonları için de rekabet eder. Sonuç olarak, kendilerini “coğrafyacı” olarak tanımlayanların güvenliği coğrafyanın diğer disiplinlere göre konumu içerisinde sarmalanmıştır. Ve böylece şu şekilde düşünmeye başlarız “coğrafya için iyi olan benim için de iyidir” ve “coğrafyaya gelecek tehdidi bana gelecek tehdit” olarak

algılarız. Coğrafyayı teşvik ederek, kendimizi teşvik ederiz ve coğrafyayı savunarak kendimizi savunuruz.

Kişisel hırs ve disipliner emperyalizm, bireysel ve mesleki davranışları anlamaya gelince, epey bir şey açıklar. Fakat bence, açıklama olduklarından, oldukça kolayla indirgeyicidirler. Bu yüzden, gelecek sayfalarda kişisel hırs sorusunu büyük ölçüde göz ardı edeceğim ve toplumsal ihtiyaçla (disipliner emperyalizmin aracılığıyla) ve ahlaki yükümlülükle ilgili daha derin sorunlara odaklanacağım.

Coğrafya ve Toplumsal İhtiyaç

Coğrafyanın, bir disiplin olarak, evrimi, değişen toplumsal ihtiyaçlar alt yapısı üzerinden anlaşılmalıdır. Bu ihtiyaçlar, toplumdan topluma değiştiği için, ilgimi büyük ölçüde Britanya coğrafyasının yakın tarihi ile sınırlandıracam.

Britanya’da 1945 civarlarında coğrafi düşünüş ve faaliyette “epistemolojik bir kopuş” gerçekleşti. Bu kopuş, ilk önce belki de en iyi Profesör Woolridge’in etkili “aptalların gözleri dünyanın uçlarındadır” sloganıyla ve ikincisi Kraliyet Coğrafya Kurumu’ndan kopan İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü’nün kurulmasıyla sembolize edilebilir. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, coğrafya güçlü bir akademik disiplinden ziyade akademi dışı, pratik bir faaliyetti. Öncelikle Kraliyet Coğrafya Kurumu faaliyetleri yoluyla “İmparatorluk’un en iyi teknik ve mekanik idaresi” denilebilecek şeye yönelmişti. Coğrafyanın üniversite temelli ögesi görece zayıftı ve orada işlenen konuların çoğu (Sömürgecilik Araştırması’yla bağı iyi bir örnektir) İmparatorluk’un çıkarı ile ilgiliydi. Bu durum, artık dikkate değer biçimde değişti. Artık ayrı bir entelektüel disiplin konumuna şiddetle ulaşmaya çalışan, profesyonel, üniversite temelli coğrafya anlayışı egemen. Coğrafyacılar artık büyük ölçüde en iyi “kent, bölge ve çevre idaresi tekniği ve mekaniği” denilebilecek şeye katkıda bulunmaya çalışıyor. Yeninin öğeleri, tüm bu tip epistemolojik değişiklikler gibi, eskisinden ayrıştırılabilir (Dudley Stamp’ın 1930’larda yayımlanan Toprak Kullanımı Araştırması elbette en önde gelen örneklerden biri) ve eskiden kalma artıklar bugün hâlâ bizle beraber. Fakat tarz ve odakta büyük bir değişimin gerçekleştiğine şüphe yok.

Bu değişim nasıl ve neden gerçekleşti? Bunu kesinlikle coğrafyanın kendi entelektüel geleneği içerisinde yer alan içsel bir mücadeleye bağlayamayız (mesela matematik paradigmalarındaki belirli değişikliklerdeki gibi). Bu daha ziyade coğrafya içerisinde dış koşullara bir uyarlama olarak algılanmalı. İmparatorluk'un sonu Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun eski tarz coğrafyasının yok oluşunu açıklamada başlı başına yeterlidir (ve Woolridge'in muştuladığı bu çağın sonuydu). Fakat yeni tarz coğrafyanın dönüşümünü nasıl açıklamalıyız? Bizi kent, bölge ve çevre idaresi teknik ve mekanığı ile ilgilenmeye iten toplumsal ihtiyaçlar neydi? Ve neden mesleki bir duruşa ve üniversite temeline yöneldik? Bu soruları cevaplamak için kendi çağdaş tarihimiz hakkında bir şeyler söylemeliyiz.

Dünyaya gelecek bir yüzyılda dönebilsek ve yaşayanlar o sırada hâlâ tarih yazmakla ilgileniyorsa (ya da yazabiliyorsa), ders kitapları 1930-70 dönemi için ne söylerdi? İlgili bölümün başlığının şu olacağını düşünmüyorum: "Korporatif devletin doğum sancıları." Korporatif devlet prototipi, Bismarck tarafından tasarlanmaya başladı. Mussolini'nin İtalya'sı (özellikle erken yıllarında), Hitler'in Almanya'sının korkunç aşırılıkları, bizden Faşist Form'un gerçek anlamını saklarken, modeli geliştirdi. Bugün uslu uslu oturuyor ve İspanya, Uruguay, Yunanistan, Brezilya, Guatemala, Şili'yi vs. izliyoruz ve yurtiçinde ekonomik istikrar adına (Lord Keynes) artan devlet müdahalesini ve adalet dağıtımını (Lord Beveridge) kabul ediyoruz. Batı kapitalizminin bir nevi radikal dönüşümden geçtiği, bizim için açık olmalı. Her ileri kapitalist ulus, bir korporatif devlet versiyonuna doğru yolunu bulmaya çalışıyor (Miliband, 1969). Bunun özelde hangi ulusta tam olarak nasıl tezahür ettiği, onun mevcut kurumsal çerçevesi, siyasi gelenekleri, egemen ideolojisi ve ekonomik ilerleme ve gelişme fırsatlarına dayanıyor.

Sosyopolitik bir örgüt tarzı olarak korporatif devletin genel formunu nasıl nitelendireceğiz? Enformasyonu aşağı doğru aktaran ve bireylerle grupları toplumun bütün olarak ayakta kalması için hangi davranışların doğru olduğu ile ilgili aşağı doğru "bilgilendiren," birbirine bağlı kurumları -politik, idari, yasal, finansal, askeri vb.- hiyerarşik olarak düzenlenmiş, görece iç içe geçtiği bir yapı olarak görülüyor. Böyle bir

operasyonun sloganı da “ulusal çıkar.” Korporatif devlet, “akılcılık” ve “etkililik” ahlakının (birbirinin yerine kullanılabildiği düşünülen iki kavram) egemenliği altındadır. Ne etkililik ne de akılcılık bir hedef olmaksızın tanımlanamayacağı için ulusal çıkar -korporatif devletin ayakta kalması- de facto “amaç” olur. Korporatif devlet içerisinde, gelişmiş kapitalist uluslarda, hemen hemen sadece endüstriyel ve finansal çıkar kademelerinden gelen yönetici bir sınıf doğar. Çoğu korporatif devlet formuna bürünmüş komünist uluslarda yönetici, elit partiden gelir.

Britanya’da korporatif devletin altyapısı büyük ölçüde adalet dağıtımı adı altında İşçi Partisi tarafından oluşturulmuştur. Fakat kısa süre içerisinde “toplumsal iyi”nin “ulusal çıkar” altına yerleştirilmeden elde edilemeyeceği görülmüştür. Edward Heath’in bürokratik ve teknokratik muhafazakârlığını 1945’ten bu yana ne kadar ilerlediğimizi ve dağıtıcı adalet adına yaratılan altyapının kolayca sınıf savaşı aracına dönüşebileceğini göstermek için almıştır. Elbette direniş oldu. Enoch Powell’in savunduğu serbest piyasa kapitalizmi hem sol hem sağda hepsi korporatif devletin ihtiyaçlarına hizmet etmeye başlayan kanun, eğitim, araştırma, sosyal hizmetler olarak derin güvensizliklerle çıkarışır. *Financial Times* (14 Ocak 1974) bile şunu iddia eder:

Teknolojik ve bürokratik kapasiteleriyle bireylerin hayatları üzerinde tahakküm üreten ve sürdüren Orwellci modern devlet tipinden sadece birkaç yıl uzaktayız. Huxley’nin *Cesur Yeni Dünya*’sı ve Orwell’in 1984’ünde öylesine ürpertici biçimde tasvir edilen totaliter sistemleri reddedeceksek, mahkemelerce açıklanan yasanın giderek daha çok bireylerin hakkını korumak üzere kullanılması gerekiyor.

Financial Times’ın odaklandığı yasal düzenlemeler, hükümetin lehine ve bireysel hakların aleyhine oldu.

Eğitim, toplumsal ve politik bir korporatif devlet formu eğilimiyle tutarlı bir biçimde, giderek daha çok, salt insan gücüne yatırım olarak görülmeye başladı. Bireysel sağlık, esenlik ve ruh sağlığı ile ilgili hesaplarımız da oldukça eksiktir. Sonuç olarak, coğrafyada mezununu bir meta olarak pazarlamakta zorlanırsınız. Korporatif devlet, işlemek için teknik açıdan uzman bir bürokrasi ister. Artık ürettiğimiz meta, kısmen öğretmenin pazarına ek olarak, bu pazarın ihtiyaçlarına uyarlanmıştır. Bu metanın üretiminde kalite kontrolü için uygun mekanizmaları da temin

etmemiz gerekir – yani disiplin içerisinde mesleki standartların artışını. Araştırmanın kendisi de, meta haline gelir. Ulusal öncelikler ve ihtiyaçlar (bir kez daha her yere sinmiş ulusal çıkar) pazarı belirler ve ilerlemeci biçimde araştırmayı, spesifik bir ihtiyacı olan bir müşteriye satmaya itilir – ve müşteri giderek, hükümetin kendisi haline gelir.

Peki, bu “ulusal ihtiyaç ve öncelikler” nedir? Bizzat korporatif devletin her şeyi kapsayan, hayatta kalma kaygısı içerisinde, bunun gibi farklı farklı manipülasyon, kontrol ve sisteme entegre edilme tekniklerini tasarlama ve uygulama ihtiyacını ayrıştırabiliriz: 1) ekonomik büyüme, sermaye birikimi oranı ve dünya pazarlarında devletin rekabetçi konumu muhafaza edilir ve artırılır, 2) ekonomideki döngüsel krizler idare edilebilir ve 3) memnuniyetsizlik sınırlandırılabilir ve daha tehlikesiz hale getirilebilir. Coğrafyacılar, bu ihtiyaçlara, hem eğitim hem araştırmada, kent, bölge ve çevre idaresindeki bu tip tekniklerin keşfine ve yayılmasına katkıda bulunarak karşılık vermeye çalıştı. 1960’lardaki sıkı korporatif devlet yapısı bu doğrultularda ilerlememiz için üzerimizde giderek daha çok baskı kurdu. Artık Britanya’da devlete şimdiye dek ettiğimizden daha çok itaat ediyoruz. Kısacası sistemin parçası haline getirildik. Fakat hâlâ bir direniş emaresi hemen hemen yok gibi. Hatta böyle bir sürece katılmaya çok hevesliymişiz gibi görünüyor. Olası sonuçlara endişelenmek için yeterli zamanımız olmadı anlaşılan.

Endişelenmeme sebeplerimiz karmaşık. Her şeyden önce akademinin korporatif devlet yapısının içinde asimile edilmesi, akademisyenin toplumda güç mevkiine yaklaşacağı belirli kanallar sağlıyor. Coğrafyacı, akademisyen olarak, gerçek güç uygulamış olsun ya da olmasın konunun dışında – kişisel hırsla böbürlenmeye cevap veren kısmımızın sessiz onayını kazanma bile yeterli bir yanılsama. Ancak daha hayati olan disiplinler emperyalizmin aracı gücü. Coğrafyacılar, coğrafyanın elbette ulusal ihtiyaçlar ve önceliklerin karşılanmasına katkıda bulunmak adına bir şeyleri bulunduğunu göstermek zorundaydı. 1960’larda coğrafyanın doğası üzerine yapılan tartışmaların çoğu, aslında bu sessiz adanmışlığı gerçekleştirmek için yapılacak en iyi şeyin ne olduğunun tartışmasıydı. Bu bir hayatta kalma sorunuuydu, çünkü üniversiteler hiçbir biçimde coğrafyaya yatırım yapmanın gerekli olduğuna ikna olmamıştı. Diğer disiplinlerle rekabet etmemiz gerekiyordu ve süreç içerisinde bir kolektif

olarak ayakta kalacaksa kumanda edebileceğimiz, tamamen bize ait bir “toprak” edinmek için bir niş oymaya zorlandık.

Ve mesleğin (özelinde İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü’nün) temel amacı böyle bir niş oymak haline geldi. Nişin nerede olması gerektiği ile ilgili birçok kavga ve sayısız tartışma oldu. Coğrafyanın belli bir akademik bilgi birikimi olan akademik bir disiplin olduğunu göstermek için, coğrafyanın ne olduğunu biliyormuş gibi görünmemiz ve mesele üzerine birleşmiş bir cephe sunmamız gerekiyordu. Bunun sonuçları saymakla bitmez. Disiplin içerisine nelerin yerleştirilip yerleştirilmeyeceği ile ilgili yoğun kısıtlamalar getirildi. Kantçı “mekânda sentez” anlayışı çok genişti ve spesifik değildi, böylece eziyetli bir kendimizin diyebileceğimiz analitik metodoloji arayışı başladı. Coğrafyacıların her yana saçılma eğilimi kontrol edilmeliydi ve meslek kendi kaçaklarını bastırma araçlarının peşine düştü. Enstitü’nün hegomonik gücü ve meslek simsarları aracılığı ile disiplin içerisinde korporatif bir yapı ortaya çıktı; coğrafya içerisinde sadık biçimde devletin korporatif yapısını taklit edecek mini bir korporatif devlet.

Değişen toplumsal ihtiyaçlar dünyasında ayakta kalmayı kolaylaştırmak için bu tip uyarlamalarla kendimize bir niş pazarı tanımlamak zorunda bırakıldık. Süreç içerisinde iyi vatandaş olmayı, boyun eğmeyi, disiplinimizi “ulusal öncelikler” ve “ulusal çıkar” karşısında satışa çıkarmayı öğrendik. Kısacası, Eichmann zihniyetini benimseyerek, ayakta kaldık. Bundan çıkarılacak tek teselli, ayakta kalmamız dışında, bu zihniyetin ahlaki yükümlülük hissiyatımızla çatışacak rotada olması.

Coğrafya ve Ahlaki Yükümlülük

Çoğu coğrafyacı, işine vicdanı rahat bir biçimde devam ediyor gibi görünüyor. Coğrafyacının çalışan benlik imgesi iyi bir şey yapmakla ilgili gibi. Coğrafyacılar arasındaki herhangi tartışmaya bakın; coğrafyacı tartışmayı muhtemelen diğer insanlardan daha çok şey bilen ve bu yüzden insanların kendileri hakkında alacaklarından daha iyi kararlar alacak, iyi kalpli bürokratin bakış açısından seyretmeye başlayacaktır. Hayırseverliğin benlik imajının bir önceki bölümde çerçevesi çizilmiş toplumsal ihtiyaçlarla mücadele eden coğrafyacının gerçek davranışıyla çeliştiği görülüyor. Bu benlik imgesini nasıl yorumlamalıyız?

Kaynağını, bir noktaya kadar, Batı düşüncesine Rönesans'tan beri hâkim olan, geniş hümanist, yaratıcı bilim geleneğinde bulmuştur. Kapitalist ekonomik düzenin dinamizmi, onun sürdürülebilmesi için teknolojik ve toplumsal yenilikçilik anlayışını gerektirmişti. Kapitalizmin evrimiyle büyüyen (bir taraftan engellenirken bir taraftan yapay olarak pompalanan) yaratıcı bireysellik geleneği, kapitalist düzenin sürdürülmesinde işlevseldi ve bilime de uygulanıyordu. Bu gelenek, insanlığın ilerlemesinin olmazsa olmaz bir parçası olarak görülüyordu (bazen sermaye birikimi yerine kullanılan daha yumuşak bir terim olarak da düşünülmüştür). Hiç şüphesiz bu gelenekten etkilendik; üniversiteler içerisinde bir üs yaratırken daha da etkilendik. Entelektüel bir gelenek olarak, Batı hümanizmi, hâlâ oldukça güçlü. Elbette kendi olumsuz özellikleri var; son derece elitist ve bu yüzden paternalist. Fakat yabancılaşmamış, gerçek yaratıcı bilim, büyük ölçüde bu geleneğin içerisinde bulunuyor.

Coğrafi gelenek içerisindeki hümanizm kaynağı daha da sorunlu. Bazı eserleri hümanist olarak gruplamak mümkünken, daha geleneksel coğrafi literatürde ırkçılık, etnosantrizm ve en iyi ihtimalle güçlü paternalizm hâkimdir. Humboldt gibi övülen birinin bile, ünlü *Nüfus Üzerine Makale*'sinin daha sonraki baskılarında 'yerliler' üzerine, Malthus'un keyifle alıntılandığı, oldukça korkutucu bir bakış açısı vardı. Günümüz coğrafya kitapları da bu minvalde devam ediyor ve geldikleri noktadan gurur duyduğumuz söylenemez. İmparatorluk'un idaresinin gerektirdiği teknik ve mekaniğe adanmış, uzun yıllar içerisinde birikmiş tutumlar okul kitaplarımızdan ancak atılıyor. Coğrafi gelenekte gurur duymaktan çok utanılacak şey olsa da, en iyi ihtimalle yer ve cemaat, bireyler, cemaatler ve çevreler arası simbiyotik ilişkilere keskin bir hassasiyet üreten bir coğrafi düşünüş akımı da var. Bu yerele ve etkileşime hassasiyet bir nevi mahalli hümanizm üretiyor; belli açılardan derin ve nüfuz edici ama bölgesel anlayış tarafından yaratılmış mutlak mekânlara sıkışmış bir hümanizm.

Fakat ilgimizin İmparatorluk'tan kent, bölge ve çevre idaresinin teknik ve mekaniğine kayması bizi güçlü hümanist kökleri olan bir diğer gelenekle etkileşime geçirmiştir. Edwin Chadwick ve Ebenezer Howard geleneği Britanya'da güçlüdür. Hayırseverlik ve reformculuğun hâkimi-

yeti altındadır. Bu literatürle temasın etkisiyle coğrafya içerisinde doğan, Chadwick ve Howard'ın standardını çağdaş arenaya taşıyan reformist bir gelenek oluşmuştur.

İlgili ahlaki yükümlülük anlamından azade bir hümanizm, coğrafi eser ve düşüncesinde 1945'ten bu yana artmıştır. Bu, korporatif devletin artan gücü ve etkisiyle çelişiyormuş gibi görünüyor. Doğa vakumdan nasıl nefret ederse, bilim (Batı tipi) çelişkiden öyle nefret ettiğinden, bunu çözmeye çalışacağım. Çağdaş coğrafya hümanizmi dar görüşlü ve elitisttir (büyük ölçüde) ve bu biçimiyle korporatif devletin operasyonlarına daha az tehdit teşkil eder. Hatta böyle bir hümanizm şeklinin bir avantaj olduğu iddia edilebilir, çünkü hayırseverliğin benlik imgesindeki görevini icra etmek için manipülasyon, kontrol ve sisteme entegre olma tekniklerini icat etme ve uygulama çalışmasına sahip olanlar için işlevseldir. Mesela bir cemaatte memnuniyetsizliği entegre etme ve ortadan kaldırma önemliyken, yapacak insanların bunu gülümseyerek yapması faydalıdır.

Fakat onları korporatif devletin ihtiyaçlarına kolayca entegre olan ve itaat eden olarak bir kenara atmak, hümanist geleneğin kuvvetlerine ve bireysel ama yaratıcı bilim potansiyeline haksızlık olacaktır. Yaratıcı, etkin, entelektüel hümanizm geleneğinin oldukça kökten bir biçimde korporatif devletin işleyişine yabancı olduğu tartışma götürmez. Bu entelektüel gelenek, elbette bazı dezavantajlarla cebelleşiyor. Coğrafyanın profesyonelleşmesi ve mesleğin kendi kaçınlarını bastırma yeteneği aşılması gereken bir engel ama, bu engelin ortadan kaldırılması imkânsız değil ve onu ortadan kaldırmada kendine has bir tür övgü var. Ve korporatif devlet, tüm bu engelleri kapsamayı karşılayamaz çünkü bizzat çelişkili bir konumda kalmıştır: Bir yandan değişen toplumsal ihtiyaçları karşılamak için esnek bir eğitim sistemine ve uyarlanabilir işgücüne ihtiyacı vardır, diğer yandan serbest yaratıcı bireyciliği kabul edemez. (Gorz, 1973)

Bu gerilimler, kısmen basit bir strateji tarafından çözülmüştür. “Olgu” ve “değer”lerin birbirinden ayrı ve farklı olduğunu ve birincisi bilimsel araştırmanın konusuyken, ikincisinin sadece kişisel görüş (öznel) olduğunu kabul ediyorsak, titiz bir metodolojik hünerle gerilimi kırabiliriz. Coğrafya, “bilimsel” ise ve bu yüzden olgu, model ve soyut

teorilerle ilgileniyorsa, hümanizmimizi, coğrafyanın dışında ifade etmek üzere, kişisel görüşlerimiz içerisinde bırakabiliriz. 1960’larda daha “bilimsel” coğrafyaya yönelim, profesyonelleşme ve spesifik beceri ve kabiliyetlerle meta üretimi ihtiyacı ile tutarlıydı. Fakat aynı zamanda Eichmann zihniyeti için gerekli olan başarılı toplumsal adaptasyon ve giderek eğilim gösterdiğimiz hümanizm arasında artan gerilimi çözmede daha derin bir etkisi oldu. Bu tip bir çözüm, 1960’larda istikrarlı görünüyordu ama bugün giderek daha az böyle görünüyor. Çünkü eleştirel bilim, olgu ile değer arasındaki ayrımın yapaylığını ve bilimin iddiasının ideoloji olduğunu gösteriyor; özgür, kendi içinde, ideolojik bir iddia. Coğrafyada gereklilik tartışması aslında gereklilikle ilgili değil (kim gereksiz insan faaliyeti diye bir şey duydu?), araştırmamızın kim hakkında ilgili olduğunun ve araştırmancının bilim adına nasıl yapıldığıyla ilgili. Diğer deyişle, pratiğimiz üzerine düşünmek, bizi sormaya başladığımız şu soruları sormaya itiyor: “Nasıl bir coğrafya?” “Nasıl bir kamu politikasına doğru?”

Coğrafyacıların Ahlaki Yükümlülükleri

Dünyayı değiştirmek için önce onu anlamalıyız. Dünyayı değiştirmek için çevremizdeki gerçekliklerle ilgili yeni insan pratikleri yaratmalıyız. Öyleyse buradan nereye gidiyoruz? Örgütünü daraltan bir korporatif devlette yaşıyoruz. Ve devlet ulusal çıkar adına faaliyet gösterir. Fakat bireyin hayatı ve varoluşu ile ilintili tek anlamın ulusal çıkardan çıkarılan anlam olduğunu kabul edersek, faşizm ideolojisini benimsemeye yaklaşırız. Korporatif devlet, proto-faşisttir. Bu, belki “demokratik” hükümetlerin açık açık baskıcı ve otoriter rejimlere bu kadar sempatiyle baktığını ve General Pinochet’nin neden bu kadar hoş karşılandığını açıklıyor.

Marx, insanlık için gelecekte iki olası insanlık durumu olduğu görüşünü benimsemişti: Komünizm ya da barbarlık. Bu terimlerle ne kastettiğimizi acilen açıklığa kavuşturmamız gerekiyor. Birincisiyle kesinlikle Rusya, Polonya hatta Küba ve Çin’de olup bitenlerden bahsetmiyoruz. İkinciyle ise neolitik çağa dönüşü kastetmiyoruz. Bence, gelecekteki seçim (ve belki de o kadar uzak bir gelecek değil), kendi varoluşlarının

toplumsal koşullarını özde insani bir biçimde kontrol etme mücadelesi veren insanların, yaratıcı ihtiyaçlarını yansıtan bir “bütünleşmiş devlet”le (Marx’ın “proletarya diktatörlüğü” ile kastettiği), finans kapitalizminin çıkarları (ileri kapitalist uluslar) ya da parti bürokrasisi (Rusya ve Doğu Avrupa) doğrultusunda tepeden aşağı talimat veren bir korporatif devlet arasında. Korporatif devlet, Orwell 1984’ünün barbarlığına doğru geçiş formu gibi duruyor, bütünleşmiş devlet ise komünizme doğru bir geçiş formu. Korporatif devlet, yükselişte ve yerini bütünleşmiş devletin alması işçi ve cemaat kontrolünü içeren devasa bir örgüt gerektiriyor; uzun ve eziyetli bir yolda atılacak adımlardan sadece ikisi.

Elbette durumumuzu anlamak ve bugüne için olan gelecek potansiyelini açığa çıkarmak için kendine de eleştirel bakan bir düşünce acil. Coğrafyacılar gelince, çok daha fazla katkıda bulunmamız gereken sorunların geniş yelpazesini sentetik olarak oluşturan akademisyen ve entelektüeller olarak yapacağımız belirli ve sınırlı bir katkı. Korporatif bir devlette yaşıyoruz, işe ihtiyacımız var ve sadece hayatta kalmak için bir dereceye kadar uyum sağlamalıyız. Fakat zekiyiz ve aklımızla yaşayabiliriz; korporatif devletin ahlakını içerden ters yüz etmeyi deneyebiliriz. Aslına bakılırsa, üniversiteler direniş için oldukça güçlü üsler sağlıyor – özünde geriye bakan özgür yaratıcı bilim geleneği korporatif devlete karşı olan akademisyenin karşısında, gücünü aşmak için araç arayan ileriye bakan gelenek gibi. Ve coğrafya içerisinde bazı küçük ama oldukça önemli görevler var. Başlamak gerekirse, ders kitaplarımızdan atılması gereken ırkçılık, etnosantrizm ve bunlara boyun eğen paternalizm geleneği var – imparatorluk çağı artıkları. Olgu ve değer, özne ve nesne, insan ve doğa, bilim ve insan çıkarları arasında yapay (neredeyse şizofrenik) ikilikleri yıkan samimi bir hümanist literatür inşa etme görevi var. Coğrafyacının coğrafyacı olarak ahlaki yükümlülüğü; çelişkiye karşı bilincimizi yükseltmek ve böylece bizzat korporatif devlet yapısı içerisindeki çelişkiden faydalanmayı öğrenmek için hümanist gelenekle korporatif devletin doğrudan her yana yayılmış ihtiyaçları arasında gerilimle yüzleşmek.

Coğrafyacının ahlaki yükümlülüğü, daha geniş bir arka plana yerleştirildiğinde toplumsal bir ihtiyaç haline gelir. Sonuçta hiçbirimiz kendimizi sadece coğrafyacı, akademisyen hatta İngiliz olarak görmeye

katlanamayız. Tüın diğer insanlar gibi kendi varoluşumuzun toplumsal koşullarını kontrol etmek ve artırmak için mücadele eden insanlarız. Dar bir bakış açısından sürdürülen mücadele -bu dar görüşlülük ister topraktan (cemaat, ulus) ister toplumdaki teknik işbölümünden doğsun- kendi kendini topuğundan vurur ve daha başından yenilgiye mahkûmdur. Sadece durumumuzun coğrafyasına ve coğrafya durumuna içkin dar görüşlülüğü yenen mücadeleler başarı ümidi taşır.

BÖLÜM 3

Nüfus, Kaynaklar ve Bilim İdeolojisi

Economic Geography'de yayınlandı ,1974.

Nüfus ve kaynaklar arasındaki ilişki gibi ihtilafı bir sorun, etik açıdan tarafsız bir biçimde tartışılabilseydi, doğru olurdu. Bu ilişkiyle ilgili bilimsel araştırmalar son yıllarda, sayı ve ele alıştaki çok yönlülük açısından oldukça arttı. Fakat bilimsel araştırma bolluğu, ihtilafı azaltmadı, tam tersine artırdı. Bu durum için üç olası açıklama bulabiliriz:

1. Bilim etik açıdan tarafsız değildir;
2. Nüfus-kaynaklar problemini değerlendirmek için kullanılan bilimsel yöntemlerde ciddi hatalar var ya da
3. Bazı insanlar irrasyonel ve bilimsel açıdan konulmuş sonuçları anlayamıyor ve kabul edemiyor.

Tüm bu açıklamalar doğru kabul edilebilir ama önemli sınırlar çizilmeden hiçbirini öne süremeyiz. Mesela son açıklama, savunusu sürdürülmeden önce dikkatli bir akılcılık analizi gerektirecektir. (Godelier, 1972) İkinci açıklama, doğru ya da yanlış olduğuna karar verilmeden önce, erişimdeki verilerin değerlendirmesiyle birlikte tüm bir bilimsel yöntem, teknik ve araçlar grubunun kapasite ve sınırlarının dikkatli bir incelemesini gerektirecektir. Ancak bu makalede birinci açıklamaya odaklanacağım ve bilimde etik tarafsızlığın olmamasının, nüfus-kaynak ilişkilerinde her “akılcı” bilimsel tartışma çabasını etkilediğini göstereceğim. Ayrıca belirli bilimsel yöntem tiplerinin benimsenmesinin, kaçınılmaz olarak, bazı asli sonuçlara yol açtığını ve böylece, derin politik sonuçları olabileceğine de değineceğim.

Etik Tarafsızlık Varsayımı

Bilim adanları, sık sık bilimsel sonuçların ideolojik saldırıya bağışıklığı olduğunu iddia ediyor. Genellikle bilimsel yöntemin neşnellığının “ol-gusal” iddialar sayesinde etik tarafsızlığı ve onlardan çıkarılan sonuçları güvence altına aldığı iddia edilir. Bu görüş, doğa bilimleri adı verilen bilimlerde çok yaygındır; ekonomi ve sosyoloji gibi disiplinlerde dahi yaygındır. Bu görüşün tuhaflığı, etik açıdan tarafsız ve ideolojiden bağımsız olma iddiasının bizzat ideolojik bir iddia olmasıdır. Bilimsel yöntemin ilkeleri (ya da her neyse) normatiftir ve olgusal iddialar değildir. Bu yüzden, ilkeler, bilimin kendi yöntemlerine yönelerek, meşrulaştırılamaz ve geçerli hale getirilemez. İlkelerin bilimin dışında bir şeye başvurulur, geçerli kılınması gerekir. Bu “bir şey” muhtemelen metafizik, din, törebilim, ahlak, teamül ya da insan pratiği alanı içerisinde bulunur. Kaynağı her neyse, bilim insanlarının bile ideolojik kaygıların serbestçe sızdığını kabul ettiği alanlardadır. Belirli bir bilimsel yöntem tarafından erişilmiş olgu ve sonuçların yanlış, gereksiz, ahlakdışı, meşrulaştırılamaz, salt öznel ya da yeniden üretilemez olduğunu iddia etmiyorum. Fakat belirli bir bilimsel yöntemin kullanımının zorunlu olarak ideolojide temellendiğini ve ideolojiden bağımsız olmaya dayanan herhangi iddianın zorunlu olarak ideolojik bir iddia olduğunu söylüyorum. Bu yüzden, ne bilimsel yöntemin belirli bir versiyonuna dayanan herhangi bir araştırmanın sonuçlarının ideolojik saldırıya karşı bağışık olduğu iddia edilebilir, ne de otomatik olarak diğer yöntemlerle ulaşılan sonuçlardan içkin olarak farksız ya da üstün görülebilir.

Etik tarafsızlık varsayımının ideolojik temeli, bilim tarihi boyunca (hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimler) araştırmanın paradigmatik temelini dikkatle incelenmesi yoluyla kanıtlanabilir (Harvey, 1973; Kuhn, 1962; Mesjaros, 1972), ayrıca bizzat etik tarafsızlık varsayımı tarihi incelenerek gösterilebilir. (Mesjaros, 1972; Tarascio, 1966) İdeolojik temel, dilde spesifik anlamların öğrenildiği ve iletişime açıldığı insan pratiklerinden ayrılmayacağı için etik açıdan tarafsız bir dil olamayacağını kabul eden anlam teorilerine göz atarak da açığa çıkabilir. (Hudson, 1970; Wittgenstein, 1958) Ancak bu makalenin amacı bunlara eleştirel bir tutumla yaklaşıp da, etik tarafsızlık varsayımının problem-

lerini ve eksikliklerini belgelemek değil. Daha ziyade, bilimsel araştırmanın etik açıdan tarafsız biçimde ilerleyemeyeceği konumundan başlayacağım ve etik tarafsızlık konumunu koruyamamanın nüfus-kaynaklar sistemi gibi bir kompleksi her inceleme çabasında kaçınılmaz olarak bir nevi ideolojik bir konum anlamına geldiğini göstermeye çalışacağım.

Etik tarafsızlığın olmaması kendi içinde pek bir şey kanıtlamıyor. Ancak elbette bilimsel olan bir problemin bir versiyonunun ve salt ideolojik olan bir dizi diğer versiyonlarının bulunduğu gibi oldukça sıradan görüşün ötesine götürüyor. Mesela, Malthusçu “aşırı nüfus” ve “idame yoluyla nüfus baskısı” özü gereği Marx’ın “endüstriyel yedek ordu” ve “görece artık-nüfusun”dan ne daha çok ne daha az bilimseldir, gerçi daha basit analiz yapan analistlerin arasında Malthus’un terimlerini yeterince bilimsel ve ikincisini salt ideolojik bulma eğilimi var. Ne yazık ki bir problemin tüm versiyonlarını ideolojik diye geri çevirmek pek akıllıca değil ve nüfus-kaynak problemi ile ilgili görüşlerimizin sadece iyimser ya da kötümser, sosyalist ya da muhafazakâr, determinist ya da olasılıkçı olmamıza bağlı olduğunu iddia etmek, baştan yanlış yönlendirici. Bunu iddia etmek, öznel kişisel eğilimleri devreye sokmadan “hakikat”i oluşturmaya çalışan bilimsel çaba ruhuna yeterli itibar göstermemek demektir.

Ancak “bilimsel” araştırmanın sosyal ortamda yer aldığını, toplumsal fikirleri ifade ettiğini ve toplumsal anlamlar aktardığını kabul etmek durumundayız. Bu toplumsal anlamları, daha derinden incelemek istersek, belirli etik ya da ideolojik konumları ifade eden, belirli bilimsel yöntem tiplerini görebiliriz. Nüfus-kaynaklar tartışması gibi ihtilafli bir tartışmada bu sorunun anlaşılması çok önemli, ancak genelde göz ardı ediliyor. İleride göstermeyi umduğum üzere, mantıksal ampirisizmin egemen yöntemi kaçınılmaz olarak, Malthusçu ya da yeni Malthusçu sonuçlar doğuruyorsa, mantıksal ampirisizm geleneği içerisinde yetişmiş bilim insanlarının, nüfus-kaynaklar sorusuna döndüklerinde, kaçınılmaz olarak Malthusçu ya da yeni Malthusçu görüşe belirli bir doğruluk atfettiğini daha kolayca anlayabiliriz. Bu bilim insanları böyle bir görüşten hazetmediğinde, ona nadiren “bilimsel” temeller üzerinde meydan okur. Tam tersine, çürütmeye temel olarak, öznel bir iyimserlik versiyonuyla dönerler. Bu tip bir çürütme, faydalı olmamıştır çünkü gerçek problem bizzat bilimsel yöntem ideolojisinin içindeyken, bilim ve ideolojinin (ki-

şisel eğilim diye anlaşıyor) birbirinden bağımsız olduğu yanılısamasını sürdürmüştür.

Malthus, Ricardo ve Marx'ın eserlerini inceleyerek, yöntem, ideoloji ve sağlam sonuçlar arasındaki bağlantılarla uğraşmak en kolayı, çünkü bu eserlerdeki bağlantıları kavramak ve böylece bazı önemli ve genelde gölgede kalan nüfus-kaynaklar ilişkisi analizinin merkezindeki soruları fark etmek görece kolay.

Malthus

Malthus'un 1798'de yayımlanan ilk makalesi *Essay on the Principle of Population*'ını, Godwin'in ve Concorde'tin ütopyacı sosyalist anarşizmine karşı politik bir deneme ve Fransız Devrimi'nin yarattığı toplumsal ilerleme ümitlerine bir panzehir olarak yazdığı, bazen unutulur. Ancak Malthus'un daha girişte insanın mükemmel olabilirliği gibi zorlayıcı bir konuyla ilgili söylemi, yönetmesi gerektiğini iddia ettiği belirli yöntem ilkelerini ortaya koyar:

Bir yazar, bana insanın sonunda devekuşuna dönüşeceğini düşündüğünü söyleyebilir. Ona gerektiği gibi karşı çıkamam. Fakat kendi görüşünü destekleyecek makul bir insan bulmayı ummadan önce, insanlığın boyunlarının yavaş yavaş uzadığını, dudakların sertleştiğini ve öne çıktığını, bacaklarının ve ayaklarının gün be gün şekil değiştirdiğini ve kılların yerini tüy köklerinin aldığını göstermesi gerekir. Ve böyle mükemmel bir dönüşümün ihtimali gösterilene kadar uyağın ve böyle bir durumdaki adamın mutluluğu üzerine uzun uzadıya yazma zarafetinin kaybolacağı kesindir: kuvvetlerini, hem koşar hem uçarken tasvir etmek, onu sadece hayatın ihtiyaçlarını toplamakla uğraştığı ve sonuç olarak her insanın işbölümünün hafif eğlence bölümünün bol olduğu, tüm dar lükslerin hakiri görüldüğü bir koşulda resmetmek.

(Malthus, 1970: 70)

Malthus'un savunduğu yöntem, ampirisizmdir. Ampirist yöntemin uygulanmasıyla, ütopyacı sosyalistlerin liberal ilerleme ve insan hakları savunucularının, “şeylerin mevcut düzeni”nin savunucularının birbiriyle rekabet eden teorileri, dünyanın gerçeklerine karşı test edilebilir. Fakat *Essay*'in ilk baskısı, *a priori* çıkarım olduğu kadar polemik ve ampirisizmle de kuvvetli biçimde renklendirilmiştir, Malthus ilk postulayı öne sürer: Yiyecek insan varoluşu için gereklidir ve cinsiyetler arası tutku

zorunlu ve sürekli. Bu iki postulayı belirli koşullar bağlamına oturtur; belirli sonuçlar çıkarır (nüfusun kaçınılmaz olarak idame araçları üzerine baskı yaptığını iddia eden ünlü kanunu da dahil) ve sonra çıkarımlarını doğrulamak için ampirisist yöntemi kullanır. Böylece Malthus “mantıksal ampirisizm” diyebileceğimiz yöntem anlayışına ulaşır. Bu yöntem, en genel anlamda, “mantıksal doğrular” (belirli başlangıç iddialarından yapılmış doğru çıkarımlardır) ve “ampirik doğrular” (gözlem ve deneyi yansıtan, doğru ve doğrulanabilir olgusal iddialardır) diyebileceğimiz iki doğru tipi olduğunu varsayar. Mantıksal doğrular, iki iddia tipini hipotetik-çıkarımsal bir sistemde birleştirerek, ampirik doğrularla ilintilendirilebilir. Ampirik gözlem, çıkarsanmış iddialardan bazılarının “olgusal olarak doğru” olduğunu gösteriyorsa, mesela nüfus-kaynaklar ilişkisi için bir “teorimiz” vardır. Malthus, böyle bir teorinin kaba bir versiyonunu oluşturur.

Ampirisizmin bir diğer özelliği de dikkate alınmaya değer: Ampirisizm, nesnelerin gözlemleyen öznelardan bağımsız olarak anlaşılabilirliğini varsayar. Bu yüzden doğrunun, işi kaydetmek ve sadıkça nesnelerin özelliklerini yansıtmak olan gözlemcinin dışındaki dünyada bir yerde olduğu varsayılır. Bu mantıksal ampirisizm, “mantıksal pozitivizm” olarak anılan bilimsel yöntemin pragmatik bir versiyonudur ve dil ve anlamın oldukça kendine has ve katı bir bakışı üzerine inşa edilir.

Malthus, mantıksal ampirisist yöntem kullanarak, “şeylerin mevcut düzeni” tarafından geliştirilen belirli sonuçlara varıyor, Godwin ve Concordet’nin ütopyacılığını reddediyor ve politik değişim ümitlerini geri çeviriyor. *Essay*’in sonraki baskılarında polemik azalması ve ampirisizme daha çok dayanma, kısmen, Malthus’un belirli tip bir bilimsel yöntemin doğrudan polemiklerden çok daha büyük güvenilirlik ve güçle, belirli bir toplumsal amacı gerçekleştirebildiği yönündeki temel keşfinin sonucu olarak görülebilir. Ampirisizme başvurulması, dünya nüfusunun büyümesi ve durumu ile ilgili artan bilgi külliyatı tarafından kolaylaştırılmıştı, mesela coğrafyacı Alexander von Humboldt’un eseri (1811) bu konuda birincil kaynaktır.

Malthus, “nüfus gücünün idame üretmek için dünya gücünden belirsizce büyük” ve nüfusun kaçınılmaz olarak idame araçlarına karşı bastırmasının “doğa kanunu” olduğunu gösterdikten sonra, nüfusun idame

yoluyla dengede tutulduğu pozitif ve engelleyici kontrolleri tartışmaya devam eder. Malthus'un konu üzerindeki fikirleri, akabindeki evrimini tekrar etmek gerekirse, çok bilindiktir. Ancak sık sık unutulmuş şey, yatırım yaptığı sınıf karakteridir. Mesela, sonradan bir önceki bölümde abidevi eseri *Traces on the Rhodian Shore*'da (1967) Malthus'u ele alan Glacken, Malthus'un bu yönünü tamamen göz ardı eder.

Malthus, “sefaletin bir yere düşmesi” gerektiğini kabul eder ve pozitif kontrollerin zorunlu olarak alt sınıfların payına düştüğü fikrinde ısrarcıdır. (Malthus, 1970: 82) Malthus, böylece, “insan düzenlemesinden tamamen bağımsız” işleyen bir doğa kanununun sonucu olarak alt sınıfların sefaletini açıklar. Bu yüzden, alt sınıflara vurgu “hiçbir insan zekâsının yetişemeyeceği çok derinlerde taht kurmuş bir kötülük” olarak yorumlanmalıdır. (Malthus, 1970: 101) Malthus, bu doğrultuda zayıf kanunlarla ilgili “istemeye istemeye” bir dizi politika önerisine varır. Toplumda en alt sınıflara esenlik sağlamak ancak toplu insan sefaletini artırır. Toplumda en alt sınıfları pozitif kontrollerden azade kılmak, sadece sayılarının artmasıyla, toplumun tüm üyelerinin hayat standardında aşamalı bir azalmayla ve ücret sisteminin bağlı olduğu emeğin mobilizasyonunun devamı için teşvikin azalmasıyla sonuçlanır. “Genelde en değerli kesim sayılamayacak toplumsal kesimin” artan idame dereceleri “diğer türlü daha çalışkan ve değerli üyelerine ait olacak paylarını azaltır ve böylece daha bağımlı olmaya zorlar.” (Malthus, 1970: 97)

Malthus bundan şu dersi çıkarır:

Bireysel vakalarda zor görünse de, bağımlı yoksulluk utanç verici bulunmalıdır. Böyle bir uyarı, büyük insanlık kitlesinin mutluluğunu teşvik etmek için kesinlikle gereklidir ve bu uyarıyı zayıflatmak her çaba, görünürdeki niyeti ne kadar hayırsever olursa olsun, her zaman kendi amacını yenilgiye uğratacaktır.

İngiltere yoksulluk yasalarının, geçim fiyatlarının artması ve gerçek emek ücretinin azalmasına katkıda bulunduğuna şüphem yok. Yani sahip olduğu tek şey emeği olan insan sınıfının fakirleşmesine katkıda bulundular. Küçük esnaf ve çiftçiye görülecek eğilimin tersine, yoksul insanlarda gözlemlenebilecek umursamazlık ve tutumluluk noksanlığına güçlü biçimde katkıda bulunmadıklarını söylemek de zor. Emekçi yoksul, kaba bir tabir kullanmak gerekirse, her zaman ekmek aslanın ağzında yaşıyor gibidir. Tüm dikkatleri mevcut gündelik ihtiyaçlarına yönelir ve nadiren gelecek hakkında düşünürler. Biriktirme fırsatları olduğunda bile bunu nadiren

uygularlar, onun yerine genel konuşmak gerekirse, günlük ihtiyaçlarının ötesine geçen meyhaneye gider. Bu yüzden, İngiltere yoksulluk yasalarının, sıradan insanı kurtarmak için hem gücü hem iradeyi düşürdüğü ve böylece en güçlü aşırıktan kaçınma ve çalışkanlık teşviklerini, böylece mutluluğu zayıflatmış söylenebilir.

(Malthus, 1970: 98)

Malthus, böylece “sezgi karşıtı çözüm” -yani sefalet ve yoksulluk için yapılması gereken en iyi şeyin hiçbir şey yapmamak olduğu, çünkü yapılacak herhangi şeyin sorunu daha kötüleştireceği- olarak bildiğimiz noktaya varır. Toplumdaki en alt sınıflarla ilgili tek geçerli politika, “bilinçli ihmal”dir. Bu politika, alt sınıflar arasında görülen “tipik” davranışların belirli bir karakterizasyonu tarafından da desteklenir. Bu tip argümanlar, hâlâ içimizde. Örneğin Jay Forrester, Edward Banfield, Patrick Moynihan ve diğerleri tarafından hazırlanan faaliyet raporlarında görülür. Aslına bakılırsa, bugün Amerika Birleşik Devletleri’ndeki esenlik politikasına egemen olan da bu düşüncedir.

Malthus’un alt sınıflara yaklaşımı, doğru yargılamak gerekirse, toplumdaki diğer sınıfların roller, en başta endüstri ve toprak sahipleri hakkındaki görüşüne karşı konumlandırılmalıdır. Bu roller, *The Principles of Political Economy*’de daha analitik biçimde tartışılmıştır. Burada toplumdaki sermaye birikimini hesaplamada çözülecek bir problem olduğunu kabul eder. Kapitalist biriktirir, verimli faaliyete yatırım yapar, ürünü belli bir kâra satar ve birikim döngüsünü bir kez daha başlatır. Burada ciddi bir ikilem vardır çünkü kapitalist bir kâr elde edilecekse, ürününü birine satmak zorundadır ve kapitalist, tüketmekten ziyade biriktirir. Kapitalist, çok fazla biriktirirse ve sermaye birikimi oranı çok hızlı artarsa, idameyle ilgili problemlerle karşılaşmadan çok önce, kapitalistler etkin artan çıktı talebi tarafından sınırlandırılmış genişlemeye karşı karşıya kalacaktır. Bunun sonucunda, “sermaye ve nüfus, etkin üretim talebiyle karşılaştırıldığında, aynı zamanda, uzun bir dönem, gereksiz olabilir.” (Malthus, 1968: 402)

Malthus, etkin talep problemini çok vurgular ve çağdaşı Ricardo’yu pratikte “esas üretim kontrolü ve nüfus, üretme gücü eksikliğinden ziyade, uyaran eksikliğinden kaynaklanır” (Keynes, 1951: 117) savına ikna etmeye çalışır. Ricardo ikna olmamıştır ve Keynes, *General Theory*

of Employment, Interest and Money adlı eserinde sermaye birikimi ve ücret oranları arasındaki etkin talep ilişkisini belirtene kadar da olmayacaktır.

Malthus'un etkin talep problemine çözümü, üretim sürecinin dışında kalan üretmeyen sınıflar -toprak sahipleri, devlet görevlileri vs.- hesabına tüketmek için uygun güç kullanımına dayanıyordu. Malthus, toprak sahibi üst sınıflar hesabına bariz tüketim için doğrudan savunmadan uzaklaşmak için çok çaba sarfetti. Sadece Adam Smith'in "insanlığın" incik boncuğa karşı doyurulamaz iştahı" dediği şeye yenik düşmeyen kapitalistin, sermaye birikimi görevinde başarılı olursa, birinin bir yerde etkin bir talep yaratması gerektiğini söylüyordu:

Zenginliğin ihtiyaçlar yarattığı hiç şüphesiz doğru ama daha da önemli bir hakikat var; ihtiyaçlar da zenginlik yaratıyor. Her neden, diğerine etki ve tepki veriyor fakat hem öncelik hem önem sırası endüstriyi tetikleyen ihtiyaçlarla birlikte... Az gelişmiş ve düşük nüfuslu ülkeleri medeni ve yüksek nüfuslu ülkelere dönüştürmedeki zorlukların en büyüğü, zenginlik üretimi çabalarını harekete geçirmek için onları en iyi hesaplanmış ihtiyaçlarla harekete geçirmektir. Dış ticaretin sunduğu en büyük faydalardan biri ve zenginliğin ilerlemesinde her zaman neredeyse zorunlu bir öğe olarak görülmesinin sebebi, yeni ihtiyaçlar sunmak, yeni zevkler oluşturmak ve endüstri için pazarı itkilerle donatma eğilimidir. Medeni ve gelişmiş ülkeler, bu itkilerin birini bile kaybetmeyi göze alamaz.

(Malthus, 1968: 403)

Verimsiz toplum sınıflarına yerleşmiş ve ihtiyaç yaratımı ve dış ticaret tarafından tetiklenmiş etkin talep, hem sermaye birikimi hem istihdamın genişlemesini harekete geçirmede önemli ve hayati bir güçtü. Sonuç olarak, sadece üst sınıfların tüketme başarısızlığı yüzünden emek istihdam edilemeyebilirdi. Bu etkin talep teorisi, üretim teorisiyle kolayca yan yana gelmiyor. Bunun bir sebebi şudur; nüfus teorisi yoluyla tüketim gücünün toplumdaki en alt sınıflardan çekildiğini öne sürmekle etkin talep teorisiyle üst sınıfların olabildiğince tüketmesi gerektiğini iddia etmek birbiriyle çelişiyor. Malthus, üst sınıfların sayılarının bariz tükettikleri nüfus ilkesine göre artmadığını, hayatlarında gerileme korkusuyla oluşturdukları akılcı alışkanlıklar tarafından sayılarını düzenlediklerini iddia ederek, bu çelişkiyi çözmeye çalışıyor. En alt sınıflar, akılsızca ürer. Nüfus kanunu, buna göre, yoksullar için ve zenginler için

diye ikiye ayrılır. Fakat Malthus da, etkin bir talebin emekçi sınıflar hesabına artan bir tüketme gücü olasılığını hemen mantıksız diye bir kenara bırakır: “Kimse sadece onun için çalışanlar tarafından bulunulan talep isteği için sermaye edinmez.” (Malthus, 1968: 404)

Bunun gerçekleşebileceği tek vakanın emekçilerin “tükettiklerinin üstünde bir değer artışı üretmesi olduğunu” ekler. Bu olasılığı tamamen bir yana bırakır. Fakat Ricardo bile, bu pasajı alıntılarken, “Neden olmasın?” diye sorar ve bunu ispatlayacak basit bir örnek sunar. (Ricardo, 1951b: 429) Ve elbette Malthus’un anında reddettiği, Marx’ın, göreceli artık nüfus teorisine dayanan, artık değer teorisini oluşturan fikir budur.

Malthus’un kendi eserine içkin temel bir çelişki vardır. Bir yandan, nüfusun “doğa kanunu,” etkin talep teorisi hem sermaye edinilmesinde hem emek istihdamında toplumsal kontrollere işaret ederken, insan kitlesinin kaçınılmaz sefaletinin bir doktrinini öne sürüyordu. Zinke, Malthus’un bu iki çatışan konumu uzlaştırmasına gerek olmadığını, çünkü etkin talep teorisinin kısa vadeli döngüsel salınımlar için bir açıklama olduğunu ve nüfus ilkesinin uzun vadede uygulandığını söyler [43]. Malthus, böyle düşünmemiş gibi görünüyor. 1830’da yayımlanan *Summary View of the Principle of Population*’da Malthus, ayrışan görüşleri uzlaştırmaya çalışır. Büyük üretim tetikleyicileri olan özel mülk kanunlarının kendilerini dünyadaki gerçek üretimin muazzam biçimde üretim gücünün altına düşecek kadar sınırladıklarını kabul eder. (Malthus, 1970: 245)

Sonra bir özel mülk sistemi altında “üretimde tek etkin talep mülk sahiplerinden gelmelidir” der ve etkin talep kontrolünün nüfus ilkesi ile ilgili olarak sefaletin tüm insanlık kesimlerinde görülmesini engellediğini ve “toplumun bütün kesimlerine bilim ve sanatın ilerlemesi için gerekli olan boş zamanı yarattığını” (topluma çok önemli bir fayda sağlayan bir fenomen) söyler. Toplumsal reform iddiaları ve özelinde özel mülk ilkesine karşı herhangi meydan okuma yanlış yerleştirilmiştir. Özel mülkün kurumları yoluyla düzenlenen rekabetçi bireyciliğe dayanan bir toplumdan kurtulmak, tüm insanlığı sefalet konumuna sokacak bir olasılık olan nüfus ilkesinin kontrol edilmeden faaliyete geçmesine izin vermektir. Özel mülk kanunları, emekçi sınıfların fırsatlarını kısıtladıkları ölçüde, yapay olarak nüfus faaliyetini kontrol eder ve toplam

insan sefaletini azaltır. Böylece, Malthus nüfus ilkesiyle etkin talep ilkesini uzlaştırır:

Emekçi sınıfların tümünde yetersiz ücrete sebep olan arz talep durumu, kötü bir toplumsal yapı, hoşa gitmeyen bir servet dağılımı ya da zorunlu olarak toprağın görece sömürsünden ötürü vaktinden önce üretilse de, asıl nüfus artışı oranında ya da zorunlu kontrol mevcudiyetinde pek farklılık yaratmaz. Emekçi aynı derecede zorluk hisseder ve hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın yaklaşık aynı sonuçların ortaya çıkması gerekir.

(Malthus, 1970: 247)

Malthus, prensipte, özel mülk düzenlemelerinin savunucusuydu ve etkin talep teorisi kadar nüfus ilkesi formülasyonunun gerisinde yatan da bu ideolojidir. Özel mülk düzenlemeleri, kaçınılmaz olarak toplumda eşitsiz gelir, servet ve üretim araçları dağılımı anlamına gelir. Malthus, dağılıma dair bazı düzenlemeleri ve onların sınıf karakterini kabul eder. Dağılımla ilgili spesifik düzenleme, iyi da kötü bulunabilir ama zorunlu sınıf farklılıklarına eklenmeyen akılcı bir toplum düzenlemenin imkânı yoktur. Malthus, argümanlarını birbirine karışmış analiz ve materyallerle destekler, özellikle nüfus teorisiyle bağlantılı olarak mantıksal ampirizm yöntemine başvurur. Ancak siyaset ekonomisi ile ilgili eserlerinde Malthus sık sık Ricardo'ya has bir yöntemi tekrarlar. Malthus'un nüfus ve etkin talep üzerine yazılarının çelişkili mahiyeti kısmen iki fenomeni incelerken kullandığı yöntemin ayrıksılığından kaynaklanır. Bu yüzden, bu noktada Ricardo'nun açık bir şekilde ifade edilmiş analizlerinde net biçimde gösterilen inceleme yöntemine dönmeliyiz.

Ricardo

Ricardo, Malthus'un nüfus ilkesini, ihtiyatsız ve eklemek gerekirse eleştirellikten oldukça uzak bir biçimde kabul eder. Fakat nüfus ilkesi Ricardo'nun eserinde başka bir rol oynar ve oldukça farklı bir metodolojiyle ele alınır. Ricardo'nun yöntemi, karmaşık bir gerçeklikten birkaç temel öğeyi soyutlayıp, analiz etmek ve incelenen sistemin yapısını anlamak için bu idealleştirilmiş öğeleri ve ilişkileri manipüle etmektir. Ricardo, bu yolla pazar mekanizması boyunca pek ampirik bir temele ihtiyaç duymayan soyut bir ekonomik paylaşırma modeli -kapalist toplumun işleyen bir modeli- inşa etti. Böyle bir modelin işlevi, değişimi

hem açıklayacak hem öngörecek analiz için bir araç sunmaktı. Ricardo, Malthus'un *Essay on the Principle of Population*'da olduğu anlamda, bir ampirisist değildi ve olguları ihtiyatla, teoriyi doğrulama amacından ziyade gösterme yoluyla kullanıyordu. Böyle bir yöntemin başarısı ve meşruluğu elbette tamamen yapılan soyutlamaların makul olmasına dayanır. Bu yüzden, hem kapsamlı sonuçlarını hem de nüfus-kaynaklar problemini ele alışı anlamak için Ricardo'nun modeline inşa edilmiş soyutlama ve idealleştirmelerin doğasına bakmak önemli.

Ricardo'nun sisteminin kalbinde ekonomik akılcılığın doğasıyla ilgili temel bir varsayım buluruz: "ekonomik insan" bütün insanların ulaşmaya çalıştığı bir akılcılık modeli olmalıdır. Bu yüzden, Ricardo ampirikten (pozitif) ziyade normatif bir düşündürdür. Ricardo'nun çalışmasının daha derinlerine gömülmüş olan ve pazarda ekonomik ve akılcı davranış yoluyla elde edilen bir toplumsal uyum doktrindir. Bu toplumsal uyum doktrini, dönemin politik ekonomisinde sıkça bulunur ve Ricardo'nun eserinde görülmesi analitik, model inşa eden metodoloji kullanımıyla bağlantısız değildir. Mantıksal bir yapıya bağlanmış bir öge ve ilişkiler kümesi, içsel olarak tutarlı ve uyumlu olmaya mecburdur. Model, manipülasyon ve analize tabi tutulduğunda problemlere denge tipi çözümler üretir. Ricardo'nun eseri, toplumsal uyum kavramıyla ilintili olarak, en bariz biçimde Malthus ve Marx'ın eserleriyle tezatlık barındırır. Marx'ın eserleri bütününde sınıf çatışması temasını ifade ederken, Malthus'un eseri sınıf çatışması anlayışını toplumsal uyumla karıştırır (özellikle *The Principles of Political Economy*'de) çünkü Malthus mantıksal ampirisizm aracıyla ulaşılmış sonuçları soyut bir ekonomi modeli aracıyla ulaşılmış sonuçlarla birleştirmeye çalışır. Analitik sonuçlar, sınıf amaçlı, yani toprak sahibinin yenilgisi ve ücretli emeğin endüstri girişimcisinin çıkarlarına hizmet etmesi amacıyla, kullanılsa da, sınıf çatışması, Ricardo'nun uyuma dayanan pazar sistemi analizlerinde nadiren bulunur.

Bu koşullar altında, Ricardo'nun Malthus'un nüfus ilkesini bu kadar kolay kabul etmesi şaşırtıcıdır. Kısmen Malthus'un çıkarımsal argümanının basitliği onu çekmiş olmalı ama Ricardo'nun ilkeyi yürekten savunmasının çok daha önemli bir sebebi var. Ricardo, ancak bu yolla sistemini uyumlu ve dengede tutabiliyordu. Ricardo için analitik prob-

lem, ücret oranı dengesini açıklamaktı. Ücretlerin temelde iki faktör tarafından belirlendiğini iddia eder: Azlık ve idame giderleri. Ricardo'nun sisteminde emek, soyut olarak diğerleri gibi bir meta olarak görülüyordu ve buna artan talep, ücretlerin uzun vadede idame giderleri tarafından konulmuş “doğal bir ücret” seviyesine yönelmesi için bir arzı harekete geçirmesi gerekiyordu. Ricardo'nun emek için arz ve talep arasındaki dengeye ulaşmak üzere Malthus'tan uyarladığı mekanizma elbette emekçi nüfusun otomatik olarak sayılarını artıracak nüfus ilkesiydi:

Ancak emekçilerin sayısı yüksek ücretlerin nüfus artışına verdiği teşvik tarafından artırılınca, ücretler doğal fiyatlarına ve hatta bazen bir tepkiyle altına yeniden düşer.

(Ricardo, 1951a: 94)

Sermaye kısa vadede ve uygun koşullar altında nüfusun üreme gücünü aşabilir ve bu tip dönemlerde ücretler “doğal” fiyatlarının altına pekâlâ düşebilir. (Ricardo, 1951a: 98) Fakat bu tip dönemler, kısa sürmeye mahkûmdur. Bir nüfus, idame araçlarına baskı yaptığında, “tek çare ya insanın üremesi ya da daha hızlı bir sermaye birikimidir.” Sonuç olarak, ücretleri belirleyen kanunlar ve “her cemaatin en büyük kısmının mutluluğu” nüfus ilkesi ve sermaye birikimi yoluyla emek arzı arasındaki dengeli bir ilişkiye bağlıydı. Ricardo, nüfusun “kendini onu kullanacak kaynaklar tarafından düzenlediğini ve bu yüzden her zaman sermayenin artışı ya da azalışıyla, artıp azaldığını” iddia eder. (Ricardo, 1951a: 78) Ancak Malthus bile, bir emekçi üretmenin en az on altı yıl aldığını ve nüfus ilkesinin sadece dengeleyici bir mekanizma olmaktan çok daha fazlası olduğunu gözlemleyerek, bu nüfus ilkesi kullanımına karşı çıktı. (Malthus, 1968: 319-20)

Ricardo, bunu kabul ediyordu:

Yoksul kanunlarının yıkıcı etkisi artık bir gizem değil çünkü Bay Malthus'un hünerli elleri tarafından tam anlamıyla geliştirildi ve her yoksul dostunun, [kanunların] ortadan kaldırılmasını kararlı biçimde dilemesi gerekir.

(Ricardo, 1951a: 106)

Malthus'un iddia ettiği üzere:

Yerçekimi kanunu, serveti ve gücü sefalet ve zayıflığa dönüştürme, salt idamesini sağlamak dışında her nesneden emeğin gayretlerini çağırma,

bütün entelektüel ayrımı karıştırma, vücudun ihtiyaçlarını tedarik ederken zihni meşgul tutma konusunda bu tip kanunların eğiliminden daha kesin değildir, sonunda tüm sınıflar evrensel yoksulluk salgınından çekene kadar.
(Malthus, 1951a: 108)

Ayrıca şu uyarıyı yapar: “Oldukça uzağında olduğumuza emin olduğum durağan hali dikkate almamız gerekirse, bu kanunların yıkıcı doğası daha da bariz biçimde açığa çıkar ve ürkütücü hale gelir.” (Ricardo, 1951a: 109)

Ricardo’nun buradaki nihai durağan hal hatırlatması, ilgi çekicidir. Başvurduğu analitik model inşası metodolojisi, gördüğümüz üzere uyum ve dengeyi öne sürüyor ve Ricardo’nun bu modelden kaçınılmaz olarak belirli bir denge ya da durağan hal olduğunu çıkarsaması anlaşılır. (J. S. Mill, benzer bir metodolojik çerçeve kullanarak benzer tipte bir sonuca varmıştı [Mill, 1965: 752-7]) Ricardo burada, emek arz ve talebinin eşitlendiği ve gelecek sermaye birikimi öngörülerinin ortadan kaldırıldığı böyle bir denge koşulu altında, evrensel yoksulluk koşulları (herkesin sadece bir idame ücreti aldığı) ve en azından bir elit arasında akılcı düşünce ve medeniyetin ayakta kalabildiği koşullar arasında bir seçim olması gerektiğini iddia ediyor. Ricardo, toplumsal esenlik teminin de büyümeme durumlarında özellikle yıkıcı olabileceğini söylüyor. Bu argüman, hâlâ bizimle ve buna sonra yeniden döneceğiz.

Ancak Ricardo, Malthus’un etkin taleple ilgili argümanlarının “oldukça şaşırtıcı” olduğunu düşünüyordu ve şu yorumu yapmıştır:

Gelecek üretim hedefi söz konusu olduğunda, verimsiz bir işçi topluluğu diğer türlü, bu verimsiz işçilerin tüketeceği imalatçının deposundaki ürünleri küle çeviren yangın kadar zararlı ve yararlıdır.

(Ricardo, 1951b: 421)

Ricardo’nun Malthus’un toprak sahibi savunuyla uzaktan yakından alakası yoktur ve tahıl yasaları, kira vb. ile ilgili yorum ve politikalarından Ricardo’nun sempatisinin tamamen kendi sisteminde ekonomik akılcılığı sembolize eden endüstri girişimcisi yönünde olduğu açıktır. Aslında, Ricardo toprak sahibinin oynadığı rolden rahatsızdır ve etkin talep problemini tamamen bir kenara bıraktığı için toprak sahibini ilerlemede ve toplumsal uyuma ulaşmada salt engel olarak görmeye başlar.

Ricardo'nun analizler kuran modeli, olumlu biçimde değişimi savunmasına izin verdi. Ampirik kanıtla yorulmadı ve tarihe borçlu olma gibi bir hissiyatı yoktu. Normatif analizleri, ona değişme ve gerçekliği geliştirme imkânını sadece anlayıp kabul etmeyi değil, görmesini de sağladı. Ricardo, August Lösch gibi (bir diğer büyük normatif düşünür) “modelim gerçekliğe uymuyorsa, o zaman gerçeklik yanlıştır” görüşünü benimseyecekti. (Lösch, 1954: 363) Ricardo, 19. yüzyıl İngiltere'si endüstrileşmesinin ilerlemesinde önemli ve hayati bir rol oynadığı süreçte bu tahayyülü uydurmak için gerçekliği değiştirmeye çalıştı.

Marx

Marx, Ricardo'nun da Malthus'un da, itiraf etmeden, hatta belki de farkında bile olmadan, ideolojik varsayımları yansıttığını iddia ediyor:

[Malthus'un teorisi] bu amaca oldukça uyuyor - İngiltere'deki mevcut ilişkilerin, toprak ağalığının, “Devlet ve Kilise”nin savunması... Ricardocular, rahipler ve adi hizmetçilere baş belası ve burjuva üretiminin işe yaramaz ve modası geçmiş handikapları olarak saldırdı. Ricardo, her şeye rağmen, toplumsal üretici güçlerin en sınırsız gelişimine işaret ettiği ölçüde burjuva üretimini savundu... Tarihsel meşrulaştırma ve bu gelişim aşamasının zorunluluğunun üzerinde durdu. Tam da tarihsel geçmiş hissiyatı eksikliği, her şeyi zamanının tarihsel bakış açısından gördüğü anlamına geliyordu. Malthus da, kapitalist üretimin olası en özgür gelişimini arzuluyordu fakat aynı zamanda feodalizm ve mutlak monarşiden devralınmış çıkarların temsilcilerinin miadı dolmuş iddialarına maddi bir temel teşkil etmesi için onu aristokrasinin ve Devlet ve Kilise'nin kollarının “tüketim ihtiyaçları”na uyarlamak istiyordu. Malthus, burjuva üretimini devrimci olmadığı, gelişim için tarihsel faktör teşkil etmediği, sadece “eski” toplum için daha geniş ve daha konforlu bir temel yarattığı müddetçe ister.

(Marx, 1972: 52-3)

Malthus, Ricardo ve Marx arasındaki karşıtlıklar, genelde nüfus-kaynaklar gibi problemler üzerine sağlam görüşleri üzerinden ele alınır. Ancak daha temel bir karşıtlık, kesinlikle yöntem üzerine olmalıdır. Marx'ın yöntemine genelde “diyalektik materyalizm” adı verilir ama bu deyiş çok fazla şey anlatmaz ve çok şeyi örter. Tamamıyla anlamak için Alman eleştirel felsefesini ve özelinde Aristotelesçi olmayan bir dünya görüşünü en olgun haliyle geliştirmiş kolunu biraz anlamak gerekir –bu

geleneğin en önemli temsilcileri Leibniz, Spinoza ve Hegel’dir. Bu Aris-totelesçi olmayan doğa görüşünün biraz açılması gerekiyor.

Ollman’ın işaret ettiği üzere, Marx’ın dil kullanımı ilişkiselden zi-yade mutlaktr. (Ollman, 1971) Bununla bir “şeyin” diğer şeylerle ilişkisi olmadan, bağımsız biçimde anlaşılamayacağı ve hatta ondan bu şekilde bahsedilemeyeceğini kasteder. Mesela, “kaynaklar” sadece onlardan fay-dalanmaya çalışan ve kullanıcılarının hem fiziksel hem ruhsal faaliyeti yoluyla eşzamanlı “ürettiği” üretim tarzıyla ilişkisi üzerinden tanımla-nabilir. Bu yüzden, soyut ya da “kendinde şey” olarak varolan kaynak diye bir şey yoktur. Dünyayla ilgili bu ilişkiyel görüş, temelde şeylerin bir nevi özünün olduğu ve bu yüzden diğer şeylerle ilişkisine referans göstermeden tanımlanabileceği düşünülen, genel ve bilindik Aristote-lesçi görüşten (mantıksal ampirisizmin ya da Ricardocu model inşasının karakteristiği) ayrılır.

Marx bu doğrultuda, dünyanın yapılandırıldığı ve organize edildiği belirli temel varsayımlar geliştirir. Ollman şunu iddia ediyor: “Marx’ın ontolojisi iki ana sütuna dayanır; gerçeği birbiriyle ilişkili iç parçaların bütünlüğü olarak kavrayışı ve bu parçaların her birinin kendi tamlığı içerisinde bütünü temsil ettiği anlayışdır.” (Ollman, 1973:495) Böyle bir bütünlük üzerine düşünebilmemiz için farklı yollar vardır. Bütünlük içerisinde herhangi mevcudiyet öncesi ilişki tarafından şekillendirilme-den kombinasyon içerisine girmiş bir öğeler toplamı -parçaların salt top-lamı- olarak düşünebiliriz. Bütünlük alternatif olarak “doğan” bir şey olarak düşünülebilir, parçalarından bağımsız bir varoluşu varken kapsa-dığı parçalara hükmeder ve onları şekillendirir. Fakat Marx’ın Aristote-lesçi olmayan ve ilişkiyel görüşü, ona bütünlük hakkında ne parçaların ne bütünün, sadece bütünlük içerisindeki ilişkilerin, temel alındığı bir üçüncü görüş sağlar. Bütünlük, bu ilişkiler yoluyla bütünü muhafaza etmek için parçaları şekillendirir. Mesela kapitalizm kendini süregelen bir sistem olarak muhafaza etmek için kendi içinde faaliyetlerini ve öğe-lerini şekillendirir. Fakat tersten bakıldığında, öğeler de bütünlüğü sistem içerisindeki zorunluluktan çözölen çatışma ve çelişkiler olarak sürekli yeni konfigürasyonlara doğru şekillendirir.

Marx, bütünlük kelimesini, nadiren, olan her şeye gönderme yapmak için kullanır. Genelde, insan toplumunun “toplumsal” bütünlüğüne odak-

lanır ve bu bütünlük içerisinde çeşitli yapıları ayrıştırır. Yapılar, “şeyler” ya da “edimler” değildir ve gözlem yoluyla onların mevcudiyetlerini anlayamayız. Yorumu, onu kapitalizm ya da sosyalizmle ya da ekolojik sistem gibi oldukça farklı bir yapıyla ilişkili görmemize bağlı olacaktır. Öğeleri ilişkisel olarak tanımlamak, onları doğrudan gözleme, dışsal biçimde yani ilişkisel düşünce tarzları tarafından gerçekleştirilmiş ampirizmden ayrılarak yorumlamak demektir.

Marx, toplumsal bütünlük içerisinde çeşitli yapıları birbirinden ayırır. (Godelier, 1972) Toplumun “ekonomik temeli” iki yapıdan oluşur: Üretim güçleri (yapma ve etmenin gerçek faaliyetleri) ve üretimin toplumsal ilişkileri (yapma ve etmeyi kolaylaştırmak için kurulmuş toplumsal örgüt formları). Marx, böylece, teknik iş bölümü ile toplumsal iş bölümü arasında bir ayrım yapar. Ek olarak, çeşitli üstyapısal özellikler vardır. Yasa, politika, bilgi ve bilim, ideoloji vb. Her yapının toplumsal bütünlük içerisinde esas öğelerden olduğu ve her birinin belirli bir derece özerk gelişime sahip olabildiği kabul edilir. Fakat yapıların hepsi birbiriyle ilişkili olduğu için çatışmalardan ve aralarındaki etkileşimlerden sürekli bir dinamizm oluşturulur. Mesela, Marx üretim güçlerinin artan sosyalleşmesi (işbölümünün karmaşıklaşması yoluyla) ile özel mülkiyet temelli tüketim ve kapitalist toplumdaki mülkiyet arasında büyük bir çelişki görür. Ancak Marx, etkileşim halindeki yapıların sistemi içerisinde ekonomik temele belirli bir öncelik atfeder. Marx, bu iddiasıyla, genelde insanın yaşaması için yemesi ve üretimin -doğanın dönüşümü- bu yüzden bir çatışma halinde diğer yapıların önüne geçmesi gerektiğini söyler. Marx’ın ekonomik temele bağlı olmasının önemi altında daha derin bir sebep yatıyor, doğal ve sosyal hayat alanları arasındaki ilişkinin en açık olduğu yer de burası.

Marx’ın insan-doğa ilişkisi anlayışı karmaşıktır. (Schmidt, 1971) İnsanoglu bir seviyede doğanın bir parçası olarak görülür – fiziksel çevreyle sürekli duyumsal etkileşim içeren metabolik bir ilişki topluluğu. Diğer bir seviyede, insanlar toplumsal kabul edilir -her biri toplumsal ilişkiler bütünü olarak (Marx, 1964)- ve kendi kendini düzenler, kendi kendini dönüştürür hale gelebilen toplumsal örgüt formları yaratabildiği düşünülür. Bu yüzden, toplum kendini dönüştürerek kendi tarihini yaratır ama süreç içerisinde doğayla ilişkisi de dönüşür. Mesela kapitalizmde:

Doğa, ilk kez insan için sadece bir nesneye, bir faydalılık meselesine dönüştü; başlı başına bir güç olarak görmekten vazgeçildi ve bağımsız kanunlarının teorik bilgisi, sadece tüketim nesnesi ya da üretim aracı olsun, insan ihtiyaçlarına tabi kılınmak üzere tasarlanmış bir plan olarak belirdi. Sermaye, bu eğilimi izleyerek, kendini ulusal sınırların ve önyargıların, doğanın tanrısallaştırılmasının ve iyi tanımlanmış sınırlar içerisinde hap solmuş mevcut ihtiyaçların miras alınmış, kendi kendine yeten tatmininin, yükselişin geleneksel yollarının yeniden üretiminin ötesine iter. Tüm bunlar arasında sermaye en yıkıcıdır ve her zaman devrimcidir, üretici güçlerin gelişiminin, ihtiyacın genişlemesinin, üretim çeşitliliğinin ve doğal ve entelektüel güçlerin sömürüsü ve mübadelenin önündeki engelleri parçalar.

(Marx, 1973: 410)

Marx, kapitalist birikim yasasının, potansiyeli “sömürü ve doğal ve entelektüel güçlerin sömürüsü ve mübadele” için sürekli yıkarak, toplumu her zaman potansiyel toplumsal iletişim ve doğal kaynak temeli sınırlarına ittiğini gördü. Kaynak sınırlamaları, teknolojik değişim tarafından geriye çekilebilir ama kapitalist birikim dalgası bu yeni sınırları anında yayar.

Marx, kapitalizmin toplumu insanlığın belirli önemli maddi açılardan doğadan bağımsız olabileceği bir noktaya başarıyla getirdiğini de iddia etmişti. İnsanlar, artık doğayı düşüncesizce değiştirmek yerine onu yaratabilecek bir konumdadır. İnsanlar, doğanın yaratımıyla -doğanın kendi kanunlarını bilmek ve anlamak yoluyla ilerlemesi gereken bir yaratım-doğa sistemi içerisinde kendi öz insan doğasını keşfetmek için özgürleştirilebilecekti. Marx için bu yabancılaşmamış doğa yaratımıyla kapitalizmin akılsız sömürüsü arasında çok büyük bir fark vardır. Kapitalizm, Engels’in vurguladığı gibi, birikim telaşıyla her zaman “sadece ilk somut başarıyla ilgilidir ve sonra bu amaca yönelmiş eylemlerin daha uzak etkileri oldukça farklı, temelde zıt nitelikte olduğu ortaya çıktığında, sürpriz olur.” (Engels, 1940: 296)

Son tahlilde doğa sistemi ile toplumsal sistem arasındaki çatışma ve çelişki sadece uygun ve tamamıyla yeni bir insan pratiği formu yaratıldığında çözülebilir. Böyle bir pratik yoluyla insanlar “doğayı sadece hissetmekle kalmayıp onunla bir olduklarını bilecektir” ve bu yüzden “insan ve madde, insan ve doğa, ruh ve beden arasındaki manasız ve doğa karşıtı çelişki fikrini” geçersiz kılacaktır.” (Engels, 1940: 293)

Marx'ın metodolojisi, bilgi ve anlayış kazanma süreçlerinin topluma içkin olmasını sağlar. Özne ve nesne, bağımsız varlıklar olarak değil, birbirleriyle ilişkisi içerisinde görülür. Bu anlayış, elbette öznenin “dışında olanlar tarafından bilgilendirildiği” varsayılan, geleneksel ampirizm ya da öznenin “nesnelere başlangıçtan beri empoze ettiği endojen yapılarla sahip olduğu” (Piaget, 1972: 19) *a priori*cilik ve doğuştanlık (Ricardo'nun yönteminde açık açık söylenen) çok farklıdır. Aslında, Marx Piaget'nin geliştirdiği yapısalcılığa benzer bir metodoloji geliştirir:

Diğer hayvanlar, kendi türlerini değiştirmek dışında kendilerini değiştiremezken, insan dünyayı dönüştürerek kendini dönüştürebilir ve yapılar kurarak, kendini yapılandırabilir ve bu yapılar onundur çünkü ne içeriden ne dışardan kaderleri tamamen önceden tayin edilmiştir.

(Piaget, 1970: 118)

Özne, böylece hem yapılandıran hem de nesne tarafından yapılandırılan olarak görülür. Marx'ın ortaya koyduğu üzere, “[insan] dış dünyaya eyleyerek ve onu değiştirerek, aynı zamanda kendi doğasını değiştirir.” (Marx, 1967: Cilt 1, 175)

Düşünen özne, kendi imgeleminde fikirler yaratabilir. Fakat fikirler, soyut bilgi alanlarını bırakmak ve geçerli hale getirilmesi gerekiyorsa insan pratiklerine katılmak zorundadır. Bir kez insan pratiğine eklemelendi mi, kavramlar ve fikirler (teknoloji yoluyla) üretimde maddi bir güç haline gelebilir ve (toplumsal örgütlenmenin yeni tarzlarının yaratımı yoluyla) üretimin toplumsal ilişkilerini değiştirebilir. Birçok fikir kısır kalsa da, bazıları kalmaz: “Her emek sürecinin sonunda, başlangıcında emekçinin imgeleminde çoktan varolmuş bir sonuç elde ederiz.”

Bu yüzden, fikirler toplumun yapılandırılabilceği ve yeniden yapılandırılabilceği toplumsal ilişkiler olarak görülür. Fakat kavramlar ve kategoriler, kısmen bilgiye içkin (bize gelen düşünce kategorileri) kısmen içinde bilginin üretildiği dünyanın bir yansıması olarak spesifik tarihsel koşullar altında da üretilir. Erişebildiğimiz düşünce kategorileri bir bakıma, geliştirmemize (ya da yok etmemize) açık entelektüel sermayemizdir. Ancak fikirler toplumsal ilişkilerse, toplum konusunda nesne olarak toplum araştırması yoluyla olduğu kadar, fikirlerin ifade edildiği eleştirel bir analiz yoluyla da içgörü kazanacağımız sonucu çıkar. Marx'ın eserinde fikir analizi, onları üreten toplum anlayışına ol-

duğu kadar, fikirlerin tarif etmeyi amaçladıkları gerçeklik hakkındaki şeyleri anlayışımıza da yönelmiştir. Böylece Marx, şu soru etrafında sürekli dönen metodolojik bir çerçeve benimser: Fikirleri üreten ve bu fikirleri üretmeye hizmet eden şey nedir?

Marx'ın "nüfus problemine" getirdiği sağlam sonuçlar, kısmen Malthus ve Ricardo gibi yazarların güçlü eleştirisinden ortaya çıkmıştır. Marx, ona verilen kategorileri dönüştürmeye girişir çünkü hayatın gerçekleri dönüştürülecekse, böyle yapmanın zorunlu olduğunu görmüştür. Marx, Malthus ve Ricardo'nun düşüncesini onların konuyla ilgili değer teorilerine götürür. Marx, bunların ve diğer değer teorilerinin eleştirisinden artık değer teorisine ulaştı. Artık değer kapitaliste yük olmadan gerçekleştirilen emekçi çalışma saatinin bu kısmı olan artık emekten ortaya çıktığını iddia ediyordu. Bir emekçi, istihdam sağlamak için on saat çalışmak zorunda kalabilir. Emekçi, kendi idame ihtiyaçlarını karşılamak için altı saat çalışabilir. Kapitalist, bir idame ücreti ödeyecekse, emekçi bunun eşiti olan dört saati ona parasız olarak çalışır. Bu artık değer emek pazar değiş tokuşu yoluyla eşiti paraya dönüştürülebilir: Artık değere. Kapitalizmde artık değer, rant, faiz ve kârın kaynağıdır. Marx, bu artık değer teorisi temelinde, herkesten farklı bir nüfus teorisi üretmiştir.

Artık değer, daha çok artık değer üretmek üzere sürülecekse, ücretlere, ham madde ve üretim araçları için daha çok para ayrılması gerekecektir. Ücret oranı ve verimlilik sabit kalıyorsa, birikim işgücünde eşzamanlı bir sayısal genişleme gerektirir: "Bu yüzden sermaye birikimi proletaryanın artışıdır." (Marx, 1967: Cilt 1, 614) Emek tedariki sabit kalıyorsa, birikim yoluyla yaratılan artan emek talebi ücret oranında bir artışa sebep olacaktır. Fakat ücret artışında yükseliş, artık değerde azalma, kârların düşmesi ve sonuç olarak daha düşük bir birikim anlamına gelir. Fakat:

Bu düşüş, hiçbir zaman sistemin kendi kendini tehdit edeceği bir noktaya gelmez... Ya emek fiyatı artmaya devam eder çünkü birikim ilerleyişine karşmaz... Ya da birikim, sonuç olarak, emek fiyatının artışında bir yavaşlama yaratır çünkü gelir itkisi zayıflatılmıştır. Kapitalist üretim süreci mekanizması, geçici olarak, yarattığı engelleri bizzat ortadan kaldırır.

(Marx, 1967: Cilt 1, 619)

Bu koşullar altında, “doğalmış gibi gösterilen nüfus kanunu” temelindeki “kapitalist üretim kanunu” kendini kapitalist birikim oranıyla ücret artış oranı arasındaki ilişkiye -işgücüne- indirger. Bu ilişkiye teknik değişim aracılık eder ve emeğin artan toplumsal verimliliği “güçlü bir birikim kaldırıcı” olarak da kullanılabilir. (Marx, 1967: Cilt 1, 621) Bu kaldırıcının kullanımı, üretim sürecinde emek sermayesinin giderek artan ikamesi yoluyla, artık değerin genişlemesine izin verir. Bunun üzerine Marx, “aslında her özel tarihsel üretim tarzının, sadece kendi sınırları içerisinde, kendi özel nüfus kanunları olduğunu” ekleyerek, bu süreçlerin “kapitalist üretim tarzına has bir nüfus kanununu” yaratmak için bir araya geldiğini göstermek üzere devam eder. (Marx, 1967: Cilt 1, 632-3) Burada nüfus kanununa “evrensel” ve “doğal” bir geçerlilik atfeden Malthus’dan da Ricardo’dan da ciddi bir kopuş olduğunu görüyoruz.

Marx, büyük ölçüde kapitalizmde işleyen bir nüfus kanununa odaklanır. Emekçi nüfusun hem artık değer hem sermaye ekipmanı ve böylece “onunla kendisinin bizzat görece gereksiz hale getirildiği” aracı üretir. (Marx, 1967: Cilt 1, 632) Şöyle devam eder:

Artık değer emekçisi nüfus, gerekli bir nüfus ya da kapitalist temeldeki servet gelişiminin ürünüyse, bu artık nüfus tam tersine kapitalist birikimin kaldırıcı, dahası kapitalist üretim tarzının mevcudiyetinin bir koşulu haline gelir. Yerine yenisi konabilir, sanki sermaye onu kendi pahasına yetiştirmiş gibi tamamen sermayeye ait bir endüstriyel yedek ordu oluşturur. Gerçek nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak, sermayenin kendi kendini genişletmesinin getirdiği değişen ihtiyaçların artışı için, her zaman sömürüye açık insan malzemesinden bir yığın yaratır.

(Marx, 1967: Cilt 1, 632)

Ancak bu görelî artık-nüfusun bir diğer hayati işlevi vardır: Ücretlerin artmasını engeller ve böylece kârlara karışır:

Endüstriyel yedek ordu, duraklama ve ortalama refah dönemlerinde, faal emek ordusunu aşağı çeker; aşırı üretim ve patlama dönemlerinde ayrıcalıklarını kontrolde tutar. Emekle ilgili arz talep kanunlarının etrafında işlediği görelî artık-nüfus, bu yüzden, öncüdür. Sömürü faaliyeti ve sermaye egemenliğine tamamen müsait sınırlar içerisinde bu kanunun eylem alanını sınırlar.

(Marx, 1967: Cilt 1, 632)

Marx'ın eserinde görelî artık-nüfus üretimi ve endüstriyel bir yedek ordu, tarihsel açıdan özgül ve kapitalist üretim tarzına içkin bulunur. Analizinin temelinde nüfus değişim oranı ne olursa olsun yoksulluğun gerçekleşmesini öngörebiliriz. Ancak Marx, yüksek bir sermaye birikimi oranının nüfus büyümesinde genel bir itki olarak hareket edebileceğini açık açık kabul etti; emekçilerin sahip oldukları tek pazarlanabilir metayı, bizzat işgücünü biriktirmeyi denemesi muhtemeldi. (Marx, 1967: Cilt 3, 218) Marx, nüfus artışının kendi içinde kapitalist üretim kanunun mekanik bir ürünü olduğunu iddia etmedi, nüfus artışının kendi içinde durumu etkilediğini de söylemedi. Fakat emekçi sınıflarının yoksulluğunun kapitalist birikim kanununun kaçınılmaz sonucu olduğunu düşünen Malthus ve Ricardo'nun konumuna oldukça belirgin biçimde karşı çıktı. Bu yüzden, yoksulluk bir doğa kanununun uygulanmasıyla açıklanacak bir şey değildi. Gerçekten olduğu gibi anlaşılması gerekiyordu: Kapitalist üretim tarzına içkin, ona has bir koşul.

Marx, bir nüfus probleminden bahsetmez, yoksulluk ve insan sömürüsü probleminden bahseder. Görelî artık-nüfus kavramını, Malthus'un nüfus fazlası kavramı yerine koyar. Kapitalist üretim tarzı içerisinde üretilen istihdam araçları üzerindeki tarihsel açıdan spesifik ve zorunlu emek arzını, idame araçlarındaki nüfus baskısının kaçınılmazlığının (Malthus ve Ricardo tarafından kabul edilen) yerine koyar. Marx'ın diğerlerinden farklı yöntemi nüfus-kaynak problemini yeniden formüle etmesine izin verir ve onu kaçınılmazlığını kabul etmek yerine, yoksulluk ve sefaleti ortadan kaldıracak bir toplum dönüşümünü tahayyül ettiği bir konuma koyar.

Metodoloji ve Nüfus-Kaynaklar İlişkisi

Malthus, Ricardo ve Marx arasındaki karşıtlıklar, birçok sebepten öğreticidir. Her biri konularına yaklaşırken, farklı bir yöntemle başvurur. Marx, onu Malthus ve Ricardo'dan ayrı bir yere koyan, Aristotelesçi olmayan (diyalektik) bir çerçeveye başvurur. Yine Malthus ile Ricardo ise sırasıyla soyut analiz ve mantıksal ampirisizmi kullanmalarıyla birbirinden ayrışır. Her yöntem, farklı bir sonuca ulaşır. Her yazar, ideolojik bir konumda olduğunu da gösterir ve bazen doğal olarak arzulan so-

nucu sağlayan yöntemi kullanmış gibidirler. Ancak önemli olan sonuç, benimsenen yöntem ve sonucun mahiyetinin birbiriyle ayrılmaz biçimde ilişkili olduğudur.

Bu yüzden, nüfus-kaynaklar ilişkisi gibi karmaşık bir sorunla uğraşan yöntem sorunu üzerinde bu kadar az tartışılmış olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Etik tarafsızlık varsayımı, burada bilimsel incelemenin ilerlemesinde büyük bir engel gibi duruyor çünkü tüm bilimsel yöntemlerin etik açıdan tarafsız olduğu iddia edilirse, metodoloji hakkında yapılacak tartışmalar artık pek önemli olmamaya başlar. Yakın zamanlarda yayımlanan nüfus-kaynaklar ilişkisine dair materyal, Aristoteles mirasının ege-men olduğunu, genelde farkında olmadan “Aristoteles gibi düşündüğümüzü” gösteriyor. Fakat Aristotelesçi zihniyet, nüfus-kaynaklar problemiyle uğraşmaya pek uygun değilmiş gibi görünüyor. Böylece ona içkin sınırlamaların üstesinden gelmek için Aristoteles geleneğine içkin metodolojik bir mücadele oldu. Bir bakıma, Aristotelesçi tuzakları bir kenara bırakmadan Marx’a dönüldü. Marx, nüfus-kaynak ilişkileriyle uğraşacak uygun yöntemin; holistik, kapsadığı tüm sisteme yayılan, dinamiklerle (özellikle geribildirimlerle) uğraşmaya muktedir ve en önemlisi incelenen sistemle uğraşırken yeni kavramlar ve kategoriler üretme gücü açısından, bu yeni kavram ve kategorilerin faaliyete geçirilmesiyle sistem içerisinde değişiklik yapmak üzere, *içsel olarak dinamik* olması gerektiğini kabul eder. Marx’ın eserine bu son özelliği veren diyalektik niteliğidir. Nüfus-kaynak ilişkisi üzerine en yakın zamanda yapılan inceleme Marx’ın sonuncu hariç bütün şart koştuklarını kabul ediyor ve metodolojik temelleri için sistem teorisine dayanıyor. Sistem-teorik formülasyonlar (prensip) diyalektik olarak kavram ve kategorileri ve böylece sistemin doğasını içeriden dönüştürmek dışında Marx’ın yapmaya çalıştığı her şeyi yapmak için yeterince karmaşıktır. Bazı örnekler, bu noktayı destekliyor.

Kneese ve diğerleri (1970) iki aşamalı bir girdi-çıktı modeli olan, “materyal dengesi” dedikleri nüfus-kaynaklar ilişkisi yöntemini benimsiyor. Birinci aşama, ekonomi içerisindeki akışları, ikinci aşama ise ekolojik sistem içerisindeki akışları tarif ediyor. İki sistem maddenin ne yaratılabileceği ne de yok edilebileceğine dair fizik ilkesi tarafından birbirine bağlanmış. Model, faktörlerinin ampirik veriler tarafından hesap

edilmesi gerektiği anlamında betimleyici ama model üzerinde deney, faktörlerdeki değişikliklerle ilgili sonuçları inceleyerek mümkün oluyor.

Meadows ve diğerlerinin (1972) çalışmasında, dinamiklerin kullanıldığı sistemlerden çıkarılan yöntemler, diferans denklemlerinden bir sistem, nüfus artışı, endüstriyel genişleme, kaynak kullanımı (hem yenilenebilir hem de yenilenemez) ve çevresel kötüleşmenin gelecekteki sonuçlarını göstermek için simüle edilir. Bu durumda sistem geri bildirimleri (hem olumlu hem olumsuz) kendine eklemeler ve Kneese ve diğerlerinin tam tersine, zaman içerisinde gelişime yönelir. Meadows modeli, epeyce eleştirildi ve Sussex Üniversitesi'nden bir takım (Cole vd. 1973) modeli ayrıntısıyla inceledi. Onu belirli önemli açılardan yeniden formüle etti, denklemleri hesap etmek için kullanılan verilere içkin problemlerin bazılarını gösterdi ve bazı gereksiz karamsar varsayımların Meadows modeline zerk edildi.

Ancak buradaki esas nokta, *tüm* bu formülasyonların neo-Malthusçu sonuçlara yol açıyor olması: Meadows modelinde vurgulu biçimde dile geliyor; Kneese ve diğerlerinde (neo-Malthusçuluktan bahseden) sesi biraz daha az duyuluyor ve Sussex takımının incelemesi (daha ziyade Ricardo gibi durağan halin kaçınılmaz ama epey uzakta olduğunu iddia ettikleri görülüyor) söz konusu olduğunda, sesi uzun vadede duyuluyor.

Bu çalışmaların neo-Malthusçu sonuçlarının geçmişi, sorunun sorulduğu ve cevapların oluşturulduğu Aristotelesçi forma dayandırılabilir. Ve Marx'ın hem kısa hem uzun vadeli neo-Malthusçu sonuçlardan kaçınılmasını sağlayan elbette Aristotelesçi görüşten uzaklaşabilmiş olmasıdır. Marx, yeni kategori ve kavramların, yeni bilgi ve anlayışın üretimini doğal ve toplumsal sistem arasındaki ilişkilerin aracılığı yoluyla tahayyül eder. Bu şeylere ilişkisel ve diyalektik bakış, teknolojik değişim problemiyle ilgili olarak geleneksel kaygıları aşma konusunda en çok mesafe kat eden bakış olur. Malthus'un, teknolojik değişimi göz ardı ettiği için spesifik öngörülerinde yanılmış olduğu elbette uzun zamandır kabul ediliyor. Ricardo, bu tip bir değişimin imkânlarını görmüştü ama uzun vadede toplumun kaçınılmaz olarak azalan verim kanununa teslim olacağını düşünmüştü. Meadows modeli ve Sussex takımının onu yeniden şekillendirmesi arasındaki fark, büyük ölçüde birincisinin karamsarlığı ve ikincisinin iyimserliğidir. Tüm bu vakalarda

teknolojik değişim, toplumun dışında bir şey olarak görülür: Hesaplanamaz bir bilinmeyen. Fakat Marx için teknolojik değişim hem topluma içkin hem de kaçınılmazdı; insan yaratıcılığının ürünüydü ve bize verilen kavram ve kategorilerin kaçınılmaz dönüşümünden kaynaklanıyordu. Ancak bize verilen bilgi sistemi içerisinde hapsolmaya izin verirse, buluş yapmada başarısızlığa uğrayacaktık. Dahası, insan buluşçuluğu ve yaratıcılığının sadece teknoloji alanında uygulandığını düşünmek gereksiz derecede sınırlandırıcıdır – insanlar makineler kadar toplumsal yapılar da yaratabilir ve yaratır. Marx, bu süreci, tam da insanın hayatta kalma gerekliliklerine cevap verebildiği ve cevap vereceği için olmazsa olmaz ve kaçınılmaz buldu. Tek tehlike, kendimize kısıtlamalar getirme eğilimi ve böylece kendi yaratıcılığımızı kısıtlamaktı. Diğer bir deyişle, bir ideolojinin, bize verilen kavram ve kategorilerin mahkûmu olursak, neo-Malthusçu sonuçları gerçekleştirme, çevresel determinizmi varoluşumuzun bir koşulu haline getirme tehlikesine düşeriz.

Marx'ın yöntemi bu bakış açısıyla basit mantıksal ampirisizmin, Ricardo-tipi normatif analizin ya da günümüz sistem teorisinin yarattığından oldukça farklı perspektif ve sonuçlar sunar. Diğer yöntemlerin meşru olmadığını ya da hatalı olduğunu iddia ettiğim sanılmasın. Aslında, her biri belirli araştırma alanları için mükemmel biçimde uygun, mantıksal ampirisizmin mevcut bir dizi kategori verdiğinde, bizi olan biten hakkında bilgilendirme kapasitesine sahip. Bu yöneme başvurduğumuz sürece, başka zamanlar statüko teorisi dediğimi inşa etmeye mahkum oluruz. (Harvey, 1973) Normatif, analitik model inşasının geliştirildiği Aristotelesçi tarz, “olmalı” türünden kural koyucu iddialara yenilir ama kategoriler ve kavramlar değişen dünyaya empoze edilen idealleştirilmiş, soyut hale getirilmiş durağan araçlardır. Sistem teorisi, çeşitli derecelerde soyutlama ve değişen bir empirik içeriğe dayanan daha karmaşık bir model oluşturma formudur. Marx'ın kullandığı tarzda diyalektik materyalizm, değişimi düşünce kategorileri ve maddi gerçekliği benzer şekilde etkileyen içsel olarak yaratılmış zorunluluk olarak görmesi açısından “yapısalcıdır.” Bu farklı yöntemler arasındaki ilişki karmaşıktır. Barizdir ki yöntemler birbirini karşılıklı olarak dışlamaz. Farklı yöntemlerin farklı inceleme alanları için uygun olduğu görülür. Ve ilişkisel, yapısalcı ve içsel dinamik bir yöntemin nasıl nüfus-kaynaklar ilişkisinin

geleceğine bakmada uygun olduğunu görmek zordur, özellikle de bilgi ve anlayışın gelecek inşasında böyle önemli aracı güçler olduğu bu kadar barizken. Başka araçlarla ulaşılan sonuçlar, ancak Marx'ın yönteminin sağladığı daha geniş yorumlayıcı güç içerisine yerleştirilirse, ilgi çekici olabilir. Tüm bunlar, fikirler toplumsal ilişkiler olmasaydı ve (kaçınılmaz olarak) diğer yöntemler aracılığıyla ulaşılmış Malthusçu ve neo-Malthusçu sonuçlar, dolaysız politik sonuçlar ürettikleri dünyaya yansıtılmasaydı, salt akademik bir problem olabilirdi (kritik bir öneme sahip olsa da). Biz de şimdi bu sonuçları ele alacağız.

Nüfus-Kaynak Teorisinin Politik Sonuçları

1972 yılında düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı'nda Çinli delege kaynak azlığı diye bir şey olmadığını ve çevre problemlerini bunlar üzerinden tartışmanın anlamsız olduğunu öne sürdü. Batılı yorumcuların kafası karıştı ve bazıları Çin'in, keşfi daha dünyaya açıklanmamışengin mineral ve fosil yakıt rezervlerine sahip olması gerektiği sonucuna vardı. Ancak Çinli delegenin görüşü Marx'ın yöntemiyle oldukça tutarlı ve böyle bir perspektif üzerinden değerlendirilmeli. Açıklığa kavuşturmak için kelime dağarcığımıza üç düşünce kategorisi yerleştirmemiz gerekiyor: İdame, kaynaklar ve azlık.

İdame

Malthus'un idameyi mutlak, Marx'ın ise görelî bir şey olarak ele aldığı görülüyor. Marx için ihtiyaçlar salt biyolojik değildir, toplumsal ve kültürel olarak da belirlenmiştir. (Orans, 1966) Malthus ve Marx'ın hemfikir olduğu üzere, ihtiyaçlar yaratılabilir. Bu da idamenin, Marx'ın vurguladığı gibi toplumsal gereksinim ve ihtiyaçların tanımı Malthusçu nüfus kanunları tarafından değişmez olduğu iddia edilen verili bir üretim tarzında üretiliyorsa, anlamının belirli tarihsel ve kültürel koşullardan bağımsız oluşturulamayacağını gösterir. Öyleyse idame, bir üretim tarzına göre içsel olarak tanımlanır ve zamanla değişir.

Kaynaklar

Kaynaklar, insanın yararına dönüştürülme gücü olan ve “doğada” bulunan materyallerdir. Kaynakların sadece belirli bir teknik, kültürel ve tarihsel gelişim aşamasına göre tanımlanabileceği ve özünde doğanın teknik ve kültürel bağışları olduğu uzun zamandır tartışılıyor. (Firey, 1960; Spoehr, 1956)

Azlık

Tanımı, kökeninde ayrılmaz biçimde toplumsal ve kültürel iken, genellikle ve yanlış olarak azlığın doğaya içkin bir şey olduğu kabul edilir. Azlık, belirli toplumsal amaçları varsayar ve azlığı tanımlayan da bu amaçları gerçekleştirmede doğal araçların eksikliği kadar bunlardır. (Pearson, 1957) Dahası, deneyimlediğimiz azlıkların çoğu doğadan kaynaklanmaz, insan faaliyeti tarafından yaratılır ve toplumsal örgütlenme yoluyla idare edilir (Londra’nın merkezindeki şantiyelerin azlığı birincisine, üniversitedeki yer azlığı ikincisine örnektir.) Aslında azlık, kapitalist üretim tarzının ayakta kalmasında zorunludur ve dikkatle idare edilmesi gerekir, yoksa fiyat mekanizmasının kendi kendini yöneten tarafı parçalara ayrılır. (Harvey, 1973)

Bu tanımlarla donandıktan sonra, basit bir cümleye bakalım: “Nüfus fazlalığı, nüfus kitlesinin idame ihtiyaçlarını karşılamada erişilebilecek kaynakların azlığından kaynaklanır.” Bu cümleyi kendi tanımlarımızı yerleştirirerek yeniden kurarsak: “Dünyada çok fazla insan var çünkü erişimimizdeki belirli amaçlar (sahip olduğumuz toplumsal örgütlenme formuyla birlikte) ve kullanma irademiz ve yordamımız olan doğada erişilebilir materyal, bize alıșageldiğimiz o şeyleri sağlamada yeterli değil.” Bu tip bir cümleden her tür olasılık çıkartılabilir:

1. Aklımızdaki amaçları ve toplumsal azlık örgütlenmesini değiştirebiliriz;
2. Doğanın teknik ve kültürel olarak bahsettiklerini değiştirebiliriz;
3. Alıştığımız şeyler söz konusu olduğunda görüşlerimizi değiştirebiliriz;
4. Sayımızı değiştirmeye çalışabiliriz.

Çevresel sorunlarla ilgili gerçek bir kaygı tüm bu seçeneklerin bir-biriyle ilişkili olarak incelenmesini gerektirir. Dünyada çok fazla insanın olduğunu söylemek (1), (2) ve (3) numaralı önermelerle ilgili bir şey yapma tahayyülümüz, irademiz ya da yeteneğimiz olmadığını iddia etmektir. Aslında (1) için bir şey yapılması oldukça zordur çünkü işleyen bir ekonomik entegrasyon tarzı olarak piyasa sisteminin yerine geçmeyi içerir. Önerme (2), her zaman zorluklarımızı çözmede büyük bir ümit kaynağı olmuştur ve (3) hakkında hiçbir zaman çok tutarlı biçimde düşünmemişizdir, özellikle kapitalist ekonomilerde etkin talebin muhafaza edilmesiyle alakalı olduğunda. (Görünen o ki çok azaltılmış kişisel tüketimin sermaye birikimi ve istihdam üzerine etkilerini kimse hesaplamıyor.)

Kapitalist piyasa ekonomisi ortadan kaldırılmadan ve yerine yeni bir sistem konmadan (1) ve (3) için ciddi bir şey yapılamaz genellemesini riske atacağım. Bu tip bir alternatif üzerine düşünmekte isteksizlik gösterirsek ve (2) kendi işlevini yeterince iyi yerine getiremiyorsa, o zaman (4)'e geçmemiz gerekir. Batı dünyasındaki tartışmanın çoğu (4)'e odaklanıyor ama tüm bu dört seçeneğin birbirine eklenilebileceği bir toplumda çevre problemlerini doğal olarak artan azlıklar ya da nüfus fazlalığı üzerinden tartışmak yüzeysel kaçıyor – Çinli delegenin Stockholm Konferansı'nda parmak basmaya çalıştığı nokta sanırım buydu.

Sadece nüfus rakamlarını kontrol etmeye odaklanma sorununun belirli politik sonuçları var. Çevre, nüfus ve kaynaklar hakkındaki fikirler tarafsız değildir. Bunlar kökeninde politiktir ve politik sonuçları olur. Biraz önce analiz etmiş olduğumuz tip bir cümleyi kullanış biçimine bakmak, tarihsel açıdan üzüntü vericidir. Bir kez mutlak sınırların yan anlamları kaynak, azlık ve idame kavramlarını çevrelemeye başlayınca, nüfus için mutlak bir sınır çizilir. Ve (bu yan anlamlar verildiğinde) “aşırı nüfus” ya da “kaynakların kıtlığı” sorunu olduğunu söylemenin politik sonuçları nelerdir? Anlamı hemencecik göz önüne serilebilir. Birileri, bir yerlerde gereksiz ve yer değiştirmek için yeterince yer yok. *Ben mi gereksizim?* Elbette, hayır. *Siz mi gereksizsiniz?* Elbette hayır. Öyleyse kim gereksiz? Elbette ki *onlar* olmalı. Ve değiştirilecek yer kalmamışsa, topluma bu kadar az katkıda bulunan “onların” esas ağır yükü üstlerine alması doğru ve makul olabilir. Ve aramızdan bazılarının becerilerimiz,

yeteneklerimiz ve başarılarımız sayesinde “insanlığa, ortak iyiye katkılar yoluyla önemli fayda sağlayabildiğine” ve ayrıca barış, özgürlük, kültür ve medeniyetin sağlayıcıları olduklarına inanırsak, o zaman kendimizi tüm insanlık namına korumamız başlıca yükümlülüğümüz olacaktır.

Şunu söylememe izin verin; ne zaman bir nüfus fazlalığı teorisi, bir toplumda elit kesimden destek görürse, elit olmayan hiç tartışmasız belli bir politik, ekonomik ve toplumsal baskı deneyimleyecektir. Bu tip bir iddia tarihsel kanıta başvurarak meşrulaştırılabilir: Malthus’un çok etkili olduğu dönemde, Napolyon Savaşlarının hemen ardından Britanya bu konuda bir örnek teşkil ediyor. Bu yüzyılın başında, ABD’de doğayı koruma hareketi, doğal kaynak hareketi ile emek ilişkilerini benzer şekilde benimseyen bir etkililik kanonuna dayanıyordu. Aryan ahlakı ile artan *Lebensraum* ihtiyacının kombinasyonu, Hitler Almanyası’nda özellikle kötücül sonuçlar yaratmıştı. Nüfus ve çevre problemleri üzerine makalelere sık sık eklenen yürütme kuralları benzer bir uyarı taşır. Britanya İmparatorluğu’nun alacakaranlık yıllarında yazan Jacks ve Whyte (1939), Afrika’daki toprak kaynaklarının azlığı konusunda tek çıkış yolu görebiliyordu:

Yerli yetiştiricilerin bir dereceye kadar Avrupalı toprak ağalarının arkasına bağlandığı feodal bir toplum yapısı, mevcut Afrika gelişimi deneyinde toprak ihtiyaçlarını karşılamaya genel olarak uyuyor... Erozyonun esas sebebi ve onu kontrol etme araçları ve becerisi olan halkın [Avrupalılar] toprak üzerinde sorumluluk almasını sağlıyor. Bugün yerliler için mevcut hayırsever kaygılar, Avrupalıları toprak üzerindeki elde edilebilir egemenlik konumunu kazanmasını engelliyor.

(Jacks ve Whyte, 1939: 276)

Bu tip doğrudan sömürge savunuları bugün biraz tuhaf kaçıyor.

The Road to Survival kitabı 1948’de yayımlanan Vogt, Rusların nüfus fazlalığında ciddi bir askeri ve politik tehdit görüyordu. Marshall Planı’nın Avrupa’ya yardım için sadece nüfus artışını destekleyecek uluslararası esenliği sağlamak ile komünizmin yayılmasına yardım etmek arasında zor bir seçimin ürünü olduğuna ve dünya nüfusunun büyük bölümünün genişleme potansiyeline işaret ediyordu:

Gelecek birkaç yıl içerisinde, dünyanın Çin’deki yoğun kıtlıkların deşetinden kaçması için geriye pek ümit kalmayacak. Fakat dünyanın bakış

açısına göre bunlar, sadece arzulanır olmaktan uzak değil, aynı zamanda kaçınılmaz. Geometrik oranda artmaya devam eden bir Çin nüfusu ancak küresel bir felaket olabilir. General Marshall'ın bu mutsuz ükreye misyonu başarısızlık olarak adlandırıldı. Başarsaydı felaket olabilirdi.

(Vogt, 1948: 238)

Bu öngörünün tam da Mao Zedong'un iktidara geldiği ve Çin'in problemini, daha önce hiç olmadığı üzere, gerçek bir diyalektik tarzla, kaynaklar yaratmak için emek hareketliliği yoluyla bir çözüme dönüştürmeye çalıştığı sırada yayımlanmış olması elbette ironiktir. Çin toprağının dönüşümü sonuçta (Buchanan'ın (1970) adlandırdığı haliyle) açlığı ortadan kaldırdı, yaşam standartlarını yükseltti ve açlık ve maddi sefaleti etkin biçimde ortadan kaldırdı.

Geçmiş dönemlerdeki nüfus fazlalığı argümanlarının politik sonuçlarını yakalamak bugünümüzde olan biteni yakalamaktan daha kolay. Bu örneklerin bize öğrettiği ders sadece şu: Nüfus fazlalığı ve kaynak azlığı teorisini kabul edip, kapitalist üretim tarzını faaliyette bırakmaya devam edersek, yurt içinde sınıfa ya da etnik bastırmaya yöneltilen politikalar ve yurt dışında emperyalizm ve neo-emperyalizm politikaları kaçınılmaz sonuçlar olur. Bu ilişki, ne yazık ki diğer yönde yapılandırılabilir. Elit bir grup herhangi bir sebepten baskı politikalarını desteklemek için bir argümana ihtiyaç duyarsa, nüfus fazlalığı bu amaca uymak için çok güzel bir biçimde uyarlanabilir. Malthus ve Ricardo, bize bu tip savunuların bir örneğini sunar. Yoksul bir sınıf, kapitalist birikim ya da ekonomik denge için olmazsa olmaz bir idame ücreti süreçleri için gerekliyse, evrensel ve sözümona “doğal” nüfus kanununa başvurmak-tan daha iyi bir açıklama ne olabilir ki?

Malthus, nüfus ilkesi için bir başka savunmacı kullanım gösterir. Mevcut bir toplumsal düzen, bir nevi elit grup, tehdit altındaysa ve toplumda kendi egemen konumunu muhafaza etmek için savaşıyorsa, nüfus fazlalığı ve kaynak azlığı argümanları insanları statükoyu ve onu korumak için otoriter ölçütleri kabul etmeye ikna etmek için güçlü ideolojik kaldıraçlar olarak kullanılabilir. İngiliz toprak sahipleri Malthus'un argümanlarını 19. yüzyıl başında kullandı. Ve bu tip bir argüman, elit grup, parmak basılan noktayı göstermek için bir azlık yaratma konumundaysa, elbette daha da etkindir.

Nüfus fazlalığı argümanı, sınıf, etnik ya da (yeni) sömürgeci baskının meşrulaştırıldığı karmaşık bir savunun bir kısmı olarak kolaylıkla kullanılabilir. Bir parça gerçek temeli olan argümanlarla savunu sebebiyle ortaya atılmış argümanları birbirinden ayırtırmak zordur. Genelde iki tip argüman ayrılmaz biçimde birbirine karışmıştır. Sonuç olarak, gerçek problem olduğunu düşünenler farkında olmadan savunucuların gücüne güç katar ve bireyler, birey olarak, fazlasıyla karşı çıkacakları bir sonucu iyi niyetle katkıda bulunabilir.

Ve günümüz ekoloji ve çevre hareketinden anladığım, tespit ettiğim bütün akımları yansıtan argümanları günümüz olaylarının gerilimi altında açıkça sınıflandırmak zor. Kapitalist büyüme sürecinde (sürekli “stagflasyon” ve uluslararası nakdi belirsizlikler tarafından temsil edilen) derin yapıyla problemler vardır. Uyarılama gerekli gibi görünüyordu. ABD’deki esenlik nüfusu, etkin talep manipülasyonu için bir araçtan (1960’lardaki ekonomik rolü buydu) ücret oranlarına saldırmak için bir araç haline (çalışma refahı temini yoluyla) geldi ve Malthus’un argümanları tümüyle bunu yapmak için kullanıldı. Ücret oranlarına saldırıldı ve Amerika ve Avrupa’da düşen kâr oranlarını ve sermaye birikimi oranındaki yavaşlamayı telafi etmek için gerçek gelirleri bastırarak politikalar ortaya çıkmaya başladı. Mevcut toplumsal düzenin kendini 1960’ların sonunda bir nevi tehdit altında görmüş olması söz konusu olamaz (özellikle Fransa ve ABD’de, şimdi İngiltere’de). 1968’de kampüs kargaşalarının zirvesinde çevreci argümanın bu kadar güçlü biçimde doğmuş olması bir tesadüf müydü? Ve Ehrlich’in kampüs kahramanı olarak Marcuse’un yerine geçmesinin sonucu neydi? Koşullar, nüfus fazlası argümanlarının ciddi gerilim altındaki kapitalist ekonomik sistemi istikrarlı hale sokmak için yapılanı ve yapılması gerekeni meşrulaştırmak üzere, popüler bir ideolojinin parçası olarak ortaya çıkması için tastamam uygunmuş gibi görünüyor.

Fakat aynı zamanda salt yerel ölçeğe karşı (DDT örneği en dikkate değer olanı) artık tüm dünyada mevcut belli ekolojik problemlerle ilgili giderek artan kanıt var (aslında 1950’lerin başlarından beri birikiyor). Bu tip problemler yeterince gerçek. Zorluk, bu tip zorlukların ortaya çıkmasının geride yatan sebebini tespit etmede. Kapitalizmin etkisiyle or-

taya çıkan tüketim örüntülerinin bununla alakası olabileceği kabul edildi ve özel girişimin doğası da, firmanın rekabetçi konumunu geliştirmek için giderleri topluma kaydırma eğilimiyle birlikte bir rol oynuyor. (Kapp, 1950) Ve nüfus artışının kontrol dışına çıkmış oranlarının da bir rol oynamış olması (büyük ölçüde pazarın ve ücret-emek ilişkilerinin geleneksel kırsal toplumlara sızmasıyla başlatılmış) söz konusu değil. Fakat birçok analist, (tüm Malthusçu yan anlamlarıyla) “nüfus fazlasının” eşiğinde bu problemlerin kökenini inşa etme acelesiyle, ekonomik koşulların yönetici elit Malthusçu argümanının son derece çekici gelecek şekilde geliştiği bir zamanda farkında olmadan, buna istisnasız eklenmiş gibi duran baskı politikalarını davet etti.

Fikirler toplumsal ilişkilerdir; nihai kökenleri insanlığın toplumsal kaygılarında yatar ve insanın toplumsal hayatı üzerinde nihai etkisi vardır. Çevresel bozulma, nüfus büyümesi, kaynak azlığı vb. ile ilgili argümanlar oldukça farklı sebeplerden doğabilir ve oldukça farklı etkileri olabilir. Bu yüzden, bu tip argümanların politik ve toplumsal köken ve etkilerini göstermek elzemdir. Hiyerarşik olarak sınıf ve etnik hatlarda yapılanmış ve kapitalist düzenin muhafazasında ideolojik bir bağlılığın olduğu bir dünyaya kuvvetli ve karamsar bir düşünce zerk etmenin politik sonuçları üzerine kafa yormak oldukça korkunç. Levi-Strauss’un *Tristes Tropiques*’de uyardığı gibi:

İnsanlar bir kez kendi coğrafi, toplumsal ve zihinsel habitatlarında kendilerini kısıtlanmış hissetmeye başladı mı, türün bir kesiminin insan olarak görülme hakkını inkâr etme gibi basit bir çözümün cazibesine kapılma tehlikesine düşerler.

(Levi-Strauss, 1973: 401)

Sonuçlar

Batı dünyasında 20. yüzyıl bilimi Aristotelesçi materyalizm geleneğinin egemenliği altındadır. Mantıksal ampirisizm, mantıksal pozitivistizmin felsefi gücünün desteğiyle, bu gelenek içerisinde bilimsel araştırma için genel bir paradigmatic temel sağlar. “Model inşa edenler” ve “sistem teorisyenleri” yakın zamanda daha büyük bir rol oynamaya başladı. Tüm bu yöntemler, nüfus-kaynaklar ilişkisinde küresel problemler analizine

uygulandığında Malthusçu ya da neo-Malthusçu sonuçlar ortaya çıkar-maya mahkûm. Bilim insanları bireysel olarak, gelecek hakkında iyim-serlik ya da karamsarlık ifade edebilirken, bilimsel araştırmanın sonuç-ları, kaçınılmaz durağan halin çok uzakta ya da çok yakında olduğunu gösterebilir. Fakat yöntemin doğası söz konusu olduğunda, tüm göster-geler aynı yöne işaret ediyor.

Bunlardan çıkan politik sonuçlar ciddi olabilir. Neo-Malthusçu bir görüşün zamanın politikasına yansıtılması, yurt içinde baskı ve yurt dı-şında yeni sömürgeci politikaları davet ediyor gibi. Neo-Malthusçu görüş, genelde bu tip politikaları meşrulaştırma ve böylece yönetici bir elitin konumunu muhafaza etme işlevi görüyor. Etik tarafsızlık varsa-yımı ve egemen bilimsel yöntem anlayışı söz konusu olduğunda, yöne-tici bir elitin tüm yapmak zorunda olduğu, bilim camiasından nüfus-kaynaklar ilişkisine içkin problemleri gözden geçirmesini istemek. Bi-limsel sonuçlar, bilim insanları bireysel olarak “öznel” sebepler için iti-raz etse de, temelde önceden belirlenmiştir.

Elbette bu makalenin temel argümanı, bütünleşmiş ve gerçekten di-namik biçimde nüfus-kaynaklar ilişkisinin karmaşıklıklarını ele alabi-lecek tek yöntemin, doğru dürüst kurulmuş bir diyalektik materyalizm versiyonunda bulunabileceğidir.

Bu sonuç, hiç şüphesiz, ideolojinin kirli bir kelime olduğu inancıyla beslenmiş bir akademik camiada ideolojik, dolayısıyla birçoklarınınca nahoş bulunacaktır. Bu tip bir inanış, işaret ettiğim üzere, ideolojiktir. Dahası bu tip bir yöntemi herkesin problemleri ve bazılarının da felaket sınırında bulunduğu bir durum karşısında kullanamama, insan türünün ha-yatta kalması kadar ciddi bir meselede aymazlığa mahal verinektir. Ve aymazlık, bilimin ideolojiden bağımsız olduğu ve olması gerektiği ideo-lojik inancının bir sonucuysa, bu, araştırmanın önündeki en önemli en-gelin kendisi de gizli bir ideolojidir. Ve aymazlıktan baskı ve korku politikasına katılırsak bunu, büyük ölçüde ideolojiden bağımsız oldu-ğunu öne süren ideolojik iddianın bir sonucu olarak yaparız. O zaman zaman belki, tam da ideolojiden bağımsız olma iddiasındaki bu görüşü aydınlatmak gerekir.

BÖLÜM 4

Marksçı Mite Karşı Gelmek ve Chicago Tarzı Üzerine

Comparative Urban Research'te yayımlanmıştır, 1978.

'Chicago Okulu geleneğinden kent sosyologlarıyla bu geleneğe meydan okuyan Marksçı kent sosyologları' arasında gerçekleşecek bir *diyaloğa* katılmam için gelen davet, ilk bakışta sanki bir kuzuya kurtlarla müzakereye oturması için yapılmış bir çağrı gibi geldi. Tartışma düzeyinin kelime ve ideolojilerin birer gladyatör edasıyla birbiriyle kıyasıya karşı karşıya çarpıştırılmasındansa daha sakın, belki biraz daha incelikli bir dille polemige girilmesinin amaçlandığı belli. Bu fikrin ilginç tarafı, konferans odasına yaklaşımda karşılaşılan güçlükler dair bir analizin, birbiriyle taban tabana zıt geleneklerden gelen 'bilim insanları' aynı fiziki fenomeni anlamaya çalışırken ortaya çıkan gerçek farklar hakkında bize çok şey söyleyebilmesidir.

Her şeyden önce, tartışmanın kurallarını belirlemenin ne zor olduğunu bir düşünün. Başlangıçta, örneğin isimler takıp alay etmenin söz dalaşına yol açacağından pek faydalı olmayacağına mutabık olabiliriz. Ancak böylesi bir kural koyduğumuzda hangi kategorinin ne zaman aşağılayıcı bir isim olduğunu da bilmemiz gerekir. Örneğin bana 'meydan okuyan Marksçı' diyorlar. İki nedenden ötürü buna karşıyım. Öncelikle, ben kendimi her şeyden önce yaşadığımız dünyayı kapsamlı bir biçimde idrak etmeyi amaç edinmiş bir *bilim insanı* olarak görüyorum. Marksist kategorilere başvurmamın nedeni, şimdye dek olayları anlamama izin veren başka kategorilere rastlamamış olmam. İkinci nedense, 'Marx' adı ile 'Marksist' ve 'Marksçı' nitelemelerinin Soğuk Savaş zamanlarına gönderme yaparak bayağılaştırma amaçlı kullanılabildiğinin ve biraz da

McCarthy'vari bir cadı avını yansıttığının gayet farkında olmam; çünkü ismimi Marx ile birlikte anmaları, ABD'de yaşayan çoğu okurun, uzmanlığım ne olursa olsun daha ağzımı bile açmadan beni kaale almaması anlamına geliyor. Kulağa pek saygıdeğer gelen 'Chicago Okulu geleneğinden kent sosyologları' karşısında ne şansım olabilir ki? Chicago kent sosyolojisiyle mesela Al Capone'u bir şekilde ilişkilendirme yoluna gidip durumu eşitlemeye çalışabilirim. Böylesine tuhaf bir girişimde başarılı olsam bile amaçladığım dengeyi sağlamam çok zor olurdu, çünkü Al Capone bazı nedenlerden ötürü Amerikan halk kahramanlarından biri sayılırken, Karl Marx tam da aynı nedenlerden dolayı kesinlikle değil. Belki de 'Marksçı' kategorisine tıklımış olmamın intikamını Chicago Okulu'nun kent sosyologlarından 'burjuva sosyal bilimciler' diye bahsederek alabilirim. Bu nitelendirme 'Marksçı gelenek' açısından tamamen geçerliyen, rakiplerimizin bu şekilde tanımlandıklarında nasıl da bozulduklarını görmek şaşırtıcıdır. İntikamım pek tabii kısa ömürlü olacaktır, çünkü Marx'ın o tüyleri diken diken eden ismiyle birlikte 'burjuva' kelimesi de, en azından Amerikan düşüncesinde, eğer dalga geçmek için tınak içinde kullanmıyorsa kişinin neredeyse 'kızıl damgası' yemesine (ya da en azından üstüne 'kızıl leke bulaşması'na) sebebiyet veren birer büyük pot sayılırlar.

Bu sorunlara dikkat çekiyorum, çünkü 'Marksçı meydan okuyucu'larla 'burjuva sosyal bilimciler' arasında bir diyalog kurulmasının kaçınılmaz ön koşulu, üzerinde genel olarak mutabık kalınmış temel bir sözcük dağarcığının yaratılmasıdır. İki gelenek arasındaki mücadele, temelinde, dünyayı anlamak üzere kavramlardan, kategorilerden ve ilişkilerden müteşekkil bir hegemonik sistem kurmak için verilen mücadeleden başka bir şey değildir. Bizzat dil ve anlam için verilen bir mücadeledir. Ayrıca burada söz konusu olan başlı başına jargon kelimelere eklenen düz anlamlar değildir, çünkü çeşitli yan anlamları ve belirli kelimelerin taşıdığı tarihsel içeriğin ağırlığını da göz önüne almamız gerekir. Üstelik, çoğu 'burjuva sosyal bilimci' Marksçı anlamların bütünlüğünü hiç kaale almaksızın Marx hakkında polemiklere girme rahatlığını kendinde bulabilirken, 'Marksçı meydan okuyucular'dan 'burjuva' terimlerine her yönüyle vakıf olmaları beklendiği için dezavantajlı başlayan da bu ikinci grup oluyor sanki.

Eşiğin iki yanında da durmuş bir kişi olarak (bu konudaki ayrıcalığımlı enikonu ‘burjuva’ çalışmalarımın gücünden aldığımı rahatlıkla söyleyebilirim), Marksizm’deki anlamlarla pozitivist ve analitik ‘burjuva’ geleneğinin dışında karşı karşıya gelindiğinde ortaya çıkan bazı son derece karmaşık problemleri birinci ağızdan aktarabilirim. Marksizm’deki kavramları bir yere kadar olsa da rahatça kullanabilmek neredeyse yedi yılımı aldı, hâlâ da yeni anlam ve ilişki örüntülerini keşfetmeye devam ettiğimi gördükçe şaşıyorum. Bunu ifade etmemin nedeni, erdemi elde edebilmek için belli başlı ‘geçiş seremonileri’ni deneyimlemiş olanlar haricindekilerin Marx’a ilişkin yorumlarını reddetmek değil, bu koşullar altında diyalog kurmanın ne denli zor olduğunu vurgulamak. Bu zorluğun Marksçı ilişki temsillerinde yer almadığını da eklemek isterim; Marksçı temsillerde çok doğal ve mantıklı bir nitelik vardır. Bu zorluğun ortaya çıkmasının nedeni, çoğumuzun hayatı boyunca ampirik, analitik bir gelenek içinde ‘eğitilmiş’ olması ve bu geleneğin diyalektik düşünce ya da ilişkisel anlamlara asla yer bırakmamasıdır. Kendi tecrübemden yola çıkarak kısaca şu tespitte bulunabilirim: ‘Burjuva’ sosyal bilimlerde akademisyenler ne kadar eğitilmelerse, Marksçı temsillerin ne anlama geldiğine dair ufak bir fikir bile edinmekte o kadar zorlanırlar.

Eşiğin öte yanında bu zorlukla karşılaşılmaz. Marksçı gelenek dahilinde çalışanlar için burjuva kategorileri anlamak bir gereksinimdir. Burjuva düşüncenin matrisi ancak kendi terimleriyle anlaşıldığında üzerinde çalışılabilecek hayati bir ham malzeme sağlar. Elde edilen malzeme Marx’ın temin ettiği muhteşem eleştirel aygıtların yardımıyla işlendiği zaman, dünyaya ilişkin dönüştürülmüş ve *daha geçerli* bir anlayış ortaya çıkabilir. Bu kavşak noktasında süreci detaylarıyla incelemeyi teklif etmiyorum, çünkü tek isteğim can alıcı bir noktaya işaret etmek. Marksçı gelenekte zaten burjuva ve Marksçı temsiller arasında bir tür ‘diyalog’ mevcuttur, bunun sebebi de dönüştürüldüğünde Marksçı temsillerin kendi anlayış sistemini oluşturmasını sağlayan ham malzemenin çoğunu burjuva temsillerin sağlıyor olmasıdır. Başka bir deyişle, Marksçı bakışa göre, burjuva ve Marksist düşünce arasında *mutlaka* diyalektik bir ilişkinin var olması şarttır; burjuva düşünce *sermayenin* durduğu noktadan oluşturulmuş bir dünya temsiliyken, Marksist düşünce *emeğin* muhalefeti üzerinden oluşturulmuş bir dünya temsildir.

Burjuva sosyal teori genellikle bilgiye ulaşmak için bu şekilde sınıfı temel almayı reddeder ve sınıfı tamamıyla dışarıda bırakarak dünyaya dair bir tür ‘nesnel’, ‘nötr’ anlayış belirleme iddiası taşır. Bu amaç uğruna aygıtlardan, yöntemlerden ve teorik iskelelerden müteşekkil bir alet çantasıyla birlikte kategorilerden, kavramlardan ve ilişkilerden oluşan bütün bir yapı oluşturmuştur. Pek çok insanın hayatını böyle kazandığı göz önünde bulundurulursa burjuva sosyal bilim kendi içinde oldukça başarılı bir çaba gibi görünmektedir; burjuva toplumsa bunun işe yararlığına oldukça kani olmuş gibidir. Öyleyse burjuva sosyal bilimciler hangi akla hizmet kalkıp da ‘Marksçı meydan okuyucular’la bir diyalog kurmak istiyor olabilir ki? İki gelenek arasında diyalektik bir ilişki kurma fikri burjuva bakış açısına tamamen yabancı bir şeydir. Bunun nedeni kısmen diyalektik pratiğin olmayışı, kısmen de iki taraf arasında temel bir karşıtlık olduğu anlayışını kabullenmenin burjuva sosyal bilimcinin kabullenmekte en isteksiz olduğu şeyi, yani bilginin altyapısında sınıfın olduğunu kabullenme tehlikesini içermesidir. Dolayısıyla, iki gelenek arasındaki ilişki, hangi tarafta olduğunuzla bağlı olarak büyük bir farklılık göstermektedir.

Eşiğin iki yanında da durmuş biri olarak, burjuva sosyal bilimcinin Marksçı meydan okuyuş ile nasıl flört edebildiğini ve neden flört ettiğini biraz anlayabiliyorum. Burjuva gelenekte bir ‘özgür entelektüel inceleme’ kavramı mevcuttur, bu kavram en iyi haliyle belirli çalışma koşullarını (dışsal egemenliklerden arınmışlık) ve ‘hakikatin peşine düşme’ fikrini şahsi bir vicdan meselesi olarak içselleştirmeyi temsil eder. Bu nedenle burjuva düşünce ile toplumdaki ‘yetkililer’ arasında daima belirli bir gerilim olagelmıştır. Yetki sahiplerinin bakış açısına göre kapitalizm dinamiklerinin ciddi ölçüde bilimsel, teknik, örgütsel ve toplumsal yenilikçiliğe sahip olması gerekir; dolayısıyla özgür entelektüel incelemenin gelişmesi için gereken koşullara izin verirken mevcut toplumsal düzenin muhafaza edilmesine meydan okuyan çeşitli düşünceleri bastırmak için ince bir dengenin tutturulması gerekir. Zaman zaman ‘yetkililer’ büyük çapta temizlik organizasyonlarına girişebilir ve ‘kızıkları yatağın altından süpürme’ çabasına girişebilirler; tıpkı ABD’de McCarthy zamanında yaptıkları ya da şu an Batı Almanya’da gayet sistematik bir şekilde yapıldığı gibi. Fakat özgür entelektüel inceleme an-

layışı varlığını sürdürür; zamanla burjuva akademisyenleri kendi tercihleriyle Marx'ı ellerine alıp okuyabilir, anlayabilir, hatta ikna olabilirler. Ancak bu türden bireysel eylemler toplumsal hareketi ateşlemez. Marx ile topluca flört etmeye giden safhaları açıklamak için farklı bir tür açıklamaya başvurmamız gerekiyor.

Burjuva sosyal bilimlerde hakim olan analitik ve ampirik duruş kaçınılmaz olarak bilginin aşırı bir biçimde parçalanmasına yol açar. Parçalanmalar disiplin ve altdisiplinlerin belirlenmesiyle başlayıp bütün detaylarına kadar 'uzmanlık alanları' yaratmakla devam eder. Emeğin mesleki olarak bölünmesi toplumdaki karşılığını ele aldıkları konuya şahsi 'mülk'leriymiş gibi yaklaşan ve kendi korumaları altına alıp etrafına 'uzak dur', 'izinsiz girilmez' türünden tabelalar asar gibi davranan meslek birlikleri, çıkar grupları ve uzmanlaşmış komitelerle bulur. İnceleme alanlarındaki 'mülkiyet hakları'na duyulan karşılıklı saygı, aynı zamanda, araştırmacılar sayısız inceleme alanının var olduğu bir ortamda kendi alanlarını aşmaya ehil olmadıkları görüşünü kabullendikleri için otosansüre de yol açar. İktisatçılar politik ve sosyal meselelerin kendi görev tanımlarının dışında olduğunu söyler, sosyologlar ekonomik ve politik meselelerin alanlarına dahil olmadığını dile getirirler ve saire. Emeğin mesleklerle bölünmesinin yeni anlayışlara ulaşmak için verimsiz olduğu söylenemez, toplumsal bölümler uygun olduğu sürece bu yeni anlayışlar faydalı da olabilir. Ancak mesleki ve toplumsal bölümler kemikleştiği zaman sorunlar da başlar, özellikle de düşüncede olduğu kadar üretimde de dinamizm talep eden bir toplumda. Bu yüzyılın başında disiplinlere ilişkin olarak ortaya çıkan ve kabul görmüş kapsamlı bir çerçevenin köklü değişimlerden geçen bir toplumda tutarlılığını daha fazla sürdürmesi beklenemez.

Öte yandan, parçalanmalar ve uzmanlaşmalar bir süre sonra verimin azaldığı hissini de yaratır. Eğer literatüre bakacak olursak, şimdiden 0.05 yanılğı düzeyinde 'doğru' olduğu kanıtlanmış abartısız binlerce hipotez olduğunu göreceğimizden eminim. Bütün bu doğru beyanlardan nasıl bir anlam çıkarabiliriz ki? Aşırı analitik parçalanma ve ampirik uzmanlaşma kaçınılmaz olarak bizde bir sentez yapma arzusu yaratıyor; 'dev sentezciler'in ve 'sistematikleştiriciler'in keyfine diyecek yoktur herhalde.

Bu bakış açısını göz önünde bulundurarak 'kent sosyolojisi' olarak adlandırdığımız disiplinler uzmanlık alanını ele alalım. Başlık inceleme

açısından iki kısıtlamayı da beraberinde getiriyor: ‘kentsel’ ve ‘sosyolojik’. ‘Kent’in başlı başına epistemolojik bir inceleme nesnesi olarak yalıtılması, burjuva sosyal bilimler çerçevesi dahilinde bile problematiktir. ‘Kentsel’i kesin çizgilerle sınırlamak zordur. Sınırların nerede olduğu konusunda hep bir belirsizlik mevcuttur (hem fiziki hem de kavramsal anlamda, kent nerede başlayıp nerede biter?) öte yandan eğer göç, yoksulluk ve benzeri bir fenomene dair derinlemesine bir çalışma söz konusuysa, ‘kırsal’ gibi diğer epistemolojik nesnelerle ilişkisi göz ardı edilemez. Yine de bütün bu zorluklara rağmen, kent başlı başına bir epistemolojik inceleme nesnesi olarak kurulur ve araştırmacılar bu kısıtlı alan içinde, zaman zaman başka hiçbir şeyi önemsemediğini gibi görürken, mutlu mesut işlerini görürler.

İkinci kısıt ‘sosyolojik’tir. Bu da aynı şekilde burjuva inceleme çerçevesinde dahi problematiktir, çünkü maddi yaşamda sosyolojik, ekonomik, psikolojik ‘faktörler’in birbirleriyle rastgelmek gibi talihsiz bir alışkanlığı vardır. Ancak yine de, durgun zamanlarda sosyolojik kısıtlamalar genel kabul görür hale gelir, uzmanlaşmış işçiler de sadece kent dahilinde değil, hangi sosyal gruplaşmalar arasında hangi ilişkilerin inceleneceğini de belirleyen birtakım çizgiler içinde harıl harıl çalışarak diledikleri içeriği oluşturabilirler.

Burjuva sosyal bilimlerin ampirik duruşundan ortaya çıkan üçüncü bir kısıtlama daha vardır. O da mekân ve zaman arasındaki kısıtlamadır. Nesne ve olayların yerini belirlemek için mutlak birer çerçeve olarak görülen mekân ve zamandaki konumun biricikliği, pozitivist sosyal bilimin jenerik ve yüzeysel olduğu farz edilen duruşuna rağmen kendi otoritesini kabul ettirir. Bunun bir sonucu olarak, ‘1960’larda Sidney’de etnisite’, ‘postkolonyal dönemde Dar es Selam’da akrabalık ilişkileri’ ya da ‘1930’ların buhranlı yıllarında Michigan’ın Flint şehrinde aile ilişkileri’ türünden makaleler kent sosyologlarının ekmek yediği yegane kapı haline gelmiştir.

Böylesine standart bir gıda, gurmeleri neredeyse hiçbir zaman tatmin etmez, ayrıca bir süre sonra hayal gücü en kısıtlı ve en doymak bilmez kent sosyoloğu dahi yediği ekmekleri hazmedemez hale gelir. İyi niyetlerle yapılan işbölümünün ürünü olan parçalanma ve kısıtlamalar bu koşullar altında anlamaya yardımcı öğeler olarak değil anlamının önündeki

engeller olarak tahlil edilir. Kenti daha geniş bir çerçeve içinde görme, ‘safı sosyolojik’ perspektifin kısıtlamalarını aşma ve zaman ve mekân arasında karşılaştırmalı incelemelere ulaşma isteği asla tümden yok değildir. Parçalanmalar ne denli derin olursa, sentez ve karşılaştırmaya yönelim de o denli mecburi olur. Kentsel sosyolojinin özerk gelişim sürecinde, kısıtlı ufuklar içinde sürdürülen özgüllük arayışı ile daha geniş bir söylem evreni içinde sürdürülen genelleme arayışı arasında temel bir muhalefet mevcuttur – izninizle buna ‘diyalektik hareket’ diyeceğim.

Fakat kentsel sosyolojide var olan özerklik yalnızca *görece* bir özerkliliktir. Kent sosyoloğu yeri geldiğinde zamanın sorunlarına ilişkin birtakım faydalı fikirlerle öne çıkarak işe yararlığını kanıtlamak durumundadır. Sosyologların bireysel olarak sahip oldukları şahsi inançlar ya da politik düşünceler her ne olursa olsun, meslek olarak ‘kentsel sosyoloji’, kaynakları tahsis eden ‘yetkililer’ e hesap vermekle yükümlüdür. Söz konusu yetkililer Kuzey Amerika’da toplumdaki bütün unsurları eşit bir biçimde temsil ediyormuş ve ‘çalışan sınıf’ ‘büyük şirketlere ait sermaye’yle eşit olanaklara sahipmiş gibi davranmak işe yaramaz. ‘Kentsel sosyoloji’nin ‘sosyal bağıntılığı’ tabii ki epey çapraşık bir nosyondur, ama bunun temelinde (1) toplumdaki ‘yetkililer’ açısından (2) ciddi endişelere yol açabilecek denli gerçek bir dizi sorun yatmaktadır.

Bu noktada sorunların yapısıyla bu sorunlara yanıt arayan bilimin yapısı arasındaki ilişkiye bakmamız şart. Eğer sorunlar parçalı ise, kısımlara ayrılmış işbölümüne dayalı parçalı bir yaklaşım çözüm üretmede yeterli ve başarılı olabilir. 1950’lerdeki sosyal bilimler bu niteliği büyük ölçüde barındırıyordu. Ancak 1960’larda olduğu gibi sorunlar daha karmaşık konfigürasyonların birer parçası haline geldiğinde karşımızda bambaşka bir mesele buluruz. ABD’de sosyal eşitsizliğin, azınlık gruplarına uygulanan baskıların ve toplumsal huzursuzluğun dışavurumu çoğunlukla kentsel bölgelerde gerçekleşiyordu, o nedenle toplumsal patlamaların kentsel krizlere özgü bir vasıf olduğu söylenebilirdi. Krizler kentlerle sınırlı gibi görünse de durum daha karmaşıktı. Kısıtlı ‘kentsel çözümler’in peşine düşüldü. Bu arayış giderek kısıtlı bakışın yanlış olduğu kanısına varılmasına yol açtı; her şey birbiriyle ilişkili gibi görünüyordu. Sorunun yapısal niteliği insanları daha geniş teorik çerçevelere ulaşmaya yönlendirdi. Ancak işbölümü öyle kurumsal bir hale gelmişti

ki, kent iktisatçıları hala sanki sosyal eşitsizlik ya da ırkçılık yoluna muşçasına belediye maliyesi üzerine öğrenilmiş kalıpları tekrarlamaya devam ederken sosyologlar sanki belediye maliyesinin kaçınılmaz ekonomik mantığı bir anlam ifade etmiyormuşçasına bu konuda yazılar kaleme alabiliyorlardı. ‘Yetkililer’e verilen karşılık her zamanki havuç ve sopa kombinasyonundan ibaretti. Para kentsel sorunlara yaklaşımda kullanılan türlü türlü disiplinlerarası, çokdisiplinli, çaprazdisiplinli ve hatta metadisiplinli incelemeler ile sistem analizi gibi çeşitli yeni tekniklerle donanmış ve beklenen büyük yapay çözümü sunmayı vaat eden kişilere aktı. Sonuçlardan pek azı tatminkardı, çözümlerse geçiciydi.

Tam da batı kapitalizminin temelindeki mantığın etkisi altında gün be gün yaklaşan kriz, olayları burjuva sosyal bilimlerin kavrayamayacağı yönleri doğru iletliyordu. İktisatçılar stagfasyondan ötürü şaşkınlık içindeydi ve o göklere çıkarılan Phillips eğrisinin ampirik genelliği artık 1970’lerin koşulları altında işe yaramadığından herhangi bir tutarlı çözüm önerisi sunamaz hale gelmişlerdi. 1975 yılında New York şehrinin başına gelenlere benzer olaylar ‘kent sosyologları’na küresel boyutta bir mali sistem bağlamında belediye maliyesinin gerçeklerini kapsamayan çözümlerin çok nadir uygun olduğunu açıkça gösterdi. Kapitalist toplumda büyük bir krizin yaşanması, kullandığı sosyal bilimler biçiminin de eşzamanlı bir krizin içinde olduğu anlamına gelir. ‘Yetkililer’in bu türden buhranlarda sorumluluğu derhal siyaset bilimcilerin üstüne yıkan sosyologlara suç atan iktisatçılara karşı sabırsız olmaları anlaşılabilir; çünkü her biri sistemin işleyişini bir bütün olarak anlamakta yetersiz olduğunu ileri sürer.

Kapitalist krizlerin burjuva sosyal bilimler içinde de krizlere dönüşmesinin nedeni sadece burjuva sosyal bilimlerin kapitalist krizleri anlamaya uygun olmayan biçimlerde parçalanması değildir. Burjuva sosyal bilimler, bizzat burjuva olmalarından dolayı toplumsal ilişkileri kendi işleyişleri içinde fiilen ya da potansiyel olarak uyumlu bir sosyal bütünlük dahilinde birbiriyle rekabet eden çıkarlar ve işlevler olarak yorumlamaya eğilimlidir. Çoğulcu siyasi teoriler de, neoklasik ekonomi de, işlevselci sosyoloji de aynı bakışa sahiptir. Marksçı bir perspektiften baktığında, burjuva bilimin böyle yapması gerektiği anlaşılır, çünkü sermaye ve emek arasında bir uyumun olasılığını savunmak durumundadır.

Bu türden bir sosyal bilimin krizlere dair sağlam bir teori geliştirmesi beklenemez, iş toplumsal değişimlerle ilgili meselelere geldiğinde doğru düzgün işlemez bile. Krizler patlak verdiğinde ya bir ölüm sessizliğiyle karşılaşılır ya da suç birtakım uğursuz dış güçlere (felaketler, savaşlar, kıtlıklar, salgın hastalıklar ya da petrol fiyatlarında Araplarla yaşanan uyuşmazlıklar gibi keyfekeder görünen eylemlere) atılır. Marx'ın zamanında gözlemlediği üzere, politik iktisatçılar kriz zamanlarında eğer ekonomi kitabına göre uygulanırsa her şeyin yoluna gireceğini söylemekten başka bir işe yaramaz hale gelirler.

Böylesi dönüm noktalarında Marksçı teori birkaç nedenden ötürü büyük bir merak uyandırır. Bunun nedeni öncelikle Marksçı teorinin üstün bir kriz teorisi olmasıdır. Tarihsel hareketi rekabet eden ve birbiriyle karşıtlık içinde olan, fakat yine de (tesadüfler dışında!) birbirleriyle uyum gösteren güçler arasında yaşanan derin ve etrafındaki her şeye nüfuz eden bir mücadele olarak görülür. Kriz esnasında meydana gelen kutuplaşmalar, bir gücün diğer bir güç üzerinde tahakküm kurduğu yeni sosyal biçimlenimlerin ortaya çıktığı bir pota işlevi görür. Krizler patlak verdiğinde, doğrudan krizlerin oluşumuyla ilgilenmekte olan bir teori hem halkın geneli hem de akademinin korunaklı bahçelerinde çalışanlar tarafından ciddiye alınmaya başlar. Kapitalist krizler, burjuva sosyal bilimlerde de bir krizin meydana gelmesine sebebiyet verdiği gibi Marksçı teoriye karşı yeniden ilgi doğmasına da vesile olur.

Eğer Marx'ı sarmalayan yanlış kanılar ve önyargılar sisi dağılabilirse burjuva sosyal bilimciler için daha başka ilgi kaynakları da çıkacaktır. Öne sürdüğüm bu fikri daha net açıklayabilmek için Marksçı teorinin ne olup ne olmadığını göstermeye çalışarak felsefi ve epistemolojik düzeyin derinliklerine dalacağım.

Dile getirilmesi gereken ilk nokta, Marksçı teorinin bütünselci oluşu ve parçaların bütünlükle nasıl ilişkilendiğine dair bir anlayışla işlediğidir. Bütünlük, bir araya getirilmiş bir unsurlar kümesi ya da parçalarından bağımsız bir anlam olarak görülmez; parçaların 'her birinin kendi başına bütünlüğü temsil edebildiği esnek bir ilişki' olarak algılanabildiği bir 'kendi içinde ilişkili parçalar bütünlüğü' olarak anlaşılır. *Sosyal Adalet ve Şehir* kitabımın son bölümünde bunun ne anlama geldiğini ayrıntıyla incelediğimden şimdi aynı şeyleri tekrarlamak istemiyorum. Yine

de çok basit bir biçimde açıklamak gerekirse, Marksçı yöntem parçalanma ve ayrılmayı ancak bütün ve parçalar arasındaki ilişki bütünlüğünün bozulmaması koşuluyla sadece çözümleme amaçlı kabul eder. Dolayısıyla, Marksçı teori, toplumdaki her şeyin başka her şeyle ilişkili olduğu ve belirli bir inceleme nesnesinin parçası olduğu bütünlükte bir ilişki içselleştirmesi gerektiği önerisinden hareket eder. O nedenle incelemenin odağı, epistemolojik nesnenin bütünlükle olan *ilişkilerindedir*. Belirli bir epistemolojik nesnenin (tıpkı Marx'ın meta üzerinden kapitalizmi analiz ederek yaptığı gibi) inceleme için tek başına ele alınması, bu nesnenin içindeki kapitalist üretim tarzının gerçek doğasını ele veren ilişkileri keşfetmek amacı taşır. Kent araştırmacılarının 1960'larda yapma ihtiyacı hissettikleri şeyi Marx zaten doğrudan yapmaya soyunmuştu: Her şeyin başka her şeyle ne şekilde ilişkilendiğini anlamak.

Fakat Marx'ın uyguladığı açık ve doğrudan ilişkisel ve diyalektik araştırma biçimi, burjuva sosyal bilimcilerin kavrayamayacağı denli fevkalade zordur. İlişkisel yön, bir nesnenin ya da eylemin (örneğin hendek kazmak) anlamının parçası olduğu sosyal çerçevenin bütünü anlaşılmadan (çünkü eylemin anlamı, kazının kölelik olsun, ücretli emek olsun, kolektif üretim olsun, hangi sosyal ilişki altında yapıldığına göre değişir) anlaşılamayacağını gözler önüne serer. Anlam, eylem *dahilinde* içselleştirilir, ama eylemin içselleştirdiği şeyi ancak özenli bir çalışma ve etrafını çevreleyen olaylar ve eylemlere yansıttığı *ilişkilerin* yeniden kurulması sayesinde keşfedebiliriz.

Aynı sav, 'kentsel'in analizi için de geçerlidir. Çeşitli zaman ve mekânlarda 'şehirler'in var olduğunu görebiliriz, ancak 'şehir' ya da 'kent'in anlamı hangi bağlamda gördüğümüze göre değişir. Birbirinin aynı görünen bir sürü apartman, kapitalizmde başka, feodalizm ya da sosyalizmde başka bir anlamın çıkmasına neden olacaktır. Görünüşleri ilk bakışta aynı olabilir, ama artlarındaki esas anlam değişir. 'Kentsel'den sanki evrensel bir anlamı varmış gibi bahsetmekle, Marksçı bir bakış açısından yorumlayacak olursak, yalnızca 'anlaşılmayı zorlaştırebilecek' bir şeyleştirmeye katkıda bulunmuş oluruz (burada Marksçı eleştiride teorik bir anlamı olan ama genelde burjuva sosyal bilimciler arasında ya öfke ya da neşeye neden olan bir başka kelime de kullanabiliriz). Marksçı bakışa göre 'kentsel sorunsal', hem 'kentsel' kelime-

sinin hem de tarih içindeki sosyal dinamik bağlamında temsil ettiği şeyin değişen anlamlarını ortaya çıkarmak demektir.

Marksist düşüncenin diyalektik yanı çelişkiler üzerine odaklanır. İlişkisel anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, çelişkilerin belirli nesneler ya da olaylarda içselleştğini ve dolayısıyla anlamı kavramak için vazgeçilmez olduklarını görebilmeliyiz. Hendek kazan emekçinin eylemi, insanların ihtiyacı doğrultusunda doğayı şekillendiriyor olmanın verdiği hisle iş yapmaktan dolayı duyduğu gururdan kaynaklanan bir enerjiyi yansıtır olabirirken, aynı zamanda kapitalizmin getirdiği sosyal ilişkiler altında ücretli emek koşullarının yapısında var olan yabancılaşmadan kaynaklanan kayıtsızlığı da yansıtır olabilir. ‘Kentsel’ de aynı şekilde sayısız çelişki ifade eder. Örneğin, ‘kentsel’ olanı sadece fiziksel yönleriyle düşünün. Bir taraftan kapitalist şehir, insan eliyle inşa edilmiş ortamıyla insanlığın ulaştığı başarıyı taçlandıran bir zafer olarak, insan emeği gücünün doğaya üstün geldiğinin bir kanıtı olarak ya da her ne kadar kapitalist sosyal ilişkiler görüntüsünde olsa da manzarayı bir bütün olarak *yaratma* yeteneğinin dışavurumu olarak görülebilir. Diğer taraftan böylesi bir fiziki dışavurumun barındırdığı geçmişin ağırlığı gündelik hayat açısından bir zindan da olabilir, gelecekteki gelişmeler için bir engel de teşkil edebilir. Geçmişteki ‘ölü’ emeğin egemenliği ağırlığını yaşayan emeğin yaratıcı güçleri üzerinde hissettirir. Benimsendiği takdirde bu fikrin ‘kentsel’in içinde var olan pek çok çelişkiyi saptamada bize çok yardımcı dokunabilir. Kapitalizm zaman içinde bir noktada kendi ihtiyaçları ve amaçlarını (hem üretim hem de tüketim anlamında) fiziksel olarak dışavurmanın mücadelesini verir, ama gelecekte bir noktada tam da yaratmış olduğu şeyin kendi ihtiyaçlarının karşısı haline geldiğini görür. Dinamik sermaye birikiminin bir kısmını da gelecekte yıkılıp yeniden inşa edilecek alanlar inşa etme gereksinimi oluşturur.

Marksçı bakışın kentsel sorunsalı ele alışında yer alan bu çelişki nosyonu hiçbir şekilde soyut değildir. Örneğin New York şehrinin kurulu ortamında şu anda meydana gelenleri örneğin Houston’daki fiziki altyapıya yapılan yatırımın oranıyla kıyaslayın. ABD’de kentsel yenilik programları ya da finansal kurumlarca teminat dışında bırakılacak bölgelerin üzerine ‘kırmızı çizgi çekilmesi’ gibi kurulu olan ortamları yeniden inşa etmek için sistematik bir temel organize eden bütün bu

mekanizmaların yaratılmasını başka ne şekilde açıklayabiliriz ki? Marksçı bakış açısına göre, toplumdaki çelişkiler kendileriyle türlü yollardan başa çıkma girişimlerini de mutlaka beraberinde getirir. Ve ‘çözümler’ de kaçınılmaz bir biçimde ‘sorun’un bir parçası haline gelir (örneğin 1968’de kabul edilen konut edindirme politikasının Nixon moratoryumuna kadar geçen süre içerisinde başına gelenleri düşünün).

Marksizm’in bir bütünlük içinde bulunan ilişkiler ve çelişkilere yaptığı vurgu, gerektiği gibi kullanıldığında bir analiz ve sentez bütünlüğü sağlar. Burjuva düşünce çerçevesinde eğitim görmüş sosyal bilimcinin ilk tepkisi bunu yanlış yorumlamak olacaktır, bunun nedeni de ilişkisel ve diyalektik yöntemin doğurduğu zorluklardan başka bir şey değildir. Yanlış yorumlama burjuva sosyal bilimler açısından gayet verimli de olabilir. Sosyologlar genellikle Marx’ın sosyolojiye ‘iktisadi’ bir bakış açısı getirmek istediğini düşünerek buna cevaben perspektiflerini gerçekten de genişletmiş olabilirler. Bununla birlikte bir de Marksçı kuramı yalnızca belirli bir fenomeni açıklamaya yarayan bir sürü olası kuramdan biri olarak görme eğilimi vardır. Sosyologların genellikle yaptığı gibi ihtiyaç halinde, yani örneğin bir sorunda ‘iktisadi faktörler’ önemliyse, Marksçı kuram kullanıma sokulur. Ardından sosyolog üzerine basa basa ekler: ‘Tabii ki bütün meseleleri Marksistlerin yaptığı gibi politik ekonomi sorunlarına indirgemeye çalışmak yersiz bir çaba olur.’ İşin garibi, iktisatçılarla konuştuğumda da aynı hikâyenin bir başka yüzünün ortaya çıkması. Onlar da Marksistlerin iktisadi analize sosyolojik bir bileşen - bazılarının kimi koşullar altında gayet faydalı olacağını teslim edebileceği bir bileşen- getirmek istediği düşüncesindeler, ama bir yandan da genellikle ‘Bütün sorunlar Marksistlerin dönüp dolaşıp getirmeye çalıştıkları gibi sınıf ilişkileri sorunlarına indirgenemez,’ diyecek kadar da akıllılar. Marksistler iktisatçıları sosyoloğa, sosyologları da iktisatçıya dönüştürmeye çalışmakla ya bariz biçimde kendileriyle ters düşüyorlar ya da bambaşka bir şeyin peşindeler. O halde Marksistlerin neyi amaçladığının açıklaması nedir?

İlkin, disiplinler arasındaki sınırların Marksçı bakış açısından hiçbir şey ifade etmediğini söylemekle başlamalıyız. Mesleki işbölümünün gerekliliği açıkça görülmektedir, ama bu bölümün toplumsal temsili reddedilmelidir. Ancak tam bu noktada Marksçı meydan okuyucuları bir

zorluk bekliyor. Bilginin burjuva çerçevesi içinde düzenlenmesinin hegemonik olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Her birimiz belirli bir disiplinin uzmanı olarak görülmeli ve eğer sözümüzün dinlenmesini, hatta bir yerde iş bulabilmeyi umuyorsak bir dereceye kadar o disiplinin kurallarına uymalıyız.¹ Dolayısıyla Marksçı meydan okumanın da var olan bilgi çerçevesi içinde ‘Marksist sosyoloji’ ya da ‘Marksist ekonomi’ içinden yapılması gerektiği düşüncesi hakim, oysaki gerçekte sadece Marksçı analiz söz konusu ve hepsi de bu. Böyle olduğu için de, Marksçı meydan okuma, disiplinler arasındaki bütün sınırları altüst etme gayretindedir.

İkinci olarak, Marx dünyayı ‘ekonomik’, ‘sosyolojik’, ‘politik’, ‘psikolojik’ ve başka unsurlara bölmemiştir. Kapitalist toplum içinde ilişkilerin bütünlüğüne dair bir yaklaşım kurmanın yollarını aramıştır. Ne ki bu yaklaşım pek çok yönden problematiktir ve bunun sonucunda Marksçı gelenek içinde de sayısız ihtilaf ortaya çıkmıştır. Marksçı gelekte (oldukça ‘ekonomistik’ ve ‘indirgemeci’ olan bir okul da dahil) çeşitli düşünce okulları olduğu gibi pek çok iyi ve kötü çalışma da mevcuttur. Görünen o ki burjuva sosyal bilimci için çeşitli düşünce okulları ve iyi ve kötü çalışmalar arasındaki farkı ayırt etmek çok zor; dışarıdan hepsi aynı gibi görünüyor çünkü. Marksçı önermeler yığınının içinde önünü görebilmek büyük bir sabır ve ciddi bir birikim gerektirir; ilk karşılaşmasında burjuva sosyal bilimci doğal olarak bir şeylerden anlam çıkarma çabasında burjuva kategorilere tutunacaktır. Bunun sonucunda da yanlış yorumlara varılması kaçınılmazdır. Örneğin, Marksçı gelenek dahilinde (‘üretim güçleri’ ve ‘toplumsal ilişkiler’i de kapsayan) ‘ekonomik temel’ ve ‘üstyapısal’ politika, ideoloji, bilinç, hukuk, kurum ve benzeri biçimler arasındaki ilişkiye dair ihtilafı düşünün. Buradaki öner-

1 Birkaç nedenden ötürü bu soruna özel bir hassasiyetim var. İş açısından kendi beklentilerim neredeyse yalnızca profesyonel anlamda coğrafya çerçevesiyle sınırlıyken, bu alandaki meslektaşlarım genellikle çalışmalarını ‘coğrafya değil’, politik ekonomi, sosyoloji ya da benzeri başka bir şey olarak görerek reddetme eğilimindedir. Ne ki, mesleki anlamda bu alanlarda gerçek bir eleştirmen olarak kabul edilmek için ehliyetim bulunmuyor. Örneğin, *Sosyal Adalet* ve *Şehir* kitabım Chicago merkezli o prestijli sosyoloji dergisi tarafından eleştirilmeye değer bulunmamıştı. Ayrıca ne yaparsam yapayım Castells’in çalışmalarının sosyologlar için benimkilere nazaran çok daha ciddi bir meydan okuma olduğunu gördüm; bunun nedeni de alanın içinden gelen bir meydan okuma olması ve içinde bulunduğu çalışma alanını yeniden yapılandırma talebiyle gelmesi.

meler sayısız ve karmaşıktır, ama Marksçı anlamın bütünlüğünün muhafazası için talihsizlik olabilecek tek indirgeme, burjuva sosyal bilimin hep yaptığı gibi Marksçı kuramdaki ‘ekonomik temel’ ile ‘ekonomik faktör’ü aynı kefeye koymak olacaktır. Kulağa aynıymış gibi gelen bu iki tabir tamamen farklı anlamlara gelmektedir.²

Bütün bunlar Marksçı kuramın ne olmadığını saptamak için katkıda bulunabilir. Marksçı kuramın ne *olduğunu* net bir şekilde ifade etmek daha zordur, çünkü son kertede Marksçı kuram kimi akademik alanda geliştirilmeye devam eden somut uygulamalara dönüşür. Şimdi bu noktadan devam etmenin en iyi yolu, ‘kentsel sorun’un asıl anlamını kavramak için çabalarken kullandığım mevcut akademik uzmanlığımın altında yatan düşüncüyü kısaca açıklamak olacak sanırım. Sunumum mecburen kısa olacak ve aşırı şematize etmekten kaçınmam gerek, ama diyalog kurmanın hatırına yanlış yorumlanma riskini göze almaya hazırım.

Öncelikle, kendimi kentselleşmenin *kapitalist* biçimlerini anlama çabasıyla sınırladığımı belirtmeliyim. Bu vurgu, anlamın radikal bir biçimde başka toplumsal bağlamlara dönüşmeksizin kapitalizm altında varlığını sürdürmesine izin vermeyen özel bir anlamı olan ‘kentsel’in epistemolojik pozisyonu üzerine yapılan derinlemesine bir düşüncüyü yansıtmaktadır.³

‘Kentsel’in ne olduğuna getirdiğim yorumu kapitalizm çerçevesinde ikiz temalar olan *birikim* ve *sınıf mücadelesinin* üzerine dayıyorum. Bu iki tema birbirinin bütünleyicisi gibidir ve aynı madalyonun iki farklı yüzü olarak kabul edilmelidir; kapitalist faaliyetin bütünlüğünü seyredebileceğimiz iki farklı pencereye benzerler. Kapitalist toplumun sınıfsal karakteri, sermayenin emek üzerindeki tahakkümüdür. Daha somut bir biçimde ifade edecek olursak, sermayedarlardan oluşan bir sınıf, çalışma sürecinde amir durumundadır ve bu süreci kar elde etmek amacıyla uygun olarak düzenler. Öte yandan, işçi, sadece piyasada bir meta olarak satılması gereken kendi emek gücünün üzerinde söz sahibidir. Tahakkümün ortaya çıkmasının nedeni, emekçinin hayatını idame ettirebilmek

2 Ollman’ın yazıları incelendiğinde konunun içyüzüne dair iyi bir fikir edinilebilir (1971).

3 *Sosyal Adalet ve Şehir*’in 6. bölümünde bu konuda bir şeyler söylemeye çalıştım, ama daha sonra Merrington tarafından çok daha etraflıca ele alındı (1975).

için elde edeceği kazanç karşılığında sermayedara boyun eğmek zorunda kalmasıdır. Şüphesiz bu her şeyin çok basite indirgenmiş hali; gerçek sınıf ilişkileri ve (üretimi, hizmetleri, gerekli tedavül, dağıtım ve değişim maliyetlerini vs. içeren) gerçek bir üretim sistemi bundan çok daha karmaşıktır. Ancak Marksçı bakışın özünde, kârın sermayenin emek üzerinde kurduğu tahakküm sayesinde elde edildiğini, ama bir sınıf olarak sermayedarların, eğer kendilerini yeniden üretmek istiyorlarsa, kâr bazlarını genişletmeleri gerektiğini söyler. Böylece ‘birikim için birikim, üretim için üretim’ prensibi üzerine kurulu bir toplum öngören bir anlayışa ulaşmış oluyoruz. Marx’ın *Kapital*’de kurduğu birikim kuramı, birikimin dinamiklerini ve çelişkili yapısını mercek altına aldığı özenli bir incelemeye dayanır. Kulağa biraz ‘ekonomistik’ gelebilir, ancak birikim madalyonunun öbür yüzüne baktığımızda bunun sadece sermayedar sınıfın emek üzerindeki tahakkümünü yeniden üretirken kendini de yeniden üretmesine yarayan bir araç olduğunu görüyoruz.

Sermaye birikiminin çelişkili yapısını çözümleyerek ‘kentsel’e ilişkin bütün bir önermeler ağı oluşturabiliriz. İzninizle öncelikle bu çelişkilerin ne olduğunu somut bir biçimde ortaya koymak istiyorum. Sermayedar sınıfın içinde bir çelişki baş gösterir, çünkü kâr peşinde olan rekabetçi bir bağlamda hepsi yalnız kendi çıkarı için hareket eden sermayedarlar, tam da kendi sınıflarının çıkarını baltalayacak bir durum üretmiş olurlar. Marx’ın analizi bu çelişkinin sürekli olarak bir ‘aşırı birikim’ eğilimi yarattığını ileri sürer; bu da sermayenin kârlı bir biçimde değerlendirilebileceği imkânlarla nazaran çok daha fazla üretilmesi anlamına gelir. Aşırı birikim eğilimi, kârın düşmesi, üretim kapasitesinin atıl kalması, aşırı meta üretimi, işsizlik, atıl sermaye gibi durumlarla kendini belli eden dönemsel krizlerde görülür. Çelişkinin ikinci ana nedeni, sermaye ve emek arasındaki husumettir. Kâr ve ücretlerin pasta-daki göreceli payları sınıf mücadelesiyle belirlenir. Sermaye kadiri mutlak olduğunda, sermayedarlar arasındaki rekabet işçi sınıfının satın alma gücünü aşırı düşürür ve ücret oranını sermayedarların piyasada kendi ürettiği değerleri paraya dönüştürme kapasitesini yok edecek noktaya çeker. İşçi sınıfı çok güçlü olduğunda kârı düşük seviyede tutabilir, birikim oranını kontrol edebilir; bu da iş olanaklarının genişleme oranında bir düşüşü ifade eder, mesleki değişim beraberinde istihdam ola-

naklarında bir azalmayı bile getirebilir. Sınıf mücadelesindeki tek tarafsızlık, bu nedenle ya sermaye ya da emek için 'orantısızlık krizi' üretir. Çelişkiler silsilesinin üçüncüsü, kapitalist üretim sistemi ile kapitalist ekonomiler dahilinde mevcut olabilen ya da (bazı üçüncü dünya ülkeleri yahut sosyalist ülkelerdeki gibi) kapitalist ekonomilerin büyük ölçüde dışarıda kaldığı kapitalist olmayan veya prekapitalist sektörler (ev işleri, çiftçilik gibi) arasındaki hasmane ilişkiden kaynaklanır. Son olarak, sermaye dinamikleri ve kapitalist jargonda nitelendiği biçimiyle doğal kaynaklar arasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çelişkiyi de eklemeliyiz.

Kapitalist üretim sisteminde dönemsel olarak krizlerin çıkmasına sebebiyet veren, işte bu çeşitli 'çelişkiler'dir. Bu krizler, verimsiz kuruluşların sistem dışı bırakılması, işçi sınıfının direnme gücünün mesleki değişim karşısında ya da daha yüksek ücret isteme iradesi göstermekte azaltılması, kapitalist olmayan ya da prekapitalist sektörlerin (genellikle siyasi güçle) dize getirilmesi gibi yollarla sistemin 'rasyonalize' edilmesine hizmet eder. Ne var ki, bu zorlukların kapitalist şartlar altında çözülmesi, kriz anlarında sınıf mücadelesinin artması, politik farkındalığın yükselmesi ve bunların bir sonucu olarak sosyalist alternatifi araştırma ihtiyacının daha bariz hale gelmesi için uygun koşulların yaratılması anlamına gelir.

Şimdi kapitalist üretim sisteminin bazı temel niteliklerine dönmek istiyorum, çünkü 'kentsel'le ilişkili olarak burada ortaya koyacağım anlayışın bir kısmı 'krizlerin oluşumu ve çözülümü' nosyonunu birikim süreci bağlamında bir araya getirmem sonucunda ortaya çıktı. Öncelikle, sermayenin tesis ettiği üretim sistemi, çalışılan yer ve yaşanan yer arasındaki fiziki bir ayrımın üzerine kuruluydu. Bu ayrılığı yaratan fabrika sisteminin gelişmesi, çalışma sürecindeki işbirliğinin ve ölçek ekonomisinin düzenlenmesine dayalıydı. Fakat bu aynı zamanda işbölümünde ve yığılma yoluyla kolektif ölçek ekonomisi arayışında giderek daha çok parçalanma meydana gelmesi anlamını da taşıyordu. Bütün bunlar sermayenin müşterek üretim aracı olarak işlev görecektir insan eliyle inşa edilmiş bir ortamın yaratılmasını da beraberinde getirdi. Bu inşa edilmiş ortamın bir kısmının metaların mekânlar arası nakliyesi için tahsis edilmesi gerekiyordu; nakliyedeki hız ve verimliliğin birikim oranı üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Marx'ın gözlemlemiş olduğu üzere 'mekânın zaman tarafından yok edilmesi' sermaye için tarihsel bir gereksinim ha-

line gelmiş, bununla birlikte dolaşım, üretim, değişim ve tüketim bakımından (sermaye için) ‘verimli’ mekân biçimlenimleri yaratma isteği doğmuştur.⁴ O halde, birikim için (genellikle hiyerarşik bir yapıya ve belirli bir mekânsal rasyonellik biçimine sahip olan değişim, bankacılık, yönetim, planlama, koordinasyon gibi uzmanlaşmış işlevler de dahil olmak üzere) her yönüyle üretim organizasyonuna olanak sağlayan fiziki bir ortamın yaratılması gerekir.

Ancak çalışmaya karşılık tüketim için de, yaşamak için de birer ortam vardır. Bu bir ölçüde burjuvanın gelirini tüketme biçimiyle yaratılmış bir şeydir, dolayısıyla burjuva kültürün değişik bir ifadesidir. Ayrıca emek gücünün yeniden üretilmesi için de bir ortam olması gerekir – üretim faaliyetlerine yalnızca niceliksel, fiziksel ve konumsal olarak değil, bir dereceye kadar kapitalist çalışma süreciyle tutarlı olması gereken yetenekler, nitelikler ve değerler açısından da yakın olmak anlamında. Üstelik işçi sınıfının alım gücü çoğaldıkça -ki birikim söz konusuysa böyle olmalı- bu alım gücünün piyasada ifade edilmiş biçimi sermaye dolaşımının aracısı olur. O halde, işyerinde üretilen değerlerin paraya dönüşmesi, hem burjuvanın hem de işçi sınıfının tüketim alışkanlıklarına her geçen gün daha da çok bağlı hale geliyor. Böylece sermaye çalışmayı olduğu kadar yaşamı da tahakküm altına almaya başlıyor, böyle de yapması şart. (Harvey, 1977) İşçi sınıfının -çalışma, tüketim, boş zamanları değerlendirme gibi her türden davranışı içine alan- yaşam alanında sosyalleşmesi şansa bırakılamaz. Sermaye, ilk örnek topluluklarda görüldüğü ve Pullman gibilerin daha sonra deneylerinde ortaya koyduğu gibi doğrudan tahakküm kurma biçimleri peşinde olabilir, ama devletin ve (eğitim, hayır işleri ya da dinle ilgili vs.) devletle ilişkili kurumların aracı gücünden faydalanarak dolaylı kontrol yolları keşfetmeyi daha uygun bulur. Tüketime devlet aygıtları kullanılarak ortaklaştırılması sermaye açısından bir gereksinim haline gelir, bu durum da kaçınılmaz bir biçimde sınıf mücadelesinin devlette ve devletle ilişkili kurumlarda içselleşmesi sonucunu beraberinde getirir. Bu konulara genel olarak sınıf mücadelesi bağlamında tekrar geleceğiz.

Bu önermelerden çıkarabileceğimiz önemli sonuçlardan biri, birikim süreçleri -yani sermayedar sınıfın kendisinin yeniden ürettiği araçlar- ile

4 Marx’ın bu konuları nasıl değerlendirdiğine dair bir özet için, Harvey (1975a).

tasarlanarak kurulu bir ortam yaratılması arasında belirli türden bir ilişki kurmaya gereksinim duyuluyor olması. Her şey bir yana, ‘kentsel’ kelimesiyle kastedilen, kapitalist üretime, değişime ve tüketime olanak sağlayan bir kaynak sistemi olarak böylesi bir kurulu ortamın yaratılmasıdır. Bu da bize ‘kentsel’ çalışmalar ile kapitalist toplum çalışmaları arasında net bir temas noktası sağlar. Eğer epistemolojik duruşumuz doğruysa, o halde kurulu ortamın hangi yollarla yaratıldığı ve sonuçta kavuştuğu fiziki biçim üzerine yaptığımız inceleme bize bir bütünlük olarak görülen kapitalizmin doğası hakkında çok şey söyleyecektir. Kurulu ortam, sermaye birikimin yapısında var olan çelişkili ilişkiler çerçevesinde içselleşir. Bu konuya biraz yakından bakalım.

Kurulu bir ortam yaratımı, süreklilik arz eden bir kullanım değeri getirisi akışını uzun bir döneme yayabilmek için zaman içinde bir noktada çok ciddi bir üretim enerjisi harcar. Kapitalizmde kurulu bir ortamın yaratılışı, hem sermayede hem de emekte bir artışın var oluşuna bağlıdır – burada ‘artık’ kelimesini acil ihtiyaçlara karşılık atıl kalan kaynaklar anlamında kullanıyorum. Kapitalist birikim sürecinin doğasında var olan eğilimlerden biri de aşırı birikim, yani söz konusu artıkların dönemsel olarak üretilmeye devam etmesidir. Bu da birikimin içsel dinamiğinin düzenli olarak kurulu ortamda yatırım yapılmasına ciddi katkı sağlayan koşullar yaratması anlamına gelir. Böylesi bir dönemsellik, tarihsel açıdan, inşaat faaliyetlerindeki, kent kurulumlarındaki, ulaşım yapılarındaki, emlak piyasasındaki gelişmelerdeki, arazi spekülasyonlarındaki vb. ‘uzun vadeli’liklerde temsil bulur. Bu uzun vadelere dair tarihsel kanıt bulmak hiç zor olmaz. Uluslararası, ulusal, hatta yerel düzeylerde üzerlerine yapılmış derinlemesine incelemeler mevcuttur. (Homer Hoyt’un Chicago’daki emlak döngüsü üzerine yaptığı çalışmalar bir klasiktir.) Bütün bu incelemelerin sorunu, uzun vadeli hareketleri kapitalist birikim dinamiklere yeterli bir teorik çerçeve dahilinde bağlayamamalarıdır. (Thomas, 1973; Gottlieb 1976) Marksçı kuram ise bu ilişkiyi kurabilir.

Ne ki, bu bütünleşme aynı zamanda bazı başka anlayışların ortaya çıkmasına da yol verir. Aşırı birikim eğilimi, artık sermaye ve emeğin kurulu ortamı üretmek için çekilmesiyle geçici olarak rahatlar. Ancak eğer ‘üretim’ kullanımları (doğrudan ya da dolaylı olarak) bulunamazsa,

o zaman kurulu ortamın üretiminde alınan değişim değeri kaybolur ve barındırdığı sermayede bir 'devalüasyon'la karşı karşıya kalırız. Bu şekilde meydana gelen devalüasyonlar genellikle birikim sürecinde yaşanacak genel krizlerin habercisidir (1973 sonlarında emlak sektöründeki çöküşün peşinden gelecek ekonomik durgunluğu nasıl tetiklediğini hatırlayın). Kurulu ortamlarda varlıkların dönemsel devalüasyonu sık rastlanan bir fenomendir – ister 19. yüzyılda tren yollarına yapılan yatırımlarda fazla açılma şeklinde olsun, ister bu yüzyılın başındaki kentsel toplu taşımacılıktaki aşırı kapitalizasyon olsun, ister ABD'deki emlak piyasasında 1920'lerde görülen hızlı büyüme olsun, ister 1967 ve 1973 arasında Britanya ve ABD'de yaşanan ticarethane ve gelişme patlaması olsun, karşımızda bu fenomeni buluruz.

Analizimizi daha da derinlere götürmek mümkün. Kurulu ortamda sabit sermaye hem başka bir yere taşınmaz hem de uzun ömürlüdür. Yaşayanlara belirli bir mekânsal konum içindeki geniş bir zaman diliminde belirli kullanım örüntüleri vaat eden ölü emeğin yaşayanlar üzerindeki gücünün bir ifadesidir. Sermayeyi yaratacağı çevrenin ileride karşısına çıkaracağı engelleri aşmak zorunda kalacağını bile bile bir çevre yaratmaya zorlayan ve daha önce de sözünü etmiş olduğumuz asıl gerilim işte buradan doğar. Sermayenin dönüşüne hız kazandırma, zaman ile mekânı alt etme ihtiyacı, örneğin, her ne kadar mekânda sabitlenerek yapılsa da, sermayeyi bir ulaşım ağı yaratmak durumunda bırakır. Sermayenin mekânsal engelleri aşmak için sabit mekânsal sistemler yaratması bir paradoksun doğmasına sebebiyet verir. Birikim mesafe kaydettikçe, sermayenin ulaşım sistemine bağlı hale gelmesi asıl aşılması gereken engel olup çıkar. Marx'ın da gözlemlediği üzere, daha fazla gelişebilmek adına, sermaye sürekli engeller yaratır.

Eğer kapitalizmin yaşaması isteniyorsa bu çelişkilerin üstesinden gelinmesi şarttır. O nedenle, sermaye her zaman birikim süreci dahilinde 'iç devrimler'in gerçekleşmesi için katkıda bulunmaktadır; bu devrimlerin meydana gelişi, kurulu çevrenin üretimini ve kullanımını etkileyen krizlerin zoruyla olur. Mekân ve zamana yapılan kentsel yatırımlardaki gelgit, tam da sermayenin dışavurduğu bu daimi devrimci gücün ürünüdür.

Muhtemelen bütün bunlar burjuva kulaklara çok ekonomistik ve indirgemeci geliyordur. Her halükârda 'kentsel' olan 'sadece', karşıtları-

mın gayet yerinde davranarak iddia edecekleri gibi, fiziki bir yapıntı (artifakt) olan şehre dair bir çalışma değil, çok daha fazlasıdır. Buna vereceğim cevap çok basit. Burjuva sosyal bilimler genellikle şeyleştirminin peşindedir, toplumsal ilişkileri her daim şeyler olarak temsil eder; örnek olarak sermayedarlar, emekçiler ve toprak sahipleri arasındaki toplumsal ilişkinin burjuva iktisadi düşüncesinde nasıl 'üretim faktörleri', toprak, emek ve sermaye arasındaki ilişkilere indirgendiğini düşünün. Bunun bir sonucu olarak, burjuva sosyal bilimler genellikle maddi şeyler üzerine çalışma yapmaktan kaçınır (çevresel determinizmin tedavüle çıktığı o pek de nadir olduğu söylenemeyecek dönemler haricinde), çünkü şeylere nazaran üzerinde çalışılan şeylerde keşfedilecek pek ilgi çekici bir şey yoktur. Marksçı önermenin bütün ağırlığı, şüphesiz, şeylerin sosyal anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır. Fiziki bir yapıntı olan şehirden başlayıp adım adım ilerleyerek sayısız sosyal ilişkiye (mal sahibi ile finansörler arasında, inşaat emekçileri ve zanaatkârlar ile sermaye sahibi inşaatçılar arasında, kullanıcılar ile üreticiler arasında, devlet ile bireyler arasında, cemaatler ile spekülâtörler arasında vs.) ve kurumsal düzenlemelerden oluşan bir çerçevenin içinde yer alarak fiziki çevrenin yaratılmasına katkıda bulunan karşılıklı etkileşimlerin, çelişkilerin, güç birliklerin iç içe geçtiği olağanüstü bir karmaşıklığa ulaşabiliriz. Eğer tasarı bu fiziki çevrenin sosyal anlamını ortaya çıkarmayı amaçlıyorsa, araştırmanın ufuklarını kısıtlayan tek şey kapitalist toplumun sınırlarıdır. Ancak burjuva rakiplerimin öne sürdüğüm bu savı ikna edici bulmayacaklarını göz önünde bulundurarak 'pencere' mi dünyaya çevirecek ve 'kentsel' e sınıf mücadelesi açısından bakacağım.

Sermaye ve emek arasındaki gerilimin ana noktası işyeridir ve emek koşulları ile ücret oranı için verilen mücadelede ifade bulur. Bu mücadeleler bir bağlam içinde yer alır. Devletin iktidarı aracılığıyla kendi iradesini dayatan sermayedar sınıfın gücü ile birlikte hukukun (mülkiyet hakları, akit, birleşme vs.) birinci derecede önem teşkil ettiği ortadadır; emek tarihine ilişkin okunacak herhangi bir yazı da bunu açıkça gösterecektir. Ancak taleplerin doğası, emeğin örgütlenme kapasitesi ve bu mücadelelerin sürdürülmesindeki kararlılık, bir bağlamsal ilişkiler dizisi bütününe bağlıdır, bu ilişkilerin bir kısmı da bizi geleneksel burjuva kent sosyolojisinin alanının yakınına getirir.

Örneğin, sermayenin ihtiyaçları karşısında emek miktan hayati önem taşır. Emek gücü arzının önemini basitçe ifade etmek gerekirse: Emek artışı ne kadar çoksa ve çoğalma oranı da ne kadar hızlıysa, işyerindeki mücadeleyi sermaye yararına denetim altına almak o kadar kolaydır ve dolayısıyla birikim oranı da o kadar yüksek olabilir (tabii ki öteki ilişkiler sabittir). Dolayısıyla sermaye, ister sermayenin ya da emeğin göç etmesini (bu süreli bir göç de olabilir) teşvik ederek, ister nüfus içindeki o ana dek ‘kullanılmayan’ unsurları (kadın ve çocuklar, kapitalist olmayan sektörlerde çalışan kişiler gibi) emek gücüne katarak ‘yedek bir endüstriyel ordu’ seferber etme kapasitesini genişletmekle doğrudan bir çıkar elde etmektedir. Ford’un montaj bantlarında neredeyse sadece ülkeye yeni adım atmış göçmenlerin emeğini kullanması da, United Steel’in emek sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı zaman grevi kırmak için güneyli siyahlara sarılması da tesadüf değildi.

Emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini de, kültürel, tarihsel, ahlaki ve çevresel etkenlerce şekillenen bir yaşam standardı düzeyinde göz önünde bulundurmamak zorundayız. Bu maliyetlerde ya da standart yaşam biçiminin tanımında meydana gelecek bir değişikliğin ücret talepleri üzerinde de mutlaka etkisi olur. Ancak sanki durum böyle değilmiş gibi sermayedarlar gitgide enflasyonu reel ücreti idare etmek için bir araç olarak gördükçe, genellikle doğrudan ücretlerin kesilmesiyle ortaya çıkan şiddetli muhalefete de meydan vermemeye başladılar. Dahası, kapitalizm geliştikçe, emek gücünün alım gücüyle şekillenen iç piyasalar da birikim açısından önemli hale geldi. Bunun sonucunda, işçi sınıfının tüketim alışkanlıkları -yine yaşam standardı- mücadele odağının bir parçası oldu.

Son olarak, emek gücünün yalnızca yetenek ve eğitimi kapsayan değil, aynı zamanda zihinsel yapıyı, uyumluluk düzeyini, ‘iş etiği’yle ‘sahip olmayı’ öne çıkaran bireycilik’in ne derece kabul gördüğünü, işbölümüyle emek gücünde ortaya çıkan çeşitli parçalanmaları, mesleki statüyü, dini, etnik, ırksal vb. özellikleri de içine alan sayısız niteliksel yönünün de göz önünde bulundurmamız şarttır. Emeğin sınıf çizgilerinde örgütlenme yeteneği ve isteği, bu parçalanmalara rağmen bir sınıf bilinci ve sınıf dayanışması duygusu yaratılması ve bu duyurunun muhafaza edilmesine bağlıdır. Emek gücündeki bireylerin ‘gönüllerine ve zihinlerine’ ulaşmak için verilen ideolojik mücadele, sınıf mücadelesi dinamiklerini anlamak için şarttır.

Böylece *yerdeğiştirmiş* sınıf mücadelesi kavramına gelmiş oluyoruz. Kavramdan kastım, işyerindeki sınıf mücadelesinin bağlamsal ilişkileri içindeki ve etrafındaki sınıf mücadelesi. Bu türden yerdeğiştirmelerin izi toplumsal bütünlük içinde neredeyse her köşe başında karşımıza çıkar ve sınıf mücadelesiyle başa çıkma fikrini topluluğa ya da devlete ait kurumlar gibi yerlerde devam ettirmeye kadar götürebiliriz. Örnek olarak kamusal eğitim etrafındaki mücadeleleri düşünün. Charles Dickens'ın bu konuda söyleyecek çok yerinde bazı düşünceleri vardı. Bay Dombey ismindeki o paradigmatik burjuva kamusal eğitimin sıradan halka dünyadaki yerini öğrettiği sürece müthiş bir şey olduğu görüşündeydi. Dickens, *Zor Zamanlar*'da, sistemin işlemesine olanak sağlayan işçi sınıfının zihinsel dünyasına şekil vermek üzere tasarlanmış din, eğitim ve hayır işleriyle ilgili kurumlar ile imalat sistemini karşı karşıya getirerek hiciv niteliğinde zekice bir metin kurgulamıştır. Sosyal hizmetler üzerindeki mücadele genel olarak sadece temin ettiği şartlar için değil, asıl temin edilen şeyin doğası içindir. 'Sağlık bakım endüstrisi'nin sermaye birikimi yararına ortak tüketim aracı olarak düzenlenmiş ya da sağlıksızlığı çalışmaktan aciz olmak (veya sermaye için artı değer üretmekten aciz olmak) şeklinde tanımlayan bir ulusal bir sağlık sistemiyle, bireyin var olduğu fiziksel ve sosyal bağlamda hem akli hem de fiziksel anlamda iyi olmasını gözetken bir sağlık bakım sistemi arasında dağlar kadar fark vardır.

İşçi sınıfının sosyalleşmesi ve eğitimi ile (emek gücünün üretim sürecini besleyecek şekilde yönetilmesine dair çağrıştırdığı bütün imalarla) 'insan kaynakları yönetimi' şansa bırakılmayacak kadar önemlidir, çünkü sınıf bilincine ilişkin asıl malzemelerin biçimlendiği yer, bu ilişkilerin bulunduğu potadır. Bütün bağıntılar ve ilişkiler iç içe geçmiş, çözmesi zor bir haldedir. İş yerlerinden ziyade yaşanan mekânlarda karşımıza çıkan iki yöne kısaca değinmek isterim.

Emekçiler açısından, barınabilecek bir yere sahip olma talebi öncelikler içinde en tepelerde bir yeredir. 'Barınma meselesi' etrafındaki sınıf mücadelesi, genel hatlarıyla, 'kentsel'in bildiğimiz anlamda şekillenmesine büyük etkide bulunmuştur. İşçi sınıfı ücret talebini ileri sürebilecek dirayete ne kadar fazla sahip olursa, sermaye de barınma maliyetlerinin üzerine o kadar fazla düşer ve ucuz toplu konut inşaatları ve benzeri faaliyetlere o kadar fazla yardımda bulunma eğilimi gösterir. Ayrıca, emek-

çilerin bütçesi açısından çok önemli bir kalem olduğundan, barınma, meta üretimi ve birikimi için de birincil bir hedef haline gelir. ABD’de konut üretimi ve birikiminin entegrasyonu 1945 sonrasında nihai haline öyle yaklaştı ki, konut üretimi bütün bir birikim sürecinde Keynesci bir ‘dön-güsellik karşıtı’ düzenleyici işlevini üstlendi – en azından inşaat endüstrisinin çöktüğü 1973-1976 yılları arasına dek. Ancak konut meselesi yalnızca doğrudan meta tüketiminden çok daha fazlasını içermektedir. Her şeyden önce, tüketim yapısal olarak bütünüyle konutların nasıl sağ-landığıyla ilişkilidir. Sermaye birikiminin ihtiyaçlarıyla uyum sağlayan yeni bir yaşam tarzı yaratan banliyöleşme süreciyle, 1945 yılında ABD’nin karşı karşıya kaldığı olası aşırı birikimin getirdiği çelişkilerin üstesinden kısmen gelinebildi. Üstelik, ipotek karşılığı borçlanmayı teşvik eden bir kredi sistemiyle oturtulan bireysel evsahipliği, sınıf müca-delesi hususunda etkisiz olmaktan çok uzaktır. 1930’lar ABD’sinde ev sahibi olmak, toplumsal huzursuzlukların yaygın olduğu bir zamanda toplumsal istikrara ulaşmak için hayati önem taşıyan bir araç olarak gö-rülüyordu. Konutlandırma alanında olup biten çoğu şey ve sonucunda şekil alan ‘kentsel’, ancak sınıf mücadelesinin üretim noktasından baş-layıp yeniden üretim mekânına ve sosyalleşmeye kadar geçirdiği çeşitli yerdeğiştirmeler üzerinden açıklanabilir. (Harvey, 1974, 1975b)

Ele alacağım ikinci örnek çok daha karmaşık. İşçi sınıfının ve işsizlerin belirli mekânlarda toplanmalarıyla kendini belli eden şiddetli iç kar-gaşa tehditlerine burjuvanın nasıl karşılık verdiğini genel olarak bir düşünün. 1848 devrimleri, 1871’deki Paris Komünü, 1877’deki büyük demiryolu grevleri ya da Chicago’daki Haymarket olayı, Charles Loring Brace’in toplumun ‘tehlikeli sınıfları’ adını verdiği insanların kalabalık gruplar halinde bir araya toplanmalarıyla ilişkilendirilen devrimci tehli-keleri açıkça ortaya koymuştur. Bir yayma politikası izlenerek tehlike bir ölçüde azaltılabilir ve bu sayede fakir halk ve işçi sınıfı 19. yüzyıl kent reformcularının ‘varoşların ahlaki tesiri’ adını verdikleri şeye maruz bı-rakılabilirdi. Kentlerin etrafında yer alan ucuz arsalar, ucuz konutlar ve ucuz toplu ulaşım çözümünün birer parçasıydı; örneğin Londra’nın son şekli büyük ölçüde, 1871’de Paris’te meydana gelen olaylar sonucu bütün Avrupa’yı saran panik haline karşı burjuvanın verdiği tepkilerin bir par-çası olan Ucuz Tren Yasası ile 1882’de belirlenmiştir. Paris’te çıkan olay-

lar, işçilerin kolayca devrimci bir hareket başlatmalarına temel sağlayacak biçimde bir noktada toplanmasının önünü tıkayacak bir 'kentsel yenilenme' peşindeki III. Napolyon'un umutlarını boşa çıkararak korkusunun boş yere olmadığını göstermişti. Peki, 1960'larda ABD'deki kenar mahallelerde çıkan şehir ayaklanmalarına burjuvanın tepkisi ne olmuştu? Banliyöler açmak, düşük geliri yükseltmek ve siyahları ev sahibi olmaları için teşvik etmek, sistem kurarak ulaşımı kolaylaştırmak... Aradaki benzerlikler gerçekten dikkate değer. (Walker, 1976)

Yayılmının alternatifiyse, şu an 'kenar mahalleleri allayıp pullama' olarak tasvir edebileceğimiz bir eğilimdir, fakat bu da hiçbir zaman yok olmayacak yapısal bir soruna cevaben burjuvanın belirttiği, denenmiş bir çözüm yoludur. Daha 1812 yılında Papaz Thomas Chalmers, işçi sınıfı nüfusu giderek geniş kentsel alanlarda toplandığında devrimci bir şiddet dalgası endişesi yaşandığını dehşete düşerek kaleme almıştı. (Chalmers, 1900) Chalmers bu devrimci dalgaya karşı en önemli savunma siperinin 'cemaat ilkesi' olduğu düşüncesindeydi. Bu ilkeyi herkesin benimsemesi sağlanabilirse, insanlar da cemaatin temel kurumları etrafında -sınıflar arası çatışmanın panzehiri olarak işlev görecektir- bir uyumun tesis edilebileceğine ikna olabildi. İlke, cemaatin kalkınması için katkıda bulunma ve bir cemaat ruhu oluşturabilecek bu kurumları (kilise, sivil yönetim gibi) destekleme yükümlülüğünü de beraberinde getiriyordu. Chalmers'dan başlayıp Octavia Hill ve Jane Addams'a, İngiltere'deki Joseph Chamberlin gibi 'kentsel reformcular'a ve ABD'deki 'ilericiler'e, model şehirler ve yurttaş katılımına; iç kargaşa ve toplumsal huzursuzlukla ilgili sorunlara verilen tepkiler hep cemaat seferberliği ve ıslahî ilkesi etrafında şekillenegelmiştir. (Walker, 1976; Harvey, 1985a)

Ancak burjuvazinin 'kentsel' tarihin gidişatına dahil etmek için o kadar çok çaba harcadığı 'cemaat ilkesi', işçi sınıfının kendini savunma amaçlı faydalandığı, hatta sınıf mücadelesi esnasında çok ağır bir silah olarak kullanabileceği bir unsura da dönüşebilir. Endüstri devriminin ilk yıllarında kilise kurumları zaman zaman işçi sınıfının amaçları uğruna seferber ediliyordu, 1960'larda siyahların yurttaşlık hakları için seferber edilmesine alet oldular, tıpkı şimdi İspanya'nın Bask bölgesinde kullanıldıkları gibi. O nedenle cemaat ilkesi sınıf bilincinin panzehiri olduğu kadar, sınıf hareketi için bir sıçrama tahtası olarak da kullanılabilir. Sahip

olduğu kurumların (özellikle de devletin) iradesi kadar cemaatin tanımı da sınıf mücadelesinin odaklarından biri haline gelmiştir. Ancak, 'mülk' ve 'cemaat özerkliği' ilkeleri kapitalist toplumun ayrılmaz parçaları haline gelirken, söz konusu mücadele burjuvazi içindeki bir unsuru bir başka unsurla ve işçi sınıfın çeşitli bölümlerini de başka bölümlerle karşı karşıya getirerek aradaki çatışmanın sayısız boyutunu ortaya çıkarabilir. Burjuvazi sıklıkla bölerek yönetme peşine düşmüştür, fakat aynı sıklıkla da kendini, kendi yarattığı çelişkilerden örülü bir ağa yakalanmış ve tohumlarının ekilmesine yardımcı olduğu çatışmaları biçerken bulur. Bir yanda 'burjuva' banliyö sakinleri kurulu ortamı genişletmek yoluyla sermaye birikiminin artırılmasına direnir ve etnik, dini, irksal gerilimlerin kendi dinamiklerini ürettiği bir 'kentsel' doku içinde toplumsal kargaşa giderek tırmanıp kontrol dışına çıkarken, sınıf çatışmasının yerine cemaat ilkesini getirme çabasının da kendi yarattığı çelişkilerle tıka basa dolu olduğunu görürüz. Burada var olan ilişkiler çetrefilli ve karmaşıktır -burjuva kent sosyolojisi de genelde bize ayrıntılarla ilgili bir şeyler söyleyebilir- ama asıl sorun, kapitalist kentleşme biçimi altında çağdaş sosyal ve politik hayat dokusunu oluşturan sayısız ters akıntıyı anlamlandıracak yorumlayıcı çerçeveyi bulabilmekte.

Burada amacım kapitalizmde 'kentsel'in ne demek olduğuna dair kesin sınırlarla belirlenmiş, mükemmel bir düşünce çerçevesi geliştirmek değil. Asıl istediğim, ikiz kavramlar olan birikim ve sınıf mücadelesinin Marksçı bir perspektiften bakıldığı takdirde kent sosyologlarının anlamak isteyebileceği her şey, hatta kat be kat fazlası için nasıl birer referans noktası olarak kullanılabileceğini göstermek. (Harvey, 1985a) 'Burjuva' karşıtlarımın kesinlikle yanlış yorumlayacaklarından neredeyse emin olduğum bir ifade olduğu için, yazımı ne demek istediğimi açıklayarak tamamlayacağım. 'Kentsel'in ne olduğunu yorumlamak üzere topluma dair engin bir sistematik bakış öne sürüyor değilim. İlişkisel ve diyalektik sorgulama biçiminin temeli, daha önce de ileri sürdüğüm gibi, bütünlüğü onu teşkil eden içsel ilişkilerden yola çıkarak keşfetmektir. Toplumda her şey başka bir şeyle ilişkilendiğinden, sorgulamamızı ilke olarak başka bir yerde başlatabiliriz; genellikle de böyle yapmakta fayda vardır. Ne var ki bazı kalkış noktalarının diğerlerinden daha verimli olduğu da ortadadır. Verimlilik göz önüne alındığında benim bildiğim en iyi iki kalkış

noktası, birikim ve sınıf mücadelesi. Ancak bunlar kullandığım düşünce matrisinin içinde sabit fikirler değildir, kullanıma göre anlamı değişen kavramlardır. ‘Kentsel mesele’yi bütün yönleriyle anlamak için bir birikim ve sınıf mücadelesi analizi üzerinden yol aldığımndan, birikim ve sınıf mücadelesi kavramlarının ne anlama geldiğini daha net ve daha kapsamlı bir şekilde kavrayabiliyorum. Bana göre Marksçı anlam keşfetme biçimindeki gerçek diyalektik budur.

Zamanında Aristo, eğer uzayda sabit bir nokta olsaydı o zaman dünyayı yerinden oynatmak için bir manivela inşa edebileceğimizi ifade etmişti. Bu ifade, Aristocu düşüncenin yetersizliklerine ilişkin bize çok şey söylüyor. Burjuva sosyal bilimler de aynı yetersizliklerin mirasçısıdır. Dışarıdan dünyaya dair bir görünüm inşa etme çabası içindedir, dünya hakkında ‘nesnel’ bir anlayışın şekillenebileceği bir temelde bazı sabit noktalar (kategori ya da kavramlar) arar. Burjuva sosyal bilimciler genellikle dünyayı bir soyutlama biçimiyle anlama yoluna gider. Marksistler ise, tam tersine, dışarıda bir nokta tahayyül ederek anlamak yerine daima toplumu içeriden anlamaya yönelik bir yapı inşa etmenin peşindedir. Marksistler sosyal hayatın çelişkili süreçleri içinde meydana gelen sosyal değişimde kullanılan bütün manivelaları bulur ve manivelaları daha da zorlayarak dünyaya dair bir anlayış inşa etmeyi amaç edinir.

Bilgi inşa etmek, sosyal değişim süreçlerine faal bir biçimde dahil olmayı gerektirir. Kendimizi dünyayı değiştirmeye çabalarken keşfederiz ve bu esnada hem dünyayı hem de kendimizi değiştirmiş oluruz. Bu mücadelede kesin olan hiçbir şey yoktur, bireysel olarak uygulamada başarısız olabiliriz, yolumuzu kaybedebiliriz, bastırılabiliriz ya da yok edilebiliriz. Ancak dünyayı değiştirme gücünü elinde bulunduran bilgiye ulaşan tek yol, mücadeleye dahil olmaktır. İşte burjuvanın Marksçı düşüncüyü anlamasını kısıtlayan en ciddi engel de burada yatmaktadır; çünkü bu düşüncüyü anlamak, eninde sonunda uygulamak demektir ve bu da, çok basit bir dille ifade edecek olursak, burjuva akademisyenlerin burjuva olmayı bırakması ve içeriden, işçi sınıfının bakış açısından görünümün nasıl olduğunu anlamak için barikatların öteki tarafına geçmesi anlamına gelir.

BÖLÜM 5

Owen Lattimore: Bir anı

Antipode dergisinde yayınlanmıştır, 1983.

Owen Lattimore yirminci yüzyılda yaşadı ve kariyeri bu yüzyılın iki önemli olayı ile iç içe geçti: 1911’den 1949’a Çin’i dönüştüren devrimci ayaklanma ve Birleşik Devletler’de McCarthycilik olarak bilinen acımasız artçı şok. Bu yaşam öyküsünün -çok geç kalan- değerlendirmesi politik kargaşa içindeki bir dünyada coğrafyayı şekillendirmenin politikası hakkında bize çok şey anlatır.

Lattimore, bir zamanlar Johns Hopkins Üniversitesi’nin ve şimdi Leeds Üniversitesi’nin 83 yaşındaki eski fahri profesörü, İngiltere, Cambridge’de yaşıyor. Eleştiri yazıları ve kitaplar yazmaya, ders vermeye ve seyahat etmeye devam ediyor. Kendini “radikal muhafazakâr” olarak tanımlıyor ve bu bakımdan Amerikan dış politikasına itiraz etmeye hala oldukça istekli. Daha 1981’de, *Baltimore Sun*’dan bir gazeteci, onu, Moğolistan devriminin altıncı yıldönümü için Çin’den Ulan Batur’a giderken yakaladı (Lattimore Moğolistan Bilimler Akademisinin tek batılı üyesidir). Lattimore, ABD’nin uluslar arası ilişkilerde, “Çin kartı” kavramına hızlı bir şekilde itiraz etti ve El Salvador’da “en iyi komünizm öğretmeni” haline geliyor olmamızdan endişelendi. Bir zamanlar Mao’dan öğrendiği bir dersi tekrar etti. “Bir keresinde Mao’ya” 1981’deki Çin seyahati öncesinde anlattı bana, “komünist kavramların okuma yazma bilmeyen köylüler arasında nasıl bu kadar hızlı yayıldığını sordum. Mao dünyada komünizmin en iyi iki öğreticisine sahip olduklarını söyledi. Doğal olarak Marx ve Lenin’i kastettiğini düşündüm ancak Mao sadece güldü ve ‘Hayır, Chiang Kai-shek ve Birleşik Dev-

COMMUNIST LABEL PUT ON LATTIMORE

Budenz Tells Senate Group Of
I.P.R. Hookup

By WILLIAM ESTABROOK, JR.
Washington Bureau of The Sun
Washington, Aug. 22—Louis F.
Budenz today testified under oath
that Communist party officials
"specifically mentioned" Owen
Lattimore "as a member of the
Communist cell under instruc-
tions."

letler' dedi."¹ Sonraki *Sun* makalesi (8 Temmuz 1981) Lattimore'un yıllardır karşılaştığı tepki biçimini ateşledi. Öfkeli bir muhabir "*The Sun* gazetesinin, Lattimore'u, fazlasıyla hak ettiği karanlığa terk etmesi iyi bir tavsiye olurdu." diye yazdı. 1952 Senate Judiciary Committee (Senato Adalet Komitesi) "Senato tarihinin en yorucu araştırmalarından birinin ardından, Owen Lattimore'un 1930'lardan beri Sovyet komplosunun bilinçli, düzenli bir aracı olduğu sonucuna varmamış mıydı?"

Bu yaşamın gizemlerini kavramak, benim sahip olabileceğimden çok daha fazla hayat tecrübesi ve bilgisi gerektiriyor. Lattimore'un yaptıkları ve söyledikleri ve diğerlerinin ona yaptıkları ve onun için söyledikleri, dönemin etkili olan toplumsal güçlerinden ve iki muazzam ve karmaşık kıtanın keşişen tarihinden bağımsız olarak anlaşılamaz. Bunun için, hem Lattimore'un yaşam boyu deneyiminden elde ettiğine eşdeğer bir Çin ve iç Asya kavrayışı hem de Lattimore'un kendisini kurtarmış görüldüğü, özellikle Hofstadter'in "Amerikan siyasetindeki paranoid tarz"² dediği şeyi kavramak gerekir. Sorunu bu şekilde ortaya koydum, çünkü Lattimore herhangi bir şeyden suçluysa eğer, Çin gerçekliğini çok iyi bilmesi ve büyük ölçüde görünüşteki idealizmi yüzünden çok az anladığı Amerika'ya taşımaya çabalaması olduğundan şüphelenirim. McCarthy dönemindeki tüm duruşu, Amerikan anayasalık ruhunun böyleleri acımasız ihlalinin, rahatlıkla kendisine musallat olabileceğiyle sarsılan güvenini gösterir. Bu konuda yalnız değildir. McCarthyilik, işçi sınıfı örgütlerini -sendikaları, göçmen örgütlerini, mahalle örgütlenmelerini ve her tür profesyoneli (öğretmenler ve hukukçular) vurdu, politik solun (her çeşidinin) o kuşağının tümüne saldırdı. Lattimore, tüm bu toplumsal

1 Özel mülakat, 19 Haziran 1981.

2 Hofstadter, 1967.

sürecin sembolü ve şifresidir (Senatör McCarthy gibi). Bu nedenle, kariyerinin incelenmesi, Lattimore'un iddia ettiği gibi, büyük bir adamın hayatının incelenmesinden başka, toplumsal hareketlerin kendi bütünlükleri içinde tahlil edilmesidir.³

Lattimore, 29 Temmuz 1900'de Washington DC'de doğdu.⁴ O yıl içinde, öğretmen olan babası, Çin'de bir görevi kabul etti ve Lattimore, ABD'ye, ancak yirmi sekiz yıl sonra yeniden ayakbastı. Tüm çocukluğu Çin'de geçti. Eğitimini tamamlamak için on iki yaşında İsviçre'ye (iki yıl) ve İngiltere'ye (beş yıl) gitti. On dokuz yaşında ("ekonomik nedenlerle") Tientsin'de bir İngiliz gazetesinde gazeteci olarak ve "Çin'e Batı'nın satması gereken her şeyi ithal eden ve Batı'nın alabileceği her şeyi de ihraç eden" bir İngiliz şirketinde müşteri ve firma temsilcisi olarak çalıştığı Çin'e döndü. Bu yıllar Çin'de kaotik yıllardı. İç karışıklıklar, feodal diktatörler arasındaki çatışma ve Batı hegemonyasının bitmesi, 1925-7 yıllarındaki İkinci Çin Devrimi'ni hazırladı.

Gezici satış temsilcisi ve alıcı olarak Şanghay dışında, Tientsin ve Pekin'de çalışırken, Lattimore, benzersiz bir pozisyona sahipti, sonrasında "tarihsel bir dönemin gerçekleri" hakkında bilgi sahibi olmanın ve meta ticaretine ilişkin bir kavrayış geliştirmenin "kitaplardan çok deneyime dayandığını" fark etti. İşinden sıkılmıştı ve entelektüel anlamda hayal kırıklığına uğramıştı. Çin ve Çinliler hakkında yeterli bilgi edinecek ve serbest limanların güvenliğini terk edip tercüman, hizmetçi ya da batı yiyecekleri olmadan (en gözü pek girişimlerden biri olarak düşünülen) Çin'in iç bölgelerine seyahat ederek kurtulmaya çalışması ticaret dünyasındaki "cahil arkadaşları tarafından biraz tuhaf olarak değerlendirilmesi" için yeterliydi. Orada, ticari malların, batılıların hiç bilmediği ya da çok az bildiği toplumsal koşullar altında, nasıl üretildiği ve pazarlandığının gizemini aydınlatmaya başladı. Moğolistan'ın içlerine yaptığı zor yolculuk dönüm noktasıydı:

3 Özel mülakat.

4 Lattimore, yaşamı ve kariyeri hakkında *Studies in Frontier History: Collected Essays 1928-1958* "önsöz"ünde bilgi verir. Bu bilgiye, yaptığım *Kim Kimdir* mülakatından ve Baltimore Enoch Pratt Kütüphanesindeki çeşitli gazete kupürlerinden bazı bilgiler ekledim. Lattimore'un 1962'ye kadarki yazılarının kapsamlı kaynakçası *Studies in Frontier History* kitabına eklenmiştir.

Tüccar ve karavan sahiplerinden öğrendiğim ufak tefek şeyler kararımı vermemi sağladı. Sınırın sonuna kadar karavanları takip edecek ve görülecek şeyleri görecektim. Tientsin'e geri döndüğümde şirketimden istifa ettim...

Ve böylece, batılıların hiçbirinin yapmadığı, Asya'nın kalbine doğru en sıra dışı seyahatlerden biri başladı. Aynı zamanda Eleanor Holgate (Pekin Güzel Sanatlar Enstitüsü'nün Sekreteri, yeteneği kanıtlanmış bir yazar ve 1970'de ölümüne kadar, Lattimore'un yakın arkadaşı) ile tanıştığı ve evlendiği Pekin'de, bir yıl diplomatik hassasiyetleri ve bilgileri öğrendikten sonra, keşif için Moğolistan üzerinden Sinkiang'a doğru yola çıktılar ve buradan da doğruca Keşmir'e yöneldiler. Lattimore 1926 Mart'ında yola çıktı ancak iç savaşın başlaması, diplomatik problemler ve (400 mil kızakla seyahat ederek ona yetişen)⁵ karısından ayrı kalması seyahatin tamamlanmasını geciktirdi. Keşmir'e Ekim 1928'de vardılar.

Bu deneyim kitap olarak kaydedildi -*The Desert Road to Turkestan* (1928)- ve Lattimore, Ame-

rican Geographical Society'nin (Amerikan Coğrafya Topluluğu) Başkanı olan ve kendisi de sınır bölgelerinin karşılaştırmalı incelenmesi fikrinden derinden etkilenen Isaiah Bowman'ın dikkatini çekmek istedi. Böylece, Lattimore'un yaşamında tamamen yeni bir aşama başladı. Bowman'ın yardımıyla, Mançurya'ya seyahat için Social Science Research Council'den (Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi) üyelik elde etti. Doktora derecesi, hatta resmi üniversite eğitimi olmasa da, hazırlık araştırması için, Harvard Üniversitesi Antropoloji Bölümü tarafından bir yıl desteklendi. Mançurya'daki bir yılın ardından, Harvard Yenching Enstitüsü ve Guggenheim Vakfı üyeliği, üç yıl Pekin'de yaşamasını sağladı. Çok sayıda makale ve kitap yayınladı -*High Tartary* (1930), *Manchuria*,

I.P.R. 'CONDUIT' TO REDS DENIED BY LATTIMORE

**'Farfetched,' Professor
Calls Suggestion So-
viet Got Secrets**

5 Eleanor Lattimore'un anlatımı *Turkestan Review*'da (1934) bulunabilir.

Cradle of Conflict (1932)- ve sonraki *Mongols of Manchuria* (1934), *Inner Asian Frontiers of China* (1940) ve *Mongol Journeys* (1941) çalışmalarını şekillendirecek birçok materyal ve deneyim topladı. 1930'ların ortasında, akademik inceliklerden yoksun olsa da üretken bir yazar olduğunu kanıtladı, konusuna benzeri görülmemiş hâkimiyeti, eşsiz deneysel temel üzerine inşa edilmişti.

1933'te Amerika'ya döndüğünde, diğer iş olasılıklarının yokluğunda, Lattimore *Pacific Affairs*'te, 1934'ten 1941'e sürdürdüğü bir pozisyon olan maaşlı editör olma şansını değerlendirdi. Bu dergi, Pasifik bölgesindeki farklı ülkelerden dini liderler, bilim adamları ve iş adamları tarafından 1932'de kurulan ve büyük oranda Rockefeller ve Carnegie Vakıflarının bağışlarıyla finanse edilen, uluslararası bir kurum olan Institute of Pacific Relations (IPR) (Pasifik İlişkiler Enstitüsü) tarafından yayınlandı. IPR, ABD, Çin, Japonya, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'ni kapsayan özerk ulusal konseylerde örgütlendi. *Pacific Affairs*'in görevi, Uzak Doğu'da ihtilaf yaratan konularda fikir alışverişi ve tartışmalar için açık bir forum sağlamaktı. Elbette, ihtilafın sonu yok; bağımsız bilimsel çalışmalar alenen baskı altına alınırken, ulusal çıkarların çatışmasını engellemenin yolu yok. İngiliz ve Fransız konseyleri farklı ulusal çıkarları zorlama eğilimindeyken, Sovyetler Birliği ve ABD'den bilim adamlarının diyaloga katılımının sağlanması, yoğun jeopolitik çatışma ve açık savaş dönemi süresince Japonya ve Çin'i bir arada tutmak kadar zordu. Lattimore, sıra dışı politik sarsıntı ve jeopolitik gerilim döneminde hassas ve zor bir görevle yüz yüze geldi. Yine de, besbelli bu durum hoşuna gitti ve *Pacific Affairs*'i açık bir forum olarak tutmaya çalıştı, bu basitçe farklı ulusal konsey ve gruplarla karmaşık anlaşmalar yapmak anlamına geliyordu. Bilimsel çalışmalara dayansa bile, makaleleri yayınlama kararı, bazı durumlarda aynı zamanda politik karar da olabiliyordu. Örneğin, Sovyetlerin IPR'ye katılımının bedeli, Sovyet çizgisini yansıtan makalelerin kabul edilmesi idi. Lattimore daha sonra, "çizginin" ihtilafın ayrılmaz bir parçası olarak kendini ifade etmeyi hak ettiğini söyleyerek yayınlarını haklı çıkardı.

Pacific Affairs editörünün pozisyonu, Lattimore'un mizacına ve kariyer hedeflerine mükemmel bir şekilde uymuş görünüyordu. Pekin'de yaşamaya devam edebiliyor ve zamanının yarısını araştırmaya ayırabili-

liyordu. Bilim adamlarının ve siyasal ilgi ağının merkezindeydi, bu ona Asya'daki değişimin nabzını tutma ve çatışan menfaat ve düşüncelerin zıt akımlarını takip etmenin eşsiz olanağını sağlıyordu. Özel olarak ilgilendiği konulardaki (iklim değişiklikleri ve çöllerin toplumsal kökenleri gibi) makaleleri teşvik edebiliyordu. Moğolistan'ın içlerine ve Çin'in diğer bölgelerine sık ziyaretlerde bulunmaya devam edebiliyordu. 1937'de, sonraları Komünist Parti'nin kontrolü altına girecek olan Yanan Bölgesi'ne girmeyi başardı. Burada, Mao Tse-Tung, Chou En-lai ve komünist hareketin diğer liderleriyle röportajlar yaptı ve komünistlerin örgütlenme pratiklerinin çoğunu ilk elden gözlemledi.

Japon işgalinin ardından Pekin'de yaşamak çok zor olmaya başladı, o dönemde Johns Hopkins University'nin Rektörü olan Isaiah Bowman'ın, onu, yeniden canlandırılan Walter Hines Page School of International Relations'a (Walter Hines Page Uluslar arası İlişkiler Okulu) yönetici olarak atadığı yer olan ABD'ye döndü, Lattimore bu görevde 1938'den 1950'ye kadar çalıştı. Bowman muhtemelen onu, coğrafya varlığına sahip olmayan bir üniversitede, buna öncülük edecek, aynı zamanda üniversiteye Asya ilişkilerinde önde gelen bir otoritenin prestijini taşıyacak ileri bir unsur olarak gördü.

Şüphesiz, Lattimore, tartışmalı bir figürdü. *Pacific Affairs*'in editörüyken, "Sürekli sıkıntı yaşadım, özellikle çok anti-emperyalist olduğumu düşünen Japon Konseyiyle ve kendi anti-emperyalist çizgisinin tek mubah çizgi olduğunu düşünen Sovyet Konseyiyle." Aynı zamanda, onu, bazen, eğitimsiz sonradan görme olarak görüyor izlenimi veren kendini beğenmiş akademisyenlerin baskın olduğu bir alanda çalışıyordu ve bu kişilerin kabahatlerine Lattimore'un pek sabrı yoktu. Hiçbir şekilde, doğrudan bir karşıtlık içine girmek istemedi, düşüncelerini oldukça siyasallaşmış çevrelerde serbestçe dile getirdi.

Örneğin, 1930'larda, IPR'nin Amerikan Konseyi, komünistlerden, bağınaz aşırı tutuculara kadar, siyasi düşüncenin tüm renklerini kapsadı. Akabinde, birçoğu aleyhinde tanıklık etti (örneğin, Wittfogel, Colegrove, Utley), bunu, 1930'lar ve 1940'lar boyunca, Lattimore'un onlara özgürce ifade ettiği düşüncelere dayanarak yaptılar. Bu düşüncelerin bir kısmı, edinilmiş bilgi ve tecrübenin verdiği avantajla, kuşkuyla olarak değerlendirildi: Örneğin, *Pacific Affairs*'de, Stalin'in göstermelik du-

ruşmalarını, demokratikleşmenin müjdecisi olarak nitelendirmesi. Diğerleri, yine edinilmiş bilgi ve tecrübenin verdiği avantajla, tehlikeli bir biçimde karanlık olan durumlardaki akıllıca yargılar olarak görünüyor: Çin'deki komünist güç analizleri ya da Moğol Halk Cumhuriyeti'nin neden ve nasıl Sovyet yörüngesine yapıştığı ile ilgili analizleri gibi. Böylesi koşullar altında, Profesör Newman'ın (1983) özenle belgelediği bu düşmanları kazanmak Lattimore için kolay olmuştur.

Savaşın çıkması yeni olanak ve zorlukları beraberinde getirdi. 1941'de, Pearl Harbor'dan altı ay önce, Chiang Kai-Shek, Roosevelt'in isteği üzerine, Lattimore'u kişisel danışmanı olarak atadı (muhtemelen Bowman atamayı etkiledi). Lattimore bu görevde 1942'nin sonuna kadar kaldı ve anlaşılan komplocu ve genelde kötü güçler arasındaki akıllı bir birey⁶ olan Chiang'a karşı belirgin bir hayranlık geliştirdi. Pasifik'te başlayan savaş, ABD'yi Çin ile resmi ittifaka götürdü, böylece, Lattimore'un sağladığı resmi olmayan yakın irtibata olan ihtiyaç ortadan kalktı. 1943'te Pasifik Operasyonları Savaş Bilgi Ofisi Yöneticisi (bir ABD istihbarat birimi) olduğu Amerika'ya geri döndü. 1944'te üniversitedeki tüm görevlerine yeniden döndü, yine de, Başkan Yardımcısı Wallace'a, 1944'te Sibiry'a ve Çin seyahatlerinde eşlik etti, Japonya'daki Amerikan Onarım Görevi'nde (1945) ekonomik danışman olarak rol aldı ve 1950'de Afganistan'a BM teknik asistanı olarak gitti; Afganistan'dayken, McCarthy'nin hakkında yasal işlem başlatması, suçlu ya da değil, bu tür resmi görevlerini sona erdirdi.

CHIANG PICKS LATTIMORE AS POLITICAL AIDE

Appointment Is Recommended To Chinese General By Roosevelt

Böylesi aktiviteleri, büyük oranda, başarıya ulaştıran adımlar olarak görüyor gibiydi. Görevlendirmelerin doğası, Asya'daki durumu öğrenmek ve takip etmek için bol olanak sağlarken, belli ki, Chiang Kai-Shek görevlendirmesiyle birlikte gelen kamuoyunda tanınma hoşuna gitti.

6 Chiang hakkında hala benzer düşüncelere sahip ve hali hazırda Chiang'ın danışmanı olarak geçirdiği dönemin hatıraları üzerine çalışıyor.

“Çoğundan daha şanslıydım, savaş yılları akademik uğraşlarımı tümüyle sekteye uğratmadı.” diye yazar. Katılması istendiğinde, fazlasıyla hazır olmuş olsa da, hükümet konseyine sinsice sızmaya çalıştığına dair pek kanıt yok. Tercih ettiği yöntem, yoğun makale, kitap ve dersler aracılığıyla kamuoyunu etkilemek ve eğitmekti (*Baltimore Sun* açıklamaları, 1944’ten sonra Lattimore’un şehirdeki hıncahınç dolu evlerde sıkça ders verdiğini belirtir). *Solution in Asia* (1945) (Asya’da Çözüm) ve *The Situation in Asia*

(1949) (Asya’daki Durum) Amerikan kamuoyu üzerinde kesinlikle etkiye bulunmuş bakış açısının, iyi yazılmış ve popüler beyanıydılar. İkisinde de, Asyalı toplumların iç dinamiklerini ve geçmişin, bugünün ve geleceğin büyük güç politikalarının jeopolitik sonuçlarını analiz etmeye uğraştı.

Sunduğu görüşler tutarlı ancak tartışmalı. *Solution in Asia*’da, örneğin, karışık ve mücadele eden etkilerin bir üçüncü bölünmesiyle birlikte, kapitalizm ve kolektivizme bölünen bir dünya betimledi. Sovyetler Birliği’ni “kızıl tehdit” olarak görmeyi reddetti ve Asya’daki birçok halk için, Sovyetler Birliği’nin , “stratejik güvenlik, ekonomik refah, teknolojik gelişim, mucizevi tıp, parasız eğitim, fırsat eşitliği”ni desteklemesi nedeniyle, büyük bir çekim gücü olduğunu ve o dönem hüküm süren (batılı kavramlar olan konuşma özgürlüğü ve parlamenter demokrasinin hiçbir anlam ifade etmediği) sosyal sistemlerle karşılaştırıldığında aynı zamanda demokrasiyi de destekliyor görüldüğünü iddia etti. Sovyetler Birliği, aynı zamanda, çekimini Asya’nın geri kalan kısmına yansıtmak için de kullanabildiği, yok edilemez görünen ülke sınırlarının (Mackinder tipi bir öneri) jeopolitik avantajına sahipti. Batı diplomasisi için sorun, tarafsız ülkeleri muhalif kamplara bölmek için bu etkiyle uzlaşmaktı. Böylece Lattimore, Sovyetler Birliği ile pazarlık ve işbirliği politikası tavsiye etti. Bu nedenle, BM’nin kuruluşunu, Bretton Woods Konferansı ve tüm diğer uluslar üstü kurum yaratma girişimlerini memnuniyetle karşıladı.

CHINA STIRRED BY ASSIGNMENT OF LATTIMORE

**Speculation High As To
Prospects Of Success
For His Mission
Hopkins Man Is Silent On
Plans As Adviser To
Chiang Kai-Shek**

Benzer önemi Çin'in iç politikasına da verdi. Komünistlerin, ciddi olarak yerleştiklerini; köylülere birçok Amerikalının düşündüğünden daha cazip geldiklerini ve bunların kesinlikle Sovyetlerin etkisi altında olmadığını (ağırlıklı olarak Japonları püskürtmek için Chiang kuvvetlerini destekleyen kişiler) iddia etti. Komünistler ve Kuomintang arasındaki uyumun etkin bir şekilde araştırılması gerekirdi. 1945'te Lattimore böylesi bir uyumun, gerçek bir olasılık olarak, tarihsel anlamda yeterince güçlü olduğunu düşündü. Chiang'ın kontrolü kaybettiğini ve bir faşist olduğunu kabul etmedi, "koalisyonun dahi devlet adamı" olarak Chiang'a bel bağladı. (1948'e kadar Lattimore, Chiang'ın yönetme yeteneğine olan inancını yitirmedi.)⁷ Bu yüzden, Amerikan politikasının amacı, koalisyonun ortaya çıkışını teşvik etmek olmalıydı. Ancak böyle bir dış etki, emperyalist olmayan bir şekilde, Çinlilerin "inşa ettikleri ülkenin ve toplumun kendilerinin olduğu"nu tümüyle kabul ederek yapılmalıydı.

Bu düşünceleri ana hatlarıyla belirtmenin önemli olduğunu düşünüyorum çünkü bunlar takip eden olayları yorumlamak için son derece önemli ideolojik bağlam oluşturuyorlar. Lattimore, Marksist düşüncenin artık yalnızca yıkıcı bir propaganda olarak görülemeyeceği konusunda ısrarcıydı, hiç olmazsa, Asya'nın genelini içine çeken ve rekabetçi bir politik ideoloji olarak kabul edilmeliydi. Devrimci hareketlerin, yalnızca Sovyet etkisinin yansıması olduğu yönündeki "absürt basitleştirmeyi" reddetti ve Amerika'nın Uzak Doğu hakkındaki uzman görüşünü "o kadar yetersiz ki, uzmanların çoğunluğu fikir birliğine vardığında, ge-

SAYS CARTER TOLD VIEWS TO MCCARTHY

**Gave Senator Statement
About Papers He Saw,
Witness States**

By PHILIP FORTNA

(Washington Bureau of The Star)
Washington, March 18.—Owen Lattimore, writer on Far Eastern affairs, today announced as "an informer" a Johns Hopkins University colleague who allegedly gave Senator McCarthy (R., Wis.) a statement about a picnic he attended at Lattimore's home in 1943.

The man so characterized by Lattimore before the Senate Internal Security subcommittee investigating alleged Communist influence on American foreign policy is George F. Carter, professor of geography at Johns Hopkins and chairman of the faculty Boardman School of Geography.

Carter, quoted at his Baltimore residence, said, "I have no comment—no comment at all" on Lattimore's statement.

⁷ Bkz. *Situation in Asia* ve Lattimore'un 1949'da Dışişleri Bakanlığı ile Uzak Doğuda ABD politikasına ilişkin iç yazışmaları (4 Nisan 1950'de, *Baltimore Sun*'da yayımlandı).

nelde hatalıdır” diyerek açıkça kınadı. Yazılarında ve derslerinde, uzman görüşüne itibar etmeye istekli, ağırlığını ve etkisini Asya’nın geleceğinin doğuracağı büyük jeopolitik sorunlara vermeye hazır bir kamusal görüş oluşturmaya çalıştı.

Ortaya çıkan dramın ilk ipucu 1946’nın başında görüldü. Amerasya vakası ve Lattimore’un Ruxton’daki evinde, Goerge Carter’ın (muhtemelen Bowman’ın, Page Okulu ile yakın irtibat içindeki coğrafya okulunun pet projesini kolaylaştırmak için) davet edildiği piknikten sonra, *News Post* gazetesinden bir yazı, Lattimore’un komünist cephe örgütleriyle karıştırıldığını ve IPR’nin “başyazarının” kendisinin, “Komünist propagandanın imalathanesi gibi bir şey” olduğunu belirtti.⁸ Makalenin yazılması, büyük ihtimalle, IPR içinde Lattimore ile savaş halinde olan, aşırı sağcı iş adamı Kohlberg tarafından teşvik edildi (bakınız Newman). Lattimore açık bir tekzip yayınladı. Ancak, olay, çoktandır hareket halinde olan buzdağının görünen

**INVESTIGATION MAJORITY
CLEARS ALL ACCUSED OF
CHARGES OF COMMUNISM**

kısmıydı. FBI, 1946’da, başkanlığı sona erince Bowman ile görüşme yaptı, 1948’de Bowman Lattimore’a düşman olmuş gibi görünüyordu, halefi, Detlev Bronk’a, ondan kurtulmasını tavsiye ediyordu.⁹ Bowman’ın hamlelerinin, Page Uluslar arası İlişkiler Okulu’nun finansal sıkıntılarının mı yoksa Lattimore’un baş düşmanı George Carter’ın başkanlık ettiği, yeni kurulan Coğrafya Bölümünü güçlendirmek ve korumak amacıyla Bowman’ın “pet projesi”nin bir parçası olan siyasi nedenlerden dolayı mı olup olmadığını bilmek zor.

Fırtına, 13 Mart 1950’de, Senatör Joseph McCarthy, bir senato konuşmasında, (“Burada, elimde 205 kişinin olduğu bir liste var – Dışişleri Bakanlığının Komünist Parti üyesi olarak bildiği ancak buna rağmen politika yapımı ve şekillendirmesinde bulunan isimlerin listesi...”) Lat-

⁸ *Baltimore News Post*, 7 Haziran 1946.

⁹ Özel mülakat, Neil Smith’in, Jean Gottman (o zamanlar Hopkins fakültesindeydi ve hemen hemen aynı zamanda Bowman tarafından kovuldu) ile yaptığı röportajla bağimsız olarak desteklendi.

Denies Spy Accusation Urges Senator Resign

Wired to the Press 2

By Frank A. Knott, Jr. and Bradford Jacobs

(From the Washington Bureau)

Washington, April 8 —Denying Senator McCarthy (R., Wis.) as the unwitting dupes of a Chinese Malicious lobby, Owen Lattimore today before a Senate Foreign Relations subcommittee denied that he is or ever has been a Communist.

The Baltimore, director of the Walter Hines Page School of International Relations at the Johns Hopkins University, has been accused by McCarthy of being the top Asian espionage agent in this country.

timore'u, "Dışişleri Bakanlığı'nın komünizm taraftarı dört danışmanın-dan biri" olarak işaret edip -gazetecilerin özel zevki için-, Lattimore'un şüphesiz "bu ülkedeki Rus casusluğunun baş ajanı" olduğunu ekleyerek, gözaltıların daha erken gerçekleştirilmesini zorladığında, Lattimore'u vurdu. 22 Mart'ta, McCarthy suçla-maları kamuoyuna açıklamaya hazır-landı, tüm davasının, tek başına Latti-more kanıtına "dayanacağını ya da düşeceğini" ekledi. Lattimore ve Newman, Carter'ın kilit rol oynadığını düşünse de, McCarthy, Latti-more'un ismini Kohlberg'den alınış olabilir (bildiğime göre Carter suç-lamayı hiçbir zaman inkâr etmedi.)

**MCCARTHY HAS
ANOTHER SAY**

Konu soruşturmayı haklı çıkarmaya yetecek kadar ciddiydi. 17 Tem-muz 1950'de, Senato'nun Tydings Komitesi Lattimore'un aleyhinde hiç delil bulunmadığını ve McCarthy'nin suçlamalarının Amerikan halkı üzerindeki "sahtekârlık ve hile", "cumhuriyet tarihindeki, yarı doğru ve yanlışların en menfur kampanyası" olduğunu bildirdi.¹⁰ Bu olumsuz de-ğerlendirmeye, Lattimore kendininkini ekledi. *Ordeal by Slander* (İfti-rayla İşkence), Temmuz 1950'de yayınlandı, Lattimore'un yaşadıklarını en ince ayrıntısına kadar anlatıyordu (bir kısmı Eleanor tarafından ya-zıldı). Takıntılı bir okumayla kitap, yasal özgürlükler ve İnsan Hakları Beyannamesi adına, McCarthy karanlığı aleyhinde toplanan, güçlü karşı saldırıların odağı haline geldi.

10 ABD Senatosu, Dış İlişkiler Alt komitesi, *Dış İşleri Bakanlığı Personel Bağlılık So-ruşturması*. 81. Kongre, 2. Bölüm. Washington DC: Government Printing Office, 1950.

McCarthy çileden çıktı. Tydings raporunu “uğursuz bir sahtekârlık” olarak nitelendirdi ve yandaşlarını, Senato’nun kontrolünün Cumhuriyetçilere geçtiği 1950 yılının sonbaharında, (Devlet politikasında yıllar sonra yankılanacak) kötücül ve başarılı bir kampanyanın parçası olarak, (daha çok muhafazakâr Demokrat olan) Senatör Tydings’i görevden almak için, Maryland’e, gönderdi. Ve McCarthy, benzer şekilde, Lattimore’un üzerine daha fazla gidecek havada olmadığını belirtti. Yaptığı suçlamaları bir kitapta yineledi ve uşaklarını Maryland’e, tüm kirli çamaşırları ortaya dökmeleri için yolladı (örneğin, 1950 yılında, Cape Cod’da, oldukça karlı bir mülkiyet işlemi yüzünden, komünistler tarafından, Lattimore’un “hesabının kapatıldığı”, bilgisini verdi).¹¹ 1951’in başında, McCarthy’nin ajanları, aradıkları fırsatı buldular. Massachusetts’de bir çiftliğe yerleştiler ve IPR dosyalarına yasadışı bir şekilde el koydular.

Artık, Cumhuriyetçilerin kontrolü altında olan ve McCarthy’nin sırdaşı Senatör Pat McCarran tarafından yönetilen, Senato İç Güvenlik Alt Komitesi, bu kanıt madenini elekten geçirdi ve 1930’ların başına kadar yeniden uzanarak, Lattimore ve IPR ile bağlantılı diğerlerine karşı yürütülen en sıra dışı soruşturmayı yönetti.¹² McCarran Alt Komitesi oturumları, Temmuz 1951’den, Haziran 1952’ye kadar sürdü ve yaklaşık 6000 sayfa kayıtlı belgeyi inceledi. Son rapor, Mao ve milyonlarca Çinliyi devrimin sorumluluğundan kurtardı ve “IPR’yi kontrol eden küçük grubun entrikaları olmasaydı, Çin özgür olacaktı, Kızıl sürüye karşı bir siper olacaktı” sonucuna vardı. Ayrıca, Lattimore’un yalancı şahitlik ve “Sovyet komplosunun bilinçli açık elemanı” olmakla suçlanmasını tavsiye etti.

Lattimore ifade vermeye 26 Şubat 1952’de başladı ve 12 gün ve kırk saatten fazla süren kesintisiz sorgunun ardından, 21 Mart’ta ifadesini bitirdi. Duruşmalar boyunca ne avukat tavsiyesi almasına ne de notlarına ve belgelerine başvurmasına izin verildi. Yazmış olduğu tüm mektup ve notları, en ince ayrıntısına kadar bilen personel avukatları Robert Morris (Senatör Hatch’nin teveccühüyle, 1980’de, İç Güvenliği Yeniden Sağ-

¹¹ *The Baltimore Evening Sun*, 28 Temmuz 1950.

¹² ABD Senatosu, İç Güvenlik ve diğer İç Güvenlik Kanunları Uygulamasını Soruşturan Yargıçlar Komitesi Alt Komitesi, *The Institute of Pacific Relations* (Pasifik İlişkiler Enstitüsü). 82. Kongre, 1. ve 2. oturumlar.

lama Ulusal Komitesinin başkanı olarak ortaya çıkan)¹³ ve J. G. Sourwine'den önce, Lattimore, her şeyi hafızasına dayanarak yapmak zorundaydı. Dahası, Lattimore, Senato oturumunun (çapraz sorgulamaya izin verilmedi) imtiyazlı koruması altında olan, onun fikirleri ve ilişkileri hakkında, söyleyebildikleri kadar kötüleyici şey söylemeye teşvik edilen bol miktarda aleyhte tanığın (Wittfogel, Colegrove ve benzerleri) ve muhbirin (Budenz ve Utley gibi) ardından çıktı.

Lattimore, *Ordeal by Slander* (İftirayla İşkence) kitabından doğrudan alıntılanmış gibi görünen, önceden hazırlanmış bir ifadeyi okuyarak tarruza geçmeye çalıştı. İlk sekiz cümleyi bitirmek üç saatini aldı. Duruşmaların deşifre metni, sıra dışı bir okumaya neden oldu. Sonunda, tüm ifadesi, Morris ve Sourwine'e, ona karşı kurdukları gerçek tuzaklarda kaynaklık edecek, daha yoğun sorgulamalara olanak vermesi için, okunarak kaydedildi. Yedinci günde bitkin bir şekilde şikâyet etti:

Bu oturumlarda defalarca, isimlerini tamamen unutmuş olduğum kişilerin isimleri zikredildi ve daha sonra onları tanımış olduğumu gösteren bazı beyanname ve diğer belgeler getirildi. Bu eleştirmek istediğim tüm sürecin bir parçası.

McCarran sert bir biçimde cevapladı, "Eleştirmek amacıyla burada değilsiniz; yeminli ifade vermek için buradasınız." Bu, Lattimore'un hafızasının, yaklaşık yirmi yıldır, nerede olduğunun, kiminle konuşup, ne dediğinin belgeli kayıtlarına karşı mücadele ettiği kaba ve orantısız bir yarıştı. Bunun daha azıyla bile insan bunalıma girebilir (ilk kez oturumlarda ortaya çıkan, yoğun bir tiki var şimdi). Yine de, Lattimore nükteli cevaplarla karşılık verdi. Burada, Çin'in yıkılışının, Dış İşleri Bakanlığı'nda, anti-komünist olduğu bilinenlerin görevlerinden alınmalarını takip ettiğini göstermeye kararlı Senatör Smith'e karşı eylem halinde:

Bay Lattimore Argümanınız, Senatör, bir post hoc, ergo propter hoc mu? Senatör Smith Yasal ya da teknik anlamda boyun eğmek istemediğinize inanıyorum, o nedenle sade bir dille soruyorum, bu adamlar görevden alındıktan sonra, Uzak Doğu'da komünizmin büyük gelişmeler gösterdiği bir gerçek değil mi?*

13 Judis, 1981.

* Bir olay diğerinden önce ortaya çıkıyorsa onu ikinci olayın nedeni olarak gösterme yanlış. (ç.n.)

Bay Lattimore Evet. Elbette komünizmin ilerlemesi Julius Sezar'ın ölümünden sonra giderek arttı.

Burada da, kendisi, 1935'te bir Amerikan gazeteciye, Lattimore'un komünist olduğunu yalanlarken, Lattimore'un kendisinin komünist olduğunu bildiğini iddia eden Wittfogel'e karşı eylem halinde. Lattimore:

Gülümsersem eğer bu kesinlikle komünist olmayan bir gülümsemedir. Komünistlerin, gizli işaret cephaneliğine sahip olduğuna inanmaya hazır olsam da, bunun gülümseme kadar iyi huylu bir şeyi içereceğini sanmam... Yanılıyorsam ve gülümseme gizli bir Kızıl işaretse, eskiden epey gülümsemediğimi itiraf ediyorum. McCarthy öncesi günlerde hayatın birçok keyfi olduğunu düşünürdüm.

Komite oturumları sırasında, Wittfogel ve Lattimore arasındaki tartışma, birçok sıra dışı özellikten biriydi. İlkinin tanıklığı, sonraki yalancı tanıklıklara dayalı suçlamaların anahtarıydı. Wittfogel, Lattimore'u, Stalinist çizginin bilinçli bir taraftarı olarak resmetmek için oldukça sıra dışı yollara başvurdu. Bu özellikle, Lattimore'un, Çin toplumunu, "feodal" ve "feodal varlığını sürdürme" kavramlarını kullanarak tanımlamasıyla ilişkili olarak üzerine basa basa söyleniyordu. 1922'den beri, Komünist Enternasyonalde, bu kavram üzerinde yoğun tartışma vardı, Stalin'in 1930'larda sertçe hallettiği bir tartışma. Wittfogel, bundan sonra, feodalizm kavramını, Stalinizmin turnusol kâğıdı olarak gördü. Oturumlarda, bunu şu şekilde ifade etti:

Komünistler, tüm sorunu, "feodal" toprak mülkiyeti dedikleri soruna odaklayarak, köylülerin enerjisini, geçmişte yönetimde olan, gelecekte Komünistlerin her yerde inşa etmeyi istediği bürokrasiden başka yöne çevirerek mülkiyet sorusuna yoğunlaşıyor.

Bazıları kavramı masumca kullanırken, Lattimore düzeyinde biri kullandığında, bunun siyasi bir önemi olduğunu belirterek devam etti. Lattimore tüm argümanın saçma olduğunu düşündü: "Üzgünüm, Komünistlerin kavramın patentine sahip olduğunu ve bunun gülümsemek kadar tehlikeli olduğunu bilmiyordum." Lattimore ve Wittfogel arasındaki (1947 yılında) ayrılığın altında yatan şeyin ve ikincisinin yönelttiği suçlamaların, burada verebileceğimden daha ayrıntılı bir değerlendirmesinin yapılması gerekiyor.¹⁴

¹⁴ Neler olduğuna ilişkin Wittfogel versiyonu için bkz. Ulmen, 1978: 267-94.

Lattimore'un Komiteden önceki tavrı da verdiği ifade kadar tartışmalıdır. Gözü pek meydan okumalarla, zor ve zahmetli koşullar altında kişisel bütünlük hissini koruyor görünüyordu (örneğin, Komite üyeleri, resmi eğitiminin eksikliğini takıntı yapmıştı). Yine de, bu McCarran'ın, onu, Senato'ya ve dolayısıyla ABD halkına ve kurumlarına planlı hakarette bulunan, "saygısız, küstah, kendini beğenmiş ve kibirli" bir şahit olarak rezil etmesine olanak sağladı. Aynı zamanda hata yapmaya zorlandı (o koşullar altında çok az olsa da). Lattimore, McCarran Komite oturumlarının tüm sonuçlarını kabul etmeye hazır basının etkili bir bölümünün desteğini kaybetti. Bu anlamda, Lattimore yarışı kaybetti çünkü Amerikan halkının büyük kısmı, en sıra dışı sonuç olan şeyi kabul etmişti: Çin devriminin başarısı IPR'yi kontrol eden küçük bir grubun entrikalarına bağlıydı. Oturumların sadece doğruladığı daha büyük bir kayıp vardı; Lattimore sayısız kez anti-komünist ve anti-Marksist duruma zorlandı, onun kendi düşünceleriyle tutarlı olsa da, bu; bütün komünistler ve Marksistler yıkıcı dış komplonun mutlaka bir parçası oldukları için yasal korumanın dışında kalmalıdır, düşüncesinin, Amerikan bilincinde derin bir iz bırakmasına yardımcı oldu. Böylece, Lattimore, Asya'da hırslı bir biçimde inkâr ettiği önermeyi, Amerika'da zımnen kabul etmiş oldu.

Yalan beyan suçlaması, 16 Aralık 1952'de yapıldı.¹⁵ İlk ve en önemli iddia, Lattimore'un, komünizm ve komünist görüşün destekçisi olduğunu inkâr ederken yalan söylediği yönündeydi. Diğer altı suçlama, ifadesindeki çelişkilere dayanıyordu (bazıları 1934-41 döneminde yapıldı). Johns Hopkins University, hemen, Lattimore'a ücretli dönem izni verdi. George Boas, Felsefe bölüm başkanı, 40.000 dolarlık savunma fonuna önderlik etti (kendi parasıyla, Lattimore'un akademisyen olarak olağanüstü niteliklere sahip olduğunun kanutlarını topladı ve yayınladı).¹⁶ Hukuk alanın-

15 Sonraki açıklamalar Enoch Pratt Kütüphanesindeki Lattimore dosyasına ilişkin gazete kupürlerinin bir araya getirilmesidir (çoğunlukla *The Baltimore Sun* gazetesinin sabah ve akşam sayılarından).

16 Boas ve Wheeler 1953. Boas'ın gönderdiği mektup şöyle başlıyor: "Meslektaşımız, Owen Lattimore'a yöneltilen suçlamalar, onun saygın bir akademisyen olmadığını da içeriyor. Zeki bir gazeteci olduğu kabul edilmiş ancak üniversite derecesi ve 'Profesör' unvanı olmadığı için, Fakültede, sahte beyanlarla, pozisyon işgal etmekle suçlanıyor." Alandaki akademisyenlerden otuz yedisi Lattimore'a desteklerini yayınladılar.

daki yeteneğiyle bilinen, Washington firması Arnold and Porter (tüm süre boyunca Lattimore'un dava vekili olarak davranan) davayı aldı.

2 Mayıs 1953'te, ABD, Washington Bölge Mahkemesi Yargıcı Youngdahl, hükümetin yedi yalan beyan suçlamasını, anayasaya aykırı oldukları gerekçesiyle geçersiz saydı ve diğer üç suçlamanın "önemlilik testini" geçebileceğine dair ciddi şüphelerini ifade etti. Youngdahl, ilk dava maddesinde çok sertti, onu, Birinci ve Altıncı Değişikliklerine aykırı, "bulanık ve belirsiz" olarak tanımladı. Tiranlığa karşı savaşmak sebebiyle bile olsa İnsan Hakları Beyannamesini zayıflatmayı göze alamayacağımızı iddia etti. Hükümet, ABD Temyiz Mahkemesine başvurdu, mahkeme geleneksel belge dosyalama geciktirmesiyle, davayı Ocak 1954'te duymuş ve 8 Temmuz'da görüşünü bildirmişti. Sekize bir çoğunlukla, asıl dava maddesinin reddedilmesi desteklendi, ancak beşe dört çoğunlukla çok küçük iki dava maddesini tekrar yürürlüğe soktu. Hükümet, Yüce Divana başvurulabilir ya da pozisyonunu yeniden düşünebilirdi.

İkinci yolu seçmeye karar verdi ve 7 Ekim'de, Lattimore'u, yalan beyanda bulunmaya ilişkin iki yeni dava maddesinden mahkemeye verdi. İlk madde "o, bilerek ve isteyerek Komünist çizgiyi takip etti" suçlamasında bulunuyor ve bunu kanıtlamak için, onun yazılarından ve duruşmalardan 130 örnek alınılıyordu. Teknik tuhaftı. Sovyet ya da ABD Komünist partilerinin yaptıkları politika açıklamaları ile Lattimore'un oldukça fazla sayıdaki yazıları arasında, uzaktan bile olsa, benzerliklere dayanarak paralellik kuruluyordu. Savunma bununla dalga geçti ve Eisenhower, Churchill ve *Time* dergisinin, komünist görüşe sempati duyduklarına ilişkin kendi beyanını hazırladı.¹⁷ İkinci dava maddesi, Lattimore'u, "eylemlerinde komünist görüşün destekçisi" olduğunu inkâr ederken yalan yere yemin etmekle suçladı. Ardından Adalet Bakanlığı, Lattimore'u kayırdığı gerekçesiyle, Yargıç Youngdahl'ın davaya bakmasının uygunluğunu sorguladı. Yargıç, 23 Ekim'de cevap verdi: Bağımsız yargıya gözdağı vermek için yapılan utanılacak bir girişim olarak gördüğü haşın bir saldırı. Ocak ayında, iki yeni yalan beyan davasını, bulanık ve belirsiz oldukları, tartışmalı konular içerdikleri ve Birinci ve Altıncı

17 Birleşik Devletler Temyiz Mahkemesi, Columbia Bölgesi, *Brief of Appellee* (ABD Lattimore'a karşı)

Değişiklikleri ihlal ettikleri gerekçesiyle geçersiz saydı. Hükümet, Nisan'da, önemsiz dava maddelerinde daha önce sağlanan dörde beş çoğunluğu yeniden canlandırmak umuduyla, yeniden Temyiz Mahkemesine gitti. Ancak, yargıçlık kürsüsündeki değişiklik, çoğunluğu sağlayacak kişinin, öncesinde Adalet Bakanlığı'nın davayı hazırlamasına aktif olarak katıldığı için kendini diskalifiye etmesini gerektiriyordu, bu yeni kişi Birleşik Devletler Adalet Bakanı Warren Burger'dan başkası değildi. En iyi ihtimalle dörde dört bölünme ve McCarthyiciliğin ölçsüzlüklerinin zayıflamasıyla karşı karşıya gelen hükümet, nihayet, 30 Temmuz 1955'te, Lattimore'a karşı açılan tüm davaların düşürülmesine karar verdi.

Lattimore, yaklaşık beş buçuk yıl, zehirli şüphe bulutuyla sarıldı. Öncelikle, onun gibi olan herkesi ezmeye çalışan bir toplumsal hareket tarafından süpürüldü; ardından, bütün bu süreç boyunca, Profesör Newman'ın oldukça sabırlı bir şekilde taradığı FBI dosyalarında, ona karşı en ufak bir delil olmadığını bilmelerine rağmen, tüm olası rahatsız edici yollar denenmeden bırakılamayacağı ya da bırakılmayacağı idari süreçlerin pençesine düştü. Korkunçtu, Lattimore, bu büyük işkencesini yarılادığında, bunu şöyle ifade etti: "böylesi hınç dolu bir rahatsızlık karşısında masumiyetin sonuna kadar savunulması gerekiyor..."¹⁸

Bu süreç boyunca, Üniversitenin nasıl tepki verdiği, merak konusu. Her ikisinden de yararlandı.¹⁹ Davasını savunabilmesi için, Lattimore'a ücretli dönem izni vererek ve dava düştüğünde Tarih bölümündeki okutmanlık görevine dönmesini sağlayarak akademik özgürlüğü savundu. Olay boyunca Mütevelli Heyetinden en az iki üye istifa etti (bunlardan biri parasını, Baltimore Hopkins Plaza şehir merkezinde akan çeşmelere yatırdı, ironik bir hatıra). Öte yandan, Page Okulu dağıldı, yüksek lisans öğrencisi akışı durdu ve Lattimore, ne mülkiyeti ne de resmi akademik geçmişi olmadığı için tecrit edilme tehlikesiyle karşılaştı (onu görevden alma girişimleri, politikalarına değil, doktora derecesinin olmamasına dayanıyordu, bu durum George Boas'ın, Lattimore'un akademisyen olarak olağanüstü başarılarına ilişkin akademik kanıt bulmak için oldukça uzun süre uğraşmasının sebebini açıklıyor.) Lattimore, Boas ve Tarih

¹⁸ *Baltimore Sun*, 17 Aralık 1952.

¹⁹ Bu düşünceleri, o yıllarda Johns Hopkins'te olan kişilerle yaptığım sohbetleri bir araya getirerek elde ettim.

bölümü başkanı Painter gibi meslektaşlarının etkin desteği sayesinde kurtuldu. Elbette, Coğrafya bölümü de ona kapandı, ta ki, M. G. Wolman, 1958 yılında, Carter'ı başkanlıktan alıp Lattimore'u bölümde ders vermeye davet edene kadar. Bütün bunlar, bugüne kadar, Lattimore'un üniversiteyi kamuoyu önünde eleştirmekten ihtimamla uzak durmasını ancak özel yaşamında kırgınlığını açıkça söylemesini açıklıyor.

Daha geniş akademik ve entelektüel etkileri saptamak oldukça zor. Lattimore örneği, Çin alanında çalışan akademisyenlerin başına gelenlerden yalnızca biri. Bu alanda, Lattimore, kendi özel savaşını kazandı ancak ABD kamuoyunu; Çin ve Uzak Doğu'ya yönelik politikayı etkilemeye geldiğinde savaşı kaybetti. Vietnam Savaşı'nın acı verici derslerine ve Nixon'ın, 1970'te, son "Çin Kartı" kozunu oynamasına kadar, bu zemin düzeltilemedi. Ancak, Lattimore benzeri durumlar; aynı zamanda, jeopolitik sorunlar üzerine ulusal çıkarların dar kavramlarından sapan ya da hâkim politik çizgiye saldıran perspektifler geliştirilen ne kadar tehlikeli olduğunu gösterdi. Jeopolitik, beklendiği gibi, Coğrafyadan ayrıldı ve politik coğrafya McCarthy yıllarında durgun su birikintisi haline geldi. Coğrafyacılar, "pozitivist kalkan"ın sözümona tarafsız bilimsel yönteminin ardında kendilerini daha güvende hissettiler. Tüm bunlar, oldukça politize olmuş bir dünyada, sosyal sorumluluğun açıktan feshedilmesi, mesleki emniyet ve asayişin anlaşılabilir ancak aşağılayıcı tımarı anlamına geliyordu. Bizim disiplinde, "niteliksel devrim" olarak bilinen epistemolojik kopuş, en azından bir dereceye kadar, Lattimore gibi, büyük ve tartışmalı bir figür, bununla birlikte güçlü bir sembolün ötekileştirilmesinin sonucu *politik* bir kopuş olarak görülmeli. Coğrafyadaki yüksek lisans öğrencileri, kitabını okumak bir yana, onun kim olduğunu bile bilmez. İronik bir şekilde, Lattimore'un katkıları şaşırtıcı bir şekilde kabul edilmezken, çok uzun zaman önce, Amerikan Coğrafyacılar Derneğinin Üstün Katkı Sağlayan ödülünü alan ve onun muhbirlerinden biri olan George Carter'ı da bilmezler.

Lattimore'un entelektüel politika sorusu kalıyor geriye. Bugüne kadar, sebatla, "Marksist" olduğu düşüncesine karşı çıktı (komünist sempatizan olması bir yana).²⁰ Bununla birlikte, basit yargılamalar dünya-

20 Lattimore bu konuyu üstü kapalı olarak *Studies in Frontier History* kitabının önsözünde ve özel mülakatlarında ayrıntılı olarak inceliyor.

sında, diğerlerinin onu nasıl algıladığını görmek zor değil. Hiç Marx okumadığını açıkça beyan ederken, meta teorisini, Marx'ın *Kapital*'inin²¹ sayfalarından değil de, onları olay yerinde takip ederek öğrendiğini söylüyor. Sydney Hook (sonradan soğuk savaşın parlak savaşçısı haline gelen) gibi kişiler arasında, Marksizm'in, oldukça revaçta olduğu 1930'ların entelektüel atmosferinde, Lattimore gücünün zirvesinde ve Marx'ı okumuş ve mesajını oldukça iyi özümsemiş akademisyenlerin arasındaydı. Lattimore, belli ki, bu düşünceden etkilenmiş olmakla birlikte kendi deneyimiyle uyuşan yönleri kabul etmiş görünüyordu. Bu bakış açısına göre, ayakları yere basan, gerçek bir tarihsel materyalist olarak görülmesi gerekir. Bu düşüncemi ona söylediğimde şöyle cevap verdi: "Elbette. Akıllı başında her tarihçi, tarihsel materyalist olmak zorunda." Ayrıca, "devletlerdense insanlarla" ilgilenmeyi yeğlediğini ve çalışmalarının birçoğuna sınıf analizinin dayanak teşkil ettiğini açıkça itiraf etti.²² Yine de Marksizm'in böylesi durumlarda patent hakkı olduğunu reddediyor (Wittfogel'e cevabında, Stalinistlerin "feodal" kelimesinin patentine sahip olduğunu daha çok kabul edebilirdi). Hükümetlere değil de insanlara duyduğu sempati, doğal olarak onu, anti-emperyalizm adıyla yürütülen mücadele dâhil olmak üzere, halk mücadeleleriyle ortak anlayışa götürüyor. Tarihsel materyalizm ve sınıf analizinin erdemlerini ilan eden, anti-emperyalist bir duruş gösteren birinin Marksist olarak görülmesi anlaşılabilir bir şey. "Radikal muhafazakâr" nitelendirmesini tercih etmesi de anlamlı. Fakat zaten Marx da aynı zamanda "Ben Marksist değilim" dememiş miydi? Belki de, Lattimore'un benimsediği, "radikal muhafazakârlık" türü bir girişim, Marksizm'in, ara sıra, daha dogmatik tercihlerden korunma ihtiyacıdır. Elbette, insanlara olabildiğinde yakın olma yönündeki daimi ilgisi, onları anlamaya çalışmasını en sağlıklı yol olarak gösteriyor.

Lattimore, 1963 yılında Leeds University'nin, yeni kurulan Chinese Studies (Çin Çalışmaları) programının başına geçme teklifini kabul

21 1942'de bir gazeteciye söylediklerini tekrarladı bana: "Metaların kendi arasındaki ilişki üzerinden ekonomiye ilgi duymaya başladım, kitaplardan değil. Sonuç olarak, ben teorik sorunları değil somut meseleleri düşünürüm." *Baltimore Sun*, 12 Nisan 1942.

22 Bkz. *Studies in Frontier History* kitabının önsözü.

edene kadar Hopkins'te kaldı. Burada, bilmeye ve öğrenmeye istekli genç akademisyenlerle çevrili olmanın heyecanını yeniden yaşadı. Yazmaya ve araştırmaya devam etti (Amerikan yayıncıları, McCarthyçiliğin gücünün etkisiyle, 1960'ların sonuna kadar kitaplarına dokunmamış olsa da). Lattimore Leeds'ten 1969 yılında emekli oldu.

1963'te Hopkins'ten ayrılırken, kalabalık bir dinleyici kitlesine veda dersi verdi. Herkes onun McCarthyçilik hakkında konuşacağını düşünüyordu. O, Moğolistan toplumu ve kültürü hakkında konuştu. Kalbinin hala orada olduğunu sanıyorum.²³

23 Owen Lattimore 31 Mayıs 1989'da öldü. Profesör Newman'ın biyografisi 1992'de yayınlandı.

BÖLÜM 6

Coğrafyanın Tarihi ve Bugünkü Durumu Hakkında Tarihsel ve Materyalist Bir Manifesto

The Professional Geographer dergisinde yayınlanmıştır, 1984.

Coğrafyanın bugünkü durumu ve değişimine dair öneriler, kesinlikle bir tarih anlayışına oturtulmalıdır. Coğrafi bilginin rolleri, fonksiyonları ve yapıları, zaman içerisinde, değişken toplumsal biçimlere ve ihtiyaçlara cevaben ve onlarla ilişkili olarak değişmiştir. Disiplinimizin tarihi, coğrafya pratiklerinin yerleşik olduğu toplumların tarihinden bağımsız bir şekilde anlaşılamaz. Önce ticari, daha sonra ise endüstriyel ve finansal kapitalizmin şekillerinin batıda ortaya çıkması ve bu gelişmeye paralel dünya ekonomisinin batının siyasi ve ekonomik hegemonyası altında artan bir mekânsal bütünleşme yaşaması yeni coğrafi bilme biçimlerinin oluşmasını gerekli kıldı. Ve aynı zamanda bu iki olgu, giderek parçalı bir hal alan akademik ve profesyonel işbölümünün içinde oluşmuş bu yeni bilgi biçimlerine bağlı gelişti. Benzer bir şekilde, bugün coğrafyacıların karşı karşıya kaldığı zorluklar ve alternatifler de toplumsal dönüşümün çatışmalı süreçlerine dayanmaktadır. Hoşumuza gitsin ya da gitmesin, disiplinimizin dönüşümü ya da yerleşikleşmesine ilişkin öneriler, daha büyük toplumsal değişim süreçlerine karşı kendimizi nasıl konumlandığımız ile ilgilidir. Bu basit gerçeğin farkında olmak, disiplinimizin nereye gittiğine ve güncel ihtiyaçlara ve tartışmalara cevap vermek için nasıl yeniden yapılandırılması gerektiğine ilişkin bir tartışmanın gerekliliğine işaret eder.

Coğrafyanın ve Toplumun Tarihi Üzerine

Coğrafi bilgi toplumsal hayatın yeniden üretimi için materyal temeli sağlayan (doğal ve insan tarafından yaratılmış) koşulların organizasyonu ve mekânsal dağılımı ile ilgili enformasyonun kaydını, analizini ve depolamasını yapar. Aynı zamanda, bu koşulların insan edimi tarafından nasıl sürekli bir dönüşüme tabi olduğuna dair bilinçli bir farkındalık da yaratır.

Bu bilginin biçimi ve içeriği toplumsal bağlama dayanmaktadır. Aslında, tüm toplumlar, sınıflar ve toplumsal grupların kendine ait bir “coğrafi geleneksel bilgi”si vardır. Bu bilgi, toprakları, kendilerini ilgilendiren kullanım değerlerinin mekânsal biçimleri ve kullanım değerlerini kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmek için nasıl müdahale edebilecekleri ile ilgili kullanabilecekleri bir bilgidir. Deneyimle elde edilmiş bu “geleneksel bilgi” bireylerin ve grupların dünyayla başa çıkmakta kullandıkları kavramsal apparatusun bir parçası olarak düzenlenir ve toplumsal olarak iletilir. Bu “geleneksel bilgi”, toplumun bütün üyelerinin ya da imtiyazlı bir zümrenin başvurduğu bir formel bilgi bütünü (coğrafya) olabileceği gibi ana hatlarıyla tanımlanmış mekânsal ve çevresel bir imgelemin şeklini de alabilir. Bu bilgi, toplumları “doğal” felaketlerden, doğanın getirdiği kısıtlamalardan ve dış baskılardan özgürleştirmek için kullanılabilir. Doğayı ve diğer toplumları egemenlik altına almanın ve toplumsal amaçlar doğrultusunda fiziksel ve toplumsal çevreye şekil vererek toplumsal yaşamın alternatif coğrafyasını kurmanın arayışında da kullanılabilir.

Coğrafi bilginin formu ve içeriği üretimin toplumsal temelinden ve bu bilginin kullanımından bağımsız anlaşılamaz. Kapitalizm öncesi toplumlar, örneğin, oldukça karmaşık coğrafi kavrayış biçimleri üretmiştir. Fakat bu kavrayış biçimleri çoğunlukla bugün bildiğimiz coğrafyadan radikal bir biçimde ayrılan yerel ve kendine özgü biçimlerdir. (Hallowell, 1955; Levi-Strauss, 1966) Yunanistan, Roma, Çin ve İslam dünyasının ticaret yapan imparatorlukları, bildikleri haliyle dünyanın detaylı coğrafyalarını üretmiştir. (Herodotus, 1954; İbni Haldun, 1958; Needham, 1954; Strabo, 1903-06) Bu coğrafyalar, tipik olarak, malların hareketini, hakların göçlerini, fetih yollarını ve imparatorluğun yönetiminin gerekliliklerini yansıtmaktadır.

Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş, coğrafi düşünce ve pratiğın yapısında bir devrim yarattı. Yunanlılardan ve Romalılarından miras kalan ya da Çin’den ve her şeyden öte İslam’dan alınan coğrafya gelenekleri, bunlardan oldukça farklı Batı deneyiminin ışığında sahiple- nilmiş ve değıştirilmiştir. Malların takası, sömürge fetih ve yerleşimleri birincil temeli oluşturmuştur. Ancak, kapitalizm geliştikçe, yeni coğrafya bilgisinin inşası sermayenin ve iş gücünün coğrafi hareketi etrafında temellenmiştir. Burjuva dönemindeki coğrafi pratiğın altı özelliğı vardır:

İlk olarak, navigasyon sisteminin doğruluğuna dair kaygı ve topraksal hakların kolektif ve bireysel tanımı, haritalamanın ve kadastronun coğ- rafya bilim dalının temel araçları haline geldiğı anlamına geliyordu (Brown 1949; Skelton 1958). Örneğın, emperyalist dönemde haritacılığın temelini, bu hakların kapitalist biçimlerinin daha önce var olmadığı böl- gelere (Afrika, Amerika, Avustralya ve Asya’nın büyük bir kısmı) uygu- lanması oluşturunuyordu. Bu faaliyetler, tanımlı mekânlar içinde, doğanın ve işgücünün nimetleri elde etmeye yönelik sınıf-temelli imtiyazların ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Öte taraftan, insan türünün evrensel refahı için mekânın ve doğanın rasyonel düzenlenişini mümkün kıldı.

İkinci olarak, dünya pazarının yaratılması, “şeylerin yeni ve işe yarar özelliklerini” keşfetmek ve “tüm yabancı iklimlerin ve karaların ürün- lerinin evrensel ticareti” için “yerkürenin her tarafının keşfi” anlamına geldi. (Marx, 1973: 409) Doğa felsefesi geleneğı içinden gelen Alexan- der von Humboldt (1849-52) ve Carl Ritter (1822-59) gibi coğrafyacılar yerkürenin yüzeyini hem kullanım değeriğerlerinin deposu hem de insan ey- lemi için kullanılabilir doğal süreçlerin oluşturduğu dinamik bir alan olarak gören sistematik bir tanım inşa etmeyi önerdiler. O günden bu yana, fiziksel ve yaşamsal alanların kesin tanımı, coğrafyanın temel dert- lerinden biri olarak kaldı.

Üçüncü olarak, yaşam şekilleri ile ekonomi ve toplumsal yeniden üretim biçimlerindeki coğrafi değışimlerin yakından tetkiki de coğraf- yacının pratiğının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu gelenek bozularak (özellikle on dokuzuncu yüzyılın ticari coğrafyasında) eşitsiz ve zorunlu ticaret ile kar amacı güden sömürüye açık “insan kaynakları”nın basit bir derlemesine, ilkel birikim ile ücretli işgücünün dayatılmasına, zo- runlu göç ile işgücü arzının yeniden dağılımına ve kar elde edebilmek

için siyasi güç yapılarının ve yerel ekonomilerin gelişmiş manipölasyonuna dönüştü. İmparatorluğun idaresine katılım, sömürge yönetimi ve ticari fırsatların keşfi coğrafi pratikleri derinden etkiledi. (Capel, 1981) Doğanın kapitalizm altında sömürülmesi açık bir şekilde çoğu zaman insanların sömürülmesi ile el ele gitti. Öte taraftan, özgürlük ve ötekilere saygı ruhu için böyle bir bilginin kurulması -Elisée Reclus'un (1982) önemli eserinde olduğu gibi- sömürü siyasetinden karşılıklı saygı ve avantaj prensiplerine dayanan alternatif coğrafi pratikler yaratma olasılığının önünü açtı.

Dördüncü olarak, on dokuzuncu yüzyıl sonunda, dünyanın başlıca kapitalist güçler tarafından nüfuz alanlarına bölünmesi ciddi jeopolitik meseleler yarattı. Hammaddeye, işgücü stokuna ve pazarlara ulaşımın kontrolü için yapılan mücadele aynı zamanda toprağı kontrol etmek için yapılan mücadeleydi. Ratzel (1923) ve Sir Halford Mackinder (1962) gibi coğrafyacılar mekânın siyasi düzenlenmesi sorunuyla ve doğrudan bu düzenlemenin sonuçlarıyla yüz yüze kaldılar. Fakat bu yüzleşmeyi hayatta kalma, kontrol ve tahakküm perspektifinden yaptılar. İşe yarar coğrafi stratejileri büyük kapitalist güçler arasında ya da imparatorluğun ve yeni sömürgeci hegemonyanın işgaline direnen insanlara karşı yapılan siyasi, ekonomik ve askeri mücadeleler bağlamında tanımlamaya çalıştılar. Bu çalışma alanın dibe vurduğu nokta, Nazilerin yayılcı stratejilerini aktif bir şekilde destekleyen ve bu stratejilerin şekillenmesine yardım eden Alman jeopolitika bilimcisi Karl Haushoffer'dir. (Dorpalen, 1942) Ancak günümüzde, özellikle dış politika ile ilgilenenler arasında ve askeri güç merkezlerinde jeopolitika bilimi merkezi önemini korumaktadır. Tarihsel koşullar gereğı, tüm ulusal kurtuluş hareketleri başarılı olmak için kendilerini jeopolitik olarak tanımlamak zorundadırlar.

Beşinci olarak, "doğal ve insani kaynaklar"ın kullanımı ile nüfus, sanayi, ulaşım imkânları, ekolojik kompleksler ve benzerlerinin mekânsal dağılımına olan ilgi, coğrafyacıları her ikisinin de "rasyonel" biçimlenimi sorusunu düşünmeye itti. Kapitalist devlet insan ilişkilerine daha aktif bir şekilde müdahale etmek zorunda bırakılınca, daha önceki jeolojik etütlere ve zemin-toprak kullanımı incelemelerine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde ortaya çıkan coğrafi pratiğin bu çehresi, son yıllarda daha da görünür hale geldi. (Dear ve Scott, 1981) Fiili dağılımın pozitif bilgisi

(enformasyonun toplanması, kodlanması ve sunumu) ve konum ve optimizasyonun normatif teorileri çevre yönetiminde olduğu kadar şehirseller ve bölgesel planlamada da faydalı olduğunu kanıtlamıştır. Bu teknikler çok büyük oranda, kapitalizme özgü ve sermaye birikimine ile işgücünün toplumsal kontrolüne bağlı olan bir rasyonellik tanımının kabulünü içeriyordu. Ancak, böyle bir düşünce biçimi aynı zamanda çevreyi ve mekânı alternatif ya da çeşitli rasyonellik tanımlarına göre verimli bir şekilde kullanmayı planlamanın da önünü açtı.

Altıncı olarak, burjuva dönemindeki coğrafi düşünce, her zaman güçlü bir ideolojik içerik muhafaza etmiştir. Bir bilim olarak, doğal ve toplumsal olguları, manipülasyona, yönetime ve sömürüye açık şeyler olarak ele alır. Sanat olarak, materyal koşulları ve toplumsal ilişkileri hak ettikleri tarihsel gerçeklikte betimlediği kadar bireysel ve kolektif umutları ve korkuları dillendirir ve tasarlar. Örneğin, bölgesel edebiyat, insanların meşru istekleri ile açıkça ilgilenmek pahasına çoğunlukla tuhaf ve yabansı olan üzerinde durur. Dünya üzerindeki hayat çeşitliliğinin evrensel anlayışını amaç edinmesine rağmen çoğunlukla bu çeşitlilik hakkında dar görüşlü ve etnosantrik perspektifler üretir. Irk, kültür, cinsiyet ya da millet üstünlüğüne dayanan doktrinlerin iletiminde aktif bir araç olabilir. “Coğrafi” ya da “aşikâr” kader, “doğal” coğrafi haklar (örneğin ABD’nin Panama Kanalı’nı kontrolünde tutması), “beyaz adamın yükü” ve Amerikan demokrasisinin ya da burjuvazinin medenileştirme amacına ilişkin fikirler özgürce coğrafi metinlere dağılmış ve popüler coğrafi bilginin içine fazlasıyla yerleşmiştir. (Buchanan, 1974; Davis, 1978; Weinberg, 1963) Aynı şekilde, soğuk savaş retorigi, “şarkçılık”la ilişkin korkular ve benzerleri de her yere yayılmıştır. (Said, 1979) Dahası, çoğu zaman doğanın gerçekleri olarak sunulan coğrafi “gerçekler” emperyalizmi, yeni sömürgeci tahakkümü ya da yayılcılığı meşrulaştırmak için kullanılabilir. Coğrafi enformasyon aynı zamanda, korkulara oynayacak ve düşmanlığı besleyecek şekillerde sunulabilir (kartografyanın kötüye kullanımı bu bağlamda dikkat çekicidir). Ancak, bütün bunların bir de olumlu tarafı var. Coğrafya literatürü korkular kadar umut ve istekleri de dile getirebilir, karşılıklı saygı ve ilgiye dayanan evrensel uzlaşmaların arayışına düşebilir ve insan çeşitliliği ile damgalanmış bir dünyada insanlar arasındaki işbirliği için temel olanları

dillendirebilir. Alternatif coğrafyalar yaratmak için ütöpik görüşleri ve pratik planları dile getirecek bir araca dönüşebilir. (Kropotkin, 1898; Reclus, 1982)

Profesyonel İşbölümü İçinde Coğrafyanın Akademik Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı

Akademi içindeki coğrafyacılar bu çeşitli pratiklerden edinilen deneyimi, on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru oluşan bir akademik işbölümü içinde tutarlı bir disipline dönüştürmeye çalıştılar. Ancak hep beraber bu projede başarısız oldular. Öncelikle, profesyonel analitik uzmanlığın hâkim olduğu bir akademide, çoğunlukla çevresel belirleyicilik, doğayla kurulan toplumsal ilişki ya da coğrafyanın tarihteki yeri gibi konularda büyük sorular soran derlemeci genellemeciler olarak kaldılar. Aynı zamanda, tarihsel materyalizmi genel bir referans çerçevesi olarak reddederek, kendilerini senteze ulaşma ve aynı zamanda konularındaki sayısız ikiliğin -fiziksel ve beşeri coğrafya, bölgesel uzmanlaşma ve küresel çeşitliliğin sistematik çalışmaları, özgün ve genel perspektifler, niteliksel ve niceliksel anlayışlar gibi- hakkında gelebilme metodlarından da yoksun bıraktılar. Disiplindeki egemen kurumlar (Kraliyet Coğrafya Kurumu gibi), tutarlı bir akademik disiplin yaratmaktan çok keşiflere ve doğa üzerinde üstünlük kurmaya ilişkin pratikler ve imparatorluğun yönetim teknikleri ile ilgililerdi. (Capel, 1981) Sonuç olarak, akademik coğrafya büyük sorular sordu ama çoğunlukla cevapları önemsizleştirdi.

Dış baskıların ve iç kargaşanın karşısında, son yıllarda coğrafya parçalanmaya ve parçalarının çok daha dar bir uzmanlaşmasında kurtuluş aramaya meyletti. Ancak, bu yönde başarılı olduğu ölçüde, metodu monolitik ve dogmatik bir pozitivizm içinde eriyip gitti ve parçaları daha kolay bir şekilde aynı türden analitik disiplinler içine çekildi – jeolojideki fiziksel coğrafyacılar, ekonomideki konum teorisyenleri, psikolojideki mekânsal seçim teorisyenleri ve benzeri. Dolayısıyla, bilgiyi mekânsal açıdan sentezleyen kişiler olarak, coğrafyacılar var olma nedenlerini kaybettiler. Uzmanlaştıkça, popüler bir coğrafya bilgisi kurmaktan daha çok uzaklaştılar. Bir zamanlar coğrafyacı için ayrılmış olan her şey popüler dergilerin, ticari gezi ekleri ve broşür hazırlayanların, televizyon filmle-

rinin, haberlerin ve belgesellerin eline düştü. Hızlı bir coğrafi bütünleşmeden geçen dünyayı anlamaya yönelik popüler anlayışlar kurmaya yardım etmekte başarısız olmaları sorumluluğun sarsıcı bir feshiydi.

Bir taraftan bir akademik kimlik ve derinlik yoksunluğu, diğer taraftan ise zayıf bir popüler temel arasında kalmış olan akademik coğrafya, akademik işbölümünde güç, itibar ve saygınlığa dayanan bir konum elde etmeyi başaramadı. Hayatta kalması, giderek artan bir şekilde, oldukça uzmanlaşmış tekniklerin (örneğin uzaktan algılama) geliştirilmesine ya da güçlü özel çıkarlar için uzmanlaşmış bilgi üretimine bağlı kaldı. Büyük hükümet, şirket ya da ordu coğrafyacıların rahatlıkla girebileceği bir dizi uygun niş (alan) yarattı. Disiplinin akademik gelişimi, bugün güçlü özel çıkarların isteklerine toptan baş eğme tehlikesinin altında.

Yine de, coğrafyanın gerçeklerinin farkında olmak her zaman onlara uygun sorumluluk göstermek anlamına gelmiştir. (Buttimer, 1974; Herodote, 1975; Peet, 1977; Sayer, 1981; Stoddart, 1981) Bu sorumluluğun nasıl gösterileceği toplumsal bağlama ve coğrafyacıların bireysel ve kolektif bilincine bağlıdır. Bazıları akademik özgürlük ve nesnellik adına, coğrafya çalışmalarını bilginin evrensel düzlemine çekmeye, herhangi bir dünyevi kişisel çıkarın etkisinin ötesinde pozitivist bir bilim yaratmaya çalışmıştır. Diğerleri, doğrudan güç ve bilgi arasındaki ilişki ile yüzleşmeye ve tek taraflı gördükleri coğrafya bilgisine çareler bulmaya çalışmıştır. Böylece, baskı altındaki grupların ya da yerli halkların savunucuları haline gelmişlerdir. Başkaları ise insanlık tarihinin coğrafi açıdan tarihsel materyalist bilimini kurmaya yardım etmeye ve tabi durumdaki insanların, sınıfların, grupların kendi tarihlerini daha fazla kontrol edebilmeleri ve şekillendirmek için güce sahip olmalarına yardım edecek bir bilgi yaratmaya çabalamıştır.

1960'larda pozitivistimin güvenilirliğine ilişkin kuşkular oluşması, radikal ya da Marksist bir gelenek yaratmaya ilişkin daha doğrudan çabalarının da önünü açmıştır. Coğrafyacılar, avantaj ve dezavantajların tuhaf bir karışımıyla karşı karşıya kaldılar. Küresel ve sentetik olmakla birlikte farklı doğal ve toplumsal ortamlarda toplumsal yeniden üretim ve yaşam şekilleriyle ilgilenen eski usul coğrafya, tarihsel materyalist yaklaşımlara uygundu. Fakat ona yön veren, imparatorluğun ideolojisine bağlı ya da kendini fiilen milli çıkarların hizmetine adanmış yerleşik düşünürlerdi. Bu

eski kafalı geleneğin için radikal bir element gizliydi. Reclus (1982) ve Kropotkin (1989), kendi ortak toplumsal endişelerini dile getirmek için on dokuzuncu yüzyılında sonunda anarşi ve coğrafyayı bir araya getirdiler. Daha yakın zamanda, Owen Lattimore (1962) ve Keith Buchanan (1970) gibi yazarlar dünyayı süper güçlerin değil yerel halkların perspektifinden sunmaya çalıştılar (*From China Looking Outwards* – Çin’den Dışarı Bakmak, tipik bir Lattimore başlığıdır). Özellikle Soğuk Savaş ve McCarthyilik (Newman) döneminde, bu yaklaşımdaki düşünürlerin etkili bir şekilde bastırılması, sonrasında birçok ilerlemeci coğrafyacının kendi toplumsal endişelerini “pozitivist kalkan”ın sözde yansızlığı arkasından dile getirmesine sebebiyet verdi. Bu sebeple, 1960’lardaki temel tartışma eksen, pozitivist kalkanın arkasından toplumsal dertlerin uygun bir şekilde dile getirilip getirilemeyeceği ya da bu kalkanın aslında ilk görüşte görüldüğü kadar yansız olup olmadığı idi.

1960’ların sonunda, coğrafyadaki radikal ve Marksist atılım o dönemler son derece hâkim olan pozitivism içindeki ideoloji ve pratiğin bir eleştirisi üzerine yoğunlaştı. (Quaini, 1982) Pozitivist kalkanın içine girmeye ve içinde saklı olan sınıf önyargılarını ve saklı önermeleri açığa çıkarmaya çalıştı. Pozitivizmi, en kötü halinde, insanların nesneler gibi kontrolüne ve manipülasyonuna adanmış, en iyi halinde ise vesayetçi bir iyilik gösterebilecek burjuvanın materyal bilinçliliğinin bir dışavurumu olarak gördü. Toplumsal kontrol ve sermaye birikimini kolaylaştıracak kentsel ve bölgesel planlamacılık prosedürlerinde, emperyalist çabalarda coğrafyacıların oynadıkları rollere saldırdı. Birçok coğrafi metinde bulunan etnosantrizmi, seksizmi, ırkçılığı ve düz siyasi önyargıları sorguladı.

Ama eleştirenler aynı zamanda coğrafi düşünceyi ve pratiği yeni bir surette yaratmak zorundaydılar. Marksizm (Peet, 1977; Quaini, 1982), anarşizm (Breitbart, 1979; 1981; Quaini, 1982); yandaşlık (Corey, 1972); “coğrafi keşifler” (Bunge, 1977) ve hümanizm (Levy ve Samuels, 1978) alternatif arayanlar için bir tür toplanma noktaları oldular. Bu durumda, hepsi coğrafyanın kendi projelerini ilgilendiren taraflarını tanımlamak ve tutmak zorunda kaldılar. Haritalama, enformasyon kodlama ve kaynak dökümü analizleri gibi daha sıradan teknikler, coğrafi pratiğin herhangi bir şekilde yeniden kurulması için zorunlu değilse de geri alınabilir göründü. Problem, onları saf pozitivist sunumlarından çıkarmak ve

başka bir çerçeveye dâhil etmekti. Burjuva coğrafyacıları da uzun süre farklı insanların kendi fiziksel ve toplumsal manzaralarını, kendi ihtiyaçları ve isteklerinin bir yansıması olarak oluşturduklarını anlamaya çalıştılar. Aynı zamanda, farklı toplumsal grupların (çocuklar, yaşlılar, sosyal sınıflar, bütün kültürler), kendi deneyimlerine, konumlarına ve geleneklerine dayanan farklı ve çoğu zaman birbiriyle uyumsuz coğrafi bilgi formlarına sahip olduklarını gösterdiler. Bu fikirler de yeni coğrafya pratiği temelinde geri alınabilir görünüyor. Tarihsel ve kültürel coğrafyacılar, zaman aracılığıyla mekânsal bütünleşme, bölgesel dönüşüm ve değişen coğrafi düzenleme süreçlerine dikkat ettikleri ölçüde önemli ham materyal sundular.

Baştaki beceriksizlikler ve arayışlardan, coğrafya için, temelleri gelecekte olan ancak yine de kapsamı bakımından orijinal ve nefes kesici yeni bir ajanda ortaya çıktı. Bu ajanda, pratikte çoğunlukta hayal kırıcı olmasına rağmen canlandırıcıydı. Materyal ortamların (fiziksel ve toplumsal) faal inşası ve dönüşümüne ilişkin çalışmalar, bu faaliyetler bağlamında coğrafi bilginin üretimi ve kullanımına dair eleştirel düşünce ile birlikte temel ilgi alanı haline gelebildi. Burada odak noktası, insanların (ve coğrafyacıların) hem doğal hem de toplumsal çevrelerini değiştirerek kendilerini değiştirdikleri *oluş* (becoming) süreciydi. Hümanistler için, bu oluş süreci, Heidegger ya da Husserl'in felsefi lensleri aracılığıyla dinsel ya da seküler bir şekilde görülebilirdi. Marksistler, Marx'ın insan emeğini, insanların dış dünyaya etki edip değiştirirken aynı zamanda kendi doğalarını da değiştirdikleri bir süreç olarak tanımlamasının ötesine bakmak zorunda değillerdi. (Marx, 1967: 177) Anarşistler, "insan türü, bilinçli hale gelen ve kendi için sorumluluk alan doğadır" düşüncesini ortaya atan Rec-lus'a başvurabilirlerdi. (1982: vol. 1, s.106) Faal bir şekilde yandaşlığa soyunmuş olanlar ise toplumsal dönüşümün süreçlerinin içinde olduklarını hissedebilirlerdi.

Bu yeni ajandadaki ortaklık, sürekli olarak iştirakçilerin birbirini kötülemesi ile maskeleniyordu, yine de derdin ortak merkezine dair soru olması mümkün değildi. Fakat pozitivist bir tepkinin ezici eleştirel sessizliği altında ezilmiş ve bu ajandanın uygulamasını engelleyen ve erkenden ortadan kalkması tehdidi yaratan daha derin problemler vardı. Problemler, kısmen mesleğin dışındandı. Deney yapmayı, yeniliği ve entelektüel tar-

tışmayı desteklemeyen ve itaatsiz akademisyenleri güçlü özel çıkarlar tarafından tanımlanmış daha dar temelli anlık ve pratik dertlerle terbiye etmeye çalışan toplumsal bir durumun ürünüydü. Ama problemler, aynı zamanda içerdendi. Cemaat savunucuları, eğer bir cemaatin kazancı diğerinin kaybıysa “doğru ya da yanlış cemaat” duruşunu meşrulaştıramazlar, çevrecilerin mantıklı bir şekilde istihdam sonuçlarından bihaber ilerleyemeyecekleri gibi. Hümanistlerin -eğer narsistik radikal öznelciliğin tuzağına düşmek istemiyorlarsa- işsizlik, enflasyon, paranın gücü gibi makro problemlerle uğraşmak için aktör ve yapı kuramından daha güçlü kuramlara ihtiyacı var. Anarşistler, ekolojik ve cemaatsel kaygılara duyarlı olsalar da, kapitalizmin devlet gücüyle ilişkili dinamiklerini anlayabilmek için sosyal teoriden yoksunlar. Marksistler güçlü bir teoriyle geliyor olmalarına rağmen, ekolojik meselelerle ya da mekân ve yerin özellikleri içinde bireylerin ve toplumsal grupların çok farklı aktiviteler barındırmasının en önemli mesele olduğu konularla başa çıkmakta zorlanıyorlar.

Eksik olan net bir bağlam, referans oluşturacak bir teorik çerçeve ve son olarak günümüzde toplumsal, ekonomik ve siyasi hayattaki küresel yeniden yapılanma süreçleri ile belirli zamanlarda ve belirli yerlerde bireylere, gruplara, sınıflara ve cemaatlara ne olduğunun ayrıntılarını aynı anda yakalayacak bir dildir. Pozitivist kalkanın sağladığı güvenliğin arkasından kaçanlar, coğrafya içindeki siyaset bilimini bozdular ve vicdan ile bilinçliliğin özgürce oynamasına izin verdiler. Yine de, birbiriyle çelişen mesajlardan oluşan gerçek bir kakofoni yarattılar ve ortak kaygıları dillendirecek ortak bir dil tanımlamayı becerememiş çok sesli bir koro oldular.

Pozitivist bir bilimin güvenliği ile nihilist çözülmenin arasında, bizleri tamamen kuşatmış bu toplumsal dönüşümü şekillendirmede ilerlemeci, yaratıcı ve çok önemli bir rol oynayabilecek bir entelektüel disipline, canlandırılmış bir coğrafyaya, giden yol yatmaktadır. Bu geçişin nasıl müzakere edileceği ise *bu sefer, bizim* ikilemimizdir.

Coğrafyanın Mevcut Durumu

Coğrafya, coğrafyacılar bırakılamayacak kadar önemlidir. Ancak, generallere, politikacılara ve şirket yöneticilerine bırakılamayacak kadar

da hayatidir. “Uygulamalı” ve “ilişkili” coğrafya kavramları hizmet edilen amaçlar ve çıkarlarla ilgili sorular yaratır. Kendimizi satmamız ve şirketlere yaptığımız coğrafya, *onların* coğrafyasının -toplumsal eşitsizlik ve kaynak jeopolitik gerilimlerle yarılmış bir beşeri manzara- yapımına doğrudan katılmaktır. Kendimizi hükümete satmak, rekabet halindeki iddialar ve kronik güç dengesizliklerinin dünyasında mitsi bir “kamu çıkarı” bataklığında kaybolmak anlamında gelen daha belirsiz bir girişimdir. Cüzdanımızın iplerini kontrol edenler için ya da güç koridorlarında popüler olmasalar bile, haklarından mahrum olanların (ki konu jeopolitik strateji oluşturmaya, örtülü operasyonlara, nükleer stratejiye ya da faiz olanlarına gelince hepimiz) sesleri bizim yapacağımız coğrafya aracılığıyla duyulmalıdır. Coğrafya, en yüksek teklifi verene meta gibi satılan personel ve bilgi üretiminden çok daha fazladır.

Yapacağımız coğrafya halkların coğrafyası olmalıdır. Sahte evrenselliklere, ideallere ya da iyi niyetlere dayanan bir coğrafya değil, yirminci yüzyılın değişen fiziksel ve toplumsal manzaraları içerisinde rekabet, dayanışma ve mücadelenin karmaşık örgüsünü samimi bir şekilde yansıtan, ideolojiler ve önyargılarla oldukları gibi yüzleşen, dünyevi çıkarları ve iddiaları yansıtan daha dünyaya dair bir girişim olmalıdır. Dünya, istediğimiz gibi değil olduğu gibi anlaşılmalı, analiz edilmeli ve yansıtılmalıdır: Güçlü ve çatışmalı toplumsal yeniden üretim süreçlerinin aracılık ettiği insani korkuların ve umutların materyal dışavurumu.

Böyle bir halkların coğrafyası popüler bir temele sahip olmalı, popüler vicdanın kaynağına giden derin köklerle gündelik hayatın kumaşına geçirilmelidir. Ama aynı zamanda, iletişim kanalları açmalı, dar görüşlü dünya görüşlerini çürütmeli ve devletin ya da hâkim sınıfların gücünün üstüne gitmek ve temelinden sarsmak zorundadır. Ortak çıkarların materyal temelini belirleyerek ortak anlayışların önündeki bariyerleri delip geçmelidir. Böyle bir materyal temelin bulunmadığı yerlerde, dürüstçe oradan akan eşit ve çelişen hakların çatışmasını dile getirmeli ve tanınmalıdır. Çelişen haklar, çekişen taraflar arasındaki güç denemeleri sonucu çözüme ulaştığı derecede, disiplinimizdeki entelektüel güç, içindeki çelişen hak kavramlarını içselleştirme pahasına bile olsa, bilinçli bir şekilde kullanılması gereken etkili bir silah haline gelir. Yaptığımız

coğrafya çalışmaları, yeni coğrafi alanlar doğuran çatışmalı toplumsal süreçler bütünüdür. Vazgeçilmez bir parçasıdır.

Coğrafyacılar yansız olamazlar. Fakat bilimsel özen, doğruluk ve dürüstlüğe doğru mücadele verebilirler. İki sorumluluk arasındaki farkın anlaşılması gerekir. Aynı dünyaya farklı birçok pencereden bakılabilir, ancak bilimsel doğruluk baktığımız pencereden gördüğümüzü tam olarak kaydetmek ve analiz etmektir. Çin'den dışarıya bakarken ya da alt sınıfların yukarıya bakışından görünen manzara Pentagon'daki ya da Wall Street'tekinden çok farklıdır. Fakat her görüş, içsel bütünlülük ve güvenilirlik açısından değerlendirmeye tabi olan ortak bir söylem çerçevesi içerisinde sunulabilir. İşte ancak bu şekilde, yanlış çatışmanın sayısız yüzü bertaraf edilir ve çelişen haklar ve iddiaların gerçek yapısı görünür olur. Ve ancak bu şekilde, yaptığımız coğrafyanın, çağımızın mücadelelerinde kullanıldığından ve istismar edilmediğinden emin olabiliriz.

Bu durumda, coğrafyanın entelektüel görevi, çelişen hakların ve iddiaların doğru bir şekilde temsil edilebileceği ortak bir dil, ortak referans çerçeveleri ve teorik anlayışlar kurmaktır. Pozitivizm, tarafsız olma konusundaki sahte iddiaları nedeniyle, objektif materyalizmden kaynaklan kendi erdemlerinin altını oymaktadır. Çoğunlukla, tarihsel materyalizm, daha uygun olmasına rağmen, dünyaya açılan pencereleri ışığa kapatan ve ödün vermez objektif materyalizmin yerine sübjektif bir şekilde tasarlanmış siyasi fanteziyi koyan bir tür siyasi doktrinin katılıkları arasında esir kalır. Bu koşullar altında, açıklamak ve teorileştirmek için bir ortak söylem kurmak zor bir işe dönüşür.

Fakat son yıllarda oluşan bu entelektüel birikimin kendisi, bir potansiyel olarak coğrafyacıların katkısını elzem kılar. Örneğin, mekân, yer, mahal, ortam gibi kavramların herhangi bir sosyal teoriye katılması, teorinin merkezi önermeleri üzerinde hissizleştirici bir etki yaratır. Tam rekabet kavramıyla çalışan mikro ekonomistler, sadece mekânsal tekel bulurlar. Makro ekonomistler, ne kadar fazla ekonomi varsa o kadar çok merkezi banka olduğunu ve onların arasındaki özgün ticaret ilişkilerinin akışını bulurken, sınıf ilişkilerine bakan Marksistler mahalleler, cemaatler ve milletler bulur. Marx, Marshall, Weber ve Durkheim'in hepsinde ortak olan şudur: zamanı mekânın önünde tutarlar ve mekânla ilgilen-

dikleri durumda ise mekânı sorunsuzca tarihsel eylemin sahası olarak görmeye eğilim gösterirler. Herhangi bir disiplinden gelen toplum kuramcıları coğrafi kategorilerin ve ilişkilerin anlamını sorguladıkları zaman iki şey olur. Teorilerine o kadar çok ad hoc (geçici) ayarlama yapmak zorunda kalırlar ki, teorileri tutarsızlıkla parçalanır ya da kuramsal geometriden türemiş bir tür dil uğruna teorilerini terk etmek zorunda kalırlar. Mekânsal kavramların toplumsal kurama sokulması daha başarılamamıştır. Yine de, coğrafi düzenlemelerin, süreçlerin ve ilişkilerin materyalliklerini göz ardı eden bir toplumsal teorinin geçerliliği yoktur. (Giddens, 1981; Gregory ve Urry, 1984)

Öyleyse, teoriyi terk etmenin, mekânın ve anın sözde tikelliklerine geri çekilmenin, naif ampirisizme dönmenin ve durumlar kadar geçici teoriler üretmenin cezp ediciliği bulunmaktadır. Bu durumda, ortak dilin anlaşmaları ile korunanlar dışında, iletişimin bütün olasılıkları çöker. Ortak dilin muğlâklıkları teori kılığına girer ve teorinin kendisi muğlâk anlamlar batağında kaybolur. Muğlâklık, uzlaşmaz ve katı ortodoksluğa tercih edilebilir ama bilim için bir temel oluşturamaz. Açık ve kesin teoriden geri çekiliş, gelecekteki coğrafyaların inşasında bilinçli ve yaratıcı müdahaleler yapmanın zorlu görevinden de geri çekiliştir. O zaman, coğrafya ve sosyal teorinin bağlantı noktası, yeni dünya tahayyülleri ve aktif müdahale olasılıklarının oluşumu için çok önemli alevlenme noktalarından biridir.

Coğrafya ve sosyal teori arasındaki bu gerçek ve fazlaca yüklü entelektüel ikilemlerin çözülmesinin siyasi sonuçları çok fazladır. Örneğin, hem coğrafya tarihi içinde hem de siyasi açıdan Marksist ve anarşist perspektifler arasındaki çatışmayı düşünün. İkisi de coğrafyacı olan Rec-lus ve Kropotkin kendi çalışmalarının ortaya çıkardığı çevre, cemaat, kültür ve yaşamların gözle görülür çeşitliliğinden etkilenmişlerdi. Bu çeşitliliğe saygı duymuş ve dünya haklarını, özerk ve kendi kendini yöneten topluluklardan oluşan bir tür geniş federasyona bağlayarak bu çeşitliliği bir siyasi proje ile korumaya çalışmışlardı. Bu, alternatif bir toplumun nasıl görünmesi gerektiğine dair oldukça merkez-siz ve tamamen coğrafi bir görüş ortaya çıkmasına sebep oldu. Ve işçinin özyönetimi, toplum kontrolü, ekolojik duyarlılık ve bireye saygıyı dert edinen bir siyasi geleneğin gelişmesine yardım etti. On dokuzuncu yüzyıl coğ-

rafyasındaki radikal itkinin Marksizm'den çok anarşizm içinden dile getirilmesi bir tesadüf müdür? Yer, ekoloji, ortam gibi meselelere ve coğrafi hususlara olan hassasiyet anarşist görüşü hala çekici kılıyor. Ancak, bu görüş çok ciddi bir kusur taşımaktadır: kapitalizmin dinamiklerine ilişkin güçlü bir teoriden yoksundur. Reclus (1982) son çalışmasında, çok saygı duyduğu büyüleyici coğrafi çeşitliliğin sermayenin homojenleştirici birikim ve dolaşım çarkında ezildiğini ve süpürülüp atıldığını kabul etmiştir. Bu deneyimin evrenselliği, kapitalizmin dinamiklerine dair Reclus'un kurduğundan çok daha güçlü evrensel anlayışlardan çıkan küresel bir siyasi cevap gerektirir. Reclus'un siyasi görüşü ve entelektüel katkısı bu temel eksiklikten dolayı zayıflamaktadır. Marx, kendi açısından, coğrafi çeşitliliği "gereksiz bir pürüz" olarak dışlama pahasına sosyal teorik gücün tepe noktasında bulunur. (1967: vol.2, s. 470, aynı zamanda Bölüm 13) Bu tepe noktadan, proletaryanın evrensel bilinci ve dayanışmasına dayanan evrensel bir sınıf mücadelesinin siyasetini ortaya atabilir. Şüphesiz, Marx çoğunlukla hem pratiğinde hem de teorisinde mekân ve yerin önemini kabul eder (İngiliz ve İrlandalı işçi sınıflarının çıkarları arasındaki tezatlık, teorik çerçevesinde şehir ve kır, iç ve dış dönüşümler vb. arasındaki tezatlıkla paralellik gösterir). Ancak, bunlardan hiç biri zamana ilişkin güçlü ama mekâna ilişkin zayıf teorik formlere detaylıca dâhil edilmemiştir. Siyasi görüşü ve teorik katkısı, düşüncesinde sistematik ve özel olarak bir coğrafi boyut kurmaktaki başarısızlığından dolayı etkisini yitirir. Lenin ve emperyalizm teorikçilerinin düzeltmeye çalıştığı "hata" buydu. Onlar, Marksist gelenek içine alternatif bir retorik olasılığı yarattılar. Bu retorığın içinde merkezler çevreleri sömürüyordu, birinci dünya üçüncü dünyayı kendine tabi kılıyordu ve kapitalist güçler korunan mekânların (pazarlar, iş gücü, hammaddeler) tahakkümü için yarışıyorlardı. İnsanlar bir yerde sömürüyor ve başka bir yerde bunlara karşı mücadele ediyorlar. Mekânsal yapıya verilen bu plansız imtiyazlar, sömürü kavramının yeniden tanımlamaya teşvik etti. Ancak bu tanımlar, Marx'ın kapitalizmin dinamiğinin bir sınıfın diğerini sömürmesiyle güçlendiği iddiası ile çok da uyumlu değildi. Bu sebeple, Marksizm-Leninizm'in teorik temelleri ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, ulusal mesele, bir ülkede sosyalizmin gerçekleşmesi için ihtimal-

ler, siyasal pratikte coğrafi âdemi merkezîyetçiliğin önemi hakkında sert tartışmalar ateşleyerek, muğlaklaştı. (Davis, 1978; Harvey, 1983; Lenin, 1963; Luxemburg, 1976)

Anarşistler ve Marksistlerin (ya da Marksistler arasındaki bölünmelerin) arasındaki ayrışmaya dair coğrafi sorulara olan yaklaşımlarından çok daha fazlası vardır. Ancak, Marksistler prensipte coğrafi eşitsiz gelişmenin önemini kabul ederken, güçlü sosyal teorilerin içine mekânı dâhil etmekte ya da yer ve bölge konusunda hassasiyet geliştirmekte zorlanmışlardır. Anarşist yazın bu hassasiyetle doludur ancak teorik ve siyasi bütünlükten yoksun olduğu için önemini yitirir.

Bütün bunlar, ilgi çekici ama bir o kadar da gereksiz şu düşüncüyü uyandırır: Marx daha iyi bir coğrafyacı ve anarşistler daha iyi sosyal teorisyenler olsalardı, siyasi ve düşünsel dünyamız neye benzerdi? Bu retorik soru, coğrafi hassasiyetler ve anlayışlarla tarihsel materyalizm geleneği içinde tanımlanmış genel sosyal teorilerin etkisini birleştirmeye adanacak teorik bir projenin güncel ve siyasi öneminin altını çiziyor. Böyle bir teorik proje zor bir akademik egzersizden çok daha fazlasıdır. Sosyalizme geçiş için olasılıklar hakkında düşünmemizin temelini oluşturur.

Tarihsel Materyalist Bir Manifesto

Şimdi bizi bekleyen görevleri açıkça belirleyebiliriz. Yapmamız gereken:

1. Önyargıdan kurtulmuş fakat gerçek çatışmalar ve çelişkilerle ilgili kafa yoran, ortak anlayışlar ve iletişim için yeni kanallar açabilen popüler bir coğrafya kurmak
2. Güçlü özel çıkarlardan ya da kısıtlamadan muaf ancak kavramsal-laştırmasında fazlasıyla demokratik bir uygulamalı hakların coğrafyası yaratmak
3. Bilimsel doğruluk ve yanlılığa ilişkin ikili bir metodolojik bağlılığı kabul etmek
4. Tarihsel materyalist gelenekten çıkan genel sosyal teorilere coğrafi hassasiyetleri dâhil etmek
5. Tarihsel ve coğrafi açılardan kapitalizmden sosyalizme geçişi kabul eden bir siyasi proje tanımlamak.

Coğrafyacılar olarak, kolektif çabalarımız aracılığıyla, kendi tarih ve coğrafyamızı yaratmaya yardım edecek güce sahibiz. Bunu kendi seçimlerimizin tarihsel ve coğrafi koşulları altında yapamayacağımız kesin. Kısmen, rolümüz hali hazırda var olan coğrafyanın ve hali hazırda elde edilmiş bir tarihin ağır yükü ile dayatılan sınırları keşfetmektir. Ancak, aynı zamanda, radikal bir yol gösterici vizyon tanımlamalıyız: materyal gereklilik ötesinde özgürlük alanlarını araştıran, içinde çatışan çıkarların karşılıklı saygısı ve özgürlük fikriyle kendi coğrafyalarını ve tarihlerini yaratacak güce sahip sıradan insanların olduğu yeni toplum türleri yaratmaya izin verecek bir görüş. Eğer günümüz kapitalizminin izlediği yola dair analizim doğru ise, tersi bir yol sınıf baskısı, devlet baskısı, gereksiz maddi yoksunluk, savaş ve insani olanın inkârına direnen güncel coğrafyayı sürdürmektir.

BÖLÜM 7

Kapitalizm: Parçalanma İmalathanesi

New Perspective Quarterly'de yayınlanmıştır, 1992.

Son zamanlarda batı dünyasındaki dönüşüme dair tarihi-coğrafi anlatının ana motifi sermaye birikimi dürtüsüydü, görünen o ki bu dürtü bütün dünyayı yirmini birinci yüzyıla taşımaya kararlı. Geçen 300 yıl boyunca dünyanın politikasını, ekonomisini ve ortamını yeniden şekillendirmek için iş başında olan temel güç de sermaye birikimi dürtüsüydü. Tek iş başında olan para harcamak ve daha fazla para kazanmak üzerine kurulmuş bu süreç değildi pek tabii, ancak bu duruma yakından bakmaksızın geçmiş 300 yıl içinde meydana gelen toplumsal değişimleri anlamak çok zor.

Çağdaş tarihi materyalizm toplumsal, ekonomik ve politik değişim üreten temel sermaye birikimi süreçlerini dikkatle inceleme altına almak ve bu değişimlerin nedenlerini ve nasıllarını anlamak vasıtasıyla tecrit etme çabasındadır. Asıl odak noktası şeylerden ve olaylardan çok *süreçlerdedir*. Bunu bir çömlekçinin torna üzerinde çalışmasını izlemeye benzetebiliriz: Süreci tanımlamak belki çok kolaydır, ancak sonuçlar biçim ve büyüklük açısından son derece değişkendir.

Ne var ki, basit bir sürecin iş başında olduğunu söylemekle kastedilen her şeyin sonunda tıpatıp aynı görüneceği değildir; olaylar kolaylıkla tahmin edilebilir ya da her şeyin sırf bu süreçle ilişki kurularak açıklanabileceği manasına da gelmez. Sermaye birikimi dürtüsü sayesinde Los Angeles, Edmonton, Atlanta ve Boston gibi çeşitli şehirler yaratılabilmiş, Atina, Roma, Paris ve Londra gibi kadim şehirlerse (her ne kadar birbirinden çok farklı şekillerde olsa da) bilinen hallerinden bambaşka bir niteliğe kavuşmuştur. Aynı şekilde -insanların kâr etmek için yeni yollar

bulmak söz konusu olduğunda sınır tanımayan pratik zekâsını yansıtan sonsuz bir taktik çeşitliliğinin sonucunda ortaya çıkan- yeni ürünlerin, yeni teknolojilerin, yeni yaşam stillerinin, yeni seyahat etme biçimlerinin ve yeni sömürülecek mekânların dur durak bilmeksizin peşine düşülmesinin de yolunu açan bu dürtü oldu. Kısacası, kapitalizm daima fark üretimiyle büyüye gelmiştir.

Yine de, sermaye birikimi oyununu yönlendiren kurallar görece basit ve bilinebilirdir. Kapitalizmin amacı ekolojik, sosyal ya da jeopolitik sonuçlar ne olursa olsun büyüme (hatta 'kriz'i düşük hızda büyüme tabiriyle tanımlıyoruz); daima teknolojiye ve yaşam tarzlarındaki değişimlerle ilgili olagelmıştır ('ilerleme' olmazsa olmazdır) ve her zaman çelişiklere gebedir (sınıf ve diğer mücadele biçimleriyle doludur).

Her şeyden öte, kapitalizm güvensizlik üretir: Hiçbir zaman istikrarlı değildir ve daima krize meyillidir. Kapitalist krizlerin meydana geliş ve sona eriş hikâyeleri, bana göre, tarihimizi anlamak için esas teşkil etmektedir. Sermaye birikiminin kurallarını anlamak, tarihimizin ve coğrafyamızın neden bu biçimleri aldığını anlamaya yardımcıdır.

Parçalara Tapınma

*Postmodernliğin Durumu'*nda bu türden bir düşünce biçimiyle gelişmiş kapitalist dünyada son zamanlarda meydana gelen ekonomik ve kültürel değişimleri açıklamaya çalışmıştım. Postmodern düşüncenin tarih içinde sistematik ya da genel olan her şeyi inkar etmeye ve tutarlılık kriterinin hiçbir önemi yokmuşçasına bütün imgeleri ve düşünceleri birbirine karıştırma eğilimde olduğunu fark ettim. Ayrılık, parçalanma, geçicilik, farklılık ve şimdilerde sık sık (benim ötekiler için ya da hatta belki de ötekiler hakkında konuşma hakkım olmadığını, konuşacak olursam da onları kendi muhayyilemden 'inşa ettiğimi' belirtmek için kullanılan tuhaf bir terim olan) 'ötekilik' şeklinde karşımıza çıkan şeyi vurgulayan bir düşünce biçimiydi.

Dahası, bazı postmodern kuramcılar dünyanın bilinebilir olmadığını, çünkü hakikati tesis etmenin kesin bir yolu olmadığını savunuyordu. Onlara göre hakikati biliyormuş gibi yapmak, daha da kötüsü, bir tür 'evrensel hakikat' e tutunmak bile çalışma kamplarının, soykırımların ve başka toplumsal felaketlerin müsebbibiydi. Ümit edebileceğimizin en

iyisi, her şeyi kendi çoklu ve farklı biçimleri dahilinde gelişmeleri için kendi haline bırakmak, mümkün olan her yerde ittifak peşinde olmak fakat sözümona evrensel çözümlerin ya da ortada genel, bilinebilir hakikatler varmış gibi davranmanın önüne geçmek, diye düşünüyorlardı. Bu düşünce biçimi mimarlığa da taşındı, sanata, popüler kültüre, yeni yaşam biçimlerine ve toplumsal cinsiyet politikalarına da.

Bütün bunların, özellikle de heterojenlik, çeşitlilik ve toplumsal cinsiyet, sınıf, ekoloji gibi meselelere dair endişelerin çoklu bir biçimde örtüşmesindeki vurgunun taze bir bakış getirdiği yadsınamaz. Ancak postmodernizmin onca methettiği bu heterojenlik biçiminin nasıl olup da örneğin dünyanın sadece toplumsal farklılık ve heterojenlik üzerinden büyümekle kalmayıp aynı zamanda bunları bilfiil üreten sermaye birikimi sürecini kavramak suretiyle bilinebileceği düşüncesiyle çeliştiğini anlamakta zorluk çekiyordum.

Postmodern Zümrüdüanka

Kültürel duyarlıktaki bu kayma, 1973-75 arasındaki kapitalist krizin ardından kapitalizm örgütlenmesinde oldukça radikal bazı değişimlerle koşut gittiğinden, postmodernizmin kendisinin sermaye birikimi sürecinin bir ürünü olduğunu ileri sürmek bile akla yatkın geliyordu.

Örneğin, 1973'ten sonra işsizlik ve iş güvensizliği tırmanıp ekonomik büyüme durgunlaştıkça, reel ücrette bir ilerleme olmadıkça ve reel üretim faaliyetlerinin yerine peş peşe gelen sanayisizleşme dalgalarını telafi etmek üzere ikameleri bayrağı devraldıkça, işçi sınıfı politikalarının da savunma durumuna geçtiğini örüyoruz. Şirket evliliklerinin had safhaya ulaştığı, kredilerin çığıından çıktığı ve şu an bedelini ödemekte olduğumuz daha başka birçok aşırılığın sahne aldığı 1980'ler, refah devletinin yavaş yavaş etkisini kaybettiği, *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) anlayışının ve çok muhafazakâr politikaların yükseldiği bir dönem için hayati önem taşıyan tek hareketlilikti. Reagan-Thatcher yıllarına bireycilik, hırs ve müteşebbis ruh damgasını vurdu. Dahası, 1973 krizi kâra dönüştürülebilecek yeni ürünler, yeni teknolojiler, yeni yaşam biçimleri ve yeni kültürel ilginçlikler bulabilmek için çılgıncasına bir arayışı da ateşledi. Ayrıca bu yıllar, Avrupa ve Japonya'nın ekonomik ve finansal piyasaların egemen gücü ABD'yle boy ölçüşmesiyle uluslararası iktidar

ilişkilerinin de radikal bir biçimde yeniden örgütlendiği bir dönem oldu.

Genel olarak eski tarz sermaye birikiminden yeni bir tarza geçilmesini ben bunu Fordizm'den (bant üzerinde seri üretim, kitle siyaseti organizasyonu ve müdahaleci refah devletinden) esnek birikime (niş piyasa arayışı, adem-i merkeziyet ile birlikte üretimin farklı mekanlara yayılması, ulus-devletin müdahaleci politikaları bırakmasıyla birlikte serbestleşme ve özelleşmeye) geçiş olarak okuyorum. Bu nedenle kapitalizmin geçirdiği dönüşümün postmodern düşünme ve hareket etme biçimlerinin revaçta olmasını sağlayacak koşulları ürettiği fikrini savunmak bana oldukça makul görünmüştü.

Zaman-mekân Sıkışması

Ancak eşzamanlılıkta bir neden-sonuç ilişkisi aramak daima tehlike barındırdığından, iki eğilim arasında bir çeşit bağlantı aramaya koyuldum. En uygun olduğunu düşündüğüm bağlantı zaman ve mekân arasındakiydi. Sermaye birikimi daima üretimi artırmanın peşinde olmuştur (üretim süreçleri, pazarlama ve kambiyo işlemlerindeki teknolojik yeniliklerin tarihini düşünün), mekânsal bariyerleri azaltmaya yarayan ulaşım ve iletişim alanlarındaki devrimlerle ilgilidir (tren yolu, telgraf, radyo ve otomobil, uçak taşımacılığı ve telekomünikasyon).

Zaman ve mekân deneyimi belirli aralıklarla köklü değişimler geçirmiştir. 1970'ler civarından bu yana bu köklü dönüşümün özellikle çok muazzam bir örneğine şahit oluyoruz: telekomünikasyon; yüklerin uçakla taşınması; otoban, tren yolu ve okyanus üzerinden konteynırların nakliye edilmesi; vadeli işlemler piyasalarının gelişmesi; elektronik bankacılık ve bilgisayar ortamında yürütülen üretim sistemleri. 'Zaman-mekân sıkışması' olarak adlandırdığım çok etkili bir safhadan geçmekteyiz: Dünya bir anda çok daha küçük gelmeye başladı, toplumsal eylem üzerine düşünebileceğimiz zaman ufukları daha da kısaldı.

Kim olduğumuza, nereye ait olduğumuza ve yükümlülüklerimizin neyi kapsadığına -kısacası, *kimliğimize*- dair duyumuz, mekân ve zaman içindeki konumumuza dair duyumuzdan son derece etkilenir. Diğer bir deyişle, kimliğimizi çoğunlukla mekân (*buraya* aitim) ve zamana (*bu benim biyografim, benim tarihçem*) göre konumlandırırız. Kimlik krizleri (Benim bu dünyadaki yerim ne? Nasıl bir geleceğim olabilir?)

zaman-mekân sıkışmasının zorlu safhalarında ortaya çıkar. Üstelik son zamanlarda içinde bulunduğumuz safhanın kim ve ne olduğumuza dair duyumuzu ciddi bir biçimde sarstığını, bu nedenle de genel bir temsil krizinin, kendini çağdaş dünyada öncelikle postmodern düşünce biçimlerinde gösterecek bir krizin meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmek de bana makul görünüyor.

Gelip geçiciliği kültürel üretim için arzu edilen bir nitelik olarak kabul etmek, örneğin, 1973'ten sonra gelişen birikim krizine tepkinin bir kısmı olarak evrim geçiren moda ile üretim tasarım ve tekniklerindeki hızlı değişimlerle de uyum gösterir.

İşin ilginç, öteki hızlı zaman-mekân sıkışması safhalarına dönüp baktığımızda (Avrupa'da 1848 sonrası dönem, örneğin I. Dünya Savaşı zamanı ve hemen öncesi) sanat ve kültürel faaliyetlerde de benzer hızlı değişim safhaları bulunduğunu görürüz. Bundan postmodernizmin yükselişi ve yeni sermaye birikimi biçimlerinin ürettiği yeni mekân ve zaman deneyimleriyle ilişkisi hakkında genel bir yoruma ulaşabileceği sonucunu çıkarıyorum.

Ancak, yine de, bir uyarıda bulunmak istiyorum: Bunu söylemekle kastettiğim, her şeyin yalnız belirlenimci (deterministik) olduğu değil. Yinelememde fayda var, kapitalizm aynı zamanda ürettiği heterojenlik ve farklılık sayesinde gelişir, fakat sadece belirli sınırlar içinde.

Niş Piyasalar

Postmodernizmin genel olarak sermaye birikiminin daha fazla gelişmesine engel teşkil ettiği doğru değildir. Tam aksine, postmodernist eğilim yeni alanların ve yeni kar elde etme biçimlerinin gelişmesi için mükemmel bir araç olmuştur.

Parçalanma ve gelip geçicilik, örneğin yeni ürünlere yönelik hızla değişen niş piyasaları keşfetmek için fırsatlarla dolu bir dünyanın kapılarını açtı. Ancak bu gerçekliğe tarihsel materyalist bakışta herhangi bir köklü değişiklik olduğu anlamına gelmiyor; tarihin itici gücünün ekonomi değil de kültür olduğu bir değişimden söz edilemez. Bana kalırsa bu türden bir bakış olanları yanlış temsil etmekten öte yanlış yorumlamak anlamına gelir.

Marx, ne türden bir üretim söz konusu olursa olsun öncesinde hayal gücünün çalıştırılması gerektiği düşüncesindeydi. Ona göre üretim daima insanların arzularının, amaçlarının ve niyetlerinin belirli bir amaç uğrunda seferber edilmesi idi. Endüstriyel kapitalizmdeki sorun, çoğu insanın bu sürece dahil olmasının engellenmesi idi: Yalnızca seçilmiş belirli kişiler hayal edip tasarlama ayrıcalığına sahipti ve bütün kararları onlar veriyor, işçilerin eylemlerini düzenleyen teknolojileri de onlar kuruyordu, dolayısıyla nüfusun çoğunluğu için yaratıcılık oyununa bütünüyle katılma yolu tıkanmıştı.

Bu ciddi bir yabancılaşmayı da beraberinde getiren bir süreçtir ve tarih büyük ölçüde bu yabancılaşmaya karşılık verme çabalarının anlamıdır. Kendilerini sanayileşmenin büyüme kaptırmayan zengin ve ayrıcalıklılar, endüstriyel kapitalizmin aşırı materyalizminin dışında kalan yaratıcı faaliyetler için bir tür koruma alanı olarak *kültür* içinde kendine özgü bir alan geliştirerek (romantizmi ve estetik zevk ve değerlerin nasıl kazandırıldığını düşünün) yabancılaşmaya karşı koymuştur.

Aynı şekilde işçiler de fırsat bulduklarında kendi yaratıcı zevklerini geliştirmiştir: Avcılık, bahçe düzenleme, araba tamir etme gibi. ‘Kültür’ genel adının altına giren bütün bu faaliyetler, ister yüksek olsun ister düşük, endüstriyel kapitalizmin işyerlerinde insanların büyük bir kısmına vermeyi reddettiği şeyin telafisi olacak denli üstyapısal değildi.

Zaman içinde bu telafi niteliğindeki zevkler yavaş yavaş sermaye birikimi süreçlerinin içine yayıldı ve kâr elde etmek için yeni mecralara dönüştü. Endüstriyel kapitalizm, en azından ABD ve Britanya’da, giderek daha az kârlı hale gelirken, bu yeni kâr elde etme mecraları özellikle 1945 sonrasında ve ardından meydana gelen 1973-75 krizinden sonra daha da çok önem kazanmaya başladı.

Bu nedenle kültürün artık diğer ekonomik faaliyet biçimlerinin izinden gitmek yerine ön saflara geçtiği ve ekonomi dışı faaliyetin korunaklı alanı olmaktan çıktığı, ama aynı zamanda da kâr elde etme peşindeki acımasız bir rekabet alanına dönüştüğüne dair bir kanı mevcut. Niş pazarların, çeşitli tercihlerin ve yeni heterojen yaşam biçimleri promosyonlarının artışı hep sermaye birikiminin etki sahası içinde meydana gelmektedir.

Dahası, sermaye birikimi yüksek ve düşük kültür arasındaki ayrımın yıkılmasına sebebiyet verirken -çünkü estetik değerleri ticarileştirmek-

tedir- aynı zamanda her zaman olduğu gibi çeşitlilik, heterojenlik ve farklılığın üretilmesi yoluyla gelişmeye devam etmiştir. Genel anlamda ‘kültür’ olarak düşündüğümüz şey, girişimcilerin ve kapitalist faaliyetlerin başlıca mecralarından biri haline gelmiştir.

Postmodern Kapının İçinden

Şu ana dek çizdiğim bu sermaye birikimiyle piyasa materyalizmini yansıtan ve yalnızca girişimcilik hırsının borusunun öttüğü tablo hayli kötümser görünüyor olmalı. Öyleyse şimdi bu postmodern durumun peşinden gelen fırsat ve tehlikelere bakmama izin verin.

Her şeyden önce ilk dikkatimi çeken, kapitalizmin kriz eğilimlerine henüz bir çözüm bulmamış olduğu ve bu nedenle öngörülebilir gelecek içinde sermaye birikimi, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir gelişmenin hiç yoktan bir yirmi yıl öncesine kıyasla çok daha uzakta olduğudur. Kapitalizmin temelindeki irrasyonellik herkesin görebileceği denli su yüzüne çıktığında -tıpkı şu anda Atlantik’in iki yakasında yaşanan buhranda olduğu gibi- koşullar yeni bir yöne ilerlemeyi gerektirecek biçimde yeniden hazırlanır (keşke iktidardaki partileri alaşağı etmek yoluyla olsaydı).

İkinci olarak kültürel heterojenlik ve farklılığın geçtiğimiz yirmi yıl içinde delicesine özendirilmesi, farklı yaşam tarzlarıyla farklı tercihlerin keşfi ve insanların sahip olduğu potansiyeller ile hüsrana uğrama nedenlerine dair daha genel bir fikir alışverişi için de yeni mekânlar yaratmış oldu. Postmodernizmin genel olarak savunduğu olumlu yüz de budur: Doğrudan sermaye birikimi kurallarıyla, dolayısıyla her türden radikal politika fırsatlarıyla ilişkili olanlar da dahil, egemen değerlere eleştiri getirmek için açılımlar üretiyor olması. Bunun doğal sonucu olarak radikal politikalar üretimde sınıf mücadelelerinin geleneksel sorunları kadar kültürle de ilişkili olagelmıştır.

Ancak tam bu noktada fırsatlar kadar tehlikeler de karşımıza çıkıyor. Zaman-mekân sıkışmasının tetiklediği kimlik krizi ayrımcı dini doktrinlerin (hızlı değişimlerin yaşandığı bir dünyada sonsuzluk vaadi) ya da ayrımcı bölgesel uygulamaların (içeride, ulus sınırları dahilinde güvenliği ve toplumsal pozisyonu dışarıdan gelecek, uluslararası baskılara karşı korumak) kabul edilmesini de beraberinde getirebilir. Avrupa’yi

bir uçtan öbür uca etkisi altına alan faşist, ayrımcı düşüncelerin ve ABD’de devam etmekte olan Buchanan kampanyasının yükselişte olması buna iyi birer örnek teşkil ediyor. Bazı temel süreçlerin iş başında olduğunu ve bu sayede bilinebilir hakikatlerin tesis edilebileceğini kabul etmeye yanaşmamak kolaylıkla başını kuma gömen bir politika izlenmesine sebep olabilir (‘Ben kendi politik çıkarıma bakarım, gerisi umurunda değil’).

İmge fetişizminin gündelik hayatın toplumsal gerçekliğine dair bütün endişeleri göz ardı etmesi, bakışımızı, politikamızı, hassasiyetlerimizi deneyimlerden müteşekkil maddi dünyadan uzaklaştırıp sınırsız ve karmaşık olduğu anlaşılan temsil ağlarına yöneltebilir. ‘Şahsi olanın politik olduğu’ her ne kadar doğru olsa da, bu ilkenin nasıl kötüye kullanılabildiğini görmek için şu anki başkanlık seçimi kampanyasına bakmak yeterli. Her şey bir yana, kültürel faaliyetlerin sermaye birikiminin en önemli mecralarından biri olarak kullanılması, hiçbir etik, sosyal adalet ya da dürüstlük endişesi gütmeden metalaştırılmış ve paketlenmiş bir estetik biçimini ve hem doğanın hem de insan doğasının yerel ve uluslararası çapta sömürü meselelerini de beraberinde getirir.

Dolayısıyla postmodernizm radikal politikaya yeni bir kapı açar, ama bu kapıdan geçmeyi genellikle reddetmiştir. Sadece ekonomik açıdan değil, kültürel açıdan ve manen de gözle görülür bir biçimde güçsüzleşmekte olan çağdaş kapitalizmin bütünüyle radikal bir eleştirisine geçebilmek, hayatımız açısından çok radikal sonuçlar yaratan merkezi sermaye birikimi süreçleriyle mücadele etmemizi gerektirir. Kapitalizm yerkağının yüzünü son 200 yıl içinde giderek artan bir hızla dönüştürdü. Bir 200 yıl daha aynı gidişatın devam etmesine imkân yok. Bir yerlerde birilerinin kapitalizmin yerini ne türden bir sosyal sistemin alacağını düşünmesi gerekiyor. Asıl dert edindiği soru ‘Artık sermaye birikiminin yön vermediği bir hayat nasıl bir hayat olabilir?’ olacak bir tür sosyalist politika kurmak dışında bir alternatif yokmuş gibi görünüyor. Ve bu soru da herkesin yakından ilgisini hak ediyor.

BÖLÜM 8

Federal Hill'den Bir Manzara

*The Baltimore Book: New Views on Urban History*¹ kitabında yayınlanmıştır, 1992.

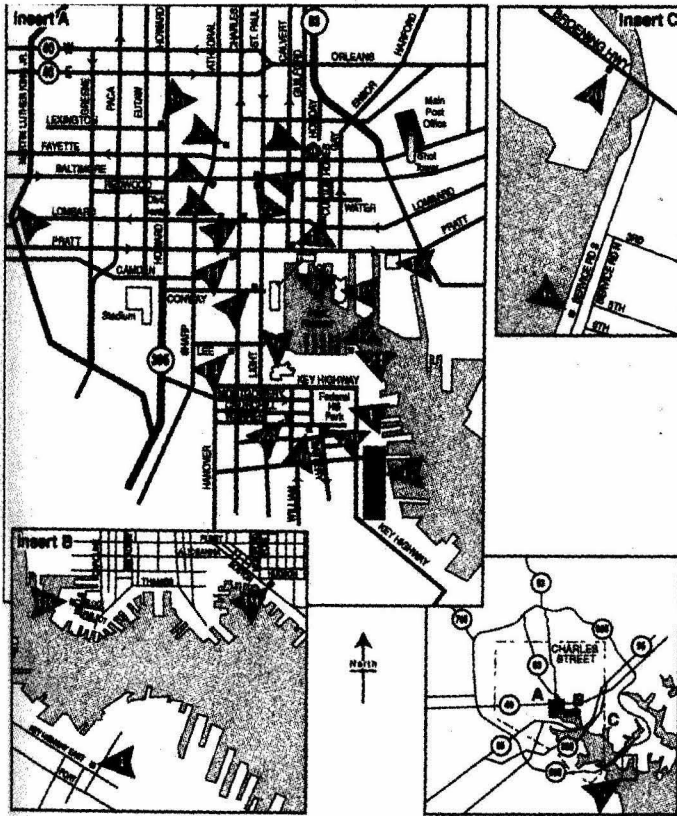
*Ve yüzleri saklarlar,
Ve gözlerini saklarlar,
'Şehir ölüyor çünkü'
Ve neden bilmiyorlar;
Baltimore!!
Zor dostum, sadece yaşamak
Sadece yaşamak.*

Randy Newman

Bir şehir merkezinin, zamanın ve tarihin muhteşem bir kitabı olduğu söylenir. Baltimore'un Federal Hill'den görünüşü (Şekil 8.1, *Yer 1*) bu kitap için etkileyici bir başlangıç ve şehrin nasıl bir yer olduğuna dair güçlü bir imge sunuyor. Yine de, manzaranın tüm işaretlerini okumayı öğrenmeliyiz.

Bir şehirde, belli başlı şeyler ön plana çıkar. Bir ortaçağ Avrupa şehri, katedrallerin ve kalelerin hâkimiyeti yoluyla, gücün başlıca kaynağının din ve aristokrasi olduğuna işaret eder. Birleşik Devletler, aristokratik ayrıcalıktan kurtulmak için uzun uzadıya mücadele vermiş olsa da Baltimore şehir merkezinin ufuk çizgisi, finansal aristokrasinin hayatta ve iyi olduğunu söyler. Federal Hill'den aşağıya, şehre doğru baktığınızda; cam, tuğla ve beton ile gücün dizginlerini ele aldığını ilan eden bankalar ve finansal kurumlar, her şeyin üstünden sivrilir.

1 (Baltimore Kitabı: Şehir Tarihi Üzerine Yeni Görüşler), Temple University Press, 1993

Şekil 8.1. Baltimore şehir planı *İtalik* yazılar orijinal bina yerini ya da işlevini gösteriyor
Koyu italik orijinal binanın artık var olmadığını gösteriyor

Federal Hill
 Federal Bina
 Belediye Binası
 Domino Şeker Fabrikası
 Bethlehem Çelik fabrikası, Sparrow Point
 Dundalk Deniz Terminali
 Charles Center
 Harborplace'teki eğlence çadırları
 Maryland Bilim Merkezi
 Ulusal Akvaryum
 Kongre Merkezi
 İç Limandaki Marina
 Inner Harbor Elektrik Santrali
 Harbor Court
 İç Limandaki Galeri
 Hutzler Sarayı

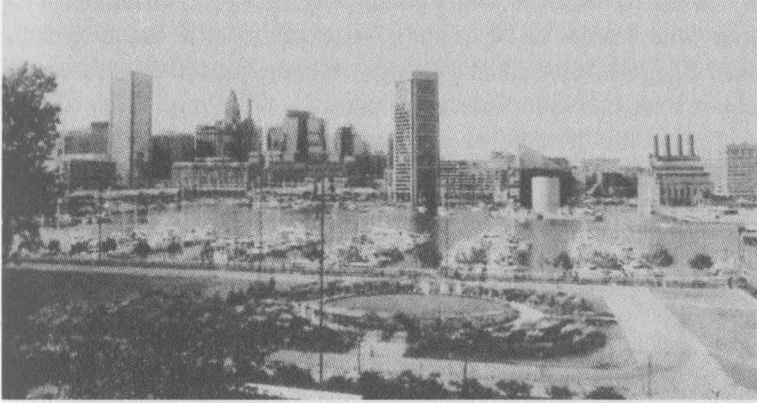
Bethlehem Çelik tersaneleri
 Birleşik Kimya Fabrikası
 Amerikan Konserve Şirketi
 Western Electric fabrikası
 İç Limandaki Rusty Scupper
 Maryland Ulusal Bankası
 Ticari Çelik Kasa ve Tröst Şirketi
 First National Bank
 Meritt Commercial Savings and Loan, şimdi Citibank
 Martin Luther King Bulvarı
 Hyatt-Regency Hotel
 820 Churchill Place, kat mülkiyeti
 Schofer Mobilya Deposu, geliştiriciler Paper Mill olarak
 adlandırılıyor; şimdi Federal Park kat mülkiyeti
 Southern High School, şimdi Harbor View

Şekil 8.2. 1930'larda Baltimore limanı, Peale Müzesi, Baltimore.

Şekil 8.3. Federal Hill'den, şehir merkezi ve İç Liman, 1966. Merkeze hâkim olan Maryland Ulusal Bankası Binası, politik kurumlarla karşılaştırıldığında, finansal kurumların gücünü ve otoritesini gösteriyor, bu daha az belirgin olan soldaki Federal Bina ve sağdaki Belediye Binasının kubbesi ile sembolize ediliyor. Peale Müzesi, Baltimore.

Şekil 8.4. Federal Hill'den Şehir Merkezi ve İç Liman, 1988. Federal Bina ve Belediye Binası Harborplace'in, eğlence ve tüketim merkezi olan, İç Liman kıyısına yayılan binaların içinde kaybolmuş.

Tüm bu finansal kuruluşların arasına gömülen Federal Binası (*yer 2*), Mark Twain'in bir zamanlar, “paranın alabileceği en iyi şey” olarak ifade ettiği bir yönetim sistemini işaret ediyor. Olabileceğinden daha çekici ve klasik olan Belediye Binası (*yer 3*), ne şehir merkezinde yer alıyor, ne de şehrin kaderini belirlemek için, marjinal bir rolden daha fazlasını oynadığı izlenimini uyandıracak kadar belirgin. Kiliseleri sorarsanız, onlar, sadece Doğu Baltimore'un, etnik kesiminin ve işçi sınıfının yoğun bir şekilde sıkıştırılmış şehir evleri boyunca baktığınızda görülebilir. Görünüşe göre, Tanrı, işçi sınıfı için anlam taşıyor; ihtiras ise şehir merkezini tümüyle kontrol ediyor.

Diğer ön plana çıkan imge ise suyun; Baltimore'un dünya ile ticari hayat çizgisini oluşturan ve şimdilerde düşüş halinde olan üretim endüstrisi için bağlantı noktası haline gelen Chesapeake Körfezi'nin, önemi. Bu bağlantıların işaretleri bol miktarda mevcut: Domino Şeker fabrikası (*yer 4*), tahıl ambarları, kimyasal fabrikalar ve yağ depoları körfezin sınırlarını çiziyor; körfez Federal Hill'den, Sparrow Point'teki (Serçe Ucu) (*yer 5*) Bethlehem Çelik fabrikasına ve Dundalk Deniz Terminaline (*yer 6*) yayıldığı için, ABD'nin Doğu Kıyısının hala en önemli giriş limanlarından biridir.

Bu aralar, turistlerin cazibe odağı ve eğlence parkı olarak önem taşıyan Inner Harbor'un (İç Liman), bir zamanlar, şehrin başlıca giriş limanı olduğunu hayal etmek güç değil. Aslında, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında bu işlevlerini korudu.

Federal Hill'den görülen manzara bize şehir hakkında çok şey anlatsa da, gördüğümüz şeyin nasıl oluştuğunu söyleyemez. Baltimore nasıl inşa edildi? Bir endüstri şehri olmaktansa turistlerin uğrak yeri olması gerektiğine kim karar verdi? Binalar neden onların yaptıkları gibi görünüyör ve hangi geleneklere göre onlar birer anıt?

Charles Center

Geçiş dönemi 1950'lerin ortasını göstermesine rağmen, şehir merkezinin ufukta çizdiği silüet, 1970 yılı civarında yerini aldı. İkinci Dünya Savaşı süresince Baltimore ekonomisini güçlendiren üretim ve ticaret hareketliliği, o zaman azalmaya başladı. Hem endüstrinin hem nüfusun, güçlü banliyöleştirme akımları, Güneyin kırsal alanlarından yoksul Afro-Amerikalıların göçü ve liman işlevlerinin, körfezin altındaki derin su limanına kayması; Baltimore şehir merkezini ve şehrin içini, özellikle daha varlıklı beyazları, zor bir duruma soktu.

1956'da, yerel yöneticilerin bir kuruluşu olan, Greater Baltimore Committee'nin (GBC) (Büyük Baltimore Komitesi) oluşumu, bir dönüm noktası oldu. Komite, şehir merkezinin bozulmasının, şehirdeki ticaretin geleceğini tehdit ettiğini; tüm yönetici sınıflar için, büyükşehir bölgesinin sembolik ve politik merkezini, yoksul siyahların ve marjinal beyazların alt sınıfına terk etmenin politik olarak tehlikeli olduğunu fark etti.

Komite bir plan geliştirdi ve ardından şehrin göbeğinde arazi iyileştirmesi ve tüzel gücü canlandıracak olan şehir merkezini yenileme projesini yürütmesi için, şehir yönetimine, baskı yaptı. Federal şehir yenileme ödenekleri hazırды, Belediye Başkanı Thomas D'Alesandro ikna edilmişti ve yenileştirmeyi desteklemek ve organize etmek için Büyük Baltimore Komitesi/Charles Center Yönetim Ortaklığı oluşturulmuştu. Bu, gelecek yirmi yıl boyunca birbirini izleyen şehir merkezi yenileme çalışmalarını şekillendirecek olan, tüzel ve ticari çıkarların boyunduruğu altında ve herhangi bir demokratik kontrolün dışında kalan, yarı-kamusal kuruluşların ilkiydi.

Yaklaşık 40 milyon \$ kamu harcamasına ilaveten 145 milyon \$ özel yatırımı çeken Charles Center (Şekil 8.1, yer 7), 1960'ların sonunda tamamlandı. Modernist tasarıma sahip (oradaki Mies van der Rohe binası klasik olarak kabul edilir) Charles Center, halka açık sıkıcı alanların kesintiye uğrattığı yavan modern binalarda, ofis çalışanlarını, finansal ve idari kuruluşları barındırıyordu.

Şehrin, bu gelişimden iki temel fayda elde edeceği iddia ediliyordu: İstihdamdaki artış şehrin ekonomisine katkı sağlayacak ve vergi matrahındaki artış, yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için şehre daha çok kaynak sağlayacaktı. Ne yazık ki, Charles Center, en başından beri, ser-

Şekil 8.5. Mies van der Rohe binası, Baltimore'un şehir merkezini ilk yeniden canlandırma girişimlerinin en önemli ögesi, One Charles Center, 1988.

mayeyi kurumsal hale getirmek ve finanse etmek amacı taşıyan, bir arazi iyileştirme planı olarak tasarlandı ve inşa edildi. Şehrin bütünü bundan çok az fayda sağladı. Şehir merkezindeki işlerin çoğunda, özellikle vasıflı ve yüksek ücretli işlerde, banliyölerde oturanlar istihdam edildi. Şehir sakinleri için yaratılan işler ise ya geçici inşaat işleriydi ya da düşük ücretli hizmetlerdi.

Dahası, Charles Center, şehrin vergi matrahına katkı sağlamak yerine, yük olduğu için büyük ölçüde sübvansede edildi. Bu, 1975'teki revalüasyondan önce özellikle doğrudu, bir yıl sonra, Charles Center'daki vergi matrahlarının, yenileştirme öncesinden daha düşük olduğu ortaya çıktı.

Inner Harbor

1960'ların sonunda Charles Center'ın tamamlanmasıyla birlikte, şehir merkezi emlakçıları ve yöneticiler, gözlerini Inner Harbor'a (İç Liman) çevirdiler. Baltimore'un bir zamanlar önemli bir deniz ticareti merkezi olduğunu gösteren; şimdiyse federal olarak finanse edilen karayollarının genişleyen ağları boyunca gidip gelen kamyonların işe yaramaz hale getirdiği harabe iskelelerin ve parçalanmış ambarların bulunduğu rıhtıma doğru, geliştirme çalışmalarını genişletmek üzere planlar yapıldı.

1970'lerin başına kadar, bu bölgeyi geliştirmek isteyen çok az müşteri vardı. İnşanın, bu yeni ve güncel aşamasını gerçekleştirmek için, yönelim ve felsefede temel bir değişiklik gerekti.

1960'lardaki birçok şehir gibi, Baltimore, ırk ayaklanmaları ve iç kargaşa tarafından yıkımına uğratıldı. Terk edilmiş ve yıkılmış şehir içlerinde yoğunlaşan, devletin yönetim şeklindeki bu bozukluk, iş ve konut piyasasındaki ırk ayrımcılığına; işsizliğe, şehrin Afro-Amerikalı nüfusunun büyük kısmının yetkisiz kılınması ve yoksullaştırılmasına odaklanmıştı. Kalabalıkları şehir merkezine çeken gösteriler; ırk ayaklanmaları, savaş karşıtı gösteriler ve her türlü karşıt kültürel olaydı.

Dr Martin Luther King suikastının ardından, Nisan 1968'de, Gay Street ve North Avenue'yü tahrip eden ayaklanmalar ve yakma eylemleri, ardında altı ölü, 5.000 tutuklu, ağır mal zararı bıraktı ve ordu sokaklarda kol gezmeye başladı. 1970'te, şehrin çiçek pazarında -1911'den beri Baltimore'un elit kesiminin her yıl önyak olduğu olay- gençler ve polis ara-

Şekil 8.6. Tur botları, dönüşüme uğramış Elektrik Santrali ve Scarlett Place, yenilenmiş İç Limanın eğlence çadırlarından görülen manzara.

sında gün boyu süren çatışma, yetkisiz kılınan siyah gençler ve memnuniyetsiz beyaz gençler arasında öfkenin yaygın olduğunu gösterdi.

25 Ekim 1973'te, Baltimore'un elit kesimini temsil eden bir grup kadın, çiçek pazarının bitişinin anısına Washington Anıtına bir tabela yerleştirdi. Bu, aynı zamanda, şehrin geleceğine her türlü yatırımı engelleyen güven kaybının ve toplumsal rahatsızlığın bir sembolü gibi görünüyordu. Baltimore şehir merkezindeki iş ortamı bundan daha umutsuz olamazdı.

Bu bağlamda, şehirdeki birçok kişi; o şehre ait olmanın hissettirdiği gururu yeniden canlandırmak, şehri çalışan bir toplum olarak bir araya getirmek, yatırımcılar ve bütün vatandaşların şehir içi ve şehir merkezindeki alanlara bakışını oluşturan kuşatma mantığının üstesinden gelmek için yollar bulmaya çalıştılar. Oluşturulan komite Büyük Baltimore Komitesinden çok daha geniştir. Ayaklanmaların, ayaklananlar için toplumsal çözümün yanı sıra acı üretmesinden endişe duyan kilise ve insan

hakları liderlerini; bir anda, şehrin nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı sefaletin farkına varan, şehir merkezindeki avukatlar, akademisyenler ve uzmanları; daha iyi bir kamu vicdanı oluşturmak için uzun süredir uğraşan resmi görevlileri ve yatırımlarının tehdit altında olduğunu gören şehir merkezi yöneticilerini kapsıyordu.

Bu ortamda, semt gelenekleri üzerine kurulacak ama ortak bir amacı kutlayacak olan bir şehir fuarı fikri biçimlenmeye başladı. 1970’te, ilk fuar düzenlendiğinde, şiddet korkusu çok büyüktü. Ancak, hafta sonu boyunca 340.000 kişi barışçıl bir tarzda fuara gelerek, farklı semtlerin ve toplulukların ortak bir proje etrafında bir araya gelebileceğini kanıtladı.

Baltimore’un gazeteleri, “bir şehrin, semtlerin fuarı yoluyla yeniden doğdu”ğunu ilan etti. Department of Housing and Urban Development (Konut ve Şehir Geliştirme Bölümü), 1981’de, diğer şehir yönetimlerine fuarı şu şekilde tavsiye etti: “1960’ların sonlarındaki iç kargaşa sonucu ortaya çıkan korkuya ve şehir merkezindeki alanların terk edilmesine son verme gerekliliğinden doğan Baltimore Şehir Fuarı; şehir yönetiminde, kentsel yeniden gelişimi desteklemenin bir yolu olarak bölge fuarı düzenlenmesi fikrini benimseyen kişiler tarafından yaratıldı.”

Şekil 8.7. Scarlet Place’in postmodernizmi, sol tarafta on dokuzuncu yüzyılın korunmuş tuhaf ambarı ve Akdeniz tarzı tepebaşı köyünün benzerini yapma girişimi ile Mies van der Rohe’un ağırbaşlı modernizmiyle çelişiyor.

Şekil 8.8. Dr Martin Luther King suikastını izleyen, 1968 Baltimore ayaklanmaları, şehrin mahallelerinde ciddi mal zararıyla sonuçlandı. Ayaklanmalar şehrin, derin ırkçı gerilimini belirgin olarak artırdı ve 1877'deki demiryolu ayaklanmalarından beri ilk kez Ulusal Güvenlik, Baltimore'un polis gücüne destek vermesi için çağrıldı.

1973'te, fuara yaklaşık 2 milyon kişi katıldı. Fuar, Charles Center'in merkezindeki güvenli yerini terk ederek, İç Liman kıyılarına taşındı. Böyle yaparak, bu mekânın sağlayabileceğinden bütünüyle farklı faydalar sundu. Şehir festivali, çok sayıda insanın, ayaklanma olmadan da şehir merkezine çekilebileceğini gösterdi. Bu aynı zamanda, Baltimore'un, eski Roma'nın toplumsal problemleri maskeleyerek ve hoşnutsuzluğu kontrol etmek için kullandığı ülke çapında eğlence formülünü yeniden keşfetmesine yardımcı oldu.

İç Limanın yapılış hikâyesi, koalisyonu etkin hale getiren amaçların sürekli aşınmasının ve onu ele geçiren ticari anlayışın, arazi iyileştirmesi

ve finansal gücün bir örneği. İki olay özel öneme sahip. İlki, 1971 yılında, iradesi kuvvetli ve otoriter belediye başkanı, William Donald Schaefer'ın seçimi.

Schaefer, Baltimore Demokratik partisinin politika çarkında yetiştii ve çarkın içindeki bir politikacının sahip olması gereken her şeye sahipti. Şehrin gelişimini ileri taşımak için ticari ve özel girişimlerle ortaklığa ve şehrin semtleri üzerindeki toplumsal kontrolün, detaylı ve genellikle acımasız politikasına inandı. Belediye başkanına karşı çıkmak cezalandırma riski taşıyordu; onunla uyum içinde olmak, iltimas ve şehirdeki hizmetlere ulaşmak anlamına geliyordu.

İkinci olay, Baltimore bölgesine yoğun fabrika kapatma dalgasını ve endüstriyel faaliyetlerin iptal edilmesini getiren, 1973-5 ekonomik durgunluğuydu. İşsizlik aniden arttı. Şehrin ekonomik geleceğiyle ilgili teşhisler iç karartıcıydı. 1973'te, Başkan Nixon, kent krizinin sona erdiğini duyurduktan sonra, Baltimore, sorunlarıyla baş etmeleri için şehirlere yardımcı olan büyük ölçekli federal programların sona ermesiyle yüz yüze geldi.

Reagan dönemindeki bütçe kesintileri, federal hükümetin, ülkenin şehirlerine yardım etme sorumluluğundan geri çekilmesinin en büyük işaretiydi. Şehrin sıkıntılarına, Japonya, Batı Avrupa ve yeni endüstrileşen bir sürü ülkenin rekabetiyle birlikte, 1981-3 ekonomik durgunluğu da eklendi. Her geçen gün artan fabrika kapanmaları ve işten çıkarmalar daha tehditkâr bir hal aldı. Üretim tesislerinin denizasıırı ucuz işgücü bölgelerine taşınması ve ABD'nin çelik gibi temel sanayi üretiminin, dünya pazarında, Japonya ve Güney Kore'nin gerisine düşmesiyle birlikte, yeni bir uluslararası işbölümü oluşmaya başladı. Düşmanca ve oldukça rekabetçi bir dünyada Baltimore'un kendi yolunu bulması gerekiyordu.

Turizme dönüş, Baltimore'un yaşanacak gelişmiş bir yer olduğu imgesinin yaratılması, şehir merkezinin curcunası ve Harborplace'in (yer 8, Şekil 8.1) "abartılı" reklamı, Belediye Başkanı Schaefer'in (ve GBC'nin) soruna ilişkin özgün çözümü olarak görülmeli. Sel gibi akan kalabalıkla birlikte, şehir fuarının ticarileştirilmesine küçük bir adım kalmıştı.

İlki, şehir merkezine daha fazla insan çekmek için, her türlü etnik festivalin, konserlerin ve görülmeye değer olayların -1976'daki iki yüzüncü yıldönümü kutlamaları süresince "yüksek gemilerin" ziyareti gibi fuara eklenmesiydi.

Tablo 8.1: İş kayıpları: 1980 yılından 1985 yılına kadar geçen süre içinde, üretim ve perakende işletmelerindeki kesintilerin listesinin gösterdiği gibi, 1980-3 ekonomik durgunluğu, Baltimore bölgesinde büyük iş kayıplarına neden oldu. Liste 21 Mart 1985'te *Baltimore Sun* gazetesinde yayınlanan bir tablodan uyarlanmıştır. Yıldız işareti ile gösterilen şirketler, kapılarına kilit vurdu.

<i>Şirket</i>	<i>Ticaret türü</i>	<i>İş kaybı sayısı</i>
*Acme Marketleri	Marketler zinciri	1.200
*Airco Welding	Özlü tel	150
*Allied Chemical	Krom	145
Bethlehem Çelik	Çelik	7.000
*Bethlehem Çelik Tersanesi	Gemi tamiri	1.500
*Brager-Gutman	Perakende satış mağazası	180
*Cooks United	İndirimli satış mağazası	220
Esskay	Kesim ve et işleme	240
General Electric	Elektrikle ilgili ürünler	550
General Motors	Otomobil parçaları ve dağıtımı	247
*Korvette's	Alışveriş merkezi	350
*Maryland Cam	Cam	325
*Maryland Shipping & Drydock	Gemi tamiri	1.500
Max Rubbins	Konfeksiyon	225
*Misty Harbour Raincoat	Yağmurluk	210
*Panty Pride	Marketler zinciri	4.000
*Plus Discount Store	İndirimli satış mağazası	150
*Two Guys	İndirimli satış mağazası	500
Vectra	Fiber ve iplik	600
*Western Electric	Elektrikle ilgili ürünler	3.500

Pazarın varlığı kanıtlandıktan sonra, ikinci adım, Harbörplace, Maryland Bilim Merkezi (*yer 9*), Ulusal Akvaryum (*yer 10*), Kongre Merkezi (*yer 11*), marina (*yer 12*) ve sayısız otel, alışveriş merkezi ve her türlü eğlence mekânının inşası yoluyla, kalıcı ticari sirkü kurumsallaştırmak oldu. Stratejinin bilinçli olarak tasarlanmış olmasına bile gerek yoktu, bu sonucu oldukça belirli bir denemeydi.

Bu atılımın, şehre yeni bir karakter kazandırmak gibi ilave katkıları oldu. “Doğunun çekilmez kısmı”, Baltimore’un 1960’larda şehir dışındaki imajıydı. Eğlence görüntüsünü kalıcı bir imgeye dönüştürerek; 1970’ler ve 1980’lerde, ABD’nin gelişen büyük sektörlerinden olan, ge-

liştirici sermayeyi, finansal hizmetleri ve eğlence endüstrisini cezbetmek olanaklı hale geldi.

Baltimore'un görüntülenmesi de önemli hale geldi. Belediye başkanı, medya ve şehir yöneticileri, hiçbir eleştiriye tahammülü olmayan bir şehir çığırtkanlığı sergiliyordu. Uzun süredir kimyasal atıklara maruz kalmış olan çevreden çok fazla kanser oranı rapor edildiğinde, belediye başkanı, raporu yayınlayanları, şehrin imajını lekeledikleri için eleştirdi. Yoksul nüfus, 1978'de yoğun kar fırtınasını fırsat bilerek, şehirdeki mağazaları yağmaladığında, başkan, onları, şehrin imajına zarar vermek suretiyle işsizliğe neden olmakla suçladı. Kampanya o kadar nüfuz etti ki, biri akılda kalıcı "Pembe düşün" sloganını uydurduğunda, belediye başkanı şehir merkezinin kaldırımlarını pembeye boyattı.

Bu tarz imaj yaratma çalışmalarının belirli ödülleri oldu. Başkan, 1984 yılında *Esquire* dergisi tarafından, Amerika'nın en iyi belediye başkanı olarak gösterildi; giderek bir şehrin kurtarıcısı, 1960'ların iç karışmasının küllerinden, bir anka kuşu gibi yeniden doğan Rönesans Şehrini yaratan bir sihirbaz olarak görüldü. İki kez, *Time* dergisinde, şehrin yeniden canlandırılmasının bir örneği olarak, Baltimore'un İç Limanının ulusal, hatta uluslararası kabul gördüğü yazıldı. Kasım 1987'de, Birleşik Krallıktaki *Sunday Times* gazetesi, fikri baştanbaşa ele aldı:

Baltimore, tırmanan işsizliğe rağmen, harabe halindeki limanını, cesurca, bir oyun alanına çevirdi. Turistler; alışveriş, yemek ve ulaşım demek, bu da sırasıyla daha fazla iş, yerleşim ve aktivite sağlayan; inşaat, dağıtım ve üretim demek. Eski Baltimore'un çöküşü yavaşlatıldı, durduruldu ve ardından tersine çevrildi. Liman bölgesi, şu anda Amerika'nın en çok turist çeken yerlerinden biri ve kentsel işsizlik hızla düşüyor.

İnsanlar imajla yaşamlarını idame ettirebilseydi, Baltimore'un halk tabakası zengin olurdu.

On beş yıl belediye başkanlığının ardından, Schaefer, 1986 yılında eyalet valisi seçildi. Ancak o zaman, başka bir Baltimore hikâyesi anlatılabildi. *Baltimore 2000*, Goldseker Vakfı tarafından hazırlatılan bir rapor, Baltimore'u şu şekilde değerlendiriyor:

Son yirmi beş yıl boyunca, Baltimore nüfusunun beşte birini, beyaz nüfusun yarıdan fazlasını ve sayımını yapmak zor ancak orta sınıfının büyük kısmını, beyaz ve siyahları kaybetti. 1970'ten beri, işlerin yüzde onundan

fazlasını kaybetti ve geriye kalan işlerde giderek artan bir şekilde banliyöde yaşayan kişiler çalıştı. 1985'te, şehrin ortalama hane geliri, çevre eyaletlerdeki gelirin yarısı kadardı ve yoksulların sosyal hizmetlere olan ihtiyacı, şehrin azalan vergi matrahının karşılayabileceğinden çok fazlaydı.

Bir uzmanın raporda ifade ettiğine göre “parıltının altında çürümeye” oldukça fazlaydı. Bu çürümenin boyutu, 1984 kongre değerlendirmesinde, şehrin konumunun, ülkedeki beşinci en kötü şehir konumuna düşmesi ile gözler önüne serilebilir. Şehir, 1974-1982 yılları arasında eğitime yapılan belediye harcamasının yüzde 15'ten daha fazla düşüşünü kısmen yansıtan, yirmini-yirmi dört yaş grubu orta öğretimi tamamlamış kişi oranına göre, ülkenin en büyük on beş şehri arasında neredeyse son sırada yer alıyordu.

Şehir içindeki mahallelerde yoksulluk arttı. Şehrin, Afro-Amerikalıların ağırlıklı olarak yaşadığı mahallelerinin yaklaşık yüzde doksanında, yoksulluk oranları artarken, *Urban Affairs* dergisindeki bir makalede Marc Levin, “1970-1980 yılları arasında, şehrin resmi olarak düzenlenmiş mahallelerinin, 210'unda (yüzde 75,8), yoksulluk sınırı altında yaşayan mahalle sakinlerinin yüzdesinde artış görüldü,” diye yazdı. *Baltimore Sun* gazetesinin, 1968'de en kötü ayaklanmalara sahne olan Gay Street çevresinde yaptığı bir araştırma, 1966 ve 1988 yılları arasında yoksulluk koşullarında çok az değişim olduğunu gösterdi. Hatta şehrin yoksullar için yaptığı sosyal hizmet harcamaları, 1974-82 döneminde, reel olarak yüzde 45 düştü.

İç Limanın yaydığı bolluk ve eğlence imajına ters düşen bu gerçekler, Federal Hill'den görülemiyordu. Sosyal konutlardan faydalanmak için, sabırlı bir şekilde bekleyen, 40 binden fazla aileyi ve konut ihtiyacı duyan diğerlerini de göremiyorduk.

Aynı şekilde, iş piyasasına girmeyen ya da giremeyen on altı yaş üstü nüfusun yüzde 45'ini, evin reisinin kadın olduğu hanelerin umutsuz halini, rekor sayıdaki ergen hamileliğini, bazı mahalleleri Meksika ve Venezuela ile eşit düzeye getiren ciddi bebek ölümü problemini, fare sorununu, yüksek kanser oranlarını ve tüberkülozun ve kurşun zehirlenmesinin yeniden ortaya çıkmasını da göremeyiz. Şehirdeki ezici yoksulluk koşulları, yoğun şehir merkezi yeniden gelişim faaliyetleri tarafından, hiçbir şekilde hafifletilmiş görünmüyor.

Muazzam kamusal destek göz önüne alındığında, şehrin ekonomik ve toplumsal sorunlarında kalıcı etki yaratmak için yapılan şehir merkezi yeniden gelişim faaliyetlerinin başarısızlığı hepsinden daha şaşırtıcı. 1983, ABD İnsan Hakları Komisyonu raporuna göre, İç Limanı geliş-tirmenin ilk aşamasının (270 milyon \$ maliyeti olan), yüzde 90'ı, "alt-yapı tesisleri, ticari destekler ya da krediler/bağışlar"dan sağlanan hazine tarafından karşılandı.

Bu kamu yatırımlarının nereye faydası dokundu? Bu sorunun basit bir cevabı yok, yine de birtakım geçici sonuçlara varılabilir. Birincisi, eski Baltimore Gaz ve Elektrik Şirketi elektrik santralinin, Six Flags Elektrik Santrali eğlence merkezine (yer 13, Şekil 8.1) dönüşümü gibi birkaç belirli istisna dışında, gelişimin büyük bir kısmı, bunu başlatanlar için çok kârlı oldu.

İkincisi, 1970'lerin başındaki kadar ciddi bir biçimde vergilendiril-miş olmasa da, sürmekte olan vergi akışı, İç Limana yapılan kamu har-camaları ile ucu ucuna denkleşiyor. Aslında, yakın zamandaki bir çalışma, şehir merkezi ve İç Limanın bakımı için Baltimore'un yılda 17 milyon \$ harcadığını ve bunu vergi gelirleriyle geri aldığını ileri sürüyor.

Üçüncüsü, aslında Rönesans şehirde istihdam sağladı ancak bunların çoğu düşük ücretli işlerdi (temizlik görevlisi, otel personeli, hizmet iş-çileri). Yüksek ücretli yöneticilik işlerinde çalışanlar, T. Rowe Price'ın (Baltimore'un, 1980'lerde hızla büyüyen dinamik para fonu) altı yöne-ticisi gibi, her biri yılda 600 bin dolardan fazla kazananlar, banliyölerde yaşamayı tercih ediyordu. Bazı orta kademe yöneticiler şehir merkezinde oturuyor ve nezih konutlar ve kat mülkiyeti için talep yaratıyordu.

Dördüncüsü ve belki de en problemlili olanı, yeniden geliştirme; kongre ve turist ticaretinin hızlı büyümesi yoluyla şehre para getirdi. Ancak pa-ranın Baltimore'da kalacağının garantisi yoktu. Büyük çoğunluğu, ya fir-malara kâr olarak ya da Avrupa, Hong Kong, Güney Kore, Japonya, İngiltere ya da başka bir yerden gelen mallara ödeme olarak tekrar dışarı aktı. Parayı Benetton ya da Laura Ashley markalarına harcamak Baltimore ekonomisini canlandırmıyordu. Kanıt bulmak zor ancak İç Liman, belki de basitçe bir liman olarak, para akışının işlem noktası olarak işlev gördü.

Baltimore'un kent seçkinleri, yeni bir şehir yapmak için mücadele ver-diler. Sanayisizleşme ve ekonomik durgunluğu önlemekten aciz; düşen

FEDERAL HILL'DEN BİR MANZARA

Tablo 8.2: Gay Street: Dünden bugüne Baltimore: Aşağıdaki istatistikler, 4 Nisan 1988'de *Baltimore Sun* gazetesinde yayınlandı. İstatistikler Baltimore Kentsel Yenileme ve İskan Müdürlüğü'nün 1966 yılında yaptırdığı araştırmadan ve Nisan 1988 *Baltimore Sun* gazetesinin araştırmasından derlendi ve onların izniyle yayınlandı.

	1966	1988
<i>Ekonomik yüzdeler</i>		
<i>Yetişkin işsizlik oranı</i>	7	19
Sosyal yardım alan haneler	28	30
Geliri 10 bin \$ altında olan haneler (1988 doları)	41	47
Geliri 20 bin \$ üstünde olan haneler (1988 doları)	16	18
Lise mezunu yetişkinler	10	49
En az bir kişinin otomobil sahibi olduğu haneler	23	36
İşçi olarak çalışanların yüzdesi	43	8
Büro işinde çalışanların yüzdesi	1	30
<i>Hane ve aile yapısı</i>		
Ortalama hane büyüklüğü	2,9	1,9
Emekli yetişkinlerin yüzdesi	13	30
18 yaş altı nüfusun yüzdesi	45	34
Çocuk ve yetişkin bir erkeğin bulunduğu hanelerin yüzdesi	56	43
Tek kişilik hanelerin yüzdesi	16	31
Beş ya da daha fazla kişinin bulunduğu hanelerin yüzdesi	30	12
<i>Mahalle</i>		
En yaygın "iyi" yön ifadesi	İnsanlar	İnsanlar
En yaygın şikâyetler	Barınma	Uyuşturucu, suç
Kiracı olan mahalle sakinlerinin yüzdesi	85	78
Mahallede 10 yıl ve daha fazla süredir yaşayan yetişkinlerin yüzdesi	48	60
Mahallenin daha iyiye gittiğini düşünenlerin yüzdesi	Cevap yok	14

kârların ve kentsel çöküşün panzehiri olarak, turizm, eğlence ve gösterişçi tüketime odaklanmış kârlı bir büyüme makinesi yaratmaya çalıştılar. Strateji, sınırlı şekilde işe yaradı ancak çoğunlukla kendilerine yaradı. Baltimore'u dünyaya tanıtıp, şehrin ve halkın gururlu bir imajını yaratarak, bir ölçüde çoğunluğun politik itaatini güvence altına aldı. Bu, toplum eylemcilerinin politikacıların çarkına kaptırıldığı, Belediye Başkanı Schaefer'ın 1979 ve 1983'teki yeniden seçim zaferleriyle ölçülebilir.

Belediye Binası ve egemen tekeli güç arasındaki kamu-özel ortaklığının yaratılması, Baltimore'un, son derece yarışmacı dünyada, Detroit, Newark, Cleveland ve hatta Pittsburgh gibi bazı rakiplerinden daha başarılı olan girişimci bir şehre dönüşmesine yardımcı oldu. Ne var ki, böylesi zaferler çok pahalıya mal olabilir. Amerika'nın tüm şehirlerinde, alışveriş merkezleri, eğlence tesisleri, yüksek fiyatlı apartman daireleri, ofisler, kongre merkezleri ve spor stadyumlarına yapılan ölçsüz yatırımlar, bazı şehirler için sorun anlamına gelir; Baltimore bunlardan biri olabilir ya da olmayabilir.

İç Limandaki Six Flags Elektrik Santrali eğlence parkının başarısızlığı ve Harbor Court'taki (yer 14) yüksek fiyatlı apartman dairelerinin satışında karşılaşılan güçlükler uyarı işaretleridir. Şehir merkezi yeniden geliştirme desteklerinde, şehrin, birine olan borcunu ödemek için başkasının hakkını yediğine dair işaretler var. Harborplace'teki üç katlı alışveriş merkezi, James Rouse Galerisi (yer 15), bir başarıdır, ancak dört blok ötede Howard Street'te bulunan Hutzler Sarayı (yer 16), kapılarını kapatmak zorunda kalmıştır.

Diğer şehirlerdeki (Norfolk, Toledo, Flint ve hatta New York South Street İşkelesi) bazı fuar piyasaları zarardaydı. 1970'lerde, Houston, Dallas, Atlanta ve Denver, yerel bankaların, tasarruf ve kredi sandıklarının finansal sağlığında yıkıcı etkileri olan, otel ve büro alanlarına aşırı yatırım deneyimi yaşadı. Baltimore'un buna karşı bağışıklığı olduğunu düşünmek için sebep yok. Finansal hizmetlerdeki istihdam, Ekim 1987 menkul kıymetler borsasındaki düşüşten oldukça kötü etkilenirken, turizmin düz uçuşa geçtiğine dair (Baltimore Tanıtım ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre) işaretler zaten vardı.

Dahası; yoksulluk, yetkisiz kılma ve çürüme denizinin ortasında boluk ve güç adası yaratma, ciddi toplumsal tehlikeyi beraberinde getiriyor.

Şekil 8.9. Harborplace tersane yanında gezinen insanlar.

Şehir fuarı gibi, İç Liman da çok yönlü bir maske işlevi görüyor. Bizi, büyük gösteriye katılmaya; insanların ve ticari eşyaların bir araya gelmesini kutlayan fuar sirkinin tadını çıkarmaya davet ediyor. Her maske gibi, çekici yollarla büyüleyip aklını başından alıyor, fakat bir noktada, arkasında neyin olduğunu bilmek istiyoruz. Maske çatladığında ya da şiddetle yırtılıp atıldığında, Baltimore'un yoksulluğunun korkunç yüzü ortaya çıkacak.

Chesapeake Körfezinin Kayıp Hazineleeri

Şehir merkezinin ışıltısına sırtınızı dönün ve Chesapeake Körfezi boyunca aşağı bakın, çok daha az ışıltılı bir başka Baltimore göreceksiniz. Manzara, imalattan hizmet sanayiine doğru değişimi ve Baltimore ekonomisinde yabancı sermayenin büyüyen etkisini yansıtıyor.

Bununla birlikte, Baltimore işçileri için zor zamanlar gelmişti. Metropol bölgesinde, toplam istihdam 1970'ten beri sabit kalmış ancak ortalama ücret önemli oranda düşmüştü. İstihdam, mavi-yakalı işlerden (birçoğu, körfez kıyısı boyunca yayılan, görece yüksek-ücretli sendikalaşmış endüstrilerde), beyaz-yakalı mesleklere (çoğu, genellikle kadınlar

tarafından yapılan ve şehir merkezinde yoğunlaşan, düşük-ücretli ve güvencesiz hizmet işleri) doğru radikal bir şekilde kaymıştı. Aile gelirinin artış gösterdiği yerlerde, sebep hemen her zaman, daha çok kadının iş-gücüne katılmış olmasıdır.

Örneğin, Federal Hill'in eteklerinin doğu tarafında, bir zamanlar, Baltimore endüstrisinin merkezi konumdaki büyüyen ögesi olan, çoğu Güney Baltimore'da yaşayan 1.500 mavi-yakalı işçiyi istihdam eden, terk edilmiş Bethlehem Çelik Şirketi tersanesini (*yer 17*) görebilirsiniz. Tersane 1983'te kapatıldı, ücret artırımları ve işçilerin verdikleri ödünlere rağmen, dış rekabet -özellikle Uzak Doğu- ve dünya ekonomisinindeki durgunluk nedeniyle ticaret dışında bırakıldı.

Tersane, Güney Baltimore'u nezihleştirenlerin hayal kırıklığına rağmen, bölgeyi bir marinaya, eğlence gemilerinin tamiri için bir tersaneye; büyük bir ofis ve ticari komplekse ve limanın manzarasını kapatacak olan 1.500 pahalı apartman dairesinin bulunduğu yirmi dokuz katlı iki kuleye dönüştürmeyi tasarlayan bir imarçı tarafından satın alındı.

The Coalition of Peninsula Organizations (Yarımada Kurumları Koalisyonu) bunu yüksek sesle protesto etti ve birtakım haklar elde etti ancak bölge için verdiği savaşı kaybetti. Endüstriyel kullanımdan, yerleşim ve ticari kullanıma doğru yapılan imar değişimi, 1985'te onaylandı.

Ancak imarcılar iflas etti ve projenin, 100 milyon dolarlık en güncel, Harbor Keys canlandırması, bölgenin satın alınmasını finanse eden Bangkok Bank of Thailand'ın (Tayland Bangkok Bankası) aracılık ettiği, Singapur, Malezya, Hong Kong ve Avustralyalı yatırımcılar konsorsiyumu tarafından finanse edildi. Bu, Uzak Doğu rekabeti yüzünden bölgede kaybedilen işlerin, yabancı sermayenin Baltimore'a egemen olmak için geri dönüşüne izin vermesi anlamına geliyor.

İç Limanı boydan boya geçen, Allied Chemical (Birleşik Kimya) fabrikasının (*yer 18*) kapatılması endüstriyel gücün yitirilisinin bir diğer işaretiydi. Göz zevkini bozan gri-çizgili bir şey, bu şehir merkezi boyunca Fells Point'ten Canton'a doğru, limanın kuzey tarafındaki kesintisiz apartman daireleri ve dönüşümlere karşı son bariyerdi. İmarcılar, zehirli kromu toprağın altından çıkarmanın bir yolunu bulabilselerdi, buraya da apartman daireleri inşa ederlerdi.

Liman kıyısına doğru baktığımızda, fabrika kapatmaları ve endüstriyel kayıpların listesi büyük: 1984'te 3.500 işi tasfiye eden, Fells Point'teki Amerikan Konserve Şirketi (*yer 19*), Broening Highway'deki Western Electric fabrikası (*yer 20*) ve terk edilmiş depoların ve çürüyen iskelelerin çokluğu, Baltimore'un bir zamanlar sahip olduğu, güçlü bir liman ve imalat şehri konumunu kaybettiğini kanıtıyor.

Baltimore limanı, son dönemde vergi mükelleflerinin parasıyla başlatılan masraflı modernleştirme projeleriyle bile, önemli bir liman kenti olarak Doğu Kıyısında zar zor rekabet edebildi. Ancak bunun bedeli, Baltimore işçileri için daha sıkı iş sözleşmeleri ve hızla düşen istihdam oldu. 1985 yılında, sendikasız işgücü kullanımını durdurma mücadelesi sırasında, sendikanın bir grev gözcüsünün ölümü, işçi-işveren ilişkilerinde amansız bir döneme geçildiğini işaret edebilir. Bir zamanlar Baltimore işçi hareketinin güçlü sesi olan, International Longshoreman's Association (Uluslararası Liman İşçileri Derneği), şimdi, Norfolk, Charleston ve diğer limanlara karşı Baltimore'un rekabet edebilirliğini koruması için istenen ödünlere karşı, ücretleri ve çalışma koşullarını iyileştirme mücadelesini dengelemek zorundaydı. Ayrıca, Körfezin tabanının temizlenmesi ve toprağı atmanın zorluğu, Körfeze giden uzun yol, Mississippi-Tennessee nehir sisteminin kanal açımı da limanın yaşama gücünü tehdit etti.

Güçlü endüstriyi ve ticaretin kayıp çağını; onun beslediği güçlü gelenekleri ve çalışma kültürünü romantikleştirmemeye dikkat etmeliyiz. Geleneksel endüstrinin büyük kısmı (konteynerle taşımadan önceki limanı kapsayan), ağır ve tehlikeliydi. Emek güçleri arasındaki bölünme-görece varlıklı beyaz erkek işçiler, düşük-vasıflı, güçsüz kadınlar ve Afro-Amerikalılar- çalışanların kendi hissesini büyütme çabalarının önünde hep bir engel teşkil etmiştir. Dahası, ekonomi yoğun olarak, Üçüncü Dünya kaynaklarının ve işgücünün sömürsüne bulaştı ve büyük oranda savunma anlaşmalarına tabi oldu. Örneğin, Domino Şeker fabrikası, bize, Baltimore ve Havana arasındaki güçlü iletişimi hatırlatır; sefalet içinde çalışan Kübalı şeker kamışı kesicileri tarafından üretilen ucuz şeker nedeniyle, Fidel Castro'ya karşı Fulgencio Batista'yı destekleyen Baltimorelu iş adamlarının kurduğu iletişim. Küba devrimi, Baltimore'un ticaretinde büyük bir değişimi zorunlu kıldı. İlginç bir şekilde,

Şekil 8.10. Rusty Scupper Restoranı, Scarlett Place'e önalın oluşturuyor.

Domino şeker kısa süre önce, bir İngiliz şirketine (Tate and Llye) satılmıştı, bu da, Baltimore endüstrisinin uluslararası güçlere karşı ne kadar savunmasız olduğunu bir kez daha gösteriyor.

Rusty Scupper (*yer 21*), Federal Hill'in eteklerinde bir restoran, uluslararası ticaretin olumsuz yönlerinin bir başka hatırlatıcısıdır. Rusty Scupper'in inşa izni, yerel protestolarla geciktirilmıştı; çünkü yatırımcı, 1980'lerin başında Üçüncü Dünya ölkelerinde, anne sütü yerine geçeceğini söyleyerek pazarladığı bebek mamalarıyla binlerce bebeğin ölümlüne sebep olmakla suçlanan bir İsveç şirketi olan Nestlé'nin yan kuruluşuydu. Rusty Scupper, yaygın uluslararası protestolar karşısında, Nestlé uygulamalarını değiştirmeyi kabul ettiğinde açıldı ancak.

Askeri anlaşmalar, Baltimore bölgesinde her zaman için önemli bir istihdam kaynağı olmuştur. İkinci Dünya Savaşında, çelik ve gemi yapımı yoğun olarak tercih ediliyordu ancak son yıllarda, askeri harcamalar, Baltimore'un çok iyi konumlandırılmadığı yüksek teknoloji ürünü malzemelere yoğunlaştı. Askeri anlaşmaların bitmesi, Bethlehem tersanesine son darbeyi vuran şeydi.

Martin Marietta ve Westinghouse gibi, bölgenin en başarılı şirketlerinin bir kısmı, büyük ölçüde savunma anlaşmalarına bağlıydı. Böylesi gereksiz harcamalara karşı şehrin toplumsal ihtiyaçlarına dikkat çekmek isteyen yerel barış eylemcilerinin çabalarına rağmen, Baltimore'un varoluş gerçeği değişmedi. Eylemciler, ölüm ve yıkım araçları üreten endüstriyi, daha insani ve merhametli toplumsal amaçlara hizmet eden faaliyetlere dönüştürmenin mümkün olduğunu iddia ediyorlardı.

Ziyaretçilerin çoğu için, Baltimore'un, askeri üretime bağımlılığı ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki işgücünün sömürsüyle bağlantısı, Federal Hill'den baktıklarında en az görebilecekleri yönlerdir. İç Liman boyunca dolaştığınızda ya da Federal Hill'in tepesine tırmandığınızda, büyük ihtimalle manzaranın ne kadar sevimli olduğunu fark edecek; buranın eğlence ve oyalanma yeri olduğunu anlayacaksınız. Düşünmek istesenez de istemeseniz de, şehir merkezinin manzarası, zamanın ve tarihin muhteşem kitabıdır; cam, tuğla ve beton ile kimin, gücün dizginlerini elinde tuttuğunu açığa vurur.

Baltimore'un Bankaları

Bankalar ve finansal kurumlar şehir merkezinin ufuk çizgisine hâkimdir. Baltimore'da, Pittsburgh veya Cincinnati'de karşılaşılabileceğimiz türden büyük şirket merkezleriyle karşılaşmayız; çünkü Baltimore sanayicilerdense bankerler tarafından işletilen şube imalat sanayi şehridir. Fortune dergisinin belirlediği, en büyük 500 imalat şirketinden, yalnızca birinin şirket merkezi buradadır. O dönemde oluşan tröst ve kartellere, birçok yerel sanayicinin, her şeyi sattığı zaman olan yeni yüzyılın başlangıcından beri bu böyle olmuştu.

Bethlehem Çelik, General Motors, Westinghouse ve yeni bölünmüş Western Electric, Baltimore'da olan bitenler üzerinde küçük bir role sahipti; çünkü fabrika şubesi olan şirketler genellikle fabrika kapanmalarıyla pek ilgilenmez ve yerel eğitim, kültürel etkinlikler ve benzeri şeylere pek katılmazlardı. Aksine, yerel bankalar ve finansal kurumlar, arazi iyileştirmesiyle, istihdam ve eğitimden daha çok ilgilenirdi.

Baltimore'un yönetimini, tarihsel olarak, ağırlıklı bir şekilde yerel bankaların küçük bir grubu etkiler. Daha 1968'de, bir kongre raporu, fi-

Tablo 8. 3: Baltimore banka kontrolü: Son serbestleştirmeden beri, Baltimore bölgesindeki ekonomik aktiviteleri, birkaç Baltimore bankası kontrol ediyor. 1968 yılı için, kongreye ait Wright-Patman Raporunda belgelenen, bankacılık gücünün merkezileşmesi, aşağıdaki istatistiklerde gösterilmektedir.

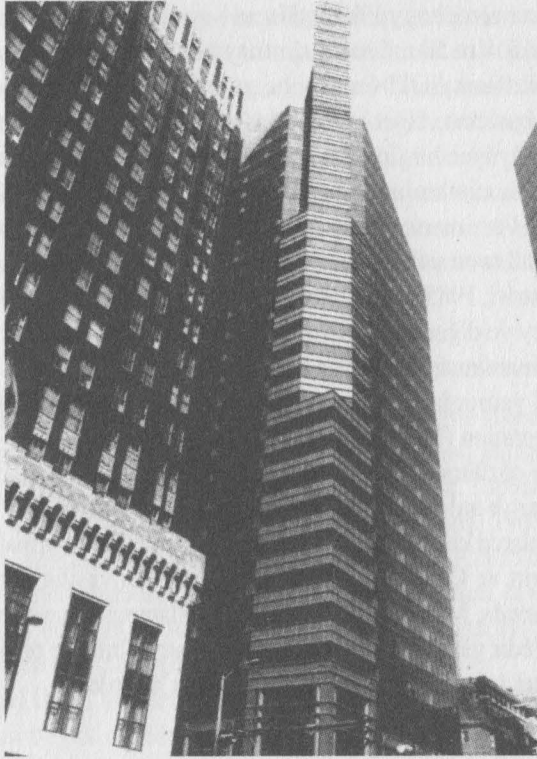
<i>Banka</i>	<i>Bölgedeki banka güvence fonları yüzdesi(1)</i>	<i>Banka yöneticilerinin görev yaptığı şirket kurulu sayısı</i>	<i>Bankanın şirket stokunun yüzde 5'inden fazlasını elinde tuttuğu şirketlerin sayısı</i>
Mercantile Safe Deposit and Trust Company	63,38	196	213
Equitable Trust Company	13,85	137	53
Maryland National Bank	13,51	86	13
First National Bank of Maryland	5,28	213	56
Union Trust Company	3,66	74	55

(1) Banka güvence fonları, emeklilik fonları gibi, banka tarafından diğer kişilerin yararına yönetilen yatırım fonlarıdır

nansal yapısına istinaden Baltimore'u, ABD'nin en tekeli düzenlenmiş şehirlerinden biri olarak tanımladı. Maryland National Bank (Maryland Ulusal Bankası) (yer 22), Mercantile Safe Deposit and Trust Company (Ticari Banka Kasası ve Tröst Şirketi) (yer 23) ve First National Bank (Ulusal Bankası) (yer 24) ile birlikte, şehrin neyle ilgili olacağını ve bunu kimin işleteceğini kararlaştırdı.

Bu kurumların yöneticilerinin listesi, Baltimore'un seçkinlerinden kimin kim olduğunu okumak gibi. Liste, medya ve eğitim kurumlarının (örneğin, Johns Hopkins University) üyelerini ve şehrin kültürel ve ticari yaşamının yöneticilerini de kapsıyor. Belediye Başkanı Schaefer, son belediye seçimlerinin sonucunu, Maryland Ulusal Bankası binasında beklemişti.

Sonra, şehir merkezinin ufuk çizgisinin sivri tepeli kulesini oluşturan iki binayı düşünün. Eski bir saygıdeğer Baltimore kurumu, Maryland Ulusal Bankası merkezde yer alıyor; yanında yukarı kaldırılmış bir parmak gibi, daha yeni ve daha heybetli görünen, yeni mütecaviz yabancı şirket Citibank'a ait olan bina (yer 25) yükseliyor.

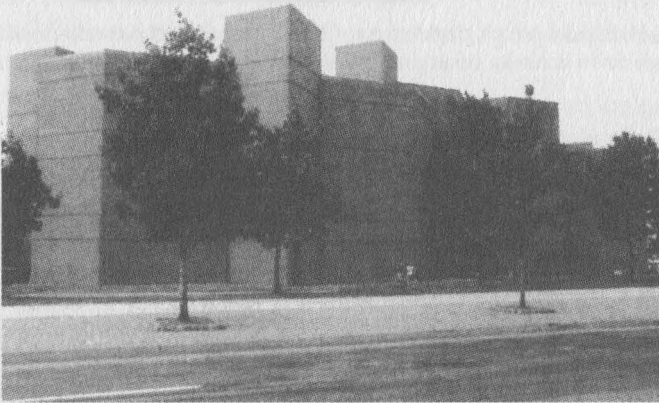
Şekil 8.11. Eskiden Merritt gökdeleni olan Citibank Binası, 1985 tasarruf ve kredi krizi süresince devlet koruması altına giren bahtsız, Merritt Commercial Savings'in yeri.

Yeni bir araştırma, 1960'lı yıllarda, emlak spekülasyonu ve ucuza kapatmanın en önemli fon sağlayıcısı olan Maryland Ulusal Bankası'nın, düşük ve orta gelirli şehir sakinlerinin ipotek kredileriyle ilgilenmemeye devam ettiğini gösterdi. Bunun etkisi, daha az varlıklıların barınma koşullarının kötüleşmesi oldu ve böylece kentsel gelişim ve nezihleştirmenin yolu açıldı. Aynı zamanda, Maryland Ulusal Bankası, Baltimore sakinlerinin birikimlerini, Güney Afrika'da yatırım yapmak için kullanıyordu. Maryland Alliance for Responsible Investment (Sorumlu Yatırım için Maryland İttifakı) adı verilen bir eylemci grubun yoğun kampanyasından sonra, Maryland Ulusal, yatırımlarını Güney Afri-

ka'dan çekmeye ve beş yıllık bir dönem boyunca, şehir içinde barınmayı finanse etmek için 50 milyon \$ ayırmaya söz verdi.

Citibank Binası, Old Court gibi, yatırımlar için yarışan ve şaşırtıcı girişimleri başlatan, diğer tasarruf ve kredi kuruluşlarına karşı rekabet eden, hızlı büyüyen bir finansal kurum olan Merritt Commercial Savings and Loan Association'ın prestijli genel merkezi olarak 1980'lerin başında açıldı. Faiz oranları dalgalanmaları ve ekonomik durgunluğun değişken koşullarına yakalanan, Maryland'in kamu sigortalı tasarruf ve kredi endüstrisi, 1985'in son baharında, çökmeye başladı; çünkü Merritt, Old Country ve diğer tasarruf ve kredi kuruluşları, şaibeli işlemlerle uğraştılar ve inanılmaz teminatsız borç yaptılar.

Müşteri yatırımlarını koruyacağı varsayılan, Maryland Deposit Insurance Corporation (Maryland Yatırım Sigorta Kurumu), iflas etti, eyalet hükümetini çözülmesi iki yıl alan bir krize soktu. Yatırımcılar fonlarına ulaşamadılar ve anlı şanlı hayırsever Jeffrey Levitt, Old Court'un yöneticisi, milyonlarca kişinin tasarruf ve kredi fonlarını dolandırmaktan tutuklandı. Merritt ve Old Court, her ikisi de, devletin vasilığı altına alındı. Merritt, sonunda, Merritt'in binasını kendi kullanımına uygun hale getiren ve uzun süredir yerel bankaların tekelinde olan Baltimore piyasasına girmeyi başaran yabancı bir banka olan Citibank'a satıldı.

Şekil 8.12. Maryland Bilim Merkezi kale gibi tasarlandı, penceresiz, İç Limanın güney girişini, komşu yerleşimlerden gelecek olası ayaklanmalara karşı koruyor.

Baltimore finansal piyasasının yabancı şirket bankalarına açılması, yerel kontrolü sona erdirdi. 1983 yılında, İrlanda'nın en büyük bankası, 6,1 milyar dolarlık servetiyle ülkedeki ikinci büyük banka olan, First Maryland bankasından pay satın aldı ve tümenden devralmayı düşündü. Yerel finansal tekelin kırılması, Baltimore'u, o günlerde tüm dünyada göz açıp kapayıncaya kadar parlayan, para sermayesi için yarışın soğuk rüzgârlarına açık hale getirdi. Böylece, yerel ekonomi, uluslararası finansın, geçici heves ve tehlikelerine karşı daha savunmasız hale geldi.

İç Limanda Yeniden Geliştirme *Maryland Science Center (Bilim Merkezi)*

Baltimore'un İç Limanında dört yer, yeniden geliştirme sürecinin neyle ilgili olduğunu açıklayabilir. 1976'da açılan, Maryland Bilim Merkezi, planlanan ilk binalardan biriydi. Bir kale gibi görünür. Topluluğu karşılayacak ya da sokağa bakan bir girişi bile yoktur. Bina, 1968 ayaklanmalarından sonra, azımsanmayacak sayıda Afro-Amerikan nüfus, Sharp-Leadenhall topluluğunun yakınına yerleştiği sırada, tasarlanmıştı. Kale tasarımı bilinçliydi; toplumsal huzursuzluğu dışarıda tutmak ve mal zararını en aza indirmek için tasarlandı.

Maryland Bilim Merkezi, bir çeşit stratejik ileri karakol olarak işlev gördü, şimdi büyük oranda, İç Limanın güney ucundaki Güney Baltimore'un nezihleştirilmesiyle alakasız duruma getiriliyor. Stratejik binaların bir diğer örneği Martin Luther King Bulvarı (ver 26). Şehir merkezindeki trafik sıkışıklığını rahatlatmanın yanı sıra, şehir merkezindeki bina yığını ve Batı Baltimore'un düşük gelirli Afro-Amerikan toplulukları arasında, rahatlıkla korunabilecek bir savunma hattı yaratıyor.

Hyatt-Regency Hotel

Yanardöner, cam cepheli Hyatt-Regency Hotel (ver 27), 35 milyon dolara mal oldu, neredeyse tümüyle, Urban Development Action Grant (Kentsel Gelişim Eylem Ödeneği) biçiminde 10 milyon dolarlık devlet desteği ve şehrin elde ettiği artı krediler tarafından finanse edildi. Mal sahipleri, Pritzker and Hyatt hisseleri, yalnızca 500 bin \$ para sağladı. Hiçbir risk almadılar ve sonuçta 35 milyon dolarlık bir otele sahip oldular. Holiday

Şekil 8.13. İç Limanın batı kıyısı, Maryland Bilim Merkezi solda, Harbor Court kuleleri onun ardından yükseliyor ve Hyatt-Regency Hotel sağda.

Inn ve şehirdeki diğer otel zincirleri, adil olmadığı için anlaşmayı protesto ettiler. Kentsel Gelişim Eylem Ödeneği, aslında, kentsel sıkıntılarla baş etme konusunda, şehir yardımcı olmak için kurulmuş olsa da; bu projeye saptmalarını, istihdam ve vergi matrahı gelirlerine dayanarak haklı çıkarıyorlar. Fakat yatırımcılara sağlanan destek ve fayda; yaratılan görece düşük ücretli hizmet işleri ve kamu harcamalarıyla ancak aynı düzeyde olan vergi geliri ile kıyaslandığında devasaydı.

Harbor Court

Harbor Court ise kişisel kazanç için sağlanan kamu desteğinin bir başka örneği. 1984'te, Doğu Kıyısındaki, geliştirme alanlarından birisini, Kaliforniyalı yatırımcı David Murdock'a aktardı. Belediye Başkanı Schaefer, Murdock'un, Lexington Market çevresinde, ağırlıklı olarak siyahların yaşadığı bölgenin yeniden geliştirilmesine yardım edeceği sözüne karşılık, araziye 500 bin dolar net zararla satmayı kabul etti (bazılarına göre, Lexington Marketteki istiridyeler karşılığında).

Murdock araziye satın aldı, 85 milyon dolarlık bir bina dikti, ardından, sosyal konut bekleyenlerin uzun bir listesinin olduğu şehirde, içindeki dairelerin her birini 1 milyon dolardan fazlaya sattı. 1986'da, Murdock, Lexington Alışveriş Merkezi yapma planından vazgeçti, hiçbir

Şekil 8.14.
Harbor Court
gökdelen bloğu, 1988.

cezayla karşılaşmadı, şehre varsayımsal olarak artmış vergi matrahı ve manzarayı engelleyen çirkin bir gökdelenen başka bir şey bırakmadı.

Harborplace Eğlence Çadırları

James Rouse tarafından inşa edilen Harborplace eğlence çadırları, önemli bir anlaşmazlık konusuydu. Rouse'a, ilk başta, limanın kıyısında yer alan, uzun süredir terk edilmiş olan Baltimore Gaz ve Elektrik Şirketi elektrik santralinin eğlence çadırına dönüştürülmesi seçeneği sunuldu, fakat o, bunu reddetti. İç Limanın stratejik bölgesindeki kamu arazisini kullanmak istedi. Şehir kabul etti ancak yasal olarak, önerilen arazi dönüşümünü halk oylamasına götürmek mecburiyetindeydi. Muhalefet güçlüydü, özellikle kordonun ve kendilerinin ona erişiminin kişisel denetime bırakılacağını hisseden Güney Baltimore sakinlerinin muhalefeti. Ayrıca, geliştirmenin, uzun süredir Baltimore'da yaşayan ve çalışan ge-

Şekil 8.15.

Eski Güney Lisesi, şehir mütevellisinin “gölge yönetimi” tarafından, Harbor View apartman dairelerine dönüştürüldü.

Şekil 8.16. Güney Baltimore’da Afro-Amerikalılar için bir zamanlar ibadet yeri olan, mahalle kilisesi, şimdi kat mülkiyetine dönüştürüldü.

Şekil 8.17. Schofer Mağazası, eskiden kâğıt fabrikasıydı, şimdi kat mülkiyetine dönüştürüldü.

leneksel işçi sınıfı topluluğu üzerindeki etkisinden de korktular. Yine de referandumda seçenek onaylandı.

Rouse'un projesi 1980 yazında açıldı; hızlı bir ticari ve popüler başarıydı. Baltimore Rönesansının mücevheri haline geldi, iddialara göre Disney World'den daha fazla ziyaretçi çekti.

Kiralık alanların elde ettiği gelir oranı ABD'nin en yüksek oranı olmakla ünlendi, ne var ki, gereken kamu harcamaları göz önünde bulundurulduğunda, şehre sağladığı vergi geliri görece azdı. Harborplace'in çekiciliği ve cazibesi, burada kalabalık eden ve görüntü sağlayan insanlardan geliyordu – özel ve tüzel şirketler için efsanevi gelirleri üreten, aşırı pahalı malları ve hizmetleri satın alan aynı kalabalık.

Güney Baltimore

İç Liman, Federal Hill'in arkasındaki Güney Baltimore sokaklarında olduğu gibi, etrafını çevreleyen alanlar üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Tepenin batı tarafından aşağıya bir bakış, güneşleme verandaları, yeni temizlenmiş tuğla duvarları ve kepenkleri kapanmış pencereleriyle iyice seçkinleştirilmiş bir topluluğu gösterir. Her yerde bulunan posta arabası ışıkları, yeni kentli seçkinlerin burada yaşadığının, Güney Baltimore'un içine doğru sokak sokak ilerlediğinin bir sembolüdür.

Bir Afro-Amerikan kilisesi, eski Schofer Warehouse (Mağazası) (yer 29) gibi, apartman dairelerine dönüştürüldü. Birim başına 300 bin dolarlık fiyatı daha makul göstermek için belki de imarcılar onu, Paper

Şekil 8.18.
Federal Park
apartman
daireleri,
mağazadan
dönüştükten sonra.

Mill (kâğıt fabrikası) olarak adlandırılıyordu – eski işlevinin bir yansıması. Ev fiyatları, 1970’lerin başındaki seviye olan 10 bin dolardan, 1980’lerin sonunda 100 bin doların üstüne çıktı.

Etkisi, yerel vergi matrahlarını ve mülkiyet vergisi yükünü artırmak (bazı durumlarda, yılda 300 dolardan, 2000 dolara), yoksul insanları kovmak ve spekülâtorler ve imarcılar için yolu açmak olmuştı. Bölge sakinlerinin yerinden edilmesi, yerel direnişim kıvılcımını çaktı ve Coalition of Peninsula Organizations (Yarımada Kurumları Koalisyonu), Belediye Başkanı Schaefer’in karşı çıkmasına rağmen, mahalleyi kurtarmaya çalışarak buna öncülük etti. Tersanelerde daha fazla istihdam olmaması, Güney Baltimore’u, şehir merkezindeki büro işlerine yakın, güvenli bir mahalle arayan genç profesyonellerin akınına karşı savunmasız bıraktı.

Belediye Binasının bu değişimdeki payı, en net, Federal Hill Park’ın güneybatı köşesindeki, eski Southern High School’un (Güney Lisesi) (yer 30) apartman dairelerine dönüşümündeki rolünde görülebilir. Şimdi Harbor View (Liman Manzarası) olarak adlandırılan bu bina, gölge yönetim olarak bilinen bir oluşum tarafından, Şehir Konseyinin şehirdeki yatırımlar üzerindeki kontrolünün geçersiz kılınmasına izin veren, yönetimin, demokratik olmayan sisteminin birçok anısından bir tanesidir.

1970’te, Belediye Başkanı Schaefer, tüm federal tasarruf ve kredileri özel yatırımcılara verdimen için iki mütevellî atadı. İmarcılardan geri ödemeler geldikçe, mütevellîler, tümüyle başkanın kontrolü altında olan, özel geliştirmeyi daha fazla destekleyecek döner fon olarak kullanılabilecek, 200 milyon dolarlık gelişim bankası kurdular. Bu projelerden biri, Güney Lisesinin, imarcı ve inşacı olarak hareket eden Jolly Company’e dönüşümüydü. Şirket hiç kendi parasından vermedi, ihtiyaç duyduğu her şeyi mütevellî fonundan borç aldı. Şirket, araziye sahip olmak için almış olduğu borcun faiz ödemelerini yapamadığında, şehir araziye elinden aldı. Yine de şirket, kârlı dönüşüm inşa etme işine, imarcı olarak başladığı fiyatla devam etti.

Sonuçta şehir çok fazla zarar etmeden apartman dairelerini satmayı başardı, ancak yapımcı firma Jolly, kamu harcamasıyla yapılan dönüşümün hiçbir riski olmayan bir işleminden en çok kârı elde etti. Aslında, şehir merkezi ve İç Liman yeniden imar edilmesinden sorumlu şirketler,

kamu fonlarıyla dolu olmalarına rağmen, kimseye değil yalnızca kendilerine karşı sorumluydular. 1980'de, *Baltimore Sun*'dan bir gazeteci, C. Frazier Smith, kamu fonlarını büyük oranda kişisel amaçlar için kullanan yarı kamusal şirketleri (ilki Charles Center Yönetim Kuruluşuydu) de içeren, gölge yönetimin tüm yapısını ortaya çıkardı.

Mesele, sıradan bir çürüme değildi; yönetimin demokratik süreçlerinin ve kamu parasının kullanılmasının kamusal sorumluluğunun saf dışı edilmesi idi. Başkan, biraz haklı olarak, Baltimore bankalarının tutuculuğunu saf dışı etmek için, müteveli sisteminin tek yol olduğunu iddia etti. 1980'lerin ortasında bankacılık daha açık ve rekabetçi hale geldiğinde, başkan, müteveli sistemini tasfiye etti; buna rağmen diğer yarı-kamusal kuruluşlar, Şehir Konseyine açıklama yapmıyordu, onlara dokunulmuyordu ve Baltimore'un kamu-özel ortaklığı olarak adlandırıldığı şeyde merkezi rollerini koruyorlardı.

Şekil 8.19.
Federal Hill'in
arkasından
Güney Baltimore'un
içine doğru gelen,
uzun süredir orada
yaşadıklarının bir işareti
olarak taş biçimli evler
bırakan, seçkinlerin
posta arabası lambaları.

BÖLÜM 9

Militan Tikelcilik ve Küresel İhtiras: Raymond Williams'ın kitaplarında yer, uzlam ve çevrenin kavramsal siyaseti

Social Text dergisinde yayınlanmıştır, 1995.

Yerel Militanlık ve Bir Araştırma Projesinin Siyaseti

1988'de Oxford'da çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra, şehirdeki Rover otomobil fabrikasının akıbetiyle ilgili bir araştırma projesine katıldım. Özellikle şehri bilmeyenler, kafalarında Oxford'u çoğunlukla rüya gibi kuleleri ve üniversitenin görkemiyle canlandırırlar. Ancak, 1973'ün sonuna gelmeden, doğu Oxford'da bulunan Cowley'deki otomobil fabrikası, üniversitenin 3000'i bile bulmayan çalışanı karşısında, yaklaşık 27000 işçi çalıştırıyordu. Yüzyıl başında Morris Motors otomobil fabrikasının, şehrin Ortaçağ'a ait toplumsal dokusuna eklenmesi şehrin siyasi ve ekonomik hayatı üzerinde muazzam etkiler bıraktı ve bu süreç *Komünist Manifesto*'da resmedilen sosyalist bilince giden üç aşamalı yol ile neredeyse koştur gitti. Yıllar içinde, işçiler fabrika ile fabrikaya bağlı tesislerin içinde ve etrafında muntazaman birikteler. Kendi çıkarlarının farkına vardılar ve bu çıkarları korumak ve yaymak için kurumlar (öncelikli olarak, sendikalar) kurdular. 1930'larda ve daha sonra 1960'larda ve 1970'lerin başında, otomobil fabrikası İngiltere'deki sanayi ilişkilerinin geleceği üzerine kuvvetli sınıf çatışmalarından bazılarının odağındaydı. Buna paralel olarak, işçi hareketi, yerel bir işçi partisi biçiminde güçlü bir siyasi aygıt yarattı – ki bu yerel İşçi Partisi 1980'den sonra belediyeyi sürekli denetimi altına aldı. Ancak 1988'le başlayan

rasyonalizasyon süreci ve kesintiler iş gücünü yaklaşık olarak 10.000'e düşürdü. 1993'e gelindiğinde, o dönem 7.000 kişi çalıştıran üniversiteye karşılık, fabrikadaki işçi sayısı 5.000'in altına düşmüştü. Otomobil fabrikasının tamamen kapatılması tehlikesi çok da uzak görünmüyordu.

Cowley'in hikâyesi ile ilgili, Teresa Hayter'la birlikte yayına hazırladığım *Factory and the City: The Story of the Cowley Auto Workers in Oxford* (Fabrika ve Şehir: Oxford'daki Cowley Otomobil İşçilerinin Hikâyesi) isimli kitap 1993'un sonlarında yayınlandı. Kitap aslında, fabrikanın kapanmasına karşı yürütülen bir kampanyaya destek vermek için yapılmış bir araştırmaya dayanıyordu. Bu kampanya, 1988'de British Aerospace (BAe) Thatcher hükümetinden özelleştirme sürecindeki bir rant anlaşmasıyla Rover otomobil fabrikasını satın alınca başlamıştı. Fabrikadaki kısmi kapanma ve rasyonalizasyon süreci hemen duyuruldu ve fabrikanın tamamen kapatılması ihtimali belirdi. Oxford'daki arazi fiyatları yüksekti ve 1989'da BAE, arazi fiyatlarındaki artışın çığ gibi büyümesiyle, ticaret parkları inşasında uzmanlaşmış bir arazi geliştirme şirketi satın aldı (Arlington Securities). Korkulan, üretimin Longbridge'e (Birmingham) ya da daha da kötüsü, sendikalaşmanın yaygın olmadığı, gelişmemiş bir bölge olan Swindon'a (ki burada Honda Rover ile birlikte ortak üretim hazırlıklarına girişmişti) kaydırılması idi. Bu durumda, Oxford'daki araziler, otomobil fabrikasında çalışmış ve seneler içinde sayıca artmış binlerce insana neredeyse hiçbir iş imkânı sunmayan karlı yeniden geliştirme faaliyetlerine terk edilecekti.

Fabrikanın kapanmasına karşı yapılacak bir kampanya üzerine konuşmak ve tartışmak için yapılan bir ön toplantı birçok sektörden temsilcileri bir araya getirdi. Bu toplantıda, şehirde neler olduğu ve BAE'nin herhangi bir hareketinin Oxford ekonomisi ve işgücü üzerindeki muhtemel etkileri hakkında bilgi toplayacak bir araştırma grubu oluşturulmasına karar verildi. Oxford Motor Endüstrisi Araştırma Projesi (OMEAP) oluşturuldu ve ben bu oluşuma başkanlık etmeyi kabul ettim. Kısa bir süre sonra, fabrikadaki sendika yönetimi, hemen arkasından da, belediye meclisindeki İşçi Partisi üyeleri hem kampanyadan hem de araştırmadan desteğini çekti. Böylece araştırma, fabrikadaki muhalif işçi temsilcilerinden oluşan küçük bir grup ile bazıları Oxford Polytechnic

(şimdi Oxford Brookes Üniversitesi) ve Oxford Üniversitesi'nde çalışan bir grup bağımsız araştırmacıya kaldı.

Kişisel sebeplerden dolayı, ne kampanyada aktif bir rol aldım ne de araştırmanın başlangıcıyla çok ilgilendim. Sonuçların halka duyurulmasına ve yerel İşçi Partisi'nin çoğunluğunun ve sendika liderliğinin aktif bir şekilde durdurmaya çalıştığı araştırma için kaynakları seferber etmeye yardım ettim – her iki grup da, hiçbir şeyin BAe ile fabrikanın ve yapmakta oldukları tesislerin geleceğine dair “hassas görüşmelere taş koymasını” istemiyordu. Tesadüfen, BAe iş gücünü yarıya düşürecek ve fabrika arazisinin yarısını yeniden geliştirme için satışa çıkaracak yeni bir rasyonelleşme dalgası açıkladığı sırada, OMEAP *Cowley Works* isimli bir kitapçık yayınladı. Kitapta, fabrikanın tarihi ile birlikte kapanmasına karşı bir kampanya başlatma çabasının hikâyesi ve bunu izleyen başarısızlığın ve destek kaybının dinamikleri detaylı bir şekilde anlatılıyordu.

OMEAP'ın koordinatörü Teresa Hayter, 1989'da St. Peter's College'dan Cowley'in tarihi, başarısız olan kampanya ve şirketleşmiş sermayenin keyfi hareketlerine karşı direniş örgütlemenin siyasi açmazları ile ilgili bir kitap derlemek için 3 yıllık bir araştırma bursu aldı. Kitap, her üyenin en aşına olduğu konuyla ilgili bölümler yazacağı (akademisyenler ve siyasi aktivistlerden oluşan) geniş bir grubun oluşmasını gerekli kıldı. Her bölüm gruptaki diğer üyeler tarafından okunuyor ve yazı son haline ulaşana kadar yorumlar gidip geliyordu. Kitabı Teresa Hayter ile beraber yayına hazırlamayı kabul ettim. Kabul etmekteki amacım, bir ölçüde, kitabı muhtemel yayıncı kuruluşlar için daha çekici kılmaktı. Bu da, başka biriyle beraber yazdığım bir bölüme ek olarak, Hayter ile birlikte düzeltmelere, konunun tüm kapsamıyla ele alınmasını sağlamak için yeni bölümler önermeye ve genel olarak parçalarla ilgilenirken kitabın görünüşte bir bütün olarak kalmasını sağlamaya çok fazla zaman harcamam anlamına geliyordu.

Ortaya etkileyici bir belge çıktı. Kitap, fabrikada çalışanlardan ismini vermeyen bir işçi temsilcisine, uzun süredir doğu Oxford'da yaşayanlardan akademisyenlere, planlamacılara ve bağımsız solculara kadar oldukça farklı teorik ve siyasi yaklaşımları bir araya getiriyor. Kullanılan dil, bir bölümden diğerine büyük ölçüde değişiyor. Fabrika deneyiminden yükselen aktivist ses (ki buna daha sonra Raymond Williams'ı izle-

yerek “militan tikelcilik” diyeceğim) akademisyenlerin daha soyut düşünceleri ile taban tabana zıtlık gösteriyor, topluluk içinden bir bakış açısının üretim hattının bakış açısından çok farklı okunduğu gibi. Tazelerin ve seslerin heterojenliği kitabın kendine has gücü oldu.

Aslında, katkıda bulunanların çoğunun çok farklı siyasi bakış açlarına ve yorumlara sahip olduğu baştan belliydi. İlk olarak bunlar müzakere edildi. Herkes, tamamlanmış bir kitabın durduğu diğer tarafa geçmek için farklılıklardan oluşan bir mayın tarlasında çok dikkatli bir şekilde yürüdü. Sorunlar, sonuç bölümü yazılırken ortaya çıktı. Ben, birini Hayter’ın, diğerini benim yazacağım iki sonsöz yazılmasını önerdim. Böylece, okurlar siyasi farklılıkları daha iyi kavrayacak ve kendi kendilerine yargıya varabileceklerdi. Ancak bu reddedildi. Ve böylece ben, gruptaki birçok üyenin ortaya attığı çeşitli fikirlere dayanan bir sonuç bölümü tasarlama görevini üstlendim. Bu taslak halindeki sonuç bölümü, kitap yazılırken müzakere edilmiş neredeyse bütün mayınları patlatmayı başardı. Meseleler, Hayter ile benim aramda, fazlasıyla gerilimli, zor ve hatta zaman zaman düşmanca bir hal aldı. Ve grup üyeleri de bir ölçüde ikimiz etrafında kutuplaştılar.

Bu hararetli tartışmaların ortasında, St. Peter’s College’da, Hayter’ın beni bağlılıklarımı tanımlamam konusunda sıkıştırdığı bir öğle yemeği hatırlıyorum. Kendininkilerden son derece emindi. Onun bağlılıkları; kalmaya devam edip en berbat koşullarda çalışmakla kalmayan, sosyalizme daha iyi bir zemin hazırlamak için her gün kontrolü tutucu sendika yönetiminden geri kazanma mücadelesi veren fabrikadaki militan işçi temsilcilerine karşıydı. Buna karşın, Hayter beni kimseye bağlılığı olmayan, yüzergezer bir Marksist entelektüel olarak görüyordu. Peki, benim bağlılıklarım kime karşıydı?

Bu sersemletici bir soruydu ve o zamandan beri bu soru üzerine birçok kere düşünmek zorunda kaldım. O zamanlar, hala fabrikada çalışmaya devam edenlere (ve belki de direnişin çekirdeğini oluşturan, ancak görüşleri azınlıkta kalan Sosyalist Görüş Troçkistleri’ne) bağlılık göstermenin önemli olduğunu, ancak Doğu Oxford’da işten çıkartılmış, hiçbir şekilde iş bulma ihtimali bulunmayan ve Troçkistler ile eşit ilgiyi hak eden başka çok sayıda insan olduğunu iddia ettiğimi hatırlıyorum. Örneğin, bazıları deli dolu davranışları ile yarattıkları suç ortamını ve

bunun sonucu olarak polis baskısını tüm topluma bırakarak çekip giden yabancılaşmış ve mutsuz gençlerdi. Topluluk siyasetini işyeri siyasetine koştur bir güç olarak görmemi Hayter'ın baştan beri kuşkuculukla karşıladığını fark ettim. Daha sonra, fabrika etrafında oluşmuş işçi sınıfı dayanışmasının zayıfladığı, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı koşullarda, Oxford'da sosyalizmin geleceği için biraz kafa yorulması gerektiğini düşündüm. Bu, hem fabrikadaki işçileri destekleyecek, hem de sosyalist davayı devam ettirecek daha geniş bir güçler koalisyonu aramak anlamına geliyordu. Ayrıca, kampanyanın neden başlayamadığını daha iyi anlayabilmek için kendimizle daha önce olmuş olanlar arasına eleştirel bir mesafe koymamanın genel anlamda sadakatsizlik olacağını düşündüm. Hayter, bir kampanyanın arkasından duyguları seferber etmeye çalışmış söz konusu grubun stratejisine uzaktan da olsa eleştirel kaçacak herhangi bir şeyi onaylamıyordu. Aynı şekilde, fabrika çalışanları arasında yürütülen iktidar mücadelesini temel almayan bütün yaklaşımları reddediyordu.

Ama bizi ayıran başka bir sürü mesele vardı. Örneğin, fabrikadaki kötüleşen iş koşulları, gerçekte "boktan işler" kategorisindeki işlerin, makul alternatiflerin yokluğundan, kısa vadede savunmak zorunlu olsa da, uzun vadede korunmasını savunmayı güçleştiriyordu. Burada mesele, kısa vadeli faaliyetleri uzun vadeli boş hayallere tabi kılıp kılmamak değil, kısa vadeli zorunluluklar bambaşka bir şeyi gerekli kılarken uzun vadeli bir yolda gitmenin ne kadar zor olduğuna işaret etmekte. Zihnimi meşgul eden başka bir şey, Avrupa genelinde ve İngiltere özelinde otomobil sanayisinde ortaya çıkan inanılmaz boyutlardaki kapasite fazlasıydı. Bir şeyler bir sonuca varmalıydı ve bizler o zamanlar resmi sendika siyasetini felç eden gerici "yeni gerçekçilik" siyasetine kapılmadan genel olarak işçilerin çıkarlarını korumanın bir yolunu bulmalıydık. Ama bu genellik ne tür bir uzlaşım üzerinden ölçülmeliydi? İngiltere? Avrupa? Dünya? Kendimi, otomobil üretimi kapasitesindeki düzenlemelerin, en azından, Avrupa ölçeğinde olması gerektiğine ilişkin bir bakış açısını savunurken buldum, ancak sıkıştırıldığımda neden bu ölçekte durmak gerektiğini meşrulaştıramıyordum. Aynı zamanda, sadece fabrikanın kendisinden değil (boyahane aşikâr bir kirlilik kaynağıydı), ürünün doğasından da kaynaklı önemli ekolojik meseleler vardı. Ultra

zenginler için Rover arabaları üretmek ve böylece ekolojik bozulmaya katkıda bulunmak uzun vadeli bir sosyalist amaç olarak pek de değerli görünmüyordu. Ekolojik sorunun, Kuzey Oxford mirasının burjuva ortaklarının, şans verilirse, bu meseleyi otomobil fabrikasından tamamen kurtulmak için kullanma ihtimaline karşın, geçirtilmemesi gerektiğini hissediyordum. Yine de, zamansal ufuklar ve sınıf çıkarları sorunu, toprağın altına gömülmek yerine açıkça tartışılmalıydı. Dahası, BAe'nin dehşete düşüren davranışını hiçbir şekilde savunmayacak olsam da, 1992'nin ilk aylarında fırmanın borsadaki değerini üçte bir oranında kaybettiğini ve 1990'daki emlak kriziyle birlikte emlak piyasasında vurgun yapma umutlarının azaldığını belirtmenin konu açısından önemli olduğunu düşünüyordum. Bu durum, kamulaştırmanın acı tarihini¹ tekrar etmeyecek bir şekilde, şirket faaliyetleri (bu örnekte üretime alternatif olarak emlak spekülasyonuna dönmek) üzerinde yeni toplumsal ya da kamusal hâkimiyet biçimleri sorusunu gündeme getiriyordu.

Kitabın sonuç bölümünde *bütün* bu meselelerden bahsetmemenin, gerçek bir alternatif olarak sosyalizm anlayışına sadakatsizlik olacağını hissettim. Hemen ekleyeyim, bunları koymak istememin nedeni çözülebileceklerini düşünmem değildi. Bana göre, bu meseleler kitapta toplanmış materyallerden çıkan açık bir tartışma ve müzakere zemini tanımlıyorlardı. Böyle bir sonsöz olasılıkları ucu açık bırakarak, okurların karmaşıklıklara ve zorluklara gerekli dikkati vererek geniş bir olasılıklar zemininde etkin seçimleri değerlendirmesine yardım ediyordu. Ancak Hayter, bu tür fikirlerin uzun vadedeki önemine kısmen katılsa da, bu tarz meselelerin ortaya atılmasının Cowley'deki işleri tutmak ve Swindon gibi sendikalaşmanın yaygın olmadığı bir bölgeye aktarılmasını engellemek için verilmekte olan mücadeleyi zayıflatacağını düşünüyordu. Ona göre, benim tartışmak istediğim meseleler ancak işgücü ve ilerici sendika temsilcileri işyerindeki ağırlıklarını ve güçlerini geri kazandığında ele alınabilirdi.

Farklı bir seviyede ve farklı soyutlama biçimleriyle hareket ettiğim ortaya çıktı. Ancak kampanyanın, araştırmanın ve kitabın itici gücü benden kaynaklanmadı. Bu güç, fabrika temelli bir sendika militanlığı gele-

1 1970'lerde British Leyland iken, Rover'in cezasını çektiği yıkıcı rasyonelleşmeler ve iş yapılarının yeniden düzenlenmesi gibi.

neğinin gücünden ve kudretinden doğdu. Bu gelenek kendi enternas- yonalizm versiyonuna ve evrensel doğruya dair varsayımlarına sahipti. Ancak, şunu iddia edebiliriz: bunların görece daha dar bir Troçkist retorik üzerinden yorumlanması ve kemikleşmesi, sorunun, en az Hayter ile benim bakış açılarımız arasındaki temel uyumsuzluk kadar büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Ancak, tartışmayı sadece sektörler üzerinden ortaya koymak yanlış olur, çünkü tamamen fabrika temelli bir siyasetle daha kapsayıcı bir siyaset arasındaki karşıtlık sorunu her zaman vardı. Fabrikadaki mücadeleyi topyekûn toplumsal dönüşüme dair olası bir modele problemsiz bir şekilde genişleten bir siyasetin yanlış olduğu inancına bağlıydım. Cowley'deki militan sendika temsilcileri için iyi ya da doğru olanın, şehir için ve genel olarak toplum için iyi ve doğru olduğu fazlasıyla basite indirgenmiş bir görüştü. Sosyalizm kendi yerel bağlarından kopacak ve işleyen bir üretim ve toplumsal ilişkiler tarzı olarak kapitalizme karşı uygulanabilir bir alternatif olacaksa, başka soyutlama seviyeleri ve tarzları uygulanmalıydı. Ancak, hayatlarını ve emeklerini yıllar boyunca belli bir yere belirli şekillerde adanmış insanlara soyutlamaların yönettiği bir siyaset dayatmak da eşit derecede problemliydi.

O zaman, hangi soyutlama seviyeleri ve tarzları uygulanmalıydı? Ve insanlardan çok soyutlamalara bağlı olmak ne anlama gelebilir? Bu soruların altında başkaları yatıyor. Bilgi üzerinde ayrıcalıklı bir hak iddiasını doğuran şey nedir? Birbirinden tamamen farklı maddi koşullarda, çok farklı soyutlama seviyelerinde kurulmuş bilgileri nasıl yargılayabilir, anlayabilir, haklarında hüküm verebilir ve belki de müzakere edebiliriz?

Raymond Williams ve Soyutlamanın Siyaseti

Bunlar, Raymond Williams'ın aklını kurcalayan ve eserlerinde tekrar tekrar ortaya çıkan sorulardı. Yine de, birazdan açıklanacak sebeplerden dolayı, bu sorular, romanlarında kültür teorisinde olduğundan çok daha iyi ifade edilmiştir. Açık olmam gerekirse, burada amacım, Williams'ı bu meselelerde bir erdem örneği olarak sunmak değil. Aslında, teorik çalışmalarında dümeni "kültürel bütüncülük"² denebilecek (kültürün

2 Kültürün "bütün bir yaşam tarzı" olarak anlaşılması gerektiği ve toplumsal pratiklerin, "sürekli devam eden bir toplumsal materyal sürecin ayrılmaz unsurları" olarak anlaşılması gerektiği düşüncesi.

“bir yaşam biçiminin bütünü” olarak anlaşılması ve toplumsal pratiklerin “sürekli bir toplumsal maddi sürecin ayrılmaz parçaları” olarak çözümlemesi gerektiği görüşü) bir yöne kırdığı ölçüde, Williams’ın organikçi bir toplum düzeni görüşüne (“topyekûn bir yaşam biçimi” olarak belirli bir “duygu yapısı” tarafından karakterize edilen bir “topluluk”) yaklaştığını söyleyebiliriz. Böyle bir toplumsal düzen, yabancılara karşı dışlayıcı ve bazı açılardan da içerdekiler için baskıcı olmaktan kaçamaz. Said (1989) ve Gilroy’un (1987) eleştirel müdahaleleri Williams’ın teorik çalışmalarında yabancılar konusundaki sıkıntıyı güçlü bir şekilde vurguluyor. Gilroy Williams’ı, işçi sınıfının İngiliz İmparatorluğu’na verdiği destekle ilintili “duygu yapıları”na konumlanmış olması sebebiyle metropol sömürgeciliği ve emperyalizm ile suç ortaklığıyla suçluyordu. Benzer bir şekilde, saf organisist bakış açısı, bir kültürel düzenleme içindeki çeşitli tahakküm ve baskı güçlerini incelemeyi zorlaştırır. Örneğin, çoğunlukla, Williams’ın toplumsal cinsiyet meselesinde hassas olmanın yakınından bile geçmediği kabul edilir (buna rağmen, yine, bu soruları romanlarında, teorilerinden çok daha keskin bir şekilde ele alır).

Roman’ın (1993), Williams’ın zaman zaman düşer görüldüğü tuzakların bazılarına getirdiği sempatik ve yapıcı eleştiri, Williams’ın yarattığı tehlikeler kadar fırsatları da hem feminist ve hem de ırkçılığa daha duyarlı bir perspektiften ortaya koymaktadır. Hall’un da (1989: 62) ifade ettiği gibi, Williams’ın “yaşanmış deneyimi” bırakmak konusundaki isteksizliği, onun, gündelik deneyimi teori kurmanın dolaysız kaynağı olarak görmekte sorunlu hiç bir şey yokmuş gibi, “ampirik bir deneyim kavramı”nı kabul etmesine yol açar. Williams’ın bu konudaki ketumluğu, bazı eleştirmenlerin, kanımca yanlış bir şekilde, Gramsci’nin hegemonya kavramına yeni ve nüanslı bir yorum getirmesi dışında, düşünürün hiçbir gerçek teorik katkıda bulunmadığı sonucuna varmasına neden olmuştur. (Snedeker, 1993) Ancak burada bir paradoks iş başındadır, çünkü şu da doğrudur ki, Williams’ın etkisi, bütün noksanlarına rağmen, “feminist hareket, üçüncü dünya ve işçi sınıfı hareketlerinin karşı-hegemonyalarına vurgu yapan günümüz kültürel incelemeler alanındaki önemini ve etkisini hala korumaktadır.” (Snedeker, 1993: 113)

Burada Williams’ın siyaset ve kültür hakkındaki tartışmalı görüşlerini savunacak ya da onlarla ilgili sistematik bir eleştiri sunacak değilim

(daha detaylı tartışmalar için bkz. Eagleton 1989, Dworkin ve Roman 1993). Fakat eserlerine ilişkin çok önemli iki nokta var ki, Williams'ı en şiddetli eleştirenlerin bile neden çoğunlukla onun formülleştirmele-
rine geri döndüklerini açıklayabilir. Bunlardan ilki, kavramlarının for-
müle edildiği diyalektik yöntemle ilgilidir. Örneğin, şu aşağıdaki pasajı
düşünelim.

Çoğu tasvir ve analizde, kültür ve toplum geniş geçmiş zaman kipinde ifade edilir. İnsanın kültürel faaliyetlerini tanımanın önündeki en büyük engel, deneyimin doğrudan ve düzenli bir şekilde bitmiş ürünlere çevrilmesidir. Belli varsayımlar üzerinden birçok eylemin kesinlikle bitmiş olarak ele alınabileceği bilinçli tarihte bir yöntem olarak savunulabilecek olan, alışıldığı şekilde hem geçmişin devinimli içeriğine hem de güncel yaşama yansıtılır. Güncel yaşam içerisinde, halen bilfiil içinde olduğumuz ilişkiler, kurumlar ve oluşumlar, bu yöntemsel tarz sayesinde, biçimlenen ve biçimlendirici süreçler yerine biçimlenmiş bütünlere çevrilir. Bu durumda analiz, bu üretilmiş kurumlar, biçimler ve deneyimler arasındaki ilişkileri merkeze koyar. Böylece, şimdiki zamanda, tıpkı üretilmiş geçmişte olduğu gibi, sadece kesin biçimlenmiş formlar var olur. Ve güncel mevcudiyet, tanımlı gereği, her zaman geri gitmektedir.

Williams, “biçimlenmiş bütünlük”in “biçimlenen ve biçimlendirici süreçler”e egemen olduğunu destekleyen yabancılaşmış fikirler üretme eğiliminden muaf değildir. Ancak, bu pasajda, süreçleri anlamayı şeyleri anlamaktan daha önemli tutan diyalektik bir okumayı tercih ettiğini net bir şekilde açıklar. Dolayısıyla, organikçi bir toplum görüşü onu ayakta tutan karmaşık akışlar ve süreçlerin bilgisiyle yumuşatılır. Williams, burada, insanlar arasındaki ilişkilerin kavramlar arasındaki ilişkilere indirgenmesine sürekli meydan okunabilecek bir teorik ihtimaller zemininin planını çıkartır. Bu teorik ihtimaller zemininde, aynı zamanda, ilişkiler, kurumlar ve biçimlerle ilgili anlayışlarımız da onları çözen, besleyen, üreten süreçlere odaklanarak canlandırılabilir.

İkinci nokta, siyasi eylemin antropologların “yakın kültür” (Lomnitz-Adler 1991) dedikleri yerel bağlara “yerleşikliği”nin (Granovetter 1985 gibi günümüz sosyologların ifadesiyle) hem güçlendirici hem de kendi içinde sorunlu olmasıdır. Fakat bundan başvurduğumuz soyutlamaları, siyasi ve teorik faaliyetin neye yerleşik olduğundan ve toplumsal hayatla ilgili neyin yakın ve samimi olduğundan bağımsız anlayamaya-

çağımız sonucu da çıkar. Williams'ın bazı formülleştirmeleri bize bu konuda oldukça yardımcı olabilir, çünkü Williams yerleşiklik ve yakın kültür kavramlarını eserlerinde hem kullanmakta hem de sistematik olarak sorgulamaktadır. İlerleyen sayfalarda, Williams'ın çevre, mekân ve yer kavramlarını nasıl yukarıdaki fikirlerin ne anlama gelebileceğini tanımlamamıza yardım edecek teorik çerçeveyi belirleyen kavramlar olarak kullandığını detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Çevresel Tarih Olarak Roman

Parmaklarınla bu yosunla kaplı kum taşına sıkıca bastır. Bu yer, bu taş ve bu yeşillikle ve bu kırmızı toprakla, kavranmış, yapılmış ve yeniden yapılmıştır. Oluştukları zaman birbirinden farklıdır, ama hepsi yekten mevcuttur.

(Williams, 1990:2)

Williams'ın *People of the Black Mountains* (Siyah Tepelerin İnsanları) isimli bitmemiş son romanın iki cildinin de girişi bu cümleyle biter. Hikâye M.Ö. 23, 000 yılında başlar ve çok geniş çevresel ve toplumsal değişimleri kapsayan dönemler boyunca devam eder. Örneğin, ikinci hikâye M.Ö. 16, 000 yılında buzullaşmanın en doruk noktasında, Siyah Tepeleri³ saran büyük buz tabakasının ucunda geçer. İlerleyen bölümler, yerleşik tarım, yazı ile fiziksel ve toplumsal çevrenin insan eylemiyle dönüşümüne dair başka önemli uğrakları konu edinir. Romanın başındaki canlandırmalar çok büyük ölçüde arkeolojik, paleolojik ve çevresel tarihe dayanırken (ikinci cildin sonundaki kaynakça oldukça uzundur), daha sonraki dönemler daha çok ekonomi, toplum ve kültür tarihçilerinin çalışmalarından faydalanmaktadır. Bu yaklaşım, romanı, farklı disiplinlerden gelen çalışmalar yoluyla tanımlanmış maddi gerçekliklerden temellenen bir kurgusal anlatıma dönüştürür. Bölümler ilerledikçe, yazarın hayal gücü, bu yerde yaşayan ve mücadele eden kişilere can verir.

Peki, İngiltere'nin en saygın sosyalist düşünürlerinden biri, neden son kurgusal çalışmasında Siyah Tepeler'in çevre ve toplum tarihini yazmayı seçmişti? Bu soruya verilebilecek kısmi bir cevap, Williams'ın toplumsal varlıkların asla doğanın dünyasındaki yerleşikliklerinden kaç-

3 "Black Mountains" (*Y Mynyddoedd Duon*), Galler'in güney doğusunda, Powys ile Monmouthshire arasında dağınık bir şekilde bulunan tepelere verilen isimdir.

mayacakları ve son tahlilde hiçbir siyasi eylemin bu gerçeği kabullenmemiş soyutlamaları kaldıramayacağı konusundaki ısrarından çıkabilir. Dolayısıyla, Williams için “doğa” çok önemli bir kelimeydi. (1983: 219) Doğa, fikir olarak, “çoğunlukla fark edilmese de... diğer fikirler ve deneyimler değiştikçe karmaşıklaşan ve değişen... inanılmayacak kadar çok miktarda insanlık tarihi içerir”. Belki de bu sebeple, “dildeki en karmaşık kelime”dir. (Williams, 1980: 67) Çevresel tarihe ve doğaya ilişkin değişen anlayışları incelemek, Williams’a, toplumsal ve kültürel değişimi anlamak ve araştırmak için imtiyazlı ve etkili bir yol sağladı. Williams çevresel ve toplumsal olanı, aynı madalyonun iki yüzü gibi diyalektik bir şekilde tahlil etmektedir. Ve çevresel tarafa dikkatini vermesi, aksi durumda gözden kaçırabileceği bazı niteliklerin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Williams’ın materyalizmi ve eleştirel gerçekçiliği şu konuda her zaman netti: çalışmak (başka bir yerde “rızk” demektir ve çok temelde hem hayat veren hem de kültürel olarak yaratıcı faaliyet olarak anlaşılır) doğanın dünyasını kavramamızı sağlayan ve onunla ilişkimizi kuran en temel süreçtir. “Emeğini yeryüzü ile birleştiren insanlardan bahsetmeye başladığımızda, insan ile doğa arasındaki yepyeni ilişkilerin dünyasındayızdır ve doğanın tarihini toplumsal tarihten ayırmak fazlasıyla sorunlu bir hal alır.” (Williams, 1980: 76) Belirli toplumsal ilişkilerin, toprakla emeğin karıştırmanın yeni yollarıyla ne şekilde ilişkili olduğuna dair böylesi dönüştürücü ve diyalektik bir görüşe sadece Williams’a özgü değil. Örneğin, Marx ve Engels’in düşüncelerinde de benzer bir görüş yankılanır: “insanlar var olduğu sürece doğanın tarihi ve insanların tarihi karşılıklı olarak koşullanır,” çünkü “dış dünyayı etkileyerek ve değiştirerek, (bizler) aynı zamanda kendi doğamızı da değiştiririz.” (Marx, 1967: 173) Çevresel şartların kendine özgü tarihini yaratmaya çalışan güncel bir hareketin duayeni William Cronon (1983: 13-14) benzer bir sav ortaya atar:

Ekolojik tarih, çevre ve kültür arasında dinamik ve değişen bir ilişki olduğu önermesiyle başlar. Bu ilişki, çelişkiler kadar devamlılıklar yaratmaya da eğilimlidir. Dahası, bu tarih, çevre ve kültür arasındaki etkileşimlerin diyalektik olduğunu öngörür. Çevre, öncelikli olarak verili bir anda insanların kullanabileceği seçenek yelpazesini şekillendirebilir. Ancak daha sonra kültür, bu seçeneklere karşılık gelecek şekilde çevreye yeniden şekil verir. Yeniden şekillenmiş çevre, kültürel yeniden üretim

için yeni olasılıklar sunar ve böylece yeni bir karşılıklı belirlenim döngüsü başlatır. İnsanların rızıklarını yaratma ve yeniden yaratma şekilleri sadece toplumsal ilişkilerdeki değişimler değil ekolojik ilişkilerdeki değişimler de göz önüne alınarak analiz edilmelidir.

Ancak Siyah Tepeler'in çevresel tarihi sadece yerle sınırlı gelişmez. Roman aynı zamanda, dalgalar halindeki sömürgeleştirmelerin ve göçlerin etkilerinin de hikâyesidir. Böylece, Siyah Tepelerin tarihi Avrupa ve ötesinde titreşen akışlar ve hareketler ile kurulmuş bir mekânsallık matrisinde konumlandırılır. Bu yerin farklılığı veya Williams'ın sevgi dolu bir şekilde isimlendirdiği gibi "bu yerin tatlılığı," dışardan gelen etkiler ve müdahalelerin işlenmesi ile inşa edilir. Bu romanında, yer, mekân ve çevre temaları, toplumsal ve çevresel dönüşümün karmaşık süreçleri içinde bulunan birbirinden ayrılmaz parçalar halinde sıkıca örülmüştür.

Ama bu temaları araştırmak için neden romanı bir araç olarak seçer? Neden doğrudan çevresel tarih yazmaz ya da faydalandığı kaynak malzeme külliyatı ile yetinmez? Bence bunun iki sebebi var. Bu sebeplerden ilki, romanlarındaki ana karakterler sahip oldukları bilgilerin ve anlayışların doğası ile ilgili düşündüklerinde açık bir şekilde ortaya çıkıyor. *People of Black Mountains* (vol. 1, 10-12) kitabında, Glyn'i -geçmişin öykülerini ve seslerini tarihsel olarak şimdiki zaman kılan kişi- tepelerde kaybolan amcasını ararken ve bölgeyle ilgili farklı disiplinlerin bir araya getirdiği geniş literatürü düşünürken buluyoruz:

Zira bu disiplinler içindeki araştırma türleri kendi zayıflıklarına sahipti... Ne çalışıyorlarsa bunu bir iç usule, en kötü durumda ilişikteki bir kariyer için malzemeye indiriyorlardı. Eğer hayatlar ve yerler ciddi bir şekilde araştırılacaksa, kesinlikle yere ve hayatlara çok güçlü bir bağlılık gerekiyordu. Polistiren model ve onun metinsel ve teorik karşılıkları yeniden inşa ettikleri ve taklit ettikleri özden farklı düştüler... Kitaplıkta ya da vadiye evde bulunan bütün kitaplarında ve haritalarında herhangi bir yerde, kanıtların ve rasyonel araştırmanın geçerli olduğu bir toplulukta, tercüme edilebilecek bir ortak tarih vardı. Yine de, kendini ispat edecek başka tür bir akılla tepelerde ilerlemesi gerekiyordu: inatçı bir şekilde yerli ve yerel, yine de temas ve genişliğin kayıt ve analizin yerini aldığı daha geniş bir ortak akışa ulaşan bir akıl; bir anlatı olarak tarihten çok hayatlar olarak hikâyeler.

Bu Williams'ın romanlarında çok karşılaşılan temalardan biridir (tarih disiplini içinde anlatı formundan hikâye formuna kayışı önceden haber

vernesi açısından da çok ilginçtir). *Border Community* adlı romanında Matthew Price ile karşılaşırız. Price da, tıpkı Williams gibi, Galler'deki kırsal bir topluluktan olan bir demiryolu işaret memurunun Cambridg'e'de eğitim görmüş oğludur. Ancak romanda, hayali olarak Londra'da bir üniversitede ekonomi tarihi dersi veren bir öğretim üyesi olarak tasvir edilir. Price'ın 19. yüzyılda Galler'deki nüfus hareketleri ile ilgili çalışması çıkmaz yola girer. Veriler ordadır ancak bir şey eksiktir.

Öğrendiğim teknikler, buz küplerinin belli bir ısı korunduğunda elde ettiği katılığa ve kesinliğine sahipler. Ama ben bu ısyı gerçekten koruyamıyorum: kutunun kapağı hep aniden açılıyor. Bu, sadece Glynmawr'dan Londra'ya bir nüfus hareketi değil. Bu, aynı zamanda özün bir değişimi. En azından köylerini terk ettiklerinde, onlar için böyle olmuştur. Ve bunu ölçmenin yolları sadece benim disiplinimin dışında değil, hepsi başka bir yerde bir arada duruyor, hissedebiliyor ama tutamıyorum, dokunabiliyor ama kavrayamıyorum. (Williams, 1988a: 10, vurgu bana ait)

Buradaki çıkarım yeterince açık ve Williams'ın kendi çalışmaları için de büyük ölçüde geçerli. Her zaman, insanların yaşanmış hayatlarıyla ilgilendiğinden, roman formu, ona bu hayatların başka yollarla ele alınamayacak ya da kavranamayacak gündelik özelliklerini sunma imkânı tanıyor. Dolayısıyla, Williams romanlarının kültür teorisinden bağımsız ele alınması gerektiğinde ısrar ederken, aynı zamanda bazı temaları romanlarında araştırmayı teorik çalışmalara göre daha kolay bulduğunu açıkça ifade etmekten çekinmiyor. (Williams, 1989a: 319)

Ancak, roman türünü seçmesinin bir başka nedeni daha olduğunu düşünüyorum. Williams, kişisel ve özel seçimlerin verili koşullar altındaki yapılış şekillerinin, tarihsel ve coğrafi değişimin özü olduğunu her zaman vurgulamak istemiştir. Roman, birçok analitik düşünme şeklinde karşımıza çıkan kapanmaya tabi değildir. Her zaman seçimler ve ihtimaller vardır, sürekli olarak çözümlenmemiş gerilimler ve farklılıklar, duygu yapılarında hemen göze çarpmayan değişimler. Bütün bunlar, en zor ve kötü koşullarda bile tartışmanın ve siyasi eylemin şartlarını değiştirirler. İşte, Williams'ın Brecht'in tiyatrosuna hayran olmasının sebebi tam da buydu. Ona göre Brecht şunu keşfetmişti: "Özgün alternatifleri sahnelemenin yolları: geleneksel dramada olduğu gibi alternatiflerin çatışan karakterlerde değil, bir kişide beden bulması. Bu ki-

şinin alternatifler üzerinden şu ya da bu şekilde yaşaması ve bizi kendi sonuçlarımızı çıkarmaya davet etmesi.” (Williams, 1961: 157) Bu şu anlama gelir, diye devam ediyor, “dayatılmış bir karar yoktur – gerilim sonuna kadar orada durur ve biz onu değerlendirmeye davet ediliriz.” Williams’ın bütün ana karakterleri bu gerilimi yaşar. Siyah Tepeler’in insanların öyküleri de aslında tam olarak bununla ilgilidir. Siyaseten, bu Williams’a, romanlarındaki insanların seçimleri sayesinde ve hayatlarını yaşama şekilleri ile nasıl “hepsinin tarihsel olarak var olduğunu” hatırlatma şansı verir. Amacı, hayatta kalma gücünü ve kapasitesini överken, şimdiki zamanda güçlendirir. Ama sadece bu da değildir.

Bir sosyalist ve demiryolu işçisi olan babamın ölümüyle birlikte yaşadığım kriz -bunu insanlara gerektiği gibi açıklayamadım, belki kısmen açıkladığım yer *Border Country* (Sınır Ülkesi) isimli romanımdır- *bir değer fikri* için bir nevi yenilmişlik hissiydi. Belki bu mantıksız bir cevaptı. Tamam, ölmüştü, erken bir ölümdü ama erkekler ve kadınlar ölürler. Ama en sonunda onu bir kurban olarak görmemek çok zordu. Sanırım beni şu an yazmakta olduğum tarihsel romanıma -adı *The People of Black Mountains* (Siyah Tepelerin İnsanları) ve roman çok uzun bir dönem boyunca Galler’in belli bir bölgesindeki tarihsel hareketler hakkında- yönlendiren bu deneyimdi. Ve bu tarih... yenilgi, işgal, kurban etme, ezmenin... bir kayıdır. Fiziksel olarak atalarım olan insanlara neler yapıldığını gören biri, bunlara inanmakta zorluk çeker... Yenilgiler sürekli tekrarlanmıştır ve benim romanımın keşfetmeye çalıştığı, çok basitçe, herhangi bir şeyin hayatta kalmasının koşuludur. Bu, basit bir yurtsever cevap meselesi değil: Biz Gallerliyiz ve hala buradayız. Cevap insanların fazlasıyla elverişsiz koşullarda dayanmasını sağlayan sonsuz esneklik ve hatta çapraşıklık. Ve aynı zamanda, *kendi özerkliklerini ifade ettikleri çarpıcı inanç çeşitliliğidir. Farklı şekillerdeki ezme tarzlarından yolunu bulmuş bir değer hissi... ortak hayata dair ihtimallerin kökleşmiş ve yok edilemez ama aynı zamanda değişen biçimde vücut bulması.*

(Williams, 1989a: 321-2, vurgu bana ait)

Burada Williams’ın göklere çıkardığı yerleşiklik, insanların *toplumsal* varlıklar olarak, kendi gündelik yaşamlarında ve kültürel pratiklerinde, inançların çarpıcı heterojenliğinde bile toplumsal hayata bir ortaklık getirmeye çalışan bu değer hissini *ihhtimalini* sürdürmek ve beslemektir. Ancak böyle bir değer hissini sürdürülmesi, önemli biçimde, genellikle sadece belirli yerlerde ortaya çıkan bir tür kişilerarası ilişki kurmaya bağlıdır.

Mekân ve Yerin Diyalektiği

O zaman Siyah Tepeler’de insanların kurdukları neydi? Kurulan, “kavranmış, yapılmış ve yeniden yapılmış” bir yerdi. Ama “yer” Williams için ne anlama geliyordu? Onun anahtar kelimelerinden biri değildi – gerçi çalışmalarında çoğunlukla yere bağlı bir anlam verdiği topluluk çok önemli bir yere sahipti. Yine de:

Yer, sosyalizmin yeni teorisine, şimdi daha merkezi bir şekilde dahil edilmelidir. Hatırlayın, iddia edilen proletaryanın ülkesi olmadığı idi ve bu proletaryayı mülk sahibi sınıflardan ayıran etmendi. Ancak uluslararası ekonominin infilakı ve sanayisizleştirmenin eski topluluklar üzerindeki yıkıcı etkileri, yerin birleştirme sürecinde – sermaye sahibi sınıflardan çok işçi sınıfı için – çok önemli bir unsur olduğunu gösterdi. Sermaye çekip gitğinde, yerin önemi daha açıkça ortaya çıkar.

(Williams, 1989a: 242)

Bu görüşe göre, işçi sınıfının siyasi eylemi öncelikli olarak “yer”e yerleşiktir. Bununla birlikte, romanlarında yerin anlamı daha netleşir. Öyle ki, yerin yaratım ve çözülme süreçleri (burada yine biçimlenmiş bir yer kavramı ile kıyaslandığında çok daha diyalektik bir kavrayış görürüz) eylemin içinde aktif aktörler haline gelmiştir. Ancak yerin kurulmasını mekân ilişkilerinin değişen örüntülerinden soyutlayamayız. Bu ilişki, *The People of Black Mountains* (Siyah Tepeler’in İnsanları) kitabında başarıyla ele alınır ve yine Williams’ın *The Country and The City* (Kır ve Şehir) kitabında, akıl almaz derecede zengin bir edebi analiz kurabilmesine izin veren yön verici ilke olmuştur. Ancak, bu maddi ilişki, *Border Country* (Sınır Ülkesi) kitabındaki grev bölümünde iyice beraklaşır: Galler’de, işlek bir demiryolunun geçtiği bir köylü topluluğunun siyasi bilinci, Güney Galler’deki madencilerin greviyle kurulan ilişki sayesinde dönüşür, ancak sonunda, grevin siyasi davası Londra’da alınan kararlar sonucu satılır. 1926’daki genel grev ile ilgili bir yazısında Williams (1989a: 1065-6) *Border Country* (Sınır Ülkesi) kitabındaki grev bölümünün nasıl babasıyla uzun konuşmalar sonrasında şekillendiğini açıklıyor. Ve sonra, sorunun yapısı hakkındaki düşüncelerini şöyle yansıtır:

Taşra istasyonundaki bu adamlar, öncelikle kırsal ve tarıma dayalı bir ekonomi içinde sanayi işçileri ve sendikacılardan oluşan küçük bir gruptur.

Ve çoğunun, tıpkı babam gibi, tanıma dayalı hayatla bağları devam ediyordu... Aynı zamanda, bu adamlar, demiryolu ve kömür madenlerinden, limanlardan, fabrikalardan, şehirlerden geçen trenler ve telefon ve telgraf sayesinde modern ve endüstriyel bir işçi sınıfının parçasıydılar. Telefon ve telgraf özellikle işaret memurları için önemliydi ve onlara hiç tanışmamacakları ama seslerinden çok da iyi tanıdıkları adamlarla iş dışında da konuşma olanağı sağladı. Böylece işaret memurları, geniş bir sosyal ağ üzerinde diğer işaret memurları ile bir cemaat oluşturabildiler.

Grev bölümünün amacı, ne kadar özel bir şeyin elde edildiğini göstermekti – özel olan, sınıf bilincinin idraki ve gerçek bir alternatifin *ihimaline* (bu kelime, her zaman, Williams'ın bütün tartışmalarının çerçevesinde gizlidir) dair bir anlayış oluşmasıydı. Ancak bu ihtimal, tam da bu belirli yerde ve toplulukta, dışarıdan gelen dürtülerin içselleştirilmesi ile yakalanmıştı. Bu dıştan gelen dürtülerin fazlasıyla yerel bir “duygu yapısı” olarak nasıl dönüştürüldüğü ve içselleştirildiği hikâyenin en önemli kısmını oluşturur. Hayali Glynmawr (grev “olağanüstü bir pratik canlılığa” doğru ortak iyileşmenin beklentilerini oluşturdu diye anlatır [Williams 1988a: 153]) ve gerçek Pandý’de, sosyalizme alışılmıştın dışında yüksek düzeyde bir anlam yükleyen çok özel bir şey olmuştur. İşte bu, uzaktan grevin satılmasının trajedisini daha yıkıcı kılar.

Fakat burada tersine bir akış da söz konusu. Grevin yenilmesinden sonra, en aktif liderlerinden biri olan Morgan Prosser ticarete atılır ve vadideki en büyük işadamlarından biri olur. Ancak en sonunda şirketleşmiş sermaye tarafından bütün mal varlığı satın alınır. Morgan şöyle demektedir:

Bu yer bitti, zaten bitmişti. Bundan sonra önemli olan tarlalar, dağlar değil yolun kendisidir. Bundan sonra, kendi halinde bir yer olarak kalmış hiçbir köy olmayacak. Sadece yanından geçip gittiğiniz bir yer ismi ve yol kenarındaki evler olacak. Ve dikkat edin, burası sizin yaşadığınız yer olacak. Yol kenarı.

(Williams, 1988a: 242)

Morgan toplumsal iyileşme için daha sahici bir alternatif bulunması durumunda ticari faaliyetlerini bırakmaya gönüllü olduğunu her zaman iddia etse de, bölgesine inatla şu görüşü satmaktadır: Ya bir yere “yerleşmeyi” ve ne gelirse kabullenmeyi seçerseniz ya da oyundaki dış güçlerden elde edebileceklerinizi içselleştirir ve onları yer-bağımlı, kişisel ya da özel çıkarlar için kullanmayı seçerseniz.

The Fight for Manod (Manod için Mücadele) kitabında, kapitalist değerlerin, yerel ve yer-bağımlı çıkarlar temelinde içselleştirilmesi daha da görünür hale gelir. Galler'deki Manod bölgesinin ihmal edilmiş kırsal alanlarında yeni bir kasaba kurulmasının ne anlama geleceğini araştırmak için atanmış radikal sosyolog George Owen şöyle diyor: “gerçek tarih kahrolası merkezde: Londra, Brüksel, Paris ve Roma'daki ofislerle birlikte Birmingham-Düsseldorf aksında”. Bölgede yaşayanlardan biri olan Gwen şöyle şikâyet ediyor: “bizi parçalayan ve dağıtan, her zaman, şu dışarıdan gelen paradır” (Williams 1988b: 140). Arazi şirketlerinin gizli satın alma hikâyeleri gün yüzüne çıkınca, nasıl yüzü olmayan bir kapitalizmin herkes üzerinde fazlasıyla yozlaştırıcı bir etki yarattığını görürüz:

Şirketler. Ve sonra mesafe, mesafenin günlük aşıkârlığı, Manod'daki patika ile Gwen ve Ivor ve Trevor ve Gethin ve diğerlerinin bütün anlık sorunları arasındaki mesafe: onlarla, fabrikaların bu kayıtları arasındaki mesafe, ama aynı zamanda ilişkilerin çok katı ve kayıt altına alınmış olması. Ticari faaliyetler onlara kadar iniyor. Sadece dışarıdan bir güç olarak değil, aynı zamanda bağlandıkları ve bir parçası oldukları bir güç olarak. Yine de onlarla ilgili hiçbir şeyi umursamayan ve kendi bildiğini okuyan bir güç.

(Williams, 1988b: 153)

Matthew için, bunu takip eden acı bir şekilde şunun farkına varmak olur:

“Manod'daki köylülerin yaptığı gibi, kendi çıkarımız gibi görüneni takip etmek, [bu süreç] karşı değildir, tersine onun parçası, yerel düzeyde yenden üretimidir”

(Williams, 1988b: 153).

Bütün bunlar, siyasi düşünce ve eylemin mümkün olarak algılandığı mekânsal yelpazeye dayanan politik kimliğe ilişkin akut sorunlar doğuruyor:

“Bu Tom Meurig,” dedi Peter. “Llanidloes'de ya da Avrupa'da yaşıyor, han-gisi hatırlayamıyorum.” Tom Meurig güldü... “Karar veremiyor,” dedi Peter, “Kelt halklarının, Basklar'ın fahri üyeliğiyle birlikte, doğrudan federasyonunu mu ilan etsin, yoksa tepelerde hayalini kurdıkları bu yeni komünal sosyalizm ile basitçe Avrupa'yı mı ele geçirsin.” “İkisinden biri,” dedi Meurig, “ya da üçüncü bir olasılık var: bizden birini belediye meclisine sokmak.”

(Williams, 1988b: 133).

Bu değiş tokuş esprisi, içinde inanılmaz bir gerilim saklıyor. Manod'da dış güçlerin içselleştirilmesinin, başka bir yerde tasarlanmış planların ayrıcalıklı bilgisine sahip ve belediye meclisi üyesi olan bir çiftçiye bağlı

olduğu ortaya çıkıyor. Siyasi eylem (aynı zamanda romandaki eylem) için uygun yer ve yayılma alanı, mekândaki belirli bir yere ya da bölgeye olan bağılıkları diyalektik bir şekilde tanımlamadan tasarlanamaz. Ve bu bağılıklar, her zaman direniş ve suç ortaklığı arasında kendine özgü bir gerilim içerir.

Williams, “yer”i sosyalist teorinin içine daha doğrudan dahil etmeye çalışır. Burada, temel kavram, Williams’ın “militan tikelcilik” dediği kavramdır. Bu fikre fazlasıyla önem veriyorum, çünkü en azından Williams’ın gördüğü halleriyle sosyalizmin tarihi ve olasılıkları ile ilgili çok önemli bir şeyi yakalıyor. Williams (1989a: 249, 115) şöyle düşünüyor:

İşçi sınıfının öz-örgütlemesindeki emsalsiz ve olağandışı nitelik, tikel mücadeleleri oldukça özel bir şekilde daha genel bir mücadeleye bağlamaya çalışmasıdır. Bir hareket olarak, doğru bir şekilde bir araya getirilmiş bazı tikel çıkarları savunmanın ve öne sürmenin aslında genel çıkara ilişkin olduğu gibi ilk bakışta olağandışı görünen önermeyi gerçek kılmıştır.

Bir yerdeki dayanışmanın olumlayıcı deneyiminden şekillenen idealler, tüm insanlığa faydalı olacak yeni bir toplum biçiminin işleyen bir modeli olarak genelleşir ve evrenselleşir. Williams’ın “militan tikelcilik” olarak tanımladığı budur ve militan tikelciliğin, İngiltere’deki ilerlemeci sosyalizmin tarihi ile “Galler’in tarihinin çok büyük bir kısmının” içinde kökleşmiş olduğunu düşünür. Williams kurnaca olmayan gerçek yerlerin tikelliklerinin ve özgülüklerinin kendi düşüncesinin temel dayanağı olmasına izin vermekte pek istekli olmasa da, bu düşüncesini genellemek zor değil. Fransız devrimcileri “insan hakları” doktrinini ilan ettiler, uluslararası işçi hareketi herkesin yararı için küresel sosyalizme geçişi ilan etti, ABD’deki vatandaşlık hakları hareketi ırklar arası evrensel adalete dayanan bir siyaset ortaya attı, günümüzde feminizmin ve ekolojik hareketin bazı kolları, militan tikelciliklerini hepimizi kurtarmayacak olsa bile bize yarar getirecek geniş kapsamlı bir yeniden yapılanmanın temeli olarak tasarlıyorlar.

Williams görünüşte şöyle bir önermede bulunuyor: hepsi olmasa bile çoğu siyasi taahhüt temelini, benim Cowley’de karşılaştığım türdeki belli duygu yapılarına dayanan bir militan tikelcilikten alır. Ancak buradaki sorun şudur:

Kendi yerel topluluk deneyiminden çok daha genel bir harekete genişlemenin sorunsuz olduğunu varsayarak, yerel ve olumluyıcı başlamış olduğu için, önündeki oldukça sistematik engellerin çoğunlukla farkında değildi.

(Williams, 1989a: 115)

Bu engeller, ancak, doğrudan yerel deneyimin dışında bulunan süreçlerle yüzleşme yetisine sahip soyutlamalar yoluyla anlaşılabilirdi. Ve güçlük burada ortaya çıkıyor. Bilinebilir ve duygusal topluluklar şeklinde örgütlenmiş toplumsal hayat örüntüleri olarak anlaşılan somut dayanışmalardan evrensel etkiye sahip olabilecek daha genel anlayışlar dizisine geçiş, yer ve yerele dayanan bir soyutlama düzeyinden, mekân boyunca uzanabilecek başka bir soyutlamalar düzeyine geçişi içerir. Ve bu geçişte bir şeylerin kaybolması zorunludur. Williams kederli bir şekilde şöyle der: “ister istemez, olumsuzlamanın siyaseti, farklılaşmanın siyaseti ve soyut analizin siyaseti geldi. Ve bunlar, ister beğenelim ister beğenmeyelim, ne olup bittiğini anlayabilmemiz için bile gerekiydiler.” Dil bile, kömür havzalarındaki “bizim toplumumuz” ve “bizim insanlarımız” gibi kelimelerden, bu soyutlamaların en ateşli tartışıldığı büyük şehirlerde “örgütlenmiş işçi sınıfı,” “proletarya,” “kitleler” gibi kelimelere geçerek, dönüşmektedir. (Williams, 1989c: 293)

Bir kavramsal dünyadan başka bir kavramsal dünyaya ve bir soyutlama düzeyinden diğerine geçiş, belirli yerlerde elde edilmiş militan ticciliğin dayandığı ortak amacı ve değer hissini tehdit edebilir:

En acı keşfim şuydu: kendi içimde... emperyalizmin o en temel şeklinin meydana geldiğini anladım. Yani, gerçekten güç merkezinden çıkan duygu ve fikir sistemlerinin aklınızın parçalarını ele geçirdiği yer. Kendi aklınızın içinde ve ezilen ve mahrum edilmiş topluluğun içinde, bu egemen merkeze ait yeniden üretilmiş düşünme ve hissetme unsurları bulunur... Eğer bu negatif siyaset tek siyaset şekli ise, kapitalist toplumun nihai ürünü olarak gördüğüm bir düşünce biçimi en son zaferini de kazanmıştır. Siyasi etiketi ne olursa olsun, bu düşünce biçimi gerçekten de insanlar arasındaki ilişkileri şeyler ya da kavramlar arasındaki ilişkilere dönüştürmüştür.

(Williams, 1989a: 117)

İnsanların dünya ile ilişkilerini anlamak için başvurdukları farklı soyutlama türleri ve seviyeleri arasındaki gerilim romanlarında özellikle göze çarpar. Ve bu gerilim çoğu zaman hikâyedeki kahramanların çelişkili duygularında içselleştirilir. *Border Country* (Sınır Ülkesi) romanında

Matthew, doğduğu yerin ötesindeki geniş dünyada babasının verdiği ismi kullanır, ancak Glynmawr'da annesinin istediği isim olan Will ile tanınır. Kimliğindeki bu ikilik -aslında kimdir? Will? Matthew?- romanda sürekli olarak işlenmektedir. Bu ikilik içinde hapsolunca, konuşacak bir dil bulmak bile güçleşir:

Tarafsızlıkla terbiye görmüştü: dilin kendisi de sürekli soyutlayarak ve genelleyerek ona bu konuda yardım ediyordu. Tarafsızlık başka bir şekilde de gerçektir. Kendi evinde kendini hem bir çocuk hem de bir yabancı gibi hissediyordu. İkisi olarak da konuşamıyordu; hatta kendi olarak da konuşamıyordu. Tek yapabildiği bu örüntünün sunduğu tabirlerle konuşmaktır.

(Williams, 1988a: 83).

Bu gerilim bilindik bir manzaranın hatırlanma şeklinde de kaydedilmişti:

O yerin hayalini kafasında taşımak başka bir şeydi, her yerde, bir gün bile kaçınılmadan yaptığı gibi. Gözlerini kapadı ve bir daha gördü, kendine ait o manzarayı. Ancak, o manzaranın karşısında durup, gerçeğine bakmak farklıydı. Daha az güzel değildi, arazinin bütün detayları aynı heyecanı uyandırdı. Ama yine de, kafasındaki hayal gibi değildi. Artık bir manzara ya da görüntü değil insanların yaşadığı bir vadiydi. Vadiyi izledikçe, oradan ayrılırken ne olduğunun farkına vardı. Bir manzara olarak vadiyi yanına almıştı ama işini unuttu. Ziyaretçi güzelliği görür, orada yaşayan ise çalıştığı ve arkadaşlarının olduğu bir yer. Uzaklarda gözlerini kapattığında bu vadiyi görüyordu. Ama hayatının yarısının geçtiği bu vadiyi bir ziyaretçinin, bir turist rehberinin gördüğü şekilde görüyordu.

(Williams, 1988a: 75)

Williams için “turist bakışı” ile bir yerdeki yaşanmış hayatlar arasındaki ayrım çok önemlidir. Yaşanan hayatlar ve insanı oraya bağlayan değer hissi; iş, oyun ve başka birçok kültürel pratik aracılığıyla bilfiil şekillenir ve elde edilen bir ortama yerleşir. Burada, *Border Country* (Sınır Ülkesi) romanındaki çevresel ortam ile daha açık bir çevresel tarih yazımı olan *The People of Black Mountains* (Siyah Tepelerin İnsanları) arasında ciddi bir süreklilik vardır. Ancak *Border Country* (Sınır Ülkesi) romanının sonunda, Matthew/Will kendini farklı duygu yapılarını uzlaştırmak için toparlayabilir. Bu duygu yapılarından biri kendini dağlarda yürümekte gösteren akıldan, diğeri ise “polistiren modeller ve onların teorik muadillerinden” elde edilmiş bilgiden yükselir: “şimdi sürgün bitti gibi görünüyor. Geri dönmek değil, sürgün olma hissinin bitmesi. Çünkü

uzaklık ölçülür ve önemli olan da budur. Uzaklığı ölçerek, eve geliriz.” (Williams, 1988a: 351)

Williams’ın romanlarında bu ikilik tekrar tekrar ortaya çıkar. Farklı soyutlama seviyeleri arasındaki savaş, yerlerin özel olarak anlaşılan tikelikleri ile bu anlayışları daha geniş bir alana taşımak için gerekli olan soyutlamalar arasındaki savaş, kapitalizmin dünya sahnesinde militan tikelciliği daha sağlam bir şeye dönüştürmek için verilen kavga... Bütün bu unsurlar, Williams’ın romanlarındaki olay örgüsünü güçlendiren ilişkilerin ve gerilimin ana hatları haline gelir. *Loyalties* (Bağlılıklar) özellikle bu tarz gerilimlere eğilir. Ve Williams’ın bu romanında, bazı ikilemlerle ilgili, bütün teorik çalışmalarından çok daha derin bir inceleme buluruz.

Bağlılıklar Meselesi

Loyalties (Bağlılıklar) romanı, 1936’da Gallerli maden işçileri ile Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin Galler’deki bir çiftlikte İspanya’daki faşizme karşı savaşmak için ortak araçlar bulmak üzere bir araya gelmesiyle başlıyor. Bu buluşmadan, çarpıcı sanatsal yetenekleri olan Gallerli bir kız (Nesta) ile üst sınıf bir aileden gelen genç bir Cambridge öğrencisi (Norman) arasında kısa sürecek tutkulu bir ilişki doğuyor. Bu iki gencin birbirinden farklı konumlarıyla ilgili sorun, hem maddi hem de toplumsal olarak, hemen baş gösteriyor. Nesta, yaşadığı yerin (Danycapel) onu şu anki haline getirdiğini savunuyor. Norman, zarif bir şekilde, Danycapel’in bu durumda güzel bir yer olduğunu kabul ediyor, ancak Nesta’ya orada saplanıp kalmaması konusunda baskı yapıyor. Nesta, hayatının sonuna kadar orada kalıyor – onu yetiştirmiş olan ve kendisinin de yetiştirmeye devam ettiği bir yere köklerini salmış bir kadın. Öte taraftan, Norman, yani erkek, daha kozmopolit, enternasyonalist ve görünüşte daha köksüz bir bilimsel araştırma ve uluslararası siyaset oyunu dünyasına geri dönüyor. Romanın başındaki kısa karşılaşmaları dışında ikisi bir daha hiç konuşmuyorlar, ancak roman ikisi arasındaki gerilimi Gwyn karakteri üzerinden devam ettiriyor: (biri fazlasıyla yere bağımlı, diğeri ise mekân üzerinde daha geniş bir şekilde yayılmış,) genel olarak komünist parti tarafından tanımlanan, görünürde

ortak bir politika içinde yer alan iki farklı sınıfsal ve toplumsal cinsiyet konumunun izdivacından doğmuş bir oğul. *Border Country* (Sınır Ülkesi) romanındaki Matthew Price gibi, Gwyn de bu gerilimi içselleştirir: Nesta'nın yaşadığı yerde büyür, ancak en sonunda kısmen Norman'ın kız kardeşinin de ısrarıyla -ki Gwyn'e karşı Norman'ın ihmal ettiği aile desteğini kız kardeşi yerine getirir- Cambridge'e okumaya gider.

Galler'deki sınıf dayanışmaları ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair deneyimden çıkan yer-bağımlı siyaset, akademisyenlerin ve parti liderlerinin sahip olduğu daha soyut kavramlardan radikal bir şekilde ayrılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, mesele dargörüşlülük ile evrensellik arasında değildir. Gwyn'in annesi ile evlenen ve ona gerçek babalık yapan maden işçisi, Bert, İspanya'da diğer işçiler ve öğrencilerle birlikte savaşı. Eylemde, Norman'ın Cambridge'den arkadaşı olan öğrenci öldürüldüğünde, Bert onun dürbününü (sembolik bir görüş alanı?) alır ve kendisi ölüm döşegindeyken Gwyn'e teslim eder. Bert aynı zamanda "faşizme karşı en büyük savaş" olarak lanse edilen İkinci Dünya Savaşı'nda da savaşı ve Normandiya'da yüzünü kalıcı bir şekilde bozacak, korkunç bir yara alır – Bert, bedeninde, ölene kadar enternasyonalist bağlılıklarının izlerini taşır.

Gwyn'in biyolojik babası olan Norman, başka bir dünyada mesken tutar, partiye ve davaya oldukça farklı bir şekilde bağlılık oluşturur. Belki de (1930'larda Sovyet ajanı olan Cambridge grubunun üyeleri) Burgess, Maclean, Philby ve Blunt'u örnek alarak, Norman komünist güçlere bilimsel bilgi aktarmaya girişir. Bunun sonucu olarak, bitmez tükenmez zihinsel baskılar ve sorgulamalara uğrar ve anlam ifade ettikleri bir dönemde kurulan bu bağlılıkları, vicdanın başka türlü davranmayı gerektirdiği soğuk savaş döneminde devam ettirip ettirmemek konusunda acı çekerken içerden zihinsel yaralar alır. İlginç bir şekilde, Williams Norman'ı suçlamaz. Oysa ki, Norman gibi "sınıflarından kaçanlar" ile ilgili Bert'in ölüm döşeginde verdiği acımasız hüküm güçlü bir şekilde belirtilmiştir: "bizi kullandılar... şimdi anlıyoruz ki kendi kendimize yapmamız gerekiyordu." Bu hükmü Gwyn de tekrarlar: Norman ve benzerleri en kötüsüdür, "çünkü alternatif olması gerekene, kendi işçi sınıfı partilerine, sosyalizmlerine ihanet ettiler."

Ancak Gwyn'in Norman'la (aşağıdaki) öfkeli karşılaşması, annesi Nesta'nın Gwyn'e yönelttiği sıra dışı öfke patlaması ile aynı zamanlara denk gelir. Olay, Nesta'nın Gwyn'e ondansakladığı iki karakalem resmi göstermesinden çıkar. Resimlerden biri genç Norman'a aittir, sarışın ve uhr-evi. Diğeri ise, ölmüş Bert'in savaştan hemen döndükten sonra çizilmiş bir resmidir. Portre “benzerlikten uzak olduğu kadar korkunçtur” da: Bert'in “zarar görmüş yüzü hala parçalanıyor ve koparılıyor” gibi görünmektedir. Gwyn çok etkilenir, öyle ki sadece Bert'in portresinin “aşırı derecede güzel” olduğunu söyleyebilir:

Nesta öfkeli bir şekilde ona bakıyordu. Yüzü ve bedeni ani bir acıyla kassılmış gibiydi. Gwyn hayret içindeydi, çünkü annesini daha önce sıradan bir öfke içinde bile görmemişti. Her zaman az konuşan, sessiz ve cana yakın biriydi. Her zaman yaşından genç, serinkanlı ve biraz çekingen olmuştu.

“Güzel değil,” diye bağırdı çok yüksek bir sesle Nesta.

“Anneciğim, lütfen, onu demek istemedim,” demeye çalıştı Gwyn. “Hiçbir şey anlamıyor musun?” diye bağırdı Nesta. “Hiçbir şey bilmiyor musun? Hiçbir şey öğrenmedin mi?”

“Anne, demek istediğim...”

“Güzel değil,” diye bağırdı tekrar Nesta. “Bu çirkin. Bu yıkıcı! Bu parçalanmış ve hamura dönmüş insan eti!”

“Evet. Evet, onda. Ama gerçek, gerçeği gördün...”

“Çirkin, çirkin!” diye artık kontrolünü kaybederek bağırdı.

(Williams, 1989c: 347-8)

Hassasiyetlerin ya da Williams'ın ifadesiyle “duygu yapılarının” çatışması her şeyi söylüyor. Buradaki mesele, sadece sosyalist siyasetin dünya görüşünün kurulduğu soyutlama düzeyi değil, aynı zamanda farklı soyutlama düzeylerine tutunabilecek farklı duygu yapılarıdır. Gwyn, babasının portresine bir sanat eseri, estetik bir olgu, çirkinleşmenin korkunçluğunu basit bir gerçekle birlikte yakalayabildiği ve temsil edebildiği için güzel bir şey olarak bakabilme mesafesini kazanmıştır. Ancak Nesta için önemli olan, temsilin kendisi değil, neyin temsil edildiğidir ve temsil edilenin katıksız acısı her zaman birincil ve esas kalacaktır.

O halde, herhangi bir tür eleştirel mesafe arayışının getirdiği zorluklar daha da belirginleşiyor. Örneğin, *Border Country*'de (Sınır Ülkesi) Matthew/Will yakındaki Kestrel tepesine tırmanmaya başlıyor ve yu-

kardan gördüğü manzaraya hayran oluyor. Büyüdüğü “arazi parçasına” yukarıdan bakarken, biliyor ki orası

Sadece bir yer değil, aynı zamanda insanlardı. Her ne kadar buradan sanki şu an orada hiç kimse yaşamıyor, hiç kimse hiç yaşamamış gibi duruyorsa da, sakinliğine rağmen, orası kendisine ait bir anıydı... Dağın böyle bir gücü vardı, soyutlamak ve netleştirmek. Ama sonuçta burada kalamazdı, eskiden yaşadığı yere geri inmek zorundaydı.

(Williams, 1988b: 293)

Ve sonra:

Aşağı inerken şekiller sönüp gittiler ve sıradan kimlikler geri döndü. Zihindeki ses uçup gitti ve sıradan ses geri geldi. Yaşlı Blakely'nin sopasını çimenlere saplayıp sorduğu gibi. Ne okuyacaksın Will? Kitaplar, efendim. Yok, umarım değildir. Tarih, efendim. Oturup, anıların geniş vadiden geçişini izlediğin Kestrel'den tarih. Anlamı buydu: izlemek, yorumlamak, netleştirmeye çalışmak ve başarmak. Sadece gözlerini kısıtıran ve fazlasıyla içinde yaşayan rüzgâr, ne göreceğine ya da onu nasıl göreceğine karar verir. Asla yukardan izleyerek değil. İzlediğinin kendin olduğunu göreceksin.

(Williams, 1988b: 293)

Fakat burada hayati önem taşıyan, sadece bir bakıma, farklı temsillerin çalıştığı soyutlama *seviyesidir*. Çünkü dünyayla ilgili bilgi edinmede farklı yollar olduğu düşünülecek olursa elde edilecek soyutlama biçiminden türeyen bu değiş tokuşlarda başka bir şey olmaktadır. Ve burada, Williams'ın argümanında açık bir kutuplaşma buluruz. Ingold (1993: 41), çok farklı bir bağlamda, dünyayı bizi saran bir alan olarak ya da bakıp izleyebileceğimiz bir küre olarak tanımlamak arasındaki zıtlığı şöyle anlatıyor:

Yerel olan küresel olandan daha sınırlı ya da dar bir şekilde odaklanmış bir kavrayış değildir. Yerel olan, tamamen farklı bir kavrayış şekline dayanır – bu kavrayış, ayrı bir dünyanın yansız ve tarafsız gözleminden çok, üzerinde yaşanan dünyanın bileşenleri ve hayatın pratik faaliyeti ile aktif ve algısal bir uğraştan temellenir. Yerel perspektifte dünya bir küredir... merkezinde belirli bir yer bulunur. Bu deneyimsel merkezden, bu yerde yaşayanların ilgisi, bilgi ve anlayış arayışında, dünyanın daha derinliklerine çenir.

Bert ve Nesta, her zaman, merkezdeki yerden (yaşadıkları yer olan Dancapel) dünyayla temas kurarlar. Oysa Norman, her zaman dünyayı,

kendisinin siyasi yükümlülüklerine ulaşmaya giden daha tarafsız bir yolla anlamaya çalışır. Gwyn iki bakış açısını da içselleştirir ve çelişen duygular ve düşüncelerle ikiye bölünür. Yine de Williams sanki şunu iddia ediyor: bu iki soyutlama türü olmadan yapamayız, tıpkı bu soyutlamalara kaçınılmaz bir şekilde bağlı olan çelişkili temsil şekilleri olmadan yapamayacağımız gibi. Williams iki görüş arasında bütünüleyici, hatta diyalektik bir ilişki kurmaya çalışır. Yine de, bana göre, bu kutuplaşmanın hangi tarafında kendini daha rahat hissettiği gayet açıktır. Israrla ve defalarca ifade ettiği gibi: yaşanmış deneyimin gerçekliklerinin ezilenler için kaba bir çirkinliği olduğunu unutmamalıyız. Bu yaşanmış gerçeklikleri, mevcudiyetlerinden çıkarıp hissedilen acılar ve tutkular şeklinde teorileştirmemeli ya da estetikleştirmemeliyiz. Böyle yapmak, sömürü ve adaletsizliğe karşı olan kaba öfkeyi azaltır, hatta ortadan kaldırır – ki toplumsal mücadeleyi büyük ölçüde güçlendiren bu kaba öfkedir. Örneğin, “hakikat güzelliştir” gibi formüsel görüşler, Nesta’nın paylaştığı büyük öfke ile birlikte değerlendirilmelidir.

Bu durumda, bağlılıklar meselesi, siyasi meselelerin formüle edildiği soyutlamaların hem türü hem de düzeyi ile tanımlanmaktadır. Hissel ve duygusal bir siyasi güç olarak bağlılıklar her zaman belirli duygu yapılarına tutunurlar. Williams’ın romanlarındaki en derin ve düşünce yapımızı en fazla zenginleştiren karakterler, birbirinden kökten farklı duygu yapılarına farklı ve çelişkili bağlılıklar içselleştirmiş olanlardır: *Loyalties* (Bağlılıklar) romanındaki Gwyn, *Border Country* (Sınır Ülkesi) romanındaki Matthew Price ve *Second Generation* (İkinci Nesil) romanındaki Owen Price. Burada, Williams’ın çelişkileri ve gerilimleri bulmak için roman biçimini seçmesi bir tesadüf değildir. Her yerde görünür olan Bretçtçi strateji, bu gerilimlerin hiçbir zaman çözölemeyecek olduğunu öne sürdüğü gibi, asla çözümlerini beklemememiz gerektiğini de söyler. Onları sürekli açık bırakarak, ilerlemeci toplumsal değişimi elde etmede gerekli olan yaratıcı düşünce ve pratikler için temel bir kaynağı da açık tutmuş oluruz.

Yukarıdaki, şüphesiz birçoğumuzun kabul edeceği bir sorunun çarpıcı bir ifadesidir. Böyle bir sorunun varlığını, sadece Williams gibi İngiltere’deki bir devlet okulundan Cambridge’e okumaya gitmiş biri olarak değil, aynı zamanda tartışmalı Cowley projesinin içinde yer almış

biri olarak da kişisel olarak onaylıyorum. Bağlılıklarım kime ya da neye idi? Williams'ın uyarıları faydalı. Bir soyutlama seviyesinden diğerine ya da bir epistemoloji türünden diğerine geçtiğimizde, eylemlerimizde ve kafamızın içinde ihanetin ihtimali beliriverir. Cowley otomobil fabrikasındaki muhalif işçi temsilcileri, arkamdan muhtemelen, *Loyalties* romanında Bert'in "sınıf kaçakları" ile ilgili söylediklerine benzer sert sözler söylemişlerdi. İlginç bir şekilde, Hayter (kendisi benden çok daha fazla "sınıf kaçağı" olmasına rağmen) kitabın sonuç bölümüne fabrikadaki bir sendika temsilcisinin oldukça sert sözlerini ekledi: "ihanet bireysel bir eylem değil, bir süreçtir. Ve her zaman bilinçli değildir." Sendika temsilcisinin sözleri bana yönetilmemiş olsa da, tartışmalarımız ışığında kolayca bana yöneltilebilirdi.

Ancak ihanet karmaşık olduğu kadar acı bir terimdir. Bir an için, *Loyalties* (Bağlılıklar) romanındaki kurgusal hikâyeye geri dönmeme izin verin. Norman'ın yakın bir iş arkadaşı, Gwyn'e Norman'ı şöyle savunmaktadır:

Bir kişinin ait olduğu gruba ihanet etmesinin sahici edimleri vardır. Bu tanımlanabilir niceliğin ne kadar dinamik olabileceğini anlamak için bakman gereken sadece karışıklık ve ittifakların değişimidir, hem uluslararası değişimlere hem de onların içindeki karmaşık sınıf ittifaklarına ve karışıklıklarına bakmak gerekir. Bir sınıfın içinde olup bir ulusa ihanet edenler olduğu gibi, bir ulusun içinde bir sınıfa ihanet edenler de vardır. Bu bağlılıkların daha sabit olduğu dönemlerde yaşayan insanlar bizden daha şanslılar.

"Sadece zamanlarda değil. Yerlerde de." dedi Gwyn.

(Williams, 1989c: 317)

Her durumda, Norman tamamen farklı bir referans alanı olan bilimsel araştırmaya alanında bulunuyordu. Bu da şunu gerektiriyordu:

Fazlasıyla uzmanlaşmış bir alandaki dinamik bir çatışma. Bu çatışmanın kendi mantığıyla uluslar, sınıflar ve bildiğimiz bütün bağlılıkların ötesine geçtiği o son derece tehlikeli safhaya geçmesini, dengesizlik aracılığıyla, önlemek elzemdi. Belki de, sonunda, insan türüne olan basit bağlılık hariç.

(Williams, 1989c: 317: 19)

Cowley vakasında, tabii ki, böyle bir an yaşanmadı. Yine de, *Loyalties* (Bağlılıklar) romanının sonunda bağlantı kurabileceğimiz küçük bir dönüş var. Rezalet yaşanmaması için emekli olmasına izin verilen Norman, imara açılmasını önlemek için açık arttırmada bir koru satın alır.

Gwyn'in yönelttiği sınıfa ve "paylaşılan deneyimin ahlakına" ihanet ettiği suçlamasına, ki bu suçlama Danycapel gibi bir topluluğun militan tikelciliğinin temelini oluşturur, Norman şöyle cevap verir:

Benim sınıfım diye adlandırdığın şeyi suiistimal ediyorsun. Ama aslında suiistimal ettiğin şey bilgi ve akıldır. Söz açılmışken, fikirlerin üretildiği toplum buradadır, bizimledir. Sosyalizmle de böyle olmuştur: aynı anda iyi fikirler ve hatalar. Buna rağmen, bu hataları düzeltmeye başladık ve yapabileceğimiz tek şey de bu. Vicdanen ve aklen, görevimiz artık sosyalizm adı verilen şeye değil. Görevimiz, dünyayı korumak ve kurtarmaktır. Ama senin hemşerilerim dediğin insanların arasında bu ikisine dair de kayda değer hiçbir şey üretilmiyor. Aslında bu onların yoksunluğudur. Aslında bu tam olarak onların yetersizliğidir. Ve senin bana sorduğuna bak. Hemşerilerim sahip diye cehalet, basiretsizlik ve önyargıya mı bağlı olmalıyım? Hemşerilerim bir parçası oluyor diye dünyanın tahrip edilmesini susarak görmezden mi gelmeliyim? Ve bunu, bir takım geleneksel ahlak ilkeleri yüzünden mi yapmalıyım? Ortak cehalet ve yetersizliği, sırf bunlara sahip olanlarla aynı dili konuştuğum ve aynı tehlike altındaki adada yaşadığım için miras almak zorunda mıyım? Gerçekten, nasıl bir ahlak öneriyorsun?

Gwyn'in buna cevabı yeterince serttir: "komünizm hakkında düşündüklerin, doğa hakkında düşündüklerin, işine yarayacakların yansıtmasından başka bir şey değil. Her bir inancın başkaları için kıymetli olduğu gerçeği, sadece senin başkalarını aldatmana izin verdi" (Williams, 1989c: 364).

Loyalties (Bağlılıklar) romanındaki tartışma, tabii ki, çözülüyor. Bana göre, Williams'ın iddiası hiç çözülemeyeceği. Bir ölçekte, yerde ya da belli bir duygu yapısına göre taahhüt edilen bağlılıklar, sosyalizmi başka bir yerde ya da genelde uygulanabilir bir hareket kılmak için gerekli olan bağlılık türlerine dönüştürülmeden ya da tercüme edilmeden kolayca ya da basitçe taşınmıyor. Ama tercüme ediminde, çok önemli bazı şeyler ister istemez kayboluyorlar. Ve arkalarında hiçbir zaman çözülemeyecek gerilimlerin acı tortusunu bırakıyorlar.

Bağlılıklar, Kimlikler ve Siyasi Taahhütler

Bunu kabul etmek bazı rahatsız edici siyasi düşüncelere yol açar. En yalın halleriyle açıklamama izin verin. İngiltere'deki sosyalist dava, Williams'ın Galler'de tarif ettiği ve benim Cowley'de karşılaştığım türden

militan tikelciliklerden beslenmiştir. Kanımca, bunu destekleyecek çok sayıda tarihsel kanıt toplanabilir. *Fighting Back in Appalachia* (Appalachia'da Direniş, Fisher 1993) kitabında bulunan derlenmiş makaleler, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu durumu ustalıkla belgeliyor. Ama bu militan tikelcilikler -İngiltere'deki İşçi Partisi'nin tarihin birçok anında yaptığı gibi ulusal bir hareket altında bir araya getirebilseler bile- bazı açılardan son derece tutucudur, çünkü belli bir tür baskıcı ve umursamaz sanayi düzeni altında elde edilmiş toplumsal ilişki ve dayanışma -bağlılıklar- örüntülerinin devamına dayanırlar. Maden ocakları ya da montaj hattı, sahipleri el değiştirse bile (örneğin kamulaştırma ile) çalışmaya devam ettirilmelidir, çünkü bunlar belli yerler ve topluluklarda yerleşik olan sınıf dayanışması mekanizmaları ve toplumsal ilişkilendirme yollarının maddi temelleridir. Sosyalist politika tutucu bir taraf kazanır, çünkü sadece eski çalışma ve yaşama biçimlerinin kökten değişimi ya da devrilmesi anlamına gelemes - ilk etapta kömür madenlerini açık ve montaj hattını her koşulda çalışır tutmalıdır (İngiliz İşçi Partisi hükümetlerinin 1960 ve 1970'lerdeki karmakarışık sanayi politikalarını düşünün). Cowley'deki mücadele, otomobil fabrikasındaki giderek daha da baskıcı bir hal alan işleri tutmak için mi, yoksa tamamen farklı ve ekolojiye daha duyarlı üretim sistemlerinde daha iyi, daha sağlıklı ve çalışanlar için daha tatminkâr olacak farklı işler için mi verilmelidir? Alternatifin olmadığı zayıflık anında, Cowley mücadelesi ister istemez ilk amaca yoğunlaştı. Ancak, bu mücadelenin, uzun vadede ve en iyi koşullarda bile, her zaman fabrikada çalışanlar için, fabrikada çalışmak ile ilişkilendirilmiş militan tikelcilikle güçlü bir şekilde aşılanmış olanlar için yapılacağına dair güçlü bir izlenimim vardı.

Bunu ifade etmenin başka bir yolu daha var. Sanayiye dayanan baskıcı bir düzenin belirli bir bölgede etkili olmuş bir türünün altında şekillenen siyasi ve toplumsal kimlikler, bu düzenin çöküşü ve kökten değişimi sonrasında ayakta kalabilirler mi? Bu soruya anında vereceğim cevap "hayır" olacak (ve yine bu sonucu desteklemek için çok fazla sayıda kanıt toplanabileceğini düşünüyorum). Eğer durum buysa, o zaman bu siyasi kimliklerin ve bağlılıkların devam etmesi onların ortaya çıkmasını sağlayan baskıcı koşulların devamını gerektirir. İşçi sınıfı hareketleri, bu durumda, kendilerini üreten baskı koşullarına dönmenin ya

da bu koşulları devam ettirmenin yollarını arayabilirler, tıpkı erkek şiddeti altında kendi anlamlarını kazanmış kadınların tekrardan şiddet gösteren erkeklerle yaşamaya geri dönmesi gibi.

Buradaki bu benzerlik açıklayıcıdır. Birçok feministin iddia ettiği ve birçok kadının gösterdiği gibi, bu örüntüyü kırmak ve bağımlılıktan çıkmak mümkündür. İşçi sınıfı hareketleri, değişen çalışma ve yaşam koşulları altındaki yeni siyasi kimlikleri benimserken, benzer bir şekilde devrimci bir itkiyi kendinde muhafaza edebilir. Fakat, bu çok fazla özenli çalışma gerektiren uzun ve zor bir süreçtir. Williams ekolojik meseleleri tartışırken bu güçlüğü açık bir şekilde kabul eder:

Güney Galler'deki maden işçilerine, sadece, etraflarının ekolojik bir yıkım olduğunu söylemenin faydası yoktur. Bunu zaten biliyorlar. İçinde yaşıyorlar ve kuşaklar boyu içinde yaşadılar. Ciğerlerinde bunu taşıyorlar... Ama hayatlarını ve topluluklarını belli üretim şekillerine adanmış insanlara her şeyin değişmesi gerektiğini söylemezsiniz. Bu insanlara sadece şunu diyemezsiniz: zarar veren sanayi kollarından çıkın, tehlikeli sanayi kollarından çıkın, bırakın daha iyi bir şey yapalım. Her şey müzakere yoluyla, daha doğrusu eşitlikçi müzakere yoluyla yapılmalıdır ve yol boyunca aşama aşama ele alınmalıdır.

(Williams, 1989a: 220)

Müzakere yolunun sonunda bekleyen endişe, sosyalist partilerin ve hükümetlerin elde edeceği başarının sadece kendilerine destek sağlayan toplumsal ve siyasi kimlikler ile bağlılıkların altını kazacak olmalarıdır (aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı Avrupa'dan bu önermeyi doğrulayacak çok sayıda kanıt toplanabilir). Sosyalizmin her zaman kendi siyasi kimliğini oluşturan maddi koşulların müzakeresi ile ilgili olduğu iddia edilebilir. Ancak olan şu ki, kapitalizm son yirmi yıldır, geleneksel olarak sosyalist siyasetin temelini oluşturan militan tikelciliklerin birçoğunun ortadan kaldırılmasına yönelik bir yolda ilerlemektedir – maden ocakları kapandı, montaj hatlarında kısıntılara gidildi ya da üretim durdu, tersaneler kapatıldı. O zaman, ya Hayter'in dile getirdiği duruşu benimseyebiliriz -Oxford'daki sosyalizmin geleceğinin otomobil üretimindeki kitlesel istihdamı Cowley'e geri çekmek için verilecek bir mücadelenin sonucuna dayanması (ki bu görüşü kabul edemedim)- ya da sosyalist siyasetin daha farklı bir versiyonuna zemin oluşturacak militan tikelciliklerin eski ve yeni formlarının yeni bileşim-

lerini aramalıyız. Ne kadar güç ve sorunlu olsa da, ikinci yolda ilerlemekten başka seçenek görmüyorum. Bu “yeni toplumsal hareketleri” sınıf siyasetine tercih etmeyi gerektirmez, ancak sınıf siyasetini tazelemeye ve yeniden kurmaya yardım edecek farklı ittifak türlerini keşfetmeyi gerektirir. Pragmatik olarak konuşmamız gerekirse, Oxford’daki sınıf siyaseti, ancak kendine yeni bir temel bulursa Cowley fabrikasının tamamen kapanmasından sonra da var olmaya devam edebilir.

Mekânsal ölçek ve zamansal ufukla ilgili bütün bunları ilgilendiren başka bir boyut daha var. Mekânsal ölçekle ilgili olarak, yakın dönemde Neil Smith (1992: 72-3) sosyal teorileştirmenin ve siyasi eylemin farklı mekânsal ölçekleri arasında müzakere etmeyi ve bu ölçekler arasında bağlar kurmayı öğrenmekte ne kadar kötü bir iş çıkardığımızı gösterdi. Smith, sosyalizmin güncel yorumlarında temel bir kafa karışıklığına sebebiyet verdiğini düşündüğüm “ölçek meselesiyle ilgili büyük suskunluğun” altını çizmektedir:

Coğrafi ölçek teorisi -daha doğrusu coğrafi ölçeğin üretiminin teorisi- fena halde gelişmemiştir. Aslında coğrafi ölçeğin bir sosyal teorisi yoktur, tarihsel materyalist bir teorisi olmadığından bahsetmiyorum bile. Ancak coğrafi ölçek maddi hayatı coğrafi olarak inşa etmemizde çok önemli bir rol oynamaktadır. Tiananmen Meydanı’ndaki insanlıktan uzak baskı, yerel bir olay mıydı, bölgesel ya da ulusal bir olay mıydı, yoksa uluslararası bir olay mıydı? Mantıken dördü de olduğunu varsayabiliriz. Bu hemen toplumsal hayatın içinde işlediği ve kurduğu mekânın, mozağe benzer bir mekân değil, iç içe geçmiş hiyerarşik bir tür mekân olduğu sonucunu getirir. Bu farklı iç içe geçmiş ölçekleri eleştirel bir şekilde nasıl tasavvur ederiz, onlar arasında nasıl aracılık ve tercüme yaparız?

Toplumsal bir sistem olarak kapitalizm, ölçek kavramına dair bu tarz ikilemleri uzlaştırmayı başarmakla kalmamış, çoğu zaman bu ikilemleri sınıf mücadelesi biçimlerinde bilfiil manipüle etmiştir. Bu, özellikle, kapitalizmin farklı ölçeklerde tanımlanan yerler arasında parçalayıcı bir rekabet gücünü dayatmak amacıyla sektörler ve coğrafyalar arasında eşitsiz gelişme yaratma eğilimi için geçerlidir. “Yer” nerede başlar ve biter? Ötesine geçildiğinde, “militan tikelciliğin” bırakın devam ettirilmeyi, temellenmesinin bile imkânsız olacağı bir ölçek var mıdır? Sosyalist siyasetin sorunu, bu tarz soruları cevaplamak için yollar bulmaktır. Bunlar, nihai cevaplara giden yollar olmasa da, tam olarak farklı soyut-

lama türleri ve seviyeleri arasında iletişim kurma ve tercüme etme tarzları tanımlayan yollardır.

Sonsözler Üzerine

The Factory and the City (Fabrika ve Şehir) kitabına Hayter'ın sonsöz yazmasını kabul ettim. Kitap sonuçta çok büyük ölçüde onun çabalarının ürünüydü. Sonuç oldukça garip duruyordu. Çok genel olarak, fabrikadaki asıl kontrolü yeniden ele geçirmek için verilecek mücadeleye açık bir şekilde odaklanan "işçici" iddialar, fazla kapasite, toplulukların katılımı ve çevre hakkındaki sorularla birlikte dağınık bir şekilde geliştiriliyordu. Herhangi bir tür belirlenebilen ya da üretken içselleştirilmiş bir gerilime varmadığı için bence etkisi garip oldu. Bunun şanssızlık olduğunu düşünüyorum. Sonsöz, bir savın sonuçlanmasına ve kapanmasına çabalamak için değil, kitaptaki materyalleri kullanarak yaşananlar hakkında düşünmek, onlardan dersler çıkarmak ve bir tartışma alanı açmak için bir fırsattı. Ortaya çıkan sonsözle, Appalachia'daki çatışma ve mücadelelerle ilgili derlenmiş *Fighting Back in Appalachia* (Appalachia'da Direniş) kitabına Stephen Fisher'ın çok daha itinalı bir şekilde yazmış olduğu sonsözü kıyaslamaktan kendimi alamıyorum. İçinde çok sayıda farklı sesi barındırması açısından benzerlik gösteren kitabın sonsözünde, Fisher, genel olarak sınıf temelli ve fabrika temelli Marksist görüşler ile neo-popülist komüniter hareketler arasındaki gerilime yoğunlaşıyordu. Bizim başarısızlığımız, kanımca, Williams'ın neden bazı ikilemleri araştırmak için roman biçimine başvurduğunu açıklıyordu. Kültür veya siyasal ekonomi çalışmalarında meyilli olduğumuz fıkırsel kapanma ya da bir sonuca bağlama, roman formatında, çok daha kolayca, sürekli olarak düşünmeye ve tartışmaya açık kalabiliyor. Hatta Matthew Price'a olduğu gibi, "mesafe ölçüldüğünde" de bir tür uzlaşma mümkün olabilir. Cowley kitabına yazılacak iki sonsöz, meselelerin ucu açık ve gerilimlerin canlı kalmasına giden bir yol olabilirdi ve aynı zamanda farklı seviyelerde ve türlerde soyutlamalar meselesinin de altını çizebilirdi.

Bütün bunlar ışığında, Cowley kitabı bittikten bir süre sonra, Williams'ın *Second Generation* (İkinci Nesil) romanını okurken oldukça sa-

şırınmıştım. Roman 1964'te basılmıştı ve o dönemlerde Oxford'da geçiyordu. Roman, otomobil fabrikasındaki çekişmeli siyaset ile üniversite temelli bir sosyalizm arasındaki gerilimler etrafında kurulmuştu. Romanın giriş cümleleri, bölünmüş bir şehirdeki sosyalist siyaset meselesinin zeminini hazırlıyordu:

Èğer bugün Town Road'un ortasında durursanız, iki yoldan birini görürsünüz: yolun batısı katedralin çan kulelerine ve burçlarına gider, doğusu ise motor atölyelerinin şantiye ve barakalarına. Gördüğünüz iki farklı dünyadır, ancak aralarında bir sınır bulunmaz. Sadece, tek bir şehrin trafiği ve hareketi vardır.

(Williams, 1988c: 9).

Kate Owen, İşçi Partisi yerel örgütçüsü ve fabrikadaki bir sendika liderinin kızıdır. Kate, ailesine ve topluluğuna bağlılık ile üniversite temelli sosyalizm içindeki sınıfsal ayrımın diğer tarafından çağırın cinsel özgürlük arasında kalmıştır. Oğlu Peter Owen da benzer bir şekilde sıkışmıştır. Peter, babasını oldukça yıpratın sert sendika mücadelelerinin ortasında, Oxford'daki bir kolejde endüstriyel sosyoloji doktorası yapmaktadır. Williams'ın başka yerlerde de geliştirdiği ve uğraştığı, sahip olunabilir ve elde edilebilir bilgi türleri meselesi burada da adamakıllı tartışılır, buna ek olarak sosyalist siyasetin içine dahil edilen "duygu yapıları" içinde toplumsal cinsiyet ve sınıf arasındaki etkileşimler de tartışmaya eklenir.

Ancak, ilginç bir şekilde, Cowley projesi hakkındaki çalışmada ortaya çıkan temel meselelerin çoğu, çözölme olmadan *Second Generation* (İkinci Nesil) romanında baş gösteriyorlar. Romanı, Cowley projesine katıldıktan sonra okumak yerine öncesinde okusaydım, sanırım araştırmaya yaklaşımım tamamen farklı olabilirdi. Bir taraftan bir Brechçi strateji olarak sonuçları ucu açık bırakmak konusunda daha ısrarcı olabilirdim. Ancak, öte taraftan Williams'ın (1989: 220) "her şey müzakere yoluyla, daha doğrusu eşitlikçi müzakere yoluyla yapılmalıdır ve yol boyunca aşama aşama ele alınmalıdır" öğüdünü çok daha fazla dikkate alırdım.

Değerlendirmeler ve Olasılıklar

Mekân, yer ve çevre kelimeleri coğrafyacıların yaptığı birçok şeyi kapsıyor. Bu üç kelimenin anlamı, yıllar boyunca coğrafya disiplini içinde

ateşli tartışmalara (özellikle radikal dergi *Antipode* içinde) konu oldu. Bu tartışmalar, örneğin, şu sorular etrafında dönmüştür: Yerellikler ve yerler neden ve nasıl önemli denebilir? Yer ve mekân arasındaki ilişkileri düzgün bir şekilde nasıl değerlendirmek gerekir? (örneğin bkz. Agnew ve Duncan, 1989; Cooke, 1989, 1990; Massey, 1991; Pred 1984; Smith, 1987; Swyngedouw, 1989, 1992a). Ve bu tartışmalar sırasında, soyutlama düzeyi ve ölçek meselesi birçok kez dile getirilmiştir (Cox ve Mair, 1989; Cooke, 1989; Duncan ve Savage, 1989; Horvarth ve Gibson, 1984; Merrifield, 1993; Swngedouw, 1992b; Smith 1990, 1992). Ancak, bu meselelerle ilgilenen sadece coğrafyacılar değildir. Son yıllarda, mekân, yer ve doğaya atfedilen anlamlar sosyal teori ile kültür ve edebiyat teorisinde önemli bir tartışma konusu haline geldi (Carter, Donald ve Squires, 1993). Bu tartışmaya doğal olarak coğrafyacılar da katıldılar (Bird ve diğerleri 1993; Gregory ve Urry 1985; Keith ve Pile 1993). Bu ilgi ve endişelere araştırmacıları sevk eden, kısmen, yükselen küresel bir kapitalist kültür olarak görünen bir oluşum ile belli yerlerden temellenen gerici, ama potansiyel olarak ilerlemeci özellikler taşıyan çok sayıda “militan tikelciliğin” yeniden doğrulanması arasındaki ilişkileri sorgulamaktı. Buna, küresel ölçekteki çevresel bozulmanın yarattığı ciddi tehdit de eşlik ediyordu. Ancak bu ilgi ve endişeler, kısmen de, Raymond Williams’ın da tanımlanmasına yardım ettiği, muhalif grupların kurduğu sosyal ve hegemonya karşıtı söylemlerin tikelliklerine, duygu yapılarına, değerlere, yerleşikliklere, farklılıklara vurgu yapan kültürel incelemeler geleneği tarafından üretilmiştir.

Williams mekân, yer ve çevre ile ilgili sorular hakkında fazlasıyla düşünmüştür ve hem kültürel teorisinde hem de sosyalizmin nasıl inşa edileceğine dair görüşlerinde bu üç kavramın nasıl bir araya getirileceği açıkça kafasını meşgul etmiştir. Mekân, yer ve çevrenin dönüşümü, tahakküm ve denetim pratikleri bakımından düşünüldüğünde yansız ya da masum değildir. Aslında, onlar çerçeveyi belirleyen ve çok sayıda ihtimalle dolu temel kararlardır ve yaşamların nasıl yaşanabileceğine dair koşulları (ki bu koşullar çoğunlukla baskıcı koşullardır) yönetirler. Özgürleşme için verilen mücadelelerde, bu meseleler bir kenarda bırakılamazlar. Dahası, bu mücadeleler belirli bir dönüşlülüğü içselleştirmek zorundadırlar. Ya da en azından, hem soyutlama düzeyleri hem de tür-

lerine dair çözülemeyecek bir gerilimi kendi çalışma araçları ve pratik eylemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabullenmek zorundadırlar.

Williams'ın mekân, yer ve çevre ile ilgili uğraşlarının ve dertlerinin, birincil olarak romanlarında dile gelmesi, bu üçlü teorik aracı kültür teorisinin merkezine yerleştirmekteki kendi kararsızlığına, öyle değilse de, bunu başarmakta yaşadığı açık zorluğa işaret eder. Yine de, sonuç mekân, yer ve çevre kavramlarının sosyal teoriye ve kültür teorisine dahil edilemeyeceği değildir. Sonuç, teorileştirme pratiklerinin bu kavramları dahil etmenin gerektirdiği ihtimallere ve ikilemlere açılması gerektiğidir. Williams'ı kendi cümleleri ile düşünersek ve eleştirel kültürel teorisi ile romanlarını birleşmiş bir çalışma alanında birbirini tamamlayan taraflar olarak ele alırsak, Williams'ın, güncel kültürle ilgili çalışan ve söz konusu boyutları göz ardı eden yüksek teorisyenlerin çoğunun ancak elde etmeyi umacağı çok daha derin bir teorileştirme alanı açtığını görürüz. Teori, tek başına soyutlamanın edinimi anlamına gelemmez. Daha önemlisi, teorik uygulama, yaşanmış hayatların militan tikelcilikleri ile gerekli eleştirel mesafe ve tarafsızlığı elde etmek için verilen mücadele arasında sürekli devam eden bir diyalektik olarak kurulmalıdır. Bu bağlamda, Williams'ın tarif ettiği sorunsal, tabii ki kendi ödülleri getirecek kadar evrenseldir. Yer, mekân ve çevre kavramlarının kültür teorisine ve sosyal teoriye -sınırlanmış, mecazi ve katıksız idealist bir yaklaşıma karşı konumlanmış- eleştirel materyalist ve hakkıyla temellendirilmiş bir yaklaşımla dahil edilmesine başlandı. Ama riskler yüksek. Toplumsal ve ekolojik çeşitliliğin alacalı ve hiyerarşik olarak yapılanmış mekânı üzerindeki günlük siyasi pratiklere teorisinin geri dönmesi böyle bir teorik pratiğin hem amacı hem de ödülü olabilir.

Fighting Back in Appalachia (Appalachia'da Direniş) romanındaki en etkili bölümlerden birinin başlığı "Karanlık Mekânlar Boyunca Şarkı Söylemek"tir. Söz konusu bölüm, 1989 yılında Appalachia'daki amansız maden grevinde sendikanın/topluluğun Pittson Moss 3 fabrikasını ele geçirmesini Jim Sessions ve Fran Ansley'in kişisel gözlemlerinden aktarır. Bu işgal, maden işçileri için daha kabul edilebilir şartlarla grevin çözülmesi ve bitmesi bakımından çok büyük önem taşıyordu. İşgal sırasında, fabrikada "bağımsız bir gözlemci" olarak bulunan Jim Sessions ve dışarıda kalan Fran Ansley her gün deneyimlerini kaydederler. İşgal-

den iki gün sonra, Ansley şöyle yazar: “öyle aşkınlık anları vardır ki, bize parçası olduğumuz ya da olabileceğimiz gruplarda, etrafımızdaki insanlarda ve içimizde yatan olasılıkları öğretirler ve *hissetmemizi* sağlarlar.” (Fisher, 1993: 217) Teorisyenler, şiddetin ve sertliğin dozunun giderek arttığı toplumsal ve kültürel çatışmanın karanlık mekânlarında şarkı söylemeyi öğrenebilirler. Ama bu, ancak Williams’ın yarattığı olasılıklara kendimizi açarsak mümkündür.

BÖLÜM 10

Şehir ve Adalet: Şehirde Toplumsal Hareketler

Singapur'da Nisan 1999'da Model şehirler Konferansında sunulmuş, *Model Şehirler: En İyi Pratikler* başlığıyla 2000 yılında konferans yayını olarak tarafından basılmıştır. Buradaki gözden geçirilmiş versiyonu ise Eylül 2000'de *Napoli'de İnsan ve Şehir: Daha İnsani ve Sürdürülebilir Bir Kalkınmaya Doğru* konferansında sunulmuştur.

Şehirler ve şehirler hakkındaki düşüncelerin tarihi, belirli aralıklarla, komünal eylem ve toplumsal şehir hareketlerin dönüştürücü rolüne yönelik yoğun bir ilgiyle imlenmiştir. Bu hareketler, farklı şekillerde yorumlanır, ancak bu yorumlar tarihsel ve coğrafi koşullara bağlıdır. Kent Sosyolojisindeki Chicago Ekolü¹ ve Robert Park'ın toplumsal kontrol tartışmalarında doruğa yükselen Hristiyan reformizmi, örneğin Robert Dahl tarafından önerilen kent yönetiminin çoğulcu “çıkar grubu” modeliyle ve 1960'lar ve 1970'lerde daha çok Avrupa ve Latin Amerika'da ortaya çıkan daha radikal ve devrimci yorumlarla² çelişir.

Yakın dönemdeki cisimleşmelerinde, farklı vatandaşlık ideallerine (Douglas ve Friedman, 1998), dini ve etnik kimliklerin rollerine (cemaatçılık) ya da seküler bir siyasi komüniterliğe odaklanmıştır. Bunun altında yatan belirgin inanç, kentsel değişimin gerçek kaynaklarının (olumlu ya da olumsuz bir bakış açısıyla hesaplanmış olması fark etmeksizin) devlet aygıtlarının “resmi” alanlarından çok sivil toplumda yattığı -ya da yatması gerektiği- idi (Sandercock, 1998). Bazı durum-

1 ABD'de iki savaş arasında gelişmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında kent sosyologlarının standart bileti olmuş ve ABD dışına ihraç edilmiştir.

2 Özellikle, Castells'in *The City and the Grassroots* hakkındaki magnum opus'unda kendini gösterir.

larda ve yerlerde, devlet aygıtlarına ve siyasi partilere inanç kaybı, siyasi düşüncenin, şehir yaşamının özelliklerini insanileştirme, geliştirme, dönüştürme ve hatta bazı durumlarda kökten değiştirmenin temel aracı olarak yerel ve halk temelli eylemde bütünleşmesiyle sonuçlandı. Öyle ki, toplumsal değişime gidecek bu yola duyulan derin ve sabit inanç kentsel değişimin bütün stratejileri içinde en yayılmışı olan sözde “kamu-özel ortaklığı”na dayanak oluşturmaktadır.

Burada amacım bu geniş literatürün karşılaştırmalı ya da eleştirel bir değerlendirmesini yapmak değil. Fakat benim merakımı uyandıran, tabandan gelen halk eyleminin akademik, entelektüel ve siyasal yorumlarının, asıl eylemlerin kendisine herhangi bir açık ya da belirgin ilişki olmadan alçalıp, yükselme ve ayrışma şeklidir. Asıl eylemlerin yoğunluğu ve şekilleri farklılık gösterse de, şehir teorilerinde bu eylemlere verilen dikkat başka bir mantığa göre değişiklik gösterir. Yoğun çalkantılarda ya da karmaşa anlarında bu iki akım paralellik gösterir. Ancak, o zaman bile, Los Angeles'daki karışıklık, Cakarta'daki ayaklanmalar, Hindistan'daki ya da Sri Lanka'daki cemaatler arası şiddet, Paris ve Lyon'un banliyölerindeki isyanlar hatta Soğuk Savaş'ın sonundaki Prag ve Berlin'deki olağanüstü olaylar şehir teorisyenlerini şaşkınlığa sürükler. Ya da, tam tersi, şehir yaşamının yakın takipçileri, kendilerini bütün detaylarıyla çalıştıkları ortamlardaki yerel politikanın garip şekilleri ve tezahürleriyle sürekli hayrete düşerken bulurlar (örneğin, Seabrook, 1996).

Bu ayrılmanın kökenlerini anlamak için ham ama verimli bir başlangıç noktası, bir taraftan siyasi ve entelektüel çevrelerde değişime olan *arzu ve imkân hissi* (çoğunlukla alternatif şehir formlarına dair ütopyalarda kendini gösterir), diğer taraftan bu hayalleri gerçekleştirebilecek siyasi aktörleri (proletarya ya da toplumsal şehir hareketleri gibi) tanımlama ihtiyacının yarattığı gelgitlerde yatar. Bu iki düşünce ve eylem akımı arasındaki diyalektik ilişki tabii ki önemlidir. 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında, Chicago ya da Paris'e öğrencilerin ve kendini eyleme adanmışların akını şüphesiz yerel toplumsal hareketlere küresel siyasi tutkular aşılarmakta önemli bir rol oynamıştır. Bu hareketlerin bunun hemen ardından yaşadığı ve idealistlerin küçültücü ve kendine hizmet eden bir yerellik (yozlaşarak tepkisel bir “benden uzak olsun” yaklaşımına ya da aktif bir dışlayıcı cemaat siyasetine dönüşen) olarak yorum-

ladığı gerileme, yaşanan siyasi hayal kırıklığında ve ardından gelen sol ütopyacılığın terkinde önemli bir rol oynadı. Öte taraftan, gücü harekete geçirmekle ilgilenenler -örneğin Hindu dini uyanışı- bunu, büyük oranda, belirli şehir muhitlerinde komünal hareketler düzenleyerek ve yöneterek yaptılar. Bu, seküler solun sağlıklı olarak değerlendireceği tamamen farklı bir akımı kentsel dönüşümlere karşı harekete geçirmektir.

Ama bu son örnek pek de, taban hareketleri hissiyatının su yüzüne çıkmasının basit bir örneği olarak ortaya çıkmıyor. Yukarıdan büyük bir orkestrasyon işi var. Ve o zaman, bu taban hareketlerinin kendilerinde ve kendileri için kendi arka bahçelerindeki koşulların dışında bir şey değiştirmedeki etkinliklerini sorguluyor. İyi bir karşılaştırmalı tarihsel ve coğrafi enformasyonla donanmış kuşkucular, makul bir şekilde şöyle bir sonuca ulaşabilirler: Kendi hallerine bırakıldığında bu tarz hareketler toplumsal-ekolojik değişimin daha derin akımlarına küçük huzursuzluklardan daha fazla bir anlam ifade etmezler. Yine de, en kuşkucu analist bile sosyal teorisyenlerin ve siyasi uygulayıcıların büyük toplumsal değişimlerin filizlenebilecekleri yerler olarak neden tekrar tekrar yerel taban hareketlerine döndüğünü merak etmek zorunda kalacaktır. O zaman, şehirdeki toplumsal hareketlerin rolünü anlamanın, tamamen olaylara dayanan ve sınırlı yorumlarının ötesine geçen, daha genel bir yolu var mıdır? Burada, bu soruya cevap vermek için kesin olmayan bir teorik çerçeveyi araştırıyorum.

Militan Tikelcilik ve Kolektiflerin Siyaseti

Sıkı sıkıya bağlı olduğum militan tikelcilik tezi (Harvey, 1996; 2000) şunu savunur: Bütün siyasi görüşler (türü ne olursa olsun ve odağı yerel, kentsel, bölgesel ya da küresel olsun) temelini belli zamanlarda, belli yerlerde belli kişilerin belli bir siyasi görüşü müşterek bir şekilde geliştirmelerinden alır. Amaçları, çıkarları ve organizasyon biçimleri sıklıkla parçalı, sayıca çok ve değişen yoğunlukta olsa da, taban örgütlenmesi mayasının dip akıntısının her yerde ve yörede var olduğunu varsayıyorum. Böyle bir formülleştirmede tek ilginç soru bu militan tikelcilerin ne zaman ve ne şekillerde kendi içlerinde yeterince tutarlı hale geldiği ve en sonunda daha geniş bir siyasete dönüştüğü ya da gömülü hale geldiğidir.

Kolektif taban hareketlerine dayalı siyaset çoğunlukla zoraki ve önceden kestirebilir kanallarda akar. Dolayısıyla, çoğunlukla fark edilmeden geçer, genel olarak toplumsal değişimden çok ticaretle ilgili görünürler. Örneğin, ABD’de şehir ve banliyö sahnesi, kendilerini yaşam tarzları, imtiyazlar ve mülkiyet değerlerinin korumasına adanmış ev sahipleri derneklerinin boyunduruğundadır (Davis, 1990). Bireysel mülkiyet haklarına ve değerlerine yönelik herhangi bir tehdidi -devletten, hatta imarcılar gibi sermaye birikiminin aktörlerinden bile gelen- karşılayan şiddet ve öfke çok etkili bir siyasi güçtür. Dini kurumların içine işlediği gibi (örneğin, ABD’de Hristiyan Koalisyonun çalışmalarına dayandığından şüpheleniyorum), yerel, devlet ve federal seviyelerde aktif siyaset adına yürürlükte olan birçok şeyin içine de işlemiştir.

Ekolojik anlamda zekice ya da toplumsal olarak adil olsalar da, bu kolektif hareketler alternatif arayışlarını teşvik etmekten çok imkânsızlaştırmaktadır. Ekolojik, politik ve ekonomik olarak içsel çelişkilerini derinleştiriyor olmalarına rağmen, var olan sistemi koruma eğilimi gösterirler. Örneğin Amerika’nın banliyölerinde, sınıfsal ve ırkçı düşmanlıklara dayanan ayrımcılık, araba bağımlılığını artırır, sera gazı üretir, hava kalitesini düşürür ve toprağın, fosil yakıtının ve diğer zirai ve mineral kaynakların müsrif kullanımını cesaretlendirir. Burada, militan tikelcilik, şeylerin var olan düzenini korumak için, görünürde değişmez tutucu bir güç olarak iş görür. Böyle bir siyaset demokratik ya da radikal bir giysiye bürünse bile, eğilimi dışlayıcı ve otoriter pratiklere doğrudur. ABD’deki yeni komüniterliğin (kendini çok büyük ölçüde pazar değerlerine muhalif ve ilerlemeci bir hareket olarak sunar) önde gelen isimlerinden biri olan Etzioni (1997), bilfiil, kapalı, dışlayıcı ve korunaklı yaşam alanları prensibini savunmaktadır. Kolektif kurumlar, aynı zamanda, kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişiminin yüksek bahisli oyununda, mekânların rekabetçi gücünü arttırabilirler. Putnam (1993), bunu, İtalya’daki ekonomik gelişmenin çelişen örüntülerinde göstermeye girişir. Bu sebeple zenginler için “cemaat” çoğunlukla hali hazırda kazanılmış imtiyazları korumak ve güçlendirmek anlamına gelir. Ötekileştirilmişler için ise, “kendi kenar mahallelerini kontrol etmek” anlamına gelmektedir. Eşitsizlikler, ortadan kaybolmak yerine artar. Adil görünen bir yöntem,

adil olmayan sonuçlar üretir – eski bir deyiş olan “eşitsizlere eşit davranılmasından daha eşitsiz bir şey yoktur”un bir tezahürü.

Bu durumları alıntılıyorum, çünkü yüksek derecede yerel aktivizm çoğunlukla toplumsal değişimin daha adil ve ilerlemeci şekilleri önündeki güçlü bariyerlere işaret eder. “Akıllı büyüme” ve ABD’de kaynak muhafazası gibi orta karar saldırganlıkta amaçlara ilgi duyan reformcular bile, savundukları politikalarla ilgili en ılımlı ilerlemeyi yapabilmek için cemaat temelli güçlerle yüzleşmek ve onların hakkından gelmek zorundadır. Mekânsal yeniden düzenlemelerle refahın daha büyük ölçekte dengelenmesi dahi aşılması zor yerelci bariyerlerle karşı karşıyadır. Ancak militan tikelcilik, *içsel* olarak tutucu ya da muhafazakâr değildir. Bunun her zaman ya da mutlaka böyle olmadığını gösterecek çok fazla durum vardır. Milis kuvvetleri ya da sağdaki neo-faşist hareketler (başkaldıran politikanın çok ilginç bir şekli) dini cemaatçiliğe yönelmiş hareket, cemaatler arası şiddet ve etnik temizliğe yol açan militan tikelciliğin faal şekilleri siyasetin başkaldıran şeklinin nasıl taban temelli hareketlere bağlanabileceğini göstermektedir. Bu olaylar anlık nitelendirilebilse de, solun da bahsedilecek örneklerinden bir *panteon*’u vardır (Paris Komünü, St. Petersburg’daki Kışlık Sarayın ele geçirilmesi gibi). Tanıklıklar başkaldıran ve dönüştürücü siyasetin sürekli yerel seferber edilmelerle iç içe geçtiğini gösteriyor. Özellikle günümüzün idaresi zor şehir ortamlarında, yerel dayanışmanın ve siyasi bağlılıkların nasıl kurulduğuna ya da kurulabileceğine dair bir anlayış, toplumsal değişime (özellikle ideolojik, siyasi ve entelektüel çevrelerden çıkan) ilişkin önerilerin gerçekliğe nasıl dönüşeceğini düşünmek için çok büyük önem arz eder.

Bu yüzden, bütün siyasi hareketler, bir şekilde “yerellik” ve “cemaat” meseleleri ile yüzleşmek zorundadır. Ve bazı durumlarda, örneğin komüniterliğe (veya dini ya da ekolojik inançlardan esinlenmiş bir tür cemaatçiliğe) dönüş gibi, toplumsal değişimin alternatif formlarını ararken bu kavramlar araçsal olmaktan çok kurucu niteliktedir. Mekânı dile getirmek ve militan tikelciliğin önemini daha geniş bir siyaset çerçevesinde tartmak - bireylerin yerel dayanışma örüntüleri içinde bir araya gelmesi- birçok gözlemcinin dile getirdiği gibi, şehir teorisi ve pratiği açısından çok önemli bir görevdir.

“Cemaat”, bununla birlikte, bir şey olarak değil, bir araya gelmenin süreci olarak görülmelidir. Önemli olan “cemaat” dediğimiz “şeyin” temelinde yatan olumsal dayanışma örüntülerini üreten, devam ettiren ve eriten süreçleri anlamaktır. Ancak bu, yaratılanın “şeylere benzeyen” özelliklerini tanımak açısından da önemlidir. “Süreç-şey” ilişkisinin diyalektikliği (Harvey, 1996, Bölüm 2) şehir çalışmalarında çoğunlukla unutulmuş ya da göz ardı edilmiştir. Cemaat denen bir şeyin yapısının, toplumsal süreçten nasıl fırladığını anlamak büyük itina gerektirir. Örneğin, sınırlarını ve kapsamını tanımlamak (hatta bazen ayırt edici bölgesini) aidiyet ve üyelik kuralları ile koşulları (kimlik inşasına dair çok önemli olan) için elle tutulur bir mücadele vardır. Kurumlarını yaratma ve sürdürmeye dair toplumsal mücadele -yerel hükümetler, semt dernekleri, sendikalar, kiliseler ve diğer dini kurumlar gibi toplumsal ağlar ve kolektif güçler tarafından- çoğunlukla çetrefillidir. Bu mücadeleler, aynı anda, cemaati, doğru yaşama biçimine dair algıyı ve bu algının etki alanı içinde yaşayanların kimliklerini şekillendirir. Toplumsal ve çevresel adalet arayışı ve değişimin başkaldıran şekillerinin olasılıkları ve ipuçları için, tam olarak bu mücadelelere bakmalıyız.

Ancak, “cemaatin”ın yeniden hayal edilmesi ve inşası, statükoya şu ya da bu şekilde meydan okuyan daha geniş temelli bir siyasete bağlandığı ya da bu tarz bir siyasetin içine girdiği takdirde daha genel anlamıyla işe yarar. Siyasal eylemin daha geniş türleri için, yerel örgütlenmenin görece kalıcı ve tutarlı biçiminin kristalleşmesi, yeterli olmasa bile, gerekli bir koşuldur. Bu, otoritenin sistemleri, konsensüs oluşumu ve “aidiyet kuralları”nın hazırlanması gerektiği anlamına gelir. Ve bunlar, ister istemez, bazı açılardan dışlayıcı ve hatta ilk durumda dayanışmaların dayandığı toplumsal süreçleri kontrol edici hale gelirler. Süreçlerin serbest akışları arasındaki diyalektik, “cemaat” denen bir şeyin inşasını ve tahayyülünü içerir. Kurumsallaşmış bir siyasi mevcudiyetin duyarsız devamlılığı, militan tikelciliğin genel olarak ne olduğunun çelişkili merkezinde yatar.

Bu tekil ve önemli bir sonuca işaret eder: “kendi içinde” cemaat daha geniş bir siyaset içinde anlam kazanırken, “kendisi için” cemaat neredeyse her zaman bozularak, gerici dışlamalar ve parçalanmalara dönüşür. O zaman, var olan tehlike cemaat dediğimiz kurumsallaşmış şeyin ona hayat vermiş olan yaşam süreçlerini bastırmasıdır. Cemaat örgütlenme-

leri, çekirdeklerinden koflaşabilirler ve dışsal siyasi güçler tarafından rahatlıkla manipüle edilebilirler ya da herhangi bir meydan okumada kolay ve neredeyse ani çöküşlere maruz kalabilirler. Eğer değişimin anlamlı aktörleri olarak iş göreceklerse, bu hareketler dayanışma oluşumu ve kendilerini yeniden doğrulamanın sürekli süreçleriyle güçlü bir şekilde besleniyor olmalılar. Ancak, bir cemaatin kendi bileşenlerine karşı canlı kalması ve “kendisi için” bir cemaate dönüşmesinin uyusturucu etkisine karşı koymasının en önemli araçlardan biri toplumsal değişimin daha geniş süreçlerinde yerleşmesidir. Militan tikelci hareketler, ya zaman ve mekân üstünden daha geniş siyasi-ekonomik süreçlere uzanmalı ya da ev sahibi dernekleri gibi, tarihsel-coğrafi değişimin daha entegre olmuş ve geniş temelli sürecine gömülmüş olmalıdır. Militan tikelcilik ve yerel dayanışmalar, bu durumda, bireyler ve daha genel bir siyaset arasında çok önemli *araçlar* olarak görülmelidir. Canlılıkları ve etkileri önemli bir şekilde bu aracılık rolünü nasıl oynadıklarıyla ilgilidir. Konumlarını bu şekilde anlamak, bireylere doğru kurulmuş ve onları kapsayan ilişkileri ve dışarıya doğru politik ekonominin daha geniş dünyasına kurulmuş ilişkiler bağlamında önemlerini tayin eder.

Tikelliğin ve Evrenselliğin Diyalektiği

Öncelikle taban temelli hareketlerle ve daha genel toplumsal süreçler arasındaki diyalektik ilişkiyi düşünelim. Var olan çeşitli yerelleşmiş ve tikel mücadelelerin ciddi sorunu, tikellikleri aşmak ve daha evrensel olmasa da daha küresel bir siyaset anlayışına ulaşmaktır. Muhalif hareketler için (öncelikle şeylerin mevcut durumunu güçlendirmeye kendini adanmış olanlara muhalif olan hareketler) sıkıntıların kaynağı olan toplumsal sisteme daha genel bir alternatif tanımlamak anlamına gelir. Taban temelli hareketlerin ancak bu tikelliklerin üstesinden gelebildikleri ölçüde bir teorisyen ya da muhalif için daha ilginç bir hale gelir. Bu sebeple, bu üstesinden gelme işinin nasıl olacağını anlamak önemlidir.

Bu bağlamda, genel olarak taban hareketlerinin tarihsel ve coğrafi kayıtlarını, özeldeyse şehirdeki toplumsal hareketleri çalışmak çok öğreticidir. Aynı zamanda militan tikelcilik tanımını ilk defa kullanmış ve onun problemli taraflarını çözmeye uğraşmış Raymond Williams gibi

ya da Castells gibi kişilerin sentetik önermelerinde de çalışmak da işimize yarar. Ancak, ben problemi oturtacak daha genel ve teorik bir yol arıyorum.

Diyalektik burada faydalıdır. Evrenselliğin her zaman tikellikle *ilişki* içinde var olduğunu gösterir: Pratik sorumluluklarımızda ve kavramsal faaliyetlerimizde ayrıksı anları işgal etseler de birbirlerinden ayıramazlar. Örneğin, toplumsal adalet kavramı belirli anlar ve durumlardan soyutlamayla evrensellik kazanır; ama bir norm ya da genel olarak kabul gören bir prensip olarak yerleştğinde, belirli durumlarda belirli eylemlerle hayata geçirilir ve bu sayede tekrar tikelleşir. Ancak, bu sürecin yönetimi aracı kurumlara dayanır – belirli toplumsal gruplar ya da verili coğrafyalarda gelenek ve hukuk ya da dil kurumları gibi. Bu aracı kurumlar evrenseller ve tikellikler arasında “tercüme” yaparlar ve evrensel prensiplerin koruyucusu ve karar vericileri haline gelirler – ABD’deki Yüce Divan gibi. Bunlar aynı zamanda, bağımsız güç odakları haline gelirler. Bu, çok genel olarak, devlet ve bütün kurumlarının kapitalizmin sistematik çıkarlarının temel “uygulayıcı komiteleri” olduğu, kapitalizm altındaki yapının inşasıdır. Kapitalizm, tikeli (hatta kişisel olanı) evrensele çevirmek, dinamik ve tekrarlayan bir biçimde evrenseli yeniden tikele çevirme mekanizmaları ile doludur. Tabii ki, tarihsel olarak birincil aracı ulus devlet ve bütün kurumları oluştur, bu kurumlara paranın dolaşımını idare eden kurumlar da dahildir. Ve daha önce iddia ettiğim gibi, cemaat ve taban hareketleri de böyle bir aracılık rolü oynarlar.

Fakat bu analiz silsilesi tek bir sonuca işaret eder. Hiçbir toplumsal düzen evrensellerin sorunundan kaçamaz. Evrenselliğin günümüzdeki “radikal” eleştirisi ne yazık ki, yanlış bir yerde durmaktadır. Kendi başına evrenselliğe saldırmak yerine, tikellik ve evrensellik arasındaki tercüme sürecinin belirli iktidar kurumlarına odaklanmalıdır. Açıkça, bu kurumlar belirli tikellikleri (mesela üretim araçlarının mülkiyet hakları) diğerlerinin (doğrudan üreticilerin hakları gibi) üzerinde tutarlar ve belirli bir tür evrenseli teşvik ederler. Ama başka bir zorluk daha vardır. Tikellikten evrenselliğe doğru hareket somuttan soyuta bir “tercüme” içerir. Soyutlamaya bir şiddet dahil olduğundan, siyasette tikellik ve evrensellik arasında her zaman bir gerilim vardır. Bu ya yaratıcı bir gerilim olarak ya da çoğunlukla bir tür evrensel prensip adına kalıplaşmış aracı

kurumların tikellikleri egemenlik altına aldığı yıkıcı ve hareketsizleştirici bir güç olarak görülür.

Ama tikellik-evrensellik diyalektiğinde her zaman bastırılması zor yaratıcı bir gerilim vardır, hele de hayatta kalabilmek için sürekli olarak değişime gerek duyan kapitalizm gibi bir toplumsal sistemin altında. Aracı kurumlar, bu koşullar altında, kemikleşemezler. Ortaya çıkan en uygun yapı, güvenlik ve devamlılık sağlamak için kurumsal ve mekânsal biçimlerin (örneğin kentsel yönetim ve fiziksel altyapılar) yeterli devamlılığıdır. Buna, mümkün olduğu kadar açık olmaları için aracı kurumları ve onlara eşlik eden mekânsal yapıları zorlayan tikellikler ve evrenseller arasındaki dinamik pazarlık da eşlik etmektedir. Zaman zaman, kapitalizm bu şekilde işlemiştir (örneğin, hukukun yeni sosyo-ekonomik koşulları karşılamak için nasıl yeniden yorumlandığını ve yeni mekânsal yapıların ve mekânsallıkların kurulduğunu düşünün).

Bu bağlamda, başarılı olmak isteyen bütün alternatifler kapitalizm örneğini izlemelidir. Sabitleştirilmiş kurumlar ve mekânsal formların sunduğu emniyet ile yeni sosyal ve mekânsal olasılıklara ilişkin açık ve değişken olma ihtiyacı arasında müzakere yapabilmeye yolları bulmalıdır. Bu süreç, taban hareketlerinin gelişmenin gelecek zaman yörüngelerini müzakere süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olmasını gerektirir. Onlar olmadan, evrenseller en iyi ihtimalle boş ve uzak, en kötü ihtimalle otoriter dayatmalar olacaktır. Tabanla aracı otoriteler arasındaki diyalektik çalışmaya izin vermek her tür toplumsal değişimin -ki bunun kapitalist dinamiği hareket halinde tutmak için gerekli olan değişim de içindedir- peşinden gitmek için hayati bir stratejidir. Eğer taban hareketleri var olmasaydı, o zaman yüksek-düzen iktidar yapıları onları keşfetmek, şekillendirmek ve yerleştirmek zorunda kalırdı (bu, siyasi partilerin semt dernekleri kurması ya da dini kurumların dönüşüm ve cemaat kurma üzerinden mekânları kolonize etmeleri kadar sık olur). Tikellik ve evrensellik arasındaki diyalektik, değişik iktidar kaynakları (yerel ya da daha genel) arasında şüpheli bir bahanedir. Ve çoğunlukla üzerinde düşünüldüğümüz yanlış bir ilişkidir, çünkü iktidar illa ki farklı ölçeklerde eşit dağıtılmamıştır. Taban siyaseti ancak bu hareketler kendi güçlerini var saymaya başladıklarında (kendi çabalarıyla ya da günümüz koşullarında olduğu gibi gıyaben) ve araçsal bir şekilde güçlerini ulus devlet gibi

daha yüksek-düzen bir güçten elde etmeyi bıraktıklarında bir ilgi odağı haline gelir.

Kurumlar ve Dolayımlamalar

Tikellik ve evrensellik arasında aracılık edebilen kurumların oluşturulması, bu durumda, çok önemlidir. Bu kurumların birçoğu hem hakim söylemi oluşturan hem de güç uygulayan merkezler haline gelirler. Metropollerde, finans ofisleri, bütçe komiteleri, otobanlar ve ulaşım komiteleri, bayındırlık işleri departmanları, çok geniş bir yelpazede kentsel kurumlar ve sivil toplum örgütleri, belli amaçlara sahip güçlü bireyler kentsel yönetimde aktiftir ve aslında belirli yerelleşmiş çıkarlarla küresel toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkiler arasında aracılar olarak iş görürler.

Bu kurumlar çoğunlukla bölgesel olarak örgütlenir ve belirli bir mekânsal ölçekte bir eylem alanı tanımlar. Aracı kurumlar, sıklıkla, geçerli olan militan tikelliği yerel taban hareketleri seviyesinde alırlar ve onu, oldukça farklı mekânsal bir ölçekte işleyen belli toplumsal süreçleri hızlandıracak, uygulanabilir bir mekânsal düzen inşa edebilmek için, hem teorik hem de materyal eylem açısından kullanırlar ya da tercüme ederler – örneğin bir bütün olarak metropolis ölçeğinde. Bu süreçte, ister istemez evrensel prensipleri, eyleme kılavuz tanımlarlar – bu evrensel prensipler yasal açıdan bağlayıcı imar ve toprak kullanımı denetimleri ya da daha gayri resmi düzeyde kentsel girişimcilik, kamu/özel ortaklıklarına dair ilkeler ya da yeni büyüme politikaları olabilir. Tabii ki, verilmesi gereken kararlar vardır ve bu karar verme süreçleri, her zaman, iktidar ve keyfi otorite içermektedir. Evrensel prensipler (mesela kent planlamasına ve kontrolüne ya da mahalle düzenlemesine dair olanlar) yüksek mevkilerden dayatılabilir. Eğer tabandaki örgütlenme daha yüksek bir iktidar tarafından parçalanmış, kötü tanımlanmış ya da kısmen araçsallaştırılmışsa, bu durumda o yüksek iktidar kolayca hüküm sürer. Ama bu sefer de yerel kurumların, temellerindeki dayanışma oluşumu süreçlerinin aşamalı bir şekilde terk edilmesi sonucu, altlarının oyulması tehlikesi vardır.

Yine de, hiç bir aracı kurum bir bütün olarak toplumsal süreçte ait süreç-şey diyalektiğinden bağımsız ya da dışarıda değildir. O zaman tanımladıklarımız aracı kurumların katmanlarıdır ve bu katmanlar çoğun-

lukla, aralarından toplumsal süreçlerin eşitsiz bir şekilde aktığı iletişim merkezleri olarak işleyen bir kaba hiyerarşi şeklinde düzenlenmişlerdir. Örneğin, taban hareketleri ile karmaşık bir ilişki içinde çalışan anakent belediyeleri, bazı daha yüksek kurumlardan (ulus-devlet ya da Dünya bankası ve AB gibi uluslararası kuruluşlar) yatırım ya da destek çekebilmek için birbirleriyle ekonomik rekabet içine girebilirler. Anakent yönetimi, girişimci davranış kalıpları ve şirketçi örgütlenme şekilleri ile nitelenen ayrı bir kurumsal katmanlaşma şeklinde “atılır”. Bu durumda, mesela rekabetçi küreselleşmeden türemiş bir mantığı taban hareketlerine dayatacak bir aracı olarak nüfuzlu bir şekilde hareket edebilir. Son dönemlerde, ağırlıklı olarak olayların bu şekilde cereyan etmesi, anakent yönetiminin neoliberal pazar güçlerine karşı itaatkâr bir güç olmak yerine muhalif bir güç olarak örgütlenemeyeceği anlamına gelmez. Yerellikleri neoliberalleşmenin yıkıcı etkilerine karşı koruyan bir “koruyucu” gibi işlev gösterebilir, ya da Porto Alegre (Abers, 1998) örneğinde olduğu gibi taban ölçeğinde bir alternatif için etkin bir gelişim yeri olabilir.

Bu durumda, iki sonuca ulaşıyoruz. Birincisi, yerel toplumsal hareketleri anlayabilmemizin bağlamı, oldukça farklı mekânsal ölçeklerde (ulusal, bölgesel, anakent ya da yerel gibi) işleyen kurumlar ve süreçler arasındaki akışkan ama fazlaca karmaşık etkileşim tarafından belirlenmektedir. Eğer, ki ben böyle olduğunu düşünüyorum, ilişkilerin ve süreçlerin bu farklı ölçeklerde nasıl işlediğine dair zayıf bir anlayışımız olursa, o zaman militan tikelci hareketleri yerleştireceğimiz bağlam da çok zayıf olur. Buradaki tehlike, bu hareketlerin ya siyasi kurtuluşun bir biçimi şeklinde fetişleştirilmesi ya da (ulusal ya da küresel ölçekler gibi) tamamen farklı ölçeklerde işleyen etkiler ya da güçler karşısında tamamen geçersiz kabul edilip terk edilmeleridir. İkinci olarak, bütün evrensel prensipler bu çoklu katmanlardan ve kurumsallaşmış söylemlerin ölçeklerinden geçtiği için, evrensellik ve tikellik arasındaki diyalektik kırılabilir, bükülebilir ve hatta bulanıklaşabilir. Bu iki sonuç kendi içlerinde neredeyse hiç endişe verici değil, ama ilginç olan onlar hakkındaki düşüncelerin analitik çerçevelerimizin içinde nasıl kolayca kaybolduğudur.

Toplumsal ve çevresel adalet gibi evrensel prensiplerin tanımlanması, bu nedenle, gergin ve çoğunlukla (tahmin edilebileceği gibi) çekişmelidir. Ancak, bu çekişmenin ve gerginliğin neden olduğu çok da

iyi anlaşılmaz. Bu durum çoğunlukla planlama teorisinin içindeki ve toplumsal hareketlerin şehir yaşamındaki rollerine dair şaşırtıcı derecede çeşitli açıklamaların içindeki argümanlarda karşımıza çıkar. Bu tartışmaları bırakın çözmeyi özetlemeyi bile umut edemiyorum. Ama biraz dikkate almak istediğim belli bir zorluk var. Bu da, çeşitli militan tikel-liklerin nasıl birbirleriyle kurucu bir ilişki içine sokulabileceğidir.

Tercümeler

Daha evrensel bir etkiye sahip geniş bir harekete dönüşecekse, taban hareketlerinin parçalı heterojenliği ortak bir dile ve tutarlı bir şekilde politize olmuş bir söyleme ihtiyaç duyar. Tabii ki, Foucault'un defalarca dikkat çektiği gibi, çeşitli aracı kurumlara (mesela devlet aygıtı ayda daha gayri resmi olarak eğitim, din, bilgi üretimi ve medya alanındaki kurumlar) bağlı iktidar söylemleri genellikle baskın disipline edici ve otoriter rollerini, bu alanda oynarlar. Hegemonya, siyasi mücadelenin odağı haline gelir. Dünyaya dair fikirler dayatmak ve böylece alternatifleri çözümlene yetisini sınırlamak, başat iktidar kurumlarının temel görevidir – son dönemlerde serbest pazar bireyciliğine dayanan ideolojinin ve liberalizmin nasıl geniş ve derin bir şekilde yayıldığını düşünün.

Eğer taban hareketlerinin ittifakları (düzenli olarak yaptıkları gibi) alternatif bir siyasi güç olarak ortaya çıkacaklar ise, o zaman çoklu militan tikel-liklerden, alternatif bir hegemonik söylemin nasıl inşa edileceği problemiyle yüzleşmek gerekir. Asgari bir meşruluk ve rıza ruhu elde etmek isteyen cömert diktatör bile aracılığıyla hüküm süreceği dili müzakere etmelidir. İtalo Calvino'nun belirttiği gibi ne kadar güçlü olursa olsun hiç bir hükümdarın denetleyemeyeceği tek iletişim aracı dilin kendisidir. İşte bu noktada, tercüme meselesi, ortak bir siyasi ajandanın düzenlenmesinde bir araç olması sebebiyle gündeme gelir.

James Boyd-White'a (1990: 257-64) göre tercüme;

metinler, diller ve insanlar arasındaki ilişki kurulamaz devamsızlıklarla yüzleşmektir. Bu anlamda, etik ve entelektüel bir boyutu vardır. Ötekini -orijinal metnin yazarını- kendisinden ayrı bir anlam merkezi olarak tanımlar. Hem kendi dilinin limitlerini hem de ötekinin dilinin değerini keşfetmeyi gerektirir. Bu sebeple, iyi tercüme tahakküm ve elde etme amaçlarıyla değil, saygı motifyle ilerler. Benliğin değişkenliğini, kültürün

akışkanlığı ve farklılıkla yaşamayı öğrendiğimiz bir dizi pratiğe karşılık gelen bir kelimedir.

Ötekine saygının, bütün değer burada değil oradaymış gibi, kendimizi ve kültürümüzü silmeyi gerektirdiğini hissetmemeliyiz. Tuhaflıklarına ve bazen insan-dışlıklarına rağmen, ötekinin geleneklerinin saygı hak etmesi, aynı zamanda bizim geleneğimizin de saygı hak ettiği anlamına gelir. Vazifemiz ötekilerin dünyasında ayırt edici bir şekilde kendimiz olmaktır: Temel bir eşitlik fikrinde, kendimizi ve ötekiyi içeren ve hiçbirinin baskın olmadığı bir çerçeve yaratmak.

Bu tanımın, tabii ki, belirgin bir ütopyik halesi var. Ve Said'in *Şarkiyatçılık*'ta (1979) çok zekice yaptığı gibi, tercüme edenin (çoğunlukla beyaz erkek ve burjuva), "öteki"ni hükmedilen öznelere (doğulular, siyahlar ve kadınlar gibi) içselleştireceği ve kabul edeceği bir şekilde sunma gücünden hareketle eleştirilmesi çok da zor değil. Daha üstü kapalı olarak, tercüme siyasi mesajları ve anlamları (hatta bazen bilmeden) ve dolayısıyla siyasi eylem ve inançların bütün dinamizmini değiştirebilir. Örneğin, Benedict Anderson (1998), infaz edilen Filipinli ulusal şair Jose Rizal'ın çalışmasının (A.B.D işgalinden önce 19. yüzyıl sonlarında İspanyolca yazılmıştır) İngilizceye tercümesinde, orijinal anlamın büyük çoğunluğunun, kurucu ulusal kimlik kavramıyla günümüz tezahürleri arasında koca bir mesafe koyularak nasıl yok edildiğini göstermektedir.

Bu tarihsel anlayışların kendileri, feminist ve postkolonyal yazarların dikkat çektiği temsili baskılara ve çarpıtmalara karşı bir koruma sağlayabilir. Dahası, White'in da gösterdiği gibi, "tercüme etme" çabası hem radikal hem de isabetli bir başarısızlık deneyimidir: Dillerimiz ve kendimizle ilgili algımızı sorgulatması açısından radikal ve kendi var olma ve düşünme biçimlerimizin hapisanesinden bizi anlık serbest bırakması açısından isabetli. Tercüme faaliyeti baskıcı olduğu kadar özgürleştirici imkânlar barındıran bir an sunar.

Bugün dünyanın en geniş metropol bölgelerinde hakim olan çok kültürlü (ve artan bir şekilde dilsel olarak parçalı) yerlerde tercümenin önemi daha da belirgin hale geliyor. Tercüme farklılıkları silmeden ortak anlayışlar yaratmak için yollar sunuyor. Bu yöne gitmek için iki ikna edici neden var. Birinci olarak, Zeldin'in (1994: 16) ifade ettiği gibi, ortak sahip olduklarımız (bir tür olarak bizi bağlayan evrensellikler) hakkında bildiklerimiz, insanları birbirinden ayıranlar hakkında bildikleri-

mizin yanına bile yaklaşmıyor. İkinci olarak, tercüme ve ortak bir dil inşası olmadan, taban temelli eylemin ortaklaşması imkânsız hale gelir. Farklılıklara saygılı bir ortak dil ile silahlanarak taban hareketleri toplumsal dünyalarını yeniden hayal etmek ve kurmak için birleşebilirler. Tercüme, militan tikelliği ve taban aktivizmini daha geniş bir mücadele alanına taşımak ve taban temelli güçleri daha ulvi bir amaç uğruna harekete geçirmek için yapılması gereken zorlu çalışmadır.

Ancak, tercüme, sadece toplumsal aidiyet ve ilişkilerin maddiliklerini karakterize eden çeşitli duygu yapıları içindeki ortaklıkların araştırmasını gerektirmez. Çünkü dilin kendisi, güçlü soyutlamaların kendi rollerini oynadıkları çok katmanlı bir sistemdir. Örneğin, evrensel prensiplerin önemli bir tarihsel mirasına ulaşabiliriz: Hürriyet, özgürlük, adalet, yaratıcı çabalar için ödüller, ihtiyaçlara cevap verme yeteneği gibi. Ve tercümenin bir kısmı da bu soyutlamalara belirli durumlarda somut anlamlar (çevresel ve toplumsal adalet, insan hakları, hürriyet ve şefkat gibi) vermek ve böylece bu evrensel prensiplerin önemini, gücünü ve anlamını teyit etmektir. Evrensel prensipler ve hakikatler müstakil değildirler. İnsani ilişkileri her zaman ve her yerde düzenlemeye yönelik bir tür ahlaki ruhtan çıkmış kesin ve soyut prensiplerin dışında durmazlar ve duramazlar. Bir kez daha tercüme ve dönüştürme süreçlerinin kurumsallaşmış pratiklere ve aracı kurumlara dayandığını görüyoruz – eğitim, din kurumları, medya, hukuk, hükümetler gibi. Ama aynı zamanda ve son tahlilde, bu prensiplerin bilinçli hamilleri olarak hareket eden bireyler ve kişilere bağlanmamış hiç bir evrensel prensip geçerliliğini sürdürmez. Ve işte bu noktada, kendimizi, en baştan taban hareketlerini ve militan tikelliği besleyen süreçler hakkında düşünmek zorunda buluruz.

Kişisel Olan Politiktır

Analitik teleskopun öte tarafından baktığımızda, militan tikelliği ve taban temelli aktivizmi, bireysel ve kişisel ihtiyaçların, isteklerin ve arzuların bir tür kolektif ifadesi olarak görürüz. Bu seviyede, hem kısıtlamalarını hem de potansiyellerini anlamamıza yardımcı olacak başka tür bir diyalektik işlediğini fark ederiz.

Başlangıç noktası, kişinin nasıl her zaman politik olduğunu anlamaktır. Dünyayı değiştirerek kendimizi de değiştiririz. Dolayısıyla, aynı

zamanda zihinsel ve fiziksel olarak kendimizi değiştirmeye hazır değilssek, toplumsal değişimden de bahsedemeyiz. Diğer taraftan, dünyayı değiştirmeden kendimizi de değiştiremeyiz. Bu ilişki kolay müzakere edilir bir ilişki değildir. Eylemlerimizin beklenmedik sonuçlarının her çeşidiyle karşılaşırız. Ve mücadeleleri daha iyi örgütlenmiş ve daha geniş ölçekteki bir dış güç ile yürütmek (devlet aygıtı gibi), yeterince ürkütücü ve kendiliğinden cesaret kıran bir görevdir.

Ancak, yüzleşilmesi gereken daha incelikli bir problem var. Örneğin, Foucault'nun (1984), “kafalarımızda hüküm süren faşizm”in dışarıda kurulan herhangi bir şeyden çok daha sinsi olduğuna yönelik kaygıları vardı. Foucault'un bununla ne demek istemiş olduğunu ve bunun taban hareketinin limitleri ve güçleriyle nasıl ilişkili olduğunu anlamak önemlidir.

Bütün siyasetin ve toplumsal eylemin temellenmesi için “kişi”nin en sadeleştirilemez an oluşunu düşünün. Bu kişi değiştirilemez bir biçimde sabitlenmiş mutlak ve sabit bir bütün değildir; birçok açıdan etkiye ve kontrole açık bir toplumsal varlıktır. Örneğin, kişiye dair ilişkisel bir kavrayış, bizim dünyaya ilişkin geçirgenliğimizi öne çıkartır. Ancak bu da bize kilit soruyu sordurur: Kolektivitelyi kişi mi şekillendirir, yoksa kolektivite mi kişiyi şekillendirir? Bu diyalektik üzerine biraz düşünmek gerekir.

En iyi bildiğim bölge olan, ABD’de özel mülkiyet ve veraset, ticaret, monetarizasyon³ ve metalaşma, toplumsal iktidar ve ekonomik güvenlik örgütlenmesi, (geçirgen değil, sınırlı bir bütün olarak anlaşılan) bireye ve siyasi-ekonomik hayatın başlıca toplumsal-mekânsal formları olarak ev, toprak, para, üretim araçları vb.ne tanınmış, kişiselleşmiş özel mülkiyete çok büyük önem atfederler. Üretim ve tüketimin örgütlenmesi iş bölümü ve işlevlerin farklılaşması üzerimize profesyonelleşmiş karakterler yaratır (planlamacı, profesör, şair ve aynı zamanda proleter gibi). Bütün bu karakterler Marx ve Engels’in *Komünist Manifesto*’da belirttiği gibi “halelerini kaybetmiş” ve bir şekilde burjuva iktidarının ücretli ajanlarına dönüşmüştür. Bu argümana göre, hepimizi, “üretim tarzı” dediğimiz güçlü ve dinamik yapıların içine katılabilecek belirli yetenek, beceri ve bağlılıklara sahip insan fragmanlarına dönüştüren bir toplumsal dünyada yaşıyoruz. Dahası, günümüzdeki gündelik yaşamının -devretme zamanı ve

3 Ekonominin para arzı üzerine konulacak denetimle yönlendirilebileceği görüşü. (ç.n.)

uzaklık ihtilaflarındaki süratli düşüşler ve hızla odaklanan teknolojiler tarafından güdülenen- sert mekânsal-zamansallıkları sonu gelmez sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme adına kişisel profesyonel rollerimizi oynamak için koşuştururken bize düşünmeden dayatılanlardan farklı alternatifleri düşünmemizi ya da hayal etmemizi imkânsız hale getirir. Üretim, mübadele ve tüketimin materyal örgütlenmesi, haklar ve ödevlerin belirli nosyonlarına dayanır ve onları güçlendirir. Böylece, bizim güç ve güçsüzlük kavrayışımızı, tahakküm altında olma ve yabancılaşma duygularımızı etkiler. Kendini ifadenin görünürde yeni yolları bile (çok kültürlülük bunun en son ve önemli örneğidir) pazar ve sermaye birikim güçlerinin baskısı altındadır (örneğin doğa sevgisi ekoturizme eşitlenir, etnik kimlik ise restoranlar ya da pazar için otantik mallara indirgenir).

Bunun net etkisi bizim olası olanı görmemizin sınırlanmasıdır. Varlıklar olarak “konumsallığımız” ya da “yerleşikliğimiz” tıpkı üretim tarzının bir toplumsal yaratım olması gibi, bir toplumsal inşadır. Ve “konumsallık” kim ya da ne olduğumuzu tanımlar (en azından şimdilik). Bu süreç içinde “nereden baktığımız” bilincimiz ve imgelemimiz için kazancın çoğunu sağlar. Yerleşik deneyimimizden olasılıklara dair belirli sonuçlar çıkartırız ve bu ilişkide bir kısıtlama vardır: Hali hazırda bulunduğumuz yerin dikte ettiği ufuk çizgisinin daha ötesini göremeyiz.

Adam Smith bile, “insanların anlama yetisinin büyük bir kısmını ister istemez sıradan meşguliyetleri oluşturmaktadır” ve “(işçinin) hayatının tekdüzeliği doğal olarak aklının cesaretini bozmaktadır” demiştir. Eğer bu kısmen de olsa doğruysa (ki böyle olduğuna eminim), alternatifleri düşünmeye çalışmanın -farklı düşünmek ve davranmak- kaçınılmaz bir şekilde, politik insanın kurulma şekilleri ve sınırlı bir gündelik yaşamın koşulları ile bunlardan hasıl olan bilince karşı göğüs gerdiğinin altını çizmektedir. O zaman, aklın cesareti nereden gelir? İnsanların, mahalle ya da cemaat gibi daha büyük topluluklar içine gömülü olmaları bir sorun haline gelir. Bunun sebebi şudur: Toplumsal dayanışmayı tanımlayan davranış ve aidiyet normları tıpkı sıradan meşguliyetlerimiz gibi aklımızı eylemin daha radikal şekilleri için özgürleştirmenin aksine, aklımızın cesaretini sınırlayıcı bir etkiye sahip engeller olarak çalışırlar. Semt sakinlerinin çoğu tarafından kabul gören, genel olarak içselleştirilen ve hatta destek bulan toplumsal normlardan ancak çok ufak sapma-

ları kabul eden evsahibi dernekleri bunun bir örneğidir. Paul Knox ile beraber (1994, *pace Foucault*), bu derneklerin “arazi kullanımını düzenleyen ve topluluk meselelerinde aracılık eden ve bunları sözleşmeli bir faşizme karşı gelecek şekilde yapan bağlılık rejimleri ağı” inşa etmiş olduklarını iddia etmemek zor.

Ama bireysel olarak hepimiz farklılığı arzulayabilir, düşünebilir ya da hayal edebiliriz. Ve bunlar için kullanabileceğimiz çok geniş bir yelpazede eleştiri kaynaklarımız -neyin mümkün olabileceğine dair alternatif görüşler yaratabileceğimiz kaynaklar- var. Örneğin, ütopyik şemalar, genelde, tamamen farklı mülkiyet hakları sistemleri, yaşama ve çalışma düzenlemeleri tahayyül ederler. Bu düzenlemelerin ve sistemlerin hepsi tamamen farklı mekânsal biçimler ve zamansal ritimlerle kendini gösterir. Ortaya atılan bu yeniden düzenleme (toplumsal ilişkileri, üretici iş biçimleri, bunun teknolojileri ve toplumsal koşulları da dahil olmak üzere), duruma göre toplumsal ilişkiler, toplumsal cinsiyet ilişkileri ya da doğayla olan ilişkilerin kökten farklı bir bilincini ve toplu yaşama şekillerinden temellenen tamamen farklı görev ve zorunluluklarla ilgili farklı hakların dile gelmesini mümkün kılar. “Nereden öğrendik” tıpkı “nereden gördük” sorusu kadar önem kazanır. Cemaatler ve mahalleler, toplumsal hayatın yeni imgelerini ve onların materyal ve toplumsal pratikler üzerinden somut gerçekleştirmelerini hem öğrenmenin hem de kurmanın keşfedileceği temel alanlardır. Konformizm ve sapma arasındaki gerilim toplumsal hayatın tarihsel coğrafyasında daha belirgindir.

Ancak, toplumsal değişim için zengin bir üreme alanı olan ve kent yaşamının içindeki boşluklarda statükoya karşı çıkan sapsmalar iç çelişkilerden yoksun değildir. Ortak düşleri gerçekleştirmek için gönüllü bağlanma ve birliktelik kendi başına bir şeydir. Ama, karizmatik ve hiyerarşik liderlikler, yerellikler içinde fazlasıyla merkezileşen iktidar, etki ve kontrol yapılarına şekil verirken, toplumsal baskı ve çoğunlukla bağlılıklar kurulurken ortaya çıkan zorlama bazen baskıya dönüşebilir. Ve bu yapılar şehre fazlasıyla gömülü hale geldiklerinde, kendi parçalayıcı etkilerine sahip olurlar. Mesela, özellikle kendi kimlik algılarına göre aldıkları konumlara bağlı olarak, yerel liderlerin (daha yüksek güçler tarafından direkt satın alınmamış olsalar bile) kendi özel çıkarlarını daha büyük bir hareketin çerçevesine katmayı ya da batırmayı reddetmeleri

buna örnek teşkil eder. ABD, özellikle bu tip cemaat aktivizmi ile doludur, militan bir taban siyasetine daha geniş toplumsal dönüşümlere ilişkin gönüllü kısıtlamaların deli gömleğini giydirmenin etkisi. Burada, yine, taban hareketlerinin dünyayı kökten bir şekilde değiştirme etkisi, kafamızda ve siyasi pratiklerimizde hüküm süren faşizmden zarar görür.

Meseleye bu mikro düzeyden bakmak, yine de bulunduğumuz yerden başka bir yere gitmenin pratik çalışmasının ne kadar zor olduğunu söyler. İlk olarak, dünyamızı değiştirerek kendimizi nasıl değiştireceğimizin tavuk-yumurta ilişkisi ısrarlı bir şekilde siyasi insanı kuran güçleri değiştirecek bir proje olarak harekete geçirilir. Bu radikal ve devrimci bir kınılmayla gerçekleşemez – travmatik olayların ve toplumsal çöküşler (ekonomik krizler, savaşlar, başkaldırımlar) birbirlerinden radikal biçimlerde farklı kavramsallaşmalara yol açmasına rağmen. Uzun bir devrim perspektifi gereklidir. Bu devrimi yaratmak için, değişim için arzu ve istegin ortaklaşması gereklidir. Bunu kimse tek başına yapamaz. Ve, örneğin siyasi ve ütopyik geleneklerden gelen kaynaklarla silahlanmış çok sayıda düşünür vardır. Bu düşünürler, bir ayakları sıkıca alternatif olasılıklara giden yola basarken tüm sınırlamalarıyla taban hareketlerinin içinde baltalayıcı ajanlar, Beşinci Kolcular⁴ olarak hareket edebilirler.

Kişisel olan *her şeyin, iyi* siyaset olduğunu farz edemeyiz. Aynı şekilde, bazı radikal alternatif hareketlerde (derin ekoloji ve feminizmin bazı alanları) çok sevilen “toplumsal değişimin gerçekleşmesi için kişisel tutum ve davranışlarda temel dönüşümler (sadece gerekli olmak yerine) yeterlidir” tezini kabul etmemiz de mümkün değil. Toplumsal değişim kişisel olanla başlayıp bitebilir. Bundan dolayı, burada kişisel bağlılık tezahürlerinden ya da bireyselleşmiş kişisel gelişimden çok daha fazlası vardır. Yerel dayanışmaların nasıl oluştuğu üzerine düşünürken, tabii ki, özel ve kişisel olan için alan bırakmak önemlidir (bu alan öyle bir alandır ki içinde kuşku, kızgınlık, endişe ve umutsuzluk gibi kesinlik, fedakârlık, umut ve sevinç gelişebilir). Ve insanları toplumsal ve siyasi dayanışma örüntüleri içine getirirken, değişime giden açık yollar kadar tuzaklar ve tehlikeler bulunmaktadır.

4 Belirli bir ülke ya da örgütlenmenin içinde düşman güçlerin politik ya da askeri amaçlarına destek veren, yıkıcı faaliyetler gösteren gizli iç örgütlenmeler. Terim ilk olarak İspanya İç Savaşı'nda kullanılmıştır. (ç.n.)

Yine de, yerel dayanışmaların kurulması ve yerel ortaklıkların ve yakınlıkların tanımı insanın çok genel olarak politik hale geldiği önemli bir araçtır. Militan tikelcilik ve taban aktivizminin temelinde yatan müzakere, bu sebeple, dünyayı, birbirlerini ve kendilerini değiştirmeye çalışan siyasi insanlar arasındadır. Fakat kendilerini neye dönüştürmeye çalışıyorlar ve neden? İşte burada, kentleşmenin uzun tarihi boyunca cereyan eden herhangi bir “uzun devrim”in ne olduğuna dair perspektifi geliştirmek gerekir.

Kentteki Türsel Varlıklar

Kent sosyoloğu Robert Park (1967:3), Marks’ın emek sürecine dair gözlemlerinin yankılandığı bir pasajında şöyle demişti:

Kent ve kent ortamı, insanın yaşadığı dünyayı kalbinin arzusuna göre yeniden yaratmak için en tutarlı ve bütünüyle en başarılı denemesini simgeler. Ama kent insanın yarattığı bir dünya ise, bundan sonra içinde yaşamak zorunda olduğu dünyadır. Böylece, dolaylı olarak ve kendi görevinin doğasına dair hiçbir kesin algısı olmadan, insan kenti yaratırken kendini de yaratmıştır.

Lewontin (1982: 162) gösterdiği gibi, birçok tür değiştirdikleri ortama uyum sağlar ve böylece kendileri ve başkalarının diyalektik dönüşümünü içeren uzun bir evrimsel süreç başlatırlar. Bu süreçte, insanlar ne kadar becerikli olduklarını kanıtlamışlardır, “İnsan Kendini Yaratır” (Gordon Childe’nin uzun zaman önceki başlığını kullanmamız gerekirse) düşüncesi uzun ve üretken bir tarihe sahiptir. Marx’ın da ısrarla söylediği gibi, dünyamızı dönüştürerek, kendimizi dönüştürürüz. Sonrasında uyum göstermek zoruna olduğumuz ortamlar için çok sayıda sonuca sahip teknolojik, siyasi ve toplumsal icatlarla türümüzün kapasitelerini ve güçlerini dönüştürürüz. Ve giderek artan bir şekilde bu uyumsal ve dönüştürücü sürecin cereyan ettiği en temel muhit, kentleşme ile tanımlanan ortam haline gelmiştir.

İnsanın biyolojik özellikleri ve kültürel formlar arasında, uzun vadede, bir tür diyalektik birlikte evrimden söz etmek mantıklı olsa da, son yüzyıllarda kültürel pratik ve anlayışlarda görülen patlama biyolojik uyum için zaman bırakmamıştır. Yine de, türümüzün özelliğinden kaynaklanan temel potansiyeller ve kısıtlar bulunmaktadır. Başka bir yerde

bunları, şu başlıklar altında ele almıştım: (1) var olmak için mücadele ve rekabet, (2) çeşitlilik ve farklılaşma, (3) işbirliği, dayanışma ve karşılıklı yardım, (4) çevresel değişimler (örneğin kentleşme), (5) mekânın üretimi ve yeniden biçimlenimi, (6) zamansallıkların değişimi (Harvey, 2000: 209). Eğer bunlar, kapasite ve güçlerin temel repertuarını oluşturuyorsa, o zaman uzun vadede sorulması gereken soru şudur: Toplumsal yaşam için daha insani sonuçlara sahip alternatif kent formları şekillendirmek amacıyla bunları harmanlayıp nasıl seferber ederiz? Her şeyin ötesinde, şehirler rekabetçi süreçleri, farklılaştırmaları (iş bölümü, fonksiyonların, değerlerin ve hayat tarzlarının ayrışması), yapılı çevrenin, mekânların ve birbiriyle çelişen zamansallıkların üretimini bünyesinde barındıran geniş çaplı ortak teşebbüslerdir.

Akla uygun olarak, kentleşme üzerinden, “kendimizi yeniden yaratma” sürecine bilinçli bir şekilde müdahale etmek, hatta belki “görevimizin doğası ilgili kesin bir algı” kazanmaya talip olamaz mıyız? İşte bu notada, ortaklıklar ve evrensel değerler tekrar resmin içine girer, çünkü onlar hakkında düşünmez ve münazara etmezsek, elimizde insan evriminin esasına dair, şans, olumsuzluklar ve mikro eylemlerin birikmiş etkilerinden başka bir şey kalmaz. Bu sebeple, “kentteki türsel varlıkların” değerlendirilmesi, kişisel nasıl siyasal olduğuna dair bir tartışma kadar, önemli görünmektedir. Aslında, tikellik ve evrensellik arasındaki diyalektik burada insani ilişkilerin esasına ait görünmektedir.

Tabanın Diyalektiği

O zaman, bu teorik ve bir nevi soyut keşfi, taban hareketlerinin ve militan tikelciliğin daha geniş kentsel süreçlere ilişkin kısıtlamalarını ve potansiyellerini anlamak için nasıl işe koşabiliriz?

İlk olarak, şu kesindir ki toplumsal kent hareketleri parçası oldukları geniş toplumsal bağlamdan (türsel varlıklar da dahil olmak üzere) gelen siyasi, ekonomik ve ideolojik etkileri içselleştirirler. Ve bu hareketlerin özellikleri büyük ölçüde bu içselleştirmeye dayanır. Ancak, bu hareketler kişisel olanla daha geniş siyasi-ekonomik ve ideolojik güçler (örneğin küreselleşme ya da milli kalkınma projelerine ait güçler) arasında tarafsız araçlar değildir. Bu hareketlerin karmaşık tarihsel coğrafyalarını daha geniş değişim rüzgârları ile ilişkili yorumlamak ve gelecekteki potansi-

yellerini anlamak, bu konumlanmanın içinden ve üzerinden olmalıdır.

Kurduğum teorik perspektiften, toplumsal kent hareketlerini, ağırlıklı olarak sosyo-politik yansımalar olarak, eğer değilse, geniş siyasetin ya da hatta biyolojik mecburiyetlerin açık kurguları olarak anlamak tamamen mümkündür. Bu somut menfaatlerin (materyal ya da ruhani) elde edilmesi için taban hareketlerinin liderlerine, sürdürebilir mekanizmaların yolunu açar. Böylece, bu menfaatler topluluk siyasetine katılımı sağlamak için toplumdaki yeterli elementlere kişisel çıkarlar olarak devredilir. Aslında, bunun birçok versiyonu vardır. ABD’deki birçok şehrin “siyasi makine” politikası, bunun siyasi bir versiyonudur – bu politika çoğunlukla göçmenler, fakir kesimler ve hatta iş dünyasının bazı elementleri bağlamında iyi çalışan çok eleştirilmiş bir yönetim sistemidir (Belediye başkanı Daley’in 1960larda Chicago’yu “çalışan bir şehre” dönüştürmesi). Bu politikaya çoğunlukla bir “toplumsal kent hareketi” olarak ithafta bulunulmaz ve kent alanında tek kutuplu uç bir yerleşmiş kolektif eylem yaratır. Bu siyasi görüş, toplumsal kent hareketlerini tanımlamak için kullanılan özerklik ve iradecilikten yoksundur. Ancak, her durumda, daha genel bir düzeyde, özerklik ve iradeciliğin ne kadar hayati değerler olduğunu sorgulamak için güçlü teorik sebepler bulunmaktadır. ABD’deki ev sahibi dernekleri yukardan aşağıya bir siyasi düzenlenme içinde değildir. Ancak, bir tarafta bireyciliği, diğer tarafta ise sınıfsal, ırkçı ve etnik çıkarlarla tanımlanan bir pazar ekonomisinin egemenliğini kabul ettiklerinde, herhangi bir siyasi sistemin kurabileceği ve siyaseten baskılayıcı ve aynılaştırıcı olan bir ideolojik çizgiye düşerler. Aynısı, kültürel formlar, din ve etnisitenin iktidarı aracılığıyla devam eden kent mekânlarının yapılması için de söylenebilir. Din temelli komünal hareketleri özerk ve iradeci olarak nitelendirmek gerçekte ne olduklarının çok ötesine gitmeye benzer. Aynı şekilde, örgütlenmiş etnik yerleşim bölgelerinin (birçok batı şehrinin tanımlayan Çin mahalleri gibi), bu bölgeleri daha büyük amaçları için kullanan etnisite merkezli iş elitlerinin diasporaya ilişkin aktivitelerinden bağımsız anlaşılması da zordur.

Bunun işaret ettiği temel soru, biçimi ne olursa olsun (ve özerk ve iradeci oldukları iddiasına ya da öyle görünmelerine rağmen), *bütün* toplumsal kent hareketleri içinde içselleştirilmiş gerçek ilişkileri teşhis etmektir. Ancak bu tür tanımlamalar sayesinde, siyasi eylem için hem yerel

hem de daha genel mekânsal ölçeklerde geniş kapsamlı bağılıkları ve potansiyelleri anlamak mümkündür. Gerçekte “nasıl” içselleştirildiği kısa ve özensiz bir dikkatten fazlasını içerir. Çünkü görelî bir özerkliğin ve görelî iradeci örgüt biçimlerinin, doğrudan ve örtülü şekillerde nasıl siyasî güç inşa sürecinin ayrılmaz parçası olduğunu anlatır. Örgütlenmenin toplumsal şekillerinin içi boş ve savunmasız hale gelmeleri problemine zaten değinmiştim. İşte tam bu noktada, dış güçlerin ve etkilerin “nasıl” içselleştirildiği yerel dayanışmanın seviyeleri, gücü ve devamlılığının bir göstergesi haline gelir.

Bu dış ilişkilerin toplumsal kent hareketleri için önemini vurguluyorum, çünkü bu hareketler çoğunlukla ve en etkili şekilde daha geniş kaynaklardan (siyasî, ekonomik, ideolojik, dinsel, etnik, kültürel) beslenerek büyüyorlar. Çoğunlukla sivil toplum örgütleri ya da dinsel ve etnik yapılar gibi başka örgütlenme biçimleri tarafından yapılandırılan bu destek biçimleri olmadan, söz konusu hareketler hızlıca dağılır ya da sönerler. Ancak, böyle kaynak yapılarını bu hareketlerin hayatta kalması için uzunvadeli bir koşul olarak öne sürmek, aynı zamanda onların potansiyel direnişçi özellikleri ile ilgili de bir şey gösterir. Basitçe ifade etmek gerekirse, eğer yerel örgütlenmeler ortaya çıktıklarında destek göreceikleri büyük bir kaynak alanı bulamazlarsa iki olasılık ortaya çıkar. Bu örgütlenmeler ya daha geniş bir direnişçi siyaset üzerinden kendilerine böyle bir kaynak alanı yaratmak mecburiyetinde kalırlar ya da katıksız güç ve etkiyle, var olan güçler tarafından seçilmelerini zorlarlar (1960’larda, ABD’de, yurttaşlık hakları hareketinin önce federal sonra merkezi hükümeti kendi ajandası ve eylemleri için destek planlarına zorladığı gibi).

Her ne kadar, bütün bunlar, toplumsal değişimin, hatta kent yaşantısının kaynakları olarak toplumsal kent hareketleri ve militan tikelcilik hakkında düşmanca hatta negatif bir görüş öneriyor gibi görünse de, önermek istediğim onları bu şekilde bir bağlama oturtmak, kentsel süreçte aracı aktörler olarak olağandışı güçlerini ve önemlerini değerlendirmeyi sağlar. İlk olarak, bu hareketlerin canlılığını sağlamak, daha genel anlamda siyasî katılım için de çok önemli bir unsur haline gelir. Ve canlılık baskıcı ve hiyerarşik yapılanmış yönetim şekilleri ile sağlamamaz. Eğer Porto Alegre’deki İşçi Partisi, marjinalize olmuş kitlelerin daha aktif politik ve ekonomik katılımını amaçlıyorsa, o zaman tabanda

canlılık ve görelî özerkliği sağlayacak yapılar (katılımcı bütçe süreci gibi) kurmalı ve kendisi tabana dair olana uyum göstermeyi öğrenmelidir. Bu tarz diyalektik ilişkiler günümüz kent koşullarında herhangi bir geçerli demokrasi inşası için gereklidir. Daha da önemli olan, taban koşullarında genel sorunların (ekonomik gelişme, çevre ve hayat kalitesi gibi) nasıl tanındığı ve daha kapsamlı bir siyaset aracılığıyla yaklaşılması zorunlu meseleler olarak nasıl siyaseten hassaslaştırıldığıdır. Yerel düzeyde dış güçlerin içselleştirilmesi sıklıkla beraberinde yoğun çelişkiler getirir. Bu yoğun çelişkilerin yerel düzeyde çözülmesi gerekir, bu da karşılığında dış güçlere yöntemlerini değiştirmeleri için baskı kurar – klasik bir örnek olan, kapitalist imarcılara yoğun bir şekilde direnen burjuva semt sakinlerini düşünün. Çevresel adalet, arazi ve konut pazarlarındaki ayrımcılık, ayrımcı polis şiddeti, toplumsal entegrasyon ve eğitimle ilgili sorular bu şekilde ortaya çıkmıştır ve gönüllü insanların hissettiği ihtiyaçlardan ve bu ihtiyaçları yerel koşullarda kolektif eylem şekilleriyle ifade edebilecek insanlardan, genişleyen halkalar aracılığıyla yayılmıştır. Kişisel olanın siyasileşme ve daha geniş siyasi alanlarda tercüme edilme şekilleri, son analizde, yerel kolektif hareketlerde daha geniş güçlerin içselleştirilmesi kadar önemlidir.

Asıl mesele, toplumsal kent hareketlerini araçlar ve militan tikelciliği kişiselden daha geniş bir siyasi alana yapılan bir tercüme olarak görmektir. Basitçe, demokratik yönetim ve prosedürler, hem genelde hem de kent ölçeğinde, yerel dayanışmaların oluşumu ve yerel eylemin aracı kurumlarının üzerinden öngörülebilir geleceğe dayanmaktadır ve dayanmaya devam edecektir. Bu aracı kurumların kent yönetiminin demokratikleşmesinde oynayacağı rolün pozitif mi negatif mi olacağını tabii ki zaman gösterecek. Ancak daha geniş siyasi-ekonomik güçler, kendilerini riske atarak insan eyleminin bu boyutunu göz ardı ediyorlar. İçi boşalmış yerel kurumlar, daha geniş ölçekte reformlar amaçlayan karizmatik bir canlılık ve görelî özerklik ile tanımlanmış bir militan tikelcilikten çok daha büyük bir tehdittir. Taban ve militan tikelciliğin güçlerinin diyalektiği özelde kent hayatında, genelde ise toplumsal ve siyasi yaşamda canlı bir güçtür.

BÖLÜM 11

Kartografik Belirlemeler: Küreselleşme Döneminde Coğrafi Bilgiler

Hong Kong Baptist Üniversitesi'nin himayesinde düzenlenen
Milenyumda Sosyal Bilimler konferansında Haziran 2000'de; gözden
geçirilmiş bu versiyon ise Ağustos 2000'de Seul'de yapılan
21. Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde sunulmuştur.

Ön Gözlemler

Son yıllarda 'küreselleşme' olarak adlandırdığımız hayatın her yanını kuşatan politik-ekonomik süreç, büyük ölçüde belirli türlerden coğrafi bilginin birikimine bağlı olagelmıştır (aslında batı kapitalizmi göz önüne alındığında başlangıcı 1492'lerden öncesine kadar uzanan bir birikim söz konusudur). Bu politik-ekonomik sistemin daha fazla gelişmesi, hiç şüphesiz, ayrı bir disiplin olan Coğrafya'yı olduğu kadar, sosyal düşünce ve politik uygulamaların içine nüfuz eden ayrı bir bilme yöntemi olan coğrafyayı da etkisi altına alacaktır. Buna karşılık, coğrafi anlayışlar da politik-ekonomik gelişmelerin gelecekte izleyecekleri yolu etkileyebilir (örneğin, çevresel sınırlamaların tanınması, yeni kaynakların ve ticari fırsatların saptanması ya da eşitsiz coğrafi gelişmeler karşısında daha adil biçimler bulma çabası yoluyla). Eleştirel bir coğrafya, politik-ekonomik gücün hiper gelişmeler, sarmala girmiş toplumsal eşitsizlikler ve çevrenin aldığı darbeler sonucu ciddi ölçüde zarar gördüğünü ortaya koyan göstergelerle kendini belli eden çağdaş biçimlerini sorgulayacak kadar ileri gidebilir.

Politik-ekonomik ve sosyo-ekolojik değişim ile coğrafi bilgiler arasındaki diyalektik ilişki ilgi alanına giriyor. Üç temel gözleme değinerek başlamak isterim.

İlkin, bu diyalektik ilişkinin tarihi her ne kadar insanın merakını çok cezbeden bir araştırma alanı olsa da (tıpkı, örneğin, coğrafi bilgiler, devletlerin oluşumu, sömürgecilik, askeri operasyonlar, jeopolitik ile durdurak bilmeksizin ticari ve ekonomik avantajların peşinde olma durumu arasındaki ilişkiler bütünü gibi), bu tarihsel kayıta değin aşık olan bütün tartışmaları büyük ölçüde görmezden geleceğim. Yine de, geçmişten kalan bu mirasın çağdaş coğrafi bilgiler üzerindeki ağırlığının farkındayım ve bu bilgileri dönüştürmek için atılacak kapsamlı bir adımın bir noktada geçmişteki başarıların ayrıntılarıyla yüzleşmek zorunda kalacağını da biliyorum.

İkinci olarak, 'bilgi' kelimesini çoğul haliyle kullanmayı tercih etmemin nedeni, akademi dahilinde bile adına 'coğrafya' denen oturmuş bir anlama yöntemi ya da birleşik bir bilgi alanı olduğunu düşünmenin tehlikeli olduğu kanaatindeyim. 'Palaeoekoloji ve çöl morfolojisinden postmodernist ve queer coğrafyaya uzanan bir disiplin'in kimlik sorunu olduğu meydandadır. Coğrafyanın konusu, yöntemleri ve 'bakış açısı'na dair henüz keşfedilmeyi bekleyen bir 'özcü' tanım olduğu sanısını tartışmak gerek, ne ki Hartshorne'un *Nature of Geography*'sinden bu yana bu kadar cüretli bir kitap yazmaya cesaret eden çıkmayalı çok oldu.

Bu stratejik konum, belirtmek istediğim üçüncü nokta açısından daha da önemli hale gelir: Farklı kurumsal oluşumların (örneğin devlet aygıtları, Dünya Bankası, Pentagon ve CIA, Vatikan, medya, halkın geneli, STK'lar, turizm endüstrisi, çokuluslu şirketler, finansal kurumlar gibi) sahip olduğu (ve genellikle araçsal olarak kullandığı) coğrafi bilgiler ile aynı isim altında bulunan bölümlerde öğretilen ve incelenen coğrafya arasında ciddi bir fark vardır. Diğer disiplinler arasında farklı bir yere sahip olan Coğrafya ile çeşitli kurumsal oluşumlar dahilinde belirli türden malumatı bir araya getiren, kullanan ve anlayan coğrafya arasındaki gerilim önem teşkil eder. Kurumsal oluşumların sahip olduğu coğrafi bilgiler, toplumun geneline yayılmıştır. Kendi nitelikleri çerçevesinde anlaşılmayı hak ederler (turizm endüstrisinin ya da kablolu televizyonun nasıl toplumda belirli bir coğrafi algı yarattığı meselesi gibi). Üstelik, farklı kurumlar farklı türde coğrafi bilgi talebi yaratır (turizm endüstrisi toplumsal acıları öne çıkarmaya istekli değildir). Akademik coğrafya bu çeşitli taleplere karşılık veremezse, bir başkasının vereceği ortadadır.

Girizgâh niteliğindeki bu açıklamaların ardından doğrudan doğruya ulaştığım bazı sonuçları aktarmam gerekirse:

1. Coğrafi bilgi biçimleriyle sosyoekonomik ve ekolojik gelişmeler arasındaki diyalektik ilişkinin nasıl ortaya çıktığını daha iyi anlayabilmek için karşılaştırmalı tarihsel ve coğrafi alanlarda genel çalışmalar yapılmasına ihtiyacımız var.
2. Bir anlama tarzı olarak coğrafyanın nasıl formüle edildiği, kullanıldığı ve farklı kurumsal ortamlarda nasıl kullanıldığı (örneğin ordu, Greenpeace, devlet aygıtları, çokuluslu şirketler) hakkında özenli çalışmalara ihtiyacımız var.
3. Belirli kurumlar aracılığıyla ortaya çıkan coğrafi söylemler ve hem özgün Coğrafya disiplini altında hem de bu disiplin olmaksızın coğrafi bilgilerin yaratılma ve öğretilme biçimleri arasındaki bağlantıları daha iyi anlamaya ihtiyacımız var.
4. 'Mantıklı' coğrafi bilgilerin belirli ortamlarda 'düzgün' uygulanmasını sağlayabilecek ilkeler üzerine enine boyuna düşünmeye ihtiyacımız var.

Kozmopolitlik ve Coğrafyası

Public Culture'da yeni yayımlanan bir makalede küresel idare, yönetim ve düzenleyici faaliyetler hakkındaki taleplerin nasıl 'kozmpolitlik' idealleri etrafında tedavüle sokulduğuna dikkat ettim. David Held gibi yazarlar böylesi bir kozmpolit bakış açısının neoliberalizmi düzene sokmak için demokratik küresel idare enstitülerinin evrimi açısından elzem olduğunu hoş bir dille tartışmıştır. Fakat böylesi bir tartışma için acaba ne tür bir coğrafi bilgi varsayılıyor olabilir?

ABD'de kozmpolit idealin en önde gelen taraftarlarından olan Nussbaum, halkın tam da 'dünyanın geri kalanından dehşete düşürecek kadar habersiz' oluşundan ötürü 'Birleşik Devletler kendine ötekinin gözüyle bakmaktan aciz olduğu için, kendisi söz konusuysa ötekiyle eşit derecede cahil(dir)' diyerek şikayet eder. Yeterli derecede küresel bir diyaloga zemin sağlamak amacıyla da devam eder:

yalnızca öteki ulusların coğrafya ve ekolojisine dair değil -sadece bu bile müfredatta büyük değişiklikler yapılmasını gerektirirdi- oralarda yaşayan

insanlara dair de pek çok şey bilmeliyiz ki, karşılıklı konuştuğumuzda geleneklerine ve bağlı oldukları değerlere saygı duymayı bilelim. Kozmopolit eğitim bu amaç için gerekli arka planı sağlayacaktır. 'Coğrafya ve antropoloji'ye dair 'mantıklı' ve 'düzgün' bir anlayış olmaksızın kozmopolitliğin boş bir ideal olduğunu ima etmekte.

Bu sav ile Nussbaum'un, kozmopolit etik üzerine kurucu önermelerine genel literatürde sıklıkla başvurulana Kant'tan aşağı kalır yanı yok. Kant hem coğrafi hem de antropolojik anlayışı, kozmopolit etik de dahil her türden bilgi biçiminin keşfi ve uygulanmasının 'gerekli önkoşulu' olarak görüyordu. Nussbaum (kozmpolitlik üzerine yazı kaleme alan neredeyse herkes gibi) gerekli coğrafi bilginin doğasının ne olduğuna açıklık getirmiyor. Kant ise en az kırk dokuz defa Coğrafya dersine girmiş biridir (öğrettiği ikinci en önemli dersti). Kant'ın Coğrafyası incelendiğinde ortada ciddi bir sorun olduğu görülür. Çünkü Kant'ın anlatımı sadece (felsefi eserlerindeki titizlikle tam bir tezat oluşturacak denli) sistemsiz ve tutarsız olmakla kalmayıp aynı zamanda son derece önyargılıdır. "İnsanlık," der, "beyaz ırk ile mükemmeliyete ulaşmıştır. Sarı benizli Hintliler daha yeteneksizdir. Zenciler daha aşağılıktır, Amerika kıtasındaki bazı insanlarsa onlardan da aşağıdadır. Hotantolar pistir, kollarını daha yaklaştırmadan alırsınız, Cavalılar hırsızdır, insanın arkasından dolaplar çevirirler ve köle ruhludurlar, bazen öfkeden kudurdukları olur, diğer zamanlardaysa korkudan sinmiş haldedirler, Samoyedler ürkek, tembel ve batıl inançlıdır, Burmalı kadınlar açık saçık giysiler giyip Avrupalılardan hamile kalmak ister..." bu minvalde sürüp gider.

Böylesi bir coğrafi bilgi, Kant'ın evrensel etiği ve kozmopolit ilkeleleriyle derin bir tutarsızlık içinde gibidir. Sorun doğrudan kendini belli eder: Evrensel etik idealler, kimi insanların aşağılık kimilerininse tembel, pis kokulu ya da düpedüz güvenilmez olarak düşünüldüğü bir dünyada küresel yönetim ilkeleri olarak yerleştirildiğinde ne olur? Ya pis kokulu Hotantolar, miskin Samoyedler, hırsız Cavalılar ve edepsiz Burmalı kadınlar evrensel etik kod altında saygı görmek için kendilerine çeki düzen vermek zorunda kalacak (ve böylece her türlü coğrafi farklılık ortadan kalkacak) ya da farklı coğrafi koşullarda son derece ayrımcı bir kod halinde etkin olan evrensel ilkeler evrensel iyilik maskesinin ardına saklanacaktır.

Kant'ta çarpıcı bir şekilde kendini gösteren bu türden fikirler, ne yazık ki, çağdaş politikada da derinlere kök salmıştır. Eğer, tıpkı şimdi olduğu gibi, kamusal alanda, örneğin ABD'de, coğrafi bilgi eksikse ya da Kant'ın dile getirdiğine benzer önyargılarla bezeliyse, o zaman ABD'nin uygulamada son derece ayrımcı olmasına rağmen kendini evrensel adalet, demokrasi ve iyilik ilkelerinin hamili olarak tanımlaması işten bile değildir. Küresel ekonomide çeşitli mekânları kamuoyunda 'şeytan'laştırılabilmenin (Küba, Çin, Libya, İran, Irak; Ronald Reagan'ın eski Sovyetler Birliği için kullandığı meşhur 'Şeytan İmparatorluğu' tabirini hatırlatmama gerek yok herhalde) kolay yolu, belirli türden bir coğrafi bilginin, bir yandan ABD'nin küresel etiğin hamili olduğu inancını sürdürürken öte yandan politik amaçlar uğruna nasıl kullanıldığını gayet iyi gösteriyor.

Öyleyse kozmopolitik bir etik için nasıl bir coğrafi bilgi uygundur? Bu soru geniş kapsamlı olduğu kadar derindir de. Ancak bu ilişkinin nasıl olabileceğine dair göstergeler de boldur. ABD'de yeni yapılan bir kamuoyu yoklaması, insanların bir ülkenin koşulları ve hayat şartlarıyla ilgili ne kadar fazla bilgi sahibiyse ABD hükümetinin askeri müdahalelerine ya da ekonomik yaptırımlarına o kadar az destek verdiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan, nüfusun büyük bir bölümünün coğrafi açıdan tam bir cehalet içinde bırakılmasının (ya da en azından bu konudaki cehaletin giderilmesi için hiç çaba gösterilmemesinin) belirli politik ekonomik menfaatlere hizmet edebileceğini de gösterir. Belirli bir amaç için kurgulanıp muhafaza edilen taraflı veya 'boş' coğrafi bilgiler, evrensel iyilik ve gerekçeler adına sığ çıkarların peşinden gitme ehliyeti sağlayabilir.

Coğrafi özgüllükten yoksun kozmopolitik, yeryüzü söz konusu olduğunda, (kitleleri boyun eğmeleri beklenen evrensel ilkelere karşı ayaklanmaya teşvik edebilecek) istenmeyen ve bazen de büyük ihtilaflara neden olan her türlü kötü sonucun ortaya çıkmasına yol açabilecek soyut ve düşmanlık yaratan bir gerekçe olmaktan öteye gidemez. O nedenle, ciddi bir coğrafi aydınlanma, akla dayalı bir küresel yönetimin olmazsa olmaz bir önkoşuludur. Peki, burada ne türden bir coğrafi bilgi söz konusu? Coğrafyacılara (kısmen makul nedenlerle) kozmopolit ideallere şüpheli yaklaşma eğilimindedir. Fakat herhangi bir kozmopolit vizyondan esinlenmemiş coğrafya, tanımlamaktan başka bir işe yaramaz hale gelir veya mevcut güçlerin (ordu, idari merciler, ekonomi) pasif bir aracı olup çıkar.

Kozmopolitlik ve coğrafya arasındaki diyalektiği serbest bırakmak, 21. yüzyılda daha adil ve insafli bir sosyo-ekolojik düzene ulaşmak için can alıcı bir önkoşul olarak görünüyor. Coğrafi bilgiler adalet, hüsnüniyet ve akıl gibi kozmopolit bir etikten esinlenen demokratik küresel yönetimin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde nasıl yeniden kurulabilir?

Bunlar büyük sorulardır, ama cevaplara yalnızca bir disiplin olarak Coğrafya'nın dar bakış açısından değil, daha da önemlisi (nerede üretildiklerine bakılmaksızın) coğrafi bilgilerin küresel sosyo-ekolojik düzen ve bu düzenle ilişkili politik-ekonomik güç örüntülerinin gelecekte izleyeceği yoldaki rolü açısından kafa yormak şarttır. Acaba biz bu soru üzerinde düşünürken elimizde ne türden coğrafi bilgiler mevcut?

Coğrafi Bilgilerin Üretim Alanları

Profesyonel coğrafyacılar, tıpkı iktisatçılar, sosyologlar ve siyaset bilimcileri gibi, zaman zaman kendi veri setlerini oluşturur ve araştırmalarında gayrete gelmek için alışılmışın dışında yeni bilgiler üretirler. Ancak işlerinin büyük bir kısmı başka bir yerde geliştirilmiş veri, bilgi ve perspektiflerin analizine dayanır. İlginçtir, Coğrafya'da coğrafi bilgilerin birbirinden ayrı kurumsal gereksinimler, kültürler ve normlara göre çeşitlilik gösteren farklı kurumsal ortamlarda nasıl oluşturulduğuna dair çok az formel bilgi vardır. Eğer bir disiplin olarak Coğrafya, mantıklı coğrafi bilgilerin düzgün bir biçimde uygulanması için hem bilirkişi hem de arabulucu olmaya gönüllüyse, bu yolda atacağı ilk adım farklı kurumsal ortamlarda coğrafi bilgilerin üretimini değerlendirmek üzere ilkeler geliştirmek olmalıdır. Çoğu coğrafyacı dışardaki kurumlara bağlıdır. Ancak bu durum genellikle özel, şahsi bir durum olarak görülür. Şöyle bir durup bir bütün olarak disipline böylesine bağlanmanın sonuçları üzerine nadiren kafa yorarız. Örneğin, coğrafi bilgilerin üretiminde kullanılan başlıca alanları ve bu türden bilgilerin niteliğinin bir alandan diğerine nasıl çeşitlilik gösterdiğini düşünün.

Devlet Aygıtları

Yönetim zihniyeti, idare, vergi sistemi, planlama ve sosyal denetimdeki çakarlarıyla birlikte devlet aygıtları, on sekizinci yüzyıldan itibaren coğ-

rafi bilginin toplanması ve analizi için öncelikli bir alan olarak adım adım kurulmuştur. Devletin oluşum süreci belirli türden coğrafi anlayışların yaratılmasına bağlıydı ve hala da bağlıdır (sınırların çizilmesinden bu sınırlar dahilinde bir ulusal kimlik anlayışının oluşturulmasına kadar her şey). Son iki yüzyıldır, devlet sahip olduğu gücün yaratılması, muhafaza edilmesi ve daha da perçinlenmesi için gereken coğrafi bilgilerin üretimi için belki de *en* önde gelen alan olagelmıştır. Ne ki, yönetim zihniyeti bireysellik ve nesnellikle ilgili bir dizi kurala dayanmaktadır (bireyselleşme, sayma ve konumlama -yani haritalandırmanın önemi- nüfus sayımından sosyal güvenlik idaresine kadar bütün işlemlerde önde gelir). ‘Olgu’lar çeşitli araçlarca türetilir ve aynı şekilde analiz edilir. Dahası, devlet aygıtlarının farklı bölümleri, örneğin tarım, ormancılık, ulaşım, bakhçılık, endüstri gibi alanlarda uzmanlaşmış bilirkişilik geliştirir. Devlet bizzat hiyerarşik olarak örgütlendiği sürece, her zaman olduğu gibi farklı mekânsal ölçeklerde (mahalli, bölgesel, ulusal) coğrafi bilgiler üretmeyi sürdürecektir. Bu bilginin nasıl toplanacağı, analiz edileceği ve anlaşılacağı konusunda (nesnellik ve ‘olgusalılık’ şeklinde) belirli bir hegemonik tavır korunuyor olsa da, sonucunda devlet aygıtlarında bulunan coğrafi bilgiler fragmanlar haline gelir. Devlet, planlama mekanizmaları sayesinde de aynı şekilde yeni coğrafi konfigürasyonların üretimi için normatif programlar oluşturur ve bu şekilde mekan üretimi, bölgesel belirleme, nüfusun coğrafi dağılımı, ekonomik faaliyetler, sosyal hizmetler, zenginlik ve refahın düzenlendiği başlıca alan haline gelir. Eğitim üzerindeki etkisi sayesinde, kendi gücünü güvenceye almanın bir aracı olarak fiilen ulusal ve yerel kimlikler üretebilir. Coğrafyacılar kendilerini bu türden coğrafi bilgi üretimi çerçevelerinin içine konumladıkları zaman, bazen farkında bile olmaksızın, devlet gücünün gizli failleri haline gelirler. Aynı zamanda belirli devletlerin çıkarları, ilginç bir şekilde, (birbirinden farklı ‘milli coğrafya ekolleri’ üreterek) coğrafi ve jeopolitik koşullara ilişkin belirli türden coğrafi bilgilere doğru yönlendirir. Coğrafi bilgilerin bu ‘gizli coğrafya’sı ancak yuvarlak ifadelerle ve kırk yılda bir ele alınmıştır.

Askeri Güç

Askeri gücün devlet aygıtlarının parçası olduğu bellidir, ama ayrı bir kategoriye dahil edilmeyi hak eder, çünkü ayrıcalıklı coğrafi bilgiler ve güç arayışı arasındaki ilişkinin en açık görüldüğü arenada yer alır. Buradaki coğrafi bilgi genellikle gizli tutulur. Bu bilgiye erişmek ise ulusal güvenlik meselesidir. Haritaların ve coğrafi bilgi sisteminin doğruluğu askeri üstünlük sağlamak açısından hayati önem arz eder, yanlış okumalarsa (1999 yılında Belgrad'daki Çin Konsolosluğu'nun bombalanmasında olduğu gibi) ciddi sonuçlar doğurabilir. Coğrafi bilgiler ve ordu arasındaki ilişki her zaman son derece sıkı olmuştur (en azından Romalılara kadar gittiğini biliyoruz). Askeri gereksinimlerin üzerine eklenen düzen ve normlar, üretilen coğrafi bilginin doğasını değiştirir. Mühendislik perspektifleri, tıpkı bölgesel koşulların araçların hareketini nasıl etkilediğini değerlendirmiş gibi örneğin nüfusun kültürel koşullarını da değerlendirme ayrıcalığını da kendinde bulma eğilimi gösterir. Genellikle iş yalnızca ayaklanmaya nasıl karşı konulacağı ya da sivil halkı nasıl denetim altına alınacağı meselesine geldiği zaman antropolojik ve insani coğrafi anlayışlara başvurulduğunu görürüz.

Uluslarüstü Kurumlar

Bu kurumlar, özellikle 1950'den bu yana giderek yeni coğrafi bilgilerin başlıca kaynağı haline geldi. Dünya Bankası, BM Gelişme Programı, Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, UNESCO, Gıda ve Tarım Örgütü ve benzeri kurumlar, (genellikle dünya sağlığı, tarım, çalışma ve çevre gibi belirli başlıklar altında uzmanlaşmış) çeşitli coğrafi bilgilerin üretilmesi için devasa ve günden güne büyüyen bir alan oluşturmakta. Devlet aygıtlarının içinde geliştirilen yönetim zihniyetinin gelenekleri, veri biçimleri ve analiz çerçevelerine belirli bir nesnellik ve bireysellik bahşederek bu kurumlardan güç alır. Bu durumun başlıca etkisi, devlet aygıtlarının içinde ama daha uluslarüstü ve küresel bir ölçekte bir araya getirilenlere niteliksel olarak daha yakın bilgilerin üretilmesidir. Avrupa Birliği ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü gibi öteki uluslararası kurumlar daha az küresel bir perspektif benimsemiş olsalar da, o coğrafi ölçekte belirli türden coğrafi bilgilerin üretilmesi için

kilit alanlar olarak iş görürler. Örneğin, Dünya Bankası raporlarına şöyle bir üstünkörü bakmak bile bankadaki coğrafi bilgi yapılarının zaman içinde farklı politik yönelimlerin kök salmasıyla birlikte ciddi ölçüde değişmiş olduğunu ortaya koyar (her ne kadar ekonomik gelişmeyi teşvik etmek amacıyla ademi merkezîyetçiliğin ve sivil toplum kuruluşlarının birer araç olarak kullanılması Dünya Bankası'nın yerel kültürler ve coğrafi koşullar karşısında daha büyük bir hassasiyet göstermesine vesile olsa da, artık çevresel bilgi çok daha önemli hale gelmiştir). Bu noktayı genellemek mümkündür: Kurumsal ortamlarda üretilen coğrafi bilgiler zaman içinde büyük ölçüde değişebilir ve değişiyor da.

Sivil Toplum Kuruluşları

Son birkaç onyıdır STK'ların hızla çoğalması, coğrafi bilgilerin tamamen sivil toplum tarafından üretilmesini çok daha karmaşık bir hale getirdi, bunun bir nedeni bu kuruluşların amaçlarının her birinin bir başkasından farklı olmasıdır. OXFAM ya da CARE gibi kuruluşlar ve Uluslararası Af Örgütü ya da Dünya Doğayı Koruma Vakfı ve Greenpeace gibi çevre örgütleri ile (şiddet, kadınların ve çocukların durumu, eğitim, yoksulluk, sağlık, mülteciler gibi) belirli meseleler üzerine eğilen başka pek çok örgüt de muazzam bir coğrafi bilgi toplarlar. Bazı açılardan uygunsuz görünme olasılığı bulunsada, bence bu alana (Katolik Kilisesi'nden İslamcı, Hindu ve Protestan gruplara) sayısız dinî örgüt, cemaatleri ve etnik organizasyonları (örneğin çeşitli diasporalar) ve politik partileri de dahil etmemiz gerekir. Bütün bunlar yönetime katılan sivil toplumun içinde bulunan öğeleri teşkil eder ve hepsi de belirli yollarla coğrafi bilgi üretir (örneğin, Katolik Kilisesi ortaçağın başlangıcında bölgesel yönetim biçimlerinin öncülüğünü yapmakla kalmamış, o zamandan bu yana misyonerlik ve toplumsal denetim adına güçlü jeopolitik stratejiler geliştirmeye devam etmiştir). Bu türden örgütler eğer devletle ya da başka uluslararası örgütlerle yakın olmak istegindelerse, tezlerini ileri sürebilmek ve masaya oturabilmek adına mecburen daha güçlü olan bu kurumların elindekiyle genel anlamda uyumlu coğrafi bilgiler üretmek durumundadırlar.

Kurumsal ve Ticari Çıkarlar

Bu çıkarların coğrafi bilgileri kendi özel amaçlarına göre bir araya getirip çözümleme yöntemleri vardır. Çok yaygın bir iş dalı olan (ve zaman zaman kurum içi, ama genellikle dışarıdan yapılan) danışmanlık, kurumsal ve ticari çıkarlar için pazarlama olasılıkları, kurumsal tercihler, (hem doğal hem de insani) kaynakların uygunluğu, çevresel kısıtlamalar, yatırım güvenliği, ticari iklim, personele sağlanacak olanaklar gibi konularda uzman görüşe ihtiyaç duyulduğundan, bugün elinde belirli bir gücü barındırmaktadır. Aynı sebeple bu tür kurumlar (idari yönetim tahvillerinin derecelendirilmesinde faydalanan emlak analizleri ve pazar araştırması sonuçlarından, vadeli mahsul işlemleri piyasasında spekülasyon değerlendirmeler yapabilmek için ihtiyaç duyulan uzaktan yapılan rekolte tahminlerine kadar) belirli bir coğrafi analize dayanan envai çeşitte coğrafi bilgi üretir.

Medya, Eğlence ve Turizm Endüstrileri

Bu endüstriler çok verimli coğrafi bilgi kaynaklarıdır. Fakat şu anda genel olarak, imge ve temsillerin kamuya genel anlamda nasıl yansıtıldığı ve bu imge ve temsillere maruz kalan kitleler üzerinde baskın olan etkiler üzerine yoğunlaşacağız. Her şeyden önce, etki ‘nesnel’ olmaktan çok estetik ve duygusaldır. İmge tercihlerinin beraberinde getirdiği seçicilik genellikle problematiktir. Ticari gereksinimler, anlık, çarpıcı, estetik açıdan kabul edilebilir olana ve çağrışımsal düşünceye (cinsellik, doğa ve ürünün sahiçiliğı gibi) yönelinmesine neden olur. Ancak medya, eğlence ve turizm endüstrilerindeki imge ve temsil çeşitliliklerinin ucu bucağı yoktur ve bu çeşitlilik coğrafi bilgilerin şekillendiğı ve her türlü yolla yeniden şekillendirildiğı çok problematik ama etkili bir alan teşkil eder. Coğrafi yanlış bilgilendirmenin bu alanda ne şekillerde tedarik edildiğini anlamak ve hepsinden önemlisi bu alanda inşa edilen ve sunulan coğrafi bilgilerin doğası üzerine geniş tabanlı ve herkesçe benimsenebilecek bir değerlendirme ve yargılama kapasitesine destek sağlayacak coğrafi ilkelerin can alıcı bir role sahip olduğunu görmek hiç de zor değildir.

Eğitim ve Araştırma Kurumları

Bu kurumlar disipline övgü çok çeşitli coğrafi malumat meydana getirir. İktisatçılar, sosyologlar, antropologlar ve siyaset bilimcilerin hepsi coğrafi içeriğe sahip malumatı üretip değiştirir ve genellikle kendi disiplinleriyle ilişkili amaçlar uğruna ellerindeki bilgileri yeniden şekillendirirler. Genel atmosfer sirkülasyonu modelleri, haliçlerdeki şiddetli su akıntıları, biyoçeşitlilik, çevre tarihi, hastalıkların yayılışı, epidemiyoloji, sağlık hizmetlerinin dağıtımı, roman yorumlama, etnisite ve kültürel biçimlerin tarihi gibi konularda çalışanların hepsi, coğrafyacıların da başvurabileceği ya da katkıda bulunabileceği türden coğrafi bilgileri bir araya getirme ihtiyacı duyar. Eğitim ve araştırma sistemlerinin tamamında coğrafi bilgiler bulunur. Bu bilgilerin tek bir disiplin çerçevesinde kısıtlı kalmasındansa geniş bir alana yayılması gayet yerindedir. Bu durum, Coğrafya disiplininin bir tehdit olarak da algılanabilir, mantıklı coğrafi bilgilerin birbirinden farklı pek çok faaliyet alanında düzgün kullanılması üzerine yapıcı bir diyaloga katkıda bulunacak müthiş bir fırsat olarak da görülebilir.

Yukarıda sözünü ettiğim türden kurumsallaştırılmış coğrafi bilgiler, akademik bir disiplin olarak Coğrafya için ayrıca bir önem taşımaktadır. Ancak dilin; yerel yaşam biçimlerinin; doğa, ekonomi ve kültür ile kurulan yerel simbiyozun; yerel mitolojilerle çeşitli kültürel uygulamalar ve biçimlerin; sağduyunun öngördüğü anlayışların ve dinamik sosyolinguistik geleneklerin içinde yerleşik coğrafi bilginin daha yaygın ve genel türleri mevcuttur. (Taksi şoförlerine dair kentsel bilgiden amatör ornitologlar ya da yerel antika meraklılarıyla ilgili bilgilere kadar her konuda) uzmanlaşmış coğrafi bilgilerin ucu bucağı yoktur. Örneğin, yerel bilgiler her ne kadar dar bir perspektiften kurulmuş olsalar da, genellikle görece bütünlüklü coğrafi tanımlamalara ulaşır. Yerel ve bölgesel kimliklerse, tam aksine, (ulus devlet gibi) belirli türden coğrafi (çoğunlukla çevresel hassasiyetlerle bezeli) anlayışların oluşumu ve eklemlenmesi etrafında inşa edilir. Coğrafyacılar (ve antropologlar) bu yerelleştirilmiş 'duygu yapıları'na ve yaşam biçimlerine hep çok yakın bir ilgi gösteregelmiş ve bunu yaparken de duygulanımsal bağlılığa ve sosyolojik çevresel kimliklere yön veren yerel bilgiler ile yönetim zihniyetine yön-

nelik kurumsallaşmış bilgiler arasındaki çelişkiye sık sık dikkat çekmiştir. Burada coğrafi bilginin bu geleneksel biçimlerine az yer veriyor oluşum hiçbir şekilde önemlerini yadsıdığı anlamına gelmez. Geçmişten bu yana bağımsız bir özgün (insan) coğrafyası savının omurgasını teşkil ettiler ve etmeye de devam ediyorlar. Ancak, bu perspektifler ve bilgilerin üzerinde coğrafi düşüncenin gelişeceği tek dayanak olarak fazlaca durmak, coğrafya disipliniyi sahip olduğu çok daha geniş olasılıklardan yalıtırmak anlamına gelir.

Buradan ne gibi genel sonuçlara ulaşabiliriz? Öncelikle, coğrafyanın doğasına dair çeşitli tartışmaların farklı farklı kurumsal alanlarda türetilen coğrafi bilgilerin kendi disiplinler yapımız içinde at koşturmasına karşı bu kadar az eleştirel ve derinlemesine düşünceden yoksun bir yaklaşım benimsemiş olmalarını tuhaf bulduğumu belirtmeliyim. Foucault'nun bize bilgi/iktidar/kurumların belirli yönetim zihniyetleri içinde iç içe geçmiş olduğunu göstermesinin üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen, Coğrafya disiplinine bu ışık altında bakmaya pek azı yanaşmıştır. Foucault'nun (hapishane ve fabrikadan Dünya Bankası'na, üniversiteye ve hatta bireysel disiplinlere kadar – bu son ifadedeki ikili anlam sorun konusunda gözümüzü açmalı) kurumların işleyişinde disiplin, gözetleme ve cezanın önemi üzerine yaptığı kilit gözlemler de önemsenmemiştir. İstisnalar olduğu da muhakkaktır. Coğrafi bilgi ve imparatorluk arasındaki ilişki son yılların en çok yorumlanan konularından biri olsa da, devlet-kurma, askeri teçhizat, gizli operasyonlar, çokuluslu stratejiler ve hatta Dünya Bankası ya da Dünya Doğayı Koruma Vakfı gibi kolayca hedef alınabilen kurumlar ile arasındaki ilişkiler bile, Coğrafya disiplini içindeki çıkar grupları ve bireyler bu bağlantıları bulmak için gayretle çaba sarf ediyor ve bazen de bu kurumlarla çok yakın çalışırken dahi, eleştirel analiz ve yorum konusu olarak ihmal edilebilir.

Ayrıca, çatışmaların coğrafi anlayışlar arasındaki çatışmalara nasıl eklenemediğini incelemek de ilginçtir. Örneğin, Greenpeace çokuluslu şirketlerin ya da Dünya Bankası'nın projelerine saldırdığı zaman, bunu genellikle, örneğin Dünya Bankası ya da şirketlerin yaptığı açıklamalarda belirtilen resmi tanımlamalara kıyasla tamamen farklı coğrafi tanımlar çerçevesinde yapar (biyotik topluluklar, kültürel tarih ve miraslar, farklı yaşam biçimlerini vurgulayarak). Aynı şekilde, Oxfam,

1980'lerde Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Amerika politikasına itirazını kısmen, bakanlığın sığ jeopolitik yaklaşımına karşılık bambaşka bir coğrafî sosyo-çevresel durum tanımını yaparak gerçekleştirmişti. Kamunun politik olarak ikna edilmesinin yolu genellikle coğrafî eğitimden geçmektedir.

Ancak bu konular üzerine yapılan belirli çalışmalar, her ne kadar faydalı olsalar da, işimizi görmeyecektir. Çünkü bir disiplin olarak Coğrafya'nın genellikle görünüşte alternatifsiz (ve kimilerinin ileri süreceği üzere bir başkasına ifade edilmesi mümkün olmayan) işleyiş esaslarıyla birbirinden bambaşka kurumsal alanlarda kurulmuş uçsuz bucaksız coğrafî söylemlerin kesişme noktasında olduğunu kabul etmemiz gerekir. Coğrafya'nın genel anlamda ne olduğuna dair beliren karışıklı, bireysel uygulayıcıların ya da grupların dışsal kurumlara, bu kurumların farklı kültürlerine ve egemen düşünce tarzlarına (devlet aygıtları, STK'lar, 'bilim camiası' gibi) olan farklı bağlılık biçimlerine dayalıdır. (Sosyal bilimlerin ve fen bilimlerinin 'iki kültürü'nce ikiye ayrılan) Coğrafya bölümünü oluşturan sayısız altgrupun iletişim kurabileceği bir ortak dil bulmakta yaşanan zorluğun kökeni de kısmen, bu birbirinden farklı bağlılık biçimlerindedir. Sanıyorum ki, coğrafyanın bir 'doğa'sı, bir 'öz'ü ya da bir disiplin olarak temel bir misyonu olduğu fikri üzerine düşünmekte bile isteksiz olunmasının ve (David Livingstone'un sağlam temellere dayanmayan süregelen 'konuşmalar' düşüncesinin bugüne dek görülmüş en cesur birleştirici tema sayılmasıyla) son yıllarda disiplinin tarihçesini büyük ölçüde birbirinden ayrılan eğilimlerin ve farklı düşünce okullarının dökümüne indirgemenin nedeni de burada gizlidir.

Bence Coğrafya disiplini içindeki bu birbirinden ayrı söylemlerin kesişimini bir gizem ve karmaşa kaynağı olarak görmektense bir fırsat ve avantaj olarak değerlendirmeliyiz. Başka nerede, örneğin fen bilimleri ve sosyal bilimlerin 'iki kültürü'yle doğrudan yüzleşmek bu kadar kolay olabilir; ya da başka nasıl bir ortam yalnızca anlamlı konuşmaların peşinden gitmeye değil, görünüşte birbiriyle bağdaşmayan veya aralarında temel farklar olan bilgileri tercüme etmenin ve hatta bunları bütünleştirmenin yollarını keşfetmeye izin verebilir? Bu türden bir çalışmanın kolay olacağını iddia etmiyorum (böylesi hüsnükuruntu olurdu). Fakat kendi içinde mücadele etmeye değer, sınırları iyi belirlenmiş bir 'öz'

tanımı ile) birleşik bir Coğrafya alanının kutsal değerlerini oluşturma peşinde olmayıp bölücü farkları bozmadan birliklerin (genel prensip ve savların) nasıl inşa edilebileceğini araştırmaya yarayan bir araç olarak kullanılabilecek ilginç bir uğraşı alanıdır.

Üstelik coğrafi bilgilerin farklı disiplinlerde son derece dağınık bir halde yer alması ve belli başlı pek çok kuruma yayılmış olması, disiplin içinde inşa edilmiş ‘güçlü’ coğrafi düşüncelerin dağılması için hazır bir ağ ortamı sağlar. (Kolaylıkla akademik alanda daha değersiz olduğu fikrine kapıldığımız diğer disiplinlerin ve egemen ya da üstün kurumların az çok hizmetine adanmış) kurumsallaşmış söylemleri zayıf bir şekilde yansıtan bir Coğrafya yerine, Coğrafya’yı, coğrafyacıların ürettiği müşterek çalışmanın üzerine kurulu olan akademi ve pek çok kurumsal alana güçlü yenilikçi dürtüler yollayan bir disiplin olarak düşlemek şüphesiz mümkündür.

Bu şekilde misyonumuzu daha net görmemiz mümkün. Coğrafya, eğer kendi disiplinler çerçevemizin içinde bir noktada birleşen birbirinden hayli farklılaşmış söylemler arasından tanıyabildiğimiz bazı *birlikleri* yansıtan *güçlü* coğrafi fikirler geliştiremezse bir disiplin olarak var olmaya devam etmeyecek, etmesi gerektiğini de düşünmüyorum. Güçlü fikirler dinlenecek ve başka bir yerde saygı görecektir. Güçlü fikirlerin de, pek çok coğrafi bilginin kesişim noktası olan disiplinimizin kendine özgü konum-sallığı sayesinde elde edilen deneyimden doğması şarttır. O halde, böylesine güçlü fikirlere ulaşmak için elimizdeki coğrafi bilgileri nasıl değerlendirmeliyiz? Peki, genele bakacak olursak, böylesi güçlü fikirler etrafımızı çepeçevre kuşatan arzu, ihtiyaç, acı çemberinden ve çok çeşitli yabancılaşma ve baskı biçimlerinden azat olmamıza hizmet edecek sosyokolojik değişimlere yön vermekte faydalı ve verimli olabilecekler mi acaba? İşte bunlar, cevaplarını bulmamız gereken büyük sorulardır.

Coğrafi Bilgilerin Yapıları

Şimdi, coğrafi bilgilerin ortak yapısal bileşenlerini düşünelim. Güçlü fikirler böyle düşünmekle kendiliğinden ortaya çıkmayabilir, ama çok çeşitli coğrafi bilgilerin altında yatan ve güçlü fikirlerin bir araya gelebileceği odakları belirleyecek birlikleri (tabii varsa) saptamakta yardımcı dokunabilir. Göze çarpan dört yapısal öğeden söz etmek mümkün.

Kartografik Belirlemeler

Haritacılık ve kartografi, Coğrafya tarihinin temelindedir. Haritalar şimdi olduğu gibi geçmişte de çok çeşitli amaçlar için, birbirinden son derece farklı kurumsal ve disiplinsel alanlarda yaratılıp kullanılagelmıştır. Örneğin, burjuvazi döneminde hatasız yön tespiti ve (hem özel hem ortak) bölgesel hakların tanımı konusundaki hassasiyet, haritacılık ve kadastro, coğrafyacıların bilim dalıyla politik ve ekonomik iktidar uygulamalarını bir araya getirmek için kullanılan birer alet haline geldiğini ortaya koyuyor. Askeri güç ve haritacılık her zaman elbirliği içinde olmuştur. Emperyalist dönemde kartografinin temeli, dünyadaki alanlar (Afrika, Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya ve Asya'nın büyük bir kısmı) üzerinde bölgesel hakların daha önce olmayan kapitalist biçimlerde dayatılması amacıyla atılmıştır. Kartografik egemenlik tanımlamaları (ulusların oluşumu), ulusların oluşmasına ve devlet iktidatlarının uygulamalarına yardımcı oldu. Kartografi sayesinde hem sınırları iyi belirlenmiş mekânlar içinde sarf edilen emeğin ve doğanın ürünlerini mülk edinmedeki hem de toprak mülkiyetindeki sınıf temelli ayrıcalıkların meşru temeli atılmış oldu. Ayrıca mekânın sermaye birikimi için 'oranlı' bir biçimde düzenlenmesine, yani mekânın etkili bir biçimde idare edilebilmesi ya da halkın sağlık durumu ve refahının geliştirilebilmesi için bölümlere ayrılmasına olanak sağladı (Aydınlanma rüyası refahın orantılı bir biçimde planlanmasına dönüştü).

Kartografi, fenomenlerin yerini saptamak, sınırlarını keşfetmek ve ne olduklarını belirlemektir, dolayısıyla olayların, süreçlerin ve şeylerin tutarlı bir mekânsal çerçeve içine yerleştirilmesi anlamına gelir. Fenomenlere mekânsal bir düzen dayatır. Günümüzde, büyük ölçüde, uzamlı şeylerin (*res extensa*) zihnin ve düşüncenin alanlarının çok uzağında olduğu varsayılan bir Kartezyen mantığa dayanmaktadır ve (enlem-boy-lam çizgileri gibi) birtakım koordinat dizileriyle ifade edilebilir. Tematik, sinoptik ve ikonik haritaların icadıyla kartografik olarak temsil edilebilen şeylerin yelpazesi önemli ölçüde genişlemiş oldu (örneğin sinoptik çizelgeler meteoroloji ve klimatolojinin temel analiz araçları haline gelmekte). Kartografik çalışmalar akademinin her alanında görülebileceği gibi aynı zamanda pek çok kurumun (devlet, ordu, adalet vs.) sürdür-

mekte olduğu çalışmalar için de vazgeçilmezdir. Günümüzde bilgi genellikle dijital ortamda saklanmaktadır ve Coğrafi Bilgi Sistemi'nde (CBS) veri ve bilgiyi istenen mekânsal biçimde otomatik olarak depolayan, çözümleyen ve anında sunan etkili bir araç vardır.

Kartografik çalışmaların kısıtlamaları üzerine geniş bir literatür; harita, CBS gibi araçların kullanılış biçimleri ve suiistimal edilmişlerine ilişkin de yığınla değerlendirme mevcuttur. Bu çalışmaların propaganda amaçlı düzenlenebildiği herkesçe malumdur ve yönetim, iktidar, egemenlik aracı işlevleri birtakım ortamlarda (özellikle de imparatorluk idarelerinde) çok iyi görülmektedir. Kartografi tarihi günümüzde de aynı şekilde geniş tabanlı bir karşılaştırmalı perspektiften yazılırken, insanların dünyadaki konumuna dair anlayışlardaki kültürel ve zamansal farklılıklar hakkında pek çok şeyi de ortaya koyuyor. Kartografik biçimlerin değerlendirmesi ve tarihinin yazılması coğrafyacıların, tarihçilerin, antropologların ve daha başka disiplinlerden pek çok farklı alanda akademisyenin katkısıyla sürüyor.

Basitçe ifade etmek gerekirse, kartografi, her türlü coğrafi bilginin dayandığı önemli bir yapısal ayaktır. Coğrafya'da olduğu kadar öteki kurumsal yapılarda da oynadığı önemli rol sayesinde, coğrafi bilgilerin rolüne ilişkin 'güçlü' fikirlerin filizlenebileceği tematik bir birleşme noktası teşkil eder.

Ancak bu konuda daha söylenecek çok şey var. Yerini saptama, konumlama, ayırt etme, belirleme ve sınır çizme, kişisel ve politik öznelliklerin oluşumunda kilit bir rol oynayan süreçlerdir. Kendimizi (hem bireysel hem de kolektif anlamda) kim olarak gördüğümüz genel olarak toplumdaki ve dünyadaki pozisyonumuza göre tanımlanır. Genel olarak anlaşıldığı türden bir resmî harita üzerinde ya da değil, konumlama mutlaka gerçekleşir. Bilincimize iştirilmiş zihinsel ya da bilişsel haritalar (hatta bütün halinde kartografik sistemler) vardır ve bunlar birtakım Kartezyen enlem boylam çizgileriyle kolay yoldan yapılan temsillere karşı gelirler. Çocukların, erkeklerin ve kadınların, akıl hastalarının, başka kültürlere ve dinlere bağlı olanların, toplumsal sınıfların ya da bütün halkların zihinsel haritaları çok çeşitlilik gösterir. Formel harita çizme prosedürlerinin kim olduğumuza dair hissiyatımız ve kendimizi nasıl konumlandığımızla keşişimi masum olmaktan çok uzaktır. Yeni bir

kartografik bilincin izlerini şiirde (örneğin Shakespeare ve sözümona ‘metafizik şairler’ kartografik imgelere etkili bir biçimde yer verir) ve edebiyatta (Daniel Defoe ve diğerlerinden çok önce kartografik keşifler anlatı yapılarının başlıca unsuru halindeydi) açıkça görmek mümkündür. Böyle bir edebiyat okuması, kendimizi farklı bir dünya haritası üzerinde farklı bir konumsallıkta görmemizi sağlar. ‘Zihinsel’ ve ‘bilişsel’ haritalara dair bu ‘kartografik bilinç’ literatürü, ortaya coğrafyanın ele aldığı konularla pek çok kültürel ve edebi teoriyi (aynı zamanda antropoloji ve psikolojiyi de) birbirine bağlayan yeni bir inceleme alanı çıktığını düşündürerek şaşırtıcı bir hızla büyümekte. Örneğin, kentsel hayatın nasıl deneyimlendiği ve yaşandığı, şehrin zihinsel haritalarını nasıl biçimlendirdiğimiz ve yeniden belirlediğimizle yakından ilişkilidir.

Biz bir yandan CBS teknikleri üzerine uzman birini Beowulf ya da Rabelais’deki kartografik bilinçle ilgilenen bir edebi eleştirmenle yan yana yerleştirmekle uğraşırken, bu farklı kartografik kiplikler üzerinden iletişimin kayda değer zorlukları olduğu da ortadadır. Bütün coğrafi bilgi biçimleri için önemli bir yapısal destek olan kartografi iç içe geçmiş pek çok parçacıktan oluşmuştur. Bu parçacıkların kesişim yerlerini araştırmak zorlu olduğu kadar heyecan vericidir de. Politik, kişisel ve psikolojik öznelliklerin kartografik çabalara ne kadar duyarlı olduğuna ve dünya haritasını değiştirmenin nasıl yalnızca sunulan dünyayla ilgili düşünme tarzlarımızı değil sosyal davranışlarımızı ve refah anlayışımızı da değiştirdiğine dair önemli ipuçları elde etmemizi de sağlar (tıpkı yeryüzünün uzay boşluğundaki bir küre olarak sunulmasının küresel sorunlar, hatta bizzat küresellik üzerine düşünme biçimlerimizi etkilediğine dair var olan yaygın kanı gibi). Kartografi, bu tezahürlerin bir kısmında, hatta belki de hepsinde bütün coğrafi bilgi biçimleri için ana bir dayanak noktası sağlamakta ve yakından ele alarak incelemeyi hak etmektedir.

Mekân-zaman Ölçümü

İki boyutlu mekânsal temsil biçimlerinin yerini artık haritalar almış durumda. Dolayısıyla, belirli bir mekân kavramının ve bu mekân içinde hassas ölçüler kullanarak konumları, şeyleri ve olayları düzenleyip belirleme gücünün olması şarttır. Harita izdüşümlerinin hesaplanması (küre

şeklindeki bir formun düz bir yüzey üzerinde temsil edilmesi) başlı başına ilginç bir hikâyledir. Yeni geometri formülleri ilk olarak bu amaçla geliştirilmiştir (Gauss, Hanover'in kartografik ölçümlerini yaparken küre geometrisini icat etmiş ve tesadüfen ilk defa yeryüzünün çevresinin ölçümüne dair sağlam temellere dayanan yakın bir tahmin sağlamıştır).

Mekânı temsil etme, anlama ve şekillendirme biçimleri bütün coğrafi bilgi formlarında görülen ortak bir unsurdur. Burada da içinde bir dünya dolusu farklılık barındıran bir ortaklık, bir birlikle karşılaşırız. Peki, bir araya gelen bütün bu farklı coğrafi bilgiler mekânı nasıl kavramsallaştırıyor, anlıyor ve temsil ediyor?

Günümüzde pek çok coğrafyacı, 'mekân'ın disiplinin merkezî, ayrıcalıklı ve hatta tanımlayıcı kavramı olduğunu ileri sürüyor. Bu savın biraz zorlama ve yanlış yönlendirmelere açık olduğu kanısındayım. Çoğu fen bilimi (özellikle fizik ve kozmoloji) ve mühendislik dalları mekân (ve mekân-zaman) kavramıyla uzun yıllardır iç içedir ve kavram aynı şekilde felsefe, edebiyat, antropoloji ve daha başka pek çok sosyal bilime kadar uzanan bir düşüncenin nesnesi halindedir. Dolayısıyla mekân kavramı Coğrafya disiplininin merkezinde yer alırken, kısmen, tıpkı kartografi gibi, aynı disiplinin altında bir araya gelseler de çoğu başka yerlerden ortaya çıkan mekâna dair farklı söylemlerin taşıyıcısı olarak algılanır. Durumu bu şekilde ifade etmekle Coğrafya dahilinde mekânla (ya da mekân-zamanla) ilgili olarak keşfedilecek ya da düşünülecek yeni bir şey veya başvurabileceğimiz disipline özgü bir gelenek olmadığını ima etmiyorum. Aslında, son zamanlarda mekân ve mekân-zamana dair bu çok farklı söylemlerin Coğrafya altında bir araya gelmesi, 'güçlü' fikirlerin doğduğu bir kilit nokta teşkil ediyor. Bu kilit noktada disiplin başka yerlerden türeterek aldıklarını yalnızca yansıtır aktarmaktan çok daha fazlasını yapıyor.

Zaman, mekân ve durum (ya da süreç) dünyayı anlamamız açısından ne kadar temel ontolojik kategorilerse, Coğrafya da öteki disiplinler gibi kendi içinde aynı sorunsal o kadar içselleştirmektedir. Mekâna (ve zamana) dair mutlak, göreceli ve ilişkisel kavramlarla ilgili sorular sorulup zamanın anlamlı bir biçimde mekândan ayrı tutulup tutulamayacağı konusu gündeme getirilir. Kanımca asıl ilişkili kategori, 'mekân-zaman' ya da 'mekânsal-zamansallık'tır. Bu şekilde, nerede olduğundan bağımsız-

sız olarak ‘bütün coğrafyanın tarihsel coğrafya’ olduğu yeterince belli edilmiş oluyor. Dinamik mekânsal düzenleme ve mekânsal biçim kavrayışının önemi kısa süre içinde kendini belli edecektir. Bu kavrayış olmaksızın, en heyecan verici tezahürlerini devinim halindeyken (hatta harekete geçmelerine sebep olurken) alan coğrafi bilgiler ölü ve yerinden kıpırdamayan düşünce ve anlayışlara dönüşme eğilimi gösterir.

Mekânsal yapılar şüphesiz, çizgelere, ağlara, yüzeylere ve akışlara ayrılabilir ve geometrik temsillerin gücüne de bu yapıları modellemek için etkili bir araç olarak başvurulabilir. Chorley ve Haggett’in sosyal bilimler ve fen bilimleri sınırlarının ötesinde devam eden uzun süreli işbirliği, mekânsal biçimler üzerine örneksemeli düşünmenin gücünü çok iyi ortaya koyar. Burada da ilgi bekleyen (hem teknik hem temsili) ortak sorunların barındırmaya devam eder. Örneğin, oldukça farklı (zamansal ve mekânsal) ölçeklerde işleyen süreçlere dair bir anlayış oluşturmak, pek çok alanda araştırma açısından sık karşılaşılan bir ikilemdir. Ölçeğin nasıl anlaşılması gerektiği, iklim değişikliği ve ekolojik analiz modellemek açısından olduğu kadar eşitsiz coğrafi gelişimin politik ekonomisini anlamak açısından da önemlidir. Bu sorunun ortak oluşu dikkat çekici; başa çıkmak için ne kadar az işbirliği yapıldığını görmekse şaşırtıcıdır.

Doğru araçlarla donatıldığı zaman, ister meta olsun, ister mal, ister düşünce, ister enerji, isterse ekolojik veri, mekanda gerçekleşen her tür akışı incelemek için ortak betimleyici çerçeveler ve modelleme yöntemleri oluşturmak mümkündür. Kültürel formların, hastalıkların, biyotanın, düşüncelerin, tüketim alışkanlıklarının, modaların yayılımı; iletişim ağları, enerji transferleri, su akışları, sosyal ilişkiler, akademik irtibatlar; merkezi iktidar ve şehir sistemlerindeki düğümler, yenilikler ve karar verme süreçleri; ısı yüzeyleri, buharlaşma potansiyeli, nüfus ve gelir potansiyeli gibi mekânsal yapının bütün öğeleri, fenomenlerin nasıl yayıldığı ve süreçlerin zamanla mekân içinde ve mekândan faydalanarak nasıl işlediğini anlamamızda bütüncü bir görev üstlenir.

Fakat buradaki eğilim (fiziksel, ekolojik, sosyal ya da politik-ekonomik oluşlarına bakılmaksızın) süreçlerin sabit bir mekânsal çerçeve (mutlak mekân) içinde ortaya çıktığını anlamaya yöneliktir. Bizzat mekânsal çerçevenin yeniden şekillendirilebilir ve değişken (göreceli ve ilişkisel) olduğunu görmek, bazen çok hızlı bazen de zaman içinde de-

gişen ve bilfiil üretilen bir mekânsal düzenleme alanı olduğunu anlamak kadar önemlidir. Mekân, dinamik ve devinim halinde; (pasif bir çerçeve olmaksızın) fiziksel, ekolojik, sosyal ve politik-ekonomik hayatın inşasında aktif bir an olarak anlaşılmalıdır.

Tıpkı kartografi gibi mekân da, maddi olduğu kadar zihinsel bir kurumdur. Bu yalnızca mekânı temsil etmek için kullanılan ölçüm sistemleri ve matematiksel yapıların (geometri ve hesaplama yöntemleri) insan düşüncesinin birer ürünü olmasından kaynaklanmaz. Mekânsal ve zamansal imgelem, (Leibniz'in meşhur formülasyonunu kullanacak olursak) olası alternatif dünyaların inşası ve bilincimizden dışı yansıyarak kendilerini sanat, şiir, roman, film ve multimedya formlarıyla ortaya koyan mekan ve zaman duygusu – bütün bunlar gizli bağlantısallık ve benzetimleri keşfetmeye imkan tanıyan geniş bir metaforik anlamlar dizisi sağlar. Sözde 'zihinsel' ve 'imgesel' mekân ve zaman, kişisel ve politik öznellikleri ve bu öznelliklerin mekân ve zaman içinde eyleme dönüştüğü zaman ortaya çıkardığı sonuçları anlamak için çalışılabilecek verimli alanlardır.

Şu sıralar mekânsallığın bu dinamik yönleriyle -genellikle 'toplumsal inşâ' ya da mekânın 'üretimi' başlıkları altında- ele alınması için çokça çaba var. Tıpkı Marx'ın uzun zaman önce gözlemlediği gibi, mekânın zaman tarafından yok edilmesine meyleden tarihsel eğilimin içine iliştirilmiş sermaye birikimi tarihi, bütünüyle, hem mekân hem de zaman ölçüm ve değerlendirmelerinin önemli ölçüde değişikliğe uğradığı evrimsel bir sürece işaret eder. Geri dönüş sürecinin hız kazanması ve mesafe farkının önemini yitirmesi, mekân-zamansallığın, örneğin geçmişte antik Yunan'da, Çin'deki Ming Hanedanlığı'nda ya da ortaçağ Avrupa'sında işlediğinden tamamıyla farklı bir şekilde anlaşılması gerektiği anlamına gelmektedir. Neoliberal küreselleşmeye alternatif sunmak adına yapılacak bütün araştırmaların başka bir mekân-zamansallığa yönelmesi gerekir.

Burada da yine hem Coğrafya disiplini dahilinde hem de dışında genel olarak derinlemesine düşünmeyi talep eden bir alanla karşı karşıyayız. Kısım pek çok başka disipline ve çeşitli kurumsal bilgi üretim alanlarına dağılmış olsalar da, 'güçlü' fikirlerin türetildiği belirgin bir coğrafi çalışma alanı söz konusudur.

Mekân/Bölge/Alan

Bütün coğrafi kavramlar içinde ‘bölge’, belki de en kemikleşmiş olandır. Disiplinin esneklikten en yoksun kavramı olduğunu ortaya koymuştur, bunun başlıca nedeni de, özellikle koroloji ve bölgesel farklılık incelemelerine dayalı özcü özne tanımlarında üstlendiği asli roldür. ‘Yöre’, ‘alan’ ve hepsinden önce de ‘yer’ gibi terimler genellikle hem disiplin içinde hem de dışındaki coğrafi söylemlerde ‘bölge’ yerine sık sık kullanılmaktadır. ‘Yerel ve küresel’, ‘yersiz yurtsuzlaşma ve yeniden yerli-yurtlaşma’ meseleleri hakkında ve mekan içinde sürekli hareket halinde olunmasından ötürü ‘yer’in değişmekte olan önemi üzerine elimizde bulunan geniş literatür, konunun ne kadar ilgi çekici olduğunu ve yaklaşımda kullanılan kavramsal aygıtların çeşitliliğini doğrular niteliktedir.

Buradaki ana fikir, ortada bazı özel niteliklerce tanımlanmış bir tür ‘kendilik’ özelliğine sahip bitişik bir mekân olduğudur. Bazen sınırlar net bir biçimde belli edilmiştir (idari alanlarda olduğu gibi), fakat bazen de muğlak bırakılmış, hatta üzerinde düşünülmemiştir bile (‘yer’e dair çoğu fikir, bir yerin nerede başlayıp nerede bittiğinin sınırlarını belirlemekte başarısızdır). Bazen, bölge homojen niteliklerle tanımlanır (örneğin arazilerin kullanımı, toprak, jeolojik biçimler) bazen de çeşitli unsurlar arasındaki tutarlı ilişkilerle (örneğin kent içindeki işlevsel bölgeler). Bazen bölge, salt materyalist terimlerle tanımlanır (arazinin fiziksel nitelikleri, iklimsel özellikleri, kurulu çevresi, somut sınırları) ancak öteki durumlarda fikirlere, bağlılık hislerine, ait olma duyusuna, duygu yapılarına, yaşam biçimlerine, bellek ve tarihe, muhayyel cemaate vb. bağlıdır. Her halükarda, bölgelerin imgelemde olduğu kadar maddi açıdan da ‘yapılmış’ ya da ‘inşa edilmiş’ olduğunun ve her ne kadar kendiliğinden var gibi görünse de, bölgelerin bazı maddi, sosyal ve zihinsel süreçlerin karışımıyla meydana gelen kendine özgü bir form şeklinde ortaya çıktığının farkına varmak önemlidir. Yer/bölgesellik/alan meselelerine yaklaşım her nerede olursa olsun muazzam bir çeşitlilik gösterir.

Ölçek sorunu da, genellikle komşuluk, yöre ve yer ile başlayıp bölge, alan, ulus devlet ve küre ölçeğine kadar giden hiyerarşik sınıflandırmalarla burada devreye girer. Bunun ardından bölge, belirli bir coğrafi ölçekte bölgeselleşmeye (territorialization) dönüşür. Ölçekleme yalnızca mesele-

lerin sosyal yönlerine has bir sorun değildir. Ekosistemlerin kısıtlı ve daha üst sistemlerin (sistemler hiyerarşisi) içine gömülü olması ve bir seviyede öne çıkan süreçlerin başka seviyedeki süreçlerin önünde boyun eğmeleri, 'uygun' alansal tanımlar yapma konusunu diğer yerlerde olduğu gibi ekolojik araştırmalar içinde de çok önemli bir hale getirir.

Prosedür ya da metodoloji ne olursa olsun, kesintisizce devam eden bir mekan ne türden olursa olsun belirli bölgelere bölündüğü zaman, coğrafi bilgi sayesinde oluşturduğumuz resimlerin ve bu bilgiye dayanarak yürütebileceğimiz işlemlerin sayısı katlanarak artar. Coğrafi farklılaşma ve eşitsiz coğrafi gelişme üzerine karşılaştırmalı incelemeler yapılabilir hale gelir.

Üstelik insan nüfusları kendini sık sık farklı alanlar içinde örgütlediğinden, bölgesellik bilinç ve kimlik oluşumu ile politik öznellik açısından da kartografik imgelem ve mekân-zaman duygusu açısından olduğu kadar öneme sahip olmaya başlar. Ulus-devlet oluşumu ve (son yıllarda küreselleşmenin güçlerine rağmen, ya da belki de bu güçler sayesinde, çok daha fazla göze çarpan) bölgesel özerklik hareketlerinde açıkça görülebilen durumların ötesinde, cemaat destekçiliğinden 'arka bahçemde olmaz' politikalarına kadar her şeyden güç alan genel politik eklemlenme süreçleri dünyayı karmaşık bölgesel farklılaşmalara, bölgelerarası ilişkiler ve düşmanlıklara dönüştürmektedir.

Dolayısıyla alan ve bölgeler arası jeopolitik mücadeleler, coğrafi anlayışlar açısından kayda değer bir öneme sahiptir. Dünyanın 19. yüzyıl sonunda başlıca kapitalist güçler tarafından birbirinden farklı etki katmanlarına bölünmesi, örneğin, ciddi jeopolitik meselelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ham maddelere, iş gücü arzına ve pazarlara erişim üzerinde denetim elde etmek için verilen mücadele, bölgeye hükmetmek için verilen bir mücadeleydi. Friedrich Ratzel ve Sir Halford Mackinder gibi coğrafyacılar mekânın politik olarak düzenlenmesi meselesi ve bunun doğrudan sebep olduğu sonuçlar üzerine gitmiş, ama konuyu hayatta kalma, denetim ve hakimiyet bakımından ele almıştır. Belli başlı kapitalist güçler arasında var olan ya da imparatorluk veya neokolonyal egemenliğin istilasına direnen halklara karşı sürdürülen politik, ekonomik ve askeri mücadeleler bağlamında işe yarar coğrafi stratejileri belirlemeye çalışmışlardı. Bu türden çalışmalar, Nazilerin

yayılmacı mücadelesini bilfiil destekleyen ve şekillendirmekte yardımcı olan Alman jeopolitika uzmanı Karl Haushofer ile en aşağı seviyeye ulaşmıştır. Ne ki, jeopolitik düşünce çağdaş dönemde de vazgeçilmez olmaya devam ediyor; özellikle de askeri gücün pentagonları ve dış politikayla yakından ilgilenenler için. Tarihsel şartların zoruyla, başarılı olmak isteyen bütün ulusal özgürlük hareketlerinin de özgürleşme coğrafyasını jeopolitik mücadeleye çevirerek kendilerini jeopolitik olarak tanımlamaları şarttır.

Ancak dinamik bir biçimde ele alınmayı bekleyen yalnızca coğrafi varlıklar arasındaki etkileşimler değildir. Toplumsal ve doğal süreçler yer-yüzünü ve farklı mekânlara dağılmış haldeki niteliklerini yeniden şekillendirirken, bölge oluşum süreçleri sürekli bir değişim halindedir. Kentsel gelişim ivme kazandıkça hızla yeni kentsel bölgeler oluşmakta, iklim değişikliği biyotik koşullarda, su rejimlerinde vs. farklılıklara neden olmaktadır. Toplamlar algılarını ve bağılıklarını değiştirir, yeni gelenekler icat eder ve yeni bölgesel oluşumlar ilan eder ya da eskisinin niteliksel özelliklerini kökünden dönüştürebilir. Tıpkı mekân-zaman ve kartografik imgelem gibi, sürecin dinamikleri çok daha fazla ilgi çekicidir.

Bölgeselcilik, yer ve mekân dinamikleri, yerel ve küresel arasındaki ilişki hep birlikte değişim halindedir ve yerkürenin eşitsiz fiziksel, biyotik, sosyal, kültürel ve politik-ekonomik coğrafi gelişme koşullarını her türden coğrafi bilginin ana dayanağı haline getirir.

Çevresel Nitelikler ve Doğayla İlişki

Bütün toplumlar etraflarını kuşatan (hem doğal olarak oluşmuş hem de insan eliyle inşa edilmiş olan ve aralarındaki ayrım giderek anlamını yitirse de kesinlikle geçirgen olan) çevreyi değerlendirmek, kavramak, temsil etmek ve o çevrede yaşamak için araçlar geliştirir. Yörede yaşayan hayvanların ve bitki örtüsünü tanımak (o yere özgü kaynaklara ilişkin bilgi), değişen meteorolojik ve iklimsel koşulların, toprak çeşitlerinin, doğal risklerin farkında olmak, sembolik anlamların inşa edilmesinin, ortamın ve göstergelerinin temsili ve 'okunması' kapasitesinin verimli bir biçimde geliştirilmesinin ayırda varmak gibi çeşitli süreçlerin ve şeylerin kullanımına dair yerel bilgiler, ezelden beri insanların hayatta kalabilmesi

ıçın gereken temel bilgiler olagelmıştır. Bu türden bilgilerin niteliği de, her biri insan hayatının hayatla ve genel olarak doğayla olan ilişkisine dair belirli bir bakışın örneği olan teknolojilere, sosyal biçim, inanç ve kültürel pratiklere bağlı olarak çok büyük bir çeşitlilik gösterir.

Toplumların çevre ve doğayla ilişkisi nasıl anladıkları ya da anlamaları gerektiği, bütün coğrafi bilgi türleri açısından dördüncü dayanak noktasını teşkil eder. Ancak, diğer yapısal desteklerde olduğu gibi, bu konu yalnızca Coğrafya'ya özgü olmayıp başka her türden kurumsal alanda da geniş bir yelpazede varlığını sürdürür. Meselenin Coğrafya içinde düşünülmesi, büyük ölçüde bu harici kurumsal ihtiyaçların etkisi altındadır.

Örneğin, burjuvazi döneminde dünya piyasasının yaratılması 'şeylerin yeni faydalı nitelikleri'ni bulmak üzere 'yeryüzünün her yönüyle keşfedilmesi' ve 'yabancı iklim ve topraklara ait ürünlerin evrensel değişimi'nin desteklenmesi anlamını taşıyordu. (Marx, 1973: 409) Bunun sonucunda da dünya, her köşesi keşfedilmeyi, sömürülmeyi ve çeşitli üretim sistemlerine dönüştürülmeyi bekleyen 'doğal' kaynaklarla dolu bir mekân olarak anlaşılıyordu. Ticari coğrafya da bu eğilimi yansıtmıştır. Doğal felsefe geleneğinin sınırlarında kalan, ama çalışmalarının perde arkasında ticari amaçlar yatan Alexander Humboldt gibi coğrafyacılar, yerkürenin yüzeyi için, kullanım değerleri açısından zengin bir kaynak ve bünyesindeki doğal süreçlerden insanların eylemleri ve varlıkları için fayda sağlanabilecek dinamik bir alan şeklinde sistematik bir tanım inşa etmeye koyulmuştur. Fiziksel ve biyotik çevrelerin, iklimin, toprağın ve su rejimlerinin, kaynak elde edilen alanların ve olası kaynakların net bir şekilde tanımlanması, büyük ölçüde çıkarıcı amaçların söz konusu olmasından dolayı, o zamandan bu yana coğrafi çalışmaların belli başlı meselelerinden biri olagelmıştır. Böylesine bir coğrafya her zaman son derece materyalist bir yaklaşım benimsemiş, genellikle izansız ve tarihsel perspektiften yoksun olmuştur.

Yaşam tarzlarında ve ekonomik ve sosyal yeniden üretim biçimlerindeki coğrafi çeşitlemelerin yakından gözlemlenmesi de ticari kapitalizmin coğrafi bilgiyi uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olarak görmeyi başlamasından bu yana coğrafyacıların işlerinin bir tamamlayıcısı haline gelmiştir. Bu gelenek (özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki ticari coğrafyada) bozularak yerini eşitsiz ya da mecburi

değişimle, ücretli emek sistemlerinin dayatılmasıyla, emek arzının mecburi göç yoluyla yeniden dağıtılmasıyla (örneğin çıraklık sözleşmesi) ve yöresel ekonomiklerin ve politik iktidar yapılarının artık elde etmek amacıyla incelikli yollarla manipüle edilmesiyle sadece kârlı sömürüye açık 'insan kaynakları'nın bir araya getirilmesine bırakmıştır. Coğrafi bilgiler, ticari fırsatların ve pazarların keşfedilmesine yönelik emperyal ve sömürgeci uygulamalardan son derece etkilenmiştir. Doğanın kapitalizm altında nesneleştirilmesi ve sömürülmesi, insan topluluklarının nesneleştirilmesi ve sömürülmesiyle el ele ilerlemiştir. Pek çok coğrafi bilgi türü bu politikaların suç ortağı olmuştur.

Ancak sosyo-çevresel değişim diyalektiklerinin girdisi çıktısı çoktur ve pek çok farklı açıdan anlaşılabilir. Belirli aralıklarla görünüm değiştirerek tekrar tekrar geri gelen (örneğin Jeffrey Sachs gibi iktisatçıların ve David Landes ve Jared Diamond gibi çeşitli popüler yazarların son çalışmalarında olduğu gibi) bir doktrin olan çevresel belirlenimciliğin uzun tarihi, sözde 'olabilirci' ekonomik gelişim ve değişim doktrinlerinin altında yatan ve kendini her şeyin üstünde gören hümanizme aykırı düşecek bir düşünce açısı sunar. Çevreci söylemlerin (geçtiğimiz yıllarda 'Coğrafya yazgı mıdır?' meselesinin ciddi ciddi tartışıldığı) Dünya Bankası gibi büyük kurumların içinde bile yeniden canlanması çok ilgi çekici bazı zorlukların ortaya çıkmasına neden oluşturur, çünkü bu düşünme tarzı Coğrafya disiplini içinde uzun zaman önce bastırılmış ya da terk edilmiştir. Tartışmayı yeniden gündeme getirmek ve Coğrafya'nın tarihsel olarak deneyimlediği bu düşüncelyi hatırlatmak için pek çaba göstermeye gerek kalmayacaktır.

Coğrafya içinde daha fazla yeğlenen tutum, (beğenilen bir başlığı kullanacak olursak) 'dünyanın yüzünü değiştirmek'teki antropojenik etkileri göz önünde bulundurarak insan topluluklarının yerleşim alanları kurmalarının ve etraflarının şekillenmesinden habitatın dönüşümü ve iklim değişikliğine kadar her şey üzerindeki etkilerinin son derece ciddi bir rol oynadığını kabul eder. İnsanlığı yalnızca evrim güçlerinin bir 'nesne'si olarak görmek yerine, eğilim kendimizi içinde yaşadığımız ortamları bilfiil değiştirerek (hem kendimiz hem de biyotik ve fiziki çevremiz için) kasten ya da kasıtsız her çeşit sonuca sebep olan 'öznel' olarak görmemizdir.

Özne-nesne ayrımını gelişigüzel ele alarak ve dünyayı değiştirmekle aslında kendimizi değiştirdiğimizi, ama çevresel koşulları bazen çok derinden ve radikal biçimlerde de olsa değiştirmeden ne kendimizi ne de toplumu değiştirebileceğimizi anlayarak konuyu çok daha diyalektik bir tarzda düşünmeye hazırlıklı olmamız gerek. Sosyal ve politik projeler daima ekolojik ve çevresel projelerdir. Ancak bu düşüncenin gidebileceği yol, nispeten kalıcı olan bazı niteliklerin değişimin önüne birer engel halinde çıkmasıyla sınırlanmaktadır. Örneğin, kapitalizm tarihin belirli bir noktasında ihtiyaçlarını karşılamak için nispeten sabit bir fiziki ve sosyal çevre yaratır; bunun tek nedeni, ileriki bir noktada daha fazla sermaye birikimine yer açmak için söz konusu çevresel koşulları yenme zahmetinden kurtulmak istemesidir (örneğin kaynak elde etme şekilleri, ulaşım ağları ve şehir biçimleri). Tam aksine, (ister insanların eylemleri sonucunda ulaşılmış ister çevre dahilinde daima iş başında olan dinamik güçler nedeniyle ortaya çıkmış olsun) çevresel dönüşümler sosyoekonomik dönüşümleri kısıtlar (örneğin tıpkı çevresel risklerin hasara neden olabilecek sonuçlarından kaçınmak için büyük organizasyonel oluşumlara ihtiyaç duyulduğu gibi nükleer enerji santrallerinin de bir kez kuruldu mu var oldukları sürece belirli türden bir bilimsel birikim ve organizasyon gerektirmesi).

Çevreyle ilgili meseleler (mekân ve bölgeyle ilişkili olarak) dinamik bir süreç olarak görülmeye başlandığında ve salt analitik bir sorun olarak ele alınmak yerine diyalektik olarak yaklaşıldığında çok daha ilginç bir hale gelir. Coğrafyacılar diğer kurumsal ortamları pek çok yönden düşünce ve uygulamalarıyla etkisi altına alan bu konuya zaten büyük katkıda bulunmuş durumdadır.

Disiplinler Arasında Coğrafya

Bütün coğrafi bilgi biçimlerinin içinde bulunan dört yapısal unsur hep birlikte, adına 'Coğrafya' denen bütünlük bir metodolojik faaliyet alanına yapısal destek oluşturur. Disiplinler içinde bu alanın konumsallığı üzerine birkaç noktaya değinmek mümkün.

Bu alanda çalışma Coğrafya disipliniyle sınırlı değildir. Edebi kuram alanında, örneğin Wordsworth'ün eserleri üzerinde çalışan bir akade-

misyen de, şiirleri şehir-taşra kırılımını yansıtan bir kartografik arka planda ele alarak belirli bir yaşam, düşünce ve kişisel öznellik biçimini simgeleyen mekân ve zaman kavramsallaştırmalarının üzerinde durabilir, çevresel niteliklerle ve doğayla ilişkinin resmedilmesiyle yakından ilgilenebilir ve sonunda da şiirin 'Göller'in başlı başına bir bölge olduğu düşüncesinin üretilmesine nasıl katkıda bulunduğunu ve (Wordsworth'un 'Tur Rehberi' yazılarının üzerine kurulmuş) bir turist endüstrisi yaratılırken bu endüstrinin de karşılığında orada bambaşka bir bölgesellik üretilmesine nasıl yardımcı olduğunu inceleyebilir.

Paleo-ekolojistlerin, jeomorfologların, sedimentologların, iktisat coğrafyacılarının, kültür tarihçilerinin ve kırsal bölge sosyologlarının hepsinin araştırmalarını tasarlarken bir şu ya da bu şekilde benzer adımlar attıklarını düşünmek mümkün. Dolayısıyla 'bir coğrafyacı gibi düşünmek', coğrafi bilgilerin dört yapısal dayanağının, belli durum ve ortamlarda, sosyo-ekonomik koşullar ve değişim süreçleri hakkında daha derinlikli bir kavrayışa ulaşma yolunda nasıl bir arada çalıştırılıp örülebileceklerine dair bir anlayış gerektirir. Görünüşte birbirinden apayrı olan coğrafi bilgilerin yapılandırılış biçimleri büyük benzerlik gösterir ve birbiriyle uyum içindedir; bu yapıların ne şekilde çalıştığını yakından incelemekse harcanan emeğin karşılığını verecektir.

Ancak böylesi bir inceleme, disiplin içinde dile getirilen bazı geleneksel endişelere tamamen aykırı olan 'bir coğrafyacı gibi düşünmek' tutumuna karşı bir yaklaşıma gereksinim duymaktadır. Bir disiplin olarak Coğrafya'nın sorunu, kendini sosyal bilimler ve doğa bilimlerindeki diğer bütün disiplinlerden keskin çizgilerle ayıracak bir 'öz' ve özel olarak tanımlanmış bir 'doğa' arayışı içinde olmasıdır. Örneğin biyoloji ve iktisatın diğer konulardaki özcü tanımlarını göz önüne alacak olursak, Coğrafya'nın elinden gelebilecek en iyi şey 'melez' bir statüsü olduğunu iddia ederek (beyhude görünen bir ümitte) kendini daha üst düzey bir sentezin modeli olarak göstermek ya da 'ayrışıklık' iddialarını benimseyerek kendini diğerlerinden ayırmak olacaktır. Ayrışıklık, genel teori içinde yeri yokmuş gibi görünen coğrafi bilgiyi dikkate alarak bölgeler ve mekân ilişkileri üzerine üretilen derin düşünceler sonucu ortaya çıkan fikirlerin ayırt edici nitelikleri üzerine kurulabilir (*dolayısıyla* coğrafyada genel kanunlar ve evrensel beyanlar söz konusu değildir).

Ancak özcü tanım ve anlamlardan kaçınan ve mevcut durumumuza çok daha uygun gibi görünen bambaşka bir düşünce tarzı vardır. Analojik akıl yürütme, bağlantıları ve karşılıklı ilişkileri keşfetmenin peşindedir, görünüşte benzeşmeyen fenomenlerdeki metaforları ve temellerini teşkil eden birliği öne çıkarır, bir alandaki fenomeni aydınlatmak için bir diğerini inceleyerek benzerlikleri bulmaya çalışır. Her şeyden önce, (genellikle birbirinden çok farklı kurumlardan ortaya çıkan) farklı düşünce tarzları arasındaki tercümelere bakar. Özcü ve özleştirmeci sınıflandırmaların egemenliği altındaki bir dünyayı temsil eden iktidar mücadelelerinden ve ayrıcalıklardan uzak kalmaya çalışır, son derece açıktır. Chorley ve Haggett'in 'Coğrafya Modelleri' gibi ortak çalışmalar üretmekle işbirliğiyle öncülük ettiği dönem, coğrafya tarihinde bu açıdan özellikle çok verimli olmuştur. Bu girişimin altında yatan ana neden, daha önceleri, örneğin Hartshorne'un *Coğrafyanın Doğası* eserinde peşine düşülen özcü tanımlamalara karşı olan analojik mantıktır. Mevcut durumla ilgili etkileyici olan şey, analojik mantığın yaygın olmasıdır. Örneğin, mekânsal temalar edebi ve sosyal teorilerin içine nüfuz etmiş haldedir. Tabii ki analojilerin, metaforların ve tercümelerin rasgele kullanımı pek çok tehlikeyi de beraberinde getirebilir. Ratzel'in eserinde ulus devlet için kullanılan organik analogi, Nazi yayılmacılığının ulusun 'yaşam mekânı' için Darwinci anlamda bir mücadele vermesi gibi anlaşılmasına neden olmuştur. Günümüzde edebi kuramın kullandığı bazı mekânsal ve kartografik metaforlar da çok yersizdir. Akademik görevlerimizden biri de bu türden düşünce ve hissiyat aktarımlarını makul bir sağlam zemine yerleştirmektir.

Ancak akademik faaliyetin her alanında analojik mantığa yaygın bir biçimde başvurulmaya başlanmasıyla yaratılan bilgi ağları içinde coğrafyacıların önemli bir yol gösterici güç olarak yerini bulmasının zamanı gelmiş gibi görünüyor. Ne ki, coğrafyacıların bu konumsallıktan fayda sağlayabilmek için özcü tutumları bir kenara bırakması şarttır (çokkültürlülük, milliyetçilikler ya da toplumsal cinsiyet incelemeleri gibi başka bilgi alanlarındaki olumsuz etkileri ortadadır). Coğrafyanın 'doğası' diye bir şey olmadığında ısrarcıyım. Bir öz bulmak üzere yapılan arayış, amaca zarar vermese bile yanlış yerlere gidilmesine neden olacaktır (özellikle de birey ya da gruplar bulduklarına inandıkları zaman). Ancak

‘bir coğrafyacı gibi düşünmek’ anlayışı her yerdedir. Bir coğrafyacı olarak ‘mantıklı’ ve ‘düzgün’ düşünmeyi öğrenmek günümüz dünyası için son derece önemli bir değerdir. Coğrafyanın birleşmiş metodolojik alanının geçerli olacağı yer de burasıdır. Kant’ın kozmopolitliği ve bu görüşün anlaşılması zor geleneğiyle ilgili örnekte de açıkça göze görüldüğü gibi, ‘bir coğrafyacı gibi düzgün düşünmeyi’ bilememenin ve coğrafi bilginin dört yapısal dayanağını bir araya getirip coğrafi bir dirayet oluşturmaya becerememenin, özgürleştirici sosyo-ekolojik değişimin yollarını aramak için harcanan ortak çaba üzerinde uzun süreli olumsuz etkileri vardır.

Politik Projeler

En nesnel ve nötr olduğu düşünülen bilim insanı dahi, geniş bir bağlam içinde var oldukları için bilimsel faaliyetler ve eğitimin insanların arzu ve ihtiyacın pençesinden kurtulup özgürleşmelerinde büyük etkisi olduğunu ve insanların kavrama gücünün geliştirilmesinin (ya maddi ya da maddi olmayan yollarla) toplumun iyileşmesi açısından vazgeçilmez bir koşul olduğunu teslim edecektir. Nesnellik ve nötr olma iddiası, (eğitim işletmelerinin özenle tanımlanmış ve sınırları çizilmiş belirli nitelikleri bulunması açısından) daima kısıtlayıcı olmuştur.

Coğrafi bilgilerin sözde nötrlüğünün en iyi ihtimalle aldatıcı bir kurmaca, en kötü ihtimalle hilekârlıktan başka bir şey olmadığı ortadadır. Coğrafi bilgiler daima güçlü ideolojik içerikleri içselleştirmiştir. Bilimsel (ve ağırlıklı olarak pozitivist) formlarıyla, doğal ve sosyal fenomenleri sermaye ve devletin egemen güçlerince yönlendirilmeye, yönetilmeye ve sömürülmeye tabi şeyler olarak, nesnel bir şekilde temsil etmiştir. Daha sanatsal, hümanist ve estetik örneklerindeyse, coğrafi bilgiler özel ve ortak ümitleri ve korkuları yansıtıp dile getirirken bir yandan da maddi koşulları ve toplumsal ilişkileri hak ettikleri tarihsel doğruluk içinde sunma iddiası taşır. Coğrafya, yeryüzündeki yaşamın çeşitliliğine dair evrensel bir anlayışı amaç edindiği halde, bu çeşitlilik üzerine çoğu kez dar bakışlı ve etnosantrik perspektifler geliştirmiştir. Genellikle özel ilgi odaklarının eline düşmüştür ve bu durum hala devam etmektedir; dolayısıyla politik ve toplumsal mücadelenin, her ne kadar çoğunlukla

gizli olsa da, dişli bir silahı halindedir. Irksal, kültürel, cinsel ya da ulusal üstünlüğü savunan doktrinlerin aktarılması için bilfiil kullanılan bir silaha dönüşmüştür. Soğuk savaş retorikğine, ‘oryantalizm’ korkularına veya kurulu düzeni tehdit eden şeytani ‘öteki’nin verdiği kaygılara politik eylemler için çok başvurulmuş ve ikna ediciliği görülmüştür. Coğrafi malumat korkuları ve düşmanlığı besleyecek bir biçimde sunulabilir (bu açıdan kartografinin kötüye kullanılması özellikle dikkate değerdir). Coğrafyanın ‘gerçekleri’nin ‘doğanın gerçekleri’ olarak sunulurken, emperyalizm, neokolonyalizm, yayılmacılık ve egemenlik adına kurulan jeopolitik stratejiler haklı gösterilmiştir.

Pek çok coğrafi bilgi biçimi, uğrunda tasarlanmış oldukları amaçlarla olan bağlantıları ve varlıklarını borçlu oldukları kurumsal çerçeveler yüzünden bozulmuştur. Ancak bu durum, coğrafi bilgilerin artık işe yaramaz ve alakasız hale geldiği ya da yüzüne bakılmayacak denli bozulmuş olduğu anlamına gelmez (bazı özel teknolojileri de askeri hakimiyet ve yok etme amaçlı icat edildikleri için kullanmayı reddediyor değiliz). Coğrafya’nın içinde olduğu kadar dışında da karşımıza çıkan sorun, bu çok çeşitli bilgi biçimlerini alıp hangi koşullarda ortaya çık-tıklarını anlamak, niteliklerini değerlendirmek ve mümkünse (analojik mantığın da yardımıyla) çok farklı işlevleri yerine getirebilecekleri farklı kodlara dönüştürmek ya da tercüme etmektir.

Coğrafi bilgiler insani amaçlar uğruna seferber edilebilir. Doğal ve insani kaynakların akıldışı yollarla kullanılmasından kaynaklanan endişeler, çevresel bozulma ve (nüfus, endüstri, ulaşım hizmeti, ekolojik kompleksler vs. açısından) verimsiz ya da adil olmayan mekânsal dağılımların verdiği kaygılar, pek çok kişiyi coğrafi dağılım ve formların ‘rasyonel’ bir biçimde düzenlenmesi meselesini göz önünde bulundurmaya yönlendirmiştir. Coğrafi uygulamaların jeolojik araştırmalar ve toprak, arazi kullanımı incelemelerinin başladığı ilk zamanlarda ortaya çıkan bu yönü, devletlerin insani ilişkiler açısından daha etkin bir rol oynamak zorunda kalışıyla geçtiğimiz elli yıl içinde gözle görülür bir biçimde önem kazanmıştır. Neoliberal devletler dahi, her ne kadar bambaşka amaçlarla da olsa, bu türden uygulamaları devam sürdürmüştür. Mevcut dağılımlara dair pozitif bilgi (bilginin toplanması, kodlanması ve sunulması) ile konum ve optimizasyona dair normatif teorilerin çev-

resel yönetim ve kentsel-bölgesel planlamada ne kadar faydalı olduğu ortadadır. Bu teknikler, sermaye birikimi ve toplumsal denetime bağlı bambaşka bir kapitalist rasyonellik tanımını beraberlerinde getirmiştir. Fakat böyle bir düşünce tarzı, aynı zamanda, çevrenin ve mekânın alternatif ve farklı rasyonellik tanımlarına göre de verimli bir biçimde kullanılabilmesi için planlama yapılabilmesine olanak sağlamıştır.

Coğrafi bilgiler karşılıklı saygı ve ilgi üzerine kurulu evrensel bir anlayışın peşine düşmek, güçlü coğrafi farklılıklarca imlenmiş bir dünyada insanların daha sıkı işbirliği içinde olmaları isteğini dile getirmek, ve ümidi ve istekleri olduğu kadar korkuları da ifade etmek *gücüllüğünü* gerçekleştirmede büyük ölçüde başarısız olmuştur. Coğrafi bilgilerin, tıpkı, örneğin Reclus'un önemli eserinde olduğu gibi özgürlük ve ötekilere saygı ruhuyla inşa edilmesi, sömürü politikalarındansa karşılıklı saygı ve fayda ilkelerine bağlı alternatif coğrafi uygulama biçimlerinin yaratılmasına olanak verir. Coğrafi bilgiler, alternatif coğrafyaların yaratılmasına hizmet eden ütopyacı tasavvurların ve uygulanabilir planların ifadesi için bir araç haline gelebilir. Adalet, hoşgörü ve akıl düşünceleri üzerine kurulmuş, böylesine değerli evrensel talepleri gözü kapalı çürütmeyen coğrafi anlayışlarla kozmopolit projelere ilham verebilir. Muhtelif toplulukların meşru ve genellikle ihtilafı olan isteklerini dile getirmek için bir araç olarak kullanılabilir ve böylece ister STK'larla olsun ister siyasi parti ya da toplumsal hareketlerle, alternatif politikanın içinde yer almış olur. Eğitim ve bilimin eskiden beri göz diktığı bu özgürleştirici amaçlar uğruna dünyaya dair bilgileri seferber ederek etkili yöntemler geliştirebilirler.

Coğrafi bilgiler bütün siyasi eylem ve mücadele biçimlerinde önemli bir konuma sahiptir. Dikkatle incelemek şöyle dursun, üzerinde alenen düşünmeye bile değmeyecek kadar aşikar ve bayağı olduğu fikri hakim olduğundan da giderek daha çok güç kazanmaktadır. Özellikle Nussbaum'un şikayetçi olduğu coğrafi cehaletin karşısındaki hata, her yerle ilgili her şeyi bilmemiz gerektiğinde ısrar etmektir, bunun sonucunda da her birimizin neredeyse ayaklı bir atlasa dönüşmesi beklenir. Bunun olanaksızlığı, sorun için mevcut olandan başka bir çözüm olmadığı sonucuna kolayca ulaşılmasına yol açar. Ancak eleştirel bir coğrafya alternatif bir yol arayışı içindedir. Coğrafi bilgilerin üretilmesinde kullanılan ilke

ve mekanizmaları tespit etmeye çalışarak coğrafi bilgilerin nasıl oluştu-
rulduğunu ve siyasi eylemler için nasıl bir alet haline geldiğini anlamak
için çaba sarf eder. Bu anlayışı farklı coğrafi bilgi biçimlerinin nasıl ve
ne zaman ne türden politik eylemlere konuşlandırıldığını sorgulamak
üzere kullanır. Kısacası, politik güçler ile farklı türden coğrafi bilgiler
arasındaki dinamik bağlantıların farkındadır. Şeytanın coğrafi detaylar
söz konusu olduğunda ne çok yalan söylediğini anlayarak egemen güç-
lere karşı gelecek daha iyi bir yöntem sunar (tıpkı, örneğin, Greenpea-
ce' in belirli bir bölgeye inşa edilecek büyük bir barajın aslında ne anlama
geldiği konusunda bambaşka bir coğrafi yorumla Dünya Bankası'nın
karşısına çıkması gibi). Ancak, bunun da ötesinde, eleştirel bir coğrafya,
özgürleştirici politikaların hem teori hem de pratikte coğrafi alternatifleri
dile getirme yeteneğine pamuk ipliğiyle bağlı olduğunun da farkındadır.
Şu an bildiğimiz şekliyle Coğrafya, Aydınlanma'nın haramzadesidir. Ya
gizli kalmış ya da Kant'ta gördüğümüz gibi Aydınlanma'nın savunduğu
düşünülen şeyin karanlık yüzü haline gelmiştir. Şimdi onu bilfiil gün ışı-
ğına çıkarmanın, meşrulaştırmanın ve özgürleştirici olanaklarını yeniden
ele almanın zamanıdır. Tarihimizin bu zor zamanında eleştirel bir coğ-
rafyanın dile getirebileceği 'güçlü fikir'lerin en güçlüsü kuşkusuz bu
olacaktır.

2. BÖLÜM
MEKÂNIN KAPİTALİST
ÜRETİMİ

Kapitalist Birikimin Coğrafyası: Marx'ın Teorisinin Yeniden İnşası

Antipode dergisinde yayınlanmıştır, 1975.

Marx'ın kapitalist üretim tarzında birikim teorisinin mekânsal boyutu, çok uzun bir süre göz ardı edilmiştir; konu hakkındaki yazıları bölüm pörçük olduğu ve genelde yalnızca kabataslak bir şekilde geliştirildiği için, bu, bir ölçüde, Marx'ın hatasıdır. Ancak, çalışmalarının dikkatli bir incelemesi, Marx'ın, sermaye birikiminin coğrafi bağlamda meydana geldiğini ve ardından bunun da coğrafi yapıların özgün biçimlerini yarattığını teşhis ettiğini ortaya koyar. Dahası, Marx konum teorisine (dinamiğin nesnelerin merkezinde olduğu) yeni bir yaklaşım geliştirir ve ekonomik büyümenin genel süreçlerini, teorik olarak, mekânsal ilişkilerin ortaya çıkan yapısının açıktan anlaşılmasına bağlamanın mümkün olduğunu gösterir. Ve bu konumsal analizler, Marx'ın birikim teorisi ve Marksist emperyalizm teorisi arasında önemli bir bağlantı olduğunu, kısmen de olsa, ortaya çıkmasını sağlar. Bu bağlantı, çok kişinin araştırmış olduğu, ancak hiçbirinin şimdiye kadar kesin olarak bulamadığı bir şeydir; buna kısmen, Marx'ın konum teorisinin aracı etkeninin görmezden gelinmesinin sebep olduğunu iddia edebilirim.

Bu makalede, birikim teorisinin mekânsal yapının anlaşılmasıyla nasıl bir ilgisi olduğunu ve Marx'ın oluşturduğu özel konumsal analiz biçiminin birikim ve emperyalizm teorileri arasındaki kayıp bağlantıyı nasıl sağladığını göstermeye çalışacağım.

Birikim Teorisi

Marx'ın kapitalizmde büyüme teorisi, sermaye birikimini merkeze koyar. Birikim, kapitalist üretim tarzında büyümeyi güçlendiren motor-

dur. Kapitalist sistem, bu nedenle, oldukça dinamiktir ve kaçınılmaz olarak yayılma eğilimindedir; yaşadığımız dünyayı hiç durmaksızın yeniden şekillendiren sürekli bir devrimci güç oluşturur. Marx'a göre, durağan bir basit yeniden üretim durumu, mantıksal açıdan, kapitalist üretim tarzının sürdürülmesinin zıttıdır. "Burjuvazinin tarihsel misyonu, (...) birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretim" kuralıyla ifade edilmiştir. (1967, vol. 1: 595) Gerçi, bu tarihsel misyon, kapitalistin doğasında var olan açgözlülüktен kaynaklanmaz; aksine, kapitalistin bireysel iradesinden tamamen bağımsız güçlerden doğar:

Kapitalist, yalnızca kişiselleşmiş sermaye olarak saygıdeğerdir. Bu haliyle, cimriyle koşulsuz zenginleşme dürtüsünü paylaşır. Ancak, cimride yalnızca bireysel bir iptila olarak ortaya çıkan şey, kapitalistte, kendisinin de sadece bir çarkı olduğu toplumsal mekanizmanın etkisidir. Ayrıca, kapitalist üretimin gelişimi, belirli bir endüstriyel girişime bağlanan sermayenin miktarının sürekli artırılmasını gerektirir ve rekabet, her bir kapitaliste, kapitalist üretime için yasalardan dışsal zorlayıcı yasalar olarak dayatır. Onu, sermayesini korumak için sürekli olarak büyümeye zorlar, ancak sermayesini yalnızca ilerlemeci birikim aracılığıyla büyütebilir.

(Marx, 1967, vol. 1: 592)

Kapitalizmde ekonomik büyüme, Marx'ın çok kereler söylediği gibi, sık sık krizlerin patlak verdiği bir iç çelişkiler sürecidir. Marx'ın bakış açısına göre, kapitalizmde uyumlu ve dengeli büyüme, meta üretiminin kendiliğinden ve kaotik doğası nedeniyle, rekabetçi kapitalizm koşullarında tamamen tesadüfidir. (1967, vol. 2: 495) Meta üretimi sistemi analizleri, Marx'ı, birikim sürecinde ciddi gerilimler üretmek zorunda olan belirli eğilimlerin yanı sıra, krizlerin ortaya çıkması için kapitalizmin doğasında sayısız olasılığın var olduğu görüşüne yöneltti. Birikim sürecinin tabi olduğu ve gerektirdiği aşamaları teşhis edersek, bu gerilimleri daha kolay anlayabiliriz:

1. Emek fazlasının, üretimin büyümesini besleyen bir yedek endüstri ordusunun varlığı. Bunun için, örneğin, nüfus artışı teşvik ederek, göç akımları oluşturarak, "gizil öğeleri" -kapitalist olmayan durumlarda istihdam edilen emek gücü, kadın ve çocuklar vb.- işgücüne dönüştürerek ya da emekten tasarruf sağlayan yeniliklerin uygulanması yoluyla işsizlik yaratarak, işgücü arzını artıracak mekanizmaların varlığı gereklidir.

2. Piyasada, yeniden sermaye yatırını yapılrken üretimin artmasına olanak vermek için, -makineler, hammadceler, fiziksel altyapı ve benzeri- üretim araçlarının gerekli miktarda olması veya bunları elde etme olanaklarının var olması.
3. Artan miktarda üretilen metaları massetmek için bir piyasanın varlığı. Malların kullanımı yoksa veya etkin talep (ödeme gücüyle desteklenmesi gereken) bulunmuyorsa, kapitalist birikim koşulları ortadan kalkar.

Bu noktaların her birinde, birikimin ilerlemesi, bir kez ulaşıldığında muhtemelen bir tür kriz başlatacak, ciddi bir engellerle karşılaşabilir. Gelişmiş kapitalist ekonomilerde; işgücü arzı, üretim araçları ve zorunlu altyapı arzı ile talebin yapısının tümü kapitalist üretim tarzında “üretil-diği” için; Marx, kapitalizmin aktif olarak kendi gelişiminin önünde engeller üretme eğiliminde olduğu sonucuna varır. Bu, krizlerin kapitalist birikim sürecine özgü olduğu anlamına gelir.

Krizler, dönemin dolaşım ve üretim koşullarına bağlı olarak, farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bunun nasıl olabildiğini, bir bütünlük olarak kapitalist üretim sürecinde üretim, dağıtım, tüketim ve yeniden yatırıma Marx’ın nasıl ayrı aşamalar (ya da “momentler”) olarak baktığını kısaca inceleyerek, daha net görebiliriz. Örneğin, şöyle der:

yalnızca üretim, doğrudan doğruya tüketim ve tüketim, doğrudan doğruya üretim değildir; üretim, sadece bir tüketim aracı ve tüketim, üretimin amacı değildir... aynı zamanda, her biri... kendini tamamlarken ötekini yaratır ve öteki olarak kendini yaratır.

(Marx, 1973: 93)

Üretim ve tüketim, zorunlu olarak, bir bütünlük olarak üretim içerisinde birbirleriyle diyalektik bir şekilde bütünleşiyorsa; bundan, birikimin önündeki yapısal engellerden doğan krizlerin değer dolaşımının ve üretiminin her aşamasında görülebileceği sonucu çıkar.

Örneğin, kaçınılmaz olarak “piyasanın sınırlarını hesaba katmadan üretme eğilimi” anlamına gelen, birikim uğruna birikimden doğan tipik bir gerçekleştirme krizini düşünün. (Marx, 1969b: 522) Kapitalistler, bir yandan, kârlarını en yüksek düzeye çıkarmak amacıyla kitlelerin alım gücünü sınırlandıracak biçimde ücretleri düşük tutarken, diğer yandan

da, sürekli olarak piyasadaki metaların hacmini ve toplam değerini artırma eğilimindedir. (Marx, 1969b; 1967, vol. 3: 484). Burada, periyodik olarak, gerçekleştirilme krizi -piyasada görünürde müşterisi olmayan bir meta kitlesi- üreten bir çelişki vardır. Bu aşırı üretim, elbette, görelidir ve insanların sınırsız ihtiyaçlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. “bu sadece arkasında ödeme gücü olan taleple ilgilidir.” (Marx 1969b: 506) Marx’ın bakış açısına göre, insanların tüm istek ve ihtiyaçlarına oranla mutlak aşırı üretim, kapitalizmde imkânsızdır.

Bununla birlikte, but türden bir görelî aşırı üretim; eksik tüketim veya sermayenin aşırı üretimi (bir sermaye fazlası) olarak da ortaya çıkabilir. Marx, bu biçimleri, aynı temel aşırı birikim sorununun görünüm-leri sayar. (Marx, 1969b: 497-9) Sermayeyi istihdam edecek olanaklara oranla sermaye fazlalığının olması gerçeği, önceki bir aşamada aşırı sermaye üretimi (aşırı meta üretimi biçiminde) yapılmış olduğu ve şimdiki aşamada kapitalistlerin aşırı yatırım yaptığı ve artığı eksik tükettiği anlamına gelir. Tüm bu durumlarda, aşırı üretim,

sermaye üretiminin genel yasaları tarafından, üretici güçlerin belirlediği sınıra varana dek üretmek için, yani, piyasanın fiili sınırlarını veya arkasında ödeme gücü olan ihtiyaçları göz önüne almadan, verili olan sermaye miktarı ile maksimum emek miktarını sömürmek için koşullandırılır. (Marx, 1969b: 534-5).

Aynı genel yasa, periyodik olarak, şunu üretir:

sermaye fazlası, görelî nüfus fazlalığıyla aynı sebeplerden doğar ve bu nedenle, zıt kutuplarda yer alsalar da -atıl sermaye bir kupta ve işsiz nüfus diğerinde- bir olgu diğerini tamamlar.

(Marx, 1967, vol. 3: 251).

Böylece, kapitalist sistemde farklı kriz tezahürlerinin -kronik işsizlik ve eksik istihdam, sermaye fazlası ve yatırım olanaklarının eksikliği, düşen kâr oranları, piyasadaki efektif talep azlığı vs.- kökenleri, temel aşırı birikim eğilimindedir. Kapitalist ekonomik sistemin rekabetçi anarşisi içerisinde, başka dengeleyici güçler iş başında olmadığı için, krizlerin önemli bir işlevi vardır: Kapitalist ekonomik gelişmeyi bir çeşit düzen ve rasyonaliteye zorlar. Bu, krizlerin kendisinin düzenli ya da mantıklı olduğu anlamına gelmez; onlar sadece, kapitalist üretim sisteminin bir çeşit keyfi rasyonalizasyonunu zorunlu hale getiren koşulları

yaratır. Bu rasyonalizasyon, bir sosyal maliyet çıkarır ve insanlar açısından iflaslar, ekonomik çöküş, sabit sermaye ve bireysel tasarrufların zorunlu devalüasyonu, enflasyon, ekonomik ve politik gücün giderek daha az sayıda kişinin ellerinde toplanması, reel ücretlerin düşüşü ve işsizlik biçiminde trajik sonuçlara yol açar. Bununla birlikte, sermaye birikiminin gidişatına periyodik olarak yapılan zorunlu düzeltmeler, kolaylıkla kontrolden çıkabilir ve sınıf mücadeleleri, devrimci hareketler ve sıklıkla faşizme gelişim alanı sağlayacak kaos doğabilir. Krizlere gösterilecek toplumsal tepki, krizin hangi şekilde çözüme kavuşturulacağını etkileyebilir, yani, bu zorunlu rasyonalizasyon sürecinin belirli bir kaçınılmaz sonucu yoktur. Kapitalist sistem sürdürülecekse eğer, yapılması gereken şey yenilenmiş birikim için uygun koşulların yaratılmasıdır.

Periyodik krizlerin, genelde, üretim kapasitesini artırma ve birikimin devamının koşullarını yenileme etkisini göstermesi gerekir. Her bir krizin, birikim sürecini, yeni ve daha üst bir düzleme geçirdiğini düşünebiliriz. Bu “yeni düzlem”, aşağıdaki türden kimi birleşik özellikler gösterebilir:

1. Eski sabit sermaye teçhizatı, kriz sürecinde, zorunlu bir devalüasyon nedeniyle ucuzlarken, daha karmaşık makinelerin ve teçhizatın kullanımıyla, emeğin üretkenliği büyük oranda arttırılır.
2. Emek maliyeti, kriz sürecindeki yaygın işsizlik nedeniyle oldukça düşer ve sonuç olarak, daha fazla birikim için daha büyük artık elde edilir.
3. Krizde yatırım olanağından yoksun kalan sermaye fazlası, yeni yüksek kârlı üretim hatlarına girebilir.
4. Ürüne olan etkin talebin artması -başta üretim malları endüstrisinde, ardından nihai tüketimde- piyasayı kolaylıkla üretilen tüm mallardan temizler.

Son maddeye geri dönerek, ürünleri masnetme kapasitesini artırabilecek yeni bir etkin talep düzleminin nasıl inşa edilebileceğini düşünmek faydalı olabilir. Analiz, bunun, birbiriyle örtüşen dört unsurun karmaşık bir karışımından inşa edilebileceğini öne sürer:

1. Sermayenin yeni faaliyet alanlarına nüfuz etmesi: (I) önceden var olan faaliyet biçimlerini kapitalist hat üzerinde düzenleyerek (örg.

köylünün idame tarımının şirketleşmiş çiftçiliğe dönüşümü) veya (II) üretim sistemindeki değiş tokuş noktalarını genişleterek ve işbölümünü çeşitlendirerek (üretimin, geçmişte hepsi aynı fabrika ya da şirket bünyesinde yürütülen kimi yönlerinde uzmanlaşan şirketlerin doğuşu).

2. Yeni toplumsal istek ve ihtiyaçlar yaratmak, tamamen yeni ürün hatları geliştirmek (otomobil ve elektronik mallar, kusursuz 20. yüzyıl örnekleridir) ve birikim süreci bakımından “rasyonel” hale gelmesi için tüketimi düzenlemek (örneğin, işçi sınıfının iyi konut talepleri, ekonomiye istikrar kazandıracak ve belirli çeşitteki inşaat ürünlerine talebi genişletecek sosyal konut programlarının bir parçası haline gelebilir).
3. Uzun vadeli birikimle uyumlu bir orana kadar nüfusun büyümesini kolaylaştırmak ve teşvik etmek (bunun kısa vadeli bir çözüm olmadığı açık, yine de burada Marx’ın “artan nüfus, kesintisiz bir süreç olan birikimin temeli olarak görünür” yorumunun (Marx, 1969b: 47 ve bkz. Marx, 1973: 764, 771) haklılığı güçlü bir şekilde ortaya çıkar).
4. Coğrafi olarak yeni bölgelere yayılma, dış ticarete artış, sermaye ihracı ve genel olarak Marx’ın “dünya piyasası” olarak adlandırdığı şeyin yaratılmasına doğru genişleme.

Bu konuların her birinde veya bir bileşimleriyle, kapitalizm birikim için taze alanlar yaratabilir. İlk üç madde, gerçekten, toplumsal faaliyetin, piyasaların, belirli bir mekânsal yapı içerisindeki insanların *yoğunlaştırılması* meselesi olarak görülebilir. Son madde, bizi, elbette, birikim sürecinin zorunlu ürünü olarak mekânsal düzenleme ve coğrafi yayılma sorununa götürür. İlerleyen sayfalarda, bu son yönü diğerlerinden ayrı olarak düşüneceğiz. Ancak, yoğunlaştırılma ve mekânsal genişleme arasında -ülkedeki hızlı nüfus artış oranı ve yeni toplumsal istek ve ihtiyaçların kolay yaratılması, sermaye ihracına ve birikimin büyümesi için zorunlu olmayan bir dış ticaretin yayılmasına yol açabilir- çeşitli değiş tokuşların olduğunu fark etmek elzemdir. Yoğunlaştırma zorlaştıkça, coğrafi yayılım, sermaye birikiminin sürdürülmesi açısından daha önemli hale gelir. Bunu göz önünde bulundurarak, birikim teorisinin me-

kânsal yapıların üretimi ile ne şekilde ilgili olduğunu incelemeye devam edeceğiz.

Ulaşım ilişkileri, mekânsal bütünleşme ve
“mekânın zaman tarafından imhası”

“Canlı emek değer yaratırken, sermayenin dolaşımı değeri gerçeğe dönüştürür,” (Marx, 1973: 543) önermesinden başlayacağız. Dolaşımın iki yönü vardır; metaların, üretim noktasından tüketim noktasına doğru fiili fiziksel hareketi ve harcanan zamana ve üretilmiş metanın nihai kullanıcısını bulması için gerekli olan sosyal dolaşıma (toptancı zinciri, perakendeci, banka işlemleri ve benzeri) bağlı fiili ya da örtük bedeller. Marx, ilkinin üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası ve dolayısıyla değer yaratıcısı olarak görür. (Marx, 1967, vol. 2: 150; Marx, 1973: 533-4) İkincisini ise, değer yaratmayan zaruri dolaşım bedelleri olarak görür – bu nedenle, kârdan kesintiler olarak görülmelidir, çünkü kapitalist bunlar için ödeme yapmak zorundadır.

“Konum değişimi satan” (Marx, 1967, vol. 2: 52) nakliye ve iletişim endüstrisi, dolaysız olarak değer yaratır, çünkü “ekonomik olarak düşünüldüğünde, mekânsal durum, ürünün piyasaya getirilmesi, üretim sürecinin kendisine dahildir. Ürün, ancak piyasada yer aldığı anda gerçekten bitmiştir.” (Marx, 1973: 533-4) Ancak, neredeyse tümüyle sabit sermayeden oluştukları için, ulaşım ve iletişim araçlarının, kendilerine ait özel gerçekleştirme yasaları vardır (Marx, 1973: 523), bu yasalar nakliyenin kullanıldığı anda eşzamanlı olarak üretildiği ve tüketildiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Nakliye sanayi, *potansiyel olarak* bir artı-değer kaynağı olmasına rağmen, belirli elverişli durumlar haricinde, sermayenin bunun üretimiyle uğraşmamasının mantıklı nedenleri vardır. Bu sebepten, bu üretim alanında genelde devlet çok aktiftir. (Marx, 1973: 531-3)

Nakliyenin maliyeti, “piyasanın yayılmasının ve ürünlerin değiş tokuş edilebilirliğinin belli bir yere kadar bununla bağlantılı olması açısından önemlidir.” (Marx, 1973: 534) Ham maddelerin ve nihai malların fiyatları, taşıma maliyetlerine duyarlıdır; uzun mesafeler boyunca ham maddeyi kendine çekebilme ve bitmiş ürünü uzaktaki piyasaya dağıtma yetenekleri, açıkça bu maliyetlerden etkilenir. Dolaşım maliyetleri, “ge-

lişmiş, daha ucuz ve daha hızlı taşımacılık tarafından düşürülebilir.” (Marx, 1967, vol. 2: 142) Bunun bir yan ürünü, sabit sermaye unsurlarının (hammadde girdileri) ucuzlaması ve coğrafi piyasanın genişlemesidir. Bir bütünlük olarak üretim açısından bakıldığında, “[mekânda] fiili dolaşım maliyetlerinin düşürülmesi, üretici güçlerin sermaye tarafından geliştirilmesinin bir parçasıdır.” (Marx, 1973: 533-4)

Genel olarak birikim bağlamına yerleştirildiğinde, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, kaçınılmaz ve zorunlu olarak görülecektir. “Endüstriyel ve tarımsal üretim tarzlarındaki devrim... iletişim ve nakliye araçlarında bir devrimi zorunlu hale getirir;” böylece, “buharlı nehir gemileri, demiryolları, transatlantikler ve telgraf sistemlerinin yaratılması yoluyla kademeli olarak mekanik endüstrinin üretim tarzına adapte edilirler.” (Marx, 1967, vol. 1: 384) Bu nedenle, birikim zorunluluğu, mekânsal sınırların aşılması zorunluluğu anlamına gelir:

Üretim, değişim değerine, böylece değişime daha çok bağlı hale geldikçe, değişimin fiziksel koşulları da -iletişim ve taşımacılık araçları- dolaşımın maliyeti için daha önemli hale gelir. Sermaye, doğası gereği tüm mekânsal sınırların ötesine geçer. Böylece, değişimin fiziksel koşullarının yaratılması... onun için sıra dışı bir zorunluluk haline gelir.

(Marx, 1973: 524).

“Uzak pazarlarda, doğrudan ürün toplu miktarlarda gerçekleştirilebilirken,” aynı zamanda “sermaye güdümlü yeni emek gerçekleştirme alanlarının” da açılabilmesi için, kapitalist üretim tarzı, iletişim ve nakliyenin ucuz ve hızlı biçimlerinin üretilmesini destekler. Dolayısıyla, gerçekleştirme ve dolaşım maliyetlerindeki azalma, sermaye birikimi için taze alanlar yaratılmasına yardım eder. Tersten ifadesiyle, sermaye birikimi coğrafi olarak yayılcı olmak ve iletişim ve nakliye maliyetlerini aşamalı olarak düşürmek zorundadır.

Ancak, daha uzak piyasalara, yeni hammadde kaynaklarına ve işgücünün kapitalizmin toplumsal ilişkilerinde istihdamı için yeni olanaklara açılma, dolaşımın hızında telafi edici gelişmeler olmadıkça, sermayenin devir süresini uzatır. Verili bir sermayenin devir süresi, üretim ve dolaşım zamanlarının toplamına eşittir. (Marx, 1967, vol. 2: 248) Verili bir sermayenin devir süresi ne kadar uzarsa, yıllık artı-değer getirisi de o kadar küçülür. Daha uzak piyasalar, sermayeyi dolaşım sürecine daha

uzun süre bağlar ve böylece belirli bir sermaye için artı-değerin gerçekleştirilmesini *azaltıcı* etkisi vardır. Aynı şekilde, dolaşım süresindeki herhangi bir kısalma, ihtiyaç fazlası üretimi artırır ve birikim sürecini büyütür. “Sermayenin dolaşım hızını” artırmak, birikim sürecine katkıda bulunur. Bu koşullarda, “mekânsal uzaklık bile kendisini zamana indirir: Önemli olan şey piyasanın mekândaki uzaklığı değil, ona erişilebilecek hızdır.” (Marx, 1973:538) Yani, dolaşım süresini en aza indirmek için güçlü bir teşvik vardır, bunu yapmak için metaların “başıboş dolaşma süreleri” azaltılır. (Marx, 1967, vol. 2: 249) Bu nedenle, ikili bir ihtiyaç olarak hem maliyeti hem de hareketin süresini azaltmak, birikim mecburiyetinden doğar:

Sermaye, bir yanda, bağlantı için, yani değişim ve bütün dünyayı piyasası için fethetmek uğruna tüm mekânsal sınırları yerle bir etmeye çalışmak zorundayken, diğer yandan bu mekânı zaman ile yok etmeye uğraşır... Sermaye geliştikçe... hem piyasanın daha da genişlemesi, hem de mekânın zaman tarafından giderek imha edilmesi için eşzamanlı olarak çabalar.

(Marx, 1973: 539).

Uzun mesafeli ticaret, üretimi ve gerçekleştirmeyi uzun bir zaman aralığıyla birbirinden ayırdığı için, uzun devir süresiyle ve sermaye istihdamının süreksizliğiyle tanımlanabilir. Bu ticaret türü, “genel olarak denizasıra ticaret,” böylece, “kredi sisteminin maddi temellerinden, ... kaynaklarından birini” şekillendirir. (Marx, 1967, vol. 2: 251-2) *Grun- drisse*’de (1973: 535) Marx argümanını ayrıntılı olarak geliştirir:

Dolaşım, sermayenin asli süreci olarak belirlediği... açıktır. Meta paraya dönüşmeden önce, üretim süreci yeniden başlayamaz. Bu sürecin *sabit sürekliliği*, değer, bir biçimden diğerine veya sürecin bir aşamasından sıradaki aşamaya engelsiz ve akıcı dönüşümü, sermayeye dayalı üretim için, eski üretim biçimleri için olduğundan çok daha fazla temel koşul olarak görünüyor. [Ancak] bu sürekliliğin gerekliliği verili olsa da, aşamaları zaman ve mekânda ayırır... bu yüzden, şans meselesi olarak görünür... asli koşulları, onun bir bütün olarak işleyişini oluşturan farklı süreçlerin sürekliliği, gerçekleşse de gerçekleşme de. Kredi, bu şans unsurunun sermayenin kendisi tarafından askıya alınmasıdır.

Kredi sistemi, daha önce olmayan sürekliliği yaratarak, piyasanın coğrafi genişlemesine olanak sağlar. Mekânın zaman tarafından imha edilmesi zorunluluğu, kredi sisteminin ortaya çıkışıyla bir dereceye kadar telafi edilir.

Dolaşım giderlerini ve devir sürelerini azaltma ihtiyacı, üretimin, gerçekte kapitalist üretimin atölyesi haline gelen birkaç büyük kentsel merkezde yığılmasını teşvik eder. (Marx, 1967, vol. 1: 352; Marx, 1973: 587) “Mekânın zaman tarafından yok edilmesi,” burada, birbiriyle ilgili faaliyetlerin, özellikle ara malların nakliye maliyetini düşürecek şekilde “rasyonel” konumlandırılmasıyla hayata geçirilir. “İnsan kütlesinin ve sermaye kütlesinin belirli noktalarda hızlanan yoğunlaşmasıyla beraber, bu sermaye kütlesinin az sayıda insanın ellerinde toplanması söz konusudur.” (Marx, 1967, vol. 2: 250) Ancak, dolaşım giderlerini kısma becerisi, kurulmuş nakliye ilişkilerinin doğasına bağlıdır ve burada dinamik bir yoğunlaşma eğilimi olduğu görülür. Ulaşım araçlarındaki ilerlemeler,

halihazırda var olan piyasa doğrultusunda, yani büyük üretim ve yerleşim merkezlerine, ihracat limanlarına vs. doğrudur... Bu, özellikle büyük trafik olanaklarına ve onların sonucunda oluşan sermaye devrinin hızlanması... hem üretim merkezlerinin hem de piyasaların hızlı bir şekilde yoğunlaşmasına yol açar.

(Marx, 1967, vol. 2: 250).

Büyük kentsel merkezlerde yığılma eğilimi, özel koşullar tarafından azaltılabilir ya da artırılabilir. Bir tarafta, “bölgesel işbölümünü... üretimin özel kollarının ülkedeki özel bölgelerle sınırlandırılmasını” buluyoruz. (Marx, 1967, vol. 1: 353) Diğer tarafta ise, “bira fabrikaları gibi, ürünleri doğası gereği yerel tüketime bağımlı tüm üretim kolları... büyük ölçüde nüfusun ana merkezlerinde gelişti.” (Marx, 1967, vol. 2: 251).

Üretim sürecinin coğrafi rasyonalizasyonu, kısmen nakliye olanaklarının değişen yapısına, endüstrinin hammadde ve pazarlama taleplerine ve sermayenin doğasında var olan toplanma ve yığılma eğilimine bağlıdır. Ancak sonuncusunun sürdürülmesi için teknolojik yenilik gereklidir. “Üretimin kentlerde yoğunlaşmasına müsaade eden” ve “evrensel bir uygulama olan ve görel olarak söyleyecek olursak, ikamet tercihinde yerel koşullardan az etkilenen” buhar makinesinin önemi bundan dolaşıdır. (Marx, 1967, vol. 1: 378).

Görel olarak söylersek, üretimi yerel enerji kaynaklarından bağımsızlaştıran ve büyük kentsel yerleşme birimlerinde yoğunlaşmasına izin veren bu çeşit yenilikler, mekânın zaman tarafından yok edilmesine hiz-

met eden nakliye yenilikleriyle aynı hedefe ulaşıyor. Hem coğrafi yayılım hem de coğrafi yoğunlaşma, sermaye birikimi için yeni olanaklar yaratma çabasının ürünleri olarak görülmeli. Genel olarak, birikim zorunluluğunun, üretimin ve sermayenin yoğunlaşmasını üretirken, aynı zamanda gerçekleştirmek için piyasanın yayılmasını yarattığı ortaya çıkar. Sonuç olarak, “piyasa mekânsal olarak genişler ve merkezle ilişkisinde çevre... sürekli genişleyen yarıçap tarafından sınırlandırılır” iken, “mekândaki akış” belirgin bir şekilde artar. (Marx, 1972: 288) Merkez-çevre ilişkisinin bazı türleri, yoğunlaşma ve coğrafi dağılım arasındaki gerilimden doğmak zorundadır. Bu ilişkinin belirli yönlerini, dış ticaret bölümünde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Nakliye olanaklarının yapısı sabit kalmadığından; “üretim ve piyasa yerlerinin, görelî konumlarında nakliye araçlarındaki dönüşümden kaynaklanan değişimler sonucunda, kaydırılması ve yeniden konumlandırılmasıyla karşılaşırız. (Marx, 1967, vol. 2: 250) Bu dönüşümler, “üretim alanlarının büyük piyasalardan görelî mesafesini” değiştirir ve sonuç olarak “eskinin yıkımını ve yeni üretim merkezlerinin doğuşunu” beraberinde getirir. (Marx, 1967, vol. 2: 249).

Kapitalizmin doğuşuyla birlikte farklı mekânsal yapıların ortaya çıkması çelişkisiz bir süreç değildir. Mekânsal sınırları aşmak ve “mekânı zaman ile imha etmek” için, nihayetinde kendisi de daha fazla birikimin önünde bir engel oluşturan mekânsal yapılar yaratıldı. Kuşkusuz, bu mekânsal yapılar, ulaşım tesislerinde, fabrikada ve diğer sabit, hareketsiz ve tahrip edilmeden taşınamayan üretim ve tüketim araçlarında ifadelirini bulur. Sermayenin üretim tarzı bir kez oluştuğunda, “arazideki yerleşimini kendi başına inşa eder ve doğa tarafından verilen görünüşteki katı önkoşulların, taşınmaz mülkiyette sadece endüstri tarafından belirlenmiş [olduğu ortaya çıkar].” (Marx, 1973: 740) Böylece, sermaye kendini, gitgide büyüyen sermaye birikimini genişleyen bir ölçekte çoğaltmak üzere kullanım değeri olarak, kendi suretinde yaratılan fiziksel bir görünüm olarak sahneye koyar. Sabit ve hareketsiz sermayenin oluşturduğu coğrafi bölge, hem geçmiş sermaye gelişiminin parlak şöhreti, hem de birikimin devamını engelleyen bir hapishanedir, çünkü bu bölgenin inşası “mekânsal sınırların yerle bir edilmesinin,” hatta en sonunda “mekânın zaman tarafından imha edilmesi”nin karşısıdır.

Bu çelişki, sermayenin, sabit sermayenin her türüne yönelik artan bağımlılığının ayırt edici özelliğidir. Sabitliğin derecesi kalıcı olarak artarken, diğer şeyler eşit kalır (Marx, 1967, vol. 2: 160), “değer, sabit sermayeyle belirli bir kullanım değerine mahkûm edilir” (Marx, 1973: 728). Birikim zorunluluğunun beraberinde getirdiği hareketsiz sabit sermayenin kullanımındaki zorunlu artış, bir diğer zorunluluğu dayatır:

Sabit sermayenin değeri, ancak üretim sürecinde kullanılırsa belli bir dereceye kadar yeniden üretilir. Kullanılmazsa, değerini, ürüne aktarmadan, kaybeder. Sabit sermayenin gelişme ölçeği ne kadar büyürse... sermayeye dayanan üretim tarzı için, üretim sürecinin devamlılığı ya da yeniden üretimin sabit akışı o kadar hariçten dayatılan bir koşula dönüşür.

(Marx, 1973: 703).

Kapitalist gelişim, inşa edilmiş çevredeki eski sermaye yatırımlarının değerini korumak ile birikim için taze alanlar açmak için bu yatırımları yıkmak arasındaki bıçak sırtında yürümek zorundadır (bunun özel bir örneği için bkz. Harvey, 1975b). Sonuç olarak, kapitalizmin, vaktinde, belirli bir zamandaki duruma uygun, inşa ettiği fiziksel görünümde daimi bir mücadeleye şahit olmayı bekleyebiliriz, sonraki bir zamanda, genellikle kriz esnasında, bunu yıkmak zorundadır. Ekonomik gelişmede kendini sıklıkla “uzun dalgalar” olarak adlandırılan (bkz. örneğin, Kuznets, 1961; Thomas, 1973) sabit sermaye yatırımlarındaki geçici krizler, genellikle, birikimin devamının gereksinimlerine uyum sağlamak için coğrafi çevrenin periyodik olarak yeniden şekillendirilmesi olarak kendilerini dışa vururlar.

Bu çelişkinin bir diğer boyutu daha vardır. Mekânsal sınırları aşma ve mekân zaman ile birlikte yok etme güdüsü, kısmen, Marx’ın kapitalizmde kâr oranlarının düşmesi için ısrarcı bir eğilim olarak gördüğü şeye karşılık vermek için tasarlanmıştır. Kapitalizmin hizmetindeki inşa edilmiş çevrenin yaratılması, “toplumsal zenginliğin, doğrudan bir üretim aracı olarak hizmet etmek yerine, ulaşım ve iletişim araçlarına ve işletilmeleri için gereken sabit ve dolaşan sermayeye yatırılan kısmının büyümesi” anlamına gelir. (Marx, 1967, vol. 2: 251) Ulaşım araçlarına yapılan yatırım, etkilerinin kâr oranını artıracak varsayılmakla birlikte, kâr oranında bir düşüş yaratmaya eğilimi meydana getirecek biçimde toplumsal sermayenin or-

ganik birleşimini artırmak zorundadır. Kapitalist gelişim, yine, bu iki çelişkili eğilimin arasındaki bıçak sırtında yürümek zorundadır.

Marx'ın konum teorisi bundan daha spesifik değildir (her ne kadar, sabit ve hareketsiz sermaye yatırımı analizlerinde ilgi çekici olan çok şey varsa da, burada ele almamıza yerimizin azlığı izin vermiyor). Bu bölüm pörçük analizlerin üstünlüğü, karmaşıklıklarında değil, aksine, değer üretimine ve birikimin dinamiklerine ilişkin temel kavrayışa sıkıca entegre edilebilme şekillerinde yatar. Marx'ın yaklaşımı, bu noktada, mekânsal olgunun tipik burjuva ekonomik analizlerinden temel olarak farklıdır. İkincisi, çoğunlukla, belirli koşullar altında en uygun düzenlemeyi belirler ve kısmi durağan denge analizleri sunar. Analizlerin sonunda, dinamikler, genellikle sonradan akla gelen düşünceler olarak incelenir ve karşılaştırmalı istatistiklerin pek ötesine geçmez. Dolayısıyla, kendisinin tatmin edici, dinamik bir temsilini geliştirmekte, burjuva konum teorisinin genelde başarısız olduğu bilinir. Buna karşın, Marx'ın teorisi, birikimin dinamikleriyle başlar ve bu analizlerden, coğrafi yapı konusunda belirli zorunluluklar elde etmeye çalışır. Aynı zamanda, kapitalizmin yarattığı bölge, uyumlu dengenin bir ifadesi olarak değil, çelişki ve gerilimin mahali olarak görülür. Ve sabit sermaye yatırımındaki krizler, birçok bakımdan coğrafi mekânın diyalektik dönüşümle eşanlamlı olarak görülür. İki teorik duruş arasındaki karşıtlık önemlidir. Bu, iki teorinin, gerçekten oldukça farklı şeylerle ilgilendiği izlenimi uyandırır. Burjuva konumsal çözümleme, sadece belirli koşullar altındaki en uygun düzenlemelerin bir ifadesi olarak yeterlidir. Marx'ın teorisi, birikim ile mekânsal yapıların dönüşümünü nasıl ilişkilendireceğimizi öğretir ve nihayetinde, bize coğrafya ve tarih arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamamıza olanak verecek olan teorik ve maddi anlayışı sağlar.

Dış Ticaret

Marx, dış ticareti, oldukça farklı iki bakış açısından inceler: İlki, kapitalist üretim tarzının bir niteliği olarak ve ikincisi, gelişmekte olan kapitalist toplumsal düzeni, kapitalizm öncesi toplumlarla ilişkilendiren ve çeşitli toplumsal ara biçimler (sömürgeler, sömürge ekonomileri, bağımlı ekonomiler ve benzeri) üreten tarihsel bir fenomen olarak.

Marx, kapitalist üretim tarzı analizlerinde, dış ticaret meselesini hiç hesaba katmaz. (Marx, 1967, vol. 1: 581) Kuşkusuz, “kapitalist üretim dış ticaret olmadan var olamaz,” bunu kabul eder ancak dış ticaretin göz önünde tutulmasının, “[birikim sorun[u]na ya da çözümüne herhangi bir yeni unsur katmadan, yalnızca kafa karıştırmaya” hizmet edeceğini iddia eder. (Marx, 1967, vol. 2: 470) Ayrıca, hem sabit sermaye unsurlarını hem de ihtiyaçları ucuzlattığı ve böylece yükselen artı-değerin tahsis edilmesine imkân verdiği için, dış ticaretin, kâr oranının düşme eğilimine karşı koyabileceğini kabul eder. Bu, birikim oranını yükseltse de, uzun vadede, kâr oranının düşüşünü sadece hızlandırır. (Marx, 1967, vol. 3: 237) Birikimin büyümesiyle, dış ticarete kaçınılmaz olarak ortaya çıkan artış, yalnızca “çelişkileri daha geniş bir alana aktarır ve onlara daha fazla serbestlik verir.” (Marx 1967, vol. 2: 408)

Marx’ın dış ticaret üzerine yorumlarının büyük çoğunluğu, onunla tarihsel bir fenomen olarak ilişki kurduğundan; dış ticaret, Marx’ın *Kapital*’deki temel amacına dışsaldır. Dış ticarete, kapitalist birikim için bir önkoşul ve aynı şekilde pazarın büyümesinin bir sonucu olarak bakılır. Bir aşamadaki sonuçlar, bir sonrakinin önkoşulu olduğundan, dış ticaret ve kapitalist toplumsal oluşumun gelişimi bütünsel olarak bağlantılı görülür. Dış ticaretle ilgili meseleleri gizleyip çarpıtabilecek “özel etmenler” de ortaya çıkabilir. Böylesi etmenlerin, gerçek tarihsel koşullar için önemi inkâr edilemez; onlar yalnızca, kapitalist üretim tarzının iç mantığını anlamak için önemli olarak görülmez.

Yine de, teorik ve tarihsel analizler belirli noktalarda kesişir. Marx’ın dış ticarete ilişkin bazı açıklamaları, birikim sürecinin, nakliye ilişkileri ve konumsal yapıları nasıl oluşturduğu konusundaki teorik bakış açısının mantıksal genişletilmesi olarak yorumlanabilir. Bu bakış açıları genelde, ulus-devletlerin önceden var olan yapılarına, farklı doğal üretim kapasitelerine sahip bölgelere ve kapitalist olmayan üretim sistemlerine yansıtılır.

Marx, örneğin, “emeğin üretkenliğine, fiziksel koşulların köstek olduğunu” kabul eder. (Marx, 1967, vol. 1: 512) Tarımda, gerek verimlilik gerekse görelî konumdan kaynaklanan sermayeye eşitsiz geri dönüşler bekler. (Marx, 1967, vol. 3: 650) Doğal farklılıklar, bu nedenle, “toplumsal işbölümü için fiziksel bir temel” oluşturur (Marx, 1967, vol. 1: 514),

her ne kadar yalnızca (değiştirilemez olmayan) olanakları sunsalar da, son aşamada emeğin üretkenliği “bir hediyedir, doğanın değil, binlerce yüzyılı kucaklayan tarihin bir hediyesidir.” (Marx, 1967, vol. 1: 512)

Kapitalist üretim ve dolaşım, bu olanakları, kapitalist birikim amacına hizmet eden bütünleşmiş bir coğrafi üretim ve değişim sistemine dönüştürme eğilimi gösterir. Bu süreçte, merkez-çevre ilişkileri küresel ölçekte üretilirken, belirli ülkeler, belirli metaların üretimi üzerine te-keller kurabilir (Marx, 1967, vol. 3: 119):

Yeni ve uluslararası bir işbölümü, birdenbire meydana gelen modern endüstrinin başlıca merkezlerinin ihtiyaçlarına uygun bir işbölümüdür ve kü-renin başlıca endüstriyel alan olarak kalan bölümünü beslemek için, diğer bir bölümünü üretimin belli başlı tarımsal alanına dönüştürür.

(Marx, 1967, vol. 1: 451)

Aynı zamanda, “diğer ülkelerde, kalitesiz üretim tesislerinde üretilen metalar” ile rekabete girerek “ve... aynı şekilde yaygın hale gelmeden önce yeni bir icadı sömüren üretici” (Marx, 1967, vol. 3: 238) olarak, gelişmiş ülkelerdeki kapitalistler ürünlerini değerlerinin üstünde satıp yüksek kâr oranları elde edebilirler. Göreli üretken avantajlar, ek kârlar getirir ve eğer bunlar, kalıcı “teknolojik mesafe” biçiminde sürekli kılı-nırsa, (her ne kadar Marx bu noktayı açıktan vurgulamasa da) teknoloji yoğun bölgelerin, teknolojik açıdan zayıf bölgelerle karşılaştırıldığında, belirli bir üretim hattında yüksek kârlar elde etme kapasitesine her zaman sahip olmaları bunu takip eder.

Uluslararası kredi sisteminin de, dünya pazarını yaratmada ve bu pa-zarın yapısına biçim vermede hayati bir rolü vardır:

Tüm kredi sistemi... dolaşım ve değişim alanını genişletme ve önlerin-deki engellerin üzerinden atlama mecburiyetinden kaynaklanır. Bu, klasik olarak, bireyler arasındaki ilişkilerden halklar arasındaki ilişkilerde müthiş bir biçimde ortaya çıkar. Yani, örneğin İngilizler, yabancı ulusları müşteri olarak elde etmek için, onlara borç vermek zorundadır.

(Marx, 1973: 416 ve 1972: 122)

Marx'ın bakış açısına göre, sermaye ihracı -kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizm teorisi açısından çok önemli olduğu için, Le-nin'in (1963: 715-19) ayrıntılı olarak incelediği bir konu- sermaye faz-lası için geçici olanaklar sağlayabilir. Ancak sermaye ihracı, kısaca

göreceğimiz gibi, farklı biçimler alabilir ve oldukça farklı nedenlere bağlı olabilir.

Tüm mekânsal sınırları aşma yönündeki genel dürtü, üretimin kapitalist olmayan üretim biçimleri ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili çeşitli sonuçlar üretir:

Sermaye temelinde üretim yapan sanayileşmiş bir halk, örneğin İngilizler, Çinlileri sermayenin dolaşım alanına çekerek, onlarla değişim yapar ve değer massederse; insan, bunun için, Çinlilerin kapitalist olarak üretim yapmak zorunda olmadığını görür.

(Marx, 1973: 729).

Dolaşım alanında, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzları arasındaki etkileşim, güçlü karşılıklı bağımlılıklar yaratır. Kapitalist sistemde değer dolaşımı, kapitalist olmayan toplumların ürünlerinin ve paralarının aralıksız katkısına bağımlı hale gelir – “buna göre, kapitalist üretim tarzı, kendi gelişim aşamasının dışında bulunan üretim tarzlarına bağlıdır.” (Marx 1967, vol. 2: 110) Bu, Rosa Luxemburg’un (1968), *The Accumulation of Capital* (Sermayenin Birikimi) kitabında ayrıntılarıyla geliştirdiği bir temadır, kapitalizmin belirlemek zorunda olduğu taze birikim alanının, aslında, sadece kapitalizmde daimi olarak var olan metallerin aşırı üretimi eğilimini emmek için, kullanılmamış pazarlar sağlayan kapitalizm öncesi toplum biçiminde var olabileceğini iddia eder. Onun bakış açısına göre, bütün toplumlar kapitalist ağa bir kez taşınmasının ardından birikimin durması gerekir.

Marx, ayrıca, kapitalizmin tarihsel eğiliminin, bir yandan, kapitalist olmayan üretim tarzlarını sermaye birikimi için taze alan olarak kullanırken, diğer yandan, yok etmek ve massetmek olduğunu öne sürer. İlk başlarda, salt para biçiminin nüfuz etmesi rahatsız edici bir etkiye sahiptir – “para, toplum olmadığında, toplumu çözmek zorundadır” ve “dolaşımın metabolizmasına yeni kıtalar çizer.” (Marx, 1973: 224-5) Erken dönemlerde, sermaye bu “dolaşım metabolizmasının” dışında biriktirildi, aslında, bu tür birikim, kapitalist üretimin gelişimi için tarihsel bir öncüdür. Şehirler kullanım değeri, yani kırsal kesimden gelen değer biriktiren; tüccarın sermayesi, üreticinin sermayesinin tarihsel açıdan öncül örgütlenme biçimi olarak,

hala büyük oranda kullanım değeri için üretilen metalar arasında kısmen arabulucu olması için, artı-değer üretiminin çok büyük bölümünü sahiplenir... ve kısmen bu erken üretim tarzlarında, artı-ürünün esas sahipleri, tüccarın iş yaptığı kişiler, yani, köle sahipleri, feodal beyler ve devlet (örneğin, Doğu despotu) tüccarın tuzağa düşürmeye çalıştığı tüketici zenginliğini ve lüksü temsil ettiğinden... Tüccarın sermayesi, baskın bir konuma sahip olduğunda, her yerde bir soygun sistemi anlamına gelir. Bu nedenle, onun eski ve modern zamanların ticaret yapan ulusları arasında gelişmesi her zaman doğrudan yağmalama, korsanlık, adam kaçırma, kölelik ve sömürgeci fetihlerle bağlantılıdır... Tüccarın sermayesinin gelişimi, her yerde değişim değerinin üretimi doğrultusundaki eğilime yol açar... Bu nedenle, ticaret, her yerde, el altında bulunduğu ve farklı biçimleri büyük oranda kullanım değeri bakış açısıyla ilişkili olan üretim örgütlenmesi üzerinde az ya da çok çözücü etkiye sahiptir.

(Marx, 1967, vol. 3: 331-2)

Böylesi parçalanmalardan doğan biçimler, önceden var olan toplum biçimine ve kapitalist nüfuzun ölçüsüne bağlıdır. Bir etkisi, örneğin, kapitalist olmayan toplumda, daha önce olmayan kıtlıklar yaratmaktır. Zaruri olanlar böylece lükse dönüştürülür ve bu,

gelişmemiş ulusların kapitalist üretime dayanan dünya piyasasıyla ilişkili olan... tüm toplumsal örüntüsünü belirler. Artı-ürün ne kadar büyük olursa olsun, onlar (kapitalist olmayan üreticiler) onu kölelerinin pamuk veya mısırın basit biçimlerdeki artık emeğinden elde eder, buna basit farklılaşmamış emeği katabilirler, çünkü dış ticaret, bu basit ürünleri her türlü kullanım değerine dönüştürmelerine olanak verir.

(Marx, 1972: 243).

Kapitalist olmayan toplumları, kullanım değeri üretimi için görece kendine yeterli örgütlenmelerden değişim değeri üreten özel ve bağımlı birimlere dönüştüren kapitalist nüfuz araçları aracılığıyla “azgelişmişlik” yaratılması, Baran (1957) ve Frank (1969) gibi çağdaş yazarlar tarafından incelenmiş olan bir konudur. Frank, örneğin, Marx’ın aklında olan süreç çeşitlerine dikkat çekmek için “azgelişmişliğin gelişmesi” kavramını geliştirmiştir.

Bu bağımlılık biçimleri, ancak, kapitalist üretim tüccarın sermayesine, tüccarın, temel olarak, kapitalist üretimin amacına hizmet eder hale geleceği şekilde egemen olmaya başladıktan sonra mümkün oldu. Ardından şunları görüyoruz:

makineler tarafından üretilen eşyaların ucuzluğu ve yabancı piyasaları fethetmek için gelişmiş taşımacılık ve iletişim araçlarını tedarik etmek. Sistem, zanaat üretimini iflas ettirerek, buraları zorla kendisi için ham-madde sağlama alanına dönüştürür. Bu şekilde, Doğu Hindistan, Büyük Britanya için pamuk, yün, haşhaş, hint keneviri ve çivit otu üretmeye mecbur edildi.

(Marx, 1967, vol. 1: 451)

Böyle bir dönüşüm tarzı ilgi çekicidir ve Hindistan buna iyi bir örnek oluşturmaktadır. Başlangıçta bir “doğrudan sömürü” -kullanım değerine doğrudan el konulması- alanı olan Hindistan, 1815’ten sonra İngiliz teks-til üretimi için bir pazara dönüştürüldü.

Sanayi yatırımı, Hindistan pazanna daha da bağımlı hale geldikçe, onun doğal endüstrisini mahvetmesinin ardından, Hindistan’da taze üretici güç-ler yaratmanın gerekliliğini daha fazla hisseder hale geldi. Karşılığında sana bazı ürünler vermesini sağlamadan, bir ülkeyi üreticilerle birlikte boğmaya devam edemezsin.

(Marx ve Engels, 1972: 52)

Bu durumda, sermaye ihracı, üreticilerin ithalatlarını finanse etmek için sadece borç para vermekten daha farklı bir amaca hizmet ediyordu. Ser-maye, Hindistan’a, dış ticaret aracılığıyla, Birleşik Krallık’tan ithal edi-len ürünler için gerekli parayı sağlayabilecek olan meta üretimini teşvik etmek için, ihraç ediliyordu. Birleşik Krallık, Hindistan’ı önemli bir pazar olarak muhafaza edecekse, değişim için meta üretimini Hindis-tan’da inşa etmek zorundaydı.

Aynı mantık, oldukça farklı koşullarda, sömürgelerin yerleşim ara-cılığıyla gelişiminde de iş başındadır. Marx, burada, iki şey arasındaki farkı belirtmekte ısrar eder:

Birleşik Devletler, Avustralya vb. gibi yerleşim sömürgeleri var. Burada, çiftçilik yapan sömürgeci kitlesi, anavatandan yanlarında büyük ya da küçük miktarda sermaye getirmiş olsalar bile, hem *kapitalist* değildir, hem de *ka-pitalist* üretim yapmaz. Onlar, az ya da çok, kendi başına çalışan, asıl amacı, öncelikle kendi rızkını üretmek olan köylülerdir... Ticari spekülasyonların başlangıçtan beri görüldüğü ve üretimin dünya piyasası için yapıldığı ikinci tip sömürgelerde – plantasyonlar – kapitalist üretim tarzı vardır. Zencilerin köleliği, kapitalist üretimin temeli olan ücretli emeği engellediği için, bu yalnızca biçimsel anlamdadır. Yine de, kölelerin kullanıldığı işler kapita-listler tarafından yürütülmektedir.

(Marx, 1969b: 302-3).

İkinci tür sömürgeler, yüksek sömürü oranları, ihtiyaç maddelerinin fiyatının düşüklüğü ve genellikle, yüksek doğal üretkenlik sayesinde yüksek kâr olanağı sunar. Sermaye, bu tür sömürgelere taşınabilir ve bu süreçte buralardaki aşırı kârı düşürür, ancak ortalama kâr oranı artacaktır (Marx, 1969b: 436-7). Burada, sermayenin ihracı için olumlu bir yönlendirme vardır:

Sermaye yurtdışına gönderilse bile, bu kesinlikle kendi ülkesinde uygulamadığı için değil, ancak yabancı bir ülkede yüksek kâr oranıyla yatırım yapılabilirdiği için yapılır.

(Marx, 1967, vol. 3: 256).

Kâr oranı, eksiksiz hareket kabiliyetiyle beraber, elbette, öncekinden daha yüksek bir ortalamada da olsa, en sonunda eşitlenecektir. Ancak ikinci türdeki sömürgeler hala avantajlıdır, çünkü (köleliğin dayattığı gibi, emek gücünün belirli bir hareketsizliğini farz eden) yüksek sömürü oranı temelinde, ucuz hammadde ithalatına olanak verir.

Birinci türdeki sömürgeler, kapitalist üretim tarzıyla oldukça farklı bir ilişkide var olur, buna rağmen,

kapitalist rejim, her yerde, kendi çalışma koşullarının sahibi olarak, kapitalisti değil kendini zenginleştirmek için o emeği kullanan üreticinin direnişiyle karşılaşır. Burada, bu birbirine tamamen zıt ekonomik sistemlerin çelişkisi, pratikte, aralarındaki mücadelede tezahür eder. Anavatanının gücünü arkasına aldığı yerde kapitalist, yoluna çıkan üreticinin bağımsız emeğine dayanan üretim ve temellük tarzlarını zorla ortadan kaldırmaya çalışır. (Marx, 1967, vol. 1: 765).

Küçük bağımsız üreticilerden oluşan, piyasada artı-değer ticareti yapan sömürgeler, çoğunlukla, işgücü eksikliği ve yüksek ücret oranıyla nitelenir ve sömürünün kapitalist tarzı için çekici değildir (bu özellikle, yerleşim için bol miktarda boş arazi olduğu durumda böyledir). Meta üretimi, tamamen kapitalist anlamda var olmaz. Bu nedenle, bu tür sömürge biçimleri, daha uzun sürede kurulmuş kapitalist olmayan toplumlar gibi, kapitalist üretim tarzının nüfuzuna karşı direnebilir. Bu tür kapitalist olmayan sömürgeler, göçen artık nüfus ve birikim merkezlerden gelen küçük miktarda sermaye tarafından yaratıldıklarından ve aynı zamanda, kapitalist üretim için pazar oluşturdıklarından, hem geçmiş birikimin bir sonucu hem de daha fazla sermaye birikimi için önkoşul olarak

görölmelidir. Örneğin, İç Savaş'tan önce Birleşik Devletler, Britanya'da kapitalist toplumsal ilişkiler altında üretilen metaların gerçekleştirilmesi için, büyük oranda kapitalist olmayan, önemli bir piyasa sağladı.

Kapitalist nüfuzun son aşaması, üretimin kapitalist üretim hatlarında örgütlenmesi ile birlikte gelir. 1867'de Marx, ABD'nin, bağımsız ve büyük ölçüde kapitalist olmayan üretim sisteminden kapitalist birikimin yeni bir merkezine nasıl dönüştüğünü vurguladı. "Ücretlerin düşüşü ve ücretli çalışanların bağımlılığı, Avrupa seviyesinden oldukça düşük olsa da kapitalist üretim, burada dev adımlarla ilerliyor." (Marx, 1967, vol. 1: 773) Marx, benzer bir dönüşümü Hindistan'da da bekliyordu:

Demir ve kömüre sahip ülkelerin hareket kabiliyetine makineleri bir kez kattığınızda, onları artık fabrika üretiminden ahkoymaya gücünüz yetmez. Demiryolu ulaşımının acil ve güncel isteklerini karşılamak için gerekli bütün endüstriyel süreçleri sunmadan, uçsuz bucaksız bir ülke üzerinde demiryolu ağını kalıcı hale getiremezsiniz ve bunun dışında, doğrudan doğruya demiryollarıyla bağlantılı olmayan endüstri kollarında da makine kullanımı gelişecektir. Bu nedenle, Hindistan'da, demiryolu sistemi modern endüstrinin habercisi haline gelecektir... bu, Hindistan'a özgü kast sistemine dayanan; ülkenin ilerlemesinin ve gücünün önünde, şüphesiz, bir engel oluşturan, nesilden nesile aktarılan işbölümünü çözecektir... Tarihin burjuva dönemi, yeni dünyanın maddi temelini yaratmak zorundadır... coğrafi devrimlerin, dünyanın yüzeyini yaratmasına benzer şekilde, burjuva endüstrisi ve ticareti de, yeni bir dünyanın bu maddi koşullarını yaratır.

(Marx ve Engels, 1972: 85-7).

Böylesi bir dönüşüm, Hindistan'da değil ama ABD'de gerçekleşti. Hindistan olgusunu doğru bir şekilde öngörmedeki başarısızlığı, Marx'ın birikim teorisinin kapitalist üretim tarzındaki geçerliliğini etkilemez. Teorinin tüm söylediği, kapitalizmin; hem kapitalist üretimin merkezlerinde ilişkilerin yoğunlaşması yoluyla hem de bu ilişkilerin mekânda coğrafi genişlemesi yoluyla yayılmaya zorunlu olduğudur. Teori, bu yoğunlaşma ve coğrafi genişlemenin nerede, ne zaman ve tam olarak nasıl vuku bulacağını tahmin edeceğini iddia etmez – ikincisi, somut tarihsel analizlerin konusudur. Marx'ın Hindistan örneğini doğru bir şekilde öngörme konusundaki başarısızlığı, tarihsel analizlerin başarısızlığıdır, teorinin değil.

Ne var ki, kapitalist *üretim* sisteminin faaliyet alanının evrensel olamadığına ve olamayacağına inanmak için uygun *teorik* sebepler var.

Bunun gerçekleşebilmesi için, kârların rekabet yoluyla küresel ölçekte eşitlenmesi gerekir. Kâr oranlarında böyle bir eşitlenmenin ortaya çıkması için, başlangıç olarak, kuşkusuz, her türlü engelin aşılması elzemdir. Bu durumda, sermayenin ve emeğin eksiksiz hareketliliğinin (Marx, 1967, vol. 3: 196) kabul edilmesi ve uygun kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekirdi (serbest ticaret, evrensel para ve kredi sistemi, “emekçilerin bir üretim alanından diğerine, bir bölgeden diğerine taşınmasını engelleyen yasaların feshedilmesi” ve benzeri). Kapitalizmde, her zaman bu doğrultuya zorlayan eğilimler vardır. Örneğin:

piyasanın dünya piyasasına doğru gelişimi, paranın dünya parası ve soyut emeğin toplumsal emek olarak şekillenmesine ancak dış ticaret neden olur. Soyut refah, değer, para, bunun sonucu olarak soyut emek; somut emek, dünya piyasasını kapsayan farklı emek tarzlarının bir bütünlüğü haline geldiği ölçüde gelişir. Kapitalist üretim, değere ya da üründe cisimleşen emeğin toplumsal emeğe dönüşümüne dayanır. Ancak bu, sadece dış ticaret ve dünya pazarı temelinde olanaklıdır. Bu, kapitalist üretimin aynı anda hem önkoşulu hem de sonucudur.

(Marx, 1972: 253).

Bu nedenle, kapitalizmin eğilimi, küresel ölçekte tanımlanmış olarak “soyut toplumsal emeğe” dayanan, evrensel bir değerler kümesi inşa etmektir. Benzer şekilde, sermaye ihracı için, kâr oranını küresel ölçekte eşitleme eğilimi vardır. Birikim süreci, kapitalist toplumsal ilişkilerin, dünya üzerindeki üretim ve değişimin tüm yönlerine nüfuz etme eğilimi anlamına gelir.

Ancak, ülkeler arasında sermayenin organik bileşimindeki farklar, doğal farklılıklar uyarınca emeğin farklı üretkenlikleri, doğal ve kültürel duruma göre farklı “ihtiyaç” tanımları; bu eşitlenmelerin, ülkeler arasında sömürü oranlarının eşitlenmesiyle beraber ortaya çıkmayacağı anlamına gelir. (Marx, 1967, vol. 3: 150-1) Bundan, “sermaye ve emek arasındaki herhangi bir değişimde belirli bir sınıf tarafından cebe atılacak da olsa, ayrıcalıklı ülkenin, değişim içinde daha az emek için daha fazla emek elde edeceği” (Marx 1967, vol. 3: 238) sonucu çıkar. Marx ardından şunu belirtir:

Burada değer yasası zorunlu bir değişime uğrar. Farklı ülkelerin işgünleri arasındaki ilişki, bir ülkedeki vasıflı, karmaşık emek ve vasıfsız, basit emek arasında var olan ilişkiye benzer. Bu durumda, daha zengin olan ülke daha fakir olanı, ikincisinin değişimden kâr ettiği yerde bile, sömürür.

(Marx, 1972: 105-6).

Bunlar, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında, ticaret açısından belirlirli tuhafılıklara yol açan (Marx, 1972: 474-5) ve farklı ülkeler arasında “emek zamanına dayanarak değerlerin ve hatta genel kâr oranlarına dayanarak maliyet bedellerinin” doğrudan “dengelenmesini” (Marx, 1972: 201) önleyerek, dış ticareti oldukça karışık bir konu haline getiren “özel etmen” çeşitleridir. Bu tür etmenler, Emmanuel (1972) tarafından, emperyalizm analizlerinde “eşitsiz değişim” olarak eleştirildi.

Bu karışıklıklar, kapitalist gelişimin, nüfuzunun önündeki toplumsal ve kültürel engelleri aşma konusundaki başarısızlığından kaynaklanmaz (bu engeller fazlasıyla dirençli bile olsa). Aksine, özünde var olan çelişkilerden ve kapitalist üretim tarzının kendisinin kusurlu karakterinden kaynaklanır. Bu nedenle, kapitalizmin küresel tezahürleri olarak yorumlanmalıdır. Ve tüm bu tezahürlerin altında yatan, kapitalizmin en sonunda kendi gelişiminin önünde en büyük engel haline geldiği gerçeğidir. Bunun dünya sahnesinde kendini nasıl dışa vurduğunu düşünelim.

Kapitalizm, kendi çelişkisinden yalnızca genişleme yoluyla kaçabilir. Genişleme eşzamanlı *yoğunlaşma* (toplumsal istek ve ihtiyaçların, toplam nüfusun ve benzerinin) ve *coğrafi yayılma*dır. Kapitalizm var olmayı sürdürecektse, birikim için taze bir alanın ya mevcut olması ya da yaratılması gerekir. Kapitalist üretim tarzı her yönde, her alanda ve dünyanın tüm bölümlerinde egemen olursa, daha fazla birikim için hiç yer kalmaz ya da çok az yer kalır (nüfus artışı ve yeni toplumsal istek ve ihtiyaçların yaratılması tek olasılık olacaktır). Birikim süreci, böylesi bir duruma ulaşmadan çok önce, yavaşlayacaktır. Durgunluk, her tür ekonomik ve toplumsal sorunun bulunduğu bir bütünden başlayacaktır. Kapitalist üretim tarzı bünyesindeki içsel kontroller, özellikle rekabet alanında hissedilecektir:

Sermaye zayıf olduğu sürece, eski üretim tarzlarının veya onun yükselişiyle geride kalanların koltuk değneklerine bel bağlar. Kendini güçlü hissettiğinde, koltuk değneklerini atar ve kendi yasalarına göre hareket eder. Kendisinin, kendi gelişiminin önünde bir engel olduğunu hissettiğinde ve bunun bilincine vardığında, sermayenin yasalarını daha mükemmel yapıyor gözükken, fakat aynı zamanda onun ve ona dayanan üretim tarzının çözülmesinin müjdecisi olan serbest rekabeti sınırlandırma biçiminde, sığınacak yer arar.

(Marx, 1973: 651).

Emperyalizm Teorisi Üzerine Bazı Yorumlar

Marx'ın kendisi, hiçbir zaman bir emperyalizm teorisi ileri sürmedi. Nakliye ilişkileri, konum teorisi ve dış ticaret yorumlarında, aklında, genişleyen ve yoğunlaşan coğrafi ölçekte bir tür genel sermaye birikimi teorisi olduğunu açıkça belirtir. Önceki iki bölümde, bu genel teorisinin bazı temel özelliklerini, Marx'ın dile getirdiği ölçüde kabataslak çizmiştik.

Marx sonrası ortaya çıkan emperyalizm teorisinin, belli ki, bu genel teori anlayışına ve dolayısıyla kapitalizmin birikim için taze alanlar yaratma yollarını anlamaya yapacağı katkılar var. Sorun, tek bir emperyalizm teorisinin olmaması, konunun bir sürü temsilinin olmasındadır: Marksist, neo-Marksist, Keynesyen, neoklasik vb. Ve her ekolün içinde sayısız ayrım ve farklılık vardır (Barratt Brown (1974), genel bir bakış sağlıyor). Ben kendimi bazı genel yorumlarla sınırlandıracağım.

Marksist ve neo-Marksistler için sorununun, genellikle, Marx'tan bir emperyalizm teorisi elde etmek olduğu iddia edilir. Birçok kişinin denemiş olmasına rağmen, bunu yapmayı henüz hiç kimsenin başaramamış olduğu da genel olarak kabul edilir. Geline nokta için hayli basit bir açıklama var. Marx, herhangi belirli tarihsel koşula referans vermeden, kapitalist üretim tarzı için "saf" halde bir birikim teorisi inşa etti. Görmüş olduğumuz gibi, bu temel üzerinde, birikimin doğal sonucu olarak, yoğunlaşma ve yayılmanın zorunluluğunu gösterdi. Emperyalizm teorisi, literatürde genellikle kavrandığı gibi, zıtlık aracılığıyla, bir tarih teorisi. Bu teori, kapitalist toplumsal oluşumun dünya sahnesindeki tarihsel gelişimini açıklamak için kullanılır. Belirli tarihsel koşullarda, çatışan güçler ve sınıf çıkarlarının birbiriyle ne şekilde ilgili olduklarını irdelemeli, etkileşimlerinin sonuçlarını belirleyerek kapitalist toplumsal oluşumun evrimindeki yeni aşamanın önkoşullarını tayin etmelidir. Devlet, dış ticaret ve dünya piyasası üzerine yazılmamış kitaplarında, buna niyet ettiğine dair bazı kanıtlar olsa da, Marx hiçbir zaman böyle bir tarihsel teori inşa etmemiştir. (Marx ve Engels, 1955: 112-13)

Marx'ın kapitalist üretim tarzı teorisi, emperyalizmin özel tarihsel teorisini elde etmek için bir temel olarak, doğrudan bir şekilde kullanılamaz. Dış ticaretle ilgili önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi, Marx'ın teorik sezgileri, belirli noktalarda, tarihsel analizlerle kesişir.

Ve emperyalizm hakkında yazan yazarların birçoğunun göz ardı ettiği önemli aracı etki, mekânsal sınırları aşma ve mekânı zamanla birlikte yok etme eğilimleridir – Marx’ın doğrudan birikim teorisinden elde ettiği eğilimler. Marx’ın, ulaşım ilişkileri, konum ve gerçekleştirme alanını genişleten coğrafi yoğunlaşma teorileri -kısaca, genişleyen ve yoğunlaşan bir coğrafi ölçek üzerindeki genel birikim teorisi- aslında Marx’ın kendi emperyalizm teorisini bünyesinde ihtiva eder (o bunu böyle adlandırmasa da). Çoğu yazar, Marx’ın teorisinin içine gömülü bu genel teoriyi göz ardı ettiği için, bu bize, Marx’ın birikim teorisi ve o günden beri öne sürülen farklı emperyalizm teorileri arasındaki eksik bağlantıyı sağlayacak gibi görünüyor.

Ancak burada bile doğrudan türetme yapamıyoruz. Marx’ın genel teorisi, coğrafi olarak genişleme ve yoğunlaşma zorunluluğunu anlatır. Ancak bize, bunun ne zaman, nerede ve nasıl olacağını söylemez. Bu genel argümanların, somut tarihsel analizlerle kesişmesine bakarak, iş başındaki sermaye birikimi tarafından dikte edilen, altta yatan mantığı saptatabiliriz. Yine de, bu altta yatan mantık, kesin bir sonuç belirlemez, belirleyemez. Söz konusu sonuçların; çıkar gruplarının ve sınıfların, altta yatan çelişkili mantığın farkına vardıkları ve eylemleriyle bir tür çözüme ulaşana kadar karşısında “mücadele vermeye” çalıştıkları -ekonomik, toplumsal, politik, ideolojik, yarışmacı, yasal, askeri ve benzeri- güçlerin dengesinin bir ürünü anlamında anlaşılması gerekiyor (Marx’la karşılaştırın 1970: 21). Marx’ın birikim teorisi ve emperyalizm teorisi arasındaki ilişkiyi ayrıntılarıyla ortaya koymak, bu yüzden, bir çifte zorluktur. Kapitalist üretim tarzının soyut olarak tasavvur edilen “iç mantığının,” tarihsel sürecin somut gerçekleri, olgusal biçimleri ile nasıl ilişkilendiğini ayrıntılarıyla ortaya koymalıyız. Aynı şekilde, genellikle, kapitalist birikimin izlediği yolla uyumlu olması için düzenlenmesi gerekmesine karşın yalnızca onun tarafından belirlenmeyen politik, ideolojik, askeri ve diğer yapıların aracı etkisini dikkate almamız.

Emperyalizm analizlerinin çoğu, aslında, mevcut tarihsel durumun analizinden başlar. Bu, özellikle, Fanon (1967), Amin (1973) ve Frank (1969) gibi, başlangıç noktası, gelişmiş kapitalist ülkelerin uyguladığı hegemonya ve sömürü deneyimi olan Üçüncü Dünya yazarlarının çalışmalarını için doğrudur. Ardından bu deneyim, çoğunlukla, sömürüyü

anlamak için Marksist çerçeveye yansıtılır. Bunun sonucu, Marksist emperyalizm teorisinin çeşitli temsilleridir. Her bir temsil, kendi yeri ve zamanı için doğru olabilir, ancak her biri, sonuçta, destek için Marx'ın kendi sermaye birikimi teorisinin bir ya da iki yönünden yararlanır. İma yoluyla, bazen de oldukça açık bir şekilde, Marx'ın birikim teorisinin diğer yönlerinin ya alakasız ya da yanlış olduğu iddia eder.

Luxemburg (1968), buna çok isabetli bir örnektir. Analizlerine, Marx'ın *Kapital*'inin 2. Cildi'ndeki yeniden üretim şemalarının yoğun bir eleştirisiyle başlar ve burada kastedilen kapitalist birikimin ebediyen sürebileceği fikrine çok güçlü bir şekilde karşı çıkar. Eğer birikim sürdürülecekse metalar için etkin talebin nereden geldiğini açıklamakta Marx'ın başarısız olduğunu göstermeye çalışır. Luxemburg'un kendi çözümü, etkin talebin, kapitalist sistemin dışında, kapitalizm öncesi ekonomik oluşumlarda bulunmak zorunda olduğudur. Emperyalizm, "sermaye birikiminin, kapitalist olmayan çevrede hala açık olan uğruna rekabetçi mücadelesinin politik ifadesi" olarak açıklanır. (Luxemburg, 1968: 446) Kanıt olarak, Luxemburg, pazar arayışında olan kapitalistler tarafından Çin gibi kapitalist olmayan toplumlara şiddetli nüfuzun tasviri ile dünya üzerindeki kapitalist güçler arasındaki çeşitli emperyalist rekabetlerin tasvirini bir araya getirir.

Luxemburg'un argümanı, birçok bakımdan hem ikna edici hem de dahiyanedir. Fakat analizleri, Marx'tan tek yönlü bir gelişim elde eder. İtiraz nedeni, aslında, Marx'ın hatalı olması değildir – kapitalist gelişimin diğer üretim tarzlarına bağlı olduğunu, kapitalist olmayan toplumlara nüfuz etmesinin ve bu toplumlara parçalamasının "mekânsal sınırları yok etmek" zorunluluğundan kaynaklandığını ve şiddete, devlet gücünü kullanmaya, kolaylıkla başvurulabildiğini şimdiye kadar görmüştük. İtiraz nedeni, Luxemburg'un birikim yapma zorunluluğunun sonuçlarını yalnızca bu kavramlarda görmesidir. Kapitalizmin, başka araçlar vasıtasıyla, birikim için taze alan yaratabileceğini göz ardı eder.

Birikim için taze alan yaratmak için kullanılan tüm diğer yollar ortadan kalkarsa ne olacağı üzerine teorik bir tez olarak okunduğunda, Luxemburg'un çalışması dahice bir yorumdur. Kapitalist olmayan toplumlara nüfuz etme ve onları parçalamanın altında yatan kapitalist birikim mantığının nasıl olduğu üzerine bir belge olarak okunduğunda,

çalışma ikna edicidir. Emperyalizmin zorunluluğunun, Marx'ın kapitalist yeniden üretim tanımlamasındaki hatalarının bir düzeltilmesinden elde edilmesi olarak okunduğunda, Luxemburg'un çalışması hem hatalıdır hem de yanlış anlaşılmıştır. Eleştiriye bu şekilde ortaya koymak, yine de, Luxemburg'un dikkat çektiği süreçlerin, kapitalist tarihin belirli bir döneminde, kapitalist düzenin ebedileştirilmesi için son derece önemli hale gelmeyeceği anlamına gelmez. Bunun olup olmayacağı, kapitalist sistemin birikim için başka yollarla taze alan yaratma kapasitesine bağlı.

Baran (1957) ve Frank'in (1969) çalışmalarındaki emperyalizm temsili de benzer şekilde düşünülebilir. Üretim ve değişimde merkez-çevre ilişkilerinin doğabileceği, değişim için mekânsal sınırların yok edilmesinin bağımlılığa yol açabileceği ve değişimin metabolizmasına yeni taşınan ekonomilerde, "ihtiyaç maddelerini lükse dönüştürülebileceği," Marx'ın konum teorisinde net bir biçimde ima edilir. Bu tür ilişkiler, Baran ve Frank'in çalışmalarında detaylı olarak incelendi ve birikim mantığı mevcut tarihsel duruma yansıtıldığında, Marksist çerçeveye görece daha rahat entegre oldular. Buna bağlı olarak, Baran ve Frank, geri kalmışlık ve az gelişmişliğin, kapitalist toplumsal ilişkilerin kapitalist olmayan ekonomilere nüfuz etmesiyle üretilip devam ettirilebileceğini, üretilip devam ettirilmesi gerektiğini iddia ettiklerinde güçlü bir teorik zemin üzerindedirler. Ayrıca, bunun Üçüncü Dünya ile birikimin metropollerdeki merkezleri arasında var olan genel ilişki olduğunu iddia ettiklerinde, olgulara dayanan güçlü bir zemin üzerinde olabilirler. Ancak, Luxemburg'un çalışmasında da olduğu gibi, analizleri, Marx'ın birikim teorisinin bir tek yönünün geliştirilmesi olarak görülmeli. Bu gelişimi, bir düzeltme veya Marx'ın dışında özgün bir üretim olarak görmek de hatalı ve yanlış anlaşılmış olacaktır. Birikim için taze alan, mevcut tarihsel koşullarda, farklı taktik manevralarla üretilebilir. Baran ve Frank tarafından araştırılardan farklı bir ilişki yapısının mümkün olması ya da olmaması, teoriye değil mevcut tarihsel koşulların içerdiği olanaklara bağlıdır.

Lenin'in Marksist emperyalizm teorisine katkısı, elbette mühimdir. İçeriği ve yöntemi bakımından en ilginç olandır. Lenin, Marx'tan bir teori elde etme girişiminde bulunmadı. Emperyalizm olgusunu, tarihsel materyalist analiz tarafından gözler önüne serilecek bir şey olarak gördü. Özellikle, 1914-18 arasındaki savaş, "dünyanın bölünmesi için, sömür-

gelerin ve finans sermayesinin etki alanının paylaşılması ve yeniden paylaşılması vb.” için emperyalist bir savaş olarak açıklamaya çalıştı. (Lenin 1963: 673) Yöntemi tarihseldir ve Lenin “emperyalizm” kavramını, kapitalizmin, gelişiminin belirli bir aşaması süresince, özellikle de 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, aldığı olgusal biçimin genel özelliklerini tanımlamak için kullanır. Bu konuda, büyük ölçüde, Marksist olmayan Hobson’ın (1938) çalışmalarına dayanır. Yine de, Lenin, diğer bir yandan “emperyalizmin ekonomik niteliğini” ortaya çıkarmaya ve emperyalizmin olgusal görünümü anlayışını, Marx’ın, kapitalist üretim tarzının doğasına ilişkin teorik kavrayışı ile ilişkilendirmeye çalışır.

Kapitalizmin, emperyalist gelişim aşamasındaki olgusal görünümü beş temel özellik üzerinden özetlenir:

- (1) üretimin ve sermayenin yoğunlaşması, ekonomik yaşamda belirleyici rol oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişim aşamasına geldi;
- (2) banka sermayesi ile endüstri sermayesinin birleşmesi ve bu “finans sermayesi” temelinde, finans oligarşisinin yaratılması;
- (3) metallerin ihracından ayrı olarak sermayenin ihracı olağanüstü önem kazanır;
- (4) dünyayı kendi arasında paylaşan uluslararası tekelleri şirketlerin oluşumu ve
- (5) büyük kapitalist güçler arasında dünyanın bölge bölge paylaşımı tamamlanmıştır.

(Lenin, 1963: 737)

Marx’ın analizlerinde, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi, genel birikim sürecinin ayrılmaz parçasıdır. (Marx, 1967, vol. 1, bölüm 25) Büyüklükten avantaj elde etmek için üretimin, konumsal anlamda, fiziksel yoğunlaşması, Marx’ın teorisinde aynı zamanda, sermayenin artan merkezileşmesine paraleldir. Lenin, ayrıca, sermaye ihracının mantığını da Marx’ın teorisine dayandırır. Kapitalizmin, herhangi bir zamanda, bütün üretim alanlarında eşit gelişim sağlayabileceği ya da işçi sınıfının sefaletini hafifleteceği iddialarını reddeder:

Kapitalizm eğer bunları yaparsa kapitalizm olamaz; hem eşitsiz gelişim hem de kitlelerin yarı açlık seviyesindeki varoluşu, bu üretim tarzının temel ve kaçınılmaz koşullarıdır ve onun öncüllerini oluşturur. Kapitalizm kendisi olmayı sürdürdüğü sürece, sermaye fazlası, belirli bir ülkedeki kitlelerin yaşam standartlarını yükseltmek için kullanılmayacaktır; çünkü bu, kapitalistlerin kârlarında düşüş anlamına gelirdi, kârları yükseltmek amacıyla sermaye, yurtdışına, geri kalmış ülkelere ihraç edilir. Bu geri kalmış

ülkelerde sermaye ihtiyacı azdır, arazinin fiyatı görece düşüktür, ücretler düşüktür, hammadde ucuzdur... Sermaye ihracı, ithal eden ülkelerde kapitalizmin gelişimini etkiler ve büyük oranda hızlandırır. Sermaye ihracı, ihrac yapan ülkelerde belirli bir ölçüde geliştirmeyi durdurma eğiliminde olabilir ama bunu yalnızca kapitalizmin dünya çapındaki gelişimini genişleterek ve derinleştirerek yapabilir.

(Lenin, 1963: 716-18).

Lenin burada, Marx'ın kapitalist birikim teorisinin, mevcut tarihsel duruma yansıtıldığında içerdiği belirli olasılıkları vurgular. Yalın bir dille: Lenin, dünyanın birikim merkezleriyle nüfuz ve gerçekleştirme alanlarına taksim edilmesini, kapitalizmin kaçınılmaz eşitsiz gelişiminin, finans kapitalizmi tarafından politik manipölasyon aracılığıyla başarılan “rasyonalizasyonu” olarak görse de, yeni merkezlerde kapitalist üretimin gelişmesi ihtimalini gözardı etmez. Ancak, Lenin aynı zamanda, “yalnızca temel ve salt ekonomik kavramları değil... aynı zamanda kapitalizmin bu aşamasının, kapitalizmin geneli içindeki tarihsel yerini ya da emperyalizm ve işçi sınıfı hareketinin iki temel eğilimi arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurursak,” emperyalizmin “farklı bir şekilde tanımlanabileceğini, tanımlanmak zorunda olduğunu” da öne sürer. (1963: 737) Bu yüzden, emperyalizm, birikimin merkezlerinde sınıf mücadelesi tarafından yaratılan gerilimlerin bir kısmını çevre bölgelere “ihraç eder.” Emperyalist sömürünün “süper-kârları” “işçi liderlerine ve emek aristokrasisinin üst tabakalarına rüşvet vermeyi olanaklı” kılar “ve bu, tam da ‘gelişmiş’ ülkelerin kapitalistlerinin yaptığı şeydir” (1963: 677). Emperyalizmin bu son yönü, dünya ölçeğinde kapitalizmin kaçınılmaz eşitsiz gelişiminin ve sınıf mücadelesinin buna karşılık gelen eşitsiz gelişiminin ortak sonucu olarak görülmeli. Sermaye, belirli bir yerde ve zamanda alevlenen sınıf mücadelesinin sonuçlarından kaçmak için hareketli hale gelir ya da kendi ülkesindeki emek gücünü maddi gelişmeyle satın almak için süper-kârları ülkesine geri gönderir. Her iki durumda da, gelişimin coğrafi yayılması meydana gelmek zorundadır.

Lenin, tarihsel materyalizmin ilkelerine dayanan somut tarihsel analizleri Marx'ın teorisinden edindiği bazı temel bilgiler ile harmanlar. Bu nedenle, Lenin'in teorisinin bir değerlendirmesi, tespitlerinin tarihsel geçerliliğine ve Marx'ın teorisinin tarihsel materyallerle kesişme şeklinin eleştirel değerlendirmesine dayanmalıdır. Önceki değerlendirmede, Hob-

son ve Hilferding'i esas almasının Lenin'i bazı olgusal hatalara sürüklediğini düşünmemiz için sebepler var. İkinci konuda, Lenin, emperyalizm hakkında yazan diğer birçok yazar gibi, Marx'ın genel teorisini tüm yönlerini kucaklayan bir tarz yerine tek yönlü olarak geliştirdi. Sonuç olarak, kapitalist birikim teorisi ile bağlantı, kısmen gözden uzaklaştırıldı.

Marksist emperyalizm teorisinin sorunu, genel olarak, Marx'ın sermaye birikimi teorisinden ayrılarak "kendi başına" bir teori haline gelmesidir. Bunun sonucunda, emperyalizmin ne olduğu üzerine tartışmalar, bunu tanımlamak için birbiriyle rekabet halindeki farklı ilkelere dayanmasının kullanılması gerektiği tartışmalarına dönüşerek bozuldu. Deniz aşırı piyasaların gelişimi? Daha ucuz hammaddelerin elde edilmesi? Kapitalist olmayan toplumların zararına başlangıç birikimi mi? Değişim yoluyla kandırmayı içerir mi? Yeni endüstriyel birikim merkezleri kurmak için zorunlu sermaye ihracı mı? Göreli artı-değerin, bölgesel temelde yoğunlaşması mı? Ulus-devletler sisteminin politik örgütlenmesi yoluyla ifade edilen tekel iktidarının tezahürü mü? Çok uluslu şirketler ve hükümet ataması aracılığıyla iş gören finans sermayesi mi? Basitçe, uluslararası iş bölümü mü? Yukarıdakilerin bazılarının özel bir bileşimi mi? Marx'ın genel teorisinde, yukarıdakilerin hepsi mümkündür ve hiçbirisi dışlanmaz. Dikkatli tarihsel analizlerin görevi, kapitalist toplumsal oluşumun belirli bir gelişim aşamasında, bu tezahürlerden hangisinin baskın olduğunu bulmaktır. Marx'ın genel teorisi, belirli biçimleri ve tezahürleri öngörüymüş gibi yapmaz. Tüm yaptığı, kapitalist sistemin ihtiva ettiği, altta yatan sermaye biriktirme zorunluluğunu ve bunu genişleyen ve yoğunlaşan coğrafi ölçekte yapma mecburiyetini göstermektir.

Bu, farklı tezahürlerin kapitalist birikimle bağlantılı bir teorik analizinin imkânsız olduğu anlamına gelmez. Aslında, burada pek çok şey yapılabilir. Ayrıca, bir iddia ortaya atabiliriz. Kapitalizmin varlığını sürdürmesi, birikim yeteneğinin, *hangi araçla en kolayca onun aracılığıyla*, devam etmesine dayanır. Kapitalist birikim, *direnış nerede en zayıfsa oraya doğru*, hareket eder. En az direniş gösteren, en zayıf noktaları belirlemek tarihsel ve teorik analizlerin görevidir. Lenin, bir keresinde, tüm devrimci hareketlere, kapitalizmdeki en zayıf halkayı aramalarını tavsiye etmişti. İronik bir biçimde, kapitalizm, deneme yanılma yöntemiyle ve sürekli baskılarla, kesintisiz birikime karşı çıkan güçlerin en zayıf hal-

kasını bulmayı becerir ve bu halkaları sömürerek, burjuvaziye tarihsel görevini yerine getirebilmesi için taze mecralar açar: sermaye birikimi.

Bir Bütün Olarak Marx'ın Genişleyen Coğrafi Ölçekte Sermaye Birikimi Teorisi

Marx'ın genişleyen coğrafi ölçekte sermaye birikimi teorisi, oldukça karmaşıktır. Yazılarında, bunun bazı temel bileşenlerini bulmaya çalışmak için, Marx'ı derinlemesine araştırmıştık. Tam anlamıyla kavranması için, bu bileşenlerin hem birbirleriyle ilişkili olarak hem de Marx'ın bir bütünlük olarak kapitalist üretim, değişim ve gerçekleştirmeyi anlamak için tasarladığı çeşitli modellerle ilişkili olarak görülmesi gerekir. *Grun-drisse*'deki oldukça görkemli bir paragrafta (1973: 407-10), Marx genel teorisinin bir çeşit genel taslağını sunar:

Sermaye tarafından *mutlak artı-değerin* yaratılması... dolaşım alanının genişlemesi, özellikle, sürekli genişlemesi koşuluna bağlıdır... Bu nedenle, sermayeye dayalı üretimin önkoşulu, *sürekli genişleyen bir dolaşım alanının üretimidir*. Dolayısıyla, sermaye, nasıl bir yanda hep daha fazla artık emek üretme eğilimine sahipse, aynı şekilde, daha fazla değişim noktası yaratma yönündeki tamamlayıcı eğilime de sahiptir.

Bundan, elbette, “sermaye kavramının kendisinde doğrudan bulunan, dünya pazarı yaratma eğilimini” ve en azından başlangıçta “üretimin her momentini değişimin kontrolü altına almak ve değişime girmeyen doğrudan kullanım değeri üretimini ertelemek” ihtiyacını türetebiliriz. Marx şöyle devam eder:

görelî artı-değer üretimi... yeni tüketimin üretimini gerektirir; daha önce üretici çember için olduğu gibi, dolaşım için de tüketim çemberinin genişlemesini gerektirir. Birincisi, var olan tüketimin nicel genişlemesi; ikincisi, var olan gereksinimlerin daha geniş bir çevreye yayılmasıyla yeni gereksinimlerin yaratılması; üçüncüsü, *yeni gereksinimlerin üretilmesi*, yeni kullanım değerlerinin keşfi ve yaratılması.

Bu genişlemeci eğilimlerin sonucu olarak, kapitalizm şunu yaratır:

genel bir doğal ve insani özelliklerin sömürülmesi sistemi... Dolayısıyla, sermayenin büyük uygarlaştırıcı etkisi; ona kıyasla daha önceki bütün toplumların yalnızca insanlığın *yerel gelişimi ve doğal bir putperestlik* olarak görüldüğü bir toplumsal aşamayı üretmesi. Doğanın, insanoğlu için, ilk kez,

yalnızca bir nesneye, sadece işe yararlığa dair bir meseleye dönüşmesi... Bu eğilime uygun olarak, sermaye ulusal sınırların ve önyargıların olduğu kadar doğanın ilahlaştırılmasının, aynı şekilde mevcut ihtiyaçların tüm geleneksel, kapalı, kabuk tutmuş tatminlerinin ve eski yaşam biçimlerinin yeniden üretiminin ötesine geçer. Bütün bunlara karşı yıkıcıdır ve sürekli köklü değişiklikler yapar; üretici güçlerin gelişiminin, ihtiyaçların yayılmasının, üretimin çok yönlü gelişiminin, doğal ve zihinsel güçlerin sömürsünün ve alınıp satılmasının önündeki tüm engelleri yıkar...

Fakat... bu türden her engel onun karakteriyle çeliştiği için, sermayenin üretimi, sürekli aşılın ama yine sürekli konulan çelişkiler içinde hareket eder. Dahası, karşı konulamaz bir şekilde yöneldiği evrensellik, kendi doğasındaki sınırlarla karşılaşır; bu, gelişiminin belirli bir aşamasında, bu eğilimin önündeki en büyük engelin kendisi olduğunu fark etmesini sağlayacak ve bunun için kendini askıya almaya yönelecektir.

Marx'ın taslağı, bu makalede tanımlamış olduğumuz tüm unsurları bünyesinde toplamaz, fakat genişleyen coğrafi ölçekte birikim teorisi inşa ederken ne düşündüğü hakkında bir fikir verir. Birikim dürtüsü, açıkça, teorinin merkezinde yatar. Bu dürtü, öncelikli olarak, üretim sürecinde mutlak ve görelî artı-değer yaratılmasında kendini gösterir. Ancak değer yaratımı, onu dolaşım yoluyla gerçekleştirme yeteneğine bağlıdır. Değeri gerçekleştirmedeki başarısızlık, çok basit bir şekilde, üretimde potansiyel olarak yaratılan değerın yadsınmasıdır. Yani, dolaşım alanı genişlemezse, birikim durma noktasına gelir. Marx bunu vurgulamaktan hiç yorulmaz; sermaye, bir eşya ya da kurum değil, üretim ve gerçekleştirme arasındaki dolaşım sürecidir. Genişlemesi, biriktirmesi gereken bu süreç, dolaşımın boyutlarını ve biçimlerini sürekli değiştirdiği gibi, çalışma sürecini ve üretim sürecinin içindeki toplumsal ilişkileri de sürekli olarak yeniden şekillendirir. Marx, bu süreçleri teorik olarak anlamamıza yardımcı olur. Fakat sonuç olarak, bu teoriyi tarihin bu noktasında kapitalist toplumsal ilişkilerin yapısında var olan koşullarla ilişkilendirmeliyiz. Teorik soyutlamalar ve mevcut tarihsel görünüşün materyalist analizi arasındaki kesişimi güçlendirmeliyiz. Marx'ın birikim teorisini, genişleyen coğrafi ölçekte bir bütün olarak kurmak ve yeniden kurmak böylesi bir kesişimi gerektirir. Aslında, emperyalizm teorisini, Marx'ın birikim teorisinden elde etmeliyiz. Ancak, bunu yapmak için ara basamaklardan dikkatli bir şekilde geçmemiz gerekir. Marx'ın kendi düşüncesinde, önemli ara basamaklar konum teorisini, sabit ve hareketli yatırım analizlerini, üretim

ve dolaşım yoluyla birikimi kolaylaştırmak için coğrafi bölgenin yaratılma mecburiyetini kapsıyor gibi görünür. Fakat birikim teorisinden emperyalizm teorisine ya da daha genel olarak tarih teorisine doğru atılacak adımlar, basit mekanik türetimler değildir; çünkü bu yol boyunca, genel- den Marx'ın tamamlanmamış çalışmasının temel itkisini içeren somuta dönüşümü de sonuçlandırmalıyız. Kısaca, *Kapital*'in 3. Cildi'nin başlan- gıcında altını çizdiği projeyi tamamlamayı öğrenmeliyiz: Kapitalizmde üretim ve dolaşım süreçlerinin sentez yoluyla yapılan anlayışını kapitalist tarihle ilişkilendirmeliyiz ve “ böylece, toplumun yüzeyinde aldığı biçime adım adım yaklaşmalıyız”.

Marx'ın Devlet Teorisi

İlk olarak *Antipode* dergisinde yayınlanmıştır, 1976.

Giriş Niteliğinde Görüşler

Larry Wolf'un (1976) makalesi, kapitalist ekonomik gelişmede devletin oynadığı role dair çeşitli sorular ortaya atıyor. Bunlardan bazıları pratik sorular ve tam olarak, önümüzdeki birkaç yılda devletin Amerikan ekonomisine müdahalesini nasıl ve hangi yollarla öngörebileceğimiz ile ilgili. Ekonomik sıkıntıların yaşandığı başka bir zaman olan 1930'larda da olduğu gibi, açık bir biçimde dengesizleşmiş ve belki de tamamen kontrolden çıkmaya tehlikeli bir biçimde yakın –ne kadar yaklaşmış olduğunu muhtemelen hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz– bir ekonomik düzeni rasyonalize etme aracı olarak merkezi bir ulusal ekonomik planlama olasılığı (“katıksız piyasa güçlerine” çok daha acımasız bir geri dönüş ile birlikte) bilfiil düşünülüyor. Wolf, çok doğru bir şekilde, ulusal ekonomik planlamaya yönelimin radikal sol için yeni fırsatlar olduğu gibi yeni sorunlar da yaratacağını görüyor. Ve yine çok doğru bir şekilde, ne şekilde yapıldığının, bu yönelimin sonuçları üzerinde etkisi olacağını iddia ediyor. Ancak mesele belki de bundan biraz daha karmaşık. Günümüz iktidar yapısı düşünüldüğünde, olası sonuçlar için bile onun kadar umutlu değilim. “Toplumsal adalet” ve “doğayı koruma” gibi hedefler gittikçe, zenginler için bir parça olsun sosyalizm içermeyen, onun yerine sallantıdaki şirketler ve bankalar vb. için finansal destek anlamına gelen, piyasa akılcılığı ve etkinlik gibi hedeflere dönüştürülmüş olduğundan, kendimi 1930'ların aşınmış bir filminin yeniden gösterimini, 1890'ların gölgeleriyle tekrar izliyormuş gibi hissediyorum. Bu geçmiş

iki dönemde de, bir ulusal ölçekte bir ekonomik politika geliştirme esin-tisi, çok hızlı bir şekilde piyasa sistemini rasyonalize etme hamlesi ile birleşmiş; bunun sonucu, bu müdahalenin kurtulmak istediği sorunların, daha yüksek bir düzeyde ve uzun vadede daha konsantre bir şekilde yaratılması olmuştur.

Yine de, Wolf'un ortaya attıklarından bazıları teorik sorular ve devlet müdahalesi hakkında daha genel bir şekilde düşünmek için gerekli bir kavramsal çerçevenin formüle edilmesi ile ilgililer. Bu görüşleri ifade ederken, Wolf “dogmatik Marksistler”e ve devleti “salt üstyapısal” bir biçime, sadece “ekonomik altyapının” bir tezahürüne indirgeyenlere birkaç atışta bulunuyor. Bunlar Marksistler arasında görülmemiş şeyler değilse de, bu görüşlerin, Marx'ı bütün karmaşıklığı ile anlama konusunda insanların gözünü korkutmak için burjuva bilimi tarafından uydurulmuş olduğuna dair güçlü bir izlenimim var. Marx, bunun için, bize çoğunlukla, insanları rasyonel ekonomik hesaplama ile tahakküm altına almış şekillerde tasvir eden bir düşünür olarak sunulur. Oysa ki, Marx'ın görüşü, tam da, insanların aslında ne olduğuna dair bütün kanıtlara *rağ-men* bu rasyonelliği bize dayatanın kapitalist üretim tarzı olduğudur. Marx, bize, bir ekonomik determinist olarak sunulur. Oysa ki, Marx'ın görüşü, kesinlikle, özgürlük alanının zorunluluk alanının bittiği yerde başlayacağı ve bu özgürlüğe ulaşmamızı sağlayabilecek olan şeyin, siyasi ve kişisel mücadele yoluyla toplumsal ve fiziksel varlığımız üzerinde hâkimiyet sağlamamız olduğudur. Bu, Marx'ın devlet analizinde de böyledir. Birazdan okuyacağınız(, bitmesi sonsuz zaman alacak gibi duran bir kitaptan alınmış olan) makale, kapitalist toplumdaki devlet anlayışına dair bazı meseleleri çözümlemeye çalışmaktadır. Makale, oldukça soyut bir yapıya sahip ve bundan dolayı, özellikle doğrudan “ayakları yere basan” analizleri veya dikkat çekici tanımlarını tercih edenlerden özür dilerim. Ancak, Wolf'un değindiği pratik soruların, anlaşılabilmesi için yeterli nitelikte bir kavramsal ve teorik arka plana ihtiyaç olduğu fikrindeyim. Dahası, teori, çok çeşitli ekonomik, toplumsal ve politik koşullar altında devletin davranışını anlamamıza yetecek kadar sağlam olmalıdır – başka bir deyişle, teori bizim, ABD'yi olduğu gibi, İspanya, Fransa, İngiltere, İsveç, Arjantin, Şili, Portekiz ve benzeri ülkeleri de anlamamıza yardım edebilmelidir. Bu sebeple, daha soyut

bir analiz tarzına başvurmak ve teorinin gerçek tarihsel durumlarda nasıl işlediği meselesini somut araştırmalara bırakmak gerekir. Açıkçası, teori işe koşulana kadar salt bir soyutlama olarak kalır. Tüm diyebileceğim şu ki, aşağıdaki teorik önerme, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kentleşme süreçleri ile ilgili çalışmalarımda bana çok yardımcı olmuştur. Bu önermeyi, aynı zamanda, kapitalist gelişmenin şimdiki durumunda devletin eylemleri ile ilgili beklentileri düşünmek için de faydalı bir araç olarak görüyorum. Bu makaleyi, başkalarının da faydalı bulacağını umarak ve Wolf'un genel olarak Marksist devlet teorisi ile ilgili görüşlerine kısmen bir itiraz ve çürütme, kısmen bir eleştiri olarak sunuyorum.

Marx'ın Devlet Teorisi

Marx, devlet hakkında özel bir inceleme yazmak istediye de, bu projeye asla başlamamıştır. Devlet hakkındaki görüşleri eserlerine yayılmıştır ve Engels'in daha hacimli yazıları sayesinde, Chang'ın da yaptığı gibi (1931), Marksist devlet teorisinin bir versiyonunu inşa etmek mümkündür. Lenin'in (1949) "Ortodoks" Marksist olarak adlandırılabilinecek bir görüşü ateşli savunması ve Gramsci'nin (1971) zekice analizleri dışında, çok az Marksist bu meseleye eğilmiştir. Ancak son dönemde, Miliband (1969), Poulantzas (1973; 1975; 1976), Offe (1973), Altvater (1973), O'Connor (1973), Laclau (1975) ve diğerleri devlet meselesini tekrar Marksist analizin ön sıralarına yerleştirmiştir. Bu katkılar, yakın zamanda Gold, Lo ve Wright (1975) tarafından eleştirildi. Devlete olan ilginin bu yeniden canlanışının zamanı geldi de geçiyor bile. Üretim ve tüketimin devlet politikalarından derinden etkilenmeyen neredeyse hiçbir yönü yoktur. Fakat, devletin ancak son dönemde kapitalist toplumun işleyişinde merkezi bir eksen haline geldiğini söylemek de doğru olmaz. Devlet her zaman oradaydı – sadece kapitalizmin olgunlaşması ile birlikte işleyiş tarzları ve biçimleri değişti. Bu makalede, kapitalist toplumlarda devletin rolünü anlamak için teorik bir temel oluşturmaya ve devletin nasıl kapitalist üretim tarzını desteklemek için, zorunlu olarak, belirli temel asgari görevleri yerine getirmek zorunda olduğunu göstermeye çalışacağım.

Marx'ın devlet hakkındaki erken yazılarının çoğu, “toplumun mevcut yapısı[nın] aktif, bilinçli ve resmi ifadesi” (Marx ve Engels, 1974, vol.3 (1975): 199) şeklinde bir materyalist devlet yorumu inşa ederek Hegel'in felsefi idealizmini çürütmeye yöneliktir. Devletin bu materyalist yorumu, *Alman İdeolojisi*'nde (Marx ve Engels, 1970: 53-4), kısmen, devletin “topluluğun ve bireyin çıkarları arasındaki çelişkiden” yükselen “bağımsız bir biçim” olarak görüldüğü daha genel bir kavrayışa genişler. Bu çelişki, “her zaman” toplumsal yapıdan ve özellikle de “hali hazırda işbölümü ile belirlenmiş sınıflara... ve diğerlerini tahakküm altında almış olan sınıfa... dayanır.” Bundan, “devlet içindeki tüm mücadelelerin... sadece, farklı sınıfların birbirleriyle yaptıkları gerçek mücadelelerin aldatıcı biçimleri olduğu” sonucu çıkar. Engels, bu devlet görüşünü yıllar sonra, sık alıntılanan bir pasajda (ki Lenin bunu Marksist ortodoksinin temeli olarak görür) şöyle özetler:

Bu sebeple, devlet hiçbir şekilde topluma dışarıdan zorla benimsetilen bir güç değildir; Hegel'in bahsettiği “ahlaki fikrin gerçekliği” ya da “aklın gerçekliği ve imgesi” olmadığı gibi. Devlet, daha çok, gelişmesinin belli bir aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; bu toplumun kendini çözülmez bir öz çelişkiye sürüklediği ve kendisinin de içinden çıkarıp atma gücüne sahip olmadığı uzlaşmaz karşıtliklarla yarıldığının kabulüdür. Ancak, bu zıtlıkların, birbiriyle çatışan ekonomik çıkarlara sahip sınıfların neticesiz mücadeleleri içinde kendilerini ve toplumu tüketmemeleri için, çatışmayı yumuşatacak ve “düzenin” sınırları içinde tutacak bir iktidar, görünüşte toplumun üzerinde duran bir iktidar ortaya çıkması gerekli olmuştur. Ve toplumdaki çıkan, ancak kendini toplumun üzerine koyarak kendini artan bir şekilde topluma yabancılaştıran bu iktidar devlettir.

(Engels, 1941: 155)

Özel çıkarlar ve topluluk çıkarları arasındaki çelişki, zorunlu olarak, devleti ortaya çıkartır. Ancak devlet, topluluğun çıkarını garanti etmek için tam olarak “bağımsız” bir varlık sanılmak zorunda olduğundan dolayı, bireylerin ve grupların tahakküm altına alınmasına araçlık eden bir “yabancı iktidar” mevkisine dönüşür (Marx ve Engels, 1970: 54). İşçinin emeği aracılığıyla kendini tahakküm alınışının bir aracı olarak sermayeyi yaratması gibi, insanlar da kendii tahakküm altına alınışları için devlet şeklinde bir araç yaratırlar (karşılaştırma için bkz. Ollman, 1971: 216). Bu farklı tahakküm araçları –özellikle hukuk, vergilendirme iktidarı ve

zor kullanma iktidarı – siyasi mücadele yoluyla sınıf tahakkümünün araçlarına dönüştürülebilir. Engels, Marx'ın görüşünü kısa ve öz bir şekilde özetler:

Devlet sınıf karşıtlıklarını kontrol altında tutma ihtiyacından doğduğu, ama aynı zamanda sınıflar arasındaki mücadelenin en şiddetli zamanında ortaya çıktığı için normal olarak en güçlünün, ekonomik açıdan hakim sınıfın, devletidir. Ki bu sınıf, devlet aracılığıyla politik açıdan da hakim sınıfa dönüşür ve böylece ezilen sınıfları sömürmek ve baskı altında tutmak için yeni araçlar elde eder. Antik devlet, her şeyden öte, köleleri baskı altında tutan köle sahiplerinin devletiydi. Aynı şekilde, feodal devlet köylü serfleri ve esirleri baskı altında tutmak için soyluların aletiydi ve modern temsili devlet de ücretli emeğin sermaye yoluyla sömürülmesinin aracıdır. Yine de savaşıyan sınıflar neredeyse eşit güce sahip olduğu olağanüstü dönemlerde, görünüşte aracı olan devlet iktidarı, bir anlığına her iki tarafa karşı da belirli bir bağımsızlık kazanır.

(Engels, 1941: 157)

Devletin sınıf tahakkümü için bir araç olarak kullanılması bir başka çelişki yaratır: Hakim sınıf, iktidarını kendi sınıf çıkarı doğrultusunda kullanmak zorundayken, aynı zamanda, eylemlerinin bütün toplumun iyiliği için olduğunu iddia eder (Marx ve Engels, 1970: 106). Bu çelişki, iki strateji işe koşularak kısmen çözülebilir. İlk olarak, hakim iradeyi dile getirmekle görevli olanlar ve bu iradenin dile gelmesine aracılık eden kurumlar, işleyişlerinde bağımsız ve özerk görünmek zorundadır. Bu sebeple devlet görevlileri, “kendilerini toplumun *üzerinde* duran toplum kuruluşları olarak sunmak [zorundadır]... Onları toplumdan uzaklaştıran bir iktidarın temsilcileri [olarak] özel buyruklarla onlara ayrıcalıklı bir kutsallık ve dokunulmazlık veren bir prestij kazandırılmaları gerekir.” Sonuç olarak, “en düşük rütbedeki polis görevlisi” bile, toplumun diğer üyelerinin sahip olmadığı bir “otorite”ye sahiptir. Devlet görevlilerine böyle bir “bağımsız otorite” vermek başka bir problem doğurur. Devlet gücünün, hakim sınıfların sınıf gücü birliğini ifade ederken, nasıl bu sınıflara karşı tüm özerklik görünümüne sahip olabildiğini açıklamamız gerekir (Poulantzas, 1973: 281). Bu nedenle, devletin “görece özerkliği” meselesi, Marksistler arasında şiddetli tartışmaların konusu olmuştur.

Söz konusu çelişkiyi çözmek için ikinci strateji, ideoloji ve devlet arasındaki ilişkiye dayanır. Özellikle sınıf çıkarları “yanıltıcı kamu ya-

ranı”na dönüştürülebilirler. Böylece, hakim sınıf kendi fikirlerini başarılı bir şekilde “hakim fikirler” olarak evrenselleştirebilir. Sınıf tahakkümü sürecinden doğacak durum büyük ihtimalle şöyle olacaktır:

Kendinden önceki hakim sınıfın yerine geçen her yeni sınıf, sadece amacına ulaşmak için, kendi çıkarlarını toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı olarak sunmaya mecbur olacaktır... Fikirlerine evrensellik formu vermek, onları rasyonel ve evrensel olarak geçerli yegâne fikirler olarak sunmak zorundadır. Devrim yapan bir sınıf, daha en başından... bir sınıf olarak değil tüm toplumun temsilcisi olarak görünür.

(Marx ve Engels, 1970: 65-6)

Marx ve Engels, genel olarak hakim sınıfla ilgili şunu savunuyordu:

[hakim sınıf] aynı zamanda fikirlerin üreticileri olarak düşünürleri de yönetir ve kendi çağlarının fikirlerinin üretimi ve dağıtımını düzenlerler: Dolayısıyla onların fikirleri, çağlarında hakim olan fikirleridir.

(Marx ve Engels, 1970: 65)

Ancak, eğer bu hakim fikirler “ortak fayda”yı temsil eden fikirler olarak kabul göreceklerse, soyut idealleştirmeler, her zaman geçerli evrensel doğrular olarak sunulmalılar. Sonuç olarak, bu fikirler kendilerinden bir özerk varlığa sahiplermiş gibi sunulmalıdır. “Adalet,” “hak,” “özgürlük” kavramları, herhangi bir sınıf çıkarından bağımsız bir anlama sahipmiş gibi sunulur. Hakim sınıf ve hakim fikirler arasındaki ilişki, bir idealleştirme ve ayrışma ile anlaşılabilir; Ki bu da yeni bir çelişki yaratma potansiyelini içinde taşır. Örneğin, ahlak, bir kere “mutlak hakikat” olarak evrenselleştirildiğinde, devletin hatta tüm üretim tarzının ahlaksız olarak değerlendirilmesi mümkün olur (bkz. Marx ve Engels, 1974, vol. 3 (1975): 108). Aynı şekilde, eğer devlet ortak faydanın soyut bir idealleştirilmesi olarak temsil edilebilirse, o zaman, devletin kendisi “ahlaki” bir prensibin soyut bir cisimleşmesi halini alabilir (milliyetçilik, yurtseverlik, faşizm bir derecede buna başvurmaktadır). Hakim bir ideoloji oluşturulması, devlet formu içindeki “aldatıcı ortak fayda” tanımı ve hakim sınıfın ya da sınıfların oldukça özgül çıkarları arasındaki ilişkiler örtülü oldukları kadar karmaşıktır da. Yine de -Gramsci’nin oldukça derin görüşlerini dikkate değer bir istisna olarak bir kenara koyarsak- gerçek ilişkiler, son dönemlere kadar, gündelik yaşamda oldukları kadar analiz için de anlaşılabilir kaldılar. Bu ilişkilerin temelini

en kolay devlet ve kapitalist üretim tarzının işleyişi arasındaki ilişkiyi analiz ederek ortaya çıkarabiliriz.

Kapitalist Üretim Tarzı Bağlamında Devlet Teorisi

Marksistlerin ünlü vecizesi “modern devletin yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini düzenleyen bir komiteden başka bir şey değildir” (Marx ve Engels, 1952: 44), devletin herkesin ortak faydasını ifade ettiği şeklindeki genel geçer aldatıcı iddiaya tartışmalı bir cevap anlamına geliyordu. Ancak, bu vecize devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkileri anlamak için tatmin edici bir temel oluşturamaz. Böyle temel bir anlayışı geliştirmeye, kapitalizmin süregiden bir sistem olarak yeniden üretimini sağlamak için devletin nasıl kimi temel fonksiyonları yerine getirmek zorunda olduğunu göstererek başlayabiliriz.

Kapitalist üretim tarzının merkezindeki mübadele ve mübadele değerine ilişkin toplumsal ilişkiler şunları gerektirir:

1. Bütün kişisel bağımlılık bağlarından (örneğin, kölelik ya da feodal dönemin özelliğini taşıyanlardan) yoksun bırakılmış bir “tüzel kişi” ya da “birey” (Marx, 1973: 243-6) kavramı ve herkesin görünürde “birbiri ile çarpışmaya ve bu özgürlük içinde mübadeleye girmeye özgür” olması (Marx, 1973: 163-4).
2. Bireylerin kullanım değeri üzerinde ancak mübadele ya da mülkiyet yoluyla iradeye sahip olabilmesini sağlayan bir mülkiyet hakları sistemi.
3. Mübadele halindeki değerin ortak bir standardı (ki bunun nesneleşmiş hali paradır). Böylece, sadece eşitlerin mübadelesinin tabi kılınması; ki bu da mübadelenin ölçütü göz önüne alındığında, bireylerin pazar yerinde birbirlerine özünde eşit olarak yaklaşmaları anlamına gelir (Marx, 1973: 241). Kısaca, para en büyük eşitleyicidir.
4. Mübadelede, karşılıklı bağımlılığın (kişisel bağımlılığın karşısı olarak) “her bireyin üretiminin diğerlerinin üretimine... ve tüketimine bağımlı” (Marx, 1973: 156 ve 242-5) olduğu gerçeğinden kaynaklanan bir koşuldur. “Özgür bireylik ve eşitlik” koşulları, bu sebeple, “toplumsal olarak belirlenmiştir” – bunlar “sadece toplumun belirlediği koşullar altında ve toplum tarafından sağlanan araçlar

ile” elde edilebilirler, “dolayısıyla bu koşulların ve araçların yeni-
den üretimine bağlıdır” (Marx, 1973: 156). Buradan, özel çıkar-
ların toplumsal zorunluluklardan ayrılması ortaya çıkar. Toplumsal
zorunluluklar birey üzerinde bir “yabancı iktidar” (devlet) gibi gö-
rünmektedir.

Marx bu önermelerden çok temel bir içgörü elde eder:

O zaman, eşitlik ve özgürlük yalnızca mübadele değerlerine dayanan mü-
badele içinde değil, aynı zamanda, mübadele değerlerinin mübadelesi
tüm eşitlik ve özgürlüğün gerçek üretim temelidir. Salt fikirler olarak, sa-
dece bu temelin idealleştirilmiş ifadeleridir. Tüzel, siyasi ve toplumsal
ilişkiler içerisinde geliştirildiklerinde, sadece daha yüksek bir gücün te-
meli olurlar.

(Marx, 1973: 245)

Demek oluyor ki, kapitalist üretim tarzında yerleşik olan mübadele iliş-
kileri, “birey,” “özgürlük,” “eşitlik,” “haklar,” “adalet” ile ilgili belirli
kavramlar oluşmasına sebebiyet verir. Marx bu kavramların, tipik olarak,
bütün burjuva devrimlerinin ideolojik düsturlarını karşıladığını gözlem-
liyordu. Ve “sonsuz adalet” ya da “eşit haklar” terimleriyle bir devrimci
işçi sınıfı siyaseti formüleştirmeye çalışanlara sürekli olarak karşı çıktı,
çünkü bunlar burjuva kültürüne ait toplumsal mübadele ilişkilerini yan-
sıtan kavramlardı (örneğin bkz. *Gotha Programının Eleştirisi*). Yine de,
bu tarz kavramlar salt ideolojik araçlar olmaktan daha ötedeler. Burjuva
hukuku içinde resmi bir şekilde yer alarak, devlete bağlanıyorlar. Kapi-
talist devlet, zaruri olarak, kapitalizm altındaki toplumsal mübadele iliş-
kilerine karşılık gelen hak, özgürlük, eşitlik, birey ve mülkiyet
kavramlarını içeren ve düzenleyen bir hukuk sistemini uygulamak ve
desteklemek zorundadır.

Marx’ın *Kapital*’de aydınlatmaya çalıştığı temel paradoks, eşitlik ve
özgürlüğe dayanan bir meta mübadelesi sisteminin nasıl “eşitsizlik ve öz-
gürlük yoksunluğu” ile nitelenen bir sonuç yarattığıdır (Marx, 1973: 249;
Marx, 1967, vol. 1: bölüm 5 ve 684). Bunun açıklaması, tabii ki, emek
gücünün, daha sonra kapitalist sınıfın ayrıcalıklı alanı olacak olan üretim
araçları üzerindeki kontrolünü yitirdiği uzun bir tarihsel süreç sonucunda
ortaya çıkan kapitalist üretim ilişkilerinin sınıfsal karakterinde yatar. Bir
kere yaratıldıktan sonra, bu üretim ve birikim ilişkileri, devlet iktidarının

kullanımı ile teşvik edilmek, desteklenmek ve güçlendirilmek zorundadır. Mübadele edilen metalar üzerindeki özel mülkiyet hakları garanti altına alınmalıydı ki, “hiç kimse diğerinin mülkiyetini zorla ele geçirmesin” ve böylece “herkes kendini kendi mülkiyetini gönüllü bir şekilde elinden çıkarsın” (Marx, 1973: 243). Emek gücü bir metadır, ki bu emek gücünün üzerinde işçinin de ayrıcalıklı kullanım haklarına sahip olduğu bir tür özel mülkiyet olduğunu anlamına gelir. Para bir birikim aracıdır; bireyin “toplumsal iktidarını ve toplumla bağıını cebinde” taşımasına izin verir (Marx, 1973: 157). Sermaye, tabii ki, daha çok kâr elde etmek için üretime ve dolaşıma yatırılmış paradan başka bir şey değildir. Eğer para gerçek değerleri temsil edecekse, para arzı ve kredinin devlet eliyle düzenlenmesi gereklidir. Aynı şekilde, eğer kâr oranının eşitlenmesi için hem sermayenin hem de iş gücünün son derece hareketli olması gerekir. Bu da devletin gerekli durumlarda bu ikisinin hareketliliğinin önündeki engelleri bilfiil kaldırması anlamına gelir. Genel olarak devlet ve özelde hukuk sistemi, bu temel ilişkilerin sürdürülmesinde ve garanti altına alınmasında çok önemli bir rol oynarlar. Emek gücü ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet haklarının garanti edilmesi, sözleşmelerin uygulanması, birikim mekanizmalarının korunması, emek ve sermaye hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması ve para sisteminin istikrarı (örneğin merkez bankası aracılığıyla) devletin faaliyet alanı içindedir. Tüm bu açılardan kapitalist devlet, “burjuvaların iç ve dış amaçlar ile mülkiyet ve çıkarlarının karşılıklı garantisi için mecburen benimsediği bir örgütlenme biçimine” (Marx ve Engels, 1970: 80) dönüşür. Kapitalist devlet, sınıf tahakkümünün bir aracından başka bir şey olamaz, çünkü sermaye ve emek arasındaki temel ilişkiyi devam ettirmek için örgütlenmiştir. Başka türlü olsaydı, o zaman kapitalizm uzun süre devam ettirilemezdi. Ve sermaye temel olarak emekle çeliştiğinden, Marx burjuva devletini, *zorunlu olarak* burjuva sınıfının emeğe kolektif şiddet uygulamasına hizmet eden bir araç olarak görür. Sonuç, tabii ki, eğer sınıfsız bir toplum elde edilecekse burjuva devletin ortadan kaldırılması gerektirir.

Kapitalist üretim ve mübadele kendiliğinden “anarşizandır.” Her biri kendi özel çıkarı peşinde olan bireyler, kendi faaliyetlerinde “ortak faydayı” hatta kapitalist sınıfın çıkarını bile hesaba katamazlar. Öyleyse, kapitalist devlet aynı zamanda, kapitalistlerin sınıf çıkarlarının bütün

Üretim, dolaşım ve mübadele alanlarında ifade edilmesi için faaliyet gösteren bir araçtır. Kapitalist devlet, rekabeti ve emeğin sömürüsünü düzenlemede (rneğin asgari ücretler ve azami çalışma saatlerini yasayla düzenleme yoluyla) ve daha genel bir açıdan bakıldığında, sömürünün ve birikimin kapitalist süreçlerine zemin hazırlanmasında önemli bir rol oynar. Devlet aynı zamanda, “kamu malları” ile fiziksel ve toplumsal altyapıları –ki bunlar kapitalist üretim ve mübadele için gerekli nkoşullardır, ancak hiçbir bireysel kapitalistin bunları kr elde etmek için işletmesi mümkün değildir– sağlamada da önemli bir rol oynar. Ve devlet, kaçınılmaz olarak, kriz yönetimi ve kr oranının düşme eğilimine karşı koyma faaliyetlerine girişir. Bütün bu açılardan devlet müdahalesi gereklidir, çünkü bireyin kişisel çıkarına ve rekabete dayanan bir sistem başka bir şekilde kolektif bir sınıf çıkarı gzetemez.

Bu analizi bir adım öteye götürebiliriz. Marksist bölüşüm kuramında, kapitalist üretimden elde edilen artık e bölünür: Endüstriyel kr, finansal sermayeye faiz ve arazi ve mal sahiplerine kira. Kapitalist sınıf içindeki homojenlik, birbirleri ile potansiyel olarak çelişen sermaye fraksiyonlara bölünür. Diğer fraksiyonlar –ticari sermaye ile sanayi sermayesi arasındaki gibi– kapitalist sistem içinde işlevlerin bölüşülmesi ile ortaya çıkabilirler. Bu bölünmeler, bir bütün olarak kapitalist sınıfın içinde çıkar çatışmalarına sebebiyet verir. Bu sebeple, kapitalist sınıf içinde zaman zaman fazlasıyla yıkıcı olabilen hizipçi mücadeleler beklenmelidir. Devlet, bu birbiriyle çatışan çıkarlar arasında arabuluculuk rolü üstlenir. Devlet, bu çatışmalarda tarafsız olmamalıdır, çünkü belirli koşullar altında sermayenin bir fraksiyonu devleti ele geçirebilir.

Buraya kadar, Marx’ın kapitalist üretim tarzıyla ilgili analizinin, her aşamada devletin belli asgari işlevlerine dair teorik bir çıkarsamaya karşılık gelebildiğini gösterdik: Mübadelenin eşitliği ve özgürlüğü muhafaza edilmeli, mülkiyet hakları korunmalı ve sözleşmeler uygulanmalı, hareketlilik muhafaza edilmeli, kapitalist rekabetin “anarşizan” ve yıkıcı tarafları düzenlenmeli ve sermaye fraksiyonları arasındaki çıkar çatışmalarında sermayenin bir bütün olarak “ortak çıkarı” için arabuluculuk yapılmalı. Açıkça söylemek gerekirse, kapitalist devletin teorisini türetirken bundan daha ileriye gidemeyiz. Ancak, teorik ıkarsamadan sap-sak bile, kapitalizmde devlet ile ilgili başka iki genel yorum yapılabilir.

İlk olarak, burjuva sosyal demokrasisi diyebileceğimiz, belirli bir devlet türünün, kapitalist üretim tarzının biçimsel gerekliliklerini karşılamak için özellikle iyi donatılmıştır. Bireylerin eşitliğinin, hareketliliğinin ve özgürlüğünün çok güçlü bir şekilde ideolojik ve hukuksal olarak korunmasını anlamına geldiği gibi, mülkiyet hakları ile sermaye ve emek arasındaki temel ilişkiye dair de fazlasıyla korumacıdır. Pazar mübadelesine dayanan kapitalist bir ekonomi, karakteristik olarak, iki uçlu bir özgürlük anlayışı ile büyüyebilir. Bu anlayış, vicdan, konuşma ve çalışma özgürlüğü içerir, ancak aynı zamanda üretim araçlarında tekelleşmenin, kamu faydası pahasına özel kâr elde etmenin ve sömürmenin özgürlüğünü de içerir. Burjuva demokrasinin özgürlüğe olan bağlılığı, aslında, bütün bu farklı özgürlük türlerine eş zamanlı bir bağlılıktır (karşılaştırma için bkz. Polanyi, 1968: 74). Burjuva demokrasisinde de, özel çıkarlar ve devlet tarafından temsil edilen toplumsal ihtiyaçlar arasındaki ayırım, genellikle, ekonomik ve politik iktidar arasındaki bir ayrışma ile elde edilir. Özel mülkiyet hakları, ekonomik iktidarın temelini oluşturur. Ancak, genel oy hakkı söz konusu olduğunda, özel mülkiyetin ayrıcalıklarının yerini, siyasi iktidarın temelini oluşturan her bireye bir oy hakkı alır. Bu koşullarda, ekonomik anlamdaki sınıf çıkarları ile siyasi bir varlık olarak devlet arasındaki ilişkiler özel olarak anlaşılmazlaştırılır. Bu, tabii ki, menfaatlidir, çünkü devletin tüm çıkarlar arasında tarafsız bir arabulucu görünümü kazanmasını kolaylaştırır. Aynı zamanda, bu koşullarda, zenginlik iktidarını dolaylı bir şekilde uygular. Engels söylüyordu:

Bunu iki şekilde yapar: Devlet görevlilerinin açık yozlaştırılması ile, ki Amerika bunun klasik bir örneğidir ve hükümet ile borsa arasındaki bir işbirliği ile.

(Engels, 1941: 1570)

Burjuva demokratik devletin sınıf tahakkümü mekanizmaları, Gramsci (1971) ve Miliband'ın (1969) gösterdiği gibi, bundan çok daha yaygın ve örtüldür. Aynı zamanda, devletin kendi içinde farklı kurumlara ayrışması –örneğin Miliband (1969: 50) bunları hükümet, idari bürokrasi, askeri polis, hukuki kanat, merkeze yakın hükümet, parlamenter meclisler olarak sıralar– bir sermaye fraksiyonunun sınıf tahakkümünün bütün araçları üzerinde hâkimiyet kurmasını fazlasıyla zorlaştırır (yine

de devamlı bir ordunun ve polisin varlığı askeri diktatörlüklere giden yolu açmaktadır). Örneğin, Amerikan anayasasında yazılı olan yasama, yürütme ve yargı arasındaki biçimsel güçler ayrılığı, siyasi erkin bir alt grubun elinde toplanmasını önleyecek bir denetim ve denge mekanizması olarak özellikle tasarlanmıştır. Böyle bir yapı, devletin kapitalist sınıfı içindeki farklı fraksiyonlara ait çıkarlar arasında etkili bir arabulucu olarak faaliyet göstermesini sağlar (bu bağlamda, siyasi çoğulculuk teorisi, burjuva siyasi yapılarıyla ilgili gerçeğin bir tarafını yakalar).

Ekonomi ve siyasi iktidarlar arasındaki ilişkileri düşünmek bizi, Gramsci'nin açıklığa kavuşturmak için çok emek verdiği, ikinci bir noktaya götürür. Hakim sınıf, devlet üzerindeki hegemonyasını, sadece dolaylı bir şekilde kontrol edebildiği bir siyasi sistem aracılığıyla uygulamak zorundadır. Burjuva demokrasisi bağlamında, bunun bazı önemli sonuçları vardır. Hakim sınıf, politik alandaki hegemonyasını koruyabilmek için, doğrudan kendi ekonomik çıkarına olmayan ödünler verebilir. Ancak, Gramsci şöyle iddia eder: "Bu ödün ve tavizlerin öze dokunmadığı şüphe götürmez". Ve aşağıdaki temel anlayışa ulaşır:

Hakim grup, tabi grupların ortak çıkarları ile somut olarak koordine eder ve devletin yaşamı, sürekli olarak, temel grup ve tabi grupların çıkarları arasındaki sabit olmayan dengeleri (hukuki düzeyde) geçersiz kılan ve oluşturan bir süreç olarak anlaşılır – bu dengeler, hüküm süren hakim sınıfın çıkarlarıdır, ancak bu da bir noktaya kadar.

(Gramsci, 1971: 1982).

Burjuva demokrasisi ancak yönetilenlerin çoğunluğunun rızası ile var olabilir, ancak aynı zamanda bunu yaparken aynı hakim sınıf çıkarını ifade etmelidir. Bu çelişki, ancak devlet tabi sınıfların rızasını kazanmakla bilfiil uğraşırsa çözülür. İdeoloji önemli bir kanal sunar ve dolayısıyla, devlet iktidarı eğitimi etkisi altına alarak, dolaylı ya da dolaysız fikirlerin ve bilginin akışını kontrol eder. Kapitalist sınıfın ideolojisi ile bürokratların ve yöneticilerin ideolojileri arasındaki ilişki de büyük önem kazanır (Miliband, 1969). Daha önemlisi, devlet kendi içinde, sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesini yansıtan siyasi mekanizmaları içselleştirebilir. Bu sebeple, devletin temel işlevlerinden biri, emeğe, açıkça söylemek gerekirse, kapitalist sınıfın doğrudan ekonomik çıkarları içinde olmayan bazı getirileri ve garantileri (asgari ya-

şama ve çalışma standartları gibi) düzenlemek ve sunmaktır. Karşılığında devlet tabi sınıfların bağıllığını kazanır. Parantez içinde şunu da belirtiriz ki, devlet iktidarı, piyasa ve birikimi istikrarlı kılmasından dolayı uzun vadede kapitalist sınıf için menfaat getirebilecek olan tüketime örgütlenmesini kontrol etmek için de kullanılabilir. Eşzamanlı olarak ege-men ideolojiyi destekleyen ve maddi getiriler sağlayan politikalar iki misli uygundur. Örneğin, işçi sınıfının ev sahibi olmasına yönelik devlet politikalarını eşzamanlı olarak ideolojik (özel mülkiyet hakları prensibi çok geniş bir destek kazanır) ve ekonomik (barınmanın asgari standartları sağlanmıştır ve kapitalist üretim için yeni bir pazar açılmıştır) olarak anlayabiliriz.

Bu koşullar altında, devlet ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiler bir anlamda muğlaklaşır. Bu sebeple, kapitalist devleti yalnızca işçilerin sömürülmesi için çok büyük bir kapitalist komplo olarak görmek kesinlikle doğru değildir. Dahası, Gramsci'nin (1971: 182) ifade ettiği gibi, "uluslararası ilişkiler ulus-devletler içindeki bu iç ilişkilerle örülür ve yeni, kendine özgü ve tarihsel olarak somut kombinasyonlar oluşur." İşte bu bağlamda, devletin rolünün emperyalizm ile olan ilişkisi büyük önem kazanır. Kendi sınırları içerisindeki örgütlü emek gücüne cevaben, bir ulus-devlet, başka ülkeleri emperyalist yollarla tahakküm altına alarak, kapitalist sömürünün en korkunç unsurlarını ihraç etmeye çalışabilir. Emperyalist tahakkümün başka işlevleri de vardır – sermaye ihracını kolaylaştırmak, piyasaları korumak, yedek sanayi ordusuna erişim sağlamak gibi. Bu araçlar yoluyla, bir ulus-devlet, bağımlı ülkelerdeki işgücü pa-hasına kendi sınırları içindeki işçi sınıfı unsurlarının bağıllığını satın ala-bilir. Ve bu olurken, aynı zamanda, genelde emperyalist politikalara eşlik eden ulusal gurur, imparatorluk ve şovenizm fikirlerinin yayılması ile ideolojik baskı gücü kazanır (kıyaslama için bkz. Lenin, 1949).

Açıkça ifade etmek gerekirse, bu son gözlemler, devletin güncel ta-rihi ve özelde burjuva sosyal demokrasi ile ilgili bir anlayışın, kapitalist toplumsal oluşumlar bağlamında ele alınmasına karşılık geliyor. Ama teorik ve somut analizler bir aşamada bütünleştirilmelidir ve kapitalizm içinde mübadele ve üretim arasındaki ilişki ile burjuva demokrasisi dediğimiz siyasi sistemin genel özellikleri, böyle bir bütünleşme için mü-kemmel bir başlangıç noktası teşkil ediyor. Kapitalist üretim tarzı altında

devlete yönelik salt teorik bir yaklaşımın avantajı, belirli bir tarihsel durumda devlet tarafından öngörülen belli bir biçime ilişkin neyin, Gramsci'nin deyimleriyle, "organik" (zorunlu) ve neyin "konjonktürel" (tesadüfi) olduğunu ayırmamıza yardım etmesidir. Kapitalist üretim tarzı ile burjuva demokrasisinin birbirlerine konjonktürel olarak bağlı olduklarını söylemek yerine, bu ikisinin birbirlerine organik olduklarını söylemek anlamlıdır. İkisi arasındaki ilişkiler, kaynaklarına inildiğinde, şimdi göründükleri kadar gizemli değiller. Amerikan anayasasının temelinde bulunan ve burjuva sosyal demokrasisinin en modern biçimleri için geniş bir ideolojik temel sunan Locke'un siyaset teorisi, MacPherson'un (1962) çok başarılı bir şekilde gösterdiği üzere, açıkça bir ekonomik temele dayanır. Bu ekonomik temelin doğasını anlamak için Locke'la ilgili çok fazla araştırma yapmamıza gerek yok: (1) ana hatlarıyla çizilmiş bir emek değer teorisi, (2) işçinin işgücünün sadece kendi tasarrufunda bulunması ile ilgili açık bir prensip, (3) emek ürünlerini sadece üretime yönelik amaçlar için kullanmaya dair bir ahlaki buyrukla beraber gelen bir mülkiyet hakları savunması ve hatta (4) Locke'un var saydığı "doğal eşitlik durumu"nın birikim aracılığı ile ahlaki olarak temellendirilebilir bir eşitsizliğe dönüşmesine ancak paranın olanak vereceğinin kabulü. Marx (1969a: 365-7), Locke'un siyasi teorilerini özellikle doğmakta olan kapitalist toplumun belirgin ihtiyaçlarının ideolojik ve politik yansıması olarak görüyordu. Ona göre Locke:

İşçi sınıfı ve yoksullara karşı sanayicilerin, eski moda tefecilerin karşısında tacirlerin, borç içindeki hükümetlerin karşısında finans aristokrasisinin tarafını tutarak, her şekilde yeni burjuvaziyi destekliyordu. Ve hatta, kitaplarından birinde burjuva düşünme şeklinin insanlar için normal olan olduğunu gösterdi.

(Marx 1972: 592)

Locke'un siyaset teorisinin burjuva demokrasisine ideolojisini sağladığı ve kapitalist devletin üstyapısal biçimlerine dahil olduğu ölçüde, burjuva devleti tamamen aynı çıkarları destekler. Kapitalizm, çeşitli siyasi kurumsal düzenlemeler altında oldukça başarılı bir şekilde var olabilir de; görünen o ki, burjuva demokrasisi, kapitalist üretim tarzı içindeki gerekli koşulları oluşturan ekonomik ilişkilerin özgün bir ürünüdür.

Kapitalist Toplumda Devlet

Buraya kadar devleti soyut bir şekilde, özellikle de kapitalist üretim tarzıyla ilişkili bir şekilde, ele aldık. Devleti bu şekilde düşünmek faydalı olsa da, böyle bir anlayışı eleştirel bir yaklaşım olmadan somut tarihsel analizlere yansıtma tehlikelidir. Tehlike, devleti bir tür gizemli özerk varlık olarak konumlandırmak ve toplumun diğer yönleriyle olan ilişkisinin karmaşıklıklarını ve inceliklerini görmezden gelmektir. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx (1938: 17-8), programın “günümüz devleti” sözcüklerini “aşırı yanlış kullanımı”ndan sert bir şekilde şikâyet eder. Marx, böyle bir kavramın sadece “kurmaca” olduğunu söyler, çünkü devlet, “Prusya Alman imparatorluğunda İsviçre’de olduğundan farklı bir şeydir; İngiltere’de, Amerika Birleşik Devletlerinde olduğundan farklıdır”. Ancak, şunları ifade ederek devam eder:

Farklı medeni ülkelerin birbirinden farklı devletleri, biçimlerindeki çok çeşitliliğe rağmen, şu ortaklığa sahiptir: Modern burjuva toplumuna dayanırlar, sadece kapitalist düzlemde daha çok ya da daha az gelişmişlerdir. Dolayısıyla, bazı temel ortak özellikleri de vardır. Bu anlamda, “günümüz devleti”nden gelecek karşılığında –ki o gelecekte şu anki kökü (burjuva toplumu) ölecektir– söz etmek mümkündür.

Buraya kadar devleti kapitalizmle ilişkilendirirken, bu son anlamıyla ele alıyorduk. Ancak Marx’ın ifade edebileceği şekilde soyut ve genelden somut ve özel olana doğru hareket ettiğimizde, düşünce ve analiz tarzımızı da bu geçişe göre uyarlamak zorundayız. Hatta teorik olarak şunu kabul etmek önemli:

Devlet bir şey değildir... kendisi olarak var olmaz. “Devlet”in simgelediği, beraberce ona gerçekliğini veren birkaç belirli kurumdur. Bu kurumlar, devlet sistemi diyebileceğimiz bir sistemin parçaları olarak etkileşime girerler.

(Miliband 1969: 46)

Açıkça ifade etmek gerekirse, Miliband yanlış bir yöne işaret ediyor. İşin aslı, devlet, tıpkı sermaye gibi, bir *ilişki* (Ollman, 1971: böl. 30) ya da bir *süreç* olarak görülmelidir – bu durumda, belirli kurumsal düzenlemeler aracılığıyla iktidar uygulanmasına dair bir süreç. Örneğin, gerçekten maddi bir önem taşıyan, hukuksal yapının kendisinden çok, hukukun uygulanması ve yürürlüğe konulmasıdır. Ancak Miliband, dev-

let bir hükümetin iktidar uygulamasından çok daha fazlasıdır ve iktidarın uygulanabileceği her yolu kapsamalıdır derken çok haklıdır. Burada, kurumların kendine özgü yapısı çok önemlidir (birincil olmamasına rağmen). İktidarın uygulanabileceği farklı kanallara dikkat çekmek için, bu “devlet kurumları”nı belli bir şekilde kategorileştirmek faydalıdır: Yargı, hükümetin yürütme kanadı, idare ve bürokrasi, yasama organı, askeriye ve polis vb. bu sistemdeki değişik bileşenleri oluştururlar. Ve bölünmeler daha ileri götürülebilir: Merkezi hükümetlere karşı yerel hükümetler, bölümler arası rekabetler, bürokrasi içindeki hiyerarşik yapılar vb. de rol oynarlar. Bu özelliklerin birçoğu tamamen konjonktürel olabilir, ancak bu kurumların parçalara ayrılmasının net sonucu, sermaye fraksiyonları arasında ve tahakküm kuran ile tabi olanlar arasındaki “istikrarsız olan dengeleri oluşturma ve yerlerine bir başkasını geçirmek üzere ortadan kaldırma”yı daha da kolaylaştırmasıdır. Bu sebeple, günümüz siyaset bilimcilerinin bürokrasiler içindeki ve bürokrasiler ve yasama organları arasındaki mübadele süreçlerini mercek altına alırken kolektif eylem ve politik hayatı piyasa rasyonalitesi açısından analiz etmeyi doğru bulmalarına şaşırılmamak lazım.

Burada vurgulanması gereken nokta, tabii ki, çoğunlukla bahsettiğimiz haliyle devletin soyut bir kategori olmasıdır. Bu, iktidarın uygulandığı süreçlerin kolektifliği hakkında genellemeler yapmak ve bunu bir toplumsal formasyonun bütünlüğü içinde düşünmek için uygun olabilir. Ancak, devlet iktidarının uygulandığı gerçek süreçleri tanımlamak için uygun bir kategori değildir. “Devlet” kategorisine somut tarihsel analiz içerisinde bir “itici güç” olarak başvurmak, kısaca, bir aldatmacaya düşmektir.

Devletin, temelini belirli bir üretim tarzından (bu durumda, kapitalizm) alan üstyapısal bir biçim olarak anlaşılması, teorik analizin amaçlarına mükemmel bir uyum gösterir. Ancak, bu anlayış tek başına, naif bir şekilde kapitalist toplumların tarihleri ile ilgili çalışmalara yansıtıldığında isabetsizdir. Burjuva devleti kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimine karşı otomatik bir refleks olarak ortaya çıkmamıştır. Devlet kuruluşları, zorlu bir şekilde kurulmak zorunda kalmışlardır ve yol boyunca her adımda, en sonunda bu kurumların yansıtacağı ilişkilerin kurulmasına yardım etmek için yine onlar üzerinden iktidar uygulanabilmiş/uygulanmıştır. Marx, devleti tarihte pasif bir unsur olarak gör-

müyordu. Devletin (bazıları feodal kökenlerden gelen) araçları, kapitalizmin ilk gelişiminde çok etkili bir şekilde kullanılmıştı. Devlet iktidarı, endüstriyel sermayeyi aşırı yüksek faiz oranlarından (Marx, 1972: 468-9) kurtarmak, “gerekli önkoşullar”dan birçoğunu sabit sermaye şeklinde inşa edilmiş çevre içinde sunmak – rıhtımlar, limanlar, ulaşım ağları vb. (Marx, 1967, vol. 2: 233; Marx 1973: 530-3), emperyalizmin ticari şekli üzerinden zenginliğin yoğunlaşmasının mekanizmalarını sağlamak (Marx, 1967, vol. 1, bölüm 31; ve vol. 3, bölüm 20) için kullanılmıştı. Aynı şekilde, devlet iktidarı, ayrım gözetmeksizin ve çoğu durumda fazlasıyla kaba bir şekilde sermaye ve emek arasındaki temel ilişkiyi yaratmak için kullanıldı. Başlangıç birikimi, emeğin topraktan ve üretim araçlarından ilk kopuşu, güç kullanımı ya da devletin yasallaşmış şiddeti aracılığıyla hayata geçirildi (örneğin, İngiltere’de toprak mülkiyetini yürürlüğe sokan kanunlar) (Marx, 1967, vol.1, bölüm 28). Çalışma yasaları ve kurumsal baskının farklı biçimleri, mülksüzleştirilmiş emeği işgücüne dahil olmaya zorladı ve kapitalizm için gerekli iş disiplinini dayatmaya yardım etti (Marx, 1967, vol. 1: 271). Hatta, kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında, üretimin bütün sektörleri devlet iktidarı aracılığıyla düzenlenmişti (19. Yüzyıl Almanya’sında durum buydu, modern zamanlarda bunun en mükemmel örneği Brezilya’dır).

Marx’ı okurken, kapitalizmin doğuşunu devlet iktidarının tatbik edilmesi ve kapitalist toplumsal ilişkilerin olgunlaşması için zemin hazırlayan devlet kurumlarının yaratılması olmadan hayal etmek çok zor. Yine de, ekonomik altyapı ve onun yansıması olan bir üstyapı imgesinin rahavetine o kadar kapılmışız ki, devleti, kapitalizmin tarihiyle olan ilişkisinde, tamamen pasif bir rol içinde düşünme eğilimindeyiz. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’daki meşhur önerme, “ekonomik altyapıdaki değişimler, er ya da geç, bütün büyük üstyapının değişimini getirir,” görünen yüzü ile değerlendirir ve kapitalist tarihle ilişkili devleti anlamaya uygulanırsa fazlasıyla yanıltıcı olur. Bu pasajda bile, Marx, hızlıca bu cümleye karşı çıkar ve “insanların çelişkinin bilincine vardığı ve direndiği” alanların “yasal, politik, dini, sanatsal ya da felsefi” alanlar olduğunu ifade eder. “Ekonomik altyapı” ve üstyapı, ardı ardına değil, eşzamanlı oluşurlar – aralarında diyalektik bir ilişki vardır. Devlet müdahalesinin özellikle geç kapitalizme –bazıları gerileyen kapitalizm di-

yorlar— ait bir fenomen olduğunu düşünürken de yanlış yönlendiri- liyoz. “Devlet kapitalizmi,” aslında, kapitalist toplumsal oluşumların ilk yıllarında çok hakimdi. Tabii ki, kapitalizm olgunlaştıkça, gerekli tüm devlet kurumları yaratılınca, kanunlar yazılınca, emsaller yoluyla kanunların yorumlamaları pekişince, o zaman devlet meselesi daha da arka plana düşer gibi görünür, çünkü burjuvaya ait toplumsal ilişkiler devletle bir olmuştur. Gerçekten de, kamuya yönelik devlet faaliyetlerinin özelleştirilmesi yönünde bir hareket olabilir. Ancak, *laisser-faire* yönündeki hareket her zaman, gerçek olmaktan çok daha fazla ideolojik olmuştur. Bu hareket, sadece piyasanın bazı işlevlerinin özgürce çalışmasına izin verilmesinde ısrar etmekle eş tutuldu. 19. Yüzyıl İngiltere’sinde “özgür ticaret” talep etmek çok kolaydı. Ülke, sermaye biri- kiminin ortasındaaydı ve dünya pazarını tahakküm altına alacak endüstriyel kapasiteye sahipti. Ama, *laisser-faire*’in en tepe noktasında bile, temel emek-sermaye ilişkisine yapılan herhangi bir meydan okuma, hızlı bir şekilde zorlama ve bastırma ile karşılaşıyordu – İngiliz işçi hareketinin Çartist dönemde yaşadıkları buna örnek teşkil eder. Devlet,, kapitalizmin büyümesi ve olgunlaşmasıyla, kendi işlevlerini, tabii ki, değişikliğe uğratmıştır. Ancak, kapitalizmin herhangi bir dönemde devletin güçlü ve yakın katılımı olmadan işlediği fikri düzeltilmesi gereken bir mittir.

Kapitalizmin özgül ihtiyaçlarını karşılamak için devlet kurumları ve işlevleri yaratılması ve bunların dönüştürülmesi, kapitalizmin yükselişi ile paralel gider; bazı durumlarda, bunlar kapitalizmin yükselişinden önce gelirler. Burjuva devleti, feodal devletin dönüşümünden doğmuştur. Feodal devletin biçimleri, fazlasıyla farklılık gösterir ve aslında, burjuva devletlerinin biçimlendiği hammaddeyi oluşturduklarından dolayı, günümüz devlet biçimlerinde izlerini bırakmışlardır. Tabii, bazı önemli istisnalar vardır. ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin (bazı feodal kurumların aktarılmasına rağmen) aşmak zorunda oldukları bir feodal toplum yoktu ve bu devletler, (çok farklı feodal devlet biçimlerinin olduğu) Avrupa ve (İspanyol ve Portekiz sömürgecilerin yerleştiği değişik bir melez feodal kapitalizm bulunan) Latin Amerika’daki devletlerden çok temel bir şekilde ayrılırlar. Avrupa’daki feodal yapı içinde, çok temel farklılıklar bulunuyordu. İsveç’teki köylü “zümre” ve İngiltere’de, manastırların lağvedilmesi sonra güçlenen tarıma ve ticarete da-

yalı sermaye, bu iki ülkeye İspanya ya da Prusya'dan çok daha geniş bir siyasi iktidar temeli sağladı. Ve dönüşüm süreci, bölgeden bölgeye gözle görülür farklılıklar gösterdi. Fransa'daki şiddetli dönüşüm süreci, etkin bir şekilde feodal aristokrasiyi ortadan kaldırdı. İngiltere'de iç savaş sonrasındaki yavaş dönüşüm süreci, aristokrasi ve toprak sahiplerinin kademeli ve sürekli bir şekilde önce kapitalist tarıma, ardından 19. Yüzyıl boyunca endüstriyel güç yapısına dahil olmasıyla sonuçlandı. Her iki durumda da, geçiş sürecinin niteliği, siyasi hayatın geçiş sonrasındaki niteliğine kalıcı bir damga vurdu. Bu ülkeler arasındaki siyasi farklılıklar, bu birbirinden çok farklı tarihsel deneyimler ve bu deneyimlerin doğurduğu kültürel ve siyasi gelenekler ışığında anlaşılmalıdır. Aynı zamanda, devlet kurumlarının ve bu kurumlar aracılığıyla ifade bulan ilişkilerin sürekli yeniden şekillendirilme ve biçimlendirilmeme süreçleri içinde olduğunu da görmemiz gerekir. Bazı tarihsel çalışmalarında, özellikle *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* kitabında, Marx, işlemekte olan bu sürecin örneklerini sunar. Devletin bu yönünü de, aynı şekilde anlamaya mecburuz. Siyasi, hukuki, idari ve bürokratik hayatı saran kaygan ve istikrarsız etkileşimler, rastlantısal olaylar ve tüm çetrefilliklerin ortasında temel Marksist içgörülerini kaybetmenin bedelini ödeyemeyiz. Öyle ya da böyle, kapitalist devlet temel işlevlerini yerine getirmek zorundadır. Eğer bu olmazsa, o zaman ya kapitalist devlet içinde reform yapılır ya da kapitalizm, maddi üretimin ve günlük hayatın düzenlenmesine ilişkin bir başka bir yöneme yerini bırakmak zorundadır.

Bu tartışmayı, belki de, yanıtlanmamış üç soru sorarak sonlandırmak faydalı olacaktır. Bu sorular muhtemelen daha ileri bir teorik analizle değil de, tarihin somut maddi araştırmaları ile çözülecektir:

1. Devlet iktidarının farklı suretleri ve araçları, kapitalist gelişmenin izlediği yola ilişkin devletin kendisine ne ölçüde göreceli bir özerk işlev verir, ve devlet görevlileri sınıf çatışmalarında ve sınıf içi çatışmalarda ne derece tamamen tarafsız, hatta kendine hizmet eden arabulucular olarak davranabilirler? Bu sorular Poulantzas'ın son çalışmasında ön plandadır.
2. Kapitalist devlet, bir taraftan kapitalist bir toplumu sürdürmeye ve bu toplumun yeniden üretimini garantilemeye dair temel işlevini

yerine getirirken, kapitalist uluslar arasında çok temel farklılıklar varmış izlenimi yaratacak şekilde biçimsel ve yapısal olarak ne ölçüde farklılaşabilir? Başka bir deyişle, devlet faaliyetine yönelik altta yatan temel bir amacın önermesi göz önüne alındığında, kurumların ne ölçüde çeşitli olması mümkündür?

3. Devlet içindeki hangi yapılar ve işlevler kapitalist üretim tarzına organiktir ve dolayısıyla kapitalist toplumsal oluşumların hayatta kalması için temeldir? Ve hangileri, Gramsci'nin deyişiyle, tamamen konjonktürelidir?

Bu sorular, birbiriyle ilişkisiz değildir. Ve kurumsal suretlerinde sürekli olarak değişmesine ve dönüşmesine rağmen temelde kapitalist kalan bir toplum içinde devlet iktidarının nasıl uygulandığını ve uygulanabileceğini anlamanın kalbini oluşturur.

BÖLÜM 14

Mekânsal Onarım: Hegel, Von Thünen ve Marx

Antipode dergisinde yayınlanmıştır, 1981.

Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinin neden “modern sömürgecilik teorisi” üzerine bir bölümle bittiğini hep merak etmişimdir. Bu bölümün konumu, ilk bakışta oldukça tuhaftır. Kapitalizmi büyük ölçüde kapalı bir ekonomik sistem olarak teorileştirdiği eserde, yabancı ve sömürgeci ticaret ile yerleşim sorununu tamamiyle açar.¹ Dahası, sondan bir önceki bölümdeki, birçok kişinin Marx'ın argümanı için daha “doğal” bir sonuç olarak göreceği şeyin görünürlüğünü azaltır. Marx, orada büyük bir retorik gösterişle, kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanlarının çalacağını ve “bir avuç gaspçının mülklerinin halk kitleleri tarafından” kaçınılmaz olarak “toplumsallaştırılacağını” ilan eder. Öyleyse, bu bölümü neden *Komünist Manifesto*'yu son derece anımsatan, coşkulu bir silahlara sarılma çağrısıyla bitirmedi? Ardına neden tamamiyle yeni bir konu gibi görünen bir bölüm iliştiirdi? Öyleyse bu kadar kolayca reddedişinin sebepleri nelerdir? Marx'ın Von Thünen'e karşı ukalaca tavrı da benzer şekilde aklımı uzun zamandır meşgul etmiştir. Marx, Von Thünen'in “doğru soruyu” sorduğunu kabul eder: “Emekçi nasıl sermayenin efendisi olmaktan -yaratıcısı olarak- kölesine dönüşmüştür?” Fakat Marx'a göre, cevabı “sadece çocukçadır.”

Bu makalede, Marx'ın sömürgecilik üzerine bölümünün Von Thünen'in çözümünü neden bu kadar çocukça bulduğunu açıkladığını gös-

¹ Marx, yer yer başka yerlerde üstü örtük kalan bir varsayımı açıkça ifade ediyor. Bkz., örneğin, Marx, K., *Capital* (International Publishers, New York; 1967), Volume 1, s. 581.

tereceğim. Ayrıca, hem Marx'ın hem de Von Thünen'in Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde ortaya attığı bir meydan okumaya karşılık verdiklerini iddia edeceğim. Marx'ın sömürgeciliği ele alışı ile Von Thünen'in marjinal verimlilik kuramı, Hegel'in yanıtlamadan bıraktığı soruna verilmiş birer cevaptır: Coğrafi genişleme ve toprak hâkimiyetinin, sömürgecilik ve emperyalizmin, kapitalizmin istikrarı açısından oynadığı rol. Bu sorun, bizi meşgul etmeyi hâlâ sürdürdüğü için, başlangıçta ortaya atılan ifadelerine geri dönmek anlamlı olacaktır.

Hegel

Hegel'in *Hukuk Felsefesi* zengin ve olağanüstü bir eserdir. Hegel, eserin ortalarındaki güçlü ve şaşırtıcı birkaç paragrafta, kapitalist emperyalizmin ekonomik bir teorisinin ana hatlarını çizer. İlk önce, bu tip bir anlayışa nasıl vardığına bakalım.

Hukuk Felsefesi'nin temel amacı, hukuk, ahlak ve etik hayatın birçok diğer veçhesinin “ruhun nesnel, kurumsal ifadeleri” olarak bir yorumunu sunmaktır. Hegel, *aileyi* etik hayatın özel ve kişisel özgeciliğin hakim olduğu bir alanı olarak yorumlar. Öte yandan, *sivil toplum* her bireyin diğerlerini kendi amaçlarına ulaşmakta araç olarak kullanmaya çalıştığı bir “evrensel egoizm” alanıdır. Her şeyden önce, politik ekonominde tarif edildiği üzere, piyasa rekabeti, toplumsal iş bölümü ve “evrensel karşılıklı bağımlılık” alanıdır. Aile ve sivil toplum - toplumsal hayatın özel ve kamusal alanları - arasındaki açık gerilim, Hegel'e göre, ancak herkesin evrenselci bilince erişmesi ve bu bilincin *modern devletin* kurumları aracılığıyla nesnel ifadesiyle çözülebilir. Hegel, *rasyonel* devletin özel ve kamusal hayatın ikiliklerini aşabileceğini ve böylece, Rousseau'nun burjuva toplumunun karmaşık dokusu içinde kaçınılmaz olarak ikiye bölünmek zorunda tasavvur ettiği “*homme*” (insan) ve “*ci-toyen*” (vatandaş) rollerini sentezleyerek, insan varoluşunun bozulmuş bütünlüğünü onaracağını iddia eder.²

Hegel, elbette, spekülâtif felsefe tarzında ilerler. Gerçek toplumsal ve politik kurumların nasıl işlediğine dair ayrıntılı analizden ziyade, ideal olarak ulaşılmış genel soyutlamalarla işe girer. Bu yüzden, kavramsal

2 Rousseau ve Hegel arasındaki ilişki için bkz. Pelczynski, 1962.

ayıtı gerekli maddi temelden yoksunken, izleyen önermeler felsefi idealizmin en iyi geleneklerinde acımasızca uygulanmış diyalektik mantıktan dikkatli bir biçimde türemiştir. Ancak *Hukuk Felsefesi*'nin amacı soyutlamaları dünyaya yaklaştırmak, mantığına “politik bir beden” kazandırmaktır. Analiz yöntemi, bu açıdan, materyalist tarihsel analiz yoluyla “başlı başına politik bedenin mantığını” açığa çıkarmaya çalışan Marx'ınin tam tersidir. Hegel'in türettiği politika kulağa oldukça muhafazakâr gelir, çünkü tasvir ettiği “rasyonel modern devlet”in kurumları uğursuzca kendi zamanının Prusya'sını hatırlatır. Yine de, tüm eserde güçlü ve radikal bir eleştiri akımı da bulunur ve eseri kafa karıştıran bir muğlâklıkla kaplar.

Hukuk Felsefesi'nde bizi doğrudan ilgilendiren, Hegel'in burjuva sivil toplumuna içkin çelişkileri betimlediği pasajlardır. Hegel, İngiliz politik ekonomistlerin -özellikle de Steuart ve Adam Smith'in - yazılarından derinden etkilenmiş olsa da, piyasanın “gizli elinin” evrensel egoizmi ve hırsı mucizevi biçimde herkesin yararına dizginleyebileceği fikrini reddeder. Hegel, güçlü bir merkezi devletin yönettiği merkantilist politikalara sıkı sıkıya bağlı olan Prusya'da serbest piyasanın erdemlerini savunacak bir konumda sayılmazdı. Bu politikanın çizdiği sınırlar içinde kalabilmek için piyasa düzeninin neden kusurlu olduğunu, neden Adam Smith'in iddia ettiği türden bir toplumsal barış yerine çelişiklere yol açtığını açıklamak zorunda kaldı. Hegel'in iddiasına göre, esas zorluğun ortaya çıkış sebebi, “insan ve doğa” arasında etkin bir aracı olarak emeğin zorunlu olarak tüm zenginliğin esas kaynağı olmasıdır: emek-değer teorisi doğrudur. Fakat özel emek, kâr başka birinin emeğinin ürününe el koyulmasını zorunlu kıldığından, evrensel egoizm ve hırsa dayanan bir piyasa sistemi aracılığıyla toplumsallaşır. Dahası, kâr arayışı mantığı toplumsal ihtiyaçların daimi dönüşümü yönünde bir zorlama -her biri diğerinde yeni bir ihtiyaç yaratmaya çalışır- ve hem üretim hem tüketimde daimi bir genişleme anlamına gelir. Bu dinamik öyle coşkun çelişkiler üretir ki, sivil toplumun, rasyonel modern devletin müdahalesi olmaksızın kendi araçlarıyla baş başa bırakıldığında mutlak felaketin eşğine geleceği kesindir. Devletin müdahaleciliği tamamen haklıdır.

Fakat kâr arayışı ve serbest piyasa mübadelesi koşulları altında sivil toplumda ortaya çıkan çelişiklere biraz daha yakından bakalım. Hegel,

toplumsal çözülmenin dayanak noktası olarak bir yanda servet birikiminin, diğer yanda yoksul kitlesinin büyümesine yoğunlaşır. Argümanını işte böyle şekillendirir:

Sivil toplum engellenmeyen bir faaliyet halindeyse, nüfusunu ve endüstrisini içeriden büyütmekle meşguldür. Servetin birikmesi, (a) insanların, ihtiyaçları tarafından bağlanması ve (b) bu ihtiyaçları karşılamanın araçlarını hazırlama ve dağıtma yöntemlerinin genelleşmesiyle yoğunlaşır, çünkü en büyük kârlar bu çifte genelleşme sürecinden elde edilir. Bu, madalyonun bir yüzü. Diğer yüzü, belirli işlerin alt bölümlere ayrılması ve sınırlandırılmasıdır. Bu, bu türden işlere bağlı olan sınıfın bağımlılığına ve huzursuzluğuna yol açar.

(Hegel, 1967: 149-50)

Bu yüzden, üretimin genişlemesi halk kitlelerinin yaşam standardının “belirli bir idame seviyesi”nin altına düşüşüyle ve “sivil toplumun daha büyük özgürlüklerini ve özellikle de entelektüel faydalarını hissedemeyeceği ve kullanamayacağı” derecede görece yoksunlaşmasıyla çıkarışır. “Zenginliğin az sayıda insanın elinde yoğunlaşması,” “yoksullardan oluşan bir ayak takımının yaratılmasıyla” bağlantılıdır. Hegel, orijinal metne yaptığı açıklayıcı bir ekte düşüncesini anlatmayı sürdürür:

İnsanları ayak takımına dönüştüren yoksulluğun kendisi değildir... İnsan doğa karşısında hak iddia edemez ama toplum bir kere kuruldu mu, yoksulluk anında bir sınıfın diğer sınıfa yaptığı bir haksızlık halini alır. Önemli olan, yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağı sorunu modern toplumu çalkalandıran en rahatsız edici sorunlardan biridir.

(Hegel, 1967: 277)

Hegel, bu “rahatsız edici” sorunun iki çözümünü değerlendirir. Kaçınılmaz toplumsal karmaşalara düşülmesini engelleme amacıyla, zenginleri yoksullara kamu refahından destek verecek şekilde vergilendirme ya da onlara yeni iş olanakları sağlama imkânlarını keşfeder. Fakat tüm bu çözümlerin sadece sorunu daha da şiddetlendireceği sonucuna varır. Mesela, “kötü olan tam da üretimin aşırı artışı ve kendileri de üretici olan tüketicilerin sayısının aynı oranda artmamasıyken,” yeni iş yaratmak üretim hacmini artıracaktır. Bu türden nedenlerle, “zenginliğin aşırı artışına rağmen sivil toplumun yeterince zengin olmadığı, yani kendi kaynaklarının abartılı servete ve yoksul ayaktakımının yaratılmasına ket vurmakta yetersiz kaldığı açığa çıkar.”

Ve Hegel böylece, ikinci bir çözüm kümesini göz önüne almak durumunda kalır. Sivil toplumun, “iç diyalektiği” tarafından “kendi sınırlarını aşarak, ya aşırı ürettiği malların eksikliğini duyan ya da genel olarak geri kalmış başka ülkelerde piyasalar ve böylece kendi idamesi için zaruri olan araçlar aramaya itildiğini öne sürer. Bu nedenle, sömürgele kurmak ve “bir yandan endüstrisi için yeni bir talep ve alanla kendi ihtiyacını karşılarken,” diğer yandan nüfusunun bir kısmının “yeni ülkede aile temelinde hayata dönüşüne” izin vermek zorundadır. (Hegel, 1967: 150-2).

Emperyalizm ve sömürgecilik, böylece, “olgun” bir sivil toplumun zorunlu olarak yakasını bırakmayan iç çelişkilerine karşı zorunlu devrimler olarak yorumlanıyor. Hegel, bir yanda artan servet birikimi, diğer yanda büyük bir sefalet ve ümitsizliğe saplanmış “yoksul ayak takımının” oluşmasının, analizine göre, toplumsal istikrarsızlığa ve sivil toplumun işleyişindeki hiçbir iç dönüşümle bastırılmayacak sınıf mücadelelerine zemin hazırladığı konusunda son derece açıktır. Gelir dağılımındaki dengesizliklerin neden olduğu aşırı üretim ve eksik tüketim, benzer şekilde, endüstri işletmesinin iç tutarlılığını da baltalar. “İç diyalektiği” hiçbir iç çözüme olanak vermeyen çelişkiler yarattığı için, sivil toplum coğrafi genişleme yoluyla bir dış dönüşüm aramak zorundadır.

Hegel, sivil toplumun giderek yoğunlaşan çelişkilerine “emperyalist” çözüm olasılığını birkaç şaşırtıcı paragrafta ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, aynı derece beklenmedik bir biçimde konuyu bir kenara bırakır. Emperyalizm ve sömürgeciliğin, kısa vadede mi, yoksa uzun vadede mi yoksulluk ve toplumsal huzursuzluğu saf dışı bırakarak sivil toplumu istikrara kavuşturacağı konusunda bizi karanlıkta bırakır. Bunun yerine, devletin “ahlaki fikrin gerçekliği”³ olarak ayrıntılı bir analizine geçer. Bu, sivil toplumun modern devlet tarafından -bir iç dönüşüm olarak- aşılmasını tek uygulanabilir çözüm olarak ima ediyormuş gibi duruyor. Fakat zenginlik ile ücret dağılımında artan kutuplaşma ve yoksulluk sorunlarının modern devlet içerisinde nasıl aşılabileceğini hiçbir yerde açıklamaz. Bu durumda, emperyalizmin zorlanmadan söz konusu sorunların üstesinden gelebileceğine mi inanmamızı ister? Metin, ol-

3 Kurum üzerine kısa bir geçiş tartışması Hegel’i sömürgeciliği tartışmaktan devlet teorisine götürüyor; Hegel, 1967: 152-5.

dukça muğlak. Bu, Avineri'nin işaret ettiği gibi, "Hegel'in, sisteminde bir sorun ortaya atıp ucunu açık bıraktığı tek yerdir." (Avineri, 1972: 154; Hirschman 1976: 1-8).

Sivil toplum, bir iç dönüşüm, "ahlaki fikrin gerçekliği" olan modern devletin başansı tarafından iç çelişkilerinden (ve nihai tasfiyesinden) kurtarılabilir mi? Yoksa çözüm "mekânsal bir onarımda" -emperyalizm, sömürgecilik ve coğrafi genişleme yoluyla bir dış dönüşümde- mi yatıyor? Hegel'in yanıtlamadığı kafa karıştırıcı sorular bunlar.

Von Thünen

Hegel'in *Hukuk Felsefesi* 1821 (eklemelerle birlikte 1833) yılında yayımlandı. Von Thünen, *Yalıtılmış Devlet*'in ilk taslağını 1818-19 yıllarında hazırladı, 1824'de metni kapsamlı biçimde elden geçirdi ve 1826'da yayımladı.⁴ "Yalıtılmış devlet" kavramı bariz biçimde spekülâtif ve felsefi idealizm geleneğinden yararlanırken, Von Thünen'in ilk yayımlanmış eserinde Hegel'in doğrudan etkisine dair bir işaret yoktur. "İdeal bir yapı" olan Yalıtılmış Devlet ile yakın ampirik gözlemi birleştirerek tarımsal üretimin mekânsal düzenlemesi üzerine hayranlık uyandıran bir anlatı elde etmiştir. Bu anlatı, uzamın toplumsal örgütlenmesi ve mekân üzerine tutarlı bir teori üretmede ilk sistematik çabalardan biri olarak o zamandan bu yana coğrafya, ekonomi ve bölge bilimi geleneklerinde kanonlaşmıştır.⁵

Von Thünen, daha 1826'da "mülk sahibi sınıflara ait, miras aldığı düşünceleri" bıraktığını ve yeni bir vizyona tutkuyla bağlandığını sonradan itiraf etmiş, "fanatik, hatta devrimci" diye damgalanmamak için bu görüşleri yayımlamaya cesaret edemediğini söylemiştir. (Dempsey, 1960). Fakat bundan sonra dikkatini emekçinin *doğal* ve bu nedenle *adil ücretini* belirleyen ahlaki ve ekonomik ilkelere yoğunlaştırdı. Bu mesele hakkındaki görüşleri, öldüğü yıl olan 1850'de, *Yalıtılmış Devlet*'in ikinci bölümü olarak, nihayet gün ışığına çıktı. Von Thünen'in analizi büyük bir değişim geçirmiş olsa da, *Yalıtılmış Devlet*'in iki bölümü belirli süreklilikler arz

4 Bkz. Hall (1966) ve Dempsey'in (1960) giriş bölümleri.

5 Bkz. Isard (1956) ve Chisholm (1962). Ağırıklı olarak Barnbrock'a da (1976) dayandım.

eder. Örneğin, ideal bir yapı olarak Yalıtılmış Devlet, ikinci bölümde muhafaza edilmiştir ama toplumsal istikrar, süreklilik ve barışın sınıfsal uzlaşmazlıkların ve kitlesel yoksulluğun artmasından kaynaklanan toplumsal kargaşa tarafından giderek daha çok tehdit edilen bir sivil toplumda nasıl korunacağını araştırmada bir araç olarak kullanılır.

Hegel'e gönderme yapmasa da, Von Thünen'in Yalıtılmış Devlet'in ikinci bölümündeki düşünceleri, *Hukuk Felsefesi*'nin sivil toplumun iç çelişkileri üzerine pasajında ifade edilenler ile neredeyse aynıdır. Von Thünen de, Hegel gibi, piyasanın gizli elinin evrensel egoizmi herkesin yararına dizginleyebileceği fikrini reddeder. Hiçbir iyileştirici önlem olmadığında sivil toplum durumunda kaçınılmaz yozlaşmaya işaret eder.⁶ Aynı zamanda, sivil topluma içkin çelişkileri uzlaştırmamanın bir aracı olarak iç ve dış dönüşümleri araştırır. Ve dili ile kavramsal aygıtı oldukça Hegelci'dir. Benzerlikler tesadüf eseri olamayacak kadar yakındır. Hegel'in 1820 ve 1830'larda Almanya'nın entelektüel hayatındaki konumu göz önünde bulundurulursa, Von Thünen'in Hegel'in argümanlarından habersiz ilerlemiş olması zayıf bir ihtimaldir.

Von Thünen'in endişeleri, 1848 devrimleri öncesinde Avrupa'daki rahatsız toplumsal durumu da doğrudan yansıtır. Daha 1842 yılında, "emekçiler için doğal bir ücret talep etmek" ile yetinmeyerek "doğrudan doğruya, mülkiyetin paylaşılması ve gelir eşitliği" gibi "boş ümitlere kapılan ve mantıksız taleplerde bulunan komünistlerin görüşleri ve öğretileri" yüzünden endişelendiğini bizzat itiraf etmişti. Bu tür görüşlerde, "Avrupa'nın tamamına yıkım ve barbarlık getirecek, başlamakta olan bir mücadelenin" ilk işaretlerini görüyordu. Komünistlerin abartılarının çoğunluğa ilham vermesinden, "popülerleşmesinden ve bu görüşlerin, ilkesiz olsa da hünerli yazarlar tarafından önerilir ve ayrıntısıyla anlatılırlarsa insanların zihninde kök salacağından" korkuyordu. (Dempsey, 1960: 219). Ve tüm bunlar, *Komünist Manifesto*, Avrupa sahnesine aniden çıkmadan altı yıl önce yazılmıştı.

Von Thünen'in kendisi, "dünya ruhunun planında," "insanlığın gelişimindeki tüm ilerlemenin ancak bin bir kötüleşmeden sonra gerçekleşmek zorunda olmasının ve çok sayıda kuşağın kanı ve sefaleti

6 "Bencillik ödev ve hakikat bilgisinde dengini bulmaz," der. Bkz. Dempsey (1960) s. 218-20.

tarafından satın alınmasının olduğunu” düşünmüyordu. Ancak, “tarihin en dehşet verici sonuçlarından biri, bir yanlışın, kural gereği, hakikat, adalet ya da akıl ve hakla değil bir başka adaletsizlikle aşılmasıydı.” Bu durumda esas kötülük, düşük ücretler ve halk kitlelerinin payına düşen ezici yoksulluğun açık bir ahlaki bir meşruluğu olmaması ve böylece toplumsal memnuniyetsizlik için verimli bir zemin sağlayabilmesiydi. İdame ücreti ya da arz talep teorileri sadece gerçekliği kopya ediyor, kritik soruya cevap sunmuyordu: “Sıradan emekçinin neredeyse her yerde aldığı düşük ücret *doğal* mı, yoksa önüne geçemeyeceği sömürü mü neden oluyor?” *Doğal* ya da *adil* ücreti neyin atadığının keşfi çok önemliydi, çünkü ancak böyle bir anlayış üzerinden burjuvazinin hakları, görevleri ve yükümlülükleri tanımlanabilecekti. “İnsanlığı barışçıl ve mutlu biçimde gelişimini sürdürmesine ve daha yüce hedeflere yönelten araçlar, hakikat ve hak algısında ve egoizmin, ayrıcalıklı olanların adaletsizce sahip olduklarından gönüllü biçimde vazgeçecekleri, bu türden bir denetiminde yatar.” Bu hakikatleri, “deneyim ya da tarihin gidişatı yoluyla değil, sadece akılla” keşfetmek ve yaymak “bilimin yüce ve görkemli göreviydi.” (Dempsey, 1960: 217-20).

Von Thünen, sivil toplumdaki merkezi çelişkiyi Hegel’den daha kesin biçimde tespit eder. “Kötülüğün kaynağı,” Von Thünen’in iddiasına göre, “işçinin ürününden ayrılmasıdır.” Bu, herhangi şeyin üretiminde işbirliğine gitmesi gereken iki üretim faktörünün -sermaye ve emeğin- birbiriyle antagonistik bir ilişki içerisinde olduğunu gösterir. “Öyleyse, proletarya ve sahiplerin çıkarlarındaki ayrım ortadan kaldırılmadığı sürece, sürekli birbiriyle doğal düşmanlar olarak ihtilaf içinde olmasının ve uzlaşmamasının nedeni bu zıtlaşan çıkarlarda yatar.” Düşük ücretlerin “kökeninin kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin emekçilerin ürettiğinin çok büyük bir kısmını almalarından kaynaklandığını” söyler. Dahası, teknolojik değişimler emekçinin kaderini iyileştirmez: “Mevcut toplumsal örgütlenmemizde işçi bundan etkilenmeyecek; konumu nasılsa öyle kalacak ve kazançtaki tüm artış girişimcilere, kapitalistlere ve toprak ağalarına düşecektir.” Von Thünen, toplumsal örgütlenme emekçilerin artan verimliliğin getirisinin beşte birini elde etmesine izin verseydi diye üzülür: “Neşe ve memnuniyet binlerce aileye yayılır, işçilerin 1848 baharında daha yüksek ücretleri zorla elde etmek

için girdikleri kargaşa ve şiddet ortaya çıkmazdı ve geçmişte sahipler ve onların emrinde olanlar arasında varolmuş hassas patriyarkal bağ yok edilmemiş olurdu.” (Dempsey, 1960: 327)

Öyleyse, nasıl bu patriyarkal bağ onarılacak ve bu birbirine zıt çıkarlar uzlaşacaktı? Sermaye ve emek arasında toplumsal ürünün adil bir dağılımını güvence altına alacak, aynı zamanda emekçiye eğitim ve kendini geliştirme fırsatları sunacak bir toplumsal örgütlenme biçimine ulaşılabilir mi? Von Thünen’e göre, bu soruların cevapları ilk olarak şu temel sorunun cevaplanmasına dayanıyordu: emeğin yarattığı üründe doğal, *adil payı* nedir?

Von Thünen’in çözümü, *marjinal verimlilik* kuramındadır. “İsteyen herkesin sınırsız büyüklükte toprağa sahip olabileceği Yalıtılmış Devlet’in işlenmiş ovasının sınırında ne kapitalistlerin gelişigüzelliği ne işçilerin rekabeti ne de zaruri idame araçlarının büyüklüğü ücret miktarını belirler, emeğin ürününün kendisi ücretlerin ölçüsüdür.” Sınıra yakın olan işçiler, “bir koloni kurmaktan uzak tutulmalı” ve “eski efendileri için ücretli çalışmaya devam etmeye ikna edilmeliyse, ücret artı kendi küçük kolonilerini kurmak için gereken sermayeyi borç alırken ödeyecekleri faiz böyle bir kolonide bir işçi ailesi tarafından üretilebilecek emek ürününe eşit olmalıdır.” Böylece, “kendilerini Yalıtılmış Devlet’in sınırında oluşturan ücretler ve faiz, tüm devlet için ölçüyü belirler.” Von Thünen, konuyla bağlantılı tüm ilişkileri uygun ve dikkatli biçimde göz önüne aldıktan sonra, doğal ücretin Yalıtılmış Devlet’in tamamında, *a*’nın işçinin ihtiyaç duyduğu idame düzeyi ve *p*’nin emeğinin ürünü olması koşuluyla, *ap* formülü tarafından belirlendiği sonucuna varır. (Dempsey, 1960: böl. 14-15).

Bu, millî hasıla, sermaye birikimi ve ücret oranının eşzamanlı olarak maksimize edildiği denge ücrettir.⁷ “Hem işçilerin, hem de kapitalistlerin üretimi artırmada karşılıklı çıkarı olduğu” ücrettir. Sınıf mücadelesinin yok olacağı ve toplumsal barışa ulaşacak ücrettir. “Doğal ücret emekçilere aralarında daha yetenekli, başarılı ve enerjik olanların kapitalist olmasına yetecek eğitimi ve kendilerini geliştirme olanağını sunacağından, iki sınıf arasında şimdiye kadar varolmuş engel artık ortadan kaldırıla-

7 A.g.e. s. 221 ve 327. Ayrıca bkz. Dempsey’nin girişi, s. 177.

caktır.” Bu, “Avrupa’daki toplumsal durumu kötüleştiren bütün kötücül koşulların yok olduğu” ürettir. Bu tür büyümlü özelliklerle kutsandığında, Von Thünen’in *ap*’yi ölümünde mezartaşına kazınmasını istediği en önemli başarısı olarak görmesi şaşırtıcı değildir.

Von Thünen’in argümanı, bizi iki yönüyle ilgilendiriyor. Birincisi, sermaye ve oluşumunu belirleyen toplumsal koşullar anlayışı. İkincisi, denge ücretiyle ilgili argümanını meşrulaştırma aracı olarak sömürgeleştirme ve mekânsal genişleme süreçlerine başvurusudur. Her ikisine de sırasıyla bakacağız.

Von Thünen, sermayeyi insan emeği tarafından üretilen ve insan emeğinin verimliliğini artıran *şeyler*, “yararlı aletler” olarak tanımlar. (Dempsey, 1960: 245, 251) Bu nedenle, sermayenin varlığı kapitalistler ve emekçiler arasında herhangi sınıf ilişkisinin varlığını gerektirmez. “Asli koşulda” herkes çalışır fakat iki tip emek vardır: Aletleri (sermayeyi) üreten ile idame ihtiyaçlarını üreten. Tutumlu ve daha verimli işçiler, aletler şeklinde bir artı ürün üretebilir ve aletlerin sağladığı verimlilik artışıyla daha da çok artı ürün elde edebilir. Sonuncusunu, ödünç aldıkları aletlerin üretmeye yardım ettiği artı ürünün bir kısmını vermeye hazır olan diğerlerine ödünç verebilir. Faizin kökeni buradadır. Von Thünen, en önemli teoremlerinden birini buradan elde eder: “Sermayenin borç verildiğinde bir bütün olarak getirdiği kazanç, sermayenin son biriminin kullanımı tarafından belirlenir.” (Dempsey, 1960: 257). Bu teorem, marjinal sermaye üretkenliğinin gerçek temeli olarak Alfred Marshall’ın ilgisini çeker.⁸ Fakat Von Thünen, onu Marshall’ın pek kabul edilir bulmadığı bir yöne çeker. “Sermaye üretimine uygulanan emek erişilebilir alternatif istihdamlara uygulanmış emekten daha yüksek bir ücret alsaydı,” asli koşulda idameyi üreten işçiler “rahatlıkla eşit derecede sermaye üretimine kayabilirdi.” İşçi aktarımı, “denge sağlanana kadar” devam ederdi “yani: her iki emek türü de aynı şekilde ödenene kadar.” (Dempsey, 1960: 263).

Emeğin özgür hareketliliği, dengenin gerçekleşmesi için gerekli koşuldur. Özel mülkiyet ve devlet düzenlemesi bu hareketliliğin önüne engel

8 Marshall (1949), s. viii. Ayrıca bkz. Whitaker (1975), s. 248-9: “Adam Smith ve Ricardo bir yana bırakılırsa, Thünen’e diğer yazarlara olduğundan çok daha fazla şey borçluyum,” diye yazdığında Marshall’ın gerçekten bunu kastedip kastedmediği şüphelidir.

koyar gibidir. Fakat Von Thünen'in iddiasına göre, özel mülkiyet sadece nüfus büyümesine oranla kaynak (toprak) kıtlığı koşullarında ortaya çıkar. Ücretler ancak "hâlâ sahipsiz toprağın bulunduğu ve elde edilen ya da ithal, bağlı olmayan sermayenin yardımıyla toprağı işlemek için daha verimsiz bir ülkeye göçmenin daha avantajlı olduğu noktaya kadar" düşebilir. Özel mülkiyet engeli, sınırdaki sahipsiz toprak tarafından kısıtlanır. Ulus devletler daha ciddi bir zorluk çıkarır. Gerçekten etik bir devlet -ve burada Von Thünen doğrudan Hegel'e yaslanıyor ve onunla tartışıyor gibi görünüyor- kendini "dünyanın merkezi ve diğer ulusları kendi faydası için birer araç olarak" görmeyecektir, çünkü böyle yapmak "dünya ruhuna" göre "kısıtlanmış bir koşulda" kalmak olacaktır. Bu nedenle, "insanlığın göç yoluyla tüm dünyaya yayılmasını dünya planıyla uyum halinde görebileceğimiz kadar doğal" bir koşul olarak sermaye ve emeğin özgür hareketliliğine izin verecektir. (Dempsey, 1960: 267-9).

Serbestçe erişilebilen ve açık bir sınırın varlığı, denge ücretine erişilmesi için zaruri gibi görünüyor. Bu sınır, "ücretler ve faizler arasındaki ilişkinin belirlenmesi" için bir "laboratuvar" sunar (başvurulan bilimsel imgelem tesadüf değil). Orada sermaye ve emek arasındaki zıtlık imkânsızdır, çünkü tüm emek araçları (sermayenin) ya da idame malları üretmek anlamına gelen asli koşuluna geri döner (Dempsey 1960: 251). Von Thünen, elbette, bu sınır fikrini somut tarihsel anlamla bağlantılandırır. Kuzey Amerika'da:

Sınırsız ölçüde verimli toprağı karşılıksız ya da çok az paraya erişilebilir... Sadece pazar yerine mesafe kültürün yayılmasına sınır çekebilir. Fakat bu sınırlar, nehirlerdeki buharlı gemi trafiğı ve kanallarlademiryollarının inşası yoluyla daha da genişletildi. Orada *ap* ücretine gerçekten erişilebilir ve aslında çoktan erişilmiştir, çünkü Amerika'da ücret ile faiz oranı arasında verimli topraklarla ilgili olarak geliştirdiğimiz formülle uyumlu bir ilişki buluyoruz. İşçiler ile kapitalistler arasındaki bu ilişkilerin sonucu olarak, Kuzey Amerika'da dev adımlarla büyüyen genel bir refah görüyoruz. Orada çeşitli toplumsal tabakalar arasında kaba ayrımlar yok. Alt sınıflar arasında bile ilköğretim, okuma, yazma ve aritmetiğin Avrupa'ya oranla daha yaygın olduğu görülüyor.

(Dempsey, 1960: 328)

Von Thünen'in "cennet hali" olarak adlandırdığı bu durum, nüfus yoğunluğundaki artışın tehdidi altındadır. Dahası, toprak ağalarının

elinde olmayan, sınırsız topraklara sahip olmayan Avrupa’da doğrudan gerçekleştirilemez. Gerçek sınırın yokluğunda denge ücreti nasıl elde edilecektir? Yalıtılmış Devlet’in teorik hüneri kapanmış sınır koşulları altında bile adil ücreti tespit etme aracı olarak yardıma koşar. Bunun üzerine, Von Thünen emperyalist çözüme sırtını dönerek kaybedilmiş cenneti yeniden kazandıracak ve sivil toplumun insanları “ruhani durumlarına” yükseltecek olan iç dönüşümüne yoğunlaşır. Sınıf mücadelesinin şiddetini sermaye ile emeğin işbirliğine dayanan, şiddetsiz toplumsal barışa dayalı işbirliğine dönüştürecek bir toplumsal yeniden inşa tahayyül eder. Kâr paylaşımı örgütsel biçim, (marjinal ücret teorisine başvurularak tanımlanmış olan) doğal ücret hedef ve “entelektüel güçlerin daha büyük gelişimi ve tutkunun aklın egemenliğine boyun eğmesi” araçtır. (Dempsey, 1960: 328).

Fakat geriye tuhaf bir soru kalır. Başlangıçta belirli bir emek türü tarafından üretilen faydalı araçlar olarak düşünülen sermaye, bir sınıf ilişkisine dönüşmüştür. Tutku yerini akla bırakacaksa, ücretli çalışanların, bir sınıf olarak, sadece kendi geçmiş “ölü emeklerinin” ürünlerine sahip olanlara açık tabiyeti için ahlaki ve ekonomik bir meşrulaştırma bulunmalıdır. İlk olarak, işçilerin neden ve nasıl “özgürlük halinden muhtaçlık haline” geçtiklerini ve böyle bir geçişin dünyadaki cennetin nihai olarak geri alınması için neden zorunlu olduğunu anlamalıyız. Aksi halde, “insanın, kendi ürününün, sermayenin, hükmüne girmesi ve ona tabi hale gelmesi anlaşılamaz.” (Dempsey, 1960: 335). Bu, Marx’ın, kuşkusuz, son derece haklı olarak sorduğu bir soruydu.

Von Thünen’in Marx’ın çocukça bulduğu cevabı, bugün bizim “insan sermayesi teorisi” adı altında bildiğimiz şeyin bir versiyonuna dayanır.⁹ Sermaye ve emek arasındaki ilk ayırım, sadece bazı işçilerin diğerlerine oranla daha tutumlu ve verimli olmasından kaynaklanıyordu. Von Thünen, mevcut koşulda “özgür bir adamın” emeğinin “kapitaliste maliyetinin, işçinin yetiştirilmesi için gereken sermayenin idamesi ve üstünden elde edilecek kârdan başka bir şey olmadığını” bulur. Bu görüş, ilk bakışta, “biraz aykırı” görünse de, işçiler kendilerinde ve çocuklarında ne kadar sermaye cisimleştirirlerse, ücretlerinin o kadar yükseleceğini ve

9 Dempsey (1960), s. 143-9. Dempsey, girişinde fikri tartışıyor. Modern bir iddia Becker’de bulunabilir (1975).

kapitalistler ile emekçiler arasında esasen eğitim tarafından sabitlenmiş geçirgen olmayan sınırı geçebileceklerini görmemizi sağlar. İşçiler, bu yolla özgürlüğe ulaşabilir ve eziyetin efendiliğine yükselebilirler. Fakat bunu kendi başlarına yapma olasılıkları düşüktür. Sermayenin dayattığı disiplin olmadan, işçiler “ürettikleri artı değeri çocuklarını daha iyi yetiştirmek için kullanmak yerine, atalet ve miskinliğe kapılırlar.” (Dempsey, 1960: 337).

Bu sebepten, “sermaye hâkimiyetinin insanlara kaderlerindeki yüce hedefe ulaşmaları için yaptığı zorlama gereklidir ve bu nedenle, artık bir eziyet olarak değil, insanoğlunun eğiticisi olarak görülecektir.” Von Thünen’in çok değer verdiği patriyarkal bağ böylece meşrulaştırılır. Neşeyle “sermaye insana hâkimdir ama muhteşem bir biçimde,” der. (Dempsey, 1960: 336). Bu, işçinin özgürlüğe doğru ilerleyişi anlamına gelir ve bu sebepten ilahi bir yasanın tezahürü, dünya ruhunun planının ayrılmaz bir parçası, tanrının elinin bir yansımasıdır. İnsanlığın büyük kısmının sefaletinin asıl sebebi gibi görünen kötülük -emekçinin emeğin ürününden ayrılması- o daha büyük özgürlük halini, o ilahi irade ile tutarlı dünyevi cennet halini geliştirmenin aracına dönüşür (Dempsey, 1960: 340).

Von Thünen, Hegel kadar muğlak değildir. Sınırın açık ve emek ile sermaye hareketliliğinin güvence altında olduğu yerde doğrudan toplumsal barışa ulaşılabilir. Kuzey Amerika’nın biraz romantikleştirilmiş tasviri bu fikri vurgulamak için kullanılmıştır. Avrupa’da olduğu gibi sınırın kapalı olduğu yerde, filizlenmekte olan toplumsal huzursuzluğa sivil toplumun bir iç dönüşümüyle karşı koyulmalıdır. Sınırın ideal ve analitik olarak ele alındığı ekonomi bilimi ile donatılmış idrak, bu durumun önünü açar.¹⁰ Marjinalist ilkelerin uygulanması, adil ücreti oluşturan şeyin uygun biçimde kabul edilmesini sağlar. Kapitalist ve emekçi rollerine ilişik olan hak ve görevler bunun üzerinden tanımlanabilir. Sınır adaleti miti, akılcı bireyler tarafından modern devlet çerçevesinde içselleştirilebilir (ve vurgu oldukça belirli bir biçimde belirli bir akılcılık tipine). Von Thünen, bu şekilde, sınıf ilişkilerinin devamlılığını ve kapitalistin emekçiye yükümlülüğünü (kâr paylaşım planları, eğitim ve “insan sermayesini” şekillendirmek için dışarıdan dayatılan disiplin) ye-

10 Sınır imgesi “faktör-ücret sınırı” vb. burjuva ekonomisi terimlerinde kuvvetli biçimde muhafaza edilmiştir.

rine getirebileceği “patriyarkal bağ”ın muhafaza edilmesini meşrulaştırır.¹¹ Uzlaşmaz ve birbiriyle çatışan çıkarlar, bu tür araçlar tarafından barıştırılmaya devam edilir. Tanrı’nın iradesi, dünya ruhunun planı insanların çabalarıyla burada, dünyada hayata geçirilebilir. Yani insanların marjinalist ekonominin evrenselci bilincini elde etmesi koşuluyla.

Marx

Hegel ile Marx’ın düşüncelerinin arasındaki ilişki süregelen yoğun bir tartışmanın konusu. Keşfedebildiğim kadarıyla, Von Thünen ile Marx arasındaki ilişki, üzerine yorum yapmaya değer görülmedi. Fakat bir karşılaştırma üçünün çok sayıda ortak noktası olduğunu gösteriyor. İnsan emeğini temel alıyor ve emeğin ürününden yabancılaşmasını üstesinden gelinmesi gereken kötülüklerin kaynağı olarak görüyorlar. Sınıflar arası uzlaşmazlıklara odaklanıyor ve İngiliz politik ekonomisinin temel tezine karşı ortak bir duruş sergiliyorlar: piyasanın gizli elinin çatışan çıkarları otomatik olarak uyumlu hale getireceği ve bireysel bencilliği herkesin yararına dizginleyebileceği teorisi. İç ve dış dönüşümler fikrini toplumsal istikrarı onarmanın ve kapitalist krizleri savuşturmanın aracı olarak sunuyorlar. Bu yüzden, aralarındaki büyük farklar ortak bir soru ve varsayım çerçevesinde.

Marx, *Kapital*’e yazdığı 1873 tarihli sonsözde Hegel’le yaklaşık otuz yıl önce hesaplaştığını belirtir. Referansın, muhtemelen 1843 yılında yazılmış Hegel’in *Hukuk Felsefesi’nin Eleştirisi*’ne olduğu neredeyse kesindir. Bu yüzden, *Eleştiri* haklı olarak “Marx’ın hayatının geri kalanında meşgul olduğu tüm araştırma ve yazma programının” çıktığı kaynak olarak görüldüğü yeni ufuklar açan bir eserdir. (O’Malley, 1970: xiv).

Orada Marx, Hegel’in o kadar inatla sivil toplumun iç çelişkilerini ve onların emperyalizm yoluyla potansiyel çözümünü tasvir ettiği pasajları, şaşırtıcı biçimde göz ardı eder. Onun yerine, Hegel’in çözümünün sadece “şeylerin mevcut düzeninde bazı değişiklikler yapmaya ve onu göklere çıkarmaya” hizmet edecek “saf mistifikasyon” olduğunu göstermek için

11 Dempsey, Von Thünen’in vasiyetnamesinden bir kopya koyar ve esas kâr paylaşma planlarını Von Thünen’in kendi ilkelerine göre bile ciddi kusurlu bulan eleştirmenlere karşı onu savunur. (böl, s. 48; 363-7).

onun modern devlet teorisine odaklanır. Bununla birlikte, Marx diyalektiği bir kenara bırakmaz. Daha sonra ifade edeceği üzere, Hegel'in diyalektiğini yalnızca "ayakları üstüne oturtmaya" ve ona maddi bir temel vermeye çalışmıştır. Marx, bu yolla tarihin "akıcı hareketini" yakalamayı ve böylece "her tarihsel olarak gelişmiş toplumsal biçimin," "anlık varoluşunun" ve "geçici doğasının" kati temsiline ulaşmayı ummuştur. Marx'ın gözünde bu, diyalektik düşüncenin "eleştirel ve devrimci" tarzlarının özüyüdü (Marx, 1967: Cilt 1, 19).

Marx'ın verimli araştırma, yazma ve politik aktivizmin hayatı boyunca geliştirdiği karmaşık kavramsal aygıt ve düşüncesinin devasa kapsamı basit bir özete izin vermiyor. Fakat yaptığının çoğu, en azından yüzeysel olarak, Hegel'in ortaya attığı soruların yanıtı ya da dönüşümü olarak yorumlanabilir. Hegel, Engels'in de dediği gibi, "istisnai bir tarih hissiyatıyla" donanmıştı: "Başvurulan biçim ne kadar soyut ve idealist olursa olsun, fikirlerinin gelişimi her zaman dünya tarihinin gelişimine paraleldi... Tarihte gelişim, içkin bir tutarlılık olduğunu ilk o göstermeye çalıştı ve bu çığır açan tarih anlayışı, yeni materyalist görüşün teorik açıdan doğrudan önkoşuluydu." Engels'in iddiasına göre, Marx "Hegel'in gerçek keşiflerini içeren cevheri Hegel'in mantığından çekip çıkarma işini üstlenebilecek yegane insandı."¹² Marx, böylece Hegel'in "dünya ruhunun" büyüğü ve gizemli niteliklerini dünya piyasasının dünyevi maddiyatına dönüştürür. Toplumsal sorunlar, böylece, felsefi tefekkür alanından politik ekonomik pratiğin alanına taşınır. Somut emek (kullanım değerlerinin fiili üretimi) ile soyut emek (emeğin metalleri mübadelede birbiriyle eşitlenebilir kılan toplumsal nitelikleri) arasındaki zıtlık, Marx'ın politik ekonomik düzende, Hegel'in (ve Rousseau'nun) politik sivil toplum anlayışındaki özel ve kamusal arasındaki zıtlığı yansıtır. Ve eğer felsefi bilinç ve devletin ahlaki fikrin gerçekliği olarak kabulü Hegel'in çözümüyse, Marx için gerçek özgürleşme olasılığı proleterya da, evrensel acı deneyimi sayesinde evrensel bilinç üzerinde gerçekten hak iddia edebilecek o sınıftaydı.¹³

12 Marx, K. ve Engels, F., *Collected Works* ((1974), Cilt. 16 (1980): 474). Ayrıca bu konuya oldukça iyi bir genel bakış için bkz. O'Malley'nin 'Introduction'ı (1970).

13 Bu fikirler, en etkin biçimde Marx'ın *Contributions to a Critique of Hegel's 'Philosophy of Right'*’nda dile getirilir, yeniden basım O'Malley (1970).

Bunların birçoğu ve diğer kilit fikirler, ilk olarak Eleştiri’de dile getirilmiştir. Bu yüzden, Hegel’in sömürgeci ve emperyalist çözümler aramaya iten sivil toplumdaki “iç diyalektik” anlayışı üzerine herhangi yorumun bulunmaması çok daha şaşırtıcıdır. Marx’ın eleştirisini bu yönde genişletmeye niyetli olduğu açıktı, ancak bunu hiçbir zaman yapmadı. Ya da öyle görünüyor.

Ancak *Kapital*’in tamamı, bir anlamda, Hegel’in idealist argümanının etkin bir dönüşümü ya da materyalist bir temsili olarak yorumlanabilir. Toplumsal sınıflar arasında artan kutuplaşma teması, sonuçta, *Kapital*’de büyük ölçüde geçer. Marx, “kapitalist birikimin genel yasasında” kapitalizm altında işleyen gerçek süreçlerin zorunlu sonucunun “bir kutupta daha çok kapitalist, diğer kutupta daha çok ücretli çalışan, sermaye ilişkisinin büyüyen ölçekte” yeniden üretimi olduğunu söyler. Dahası, bu süreçler “görelî bir artık nüfusu,” işsizlerden oluşan bir “yedek orduyu”, esas olarak teknoloji ve örgütsel değişim yoluyla, “serbest bırakır.” Bu yedek ordu, ücret oranlarını düşürmeye ve işçi sınıfı hareketlerini kontrol etmeye yarar ve birikimin devamı için “esas kaldırıcı” olur. Marx’ın, Hegel’i oldukça hatırlatan bir imgelemi çağırarak, ortaya koyduğu üzere net sonuç, “bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, aynı zamanda öteki kutupta, yani sermaye biçiminde kendi ürününü üreten sınıfın kutbunda, sefaletin, ağır iş koşullarının, köleliğin, cehaletin, vahşetin, zihinsel yozlaşmanın birikimidir.” (Marx, 1967: Cilt 1, böl. 25).

Marx, Hegel’in idealist argümanını materyalist teorik kavramlarla yeniden şekillendirir. Malthus’u da reddederek yoksulluğun ve görelî artık nüfusun kapitalizm altında nüfus artış oranından bağımsız arttığını gösteriyor ve Von Thünen’i uğraştırmış olan sorunların bazılarını açığa kavuşturur: mesela makine kullanımına rağmen işçinin kaderi neden kötüleşiyor.¹⁴ Esas içgörü, sermaye ve emek arasındaki kutuplaşmadaki ve işçi sınıfının görelî yoksullaşmasındaki artışın, kapitalizm diye bilinen, belirli ve tarihsel olarak ulaşılmış bir üretim tarzı içerisinde işleyen, tespit edilebilir güçlerin kaçınılmaz ürünü olarak yorumlanmasıdır.

Fakat Marx’ın “genel yasa” tanımlaması, kapitalistlerin hem işgücü talebini, hem de işgücü arzını kontrol etme yetisine dayanır. Sermayenin

14 Marx’ın Malthus’a getirdiği polemik, Marx. K. *Theories of Surplus Value*’da (1972: 13-68) tam olarak dile getiriliyor. Ayrıca bkz. Harvey (1977b).

bu “çifte hareketi,” burjuvazinin diğer türlü “kutsal ve ebedi” görmeye alışkın olduğu arz ve talep kanunlarına saldırır. Marx, Von Thünen’in emek pazarındaki bu tip kanunların faaliyeti ile ilgili eleştirisini üstü örtük biçimde kabul eder ama argümanı tamamen farklı bir sonuca yöneltir. Kapitalistler, ya “uyuyan” emek rezervlerini harekete geçirmek (kadın ve çocuklar, topraklarından atılmış köylüler vb.) ya da teknolojinin neden olduğu işsizlik yaratmak yoluyla emek arzını kontrol etmek, bunun sonucunda işgücü fazlası yaratmak zorundadır. Marx, bu kontrole yönelik her tehdide, “zor araçları ve devlet müdahalesi ile” karşı koyduğunu söyler. Kapitalistler, özellikle, emekçilere belli bir sınırdan sınırsız topraklara açık erişim sağlayan sömürgeleştirme süreçlerini kontrol etmeye çalışmak zorundadır (Marx, 1967: 640). Ki bu da bizi, sömürgeleştirmenin kapitalizmin istikrarsız “iç diyalektiği” ile bağlantılı olarak nasıl yorumlanacağı sorusuna geri döndürür.

Sömürgeleştirme ile ilgili olan son bölümün amacı, burjuvazinin, sömürgelerde savunduğu politikalar yoluyla, sermayenin kökeni ve doğası ile ilgili mitleriyle nasıl çelişkiye düştüğünü göstermektir. Burjuva anlatılarında ki Von Thünen’inki tipiktir, sermayeyi tutumluluk ve çalışkanlık yoluyla üretkenlerle üretmemeyi seçenler arasında, özgürce kabul edilmiş bir toplumsal sözleşme olarak işgücü doğarken, sermaye (bir şey) üreticinin kendi emek kapasitesini verimli biçimde kullanmasından doğar. Marx, “bu hoş masal” sömürgelerde “parçalara ayrılır” diye bağırır. Emekçi “kendisi için biriktirdiği” süreç, “ki bunun ancak kendi üretim araçlarının sahibi olduğu süreç yapabilir, kapitalist birikim ve kapitalist üretim tarzı imkânsızdır.” Sermaye, fiziksel bir ürün değil, *toplumsal bir ilişkidir*. “İnsanların kendi kazandıkları özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına, diğer bir deyişle, emekçinin mülkünden edilmesine” dayanır. Bu mülksüzleştirme, tarihsel olarak, “insanoğlunun yıllıklarına kan ve ateşten harflerle yazılmıştır” ve Marx, bu noktayı ispatlamak için bölüm ve dizayle Sutherland Düşesi örneğini verir. * Ancak aynı hakikat, kapitalist

* Karş. Karl Marx, *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, 1. Cilt, (Ankara: Sol Yayınları), 1978, 2. Baskı, s. 746-747: “Sutherland düşesinin 19. yüzyılda “temizlik” yapmak için uyguladığı bir yöntemi örnek olarak vermek yetecektir. Ekonomi konusunda epeyce bir şeyler bilen bu düşes, yönetimin başına geçer geçmez, köklü bir çareye başvurmaya ve daha önce benzer süreçlerle nüfusu zaten 15.000’e inen bu ülkeyi bütünüyle bir koyun otlığı haline getirmeye karar verdi.” (ç.n.)

sömürü için ücretli emek havuzunu koruyabilmek için işçilerin rahatça serbest topraklara erişimini engellemek üzere özel mülkiyetin ve devletin güçlerinin kullanıldığı sömürgelerdeki toprak politikalarında da, mesela Wakefield’inkilerde, ifade edilmiştir. Böylece, burjuvazi sömürgelerde, yurtiçinde saklamaya çalıştığını kabul etmek zorunda kalıyordu: ücretli emek, emekçinin üretim araçları üzerindeki kontrolünden zorla ayrılmasına dayanıyordu. (Marx, 1967: böl. 32).

Marx, burada katı bir tarihsel materyalizmle (hem geçmiş kökenleri hem bugünkü olanaklılıklarıyla) Von Thünen’in sınır idealizmiyle hesaplaşır ve bir şey olarak fetişleştirilmiş sermaye görüntüsünün karşısına toplumsal ilişki anlamında sermayeyi koyar. Ve Von Thünen’in önerilerinin “çocuksuluğu” artık açığa çıkmıştır. Yoksulluğun, işsizliğin ve işgücü fazlasının ortadan kalkması daha çok sermaye birikiminin devamının toplumsal temelini ortadan kaldıracaktır. Sermaye ve emek arasındaki “patriyarkal bağ” kesilmeden yoksulluk ortadan kaldırılabilmemiş gibi yapmak, Marx’a göre, içi boş bir yanılsama, zalim bir oyundur. Sermayenin emeği “muhteşem biçimde” yönetebileceğinde ısrar etmek ahmakça bir savunudur. Von Thünen’in ulaşılabileceğini savunduğu cinsten, en iyi kâr paylaşım planları kısa süreli bir rahatlamadır (sermaye ile emeği birbirine bağlayan “altın zincirin” geriliminin rahatlatılması) ve o zaman da sadece ayrıcalıklı bir grup emekçi için geçerlidir.¹⁵

Marx’ın Von Thünen’in savunucu sarmallarına itirazının mahiyetini çıkarsamak zor değil. Fakat Hegel söz konusu olduğunda, fikri daha ikircikli. Belirli yönleri kolayca yerli yerine oturuyor. Mesela, emekçiler bir sınıra göç yoluyla (Hegel’in tasavvur ettiği üzere) gerçekten yabancılaşmamış bir hayata dönebiliyorsa, kapitalistin emek arzı üzerindeki kontrolü baltalanır. Bu tür bir genişleme biçimi emek için avantajlı olabilir ama kapitalizmin sorunlarına çözüm sağlamaz. Endüstri için Hegel’in hayati bulduğu yeni piyasa ve alanlar, ancak özel mülkiyet ile diğerlerinin emeğine el koyma iktidarı arasındaki kapitalist ilişkilerin yeniden yaratımıyla elde edilebilir. İlk etapta soruna yol açan temel koşul -emeğin yabancılaşması- böylece tekrarlanır. Marx’ın sömürgeleşme üzerine bölümü sürekli mekânsal onarım olanağını yok ediyormuş gibi

15 Marx, bu eleştirileri doğrudan getirmiyor ama çıkarsamak zor değil.

görünüyor. Öyleyse, mülkiyete el koyanların mülkiyetine el koyulmasının kapitalizmin getirdiği toplumsal ikilemlere tek geçerli çözüm olduğunu öne sürdüğü bir önceki bölüm için zaruri bir coda olarak görülebilir. Marx, Hegel'in kısmen açık bıraktığı kapıyı sağlam biçimde kapatmaya çalışır.

Fakat kapı kapalı kalmayacaktır. Hegel'in "iç diyalektiği" Marx'ın metninde birbirini takip eden temsillerden geçer. Ve her noktada kapitalizmin çelişkilerine mekânsal bir çözüm sorusu meşru olarak yeniden ortaya atılabilir. Sömürgecilik bölümü, Marx'ın sadece üretim meselelerine odaklandığı birinci cilt için yeterli olabilir, peki ya Marx'ın üretim gerekliliklerinin dolaşımınkilerle çatışarak birikimdeki dengesizlik krizlerini doğurduğunu gösterdiği üçüncü bölüm için? Burada, kutuplaşma "bir yanda atıl sermaye, diğer yanda işsiz işçi nüfusu" biçimini alır. Bu tür krizlerin oluşum coğrafi genişleme yoluyla frenlenebilir mi? Marx, dış ticaretin kısa vadede kâr oranının düşme eğilimini etkisizleştirme olasılığını göz ardı etmez. (Marx, 1967: 237-59). Fakat kısa vade ne kadar sürecektir? Ve çok sayıda kuşağa yayılırsa; bu, Marx'ın teorisine ve sivil toplumun kalbinde devrimci dönüşümler arayan ilgili politik pratiğe ne yapar?

Marx, bu tür sorularla uğraşırken rahatsız edici derecede sistematiklikten uzak ve muğlaktır. Bu yüzden, kapalı bir sisteme özel olan uzun vadeli birikim dinamikleri ve iç çelişkileri ile ilgili teorisini emperyalizm, sömürgecilik, eşitsiz coğrafi gelişim, eşitsiz mübadele vb. konularla bütünleştirmenin oldukça zor olduğu ortaya çıkmıştır. Marx bu tip sorunların farkındaydı ama bu konudaki yorumları deli kızın çeyizi gibidir. Marx'ın mekânsal onarımın etkisi üzerine çeşitli yorumlarını sentezlemek için bir çerçeve inşa etmeliyiz.

Bunu yapmak için Marx'ın krizdeki kapitalizmin "iç diyalektiği" hakkındaki görüşünün kesin bir yorumu gerekiyor. Bu, tartışmasız bir konu değil, çünkü Marx'ın kriz teorisi ile ilgili birbiriyle rekabet eden çok sayıda yorum mevcut.¹⁶ Sınıf mücadelesine sıkışmış ve kapitalistler arası rekabete mecbur olan tekil kapitalistlerin dengeli birikim potansiyelini ortadan kaldıran ve bu şekilde hem kapitalist hem işçi sınıflarının

16 Teorinin tam bir versiyonu Harvey'de (1982) dile getirilmiştir.

yeniden üretimini tehdit eden teknolojik düzenlemelere zorlandığı, oldukça basitleştirilmiş bir versiyonu üzerine çalışacağım. Bu tip bir sürecin son ürünü, kârlı biçimde kullanabilme fırsatlarına oranla sermaye fazlası olarak tanımlanan *aşırı sermaye birikimi* durumudur. Bu sermaye fazlası meta, para, üretken kapasite fazlası olarak bulunabilir ve aynı zamanda işgücü fazlasına yol açar (yaygın işsizlik ya da yetersiz istihdam). Mekânsal onarımın yokluğunda, bu tür krizlerin tek etkin çözümü, (emekçinin hayatının gerçek standartlarının düşmesi yoluyla) işgücünün ve para (enflasyon yoluyla), meta (piyasadaki fazlalıklar ve düşen fiyatlar yoluyla), üretken kapasite (eylemsiz ya da az kullanılan fabrika ve ekipman, fiziki altyapılar vb. yoluyla; iflasla sonuçlanır) olarak sermayenin devalüasyonudur.

Artık bir coğrafi genişleme biçimi olarak aşırı birikim ve devalüasyonun nasıl iyileştirileceğine bakabiliriz. Marx'ın bu olasılıkla ilgili yorumları üç ana başlık etrafında toplanabilir.

1. Dış Piyasalar ve Yetersiz Tüketim

Britanya'daki aşırı birikmiş sermaye, Arjantin'e Britanya'da üretilmiş aşırı metayı satın alması için bir ödeme aracı olarak borç verilirse, aşırı birikim rahatlaması en iyi ihtimalle kısa ömürlü olacaktır. Bu tür bir strateji izlenmesi, her zaman kısmen etkin talep eksikliği olarak tezahür eden kapitalizmin krizlerinin mutlak yetersiz tüketime atfedilebileceğini varsayar. Marx, bunun orijinal versiyonunu olduğu kadar, coğrafi versiyonunu da reddetme konusunda katıdır (Bleaney, 1976). Tüm bu olanlar, kredinin genişlemenin yakıtını oluşturduğu safhada aşırı birikimin etkilerinin mekânın bütününe yayılmasıdır. Çöküş, geldiğinde, bölgelerdeki ticaret dengesizliği ile ödeme dengesi arasında mevcut olan boşluklar yüzünden karmaşık bir olaylar dizisini tetikler. Tipik bir diziyi şu şekilde tarif eder:

Kriz, ilk önce en çok kredi veren ve en az alan ülke olan İngiltere'de patlak verebilir, çünkü genel ticaret dengesi lehte olsa da, derhal düzenlenmesi gereken ödeme dengesi aleyhinedir... İngiltere'de altının suyunu çekmesinin başlattığı ve eşlik ettiği çökme, İngiltere'nin ödeme dengesini düzenledi... Şimdi sıra bir başka bir ülkede...

Kriz zamanlarında ödeme dengeleri her ulusun *aleyhinedir*... fakat hep sırayla ülkeden ülkeye, grup atışındaki gibi... Tüm bu ulusların eşzamanlı olarak

aşın ihraç ettikleri (yani aşın ürettikleri) ve aşın ithal ettikleri (yani aşın ticaret yaptıkları), hepsinde fiyatların suni olarak yükseldiği ve kredinin miktarının çok fazla arttığı ortaya çıkar. Ve aynı zamanda hepsinde çözümler başlar.

Devalüasyon giderleri başlangıç bölgesine doğru şu şekilde zorlanır:

Birincisi, değerli metalleri teslim etmek; sonra sevkedilen metalleri düşük fiyatlara satmak; elden çıkarmak ya da yurt içinde avans almak için metalleri ihraç etmek; faiz oranını artırmak, krediyi iptal etmek, tahvillerin değerini düşürmek, yabancı tahvilleri elden çıkarmak, bu değeri düşürülmüş tahvillere yatırım için yabancı sermayeyi çekmek ve sonunda bir yığın hak talebine yol açan iflas.

(Marx, 1967: 491-2, 517)

Dizi, ürkütücü derecede tanıdık geliyor. Burada kapitalizmin çelişkileri için mekânsal bir onarım planının olmadığı açık.

Kapitalist olmayan toplumsal oluşumlarla ticaret söz konusu olduğu zaman daha kafa karıştırıcı bir olasılık doğar. Kapitalizmin gelişimini “kendi gelişim safhasının dışında kalan üretim tarzlarına bağlı” hale getiren koşullar da elbette ortaya çıkar. Bu şekilde sağlanan rahatlamamanın derecesi, kapitalist olmayan toplumun doğasına ve kapitalist sisteme eklemelenme ve sermaye fazlasını masnetme kapasitesine dayanır. Fakat krizler ancak kapitalist olmayan ülkeler “kapitalist üretime sahip ülkelere uyan bir oranda tüketir ve üretirse” engellenebilir.¹⁷ Ve bu, politik ve ekonomik bir egemenlik biçimi olmadan nasıl güvence altına alınabilir? Ki o zaman bile, çözüm geçici olmaya mahkûmdur. Marx, “karşılığında onun da size bir ürün vermesini sağlamıyorsanız, imalatınızla bir ülkeyi boğmaya devam edemezsiniz,” der. Yani “Çıkarının Hint pazarına bağlılığı arttıkça, [Britanya] endüstri[si] Hindistan’da taze üretici güçler yaratma zorunluluğunu daha çok hissetti.” (Marx ve Engels, 1972). Bu, büsbütün bir sorunlar kümesi ortaya atıyor.

2. Üretim İçin Sermaye İhracı

Sermaye fazlası, yeni bölgelerde taze üretici güçler yaratmak için yurtdışına borç verilebilir. Daha yüksek faiz oranları vaadi, bu türden bir akışa

17 Marx (1967), Cilt 2, s. 110; Cilt 3, s. 257. Yakın zamanda ortaya çıkılan ikilemler, Polonya’da artık sermaye için kârlı pazarlar arayan Batı bankaları tarafından yakın zamanda bol bol gösterildi.

“doğal” teşvik sağlar ve elde edilirse bir bütün olarak sistemdeki ortalama kâr oranını yükseltir. Krizler geçici olarak çözülmüştür. “Geçicidir,” çünkü yüksek kârlar, kârlı istihdam arayışındaki sermaye yığnında artış anlamına gelir ve aşırı birikim eğilimi azmıştır, fakat artık büyüyen bir coğrafi ölçekte (Marx, 1967: 237, 256; Marx, 1969b: 436-7). Tek kaçış, taze üretici güçlerinin yaratılmasındaki sürekli hızlanmada yatar. Buradan, kapitalizm içerisinde dünya piyasası yaratma, mübadelenin hacmini büyütme, yeni ihtiyaçlar ve yeni ürün tipleri yaratma, yeni bölgelerde taze üretim güçleri aşılama ve tüm emeği her yerde sermaye egemenliği altına alma itkisi olduğunu çıkarabiliriz. Kapitalizmin mevcut tarihsel coğrafyasını böyle bir zorunluluğun ürünü olarak yorumlayabiliriz. Fakat kapitalizmin “iç diyalektiği” böyle bir sürecin “sürekli aşılama ama bir o kadar sürekli yerleştirilen çelişkilere taşınmasını” güvence altına alır (Marx, 1973: 410). Krizler, coğrafi dönüşüm ve yayılmanın yoğun akıl-cılaşma safhalarıdır. Sivil toplumun iç diyalektiği, sürekli mekânsal onarım dönüş aracılığıyla daima dindirilir ve yeniden üretilir.

Muhtemelen böyle bir sürecin sınırları vardır. Coğrafi açıdan yerleşmiş krizler ya da “yön değiştirme krizleri” (sermaye akışının yönünü tersine döndüren ya da radikal biçimde değiştiren) küresel krizlere dönüşmeden önce sürekli yayılma ne kadar ayakta tutulabilir? Ve böyle bir sürecin doğasında ne tür iç ikilemler vardır?

Belirli bir sivil toplum, başka bir yerde aşırı birikmiş sermayesini masetmek için taze üretici güçler yarattığında, gelecekte bir noktada problemlerini çözmek için kendi mekânsal onarımını düşünmesi gereken, rakip bir birikim merkezi kurar. Marx, İngilizlerin Hindistan’a sermaye ihraç etmesini bu yoldaki ilk adım olarak gördüğünü düşünmüştü. (Marx ve Engels 1972: 85-7). Ancak kapitalist girişe iç direniş ile İngilizler tarafından dayatılan emperyalist politikaların bir karışımı, Marx’ın öngördüğü geçişi engellenmişti. Bu emperyalist politikalar, genelde, özel olarak Hindistan’ın bir rakip olarak yükselişini engellemeye yönelikti. Hemen şu ikileme göz atabiliriz. Tam teşekküllü “dış dönüşümler” herhangi bir nedenle engellenirse, ana ülkedeki aşırı birikmiş sermayenin elden çıkarılma kapasitesi de engellenmiş olur. Mekânsal onarım reddedilir ve ana ülkede krizlerin sürmesi garantilenmiş olur. Kapitalizmin yeni bölgelerde kısıtlanmadan büyümesi, var olmayı sürdürmesi için ol-

mazsa olmaz bir zorunluluktur. Bunlar, aşırı birikmiş sermaye fazlasının, yeni piyasaların açılması ve başka kârlı yatırım fırsatları yaratacak biçimde en kolayca massedilebileceği alanlardır. Fakat bir başka zorlukla daha karşılaşyoruz. Yeni bölgelerdeki yeni üretici güçler, süreci başlatan ülkeyi rekabet tehdidi ile karşı karşıya bırakır. Sermayenin yeni bölgelerde aşırı birikmesi, belki de eski bölgelerdeki sermaye aleyhine, mekânsal bir onarım talep eder. ABD, böylece, Hindistan'dan çok daha fazla İngiliz sermaye fazlası massettiyse de, aynı yöntemle dünya piyasasında Britanya'nın büyük rakibi haline geldi. Batı Almanya ve Japonya, 1945'ten sonra ABD'den "Üçüncü Dünya"nın tamamından çok daha fazla sermaye fazlası massetti ve benzer şekilde ardından dünya kapitalizmi içerisinde ABD'nin ekonomik hegemonyasına ana rekabet merkezleri olarak ortaya çıktı.

Devalüasyon, ne olursa olsun, muhtemel görünüyor. Süreci başlatan ülke, bir "catch 22"* ile karşı karşıyadır. Kapitalizmin yeni bölgelerde, sermaye ihracıyla harekete geçirilen gelişiminin sınırlandırılmaması, uluslararası rekabet yoluyla yurtiçinde devalüasyona yol açar. Yurtdışında gelişimin sınırlandırılması uluslararası rekabeti kısıtlar, ama kârlı sermaye ihracı için fırsat yaratan dinamizmi de engeller: aşırı birikmiş sermaye kaçamaz ve içeride devalüasyona uğrar. Öyleyse büyük emperyalist güçlerin "açık kapı" serbest ticareti ile kapalı bir ticaret imparatorluğu içerisinde kendine yeterli politikaları arasında gidip gelmeleri pek şaşılabacak iş değildir.¹⁸

Yine de bu genel sınırlandırmalar içerisinde her tür seçenek mevcuttur. Kapitalizmin coğrafi olarak yayılması ve yoğunlaşması, uzun yıllar içerisinde başarılan, uzun zamana yayılmış bir devrimdir. Yerel, bölgesel ve yön değiştirme krizleri bu sürecin işleyişinin normal yakıtyken; gerçek bir küresel kapitalizm krizinin oluşması, kapitalist çizgiler boyunca devrimci dönüşümün devamı olasılığının tamamen tükenmesine bağlıdır. Ve bu, yeni üretici güçleri yeryüzünün tamamına yayma kapasitesine değil, taze işgücü arzına bağlıdır. Bu da, bizi başlangıç birikimi sorununa geri döndürüyor.

* Bireyin ihtiyaç duyduğu şeyi elde etmesi için aslında o şeyi elde etmesinin imkânsız olduğu bir koşul içinde bulunmak durumunda kaldığı mantıksal paradoks. (ç.n.)

18 Mesela bkz. Gardner (1971)

3. Proletaryanın Başlangıç Birikimi Yoluyla Büyümesi

Marx, “birikim istikrarlı olarak devam eden bir süreç olacaksa, nüfus artışı zorunlu koşuldur,” der (Marx, 1973: 608, 764, 771; Marx, 1969b: 47). Hemen ardından, bunu üretim araçları üzerindeki kontrolünden “özgürleştirilmiş” olan nüfusun artışı, yani yedek endüstri ordusu da dâhil olmak üzere ücretli işgücünün büyümesi anlamına gelecek şekilde değiştirir. Bu unsurların büyümesi ne kadar hızlı olursa, muhtemelen, genel büyüme yörüngesinde kesintiler olarak, o kadar çok kriz gerçekleşecektir.¹⁹ Peki, sömürülebilir nüfustaki bu artış nereden gelmektedir? Marx, göreceli nüfus fazlasını üç katmana böler: gizil, akışkan, ve durağan. Dikkatimizi sadece ilk ikisine vereceğiz. Gizil öğelerin seferberliği, ya başlangıç birikimini (köylülerin, zanaatkarların, serbest çalışanların ve hatta bazı kapitalistlerin kendi üretim araçları üzerindeki kontrolünden ayrılması) ya da bireysel emek için ailenin ikamesini (kadın ve çocukların istihdamı) kapsar. Akışkan arz, azalan meta üretimi ve emek tasarrufu yapan teknolojik yeniliklerin herhangi bir kombinasyonu tarafından üretilebilir. (Kendisi de kapitalizmin dinamiğinin etkisine karşı bağımsızlığı olmayan)²⁰ doğal nüfus büyümesi bağlamında ele alındığında, bu mekanizmaların birikim için birikimi beslemek üzere taze işgücü arzları sağlaması zorunludur.

Marx, ne bu süreçleri ayrıntılı bir titizlikle ele alır, ne de mekânsal veçhelerle sistematik biçimde uğraşır. Fakat bu mantığın akışı, açıkça bazı sonuçlara işaret eder. Birikim, kapalı bir sistem olarak görülen, belirli bir sivil toplum *içerisinde*, tüm gizil öğeleri massedilene ve doğal nüfus artışı sınırlarına erişilene kadar ivme kazanacaktır. O zaman, gide-rek artan biçimde akışkan nüfusa yedek endüstri ordusunun kaynağı olarak bel bağlanması gerekir. Toplum, başlangıç birikiminin ve kapitalizm öncesi aile ilişkilerinin yıkılmasının bela ve karmaşasından, teknolojik olarak kontrol edilen işsizlik travmasına kayar. Muhtemelen her iki süreç

19 Marx'ın argümanının bu yönü Sweezy (1942), s. 222-6 ve Morishima ile Catephores (1978), böl. 5'te daha derinlikli ele alınmıştır.

20 Marx, yeterince tuhaftır ki, emekçilerin sahip oldukları tek servet kaynağı, işgücülerini “biriktirmek” dışında bir seçenekleri olmadığı ek gözlemiyle birlikte, nüfus büyümesini etkileyen ekonomik etkileri üzerine teamüllere dayalı çoğu genel geçer bilgiyi kabul eder. Bkz. Marx (1967) Cilt 1, s. 643.

de, oldukça farklı bir türden de olsa, şiddetli sınıf mücadelelerinin odağında olacaktır. Fakat ikincisi kapitalizm için daha sorunludur. Kontrol-süz, hızlı teknolojik değişim, aşırı birikimi ateşler ve son olarak emek kadar sermayenin işsizliğini de beraberinde getirir. Farkında olmasalar da, kapitalistlerin akışkandan ziyade gizil emek rezervlerini sömürmelerinde sistemik bir avantaj vardır. Akışkan emek rezervlerine ne kadar bağımlı olurlarsa, devalüasyon krizleri de muhtemelen o kadar ciddi olur.

Coğrafi yayılma, gizil emek rezervlerine erişimi olanaklı kıldığı ölçüde, gerçekten de devalüasyon krizlerini yumuşatmaya hizmet edebilir. Bu, (kapitalist mülkiyet ilişkileri, para biçimleri, devletin ve yasal kontrollerin dayatılması vs. yoluyla) dışarıda başlangıç birikiminin biçimlerinden biridir. Böylece oluşturulmuş emek fazlası, aşırı birikmiş sermaye için bir eylem alanı oluşturur. Çalışma sürecinin ve ulaşılan toplumsal ilişkilerin biçiminin ayrıntıları, başlangıçtaki koşullara ve harekete geçirilmiş sınıf savaşı türlerine göre oldukça değişebilir. Marx, bu türlerden bazılarını ayırt etmişti. Kölelik ya da çıraklık sözleşmesi temelinde kapitalistler tarafından işletilen plantasyon sömürgeleri, özgür ücretli emeğe dayanmadan kapitalizme biçimsel olarak eklemelenebildi. Köylülüğe dayanan geleneksel toplumlardaki sömürü tarzları da, emeğin gerçekten değil, biçimsel olarak sermaye boyunduruğuna dönüştürülebildi. Devlet güçlerinin bir çeşit devlet kapitalizmine dönüşmesi, başka olasılıklar doğurur. Marx, genel olarak, kapitalist olmayan toplumsal oluşumlarda yerli nüfusun gizil emek rezervleri başlangıç birikimi aracılığıyla harekete geçirildiğinde ortaya çıkan olası geçiş biçimlerinin inanılmaz çeşitliliğine pek ilgi göstermemiştir.²¹ Temel bir noktada memnun olmaya devam etmiştir: İşgücü fazlasının kapitalizmin iç ilişkilerine “mekânsal bir onarım” arayışında kilit rol oynamaları.

İşgücü fazlası, yurtdışından ithal edilmiş de olabilir. Bu, Marx’a göre, İrlanda’nın İngiliz kapitalizmi açısından önemiydi. İrlanda’da başlangıç birikimi, İngiltere’ye işgücü fazlası sağladı ve böylece İngiliz işçilerinin örgütlü gücünün zayıflatmasına katkıda bulundu (Marx ve Engels, 1955: 228-33, 235-8). Çağdaş dünyada bu tür birçok benzerliğin var olması üzerinde tekrar tekrar tartışılması gereken bir nokta değil. Fakat burada

21 Marx, *Grundrisse*’deki (1973: 459-511) açıklama burada çok yararlı.

oldukça ilginç bir gerilimle karşılaşyoruz. İşgücü fazlasının ithali, köleliğin olmadığı bir zamanda emekçinin özgür coğrafi hareketliliğine dayanmak zorundadır. Ancak bu ayrıcalık dışarıda işgücü fazlası için tanınmırsa, yurtiçinde yaratılmış akışkan rezervler için aynı tavizi vermemek zor olacaktır. İşsizlik karşısında, akışkan rezervler ülkeden göçebilir, özellikle de sınırlardan birinde sahipsiz toprak varsa. Burada Marx, emekçinin kaderinin bir sınıra serbest göç tarafından iyileştirileceği konusunda hem Hegel hem Von Thünen’le hemfikir. Hatta, ABD’deki iş koşullarını ve yüksek ücretleri, alışılageldiği üzere, görece açık bir sınırın olmasına bağlar. Fakat Hegel ve Von Thünen’den ayrılır, çünkü bu tür bir durumu birikimin gerçek çıkarlarının karşısında görür.

Sömürgeleştirme üzerine o son bölümün önemi artık iki katına çıktı. Sınırdaki başlangıç birikimi, en az yurtiçindeki başlangıç birikimi ve teknolojik olarak tetiklenen işsizlik kadar hayatidir. Sınıf mücadelesinin iç ve dış koşulları birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Burada Marx, emekçilerin serbest göçü yoluyla kurulmuş sömürgelerin ilişkisini tarif ediyor:

Kapitalist rejim, her yerde, kendi çalışma koşullarının sahibi olarak, kapitalisti değil kendini zenginleştirmek için o emeği kullanan üreticinin direnişiyle karşılaşır. Burada, bu birbirine tamamen zıt ekonomik sistemlerin çelişkisi, pratikte aralarındaki mücadelede tezahür eder. Anavatanının gücünü arkasına aldığı yerde, kapitalist yoluna çıkan, üreticinin bağımsız emeğine dayanan üretim ve temellük tarzlarını zorla ortadan kaldırmaya çalışır.

(Marx 1967: 765)

“Mekânsal onarım” arayışı, sınır bölgelerindeki yerleşimciler arasında ortaya çıkan sayısız popülist ve radikal hareketlerin örnek olduğu yeni sınıf mücadelesi biçimlerini teşvik eder. Hatta, bu durumda 19. yüzyılda “Atlantik Ekonomisi” denilen merkezi dinamiği kavramak için basit, teorik bir çerçeve ifade etmek zor olmasa gerek (Thomas, 1973). Yurtiçindeki gizil rezervlerin massedilmesi, teknolojik değişim yoluyla akışkan rezervlerin yaratılmasına yol açar. Bu türden akışkan rezervler, herhangi açık sınıra çekilir. Akışkan rezervlere dayanmak, aynı zamanda, yurtiçinde aşırı birikim ve devalüasyon sorunlarını büyütür. Böylece sermaye de açık sınırlardan birine çekilir. İşsiz sermaye ve emek gücü - Marx’ın kriz anlayışının demirbaşı- sınıra çekilmiştir. Ancak sermaye

birikimine hizmet edilecekse, yabancılaşmamış bir varoluş arayışıyla sınıra taşınmış emekçilerin, ücretli işçiler olarak yeniden ele geçirilmesi gerekir. Başlangıç birikimi ve yeni sınıf mücadelesi biçimleri, zorunlu olarak, kendilerini sınırda yeniden öne sürer. Marx'ın sömürgeleşme ile ilgili son bölümünün gerçekten işaret ettiği şey budur.

Genel problem baki. Ücretli işgücündeki hızlı artış (başlangıç birikimi, akışkan emek rezervlerinin göçü vb. yoluyla), kriz oluşumu eğilimlerini kısa vadede ılımlılaştırabilse de, kapitalizmin iç diyalektiğini ilerleten toplumsal ilişkiler daha geniş bir coğrafi ölçekte yeniden yaratılırlar. Bu koşullarda kapitalizmin iç çelişkilerinin uzun vadeli bir “mekânsal onarımı” yoktur.

Düşünceler ve Uyarılar

Bu eserlere, ekonomik ve politik bağlamlarında, düşünce tarihi açısından bakalım. Von Thünen, ilk eserinde mekânın örgütlenmesini açık açık göz önünde bulundurmaktan sonraları son derece mekânsal olmayan ifadelerle kayar. Hakiki “Etik Devlet”in sermaye ve emeğin coğrafi hareketliliğinin önüne set çekmemesi gerektiğini iddia ederken, Prusya devleti müdahaleciliği ve Alman milliyetçiliğinin başlangıcı bağlamında ifade edilmiş merkantilizmin gerçekleriyle karşı karşıyadır. Kendisinden önce Hegel’de olduğu gibi, belirli bir sivil toplum içerisindeki sınıf çatışması ve toplumsal kutuplaşmayı yumuşatacak iç dönüşümü aramaya zorlanır. Ve böylece, sınır, kapalı bir ekonomi içerisindeki üretimin farklı faktörlerinin marjinal üretkenliğine göre uyarlandığı, analitik bir üretim faktörleri fiyat sınırı olur. Marshall ve ondan sonra gelen bütün neo-klasik ekonomistlerin bundan aldığı gerçek ders, ekonomi biliminin mekânsal onarımın politik ekonomisine başvurmadan, toplumsal barışın ilkelerinin peşine düşebileceği ve onları adlandırabileceğiydi. Waltard Isard’ın daha sonra şikâyet edeceği üzere, ekonomi mekân üzerine her tür ciddi düşünceyi bir kenara bırakmıştı ve Marshall’ın “zamanın etkisi mekânınkinden çok daha önemlidir,” özdeyişini kabul etmişti (Isard, 1956: 24). Fakat mekânsal onarımın göz önünde bulundurulmamaya başlaması, geleneksel politik ekonomiyi silahsızlandırması açısından da çok önemliydi. mekânsal ilişkiler, yalnızca, sermayenin dolaşımı ve çe-

İlişkileri ile ilgili günlük gerçekliklerle doğrudan bağlantısını **tamamen** kopararak, yerine organisist (hayatta kalma mücadelesinin içine düşmüş, *Lebensraum*'a ihtiyaç duyan vb.) bir devlet teorisi geçiren, kaçınılmaz kader, beyaz adamın yükü, ırk üstünlüğü vb. doktrinlerle ilişkilendiren politika teorisinin konusu haline geldi.

Geç 19. yüzyıl burjuva düşüncesinde, hem politika ve ekonomi arasındaki, hem de iç ve dış dönüşümler arasındaki bağ, yeterince tuhaftır ki Britanya'da Joseph Chamberlain, Fransa'da Jules Ferry ve ABD'de Theodore Roosevelt gibi figürlerin kariyerlerinin gerisindeki ortaklıklara canlı tanıklık sağladığı oldukça tarihi bir anda, ortadan kaybolmuştur. (Julien vd. 1949) Hepsi de, sınıf mücadelesinin yangının söndürmekle ümitsiz biçimde meşgul, iç toplumsal reformların sınırına dayandıklarında, yüzlerini emperyalist politikaya döndü. Tam da iç ve dış dönüşümler arasındaki ilişkiler aşırı bir gerilim halindeyken, burjuva ideolojisi ekonomi ve politika teorileri arasındaki ayrırda ısrar ederken ilişkinin anlamını maskeleydi. Politik ekonomiyi son derece sorunlu bir tarihi yorumlama aracı olarak bütünlüğünü sınamak ve korumak, Hobson ve Mark Twain gibi muhalif burjuva yazarlarının üstü örtük yeraltı dünyasına ve Marksistlere bırakıldı.

Fakat Marksistler, paradoksal olarak, Marx'ta (özellikle de *Kapital*'de) pek teselli bulamadı. Çünkü Marx, her ne kadar hem politik ve ekonomik ilişkilerin altında yatan birliğin, hem de kapitalizmin küresel dinamiklerinin farkında olsa da, bunları teoriye eklemleyecek olan dış ticaret, coğrafi yayılma vb. sorunlar temelinde ille de yeni bir şey söylemeden meseleleri sadece karmaşıktırır. "Sömürgeleştirme" bölümünde olduğu gibi, yeniden ve yeniden Hegel'in bir ihtimal olarak açık bıraktığı kapıyı kapamaya çalışır. Eserinde, bu kapanıştan her zaman memnun olmadığını göstermeye yetecek kadar (kimilerini zaten alıntılıdığımız) kenar notu vardır. Ancak Palmerston'un "Pax Britannica"sının güven içinde hüküm sürdüğü ve tüm ideolojik dil dökmeleleriyle *laissez-faire* kapitalizminin merkezinde konumlandığı bir dünyada; Marx'ı, mekânsal onarımı kapitalizmin çelişkilerinin dünya sahnesine şiddetli yansımalarından başka bir şey olarak tasvir etmeye teşvik edecek bir şey yoktu. Esas derdi ve *Kapital*'deki katkısı kapitalizmin iç diyalекtiğinin doğasını aydınlatmaktı.

19. yüzyılın korkunç gerçekleri, emperyalistler arası rekabetler, kapalı ticaret imparatorluklarında kendine yeterli mücadeleleri, “Pax Britannica”nın çöküşü ve küresel savaşa doğru görünüşte kaçınılmaz gidiş gelişmiş kapitalist ülkelerdeki artan işçi militanlığı ile birleşince, Marksistleri iç ve dış dönüşümler arasındaki dinamik ilişkilerle doğrudan yüzleşmeye zorladı. Bukharin, Lenin, Luxemburg ve diğerleri, açıktan emperyalizm analizine yöneldi (Bukharin, 1972; Lenin, 1963, Cilt 1: 667-768; Luxemburg, 1968). Marksistler, ana akım burjuva teorisyenlerinin tam tersi istikamette ilerleyerek, Marx’ın şekillendirdiği mekânsal olmayan kalıptan kendi teorilerini çıkarma mücadelesi verdiler ve böylece kendi zamanlarına uygun bir politik-ekonomik analizi muhafaza etmeye çalıştılar. Böyle yaparak, Marksist gelenek içerisinde yeni bir tahayyül, kapitalist sömürü ile mekânsal onarım konularını çarpıcı biçimde birleştiren bir tahayyül yarattılar. Merkezler çevreleri sömürür, metropol hinterlandı sömürür, Birinci Dünya Üçüncü Dünya’yı tahakkümü altına alır ve acımasızca sömürür vs. Belirli bir sivil toplum *içerisindeki* sınıf mücadelesi, belirli bir merkezi baskı kaynağına karşı çevresel toplumsal oluşumların mücadelesi olarak yeniden inşa edilir. Taşra kente karşı isyan eder, çevre merkeze karşı, Üçüncü Dünya Birinci Dünya’ya. Bu mekânsal tahayyül o kadar güçlüdür ki Marx’ın o kadar dikkatle yazdığı kapitalizmin iç diyalektiği yorumunu yer yer yutmakla tehdit eder ve zaman zaman yerini alır. Ve Marx’ın işçi sınıfının acısının evrenselliğinden doğan evrenselci bilince dayalı proletarya enternasyonalizmi ümitlerinin bütün basit versiyonlarının altını oyar.

Hegel’in öngörüyle açtığı kapı hâlâ apaçık duruyor. İçinden geçmek, iç ve dış dönüşümler arası gerilimi teorik bakışın odağı olarak kabul etmek anlamına gelir. Bu gerilimin eksiksiz biçimde anlaşılması, (çoğu zaman salt zamansal kavramlarla ifade edilmiş) Marx’ın birikim teorisi ile Lenin’in kapitalist emperyalizmin tarihsel coğrafyasına bakışı arasındaki aralığı kapatır. Ancak Marx’ın mekânsal onarım hakkında kıyıda köşede kalmış yazılarının yeniden inşası, birçok insanın ona atfettiğinden çok daha fazla olanaklarını ve haddini bildiğini gösterir. Benzer şekilde, (bizim burada girişmediğimiz) ayrıntılı bir Lenin okuması, emperyalizm teorisinin ilk başta görüldüğünden çok daha fazla Marx’ın

birikim teorisinde kök saldığını gösterir.²² Bu, sadece her ikisinin de uzun vadede kapitalizmin çelişkilerinin emperyalizme dönerek hafifletilemeyeceğine katıldığı anlamına gelmiyor. Her ikisi de iç ve dış dönüşümleri birbirine bağlayan süreçler konusunda geniş ölçüde birbirine katıldığı açığa çıkar. Fakat Lenin, Marx'ta olmayan önemli bir kavrayış, oldukça endişe verici olası sonuçlarıyla Marx'ın teorisine kolayca bağlanabilecek bir kavrayış daha ekliyor.

Marx'ın, herhangi bir mekânsal onarımın kapitalizmin iç çelişkilerine karşı etkili olabileceğini kabaca ve çabucak reddetmesi, kriz oluşumunun temel süreçlerine dikkatini yoğunlaştırmasına olanak tanır. Aşırı birikim-devalüasyon teorisi, kapitalist üretim tarzında saklı olan deliliğin büyüklüğünü, şiddetli yıkıcı gücü açığa çıkarır. Burjuvazi, piyasa akılcılığı dış görünüşünün arkasında ve üretim güçlerini devrimcileştiren yaratıcı güçlerinin karşısında “tarihteki en şiddetli ve yıkıcı yönetici sınıf” haline gelir.²³ Kapitalistler, krizlerin derinliklerinde başlangıç birikiminin şiddetini birbirlerinin üstüne salar, muazzam büyüklükte sermayeyi yok eder, Hobbes'un piyasa kapitalizminin içkin karakteristiği olarak çok önceden gördüğü “herkesin herkese karşı savaşı”nda birbirlerini yer bitirir ve tasfiye ederler. Marx'ın hiçbir yerde öngörmediği ama Lenin'in vurguladığı şey, bu sürecin ulus-devletler arasındaki ekonomik, politik ve askeri mücadeleye evrilmesidir. Vahşi devalüasyon zamanlarında, mekânsal onarım arayışı, devalüasyon yükünü taşıyacak olan emperyalistler arası rekabete dönüşür. İşsizliğin, enflasyonun ve atıl üretim gücünün ihracı kirli bir oyunun bahisleri haline gelir. Ticaret savaşları, damping, gümrük vergileri ve kotalar, sermaye akışı ve dış ticaret sınırlandırmaları, faiz oranı savaşları, göç politikaları, sömürgeci

22 Lenin'in teorisinin tamamının Marx'tan çıkarılması, burada üstünden geçemeyeceğim birçok adım içeriyor. Her şeyden önce, hem sermayenin, hem işgücünün coğrafi hareketliliğine karşın bir bölgeyle sınırlı bir sivil toplum içerisinde sınıf ittifaklarını üreten ve devam ettiren güçler için maddi bir temel sağlamalıyız. Bu adımı, Harvey (1982), böl. 13'te atmaya çalıştım. İkinci adım, bu tür sınıf ittifaklarının, temelden istikrarsız olsalar da, devlet mekanizması yoluyla kullanılan politik ve askeri gücün görece katı yapılandırılması etrafında şeffaflaşabileceğini göstermektir. Bu ikinci adım, devlet teorisi üzerine Marksist literatür içerisinde şiddetli ve süregelen bir tartışmanın odağında yer alıyor.

23 Asıl deyiş Berman'dan. (1982), s. 100.

fetih, yan ekonomilerin zapt edilmesi ve hakimiyet altına alınması, ekonomik imparatorluklar içerisinde işbölümünün zorunlu olarak yeniden örgütlenmesi ve son olarak, rakip ulus-devletin sermayesinin savaş yoluyla fiziksel olarak imhası ya da zorla devalüasyonu, eldeki seçeneklerden bazılarıdır.

Sonuçta dünya, 20. yüzyılda iki kere emperyalistler arası rekabet yoluyla küresel savaşa sürüklendi. Bir kuşak içerisinde dünya iki kere fiziksel yıkım yoluyla büyük sermaye devalüasyonları ve işgücünün savaşta ölüme gönderilerek mutlak tüketimini deneyimledi. Kapitalist tarihin çevresinde döndüğü merkez olarak sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkisine yönelen bir teori temelinde bu tarihi açıklamak hiçbir zaman kolay olmadı. Marx'ın Hegel'in sorduğu soruyla isteksizce de olsa uğraşması bizi böyle bir anlayışın eşğine getirebilir. Lenin'in görüşünü Marx'ın temsilleriyle birleştirmek bize daha bütünsel bir hikâye anlatacaktır.

Öyleyse kim haklı? Eğer Von Thünen'e inanılacak olursa; sınıf kutuplaşmasını, çatışmasını ya da emperyalistler arası savaşın hızlanmasını dikte eden kapitalizme içkin hiçbir şey yok. Uygun bir görev ve sorumluluk bilinciyle ve haklarla donanmış bir burjuvazi, insanlığı çok daha medenileşmiş mecralara, gerçek bir şiddetsiz toplumsal barış ve insan hakları cennetine götürmeyi sürdürüyor. Ve bunların hiçbirisi gerçekleştirilmezse, sadece insan doğasının zayıflığına, ruhun ahlaken başarısızlıklarına, dünya için tasarlanmış ilahi planın kavranamamasına ve uygulanamamasına atfedilmelidir. Marx'a göre, kapitalizm bundan çok daha sorunludur. Toplumsal emeğin üretkenliğini artırmak için, tüm eski yaşam tarzlarını silip süpüren, muazzam güçleri serbest bırakan, sürekli bir devrimci güç yaratır. Fakat içinde kendi yadsınmasının tohumlarını da, büyüyen ve nihayet kök saldıkları temellerin ta kendisini kırıp çıkacak olan tohumları da içerir. Krizler, kapitalizme içkindir. Böyle anlarda kapitalist üretim tarzına içkin akıldışılık ve korkunç yıkıcı güç daha da aşikâr hale gelir: bir yanda atıl sermaye ve diğer yanda istihdam edilmemiş işgücü. Mekânsal onarıma başvurulması, kısmen kapitalizmin akıldışılığını örter çünkü fiziksel yıkım, küresel savaş yoluyla devalüasyonu saf politik başarısızlıklara bağlamamızı sağlar. İç ve dış dönüşümler arasındaki ilişkiyi açıklamaya uygun biçimde oluşturulmuş

Marksist bir teori bu illüzyonu ortadan kaldırır. Kriz oluşumunun köklerini, hem ulusal, hem de uluslararası açıdan, coğrafi boyutuyla açığa çıkarır.

Kimin haklı, kimin haksız olduğu sorusu, çok büyük ve güncel önemi olan bir sorudur. Marx'ın mekânsal onarım teorisi doğruysa; kapitalizmin 20. yüzyılda sürmesi, iki dünya savaşında ölüm, tahrip ve yıkım pahasına satın alınmıştır. Ama her savaş, daha da karmaşık yıkım silahlarıyla yapılmıştır. Yıkıcı güçte, burjuvazinin hayatta kalabilmesinin koşulu olarak yaratmak zorunda olduğu üretici güçlerdeki büyümeden daha büyük bir büyümeye tanık olduk. İçinde bulunduğumuz durumun ciddiyeti, elbette bize bir dur demeli. Kapitalizmin kriz eğilimleri bir kez daha kontrolden çıkmışken, emperyalistler arası rekabet keskinleşiyor ve kapalı ticaret imparatorlukları içinde kendine yeterlik tehdidi belirliyor. Devalüasyonu ihraç etme mücadelesi ön plana çıkıyor ve savaşçılık her seviyede politik söylemin tonuna hâkim. Ve bu, yenilenmiş küresel savaş tehdidini de beraberinde getiriyor; bu sefer en güçlünün bile hayatta kalamayacağı kadar şiddetli ve delice yıkıcı güce sahip silahlarla. Marx'ın çok uzun zaman önce bize vurgulamaya çalıştığı mesaj her zamankinden daha acil gibi görünüyor:

Sermayenin, kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, kendisini korumasının bir koşulu olarak şiddetli yıkımı, ona gitme ve daha yüksek bir toplumsal üretim aşamasına yer açma tavsiyesinin verildiği en çarpıcı biçimdir.

(Marx 1973: 749-50)

BÖLÜM 15

Kapitalizmin Jeopolitiği

Social Relations and Spatial Structures'da yayımlandı, 1985.

Kapitalist bir üretim tarzı altında yaşamının jeopolitik sonuçları üzerine düşünmek istiyorum. Argümanımı teorik olarak kuracağım, ama tarihsel önemi, umarım, tartışmayı ve belki de derin ve acilliğini dayatan bir meselede politik eylemi teşvik edecek kadar apaçıktır.

Kapitalist bir Üretim Tarzının Çekirdek Özellikleri

“Üretim tarzı” deyişi tartışmalı ama argümanım için görece basit bir yorumunu koyabilirim. Bence hepimiz, günlük hayatın yeniden üretiminin, doğrudan ve toplumsal açıdan kabul edilmiş hedefi olarak kâr peşinde olan bir sermaye dolaşımı sistemi yoluyla üretilmiş metaların üretimine bağlı olduğunu, aklımıza dayanarak, kabul edebiliriz. Sermayenin dolaşımı, paranın başlangıçtaki para artı bir kâr için satılabilecek yeni bir meta üretmek üzere onları üretimde bir araya getirme amacıyla meta (iş gücü ve hammadde, makine, enerji girdileri vb. gibi üretim araçları) satın almak için kullanıldığı sürekli bir süreç olarak görülebilir. Bu, şematik olarak, şöyle bir dolaşım sistemi olarak temsil edilebilir:

$$M - C \left\{ \begin{array}{l} LP \\ \dots P \dots C' - M + \Delta m, \text{ etc.} \\ MP \end{array} \right.$$

Bunu takip eden teori, böyle bir dolaşım sürecinin analizine dayanıyor. Çok sayıda ekonomik aktörün bu dolaşım biçiminde hareket ettiği re-

kabetçi pazar toplumunun atomistik bir biçimini de varsayacağım. Bu varsayımdan sapmalar, daha sonra belirlenecek koşullarda olmadıkları sürece, herhangi biçimde argümanımın mantığını etkilemez. Ancak, kapitalizmde olan biten her şeyin sermayenin dolaşımının doğrudan hatta dolaylı tezahürüne indirgenebileceğini ima etmek istemiyorum. Bazı metalar, kâr dürtüsü olmaksızın üretilir, alınıp satılır ve sermaye dolaşımının dışındaki ekonomik aktörler arasında sayısız işlem vardır. Fakat, kapitalizmin ayakta durmasının, bu dolaşım biçiminin süregelen canlılığına dayandığında ısrar ediyorum. Mesela, artık kârlar olmadığı için çökerse, şu an bildiğiniz haliyle gündelik hayatın yeniden üretimi kaosa dönüşür. Dahası, kapitalizmde, sermayenin dolaşımını destekleyen toplumsal ve fiziki altyapıların üretiminin sürekli bir meşgale kaynağı olduğunda ısrar edeceğim. Bu, yine, tüm bu fenomenleri sermayenin dolaşımı için sıkı sıkıya işlevsel olarak yorumladığım anlamına gelmesin. Fakat, günlük hayat etkin biçimde yeniden üretilecekse, hukuk, finans, eğitim ve devlet yönetimi sistemleri, aklımdaki kilit düzenlemelerden sadece birkaçını saymak gerekirse, inşa edilmiş çevre, ulaşım ve kent sistemleriyle birlikte, sermaye dolaşımını desteklemek üzere geniş bir yelpazeye yayılmalıdır.

Sermaye dolaşımının derin ve özenli bir analizi, bir dizi temel özelliği ortaya çıkarır. Bu, elbette, Marx'ın *Kapital*'de önüne koyduğu analitik görevdi ve ben de onun çizdiği düşünüş çizgisini izlemeye devam edeceğim. Marx'ın sonuçlarını başka yerde uzun uzadıya araştırıp, analiz edip bir ölçüde genişlettiğim için (Harvey, 1982), ayrıntılı kanıt ve meşrulaştırmalara başvurmadan özet yapma hakkını kendimde görüyorum. Kabaca basitleştirme riskini alarak, sermaye dolaşımının temel özelliklerini, argümanımı temellendirmek için gereken on maddeye indirgeyeceğim.

1. Sermaye dolaşımının sürekliliği, üretilmiş meta değerinin sürekli yayılmasına dayanır. Bu, (C') sekansının sonunda üretilmiş olan meta değerinin, üretimde massedilen meta değerinden (C) büyük olmasındandır. Bu, kârın para biçiminde (Δm) elde edilen değer artışıdır. Bu yüzden, "sağlıklı" bir kapitalist ekonomi, pozitif bir büyüme oranına sahip olandır. Durağan hale yaklaştıkça (bırakın gerçek gerilemeyi) ekonomi daha sağlıklı görülmeye başlar. Bu,

- bir çevresel, insani ya da jeopolitik sonuçları ne olursa olsun büyüme ideolojisine (“büyüme iyidir”) tercüme edilir.
2. Büyüme, canlı emeğin üretimde kullanılması ile elde edilir. Elbette bireysel kapitalistler ucuza alıp pahalıya satarak kâr elde edebilir, ama böyle yaptıklarında kazançları bir diğerinin kaybıdır. Toplumsal iktidarın eşitsiz mübadeleler yoluyla yeniden dağıtımı, kapitalizmin doğuşu ve gelecekteki yeniden örgütlenmeleri için önemli olabilir (mesela, tüccar alım satımı yoluyla servetin başlangıçtaki yoğunlaşması ve sonrasında sermayenin dev şirketler halinde merkezileşmesi). Fakat, yeniden dağıtım, sermayenin sürekli dolaşımı için yeterli bir temel oluşturmaz. Sağlıklı bir kapitalist ekonomi, tüm kapitalistlerin kâra geçtiği bir ekonomidir. Ve bunun için, üretimde gerçek değer katılması gerekir. Öyleyse, canlı emek (diğer metalarda kapsanan ve ödenen “ölü emeğin” karşısı olarak) üretimde eklenen gerçek değerın tek kaynağıdır.
 3. Kârın kökeni, canlı emeğin üretimde sömürülmesidir. Burada “sömürü,” daha duygu uyandıran yan anlamlarından ayrıştırılabilir. Canlı emeğin, şeyleştirilmiş bir üretim “faktörü” ve üretimde meta olarak, işgücünün mübadelesi yoluyla aldığından daha çok yaratmak üzere teknik bir koşul gibi ele alındığı ahlaki bir koşula işaret eder. Emekçinin olabilecek en az şeyi alacağı anlamına gelmez. Hem emeğin aldığı ve üretimde yarattığı arasındaki uçurumun büyüdüğü, hem de aynı zamanda emekçinin daha fazla kazandığı durumlar artar. Başka bir deyişle, emekçinin maddi yaşam standardındaki iyileşme, artan sömürü oranıyla asla bağdaşmaz değildir.
 4. Bu nedenle, sermaye dolaşımı bir sınıf ilişkisine dayanır. “Sınıf” da yüklü bir terimdir. Fakat, burada sınırlı ve oldukça kolay bir anlamını söyleyebilirim. Sermaye dolaşımı, işgücünün meta olarak alıp satılmasını kapsar. Alıcılar ve satıcılar arasındaki ayrım, aralarında bir sınıf ilişkisi geliştirir. Kâr etmek için işgücünün haklarını satın alanlar (kapitalistler) ve yaşamak için işgücünü satanlar (emekçiler), bu alıcı-satıcı ayrımının zıt taraflarıdır. Bunun ima ettiği sınıf rolleri ayrımı, kapitalizmde bütün mümkün hatta önemli olan bütün sınıf ilişkilerini kapsamadığı gibi, işgücünün alım satımı, sadece sermaye dolaşımı alanı ile sınırlı değildir. Fakat, iş-

gücünün satılması ve satın alınması yoluyla ifade edilen emek-sermaye ilişkisi olmadan, sömürü, kâr ve sermaye dolaşımı olmaz. Tüm bu sonuncu saydıklarım meta üretiminde ve toplumsal yenden üretimde temel olduğu için, sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkisi de burjuva toplumunun karmaşık ağında, tartışmasız, en temel toplumsal ilişkidir.

5. Bu sınıf ilişkisi ihtilaf, karşıtlık ve mücadele anlamına gelir. Bununla ilgili iki sorun söz konusudur. Kapitalistler, işgücü haklarını elde etmek için ne kadar ödemeli ve bu haklar tam olarak neyi kapsamalıdır? Ücret oranı ve çalışma koşulları ile ilgili mücadele (çalışma süresinin uzunluğu, işin yoğunluğu, çalışma süreci üzerindeki kontrol, becerilerin devamı vb.) sonuç olarak sermaye dolaşımına içkindir. Elbette başka sayısız gerilim, ihtilaf ve mücadele kaynakları vardır, bunların hepsi doğrudan ya da dolaylı emek-sermaye ihtilafının tezahürüne indirgenemez. Fakat, sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesi o kadar temeldir ki, burjuva hayatının diğer bütün veçhelerini de elbette etkiler.
6. Kapitalist üretim tarzı, teknolojik açıdan, zorunlu olarak, dinamik-tir. Başlangıçtaki toplumsal emek verimliliğindeki sürekli devrimleri şekillendirme itkisi, kapitalistler arası rekabet ve sınıf mücadelesinin ikiz güçlerinde yatar. Teknolojik ve örgütsel değişiklikler, bireysel kapitalistlere rakipleri karşısında avantaj sağlar ve pazardaki kârlarını korumalarına yardım eder. İşin yoğunluğunu kontrol etmek ve üretimde işçilerin gücünü azaltmak için, tekelleştirilebilir becerileri yerine başka şeyler geçirerek, kendine bir silah sağlar (bu, her zaman mutlak başarıyla uygulanmaz). Kapitalistlere teknolojinin getirdiği işsizlik yaratımı yoluyla işgücü arzı (ve akabinde ücret oranı) üzerinde kaldıraç uygulamalarını da sağlar. Bir alandaki değişiklikler, diğer alandaki değişikliklere paralel gider ve burjuva toplumunun tüm dokusu boyunca (özellikle askeri alanda) ağır sonuçlar yaratır. Öyleyse, teknolojik dinamizm kendi kendini devam ettiriyormuş gibi görünüyor. İlerleme ve ilerlemenin kaçınılmazlığı ideolojisinin burjuva hayatı ve kültüründe derinden kök salmış olmasına şaşmamak gerek.

7. Teknolojik ve örgütsel değişim, genelde sermaye ve işgücü yatırımı gerektirir. Bu basit gerçek, güçlü sonuçların üstünü örter. Kapitalizmin hayatta kalması için son derece gerekli olan teknolojik dinamizmi tetiklemek üzere sermaye ve emek artıklarını üretmek ve yeniden üretmek için bazı araçlar bulunmalıdır.
8. Sermaye dolaşımı, istikrarsızdır. Kendisini krize kronik olarak yatkın hale getiren güçlü ve kargaşa yaratan çelişkiler içerir. Kapitalizmde kriz oluşumu teorisi karmaşıktır ve ayrıntılarıyla tartışmalıdır. Fakat, önceki yedi maddemizi göz önünde bulundurduğumuzda, merkezi bir çelişki açığa çıkar. Teknolojik değişimin ana yolu, üretimde canlı emeğin, yayılmanın gerçek aktörünün, yerini alırken, sistem genişlemek için üretimde canlı emeğe başvurulmasına muhtaçtır. Büyüme ve teknolojik ilerleme, her ikisi de sermaye dolaşımının gerekli özellikleriyken, birbirleri ile ihtilaf içerisindedir. Gerideki zıtlık, dönemsel olarak tam teşekküllü birikim krizleri, sermaye dolaşım süreçlerinin tamamen bozulması olarak patlak verir.
9. Kriz, genelde, kapitalizmin varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu sermaye ve emek artıklarının artık massedilemediği bir koşulda tezahür eder. Bu hale aşırı birikim diyorum. Artık sermaye ve artık işgücünün her ikisi de, görünüşte toplumsal açıdan faydalı görevlerini yerine getirme yolu kalmadığı durumdadırlar. Sözde rasyonel bir üretim tarzının kalbinde pusuya yatan irrasyonelite anında yüzeye çıkar. Bu, yoğun olarak kullanılmamış verim kapasitesi ve yüksek işsizliğiyle, birçok Batı ekonomisinin son birkaç yılda içine düştüğü bir irrasyonelite tipidir.
10. Massedilemeyen artıklar değersizleştirilir, hatta bazen fiziksel olarak yok edilir. Sermaye, para (enflasyon ya da borçlarda gecikme), meta olarak (satılmamış stoklar, gider fiyatının altında satışlar, fiziksel israf) ya da verim kapasitesi (durağan ya da az kullanılmış fiziksel fabrika) olarak değeri düşürülebilir. Emekçilerin gerçek geliri, yaşam standartları, güvenlik ve hatta yaşam şansları (yaşam beklentisi, çocuk ölümü vb.) ciddi derecede azalır, özellikle de işsiz mertebesine atılmışlar için. Sermaye dolaşımı ve işgücünün yeniden üretimine ciddi destek işlevi gören fiziksel ve toplumsal

altyapılar da göz ardı edilebilir. Devalüasyon krizleri, kapitalist toplumun tüm veçhelerine derin şok dalgaları yollar. Genelde, keskin toplumsal ve politik gerilimler üretirler. Ve ilgili mayadan yeni siyasi biçim ve ideolojiler doğabilir.

Krizlerin, onları yumuşatmak için hangi önlem alınırsa alınsın, kapitalizmde kaçınılmaz olduğunu iddia ediyorum. Büyüme ve teknolojik ilerleme arasındaki gerilim, sermaye dolaşımı sınırları içerisinde muhafaza edilmek için fazlasıyla güçlü. Ancak, insan becerisi ve politik eylem ile hem zamanlama ve uzam hem de krizlerin tezahür biçimini değiştirmek mümkün. İlerleyen sayfalarda, bu olasılıkların bazılarını inceleyeceğiz. İnsan mahareti ve politik eylemle, krizlerin, tüm aydınlanmış insan emellerinin zayıflığı ve beyhudeliğinin kanıtı olan barbarlığa dönüşmelerine izin vermek yerine, insan ilerlemesinde, travmatik olsa da, katalizator anlara dönüştürmek mümkündür. Ancak, kriz anını yaratıcı devrimci değişim fırsatı olarak kavramak, krizlerin nasıl şekillendiği ve ortaya çıktığına dair derin bir anlayış gerektiriyor.

Sermaye ve İşgücü Artıkları: Kapitalist Gelişimin Dayanağı

Kapitalizmin tarihsel coğrafyası, en iyi, sermaye ve işgücü artıklarının üretim, hareketlilik ve massedilme üçlü koşulu açısından bakılabilir. Sermaye dolaşımı, bu artıkların daha önceki yaratımı ve hareketliliği olmaksızın ne başlayabilir ne de genişlemesini sürdürebilir. Diğer yandan, kâr biçimindeki potansiyel sermaye artıklarının sürekli üretimi insanları işten atan teknoloji devrimleriyle birleşince, bu tip artıkların devalüasyon olmadan nasıl massedileceği gibi sürekli bir problem ortaya çıkar. Kriz olasılığı, üretme ihtiyacı ile sermaye ve işgücü artıklarını massetme ihtiyacı arasındaki gerilim içerisinde yoğunlaşır.

Marx'a göre, başlangıç birikimi, çoğunluk yaşamak için ücretli işçi olurken, sermaye artıklarını azınlığın eline bırakan üretim araçlarına şiddetle el konmasına dayanır. Taşradan kente işgücü artığı göçü, servetin tüccarlar (adaletsiz mübadele için dünyayı yağmalamak) ve tefeciler (toprak mülkünün değerini düşürüp onu para servetine çevirmek) tarafından kentlerde yoğunlaştırılması ve taşradan kentin lehine artık ürün çekilip çıkarılması, artıkların hem toplumsal hem coğrafi yoğunlaşmasını kolay-

laştırır. Ancak, önemli olan, sermaye ve işgücü artıklarının sermaye dolaşımı dışında oluşturulabildiklerini ve farklı farklı başlangıç birikimi ve coğrafi yoğunlaşma süreçleri yoluyla harekete geçtiğini kabul etmektir.

Zorunlu artıklar, sermaye dolaşımı süreci *içerisinde* de üretilebilir. Kâr, sermayeye dönüştürülebilir. Hatta günümüzde kârın gerçekleşmesinin zorunlu koşullarından biri, geçmiş kârın bir kısmının taze sermaye yatırımlarına dönüşmesidir. Kapitalizmin, hayatta kalmayı sürdürmesinin bağlı olduğu zorunlu genişleme, ancak bu yoldan gerçekleştirilebilir (Harvey, 1982: böl. 3). İşgücü artıklarının üretimi, daha da büyük bir problem ortaya atar. İşsizlik, teknolojik değişim yoluyla yaratılabilir, ama bu tür bir mekanizma tarafından sürekli artık emekçi idamesi, teknolojik değişim ile büyüme arasındaki gerilimin ortaya attığı krizlerin sıklıkla ve derinden gerçekleşeceğini gösterir. Başlangıç birikimi, “uyuyan” rezervlerin harekete geçirilmesi (kadınlar ve çocuklar, kapitalist sektörden olmayan işçiler) ve nüfus artışı, artık işgücü kaynaklarını sağlar. Saf kapitalist bir toplumda, kısa vadede, mesela, kadınların yoğun biçimde işgücüne katılımı yeterliken, pozitif nüfus artış oranı, görece sorunsuz birikim için en güvenli uzun vadeli temeldir (Harvey, 1982: böl. 6). Fakat, işgücünün yeniden üretimi, kapitalistin doğrudan kontrolü altında olmadığı için bir problemle karşılaşırız. Kapitalist, işgücünü yeniden üretmek ve genişletmek, hatta niteliğini geliştirmek için gerekli toplumsal ücreti ödeyebilir. İşçilerin çocuklarının olması ya da olmamasına çalışmak ve buna etki etmek için gereken her türlü toplumsal aracı yaratabilir. Fakat, işçilerin tepkisi, güvence altına alınamaz. Bu yüzden, işgücü diğer metalar gibi değildir. Birikim dinamiklerinin nüfus büyümesiyle bir araya gelişinin geleceği hakkında öngörüle bulunamayız ve sermaye dolaşımının işgücünün yeniden üretimiyle tüm ilişkisi dikenli ve belki de çözülemez bir problem olarak kalır.

Sermaye ve işgücü fazlaları ne kadar üretilse de, massedilmek zorunludur. Normal koşullar altında, kapitalist birikim eğiliminin, güçlü döngüsel ritim ve yer yer rahatsız edici süreksizliklerle olsa da, meselelerle ilgilenmesini bekleyebiliydik. Bunun söz konusu olmadığı iki genel koşul var ve ikisi de tartışılmayı hak ediyor. Birincisi, sermaye fazlasıyla işgücü fazlası arasındaki güçlü orantısızlıklar, ya birinin ya ötekinin değerinin

düşürülmesine neden olabilir. İkincisi, krizler sırasında üretilmiş sermaye ve işgücü fazlaları massedilemez yoksa ikisinin de değeri düşürülür.

Sermaye ve işgücü fazlalarının üretildiği süreçler, verili bir sermaye dolaşımı sürecinde massedilmek için zaman ve mekânda tam doğru oranlarda toplanabileceklerinin güvencesini vermez. Sermaye dolaşımına eklenmiş teknolojiler, bir dereceye kadar bu tip farklılıkları, radikal yeniden yapılandırma pahasına da olsa, düzenleyebilir. Eşitsiz dağıtılmış artıkların serbest coğrafi hareketliliği de yardımcı olabilir. Yine de, diğer tür artıklar gerekli nicelik ve nitelikte bulunmadığı için, bir türden artıkların massedilemediği durumlar ortaya çıkabilir ve hatta bu durumlar süreklilik kazanabilir. Ya sermaye ya emeğin değeri düşürülür ancak her ikisinin birden değil. Egemen güç ilişkisi sermayenin lehine olduğu müddetçe, işgücünün değerden düşmesine bağlı tüm mevcut toplumsal tahribatla, sermaye kıtlığının ve işgücü artıklarının tahribatının sürmesi muhtemeldir.

Ancak, beni en çok ilgilendiren koşul, istihdam edilmemiş sermaye atıklarıyla işgücünün yan yana yer aldığı koşuldur. Bu, kapitalizmin, teknolojik dinamiği büyümeyi sürdürme kapasitesinin altını oyduğu için, periyodik ve kaçınılmaz olarak düştüğü kriz durumudur. Bu durumda, hem sermaye hem işgücünün değeri düşer. Bu tür şiddeti azaltılamayan toplumsal, ekonomik ve hatta politik felaketten kaçınmanın bir yolu yok mudur? Bu soruyu yöneltmek, aslında şunu sormaktır: sermaye dolaşımı için yeni yollar açarak, verimli biçimde artık massetme yolları var mıdır? İlerleyen sayfalarda, mekânsal ve zamansal yerinden etmelerin, birikim dinamikleri için dramatik sonuçları olsa da, artıkları massetmede bol fırsat sunduğunu iddia edeceğim. Sonra, her iki stratejinin de kapitalizmin iç çelişkilerine daimi bir çözüm sunmadığını, ikisinden birine (ya da her ikisine) dönüşün temelde krizlerin tezahür biçimini değiştirdiklerini göstereceğim.

Uzun Vadeli Yatırımlarla Zamansal Yerinden Etme

Sermaye dolaşımı, belirli bir zaman aralığı içerisinde tamamlanmalıdır. Buna, normal üretim ve dolaşım koşulları altında ortalama kâr oranında verili bir sermaye miktarını döndürmek için gereken ortalama zaman,

“toplumsal açıdan gerekli devir zamanı” adını veriyorum. Sermayelerini toplumsal ortalamadan daha hızlı döndüren bireysel kapitalistler aşırı kâr elde eder. Ortalamaya erişmeyi başaramayanlar görece sermaye devalüasyonundan çeker. Bunun üzerine, rekabet teknolojik ve örgütsel değişim yoluyla devir zamanlarını hızlandırmak için baskı yaratır. Her toplam hız, hem sermaye hem işgücü artıklarını açığa çıkarır. Aynı şekilde, genel bir yavaşlama, anormal devalüasyon koşullarına işaret eder (satılmamış stokların biriktiği vb. “ağır” bir ekonomiden bahsedebiliriz).

Fakat, bazı sermaye, sabit sermaye (makine, fiziksel fabrika ve alt yapılar) ve tüketim fonu içerisindekiler (dayanıklı tüketici malları, emlak vb.) gibi, zorunlu olarak çok daha yavaş dolaşır. Bilim ve teknoloji üretimi ve eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, hukuk, devlet yönetimi, kanun yaptırımı ve askeri koruma gibi sosyal altyapıların işesi, projelerin zaman planının genelde uzun olduğu ve yarar getirisinin (varsa) uzun yıllara yayıldığı alanları tanımlar. Bu tip yatırımlar, mevcut tüketim ihtiyaçları ile ilgili sermaye ve işgücü artıklarının önceden yaratılmasına bağlıdır. Bu tip artıkların sermaye dolaşım süreci içerisinde sürekli yaratıldığı mutlu koşulla karşı karşıyayız. Onları massetmek için, fiziksel ve toplumsal altyapı oluşumunda uzun vadeli projelere kaydırmaktan daha iyi bir yol var mı? Hatta, bilim ve teknolojiye, işçilerin daha yoğun iş ritimlerine alıştırılması (eğitim ve baskı yoluyla), yeni makineye, ulaşım ve iletişim sistemlerine vb. yatırım, daha hızlı birikmiş devir zamanlarını desteklemeye yarar. Sermaye dolaşımının bir kısmı, hızlanan devir zamanlarının kalanını desteklemek için, yavaşlar.

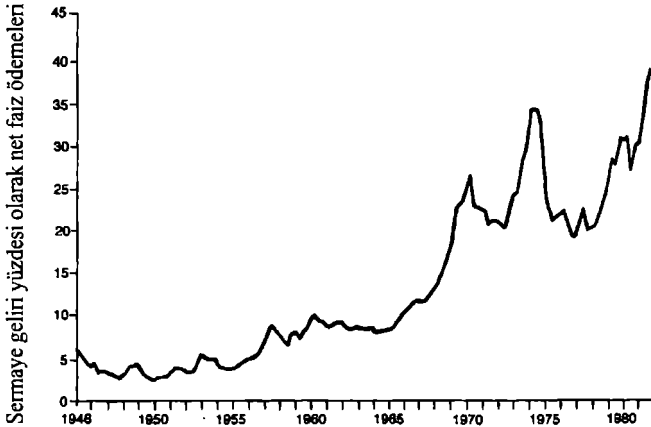
Daha da büyük artık yaratılmasını olanaklılaştıran fiziksel ve toplumsal altyapı yaratımında artıkların massedildiği, dinamik bir denge olasılığı mevcuttur. Böyle bir “helezon,” bence, iç büyümenin kendi kendini sürdürüyormuş gibi görüldüğü kapitalist gelişim aşamalarını büyük ölçüde açıklar. Temel üretimde artan verimlilik, üretimde artıkların massedilmesinin artması ve toplumsal ve fiziksel altyapıların idamesi yoluyla gerçekleştiği için, neredeyse kesinlikle, istihdam yapılarında çok büyük dönüşümler tarafından imlenecektir.

Fakat helezon, bir noktada aşılamayacak engellerle karşılaşır. O zaman, nerede istihdam ediliyor olursa olsun, işgücü ve sermayenin devalüasyona tabi olduğu bir kriz tarafından kesintiye uğratılır. Bu türden

kesintilerin neden ve nasıl kaçınılmaz olduğunu göstereceğim. Bunun için, ilk önce artıkların esasen mevcut üretim ve tüketimden fiziksel ve toplumsal altyapılarda uzun vadeli yatırımlara nasıl kaydığını açıklamalıyım.

İlk önce işgücünün yeniden tahsisine bakalım. Ciddi sürtünmeler vardır, çünkü gereksiz ayakkabıcılar birden bilim insanına dönüşemez ve koşullar kendini dayattığında kendini hemen öğretmenliğe adapte edebilmesi için yol işçisinin oldukça yetenekli olması gerekir. İşgücü, nitelik açısından homojen değildir ve bir türde artıklar genelde başka yerlerde massedilemez. İstihdam ve iş yapılarının dönüşümü kaçınılmaz olarak yavaştır ve bu başlı başına, herhangi bir gelişim helezonunun sürmesinin önüne geçebilir.

Sermayenin yeniden tahsisi de benzer problemler ortaya atar. Sermaye artığı para, meta ve üretim kapasitesi olarak bulunabilir. Belirli kullanım değerleri (ayakkabılar ve gömlekler) ya da üretim kapasitesi olarak (tirizler ve ayakkabı kalıpları) mevcutsa, doğrudan demiryoluna ya da yeni bir eğitim hizmetine dönüştürülemez. İlk önce paraya tahvil edilmeleri gerekir. Bu, aşılması gereken ilk engeli oluşturur; çünkü aşırı birikim, sermayenin bir biçimden diğerine, özellikle paraya, yumuşak geçişinin imkânsızlaştığı bir hali tanımlar. Kredi, bu engeli aşabilir ama

Şekil 15. 1. Gelişmiş Kapitalizmde Borçluluk 1946-80

bunu yapabileceği kesin değildir. Aynı kredi, neden aynı tür artırımların daha da çok yaratılmasında kullanılsın? Her kapitalist, toplumsal açıdan gerekli devir zamanının dayattıklarına uyma ihtiyacı konusunda böyle bilinçliyen, uzun vadeli yatırımlara çekilsin? İşte aşılacak ikinci engel, “bunun cevabı, kapitalizmin kendisi kadar eskidir. “Hayali sermayenin” yaratılması burada yatar: bonolar, mortgage’ler, tahviller ve hisseler, hükümet borçları vb. (Harvey, 1982: böl. 9 ve 10). Sermayenin yaptığı, çok uzun süren bir dolaşım sürecini (mesela demiryoluna yatırılmış sermaye) yıllık bir getiri oranına dönüştürmektir. Bunu, günlük satın alım haklarını gelecek emek ürünündeki bir paya dönüştürüp, kolaylaştırarak yapar. Oran, emeğin esasen yıl yıl (tahviller) ürettiğine göre, kimi zaman sabit (bonolar), kimi zamansa değişkendir. Fakat, mevcut üretimde toplumsal açıdan gerekli devir zamanı üzerinden hesaplanan kâr oranıyla tam olarak karşılaştırılabilecek şekilde ölçülür.

Kredi ve hayali sermaye yoluyla, artık sermaye bir alandan diğerine akabilir. Mesela, bazı hayali sermaye türleri üzerinden elde edilen yıllık kazancı (demiryolu hisseleri, hükümet borcu vb.) mevcut üretimdeki kâr oranını aştığında, sermayenin şimdiki zamandan gelecekteki kullanımına geçiş için bir teşvik vardır. Ancak, söz konusu yatırımların çoğunun (demiryolları, hastaneler vb.) “yamukluğu” ve bir projeyi faal yapmak için gereken farklı çalışma dönemleri yüzünden geçişin yumuşak olması pek olası değildir. Dahası, birçok yatırımın doğası –kamusal kullanımları ve kullanımların doğrudan ücretlendirilmelerinin zorluğu– genelde bireysel kapitalistler açısından eylemi engeller, öyle ki demiryolları, limanlar, üniversiteler, bilim ve eğitim merkezleri vb. yaratılacaksa, yeni örgüt biçimlerinin (ortak hisse şirketleri, devler ve yarı kamu işletmeleri) yaratılması gerekir. Yıllık getiri oranındaki farklara göre açık piyasa işaretleri tanımlanacaksa, sermaye piyasalarının da iyi örgütlenmesi gerekir. Ve son olarak, yatırımların uzak geleceğe yayılmış emek ürününe bağlı hayali nitelikleri, yüksek risk, belirsizlik, insan yargısı ve öngörü öğeleri sunar.

Sayırsız yatırımcının, meta işlemlerinin hükümet ve şirket borçları, mülk mortgage’leri, hisse ve tahviller vb. ile yan yana alınıp satıldığı bir finans sisteminde, sermayelerini nasıl en iyi biçimde kullanacaklarına dair kararlar aldığı bu karmaşık dünyada, kısa ve uzun vadeli dolaşım süreçleri arasındaki dinamik denge en tamamen şans eseri elde edilebilir. Bu dün-

yada, her türlü tuzak pusudadır, vahşi dengesizliğin biçimleriyle karışacak hatalı kararlar için o kadar çok fırsat vardır ki. Kredi artı hayali sermaye, tüm sermayeleri anında tahvil edilebilir hale getirecek sihirli bir iksir olabilir, ama açıktır ki bu uçucu bir karışımdır, kriz oluşumu yangınlarında anında alev alabilir. Ancak burada, kriz zorunluluğunu değil, yalnızca, gel-gitler yoluyla yine de, en azından prensipte, engellenebilecek olasılığı tanımlayabiliriz. Kriz zorunluluğu, başka türlü gösterilmelidir.

Öyleyse, dinamik dengeye en pürüzsüz ve basit haliyle bakalım. Artık kullanım değerlerinin kredi eşdeğeri (metalar ve üretim kapasitesi), mevcut üretimden doğan ve uzun vadeli projelerde hayali sermaye olarak yatırılan, artık para sermayesine eklenir. Bunun üzerine, artık işgücü istihdam bulur. Ücret malları ve üretim araçları için ek talep, mevcut üretimde artık kullanım değerleriyle eşleşir. Stoklar daralır ve kapasite kullanımı artar. Fiyatlar ve kârlar düşer, mevcut üretimde yeniden yatırım tekrar başlatılır ve sermaye ve işgücünün artıkları, hayali sermaye oluşumuna ve uzun vadeli projelere gelecekteki yatırım' yoluyla bir kez daha massedilmek üzere daha fazla üretilir. Böyle bir süreç, hayali sermaye oluşumu hacminde limit olmadığı takdirde, açıkça *sonsuz* kadar devam edebilir.

Ancak hayali sermaye, gelecek emek üzerindeki bir iddiadır. Değeri gerçekleşecekse, gelecek emek başlangıç yatırımının getiri oranını garanti altına alacak şekilde kullanılmalıdır. Bunun sonucunda gerçekleşen mevcut problemlerin gelecek yükümlülüklerin sözleşme altına alınması aracılığıyla massedilemesidir. Dinamik denge, problem ortadan kaldırılmaktan ziyade massedildiği ölçüde, hayali sermaye oluşumunu hızlandırmak yoluyla sürekli geçici olarak kaydırma anlamına gelir. Borçluluk hacmi artar ve gelecek emek, giderek daha çok bir sözleşme yükümlülükleri çerçevesi içinde hapsolür. (bkz. Şekil 15.1). Borçlar bir noktada ödenmelidir. Tam da belirli fiziksel ve toplumsal altyapılarda kullanılan sermayenin devir zamanına dayandığında. Fakat, hayali sermaye oluşumunu hızlandırmak – gelişim helezonunun gerçek kalbi – mevcut üretimde giderek daha çok canlı emeğin geçmiş yükümlülükleri ortadan kaldırmaya doğru çekilmesi anlamına gelir.

Öyleyse, kriz oluşumu için iki olasılık doğuyor. Birincisinde, fiziksel ve toplumsal altyapılarda depolanmış aşırı birikmiş sermaye, mevcut

üretimde etkin büyüme yoluyla gerçekleşir (kısmen gelişmiş altyapı yoluyla olanak tanınmış). Fakat, aşırı birikmiş sermaye bunun üzerine, giderek büyüyen artık sermaye havuzlarını yaratmak için, mevcut üretimde aşırı sermaye ile bir araya getirmek üzere depodan geri akar. Gelecekteki hayali sermaye oluşumu kapasitesi, emek ya da kaynak kısıtlamaları ya da devalüasyon olmadan, hayatı sona ermeden önce bozulamayacak mevcut altyapılarda sermaye dolaşımı tarafından engellenir. Artıkların her yerde devalüasyona tabi olmasıyla, genel bir kriz izler. İkincisinde, fiziksel ve toplumsal altyapılarda depolanmış sermaye gerçekleşmez ve değeri düşer. Krizin, artık sözleşmesi yapılmış borçların hacmine göre mevcut üretimde verimlilik (ve belki de sermaye ve emek kesintileri) yoluyla gecikmesinin tetiklendiği görülür. Bunun üzerine devalüasyon, borçlara odaklanır. Bunların toplumsal olarak parasallaşma (enflasyon) yoluyla ya da bireysel olarak özel sözleşmeli yükümlülüklerin yerine getirilmemesi yoluyla değeri düşebilir.

Uzun vadede krizlerden kaçınılamaz. Fakat, uzun vade ne kadar uzundur? Aşırı birikim eğilimini geleceğe yayarak, krizlerden belki uzun yıllar boyunca kaçınılabılır. Fakat, krizler ne kadar ertelenirse, hayali sermayeden daha büyük bir miktar, daha çok aşırı birikim problemi, bizzat bastırılmamış biçimiyle birikir ve nihai kriz derinleşir. Fakat “nihai”nin kesin bir tarihi yoktur. Borçlar, krizin ortasında bile, yeniden yapılandırılabilir ve o an tam etkisinden kaçınmak için yayılabilir.

Krizin biçimi de değişebilir. Mesela, sermaye ve işgücü artıklarının massedilmesi, 19. Yüzyıl için son derece tipik olan spekülatif demiryolu ve kent yapılaşması için, periyodik olarak, bu tür servetlerin aşırı birikim krizlerini yarattı. Krizlerin zamanlaması, büyük ölçüde, bu tür projelerin tipik devir zamanları tarafından dikte ediliyordu. Hayali sermayenin (demiryolu hisseleri ve senetleri, inşaatçıların borçları) değeri düşürülür, borçlar silinir, girişimler iflas eder ve iş durdurulurdu. Sermaye ve emek açısından giderek tahammül edilmez hale gelse de, bu sistemin, aşırı birikmiş sermayeyi şiddetle ve net biçimde temizlerken, geriye servetin kullanım değerinin kalması gibi iyi bir tarafı vardı. Tam tersine, 1945’ten bu yana, dönemin karakteristiği olan devlet müdahalesi yoluyla artıkların yoğun biçimde massedilmesi (otoyol yapımı, sağlık, eğitim), özel borçluluk için devlet desteğiyle birlikte, daha yakın zamanda devlet destekli

borca vurgu yaptı. İnşaat döngüsü olduğu gibi ortadan kalkmıştır ve hayali sermaye oluşumuna getirilen geleneksel kısıtlamalar, bir kuşak boyunca sürececek genişletilmiş bir ekonomik büyümeyi etkin biçimde üstüne alan devlet müdahalesi yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Devlet, para basarak, borcu parasallaştırarak ortadan kaldırılabiliyordu. Fakat bu enflasyon, yavaş yavaş devalüasyonu inşa eden ve tüm topluma yayan bir kriz biçimini, yaratıyordu. Sorun, elbette, enflasyona karşı herhangi atağın, verimliliğin hızla artan borç oluşumuyla paralel gitmediğini açığa çıkarmasıydı (nasıl gidebilirdi ki). Nihai sonuç, bir enflasyon krizinin devalüasyonun devlet tarafından yönetildiği daha geleneksel bir deflasyona çevrilmesiydi.

Niyetim, bu teorik argümanı tarihsel bir hakikate bürümek olmasa da, bunu yapmanın zor olduğunu sanmıyorum. Mesela, savaş sonrası hızlı büyüme kısmen hızlandırılmış hayali sermaye oluşumu ve devlet gücünün desteklediği artan borçluluk tarafından ateşlenmişti. Etkisi, devalüasyon için kapitalizmin kendini nasıl kurtarabildiğini görmenin zor olacağı kadar bastırılmış bir güç yaratmak olmuştur. Artık sermaye ve işgücünün üretimde değerinin düşürüldüğünü, yatırımda ve toplumsal ve fiziksel altyapıların idamesinde ihmal edildiğini ve borcun bir kısmının silindiğini görüyoruz (New York City, Meksika, Brezilya, Polonya ve diğerlerinde yapıldığı gibi genelde yeniden yapılandırarak ve yayararak). Ve devlet politikası, iki ateş arasında, hızlanan enflasyon ve şiddetli devalüasyon arasında kalakalmıştır. Gelecek planı, yüzyılın sonuna kadar duraklama ve depresyon yoluyla 1945-69 hızla büyümesini ödeyecekmişiz gibi görünüyor. Ancak böyle bir argümanı, mekânsal boyutunu keşfetmeden, çok ileri götüremeyiz.

Kapitalizmin Tarihsel Coğrafyasını Teorileştirmek

Şimdi cevaplanması gereken soru, kapitalizmin iç çelişkilerinin coğrafi yayılma ya da yeniden yapılandırma ile çözülüp çözilemeyeceği. Kısacası, kapitalizmin iç çelişkilerinin “mekânsal bir onarımı” var mıdır? İşgücü ve sermaye artıklarının ihracı, önünde sonunda, devalüasyondan kaçınmak için kolay bir yol gibi görünüyor. Coğrafi değişiklikler ve yeniden yapılandırmalar yoluyla krizleri ötelemek, birikimi korumak ve

sınıf mücadelesinin niteliğini değiştirmek için tüm imkânlar burada mevcuttur. Fakat nihai sonucun, krizlerin kapsamının, jeopolitik çatışmalar kriz oluşumu ve çözümü süreçlerinin parçası olurken, aynı zamanda daha küresel hale geldiği sonucuna varacağız.

Sonuca giden yol, birçok zorlukla kaplıdır. Mekân ve coğrafya sorununun tüm toplumsal teoride ne yazık ki göz ardı edilmesinin sebebi, bence, eklemelenmesinin herhangi bir toplumsal teori külliyatının merkezi önermelerini uyuşturan bir etki yaratmasıdır. Mükemmel rekabet teorisi üzerinde çalışan mikroekonomistler, mekânsal tekellerle karşılaşır, makroekonomistler merkezi bankalar ve kendileri arasındaki onlara has bir mübadele ilişkisi akışı kadar ekonomi olduğunu düşünür ve sınıf ilişkilerini inceleyen Marksistler mahalleler, cemaatler, bölgeler ve uluslar bulur. Marx, Marshall, Weber ve Durkheim'ın ortak noktası şudur: Mekân ve en az ele aldıkları coğrafya söz konusu olduğunda, zaman ve tarihe öncelik verirler ve onları, sorunsuzca, tarihsel eylem için istikrarlı bağlam ya da yer olarak görme eğilimi gösterirler. Değişen mekân ilişkileri ve coğrafi yapılar, ad hoc uyarlamalarla, toplumsal sürecin daimi akışının aralarında ve içinde yer aldığı bölgelerin ve toprakların dışarıdan dayatılmış, yeniden formüle edilmiş tanımlarıyla bağdaştırılır. İlk olarak mekân ilişkilerinin ve coğrafi değişimlerin üretilmesi, genelde göz ardı ve ihmal edilir.

Tüm bunlarda son derece yetersiz bir şey var. Birincisi, şüphe pusuda yatmış bekliyor ve çok sayıda emperyalizm teorisi, kapitalizmin 20. Yüzyıl'a dek ayakta kalmasının sadece mekân ilişkilerinin dönüşümü ya da farklı coğrafi yapıların doğuşu (merkez ve çevre, Birinci ve Üçüncü Dünyalar gibi) yoluyla güvence altına alınabildiğini öne sürüyor. Schumpeter'den etkilenen diğerlerinin zaman içerisinde sermaye ve işgücünün massedilmesinde bu kadar temel gördüğü "yenilik dalgalarına" dair her şeyin, genelde mekân dönüşümüyle –demiryolları ve buharlı gemiler, otomotiv endüstrisi, uzay ve telekomünikasyon– ilgisi vardır. Sermayeyi ve teknolojiyi hızla oradan oraya taşıma, farklı kaynakları, emek ve tüketici pazarlarını ve kâr fırsatlarını birbirlerine bağlama kapasitesiyle çokuluslu şirket, kendi bölgesel iş bölümünü organize ederken, gücünün çoğunu mekâna hükmetmek ve coğrafi farklılıkları bir aile şirketinin yapmayacağı biçimde kullanmaktan alır. Her halü-

karda, tüm kapitalizm tarihi boyunca üretim, tüketim ve mübadele coğrafyasında gerçekleştirilmiş güçlü dönüşümlerin sonuçları, kuşkusuz, kendi içinde incelenmeye değerdir.

Bu göreve doğrudan odaklanmış bir karşılaştırma, Marksist gelenek içerisindeki ayrılıkçı ve yaralayıcı hizipleşmeleri iyileştirmeye yarayabilir. Marx bizzat, bir sınıfın diğerini sömürmesi tarafından güçlendirilmiş bir kapitalist tarih teorisinin ana hatlarını kalın çizgilerle ortaya koymuştur. Diğer yandan Lenin, bir halkın diğerini sömürmesinin (merkez tarafından çevre, Birinci Dünya tarafından Üçüncü Dünya) merkeze oturduğu farklı bir gelenek üretmiştir. İki sömürü retoriği, rahatsız biçimde bir arada varlığını sürdürür ve aralarındaki ilişki karanlıkta kalır. Marksizm-Leninizm'in teorik temeli, bu yüzden, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı, ulus sorunu, bir ülkede sosyalizm için gelecek imkânları, sınıf mücadelesinin evrenselliği vb. muğlâk, hararetili ve şiddetli tartışmalar yaratmıştır.

Marx ve Lenin'in düşüncesini, temel bir problemin altını çizmek üzere, karikatürize ettiğim kesin. Marx, eserlerinde sık sık mekân ve yerin önemini kabul eder. Kent ve taşra zıtlığı, iş bölümünün bölgesel ayrımının önemi, üretici güçlerin kent kümeleşmelerinde yoğunlaşması, işgücünün değerinde ve hatta değer kanununun işleyişinde coğrafi farklılıklar, ulaşım ve iletişimde yenilikler yoluyla mekânsal engellerin azalması eserlerinde mevcuttur (Harvey, 1975, 1982). Ve tarihsel olarak kapitalizme geçişin (ve sosyalizmin mümkün olmasının) Batı Avrupa içerisinde bile (Rusya ve Asya'dan bahsetmiyorum bile) yerden yere fark ettiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. İrlanda sorunu politikası da onu, sınıf mücadelesiyle uğraşırken, bölgesel ve kültürel farklılıklarla yüzleşmeye zorlamıştır. Fakat, bunların hiçbirisi gerçekten zamana göre güçlü değil, mekâna göre zayıf teorik formülasyonlara eklenir. Coğrafi çeşitlilikler, “gereksiz karışıklıklar” olarak dışlanır. Politik vizyonu ve teorisinin, düşüncesine sistematik, ayrı bir coğrafi ve mekânsal boyut işleyememiş olmasıyla gölgelendiği sonucuna vardım.

İlk bakışta bu, Lenin'in doldurmaya çalıştığı boşluk gibidir. Argümanlarını, açıkça, derinlemesine Marx'ta köklendirir, fakat Rusya'da kapitalizmin kökenleri araştırması ve Birinci Dünya Savaşı'nda zirveye çıkan emperyalistler arası rekabet üzerine çalışmaları, onun argümanla-

rına doğrudan coğrafi ve mekânsal boyutlar katmasına yol açtı. Fakat modifikasyonların, kapitalizmin şu ya da bu topraktaki koşullara dayanan ve temel kapitalizm dinamiğinin başlıca kapitalist güçleri jeopolitik mücadelelere ve karşılaşmalara iten gelişimin spesifik gidişatından geçtiğinden fazla bir şey söylemeyen ad hoc uyarlamalar olduğu görülür. Lenin, Marksist açılımları jeopolitik bir çerçeveye dönüştürmek için yanında toprağın bölgeselliğinin ifade edildiği temel kavram olarak kalmaya devam eden devlet kavramını sundu. Fakat Lenin bu kavramı sunarak, sermaye dolaşımı ya da işgücü kullanımının yöneliminde neden ve nasıl küreselden ziyade ulusal olması gerektiği ve kapitalist ya da emekçilerin çıkarlarının neden ve nasıl ulusal çıkarlar olarak ifade edilmesi gerektiği, hatta edilebileceği sorularından kaçınıyordu. Lenin, sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkiye dair tarihi soruyu yeniden açma pahasına, kapitalizm dinamiklerine coğrafi bir dışavurum verdi.

Mekân ilişkileri ve coğrafi yapının bir devlet teorisine indirgenebileceği ya da kapitalist devletin yükselişinin önceki bir teorileştirilmesinin kapitalizmin tarihsel coğrafyasını yeniden inşa etmede zorunlu olduğu fikrini kabul etmiyorum. Görevimiz, daha ziyade, kapitalizmde, başka şeylerin yanı sıra, devlet işlevlerinin (yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası) önemini ve evrimini, eşitsiz coğrafi gelişimi, bölgeler arası eşitsizlikleri, emperyalizmi, ilerleme ve kentleşme biçimlerini vb. açıklayan genel bir mekân ilişkileri ve coğrafi gelişim teorisi oluşturmak. Sadece bu yolla, toprak değişikliklerinin ve sınıf ittifaklarının nasıl şekillendiğini ve yeniden şekillendiğini, toprakların ekonomik, politik ve askeri gücünü kaybedip kazandıklarını, devlet içi özerkliğim sınırlarının ne olduğunu (sosyalizme geçiş de dâhil) ya da bir kere oluşturuldu mu devlet gücünün nasıl başlı başına sınırlandırılmamış sermaye birikimine engel olduğunu ya da sınıf mücadelesi veya emperyalistler arası mücadelenin girilebileceği stratejik bir merkez olabileceğini anlayabiliriz.

Kapitalizmin tarihsel coğrafyası teoreminin konusu, tarihsel-coğrafi materyalizm araştırmamızın yöntemi olmalı. Bunu söyleyişimiz cesurca ama yapması zor. Her şeyden önce, dünya yüzeyinde çoğu insan eylemi tarafından yüzyıllarca ciddi biçimde değiştirilmiş, inanılmaz çeşitlilikte fiziksel ve biyotik çevre ile karşılaşılıyor. Bu eylemin farklılığı, kültürel ve sosyo-yapısal farklılıkların derinlemesine kök saldığı bir görünümü

değiştirilmiş coğrafi manzara üretmiştir. Bu türden bir tikelci coğrafi farklılık kapsanabilir ama hiçbir şekilde sermaye dolaşımının homojenleştirici ökçesi altında tamamen ezilemez. Soyut olarak bakıldığında, mekân da zamandan daha karışık ve tikelci özelliklere sahiptir. Alanı ters yüz etmek ve mekânda birçok farklı yönde hareket etmek mümkünken, zaman sadece geçip gider ve geri döndürülemezdir. Mekân ölçütü, aynı zamanda o kadar kolay standartlaştırılmaz. Zaman ile mekân ya da hareket bedeli ile mekân zorunlu olarak birbiriyle eşleştirilecek diye bir şey yoktur ve her ikisi de basit fiziksel mesafeye göre farklı ölçütlerle sonuçlanır. Bununla karşılaştırıldığında, kronometre ve takvim inanılmaz derecede basittir. Coğrafi mekân, her zaman somut ve tikel olanın alanıdır. Marx'ın kapitalist sermaye birikimi ile ilgili evrensel ve soyut belirlemeleri bağlamında somut ve tikel bir teori kurmak mümkün müdür? Çözülmesi gereken temel sorun bu.

Mekânsal Örgütlenmenin Üretimi

Marx'ın önceliği mekân yerine zamana vermesi yanlış olmak zorunda değil. Sermayenin dolaşımı ile uğraşanların amacı ve hedefi, önünde sonunda, artık emek *zamanını* yönetmek ve onu *toplumsal açıdan gerekli devir zamanı* içerisinde kâra dönüştürmek. Bu yüzden, sermaye dolaşımı açısından, mekân ilk bakışta önemsiz bir rahatsızlık, aşılması gereken bir engel gibi duruyor. Marx, takdire şayan bir içgörü ile kapitalizmin, zorunlu olarak, tüm mekânsal engelleri aşmaya ve zamanla mekânı yok etmeye yönelik daimi bir çaba tarafından karakterize edildiği sonucuna varıyor (Marx, 1973: 539). Fakat bu amaçların ancak sabitlenmiş ve hareketsiz mekânsal değişiklikler yoluyla (ulaşım sistemleri vb.) elde edilebileceğini açığa çıkarıyor. Bu nedenle, ikinci aşamada çelişkiyle karşılaşırız: mekânsal örgütlenme mekânı aşmak için gereklidir. Kapitalizm bağlamında mekânsal teorelin görevi, çelişkinin tarihsel-coğrafi dönüşümler yoluyla nasıl ifade edildiğini gösteren dinamik temsiller inşa etmektir.

Böyle bir teori için başlangıç noktası, bir yanda ulaşım ile iletişim olanaklarının çakışma noktasında, diğer yanda konumsal kararlarda yatmalıdır. Mesela, Marx, ulaşım ve iletişim sistemlerinde yatırım ve yenilik yoluyla mekânsal engelleri aşma ve zamanda mekânı yok etme kapasite-

tesinin kapitalizmin üretici güçlerine ait olduğu fikrini şiddetle savunmuştu. Arada, G. A. Cohen'in diğer açılardan kesin olan üretici güçler listesine mekânı aldığını ama mekânı aşma kapasitesini almadığını belirteyim. (Marx, 1973: 533-4; Cohen, 1978). Üretici güçleri devrimleştirme itkisi, diğerlerinde olduğu kadar bu alanda da güçlüdür. Bu yüzden, akış sürekliliğindeki gelişimlerle birlikte, hareket gideri ya da zamanının etkileyici biçimde kısaltılması da kapitalizm tarihine damga vurmuştur. Mekân ilişkileri, böylece, sürekli dönüşüme tabi olur. Diğer teknolojik değişim biçimleri aynı amaca ulaşabilir, ama farklı yoldan. Üretimi yerelleştirilmiş emek becerileri, hammaddeler, ara ürünler, enerji kaynaklarına vb. bağıllıktan kurtaran bolca çağdaş değişiklik örneği vardır. Kapitalistler, verili bir üretim sürecinde olası ikame yelpazesini artırarak kendilerini giderek daha çok belirli coğrafi kısıtlamalardan kurtarırlar.

Fakat teknolojik olarak tanımlanmış belli bir türden mekânsal kısıtlamalar, her zaman mevcut olduğundan, soru bakidir: sınırları dahilinde ne oluyor? üretimin ilerlemesi için, sermaye ve işgücünün mekânda belirli bir noktada bir araya getirilmesi gerektiği açıktır. Kentleşmenin endüstrileşmiş biçimi endüstriler arası bağ, toplumsal bir iş bölümü ve hem emek arzlarına hem de nihai tüketici pazarlarına erişim ihtiyacı koşullarında gideri ve hareket zamanını asgariye indirme ihtiyacına kapitalizme özgü bir cevap olarak görülebilirken, fabrika böyle bir bir araya gelme noktasıdır. Bireysel kapitalistler, belirli konumlara bağlı kararlar nedeniyle, üretim coğrafyasını birbirinden farklı mekânsal düzenlemeler biçiminde şekillendirir.

Tüm bu süreçlerin nihai sonucu, verili bir mekânda *yapılandırılmış üretim ve tüketim tutarlılığı* diyeceğim şeye eğilimdir. Aydalot'un da dediği üzere, bu yapılandırılmış tutarlılık, üretim biçim ve teknolojilerini (endüstriler arası bağ, örgütlenme biçimleri, firmanın büyüklüğünü kullanan kaynak örüntüleri), teknolojileri, tüketim miktar ve niteliklerini (hem emekçi hem burjuvanın yaşam standart ve tarzı), emek talebi ve tarzının örüntülerini (aynısının arzını güvence altına almak için emek becerisi ve toplumsal yeniden üretim süreçleri hiyerarşisi) ve fiziksel ve toplumsal altyapıları (bunun üzerine daha sonra) kapsıyor (Aydalot, 1976). Bu yapılandırılmış tutarlılık içerisinde egemen olduğu toprak, sermayenin, hareket gideri ve zamanı tarafından aşılmış, toplumsal açı-

dan gerekli devir zamanı içerisinde kâr sınırları olmaksızın dolaştığı mekân gibi gevşek biçimde tanımlanmıştır. Alternatif bir tanım, içinde görece tutarlı emek pazarının egemen olduğu bir mekânın tanımı olabilir (işgücünün günlük temelde – günlük emek hareketinin gider ve zamanı tarafından tanımlanmış işle ev arasında mekik dokuyanlar yelpaze-si – ikame edilebildiği mekân kapitalizmde çok önemli bir mekânsal ayırıştırma ilkesidir). Mekânsal tutarlılık, resmi biçimde devlet tarafından temsil edildiğinde, daha da barizleşir. Emek süreci, emek örgütlenmesi, emeğin yaşama standartları (esenlik politikaları vs.), sermayenin doğru düzenlemesi ve hizmet bedeli vb. toprakların tamamında uygulanır. Tutarlılık, toprakla ilgili perspektiflere derin bir ruhsal anlam katan ulusal, bölgesel ya da yerel kültür ve bilinçlerde (emek mücadelesi gelenekleri de dâhil) ısrar edilmesi ya da bunların yaratılması yoluyla, daha güçsüz olmasa da, gayriresmi yollarla pekiştirilir.

Bu yüzden, üretim ve tüketimin, arz ve talebin (meta ve işgücü için), üretimin ve gerçekleştiriminin, sınıf mücadelesinin ve birikimin, kültür ve hayat tarzının üretici güç ve toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde bir nevi yapılandırılmış tutarlılık olarak bir arada asılı durduğu *bölgesel mekânları* tanımlayan, işleyiş halinde süreçler vardır.

Fakat, bu tutarlılığı baltalayan süreçler de iş başındadır. Kapitalizmin, bu makalenin başında belirlenmiş, temel özellikleri içerisinde mevcuttur. Birincisi, birikim ve yayılma, işgücü ve sermaye artıklarını üretme ve masnetme ihtiyacıyla birlikte dışarı taşan (mesela sermaye ihracı) ya da içeri çekilen (mesela göç) bir bölgede baskı yaratır. İkincisi, hem üretim hem tüketimi mekânsal sınırlandırmalarından kurtaracak teknolojik devrimler, mekânsal engelleri aşacak ve zamanla mekânı yok edecek, gelişmiş kapasiteyle beraber, bir bölgenin sınırlarını son derece geçirgen ve istikrarsız kılar. Bölgesel uzmanlaşma ve bölgelerarası bağlar mekânsal bütünleşmenin kolaylaşmasının artmasıyla büyür. Üçüncüsü, bir toprak içerisindeki sınıf mücadelesi, kapitalistleri ya da emekçileri için başka yerlerde hayatta kalmalarına daha çok yardımcı olacak koşullar aramaya itebilir. Dördüncüsü, kapitalist örgütlenme biçimlerindeki devrimler, (finans kapitalin yükselişi, çokuluslu şirketler, imal eden şube fabrika) birleşmiş kapitalistlerin ilerlemeci biçimde daha geniş mekânlar üzerinde daha çok hâkimiyetine izin verir.

Bu tip güçler, bir toprak içerisindeki her tür yapılandırılmış tutarlılığı altını oyma eğilimi gösterir. Yerel olarak bütünleşmiş işbölümünden ziyade uluslararası işbölümüne vurgu yapabilir ve bölgeler arası karşılıklı bağımlılığı bölgesel tanımlanmış bir tutarlılıktan daha önemli hale getirebilirler. Devletin toprak sınırlarını uygun bulmayıp, değişmesi yönünde zorlayabilirler. Emegin yaşam standartlarına, içerisindeki geleneksel hiyerarşilere, yerel kapitalistlerin çokuluslu kapitalistler karşısındaki gücüne devlet destekli taarruzla çözülecek bir mali krizin yaratılması yoluyla yerel ya da ulus-devletin gücünün altını oyabilirler. Yerel bilinç ve kültür, benzer şekilde gölgede bırakılabilir, kendi eski benliklerinin solgun gölgelerine dönüşmeleri sağlanabilir.

Bu tip kuvvetli güçler karşısında, herhangi bir yapılandırılmış bölgesel tutarlılığın sürekliliği şaşırtıcı görünüyor. Bu, kısmen, sermaye ve işgücünün mekânsal hareketliliklerini geliştirme yönündeki özgün alt-yapı gerekliliklerinden kaynaklanıyor. Bu tür gelişmeler, haklı olarak, bölgesel tutarlılığa karşı ciddi bir tehdit olarak görüldüğünden, elimizde daha çok açıklama bekleyen bir paradoks var.

İlk olarak, sermayenin hareketliliğine bakalım. Bu, başka yerlerde de gösterdiğim üzere, ilk önce farklı türlerde sermaye hareketliliğine doğru ayrıştırılmalı (Harvey, 1982: böl. 12). Bu karmaşık kredi sistemleri ve telekomünikasyon günlerinde, para hareketi gideri ve zamanı inanılmaz derecede düşük. Burada, zamanı ve mekânı yok etmenin mükemmelleşmenin kapitalizmde erişilen derecesini, başka her yerde olduğundan daha çok görebiliriz. Metaları hareket ettirmek için gereken gider ve zaman da geçen bir buçuk asırda, ulaşım giderlerinin, bir avuç endüstrinin konum seçimleri haricinde önemli bir rol oynamayacağı bir noktaya kadar düşmüştür. Diğer yandan, üretim kapasitesinin coğrafi hareketliliği daha sert kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Bir endüstri, ömrü görece uzun, sabitlenmiş ve hareketsiz sermaye ekipmanına ne kadar dayanırsa, devalüasyon olmadan hareket edebilme rahatlığı da o kadar azalır. Sermayenin coğrafi hareketliliğinde genel dolaşım sürecinin farklı aşamalarında ortaya çıkan bu farklılık kapasiteleri, her tür gerilimi mekândaki dolaşım sürecinin *içine* katar.

Sadede gelmek için, şimdilik bunları bir kenara bırakıyorum. Sermayenin coğrafi hareketliliğinin her biçimi, etkin biçimde işlev göre-

cekse, sabitlenmiş ve güvenli mekânsal altyapılar gerektirir. Parayı dünyada dolaştırma gibi bu kadar çağımıza has, inanılmaz bir güç, sadece iyi örgütlenmiş bir telekomünikasyon sistemine değil, en azından, devletin, finans ve hukuk kurumlarının kredi sistemini güvenle desteklemesine gereksinim duyar. Paranın bölgeselliği ve toprakları içerisinde para kalitesini güvence altına almada devlet gücünün önemi ellerine geçer. Benzer şekilde, metaları hareket ettirme kapasitesi, mübadeleyi kolaylaştırır ve güvence altına almada bütün bir toplumsal ve fiziksel altyapı kümesi tarafından (yasal hizmetlerden antrepolara kadar) karmaşık, etkin ve istikrarlı bir ulaşım sisteminin inşasına dayanır. Üretim, kendi hesabına, sadece tarafından doğrudan kullanılan sabitlenmiş ve hareketsiz sermayeyi kullanmakla kalmaz, yerinde erişilebilir olması gereken fiziksel ve toplumsal hizmetlerin bütün bir matrisine (kanalizasyondan, bilim adamlarına kadar) bağlıdır. Bunun üzerine, üreticiler, kendileri dışındaki aktörlerin (en başta devlet) sabitlenmiş ve hareketsiz altyapı giderlerinin giderek daha çok kısmından sorumlu olduğu raddeye kadar kapasitelerini geliştirebilir. Son yirmi yılda artmış üretim sermayesi hareketliliği, tam da bu tip stratejilerden çıkmıştır.

Şimdi işgücünün coğrafi hareketliliğine bakalım. Burada bizi, yine de, benzer bir temel sonuca götüren her tür karmaşık karşıt görüş mevcuttur. Bir bütün olarak kapitalist gelişim süreci açısından, serbest coğrafi işgücü hareketliliği ve onun mekânda değişen sermaye dolaşımına uyumu, zorunlu bir koşul gibi gözükmektedir. Diğer yandan, bireysel kapitalistler açıkça istikrarlı, güvenilir bir işgücünü ve sınırlandırılmış emek arzlarını tercih eder (kapitalistin hem emek süreci hem ücret oranları üzerindeki kontrolünü güvence altına almak için yeterli emek gücü artıklarıyla). Bu amaçla, verili bir toprak içinde belirli bir miktar ve nitelikte işgücünün üretimi ve muhafazasına uyarlanmış (eğitim, din, sağlık, sosyal hizmetler hatta esenlik) temel toplumsal yeniden üretim süreçlerini, etkin biçimde, destekleyebilirler. İşgücünün serbest hareketliliğini kısıtlamaya yönelik devlet önlemlerini destekleyebilirler. Emekçiler de, kendi hesaplarına, benzer bir ikilem içerisinde kalabilir. Ücret sisteminden tamamıyla kaçamazlarsa, reel ücretlerini, iş koşullarını vb. geliştirmek için, muhtemelen, hareket edeceklerdir. Buradaki ironi, kapitalist gelişim sürecinin, tam da mekânda işgücü arz ve talebini koordine

etmek için bu tür bir davranışa dayanmasıdır. Fakat diğer yandan, işçiler de yerlerinde kalır, kolektif olarak örgütlenir ve daha iyi bir hayat için savaşırlarsa, kendi paylarına düşeni iyileştirebilirler. Bu amaca uygun olarak, kendi toplumsal ve fiziksel altyapılarını kurabilir, (ya da burjuva tarafından desteklenmişleri seçebilirler), devlet aygıtını kontrol etmek için mücadele edebilir ve böylece kendi hayatlarını iyileştirme güçlerini artırabilir. Ve başardıkları ölçüde, emek gücünün serbest coğrafi hareketliliğini (özellikle göç) sınırlandıran önlemleri destekleyebilirler. Serbest coğrafi hareketlilik ile sınırlandırılmış bir toprak içerisindeki örgütlenmiş yeniden üretim süreçleri arasındaki gerilim, benzer şekilde hem kapitalist hem işçiler için vardır. Ve gerilimin bu ikisi için nasıl çözüleceği, aralarındaki sınıf mücadelesi durumuna bağlıdır. Sermaye kaçışı (ve toprak tutarlılığı ile devlet gücünün akabinde zayıflatılması), bir toprak içerisindeki işçi sınıfı zaferlerine verilen tepki, kapitalist sömürünün daha kötücul biçimlerinden kaçan bireysel işçi hareketliliği kadar, tipiktir. Yine sadede gelmek için, bu gerilimleri bir süreliğine bir kenara bırakıyorum: bunların hiçbiri, belirli bir miktar ve nitelikteki işgücünün yeniden üretimini güvence altına almak için gereken hareketsiz toplumsal ve fiziksel altyapılardan bağımsız gerçekleşemez.

Artık temel bir sonuç çıkarabiliriz. Hem sermaye hem işgücünün bir yerden bir yere kısa sürede ve düşük gidere hareket edebilmesi, sabitlenmiş, güvenli ve büyük ölçüde hareketsiz toplumsal ve fiziksel altyapıların yaratılmasına bağlıdır. Mekânı aşabilme, mekânın üretimine dayanır. Fakat gerekli altyapılar, üretim ve idamelerinde sermaye ve işgücünü masseder. Burada, paradoksun kalbine varıyoruz. Toplam sermaye ve işgücünün bir kısmının, kalanın daha büyük hareket özgürlüğünü kolaylaştırması için, mekânda hareketsizleştirilmiş, yerde dondurulmuş olması gerekir. Fakat argüman, başlangıç noktasına geri götürülebilir, çünkü üretime ve bu tür altyapıların idamesine adanmış sermaye ve işgücünün sürdürülebilirliği, sadece kalan sermaye mekânsal yollarda ve zaman içerisinde dolaşımdaysa –coğrafi örüntü ve bu tip sözlerin süresi ile tutarlı aralık– sağlanabilir. Bu koşul karşılanmazsa –mesela, demiryolunu kârlı hale getirmek için yetersiz trafik oluşturulmuşsa ya da üretimin yayılmasını eğitime yoğun bir yatırım izlemiyorsa– bağlanan sermaye ve emek, değerden düşmeye mahkûm-

dur. Sermayenin dolaşımında ve emeğin kullanımında coğrafi değişikliklerin, bu makalede daha önce tarif edildiği üzere zamansal kesintiler gibi fiziksel ve toplumsal altyapılar üzerinde coğrafi açıdan spesifik olsa da, bir o kadar yıkıcı etkisi olabilir.

Argümanı özetleyeyim. Sernaye dolaşımının ve işgücü mübadelesinin, teknolojik olarak belirlenmiş mekânsal kısıtlamalar altında, bizzat eğilim gösterdiği birikim ve aşırı birikim, teknolojik değişim ve sınıf mücadelesinin kuvvetli güçleri tarafından zayıflatılma eğilimindedir. Ancak zayıflatma gücü, hem sernaye hem işgücünün coğrafi hareketliliklerine dayanır ve bunlar da kapitalist panoramanın görece daimiliğinin zayıflatılmış, yapılandırılmış bölgesel tutarlılığı pekiştirdiği, sabitlenmiş ve hareketsiz altyapıların yaratılmasına dayanır. Fakat, bunun üzerine, altyapıların sürdürülebilirliği tam da kolaylaştırdıkları coğrafi hareketliliklerin eylemi yoluyla riske atılır.

Sonuç, ancak bölgesel ve mekânsal konfigürasyonların kronik istikrarsızlığı, sabitleştirme ve hareket arasında, mekânı aşmak için gücün doğması ile böyle bir amaç için gereken hareketsiz mekânsal yapılar arasında, birikim coğrafyası içerisinde gerilim olabilir. Bu istikrarsızlığın hiçbir devlet müdahaleciliğinin iyileştiremediği bir şey olduğunu (hatta görünürde rasyonel devlet politikalarından her türlü beklenmeyen sonuçları yaratma alışkanlığı vardır) vurgulamak isterim. Kapitalist gelişim, belirli bir zaman ve mekânda yapılmış geçmiş bağılıkların değerlerini korumak ya da birikim için taze bir alan açmak için onların değerini düşürmek arasında gergin ve tehlikeli bir kararı müzakere etmelidir. Bu yüzden kapitalizm, kesinlikle daha sonra zamanda bir noktada bu manzarayı zayıflatmak, kesintiye uğratmak, hatta yok etmek için sürekli kendi suretinde toplumsal ve fiziksel bir manzara ve kendi ihtiyaçlarına şart yaratmaya çalışır. Kapitalizmin iç çelişkileri, coğrafi manzaraların durmadan oluşumu ve yeniden oluşumu yoluyla kendilerini dışavurur. Kapitalizmin tarihsel coğrafyasının hiç durmadan dans etmesi gereken ezgi budur.

Bölgesel Sınıf İttifaklarının Oluşması ve İstikrarsızlıklar

Tüm ekonomik aktörler (bireyler, örgütler, kurumlar), getiri oranlarının en yüksek olduğu yere yönelmek ile olduğu yerde ve geçmiş taahhütlere

bağlı kalarak hâlihazırda vücut bulmuş olan değerlerin karşılığını almak arasındaki derin bir gerilim tarafından damgalanmış bir bağlamda sermayelerinin dolaşımı ya da işgücünün uygulanması hakkında kararlar alır. Sabitlik ve hareket arasındaki bu gerilimin nasıl işlendiği teorimizin temelini teşkil ediyor. Bu, uygun biçimde inşa edilirse, Marx'ın tarihini Lenin'in kapitalist dinamikler coğrafyasıyla bütünleştirmemize izin veren kavramsal köprüdür.

Bir bölgede gevşek biçimde bağlı ve genelde (sadece ya da eşsiz biçimde olmasa da) devlet tarafından örgütlenmiş bölgesel sınıf ittifaklarının hâlihazırda kapsanmış değerleri ve hâlihazırda ulaşılmış olan bir yapılandırılmış bölgesel tutarlılığı savunma ihtiyacına zorunlu ve kaçınılmaz bir cevap olduğunu göstermeye çalışacağım. İttifak, bölgesinde birikimin devamı açısından faydalı koşullara etkin biçimde destek verebilir. Fakat, bu tür ittifakların istikrarsız olmaya mahkûm olduğunu da göstereceğim. Potansiyel olarak patlamaya açık sınıf ve hizip ayrımlarını içselleştirirken, krizleri oluşturan temel güçleri içeremezler. Sınırları, oldukça geçirgen ve değişimlere tabidir.

Farklı sermaye ve emek hiziplerinin, kontrol ettikleri servetin ve ellerinde bulundurdıkları ayrıcalıkların doğasına bağlı olarak, bir bölge içerisinde farklı çıkarları vardır. Bazıları, diğerlerine oranla bölgesel bir sınıf ittifakına daha kolay çekilir. Toprak ve mülk sahiplerinin, geliştirici ve inşaatçıların, mortgage borcunu elinde tutanların ve devlet görevlilerinin kazancı en çoktur. Bu kolayca hareket edemeyen üretim sektörleri (kullandıkları sabitleştirilmiş sermaye ya da diğer mekânsal sınırlandırmalar yüzünden), bir ittifakı destekleme eğilimi göstererek ücret ve çalışma koşulları üzerindeki tavizler yoluyla yerel emek huzuru ve becerilerini satın almanın cazibesine kapılacak ya da buna zorlanacaktır. Mücadele aracılığıyla ya da yetersizlikten, sömürü denizi içerisinde adalar yaratmayı başarmış emek hizipleri de, kazançlarını muhafaza etmek üzere, ittifak emelleri için harekete geçecektir. Sermaye ve emek arasındaki yerel bir uzlaşma, hem birikim hem emeğin yaşam standardı için (bir süreliğine olabilir) faydalı olacaksa, çoğu burjuva ile işçi sınıfı hizipleri bunu destekleyebilir. Vurgulamak isterim ki ittifak, duruşu gereği salt savunmacı değildir. Deneyim, etkin biçimde örgütlenmiş ve yeterli sosyal ve fiziksel altyapıyla desteklenmiş, bölgesel bir ekonominin (daha

önce bahsettiğimiz yapılandırılmış tutarlılık) çoğunluk için faydalı olabileceğini gösteriyor. Cemaat ve bölgesel amigoluk, ittifaktaki tüm ögeler kontrolleri altındaki bölgedeki sermaye ve işgücü akışlarını manipüle etmenin faydalarını elde ve muhafaza etmeye çalışırken, oyunun büyük ölçüde bir parçası olur. İttifakın arkasındaki ideoloji olarak cemaat, bölge ya da ulus dayanışması mücadelesi, yerel ve bölgesel kültür ve gelenekleri destekleyebilir, yeniden oluşturabilir ya da bazı durumlarda etkin biçimde yaratabilir (bence, Amerika Birleşik Devletleri buna örnek olarak gösterilebilir). Sonuç kaçınılmaz: bölgesel yapılar ve sınıf ittifakları olmasaydı, kapitalizmde işleyen süreçler onları zorunlu olarak yaratırdı.

Bu önermeyi, devlet kavramına başvurmadan, bağımsız olarak sürdürüyorum. Böyle yapıyorum, çünkü kapitalizmde devlet oluşumu ve çözülmesine doğru itkinin bölgesel sınıf ittifaklarının oluşumunu ve çözülüşünü sağlayan güçler bağlamında anlaşılması gerektiğini vurgulamak istiyorum. Ancak, birçok farklı açıdan devlet, diğer aktörlerinkinden farklıdır. Birincisi, bölge ve bölgesel bütünlük, diğer aktörlerde olmayan bir dereceye kadar personelinin amacıdır. İkincisi, otoritesi sayesinde ve yasa, yönetim, politik katılım ve müzakere kurumları aracılığıyla, baskı ve askeri güç yoluyla bölgesel sınıf ittifaklarına daha sağlam bir şekil ve tutarlılık verebilir. Üçüncüsü, diğer türlü geçirgen ve istikrarsız çoğrafi köşelere görece sağlam sınırlar dayatabilir. Son olarak, vergilendirme ve maliye ve para politikalarını kontrol etme gücü sayesinde, kapitalizmin her halükarda yöneldiği ve bireysel kapitalistlerin uğraşamayacağı altyapısal yatırımlara girişmek için üretim ve tüketimde yapılandırılmış bölgesel tutarlılığı etkin biçimde teşvik edebilir ve koruyabilir. Milliyetçi ideolojinin teşviki için merkezi bir aktör de olabilir. Tüm bu sebeplerden, devlet bölgesel sınıf ittifakları oluşturma eğiliminin ifadesinde kilit rol oynamaya başlar ve kendi spesifik mantığını bu geride yatan temel sürece ekler.

Nihai sonuç, genelde devletin iktidar aygıtına dayanan, cemaat amigoluğuna girişen ve bir bölgede çeşitli sınıf ve hizip çıkarlarından bir bileşkeyi teşvik etme ve savunma aracı olarak cemaat ve ulus dayanışmasını amaçlayan, bölgesel bir sınıf ittifakıdır. Yerellikler, şehirler, bölgeler ve uluslararası mekânsal rekabet, her bölgesel ittifak diğeriyle rekabet içerisinde fayda elde ve muhafaza etmeye çalışırken yeni bir

anlam kazanır. Sınıf mücadelesinin küresel süreçleri, gözümüzün önünde çeşit çeşit bölgeler arası çatışmaya doğru çözülüyormuş gibi görünür. Lenin doğrulanmıştır.

Fakat, her bölgesel sınıf ittifakının istikrarı, tam da Marx'ın çok iyi tarif ettiği süreçler tarafından zayıflatılır. Birikim ve aşırı birikim, sınıf mücadelesi ve teknolojik değişim, tüm sabitlenmiş mekânsal düzenleri etkilediği biçimde bölgesel ittifakları kesintiye uğratar ve dönüştürür. Bölgesel bir ittifakta, en sağlam ortaklar bile en iyi zamanlarda dahi hareket etmeye itilebilirler ve en kötü zamanlarda bireysel davranış oldukça öngörülemez hale gelir. Rekabet, tüm ekonomik aktörleri rakipleri karşısında avantaj elde etmelerini sağlayacak coğrafi hamlede bulunmaları için karşılarına çıkacak esas şans için tetikte olmaya zorlar. İstikrarsızlık, kısmen bireylerin rakiplerinin tam olarak ne yapacağını bilme lüksü olmadığından ortaya çıkar. Benzer sorunlar, sınıf mücadelesi alanlarında da ortaya çıkar. Sermaye ve emek bazı sorunlarda bir ittifaka doğru ilerlerken (mesela, ucuz ithalat karşısında engeller) ve diğerlerinde ödün verirken (mesela, kolektif pazarlık prosedürleri), aralarındaki karışıklık hiçbir zaman tam olarak ortadan kalkmaz. Ve sınıf mücadelesi keskinleştğinde, ittifak giderek daha kırılgan bir hal alır. Sermaye hihipleri, bölgeden bütünüyle kaçmaya ya da harekete geçme, ucuz ithalata ya da düşük göçmen emeği ücretlerine kapıları açma tehditleriyle işgücünden intikamını almaya itilebilir. Bu tip tehditler, yerel bağlarından o kadar kolay kaçamayan diğer sermaye hihiplerini düşmanlaştırebilir. Finansçılar, üreticiler, tüccarlar, toprak sahipleri vb. birbirleriyle her konuda uzlaşamazlar. Ve bir zamanlar sınıf ittifakı içerisindeki konumunu sağlamlaştırmak üzere uzlaşmacı politikaları benimseyen emek, daha devrimci taleplerini canlandırmaya itilebilir. Bölgesel ittifakı ak-satma ve çözme koşulları, her zaman mevcuttur. Kapitalizmin dinamiği, sonunda, başlangıçta teşvik ettiği ittifakları ortadan kaldırmaya yönelir. Kriz koşullarında, basınçlar özellikle acımasızlaşır. Böylece, ittifakı korumanın tek yolu bölge problemlerine dışarıdan çözüm aramaya girişmek gibi görünür.

“Mekânsal Onarım” Arayışı

Şimdi, birikimin gerçekleştiği genel coğrafi koşulları dikkate almak için, uygun biçimde uyarlayarak, başlangıçtaki soruya geri dönüyoruz. Dengesizliğe yönelen bir “iç diyalektik” karşısında, bölgesel bir ittifak tutarlılığını koruyabilir ve coğrafi yayılma ve yeniden yapılanma yoluyla aşırı birikim ve devalüasyonu öteleyebilir mi? Sermaye ve işgücü atıkları, diğer bölgelerle dış ilişkilere girerek, düzenlenebilir ve ödüllendirilebilir mi?

Dış ticaretin yayılması, sorunu çözmeye pek, hatta hiç yaramaz. Artık metalar tamamen dışarı satılır ve değerce eşitleri olan başka metalar biçiminde kısa süre içerisinde geri alınır. Bu, genel bir artık koşulunu rahatlatmaz. Ancak, ticaret kredili finanse edilmişse (ya da söz konusu ülke negatif ticari dengeyi sonsuza çekmeye hazırlandıysa), meseleler oldukça farklı görünecektir. Bir bölge, artık para sermayesini diğerine borç verebilir ve böylece, kendi artık metalarının satın alımını finanse edebilir ve üretim kapasitesi ve işgücünün tam istihdamını sağlayabilir. Bu zamansal ve mekânsal yer değiştirme bileşimi, borçlar artana kadar, genelde uzun bir süre boyunca iyi işleyebilir. Ödenebilmelerinin tek yolu, yurtiçinde aşırı birikim problemini sadece kötüleştirecek olan meta ithallerini artırmaktır. Ya bu yapılacak ya da borçlar ödenemeyecek ve borç verilmiş para kaybedilecektir.

Artık işgücü, sömürgeler kurmak için yurtdışına gönderilebilir. Bu çözümde iki problem vardır. Birincisi, emek serbestçe bir sınırda yabancılaştırılmamış bir mevcudiyete gönderilebiliyorsa, kapitalistin iç emek arzı üzerindeki kontrolü yok olur ve kapitalizmin sürekliliği için önemli bir koşul zayıflatılır. İkincisi, aşırı işgücü ihracı, arkada bırakılmış artık sermaye sömürgelerden artan talep yoluyla massedilmediği sürece, arkada bırakılmış artık sermaye için hiçbir şey ifade etmez. Fakat o zaman da, sömürge, meta üretimi yoluyla satın aldığı mallar için ödeme yapmak zorunda kalır. Ve bu, uzun vadede daha çok artık meta ve sermaye anlamına gelir.

İşgücünün eşlik etmediği sermaye ithali ya da sermayesiz ters işgücü akışının, aşırı birikime yönelim üzerinde isteksiz ve geçici iyileştirici bir etkisi olabilir. Emek arzının hızla yayılması, makalede daha önce gördüğümüz üzere, sorunun için görece daha güvenli bir temel oluşturduğundan

--bu durumda, yavaş nüfus artışı koşullarında serbest birikim söz konusu olur-- fayda artar. Bölge dışı başlangıç birikimi süreçleri, burada, bölge içindeki erişilebilir sermayeyle ilişkili olarak işgücü arzını idare ve kontrol etmek için araç olacak şekilde mobilize edilir. Sermaye dolaşımına içkin süreçler tarafından bölge içinde emek artıkları yaratma itkisi böylece azalır. Yurtiçinde görece tam istihdam korunabildiğinden, bölgesel bir ittifaktaki ayrıcalıklı gruplar için etkiler pozitif olsa da, birçok emekçinin bakış açısından etki "gönülsüzcedir." Ayrıcalıklı emekçi grupları, dolaysızca kendi çıkarlarına hizmet ettiğinden, kontrollü misafir işçi programlarını ve dışarıda yeni sömürgeciliği destekleyebilir. Fakat uzun vadede, daha yüksek sömürü ve büyüme oranları, daha çok ve daha çok sermaye üretebilir. Dışarıdaki başlangıç birikimi süreçleri ne kadar önemli olursa olsun, erişilen nüfusun ya da karşılaşılan direnişin hiçbir sınırı olmasaydı bile, sorunun kalıcı bir çözümünü sağlamazlardı.

Ancak, aşırı sermaye ve işgücü, yeni alanlarda yeni üretim kapasitesi yaratmaya yöneltilmişse, artıklar daha uzun dönemler için massedilecektir. Daha önce gördüğümüz üzere, temel altyapılara yatırım uzun vadeli ve bütün bölgesel kapitalist ekonominin sürekli yayılması, yurtiçinde üretilmiş sermaye ve işgücü artıklarına sürekli ve artan bir talep yaratır. Bu çözümdeki tek problem, yeni bölgesel ekonominin kendi iç yapılandırılmış tutarlılığına erişme, çıkarlarını teşvik etmek ve korumak için kendi bölgesel sınıf ittifakını oluşturma eğilimini göstermesi ve bizzat sınıf mücadelesi tarafından çevrelenecek ve içeride istikrarsızlaşacak biçimde elinin kolunun bağlı olmasıdır. O da massedilmesi giderek zorlaşan sermaye ve işgücü artıklarını üretmeye başlar. O da uzun vadede kendi "mekânsal onarımını" aramaya zorlanır. Böyle yaparak, kendini kaçınılmaz olarak anavatan ile rekabet içerisinde bulur ve kazanırsa uluslararası rekabet yoluyla yurtiçi ekonomisini devalüasyona zorlayabilir. Bariz bir örnek vermek gerekirse, 19. yüzyılda yoğun miktarda artık sermaye ve işgücü, Britanya'dan olduğu gibi çekilip ABD'ye akıtıldı, ama sonunda, dünya pazarında Britanya'yı yenen ABD oldu.

Bu tür olasılıklardan kaçınmak için anavatan, yeni bölgeye bağımlı gelişme biçimleri dayatabilir. Bunun üzerine, tabi ekonomi sadece anavatanın istediklerini, ihtiyaç duyduğu miktarlarda üretir. Yeni bölgesel bir kapitalizmin serbest gelişimi engellenir ve şekillenen tüm sınıf itti-

fakları sağlam biçimde anavatanın kontrolü altında tutulur. Fakat bu durumda, bağımlı bölge, yurtiçinde üretilmiş artıkları massedecek kadar hızlı büyüyemez. Sermaye ihracı, hızla, aşırı birikimin gerisinde yatan problemleri rahatlatmak için hiçbir şey yapamayan, salt bir ticaret ilişkisine dönüşür. Böylece, başından beri Britanya egemenliği altında olan Hindistan, Britanya endüstrisine rekabetçi biçimde meydan okuyamaz, ama aynı mantıkla artıkların massedilmesinde bir alan olarak, mesela, ABD'den çok daha önemsizdir. Aynı ilke, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da iş başındaydı. ABD'nin artıkları, Batı Avrupa'da ve Japonya'da, Üçüncü Dünya'da olduğundan daha uygun bir yer bulmuştu, ama dünya piyasalarında ABD'ye başlıca rekabetçi meydan okumayı yapan da Batı Avrupa ve Japonya olmuştur.

Şu tür bir “catch 22” olduğu bariz: yeni bölge artıklar massedecekse, sonunda kendi artıklarını üretecek ve böylece yurtiçi üssüyle uluslararası bir rekabete girmeye mahkûm olacak tam teşekküllü bir kapitalist ekonomiye doğru serbestçe gelişmesine izin verilmelidir. Yeni bölge kısıtlanmış ve bağımlı biçimde geliyorsa, büyüme hızı yurtiçi ekonomisinde hızla artan artıkları massetmek için yeterli olmaz. Devalüasyon olur: elbette yeni büyüme bölgeleri açamadığı sürece. Ancak, Marx'ın da Lenin'in de çok uzun zaman önce gözlemlediği üzere, bunun etkisi, kapitalizmin çelişkilerinin daha geniş alanlara yayılması ve onlara faaliyetinde daha da büyük özgürlük verilmesidir. Fakat, önemli not, kapitalizm, özellikle daha önce değindiğimiz türde zamansal yerinden etmelerle bir araya getirildiğinde, ayakta kalabilmek için “mekânsal onarın” arayışı yoluyla kendine son derece büyük bir soluk alanı açabilir. Kapitalizm, zamanla mekânı yok etmeye çalışmış gibi, fethettiği mekândan kendine zaman satın alır. Krizlerden uzun vadede kaçınılmayacağını iddia etmeye devam edebilmek de, uzun vadenin çok uzun olabileceği olasılığını kabul etmemiz gerekir. Fakat, uzun vadenin zamanı, başka yerde yoğun “manevra krizleri” dediğim, sermaye birikiminin tüm coğrafyasını yeniden şekillendiren, katı mekânsal yapıları ve bölgesel sınıf ittifaklarını yıkan, hatta devlet oluşumlarının gücünü zayıflatan ve tümünü huzursuz, değişken bir sermaye akışının güçlü, yayılmacı, çatışmalı ve teknolojik dinamiğine daha iyi ev sahipliği yapan yeni bir coğrafi düzenleme içerisinde yeniden oluşturan dehşet verici anlar tarafından belirlenmelidir.

(Harvey, 1978; 1982: b l. 13). Fakat, soru havada asılı kalmaya devam ediyor: “mekânsal onarım” herhangi bir sebepten engellenirse ve zaman-sal kaydırmanın yol açtığı borçlar artarsa ne olur?

Marx’ın tüm mekânsal uyarlamaları dışarıda tutması, kriz oluşumunun temel süreçleri üzerine yo unla masını sağladı. A ırın birikim-devalüasyon teorisi, kapitalizmin teknolojik ilerleme ve pazar rasyonalizmi yüzünün arkasında pusuya yatmı , yoğun ve yıkıcı gücün su yüzüne çıkmasını sa lar. Bir kriz esnasında, büyük miktarda sermayenin değeri d  er ve yok edilir, emekçiler ve i    leri benzer bir kaderin kurbanı olur ve kapitalistler, kapitalist üretim tarzının nihai standardı olan “herkesin herkese karşı savaşı”nda yamyamla ır ve birbirini yok ederler.

Marx’ın hiçbir yerde  ng rmedi i ama Lenin’in vurguladığı şey, bu sürecin ulus-devletler arasında ekonomik, politik ve askeri mücadelelere doğru bir sürece dönüşmesidir. Şimdi, daha genel bir önerme yapıyoruz. Kriz oluşumunun inatçı süreçleri karşısında, mekânsal onarım arayışı, devalüasyon tehdidini kriz yükünü taşıması gereken istikrarsız bölgesel ittifaklar arasındaki bir mücadeleye dönüştürür. Bin tane birbiriyle savaşan parçaya bölünme ihtimaliyle karşı karşıya kalan bölgesel bir ittifak, kendini sa lamla tırabilir ve yok edici eğilimlerini dışarı döndürebilir. İçtihad, enflasyon ve durağan üretim kapasitesi ihracı, çirkin bir oyunda bahis haline gelir. Ticaret savaşları, fiyat düşürme, gümrük vergileri ve kotalar, sermaye akışı ve dış mübadeleye kısıtlamalar, faiz oranı savaşları, g   politikaları, sömürgelerin fethi, bağımlı ekonomilerin tabiyeti ve ege-menlik altına alınmaları, ekonomik (hatta  irket) imparatorlukları içerisinde bölgesel işbölümünün zorunlu olarak yeniden örgütlenmesi ve son olarak askeri kampla ma ve savaş yoluyla elde edilen fiziksel yıkım ve zorunlu devalüasyon, hep birden, kriz oluşumu ve çözümünün süreçlerinin ayrılmaz parçaları haline gelebilir. “Mekânsal bir onarım” arayışı acımasız ve rekabetçi, hatta şiddetli bir yola girebilir.

Kapitalizmin Jeopoliti i

1980 senesi, kapitalizmin tarihsel coğrafyasında zor ve tehlikeli bir on yılı haber veriyordu. 1983’te çoğu endüstriyel ulusta (dikkate  ayan bir istisna olarak Japonya hariç) işsizlik yüzde 10’un üstüne çıkmış ve kullanılmamış

üretim kapasitesi ve satılmamış stoklar öngörülemez seviyelere fırlamıştı. Geriye dönüp bakıldığında, 1960'ların sonundaki enflasyon artışı ve 1970'lerdeki stagflasyon, sınırsız aşırı birikim koşullarında sermaye ve işgücü devalüasyonuna dayanan klasik bir krizin öncülleri idi.

Bölgeler ve uluslararası işbölümü, artık teknolojik değişim ile sermayenin coğrafi hareketliliği süreçlerinin güçlü bir karışımı yoluyla rasyonalizasyon ve yeniden inşa yönünde ilerliyor. Bölgesel tutarlılığın önceki örüntüleri, kargaşaya atılır ve geleneksel bölgesel sınıf ittifakları ya çözümlür ya da devalüasyonu dışarı yansıtmaya çabasıyla zorla sağlamlaştırılır. Verimlilikte açılmış olan yeni coğrafi farklılıklar, küresel ve bölgesel ticaret örüntülerinde büyük dönüşümler yaratır ve para, kronik ulusal ve uluslararası parasal istikrarsızlık yaratarak, akar. Coğrafi belirsizlikler, zaman ufuklarını kısaltılmaya zorlar, böylece, çok seneler boyunca hızla ve geçmişteki aşırı hayali sermaye oluşumu nedeniyle birikmiş, hâlihazırda ciddi bir borç problemini (özel ve kamusal, yerel, ulusal ve uluslararası) kötüleştirir. Zamansal ve coğrafi kaydırma yoluyla, en azından savaş sonrası dönemin başında konulmuş genel koşullar altında, sermaye ve işgücü artıklarını maskeleyen kapasitesi, tüketenymiş gibi görünür. Bu koşullarda tek tutarlı çözüm, borç batağındakilerin iflas etmiş olanı kefaletle serbest bırakması ve iflas edenin açıkları sonuna kadar ödemesidir.

Böyle gerçekdışı bir beklentiden uzakta, ancak bölgesel sınıf ittifaklarını kesintiye uğratan ve aralarındaki ilişkiyi eksen, yükselen bir devalüasyon dalgası bekleyebiliriz. Her türlü korumacı tepki (sadece ulusal seviyede değil ve hiçbir biçimde gümrük vergileri ve diğer teamüllere dayalı araçlarla sınırlı değil) fazlasıyla mevcuttur. Diğer bölgelere devalüasyon ihraç etmek için agresif hamleler yapılır. Yakın zamanlı bir örnek vermek gerekirse, sendikalarla ittifak kurmuş ABD çelik endüstrisi Avrupa ve Japonya'dan gelen daha ucuz ithalleri kısıtlamaya zorlar. Onlar da, Brezilya ve Güney Kore'den gelen ithalleri kısıtlar. Fakat ABD çeliği, bunun üzerine, baştan çıkarak daha ucuz İngiliz ham çeliği ithal etmeye karar verir, rakiplerinin ve sendikaların ulusal çıkarları baltaladığı ve dar ticari kazanç için iş ihraç ettiği yönündeki suçlamalarını tetikler.

Bu türden sayısız süreç sayesinde, ekonomik ve politik güçte bölgesel ve uluslararası değişiklikler olur, belirli hükümetlerin politikalarının normal yollarla engellemede güçsüz kalıyormuş gibi görüldüğü de-
gi-

şiklikler. Hatta, hem ulusal hem uluslararası politikalar daha önce belki sahip oldukları tutarlılığı kaybeder. Bölgesel bir ittifak içerisinde rekabetçiliği gerçekleştirmeye planları, bir yandan yurtdışına işsizlik ihraç ederken, diğer yandan yurtiçinde üretimden canlı emeği çeken teknolojik değişiklikleri hızlandırmayı içerir. Üçüncü Dünya'ya devalüasyon ihraç etmek üzere tasarlanmış politikalar, sadece Sao Paulo ve Santiago'da isyanları tetiklemez, bu ülkelerin sahip olduğu büyük borçları da riske sokar. Coğrafi ve zamansal yerinden etmenin bir araya geldiği klasik bir vaka olan bu borç, 1972 ile 1983 yılları arasında en çok borç alan üç devlet için (Brezilya, Meksika ve Arjantin) 20 milyar dolardan biraz fazla bir meblağdan neredeyse 200 milyar dolara fırladı ve artık büyük ölçüde ödenemezmiş gibi görünüyor. Bunun neredeyse 40 milyar dolarını tutan ilk ondaki ABD bankaları, bir borcu ödememe vakasında finansal açıdan mahvolmayla karşı karşıya. ABD Merkez Bankası'nın, bu koşullar altında, ABD'deki para rezervini gevşetmek, bankaların borçlarını silmek ve yurtiçi ve uluslararası enflasyon güçlerini yeniden canlandırmaktan başka şansı var mı? Ve her halükarda borcun ödenebildiği tek yol Üçüncü Dünya'dan ithalatı artırmak. Bu, genel bir devalüasyon zamanında ABD'ye işsizlik ithal etmek demek. Açık sahibi, iflas etmiş olanın borcunu siliyorsa, iflas eden açığı olanın problemlerini derinleştirmeden açıkları nasıl ödeyebilir?

Bu koşullarda, jeopolitik yeniden düzenlemeler ve çatışmalar kaçınılmaz gibi duruyor. Savaş sonrası kapitalizmin jeopolitik merkezi NATO bile, sadakatsizlik ve kendi içindeki ekonomik rekabet tehlikesiyle karşı karşıya. Pentagon, NATO'nun dayanışmasını artırmaya çalışabilir, ama Merkez Bankası'nın, bunu enflasyonu engellemek için uygun görülen, ancak Batı Avrupa'ya kabul edilemez devalüasyon seviyeleri dayatan para politikaları ile zayıflatacağı kesin. ABD tarafından Sovyet blokuna açıkça yöneltilen politikalar, bu ülkeleri, mesela, Doğu-Batı ticaretinde artık sermaye için pazar arayan Batı Almanya'yı (Sovyetler Birliği'ne kredi, gaz hattı, Polonya'nın borcu üzerine kavgalar tam da bununla ilgili yakın vakalar) ters yönde etkiliyor. Batı Avrupa'daki bazı hükümetler, Üçüncü Dünya'ya kontrol edilmemiş kapitalist büyüme ihracı yoluyla mekânsal onarımın bir başka turunun yapılması için çabalıyor (Brandt Raporu'nda önerildiği gibi). Batı Avrupa'nın

Üçüncü Dünya'nın daha dinamik bölgeleriyle jeopolitik bir yeniden düzenlenmesini tahayyül ediyorlar ve böyle yaparak, mesela, Monroe doktrinini Latin Amerika'nın büyük bölümünde hâlâ yeni sömürge egemenliği hakkı aracı olarak yorumlayan (Sovyet karşıtlığı ve anti-komünizm adına) ABD'ye karşı geliyorlar. ABD ve Batı Avrupa ticari hegemonyasını esas rakip olarak tehdit ettiği haklı olarak düşünülen Japonlar, son derece dinamik ve yayılmacı ama aşağı doğru esneklikten uzak, sermaye ya da işgücünün devalüasyonunu masetmede düşük kapasitesi olan özel bir kapitalist ekonomi türü oluşturdu. Japonlar, aklılarını endüstrileşmiş dünyaya yöneltirken, tasa içinde Üçüncü Dünya pazarlarında paylarını konsolide etmeye bakıyorlar. Bu arada, ABD sonunda Pearl Harbour'ı unuttu ve kendi savunma yükü ve bütçe açığını azaltma çabasıyla militarizmin her halükarda sessizce canlanma çabasında olduğu Japonya'nın yeniden silahlanmasını teşvik ediyor.

Bu, savaş sonrası ekonomik patlamanın üstüne inşa edildiği, görünürde sağlam önermeler buhar olup uçtu. Uluslararası para sisteminin (Bretton Woods) kalbi, güçlü ve istikrarlı dolar gitti. Savaşın harap ettiği ekonomilerin yeniden inşası (Marshall Planı) ve meta mübadelesinin ve sermaye akışının önündeki engellerin ortadan kalkmasıyla dünya ticaretini genişletme vaadi (GATT) yoluyla artık sermaye için açık mekânlara da gitti. Yüksek derecedeki uluslararası ve bölgelerarası rekabet ve hızlanmış teknolojik değişim, yayılmacı dinamiği zayıflatıyor ve tüm küresel ekonomiyi düşüşe geçiriyor. Mary Kaldor'ın "Batı'nın çözülmesi" diye bu kadar canlı biçimde tarif ettiği şey adım adım ilerliyor (Kaldor, 1978). Çözülme durdurulabilir mi, bunalımdan, devrimden, savaştan (ya da üçünün bir kombinasyonundan) kaçınılabilir mi?

Bu koşullarda, tarihte herhangi başka olaylar sekansının yapamadığı şekilde dünyanın tarihsel coğrafyasını dönüştüren, küresel kapitalistler arası savaşa ön hazırlık olan 1930'ların ekonomi ve diplomasi tarihine elimiz ayağımız titreye titreye bakmaktan başka bir şey yapamayız. Bu, bir kez daha gerçekleşebilir mi? Ve gerçekleşirse, nasıl ve neden? Saf analizler hiçbir zaman memnun etmez ama ciddi analiz ve tefekkürü harekete geçirebilir. Birincisi, ekonomik kaosun hemen öncesinde jeopolitik ve ekonomik düzenlemelerin ne kadar çabuk değiştiğini aklımızda bulunduralım. 1920'lerde birçok gürültücü kırlanlık işareti varken (Almanya'da

hiperenflasyon, Britanya’da şikayetçi işsizlik, ABD’de spekülâtif böbürlenme), dünyadaki esas jeopolitik ayrışma, kesinlikle, Sovyetler Birliği ve kapitalist güçler arasındakikiydi. Fakat, 1933’te kapitalist dünya o kadar çok düşman kampa ayrıldı ki, İngilizler Commonwealth Preference arkasında saklanıyor, Japonlar “ortak bir refah alanı” içerisinde zorla tutuluyordu ve Almanlar politik, ekonomik ve nihai olarak askeri egemenlik yoluyla bir *Lebensraum* politikasına girişmek üzereydi. Sadece ABD, bölgesel sınıf ittifaklarının (çoğu yerde güçlü işçi sınıfı desteğiyle) ilerlemeci biçimde, kapatılmış ticaret imparatorluklarında politik ve askeri olarak kendilerini tecrit ettiği bir dünyada “açık kapı” politikasını (kendi çıkarına) beyhude biçimde korumaya çalışıyordu. Fakat, aşırı birikimi zirveye taşıyan güçlü, yayılmacı dinamik burada tarif ettiğim kadar dayanılmaz olursa, bölgesel sınıf ittifakı kötü bir bunalım seçimi ve (belki de) yurtiçinde devrim ya da yurtdışında askeri çatışmayla (“mekânsal onarımın” nihai biçimi) karşı karşıya kalır.

İkincisi, ABD’de “New Deal” politikasının ya da Faşist Almanya’da *autobahn* yapımının ağır dramına rağmen, sivil toplumun aslında bu tür iç dönüşümleri kapitalizmin iç çelişkilerini çözecek biçimde gerçekleştirdiği hakkında çok az kanıt vardır. İşsizlik, ABD’de savaşa girmeden hemen önce epey artıyordu ve dünya ticaretinde ya da 1939’da devlet harcamaları tarafından ek olarak yaratılan yeniden yatırımda pek ya da hiç yeniden canlanma yoktu. O zaman, şimdi olduğu gibi, mali sorumluluk ihtiyacı, sermaye ve işgücü artıklarını masnetmek için yapılmış en iyi planları engelledi. Aslında, tam istihdam ve yeniden yatırım getiren İkinci Dünya Savaşı’ydı, fakat bunu büyük sermaye meblağlarının fiziksel olarak yok edildiği ve birçok atıl işçinin ön cepheye atılan askerler gibi harcadığı koşullarda yaptı. Ve savaş sonrası dönemde, Marshall Planı olarak bilinen hayırsever “mekânsal onarım” hamiliğinde, artık ABD sermayesinin massedilmesi için yeni alanlar açan, tam da yıkımın coğrafi eşitsizliği.

Üçüncüsü, 1930’larda yapılmış iç dönüşümler, İkinci Dünya Savaşı’nın küllerinden oluşturulmuş, dramatik, kurumsal ve jeopolitik yeniden inşa ile karşılaştırıldığında, önemsizleşti. ABD’nin ısrarıyla (daha o sıralar hegemonik dünya gücü), “açık kapı” hâkim oldu ve “açık kapı,” ABD’nin *de facto* kontrolü ve ABD’yi etkin biçimde dünyanın bankeri

yapan uluslararası bir para anlaşması altında bir dizi uluslarüstü kurum tarafından destekleniyordu (Dünya Bankası ve IMF gibi). Kapalı ticaret imparatorluklarının çözülmesi (İngilizler, savaş sırasında borç verme karşılığında Commonwealth Preference'ı dağıtmaya zorlandı) ve sömürgeleşmenin ortadan kalkmaya başlaması, tüm Üçüncü Dünya'da çok sayıda bağımsız ama ekonomik açıdan güçsüz yeni devlet türetti (büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan yeni devletler gibi). Her şey, kapitalist dünya içerisinde rakip güç bloklarının doğuşunu engellemek ve işgücünün oldukça sınırlandırılmış coğrafi hareketliliği koşullarında uluslararasılaşmayı (özellikle ABD) kolaylaştırmak için düzenlenmişti. Özgür dünyayı sermaye dolaşımı için özgür tutmak üzere sisteme entegre etme ve yurtiçinde ve yurtdışında baskı egemen politik tema oldu. Bu amaçla, yeni jeopolitik ittifaklar kuruldu ve uluslararası bir çerçeve içerisinde, bölgesel sınıf ittifaklarının tutarlılığının yeni temelleri atıldı. Ve elbette, Sovyet tehdidi ve anti-komünizm, potansiyel olarak rekabetçi bölgesel sınıf ittifaklarının dayanışmasını sağlamak için merkezi ideolojik araç haline geldi. Bu ideoloji maddi bir temele ihtiyaç duyduğu ölçüde, Sovyetler Birliği ve komünist blokla jeopolitik karşılaşma, Sovyet politikaları ya da önlemlerinden bağımsız olarak, kapitalizmin hayatta kalmasında merkezi bir yere oturdu.

Savaş sonrası ekonomik patlamanın gerçekleştiği görece istikrarlı jeopolitik çerçeve budur. Ve bizzat bu dinamiğin başarısı tarafından tehdit edilen çerçeve de budur. Başlangıçta söylediğimiz gibi, bir bütün olarak kapitalist dünyanın olduğu kadar, içindeki bölgesel sınıf ittifaklarının her yerinde görülen ve onlara yapışık olan aşırı birikim ve devalüasyon, iç tutarlılığını, rekabet eden ve savaşan güçlerin kaosunda sona erdirmek üzere tehdit ediyor. Bu tür bir çözülmeyi ve onunla bağlantılı, anlatılmamış bütün dehşetlerini engellemek için bir yol var mı, *olabilir mi?*

Sonuç İçin Ağıt

Burada ortaya koyduğum teorik argümanın, şu an içinde bulunduğumuz belanın ortadan kaldırılmasında olduğu kadar kapitalizmin tarihsel coğrafyasını yorumlamada da temel olduğunu düşünüyorum. Doğruysam ki büyük bir hata içerisinde olduğumu ve tarihin ve diğerlerinin kısa

zaman içerisinde bunu ispatlayacağını umduğumu hızla ekliyorum; kapitalizmin 20. Yüzyıl'da sürmesi, iki dünya savaşında ölüm, tahrip ve yıkım pahasına satın alınmıştır. Ama her savaş, daha da karmaşık yıkım silahlarıyla yapılmıştır. Yıkıcı güçte, burjuvazinin hayatta kalabilmesinin koşulu olarak yaratmak zorunda olduğu üretici güçlerdeki büyümeden daha büyük bir büyümeye tanık olduk. İçinde bulunduğumuz durumun ciddiyeti, elbette bize bir dur demeli. Kapitalizmin kriz eğilimleri bir kez daha kontrolden çıkmışken, emperyalistler arası rekabet keskinleşiyor ve kapalı ticaret imparatorlukları içinde kendine yeterlik tehdidi belirliyor. Devalüasyonu ihraç etme mücadelesi ön plana çıkıyor ve savaşçılık her seviyede politik söylemin tonuna hâkim. Ve bu, yenilenmiş küresel savaş tehdidini de beraberinde getiriyor; bu sefer en güçlü-nün bile hayatta kalamayacağı kadar şiddetli ve delice yıkıcı güce sahip silahlarla. Marx'ın çok uzun zaman önce bize vurgulamaya çalıştığı mesaj her zamankinden daha acil gibi görünüyor:

Sermayenin, kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, öz-korumasının bir koşulu olarak şiddetli yıkımı, ona gitme ve daha yüksek bir toplumsal üretim aşamasına yer açma tavsiyesinin verildiği en çarpıcı biçimdir.

(Marx, 1973: 749-50)

Kapitalizm, nasıl yazmayı, bilgiyi, bilimi ya da sanatı icat etmediyse, savaş da icat etmedi. Günümüzde bile, tüm savaşlar gerçekten kapitalist savaşlar olarak görülemez. Ve savaş kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla, insanlık sahnesinden mutlaka çekilecek diye bir şey de yok. Fakat, teorimizin bize kuvvetle, araştırarak başladığımız kapitalist üretim tarzının, o yayılmacı ve teknolojik açıdan dinamik dolaşım sürecinin, insanın hayatta kalması için zorunlu koşul olarak ortadan kalktığını göreceğimizi söylüyor. Ve bu, tek başına bir sınıf ya da cemaatin yeteneğini aşan bir görev. Bunun, kolektif dikkatimizin her atomunun doğrudan odaklanması gereken bir ödev olduğunu iddia ediyorum.

BÖLÜM 16

İşletmecilikten Girişimciliğe: Geç Kapitalizmde Kent Yönetiminin Dönüşümü

Geografiska Annaler'de yayımlanmıştır, 1989.

Son yirmi yıldır, akademik ilgi alanının merkezinde, kentleşmenin toplumsal değişimde, özellikle de kapitalist toplumsal ilişkiler ve sermaye birikim şartları altında, oynadığı rolü aydınlatmak yer aldı. (Harvey, 1973; 1882; 1985a; 1985b; 1989a) Bu proje, kapitalizmin nasıl özgün bir tarihsel coğrafya ürettiğine dair derinlemesine bir sorgulama gerektiriyordu. Kentleşmenin fiziksel ve toplumsal manzarası özgün kapitalist kriterlerle şekillendiği zaman, kapitalist gelişmenin izleyeceği yollara sınırlamalar koyulur. Bu, şu anlama gelmektedir: kapitalizmde kentsel süreçler, sermaye dolaşımının ve birikim süreçlerinin mantığıyla şekillenseler bile, zaman ve mekân içinde sonraki noktalarda sermaye birikiminin koşullarını ve durumlarını belirlerler. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, kapitalistler, tıpkı herkes gibi, kendi tarihsel coğrafyalarını kurabilmek için mücadele etmek zorunda kalabilirler. Ancak, kapitalistler, yine herkes gibi, bu coğrafyayı kendi seçtikleri tarihsel ve coğrafi koşullarda kuramazlar, bu koşulları şekillendirmede önemli ve belirleyici bir kolektif rol oynamış olsalar bile. Bu iki yönlü karşılıklılık ve tahakküm ilişkisi (yani kapitalistlerin kendilerini, tıpkı işçiler gibi, kendi yaratımları tarafından kısıtlanmış ve baskılanmış bulmaları) teorik olarak en iyi şekilde diyalektik bir bakışla yakalanabilir. Kapitalist gelişmenin bu en yakın döneminde, devam eden toplumsal süreçlerin dönüşümünün hem ürünü hem de koşulu olan kenti yapma sürecine içkin daha güçlü görüşleri, işte böyle bir bakış açısından aramaktayım.

Kentleşmenin, toplumsal dinamiklerdeki rolünü incelemek kuşkusuz yeni değil. Zaman zaman, bu mesele temel tartışmaların odağında kendini gösterir, yine de bu kendini gösterme, kentlerin ve kentleşmenin rolünün özellikle çarpıcı görüldüğü belirli tarihsel-coğrafi durumlara göre çok daha seyrek olur. Kentleşmenin medeniyetin ortaya çıkışındaki payı, Antik Yunan ve Roma'da kentin rolü bağlamında çok uzun zamandır tartışılmaktadır. Feodalizmden kapitalizme geçişte şehirlerin önemi süregiden bir münakaşa alanıdır ve bu münakaşadan yıllar içinde oldukça dikkat çekici ve açıklayıcı bir literatür çıkmıştır. Buna benzer bir şekilde, kentleşmenin, 19. yüzyıldaki endüstriyel, kültürel ve siyasi gelişmesindeki ve (şu an dünyanın en dramatik şekilde büyüyen şehirlerini barındıran) daha az gelişmiş ülkelere kapitalist toplumsal ilişkilerin müteakip yayılmasındaki önemini ilişkilendirecek oldukça geniş bir yelpazede kanıt sunulabilir.

Yine de, sıklıkla, kentleşme çalışmaları, sanki daha önemli ve temel toplumsal değişimlerin küçük performansları ya da pasif yan ürünleri olarak kabul edilebilirlermiş gibi, toplumsal değişim ya da ekonomik gelişme ile ilgili çalışma alanlarının dışında tutulurlar. Bazen, birbirini izleyen teknolojik devrimler, mekân ilişkileri, toplumsal ilişkiler, tüketici alışkanlıkları, yaşam tarzları ve kapitalizmin tarihini nitelendiren bunlara benzer başka birçok şeyin, kentsel süreçlerin köklerine ve doğasına inmeden anlaşılabilceği iddia edilir. Bu kanı çoğunlukla, görev edinme değil de ihmal yoluyla, üstü kapalı ifade edilir. Fakat, makro ekonomi ya da makro sosyoloji çalışmalarında bulunan kentsel süreçleri dışlayıcı eğilim, rahatlıktan kaynaklı fazlasıyla inatçıdır. Bu sebeptendir ki, kentsel sürecin, insan faaliyetlerinin coğrafi dağılımında devam eden oldukça radikal yeniden yapılandırmada ve son dönemlerde eşitsiz coğrafi gelişmenin siyasi ve ekonomik dinamiklerinde nasıl bir rol oynadığını anlamaya çalışmak zahmete değer görünüyor.

Kent Yönetiminde Girişimciliğe Kayış

1985'te Orleans'ta yapılan bir seminer, yedi gelişmiş kapitalist ülkedeki sekiz büyük şehirden akademisyenleri, işadamlarını ve politikacıları bir araya getirdi. (Bouinot, 1987) Toplantının amacı, gelişmiş kapitalist dün-

yadaki birçok büyük kentin ekonomik ve mali temellerinin geniş erozyonu karşısında kent yönetimlerinin izleyebileceği çalışma alanlarını tetkik etmekte. Seminer çok güçlü bir uzlaşmaya işaret ediyordu: kent yönetimleri fazlasıyla yenilikçi ve girişimci olmalı ve sıkıntılı konumlarını iyileştirmek için her türlü yolu araştırmaya istekli olarak, kent nüfuslarının daha iyi bir geleceğe sahip olmasını sağlamalıydı. Tek anlaşmazlık konusu, bunun en iyi nasıl yapılacağı ile ilgiliydi. Kentsel yönetimler, yeni iş kollarının oluşumunda destekleyici, hatta doğrudan, rol oynamalılar mı? Öyleyse, bu rol ne tür bir rol olmalıydı? Tehdit altındaki iş kollarını koruma, hatta devralmaya çaba gösterneliler mi? Eğer öyleyse, bunlar hangi iş kolları olmalıdır? Ya da, kendilerini basitçe, eski olanı destekleyecek ve yeni ekonomik faaliyet alanları çekecek altyapı, iş sahası, vergi tuzakları ile toplumsal ve kültürel albeni tedarik etmekle mi sınırlanmalılar?

Bu örneği alıntılamanın sebebi, gelişmiş kapitalist ülkelerde son yirmi yılda kentsel yönetimle ilgili gerçekleşmiş bir yön değişiminin bulgusu niteliğinde olmasıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, 1960'lara özgü "idari" yaklaşım, 1970'ler ve 1980'lerde adım adım tanıtıcı ve "girişimci" hareket biçimlerine dönüştü. Özellikle son yıllarda, gelişmiş kapitalist dünyadan yükselen, ekonomik gelişmeye girişimci bir yaklaşım benimseyen şehirlerin pozitif fayda elde edeceğine ilişkin genel bir uzlaşma olduğu görülüyor. Dikkat çekici olan, bu uzlaşmanın ulusal sınırları ve hatta siyasi partileri ve ideolojileri de aşıyor olmasıdır.

Örneğin, Boddy (1984) ve Cochrane (1987), İngiltere'de yerel yönetimlerin 1970'lerin başından beri, "üretim ve yatırımla doğrudan ilgili ekonomik gelişme faaliyetleriyle artan bir şekilde meşgul oldukları" konusunda hemfikirler. Buna paralel olarak, Rees ve Lambert (1985: 179) 1970'ler boyunca, yerel yönetim inisiyatiflerinin ekonomik alandaki büyümesinin, arka arkaya gelen merkezi yönetimlerce, merkezi hükümeti tamamlaması amacıyla nasıl teşvik edildiğini ve bu teşviklerin İngiliz sanayisinin rekabet gücünü ve kârlılığını nasıl artırdığını gösteriyorlar. Yıllar boyunca Sheffield İşçi Konseyi liderliğini yürütmüş olan David Blunkett, geçenlerde belli bir tür kentsel girişimciliğe onay mührü bastı:

1970'lerin başından bu yana, tam istihdam, hükümetlerin ilk önceliği olmaktan çıkınca, belediye meclisleri bu meseleye soyundular. Küçük fir-

malar için destek, kamu ve özel sektör arasında yakın ilişkiler, yeni firmaları çekmek için yerel bölgelerin tanıtımı vardı. Bu belediye meclisleri, yatırım ve ticaret için uygun bölgeler arayan sınai ve ticari ilgiyi çekmek amacıyla İngiliz yerel yönetimlerinin, hibe, karşılıksız borç ve kamuya tahsis edilen altyapı şeklinde toplumla hiçbir karşılıklı ilişki kurmadan sunduğu teşvikleri uyarlıyorlardı... Bugünün yerel yönetimleri, tıpkı geçmişte olduğu gibi, teknolojinin ve sınai yeniden yapılanmanın getirdiği muazzam ekonomik ve toplumsal değişim karşısında kendi girişimcilik markalarını ve teşebbüslerini sunabilirler.

(Blunkett ve Jackson 1987: 108-42).

Kentsel tanıtım ve girişimcilik, ABD'deki kent sistemlerinin uzun süredir temel özelliklerinden biriydi. (Elkin, 1987) Ancak, 1972 yılından (Nixon'ın kentsel krizin bittiğini ilan ettiği yıl, ki bu federal hükümetin çözümlerine katkıda bulunmak için artık mali kaynağı olmadığına işaret ediyordu) sonra federal payların ve yerel vergi gelirlerinin akışındaki kesinti, bu tanıtımı öyle bir noktaya getirdi ki, Robert Goodman (1979) hem devleti hem de yerel yönetimleri "son girişimciler" olarak nitelendirmeye razı oldu. Bugün, çok kapsamlı bir literatür, yeni kent girişimciliğinin nasıl kent siyasetinin oluşumunda ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kentsel gelişim stratejilerinde merkezi bir konuma ilerlediği ile ilgileniyor. (Judd ve Ready, 1986; Peterson, 1981; Letiner, 1989)

Girişimciliğe doğru bu kayış, kuşkusuz, tamamlanmış değil. İngiltere'deki birçok yerel hükümet, en azından görece yakın bir zamana kadar, yeni oluşan bu baskılara ve olasılıklara cevap vermedi. Buna paralel olarak, ABD'de New Orleans gibi şehirler, hala federal hükümetin vesayeti altındalar ve hayatta kalabilmek için temel olarak federal kaynakların yeniden tahsisine muhtaçlar. Ve bunun sonuçlarının tarihi, geçince kaydedilmemiş olsa bile, kuşkusuz inişli çıkışlıdır ve başarısızlıkların sayısı kadar başarılarla da bezenmiştir. Ancak, bütün bunlar arasında, "başarı"nın ne olduğuna dair en ufak bir uyuşmazlık yoktur, ki bu soruya daha sonra tekrar geri döneceğim. Bütün bu çeşitliliğin altında, kent işletmeciliğinden bir tür girişimciliğe kayış, 1970'lerden beri tekrar eden kalıcı bir tema olmuştur. Böyle bir kayışın hem nedenleri hem de sonuçları incelenmeye değer.

Bu kayışın, 1973'teki ekonomik durgunluktan bu yana kapitalist ekonomileri sıkıştıran zorluklarla ilgili olduğuna dair genel bir mutabakat

var. Oldukça farklı siyasi kanaatlerde ve aynı şekilde oldukça farklı yasal ve siyasi güçlerle donanmış yerel yönetimlerin hepsi, ana hatlarıyla benzer bir yöne sapmıştır. Sanayisizleşme, yaygın ve görünüşe bakılırsa “yapısal” işsizlik, hem ulusal hem yerel seviyelerdeki mali tasarruflar ve bütün bunlara eşlik eden yeni muhafazakâr bir eğilimle beraber özelleştirme ve pazar rasyonalizmine (pratikten daha fazla teoride) çok daha güçlü bir çekim, bu benzerliği anlamamız için gerekli zemini oluşturur. Bu kötülüklerle boğuşmakta yerel eylemlerin öneminin vurgulanması, ulus-devletlerin çokuluslu para akışını kontrol etme güçlerinin azalması ile de ilgilidir. Böylece, yatırım artan bir şekilde, uluslararası finansal sermaye ile kapitalist gelişmeye cazip olması için bir bölgenin çekiciliğini arttırmaya çalışan yerel yönetimler arasındaki bir anlaşmaya dönüşmektedir. Aynı şekilde, kent girişimciliğinin yükselişi, kapitalizmin genel dinamiklerinin Fordist-Keynesçi bir sermaye birikim rejiminden “esnek birikim” rejimine geçişinde önemli bir rol oynamıştır (Gertler, 1988; Harvey, 1989b; Sayer, 1989; Schoenberger, 1988; Scott 1988; bu tartışmalı kavramın tartışması ve eleştirel bir değerlendirmesi için Swynge-douw, 1986). Kent yönetiminin son yirmi yıldaki dönüşümünün oldukça önemli makro ekonomik kökleri ve sonuçları olduğunu öne sürüyorum. Ve, eğer Jane Jacobs (1984) ulusların zenginliğini anlamak için geçerli analiz biriminin kent olduğu konusunda biraz olsun haklıysa, bu durumda kent işletmeciliğinden kent girişimciliğine kayışın, gelecekteki büyüme beklentileri açısından kapsamlı sonuçları olabilir.

Örneğin, eğer en geniş anlamında kent girişimciliği sermaye, iş ve kaynaklar açısından sıfır toplamı bir kentlerarası rekabete gömülüyse, o zaman en cesaretli ve gözü pek sosyalist belediyeciler bile, en sonunda, kendilerini karşı koymaya çalıştıkları süreçlerin disiplin temsilcileri olarak kapitalist oyunu oynarken bulabilirler. İngiltere’deki işçi konseylerinin peşini bırakmayan tam da bu problemdi (mükemmel bir inceleme için bkz. Rees ve Lambert 1985). Bir taraftan, işçi sınıfının ihtiyaçlarıyla ilintili, onların yetenekleri üzerinden yükselen ve onları yeteneksizleştirmeyecek sonuçlar üretecek projeler geliştiriyorlardı (Murray 1983), ancak öte taraftan eğer kent havzası göreceli rekabetçi avantajları koruması bu kadar çabanın boşa gideceğinin farkındaydılar. Yine de, sağlıklı koşullar altında, kentsel girişimcilik ve hatta kentler arası rekabet sıfır

toplamlı olmayan bir gelişmeye yol açabilir. Bu tür bir faaliyet, kapitalist gelişme için geçmişte anahtar bir rol oynamıştır. Ve, gelecekte, ilerici ve sosyalist dönüşümlere yol açıp açmayacağı ucu açık bir sorudur.

Kavramsal Hususlar

Böyle bir incelemenin, baştan açık edilmesi gereken bir takım kavramsal zorlukları var. Öncelikle, kentlerin şeyleştirilmesi, kentsel süreci siyasi ve ekonomik gelişmenin pasif değil aktif bir unsuru olarak gören bir dille birleşince, akut tehlikeler arz ediyor. Yalnızca şeyler olduklarında, “kentler” aktif aktörler olabilir mi gibi bir intiba bırakıyor. Kentleşme, daha çok, mekânsal olarak temellenen toplumsal bir süreç olarak görül-melidir. Bu süreçte, farklı amaçlara ve gündemlere sahip çok sayıda ve çeşitteki aktör, birbirine bağlanmış mekânsal pratiklerin belli bir biçimlenişi aracılığıyla etkileşime girerler. Kapitalizm gibi, sınıfa bağlı bir toplumda, bu mekânsal pratikler belirgin bir sınıfsal içerik kazanırlar. Yine de bu, bütün mekânsal pratiklerin bu şekilde yorumlanabileceği anlamına gelmez. Aslında, birçok araştırmacının gösterdiği gibi, mekânsal pratikler ırkçı, cinsiyetçi ve bürokratik-yönetmelik içerikler alabilirler ve alırlar (önemli ihtimallerin sadece bir altkütmesini yapmam gerekirse). Fakat, kapitalizmde egemen olmayı sürdüren, sermayenin dolaşımına, iş gücünün yeniden üretimine ve sınıf ilişkilerine bağlı çeşitli sınıf pratikleri ve iş gücünü kontrol etme ihtiyacıdır.

Zor olan, kendisi gereksiz bir şeyleşmenin kurbanı olmadan, birebir *süreç* ve *nesne* arasındaki ilişkiyle ilgili bir ilerleme yolu bulmaktır. Mekânsal olarak temellenen toplumsal pratikler, ki bunlara kentleşme di-yorum, sayısız insan yapıtı üretirler: inşa edilmiş bir biçim, üretilmiş mekânlar ve ayrı bir mekânsal biçim şeklinde düzenlenmiş özelliklerin kaynak sistemleri. Bu sürecin ardından gelen toplumsal eylem bu yapıtları dikkate almak zorundadır, çünkü çok sayıda toplumsal sürece (örneğin işe gidiş-geliş) bu yapıtlar tarafından fiziksel olarak meydan okunur. Kentleşme, aynı zamanda, bazı kurumsal düzenlemeleri, hukuki formları, siyasi ve yönetmelik sistemleri, güç hiyerarşilerini ve buna benzer daha birçok şeyi gelişigüzel inşa eder. Bunlar da, bir “kent”e gündelik pratiklerini yönetecek somutlaştırılmış nitelikler sunarlar ve müteakip

eylem şekillerini sınırlarlar. Ve son olarak, kentte yaşayanların bilinci, arzuların, sembolik okumaların ve algıların içinden çıktığı deneyim ortamının etkisi altında oluşur. Bütün bu açılardan, biçim ve süreç, nesne ve özne, faaliyet ve şey arasında sürekli devam eden bir gerilim vardır. Nesneleştirmenin gücünü ve rolünü, yarattığımız şeylerin bize çok farklı egemenlik biçimlerinde geri döneceğini reddetmek, bu şeylere toplumsal eylem kapasitesi atfetmek kadar aptalcadır.

Kapitalizmin meyilli olduğu dinamizm düşünüldüğünde, bu “şeyler”in her zaman dönüşüm içinde olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde, eylemler sürekli olarak sabit biçimlerin sınırlarından kaçıyor ve kentsel olanın somutlaşmış nitelikleri zamansal olarak değişkenler. Bu kapitalist durum o kadar evrensel ki, kentsel olan ve “kent”i kavramak da değişken oluyor. Bunun sebebi, kavramsal tanımlamanın başarısızlığı değil, tam da kavramın kendisinin, biçim ve süreç, eylem ve şey, öznel ve nesneler arasındaki değişen ilişkileri yansıtır olmasıdır. Dolayısıyla, son yirmi yılda, kent işletmeciliğinden kent girişimciliğine bir kayıştan bahsediyorsak, bu kayışın kentsel kurumlar ve kentin inşa edilmiş bölgelerine olan etkileri üzerinden yarattığı düşünömsel sonuçları da idrak etmemiz gerekir.

Mekânsal pratiklerin alanı, son yıllarda, ne yazık ki, değişmiştir. Bu, kentsel olanın ayrı bir mekânsal alan olarak kesin bir tanımının yapılmasını daha da sorunlu hale getirir. Bir taraftan, kentin toplumsal mekânın, mahalleler, cemaatlar ve çok sayıda mahalle kültürüyle parçalara bölünmesine şahitlik ederken, öte taraftan, evden çalışma ve hızlı ulaşım, kentin çevrelenmiş bir fiziksel birim, hatta tutarlı bir şekilde düzenlenmiş yönetsel bir alan olarak tanımlanmasını saçma kılıyor. 1960’ların “megalopolis”i bile, özellikle ABD’de kentsel seyrelme “yaygın kent” biçimi üreten bir hıza ulaşınca, dağılmışlık ve parçalanmışlıktan nasibini almıştı. Yine de, kentin mekânsal temeli, belirli anlamlar ve etkilerle bazı biçimlerde devam etmektedir. Yaygın kent biçimi içinde yeni ekolojik örgülerin ve yapıların üretimi, üretim, değişim ve tüketimin nasıl düzenlendiğiyle, toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğuyla, finansal ya da siyasi gücün nasıl kullanıldığı ve toplumsal eylemin mekânsal bütünleşmesinin nasıl elde edildiğiyle ilgili önem taşımaktadır. Hızlıca ekliyorum ki, kentsel sorunun bu şekilde ekolojik terimlerle ortaya koyulması, kesinlikle ekolojik açıklamaları zorunlu kılmaz. Sadece, ekolojik örgülerin toplumsal örgütlenme

ve eylem için önemli olduğunu vurgular. Bu durumda, kent yönetiminde girişimciliğe kayış, çeşitli mekânsal ölçeklerde incelenmelidir: mahalle ve topluluk, şehir merkezi ve banliyö, anakent bölgesi, bölge, ulus-devlet ve benzeri.

Aynı şekilde, kimin, hangi konuda girişimci olduğunu belirtmek de önemlidir. Burada, kent “yönetim”inin, kent “idare”sinden çok daha fazlası olduğu konusunda ısrar ediyorum. Özellikle İngiltere’deki, çoğu çalışmanın daha çok ikinci üzerine yoğunlaşması talihsizliktir. Oysa ki kentsel hayatı yeniden düzenleyen gerçek güç, çoğu zaman başka bir yerde, en azından yerel yönetimlerin ve idarenin içinde sadece koordine edici ve kolaylaştırıcı bir rol oynadığı daha geniş bir güçler koalisyonunda yatmaktadır. Mekânı düzenleme gücü, farklı toplumsal aktörler tarafından harekete geçirilmiş güçlerin bir araya gelmesinden kaynaklanır. Bu, çatışmalı bir süreçtir, özellikle de, çok çeşitli toplumsal yoğunlukların bulunduğu ekolojik mekânlarda. Bir anakent bölgesinde genel olarak, her türlü kent girişimciliğinin altında yatan şeyler olarak koalisyonu dayanan siyaset oluşumuna ve sınıf ittifaklarına bakmamız gerekir. Kentin tanıtımı, tabii ki, çoğunlukla ticaret odalarının, yerel sermayedar, sanayici ve tüccar lobilerinin ya da iş liderleri, emlak spekülâtörleri ve şehir planlamacılarının “yuvarlak masa”sının imtiyazındadır. Bu son grup, sıklıkla, “büyüme makinesi” siyasetinde yol gösteren gücü oluşturabilmek için bir araya gelirler (Molotch 1976). Eğitim ve din kurumları, hükümetin farklı kolları (ordudan, araştırmaya ya da yönetsel yapılara), yerel işçi örgütleri (özellikle yapı ve inşaat sektörü), siyasi partiler, toplumsal hareketler ve yerel devlet aygıtları (ki bunlar sayıca fazla ve çoğunlukla fazlasıyla çeşitlidir), aynı şekilde, çok farklı amaçlarla kentsel pazarlama oyununu oynayabilirler.

Koalisyon ve ittifak oluşturmak oldukça hassas ve zor bir görevdir: burada vizyon, kararlılık, ve beceri sahibi bir kişi (karizmatik bir belediye başkanı, zeki ve becerikli bir şehir yöneticisi ya da zengin bir iş lideri), kentsel girişimciliğin yönüne ve doğasına damgasını vurabilir, hatta belli siyasi amaçlar doğrultusunda şekillendirebilir. Her ne kadar Baltimore’da, Başkan Schaefer gibi bir kamusal figür merkezi rolü oynasa da, Halifax ya da Gateshead gibi şehirlerde sürece öncülük eden özel sektördeki giri-

şimciler olmuştur. Diğer durumlarda, kurumların ve kişiliklerin daha fazla iç içe geçtiği bir karışım belli bir projeyi hayata geçirmiştir.

Bu sorunları dile getirmemin sebebi aşılabilir ya da zorlu sorunlar olmaları değil – zaten kapitalist kentleşmenin içinde her gün çözülüyorlar. Ancak, bu sorunların pratikteki çözüm şekillerine ciddiyet ve dikkatle yaklaşmamız gerekmektedir. Yine de, üç genel iddia ortaya atma riskine gireceğim. Bu üç iddia, Baltimore gibi bir şehir için geçerlidir (ki burada önerdiğim argümanın büyük bir kısmı bu şehirde yaptığım saha araştırmasına dayanıyor), ancak aynı zamanda genele de uygulanabilir.

Bunlar ilki şudur: yeni girişimciliğin en önemli ögesi olan “kamu-özel ortaklığı” içinde, geleneksel kent pazarlama mekanizmaları ile yeni yatırımlar, yeni istihdam kaynakları ve dış fon kaynakları çekmeye çalışan yerel idari güçler birleşmiştir. Orleans toplantısı (Bouinot, 1987), bu kamu-özel ortaklığına yapılan atıflarla doludur ve İngiltere’de 1970’lerde yapılan yerel yönetim reformlarının da amacı bu ortaklıkların oluşmasını kolaylaştırmaktır (ya da önünde sonunda, kentsel gelişim şirketleri kurarak yerel direnişi atlatmak).

Amerika Birleşik Devletleri’nde, federal yapı tarafından kollanan ve yerel olarak uygulanan kamu-özel ortaklığı geleneği 1960’lerde ortadan kalkmaya başladı. Bu sırada, yerel yönetimler, kentlerdeki karışıklığın sonrasında, reel gelirin yeniden dağıtımı (daha iyi yaşam koşulları, eğitim, sağlık ve kentli fakir grupları hedefleyen benzeri diğer şeyler) aracılığı ile huzursuz kitleler üzerinde toplumsal kontrolü yeniden sağlamaya çalışıyorlardı. Böylece, yerel devlet kurumlarının, kapitalist gelişimin stratejik çıkarlarına ulaşmasını kolaylaştırıcı rolü (kapitalist toplumun dengeleyicisi rolüne karşıt olan)küçülmeye başladı. Kapitalist gelişime olan benzer ilgisizlik, o dönemler, İngiltere’de de fark ediliyordu:

1970’lerin başları, değişime direnme dönemi: otoyol protesto grupları, varoşların ıslahına karşı toplumsal eylemler, şehir merkezinin yeniden gelişiminin karşıtları. Stratejik ve girişimci çıkarlar, yerel grupların çıkarlarına feda edilmişti. Muhtemelen, tam tersi, girişimci rolün egemen olduğu başka bir döneme giriyorsunuz.

(Davies, 1980: 23; içinde Ball, 1983: 270-1).

Baltimore’da dönüşümün tarihi, kesin olarak verilebilir. 1978’de, hareketli ve çekişmeli bir siyasal kampanya sürecinin ardından güç bela

geçen bir referandum, kent arazilerinin özel sektör tarafından kullanımını onayladı ve oldukça başarılı ve gösterişli Harborplace dönüşümü yaşandı. Ardından, özel-kamusal ortaklık politikası, kent yönetimiyle ilgili hemen hemen her alanda halk desteğine sahipti ve etkili bir yeraltı varlık gösterdi. (Berkowitz, 1984; Levine, 1987; Lyall, 1982; Stoker, 1986)

İkinci olarak, bu kamu-özel ortaklığının faaliyetleri, tam da, tasarlanma ve uygulamada spekülâtif olması sebebiyle girişimcidir ve bu sebeple, rasyonel bir şekilde planlanmış ve koordine edilen bir gelişmenin tersi olan spekülâtifliğin bütün zorlukları ve tehlikeleri ile doludur. Çoğu zaman, bu, kamu sektörünün riski üstlendiği ve özel sektörün kârı topladığı anlamına geliyordu. Yine de, kesin genellemeleri tehlikeli kılan ve durumun böyle olmadığı çok sayıda örnek var – örneğin, Gateshead Metrocenter’da özel teşebbüsün aldığı riski düşünün. Yine de, özel sermayenin risk almaktan daha az çekindiği kentsel tanıtımın erken dönemlerinden, kentsel girişimciliğin şu anki durumunu ayıran özellik, kanımca, yerel idarenin (ulusal ya da federal idare yerine) artan bir şekilde risk almasıdır.

Üçüncü olarak, girişimcilik araziden çok yerin ekonomi politikğine odaklanır. Arazinin ekonomi politikği derken, belli bir yetki alanı içindeki yaşama ve çalışma koşullarını geliştirmek için birincil olarak tasarlanmış ekonomik projeleri (konut, eğitim ve benzeri) kastediyorum. Öte taraftan, yerin inşası (yeni bir şehir merkezi, endüstriyel park vb.) ya da bir yerdeki koşulların iyileştirilmesi (örneğin, yeniden eğitime yönelik tasarımlar ya da yerel maaşları baskılamak gibi yollarla yerel istihdama müdahaleler), bu projelerin bulunduğu araziden çok daha büyük ya da küçük etkilere sahip olabilir. Baltimore, Liverpool, Glasgow ya da Halifax gibi şehirlerin, kültür, ticaret, eğlence ya da ofis merkezleri inşası yoluyla imajlarını iyileştirmeye çalışmak, görünüşte, tüm anakent bölgesinin çıkarına olabilir. Bu projeler, anakent ölçeğindeki kamu-özel ortaklığında anlam kazanabilir ve yönetsel aşamada anakent bölgelerinde sıkıntı yaratan şehir-banliyö rekabetlerinin üzerinden atlayan koalisyonlar kurulmasına izin verebilir. Öte taraftan, New York kent merkezindeki benzer bir gelişme, Southstreet Seaport’un inşası, sadece yerel etkiler yaratıyor. Anakent ölçeğinde geniş bir etkiye sahip olmaktan çok uzak olan bu proje, sadece yerel emlak spekülâtörlerinin ve sermayedarların koalisyonunu oluşturabiliyor.

Böyle yerlerin inşası, tabii ki, bir yerleşim alanındaki nüfusa fayda sağlayacak bir araç olarak görülebilir. Aslında, bu tarz müdahaleleri desteklemek için geliştirilmiş kamusal söylem içinde ortaya atılan temel iddia da budur. Fakat, çoğu halde, bu projelerin biçimleri, bütün faydaları dolaylı hale sokar ve potansiyel olarak sağlayacakları faydayı bulundukları yerleşim alanının kapsamından daha geniş ya da dar tutar. Bu tarz “yer” özelinde geliştirilen projeler, aynı zamanda, siyasi ve kamusal ilgi odağı olma eğilimindedir, bu sebeple de, ilgiyi hatta kaynakları bölgeyi ya da yöreyi sıkıştıran daha genel problemlerden kaydırabilirler.

O zaman, yeni kent girişimciliğinin, temel olarak kamu-özel ortaklığına dayandığını söyleyebiliriz. Bu kamu-özel ortaklığı, öncelikli ekonomik ve siyasi amaç olarak, belli bir yöredeki koşulları geliştirmeye değil, yerin spekülâtif inşası ile gelen yatırım ve ekonomik gelişmeye odaklanmıştır.

Kent Yönetimi İçin Alternatif Stratejiler

Kent girişimciliği için, başka bir yerde de tartıştığım (Harvey, 1989a: bölüm 1), dört temel seçenek var. Her ne kadar, gelişmiş kapitalist dünyada, kentsel sistemlerin eşit olmayan gelişimindeki yeni hızlı kayışlara bu dört olasılığın bir birleşimi ışık tutsa da, her biri ayrı ayrı incelenmeyi gerektiriyor.

Birinci olarak, uluslararası işgücünün dağılımındaki rekabet, mal ve servis üretimi için belirli avantajların sömürü koşullarının yaratılması anlamına geliyor. Bazı avantajlar, kaynak temelinden (Texas’ın 1970’lerde gelişmesine izin veren petrol gibi) ya da konumdan (Doğu Asya ülkelerinin ticari gücüne ulaşabilen Kaliforniya şehirleri örneği gibi) kaynaklanıyor. Fakat, diğerleri, mal ve servis ihraç eden anakent bölgesinin ekonomik temelini güçlendiren fiziksel ve toplumsal altyapıya yapılan kamusal ve özel yatırımlar yoluyla elde ediliyor. Yerel maliyetler, sübvansiyonlarla (vergi muafiyeti, ucuz kredi, alan sağlanması) düşürülürken, yeni teknolojilerin kullanımını canlandırmaya yönelik doğrudan müdahaleler, yeni ürünlerin yaratılması, yatırım sermayesinin (topluca sahip olunabilecek ve hatta yönetilebilecek) yeni şirketlere transferi de, aynı zamanda önemli müdahale biçimleri olarak karşımıza çıkıyor. Bugün, teşvik

olarak, özel sektöre önemli bir yardım ve destek paketi sunan yerel yönetimler (ya da yerel idareyi oluşturan bir koalisyon gücü) olmadan geniş ölçekte bir ekonomik gelişmenin oluşması zordur.

Uluslararası rekabet gücü aynı zamanda, yerel istihdamın niteliğine, niceliğine ve maliyetine de dayanmaktadır. Ulusal kolektif pazarlık mekanizması, yerele indiğinde ve yerel hükümetlerle birlikte üniversiteler ya da hastaneler gibi diğer büyük kurumlar, reel ücretler ve faydalar alanında kısıtlamaların öncüsü olduğunda (1970'lerde, Baltimore'daki kurumsal ve kamu sektörlerindeki ücret oranları ve kazançlar konusundaki bir dizi tartışma, buna çok iyi bir örnek teşkil eder), yerel maliyetler çok kolay bir şekilde kontrol edilebilir. Gerekli nitelikteki işgücü, pahalı olsa bile, yeni ekonomik gelişme için güçlü bir mknatis görevi görür. Böylece, yeni işgücü süreçlerine ve yönetsel gerekliliklerine uygun eğitilmiş ve kalifiye işgücüne yapılan yatırım, karşılığını karlı bir şekilde alabilir. Son olarak, anakent bölgelerinde, kümelenme problemi vardır. Malların ve servislerin üretimi, çoğu zaman, ekonomik birimlerin (örneğin yerel yayılma etkisinin sınırlılığına rağmen büyük çokuluslu şirketlerin fabrika şubelerini bir kente getirmeleri) tek başlarına verdikleri kararlara dayanmaz. Ancak, fazlasıyla etkili ve etkileşimli üretim sistemlerini kolaylaştırmak için farklı iş kollarını ve eylemleri sınırlı bir etkileşim alanında bir araya getirerek ekonomilerin kurulması yoluna dayanır (Scott, 1989). Bu bakış açısından, New York, Los Angeles, Londra ve Chicago gibi büyük anakent bölgeleri sıkışıklıktan kaynaklı sıkıntıların dengelenmesinde kendilerine özgü avantajlara sahiptir. Ancak, Bologna örneği (Gundle 1986) ve Emilia Romagna'daki yeni sanayi gelişim dalgasının gösterdiği gibi, güçlü yerel devlet icraatları (ki şu anda komünistler tarafından hayata geçiriliyor) ile desteklenen sanayi ve pazarlamanın karışımına verilen önem, etkili örgütlenme ve kümelenme ekonomilerine dayanan yeni sanayi bölgeleri ve yapılaşmaların ekonomik sıçramalar yapmasını sağlayabilir.

İkinci seçenekte, kent bölgesi, rekabetteki konumunu tüketimin mekânsal dağılımına müdahale ederek de iyileştirmeye çalışabilir. Burada, bir kent bölgesine turizm ve emeklilik albenisi yaratarak para çekmekten daha fazlası söz konusu. 1950'lerden sonra, tüketime dayanan kentleşme tarzı, kitle tüketimine katılım için çok daha geniş bir temel oluşturmuştur. Ekonomik gerilemeyle birlikte, işsizlik ve yüksek kredi maliyetleri,

nüfusun önemli katmanları için bu olasılığı geriye çekse de, etrafta hala, çoğu kredilerle destekli, çok fazla tüketici gücü var. Bunun için rekabet çok daha şiddetli bir hal alıyor, hele de paraya sahip tüketicilerin çok daha fazla ayrımcı olma olanağı varken. Tüketicinin parasını çekmek için yapılan yatırımlar, genelleşen ekonomik gerileme karşısında paradoksal bir şekilde süratle arttı. Mutenalaştırma, kültürel yenilenme ve kentsel ortamın fiziksel yenilenmesi (post-modern mimari tarzlara ve kent tasarımına dönüşü de içerecek şekilde), tüketici çekim merkezleri (spor stadyumları, alışveriş merkezleri, marinalar, egzotik yemek yerleri) ve eğlence (geçici ya da sürekli olarak kentsel eğlenceler düzenlemesi), kentsel yenilenmeye yönelik stratejilerin sık rastlanır yüzleri oldular. Bütün bunların ötesinde, kent, yaşamak, ziyaret etmek, eğlenmek ve tüketmek için yenilikçi, heyecanlı, yaratıcı ve güvenli bir yer olarak görülmelidir. Örneğin, Baltimore, 1970'lerde sahip olduğu "doğu kıyısının en berbat yeri" şeklindeki kasvetli ününe rağmen, son yirmi yıldaki yeni devasa kentsel planlamayla, turizm alanındaki istihdamını, binin altında bir rakamdan on beş bine çıkarmıştır. Daha yakın bir zamanda, İngiltere'de on üç sıkıntılı sanayi kenti (Leeds, Bradford, Manchester, Liverpool, New Castle ve Stoke-on-Trent) ülkenin turizm pastasından daha fazla pay alabilmek için ortak bir reklam çabasına giriştiler. Bu oldukça başarılı teşebbüsü, The Guardian (9 Mayıs 1987) şu şekilde sunuyor:

Turizm, işsizlik konusunda zirvede görünen yerlerde, gelir ve iş olanakları yaratmanın yanı sıra, bölgenin genel gelişiminde de önemli bir ikincil etkisi yaratmıştır. Daha çok turist çekmeye yönelik yenilemeler ve imkânlar, aynı zamanda o yerde yaşayan insanların yaşam kalitesini de arttırmakta, hatta yeni sanayi yatırımlarını baştan çıkartmaktadır. Şehirlerin kendilerine özgü kıymetli vasıfları, şehirden şehre tabii ki değişmektedir, ancak her kent, öncelikle onları neyin muazzam yaptığının yapısal izlerini taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu kentler pazarlanabilir bir içeriğe sahipler. Bu içerik, endüstriyel ve/veya denizcilğe ait mirastır.

Festivaller ve kültürel etkinlikler de, benzer şekilde, yatırım etkinliklerinin ilgisini çekmeye başlar. İngiltere Sanat Konseyi'nin son dönemdeki raporunun giriş bölümü şöyle diyor: "Sanat bir optimizm-girişimci kültürün gelişmesinin özünde yatan 'yapabilirsin' kültürü-iklimi yaratır." Ve sanatla birlikte kültürel etkinliklerin, içerdeki şehirlerde ekonomik durgunluğun yarattığı girdabı kırmaya ve insanların "kendi-

lerine ve topluluklarına inanmalarına” yardım edebileceğini de ekliyor (Bianchini 1991). Gösteri ve teşhir, tıpkı komünizmin kontrolündeki Roma ve Bologna’da olduğu gibi Baltimore, Glasgow ve Liverpool’da da dinamik toplumun sembolleri haline geldi. Bu şekilde, bir kent bölgesi, ekonomik durgunluğun genişleyen denizinde gösterişçi tüketimi kullanma olasılığını keşfederek, topluluk dayanışmasının bir mevzisi olarak kaynaşabilir ve ayakta kalabilir.

Üçüncü olarak, girişimcilik yüksek finans, yönetim ya da bilgi toplanması ve işlenmesindeki (medyayı da içine alacak şekilde) temel kontrol ve yönetim işlevlerinin ele geçirilmesine yönelik çok ateşli bir mücadele ile de damgalanmıştır. Bu tarz işlevlerin özellikli ve çoğu zaman pahalı altyapı koşullarına ihtiyacı vardır. Anahtar karar vericilerin kişisel etkileşiminin gerektiği sektörlerde, küresel iletişim ağında etkinlik ve merkezi konum hayati önem taşımaktadır. Bu da, ulaşım ve iletişim alanlarına (havaalanları ve yayın merkezleri) çok sayıda yatırım ile işlem süresini ve maliyetini asgariye indirmek için gerekli dış ve iç bağlantılarla donatılmış uygun ofis mekânlarının sağlanması anlamına gelir. Geniş bir yelpazedeki bu destekleyici servisleri bir araya getirmek, özellikle de bilgiyi hızlı bir şekilde toplayan ve işleyen ya da “uzmanlara” hızlıca danışmayı sağlayan, başka türden yatırımları zorunlu kılar. Aynı zamanda, bu tür etkinlikler için gerekli olan özel vasıflar, bu tarz eğitim sağlayan anakent bölgelerine değer katar (işletme ve hukuk bölümleri, yüksek teknoloji üreten sektörler, medya vasıfları ve benzeri). Bu alanda kentler-arası rekabet oldukça pahalı ve alışılmışın dışında zorludur, çünkü bu alan, kümelenme ekonomilerin üstün olduğu ve New York, Chicago, Londra ya da Los Angeles gibi yerleşik merkezlerin tekeline kırımının güç olduğu bir alandır. Ancak komuta işlevleri, son yirmi yılda güçlü şekilde gelişen bir sektör haline geldiği için (İngiltere’de finans ve sigorta alanlarında istihdam on yıldan daha az bir sürede iki katına çıktı), bunların arkasından gitmek, sanki kentlerin kurtuluşuna giden yolda ilerleniyor gibi, giderek daha çekici hale geldi. Amaçlanan, tabii ki, geleceğin şehrinin, saf haliyle kontrol ve komuta işlevlerinin şehri, bilgi şehri, ya da bir sanayi sonrası şehri olduğu izlenimini vermektir. Bu tabloda, kentin ayakta kalmasının ekonomik temeli servislerin (finansal, bilgiye dair ya da bilgi üretimi) ihraç edilmesidir.

Dördüncü olarak, merkezi hükümetler (ya da ABD’de eyaletler) tarafından artıgın yeniden dağılımındaki rekabet avantajı hala çok büyük önem taşımaktadır. Hele de, merkezi hükümetlerin, yeniden dağıtıma daha az pay ayırdıklarının bir mit haline geldiği düşünülecek olursa. Nehrin yatağı değişmiştir, o kadar ki hem İngiltere’de (Bristol örneğini ele alın) hem de ABD’de (Long Beach-San Diego örneğini alın), kentin refahı ve gelişmesini ayakta tutan askeri savunma sözleşmeleridir. Bunun sebepleri, kısmen, işin içinde oldukça fazla para olması ile istihdam türü ve bu istihdam türünün “yüksek teknoloji” endüstrilerine yansıyabilecek ikincil etkileridir (Markusen, 1986). Ve birçok kent bölgesine merkezi hükümetin destek akışını kesmek için her yol denenmiş olsa da, kesintinin kısaca imkansız olduğu bir çok sektör (eğitim ve sağlık gibi) ve hatta, bütün anakent ekonomileri bulunmaktadır (New Orleans’la ilgili Smith ve Keller’in 1983 yılındaki araştırmasına bakınız). Bu sebeple, kentteki egemen sınıf ittifakları, kentin ayakta kalması amacıyla, yeniden bölüşüm mekanizmalarını sömürmek için çok sayıda fırsata sahip olmuştur.

Bu dört strateji birbirlerini dışlamazlar. Metropol bölgelerinin eşitsiz talihleri, kurulmuş koalisyonlara, girişimcilik stratejilerinin zamanlamasına ve karışımına, anakent bölgesinin çalışabileceği belirli kaynaklara (doğal, insani ve mekânsal) ve rekabetin gücüne dayanmaktadır. Ancak, eşitsiz gelişme, bir stratejinin diğeri için kolaylaştırıcı olmasını sağlayan sinerjiden de kaynaklanmaktadır.

Örneğin, Los Angeles-San Diego-Long Beach-Orange Country megalentinin gelişmesini, savunma endüstrisine hükümetin sağladığı yüksek destek payları ile komuta ve kontrol işlevlerinin hızlı artışı arasındaki etkileşim ve yarattıkları etkiler ateşlemiş görünüyor. Ek olarak şunu belirtmek lazım ki, komuta ve kontrol işlevlerindeki bu artış, tüketim-yönelimli etkinlikleri canlandırmıştır ve bu da belirli imalat sektörlerinin gözle görülür artışına sebebiyet vermiştir. Öte taraftan, Baltimore’daki tüketim-yönelimli etkinlikteki güçlü artışın, diğer işlevlerin gelişimi için, bankacılık ve finans sektörlerindeki görece yumuşak artışı saymazsak, etkili olduğuna dair elimizde çok fazla kanıt yok. Ancak, Sunbelt ya da Güney İngiltere’deki kent bölgelerinin ya da ağlarının, kuzeydeki emsallerine örnek teşkil edecek, daha güçlü bir kolektif sinerji yarattığına dair kanıt bulabiliriz.

Noyelle ve Stanback'a (1984) göre, kentlerin talih ve talihsizliklerin örüntüsünde, kentler arası hiyerarşideki konum ve işlev de önemli bir rol oynuyor. Kent yönetiminin işletmecilikten girişimciliğe geçiş sürecinde, talih/talihsizlik örüntüsünü açıklamak için kentler arasındaki ve kent hiyerarşisindeki iletkenlik ve bunun etkileri de hesaba katılmalıdır.

Kent girişimciliği, yine de, belli bir seviyede kentler arası rekabeti zorunlu kılar. Burada, bazı kentlerin talihini dönüştürecek özel projelerin gücünü kısıtlayan bir güce yaklaşıyoruz. Aslında, kentler arası rekabet güçlendiği ölçüde, tek tek şehirler üzerinde, onları kapitalist gelişmenin disiplini ve mantığına yakınlaştırmaya çalışan, bir "dışsal zorlayıcı güç" olarak iş görecek. Hatta, bu rekabet, bazı gelişim örüntülerinin, tekrar eden ve seri yeniden üretimini bile dayatabilir ("dünya ticaret merkezleri," yeni kültür ve eğlence merkezleri, post-modern alışveriş merkezleri, sahil çevresi ve kordon gelişimi ve benzerlerinin seri üretimi gibi). Kentlerin yeniden gelişiminde benzer biçimlere dair örnekler oldukça fazla ve bunun arkasındaki nedenler bahse değer.

Ulaşım maliyetlerindeki düşüşle birlikte mal, insan, sermaye ve bilginin hareketinin önündeki engeller azalınca, yere dair özelliklerin önemi ve kapitalist gelişim (yatırım, iş, turizm ve benzeri) için kentler arası rekabetin gücü gözle görülür bir şekilde arttı. Her şeyden önce, meseleyi fazlasıyla hareketli çokuluslu sermaye açısından düşünün. Mekânsal engellerin azalmasıyla, pazardan ya da hammaddeye uzaklık, konuma ilişkin seçimlerde daha az rol oynamaya başladı. Lösch'ün teorisinde oldukça merkezi olan, mekânsal rekabetin tekelci elementleri yok oldular. Daha önce yerel olarak üretilen, ağır ve hafif değerdeki maddeler (örneğin bira ve mineral suyu), artık o kadar uzun mesafelere satılıyor ki, "malın menzili" gibi kavramların pek de anlamı kalmadı. Öte taraftan, sermayenin konuma dair fazlasıyla seçim yapabilmesi, belirli bir yerde ortaya çıkan kimi üretim koşullarının öneminin altını çiziyor. İşgücü arzındaki (niteliksel ve niceliksel), altyapı ve kaynaklardaki ya da kanuni düzenlemelerdeki ve vergilendirmedeki küçük farklar, yüksek ulaşım maliyetlerinin yerel pazarların üretiminde "doğal" tekeller yarattığı zamanlara göre çok daha büyük önem taşıyorlar. Aynı şekilde, şimdi uluslararası sermaye, pazar beğenilerindeki fazlasıyla yerelleşmiş farklılıklara vereceği cevapları, yerel pazar nişlerini memnun edebilmek

için tasarlanmış küçük küme üretim ve uzmanlaşmış üretimle düzenleyebilme yetisine sahip. Rekabetin arttığı bir dünyada -savaş sonrası patlamanın 1973'te sona ermesiyle ortaya çıkan- zorlayıcı baskılar, çokuluslu sermayeyi daha ayrımcı olmaya ve hem tüketim hem de üretim olasılıklarına göre yerler arasındaki değişimlere daha duyarlılık göstermeye zorluyor.

İkinci olarak, şirketlere şehirde kalmaları ya da şehre gelmeleri için gerekli şartları sağlamadıklarında, ekonomik canlılığını kaybetmeyi göğüsleyen yerler açısından durumu değerlendirin. Mekânsal engellerin azalması, aslında, yerellikler, devletler ve kent bölgeleri arasında gelişme sermayesini çekmeye yönelik rekabeti daha da şiddetli hale getirdi. Kent yönetimi, dolayısıyla, “iyi iş ortamı”nın sağlanmasına ve sermayeyi kente çekmek için her türde cazibenin yaratılmasına yöneldi. Tabii ki, artan girişimcilik bu sürecin kısmi bir sonucudur. Fakat, bu artan girişimciliği burada farklı bir açıdan görüyoruz, çünkü yatırım sermayesini sağlama arayışı, yenilik kavramını kapitalist gelişme sağlayacak bir paket etrafında inşa edilmiş oldukça dar bir yol ile sınırlar. Kısacası, kent yönetiminin görevi, kendi mekânı içine fazlasıyla hareketli ve esnek üretim şekilleri ile finans ve tüketim akışlarını çekmektir. Hatırı sayılır ölçüde ekonomik istikrarsızlığın ve uçuculuğun olduğu bu dünyada, kent yatırımlarının spekülâtif özellikleri, çok basitçe, hangi paketin başarılı olacağını ve hangisinin olmayacağını kestirmenin acizliğinden kaynaklanır.

O zaman, kent girişimciliği ve kentler arası rekabetin güçlü olduğu durumlarda, yukarıya çıkan ve aşağıya inen helezonlar şeklinde kentsel gelişme ve düşüşler yaşanacağını tahmin etmek zor değil.

Kentteki egemen sınıfların ittifakları, belirsizlikleri azaltmak yerine daha çok belirsizlik doğurmuştur ve sonuç olarak, kenti hızlı değişimin belirsizlikleri karşısında daha savunmasız bırakmıştır.

Kentlerarası Rekabetin Makro Ekonomik Sonuçları

Kent girişimciliğinin ve güçlenen kentlerarası rekabetin makro ekonomik ve yerel sonuçları detaylı bir incelemeyi hak ediyor. Bu olayları, 1970'lerle birlikte kapitalist ekonomilerin işleyişinde gözlenen bazı daha genel kayışlarla ve eğilimlerle ilişkilendirmek özellikle faydalıdır.

1973'teki savaş sonrası ilk büyük ekonomik durgunluk kapitalist gelişmenin yollarında bir dizi görünürde derin düzenleme ateşlemiştir.

Başlangıç olarak belirtmek gerekir ki, kentlerarası rekabet ve kent girişimciliği gelişmiş kapitalist ülkelerin kent mekânlarını her türlü yeni gelişim örüntüsüne açmıştır, bunun net etkisi bilim parkları, mutenalaştırma, ticaret merkezleri, kültür ve eğlence merkezleri, post modern donanımlara sahip geniş çapta kapalı alışveriş merkezleri ve benzerlerinin seri üretimi olsa bile. Yerelde, uygun bir iş ortamının üretimine verilen bu önem, uluslararası sermaye karşısında yerelin önemini, altyapı sağlanmasının, iş ilişkilerinin, çevresel kontrollerin ve hatta vergi politikalarının bir düzenleme alanı olmasıyla arttırdı. (Swyngedouw, 1989) Riskin kamu sektörü tarafından emilmesi ve özellikle altyapının sağlanmasında kamu sektörü üzerine binen sorumluluk şu anlama geliyordu: Konumsal değişikliklerin maliyetinin çokuluslu sermaye açısından düşmesi. Bu da, çokuluslu sermayenin coğrafi hareketliliğini azaltmaktan çok arttırdı. Yeni girişimcilik, çokuluslu firmaların konumsal stratejilerine yaklaşımlarındaki coğrafi esnekliği eksiltmekten çok arttırmaktadır. Yerellik, iş ilişkilerinin düzenlendiği alan olduğu ölçüde, coğrafi olarak parçalanmış işgücü pazarlarındaki yönetsel stratejilerin artan esnekliğine katkıda bulunmaktadır. ABD'de, ulusaldan çok yerel toplu sözleşme geleneği işçi-işveren ilişkilerini tanımlar, ancak yerel ölçekte sözleşmelere yönelik eğilim son yirmi yılda birçok gelişmiş kapitalist ülkede görülmektedir.

Kısaca, kent girişimciliğinde, 1970'lerin başından bu yana kapitalist gelişmenin formunda ve tarzında yaşanan makro ekonomik kayış tezine aykırı hiçbir şey yoktur. Aslında, şöyle çok güçlü bir tez üretilebilir: kent siyasetindeki kayma ile girişimciliğe yönelim, Keynesci refahçılığın arka çıktığı ve mekânsal olarak katı Fordist üretim sistemlerinden coğrafi olarak çok daha açık ve pazar temelli bir esnek birikim tarzına geçişte önemli bir kolaylaştırıcı rol oynamıştır. (Harvey, 1989: bölüm 8) Daha da ileri gidebiliriz ve tasarım, kültürel formlar ve yaşam tarzlarında kent temelli bir modernizmden post-modernizme olan yönelimin yine kent girişimciliğinin yükselişi ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz (Harvey, 1989a; 1989b). İlerleyen sayfalarda bu ilişkilerin nasıl ve neden ortaya çıktığını göstereceğim.

İlk olarak, kent girişimciliğinin bölüşüme ilişkin genel sonuçlarını düşünelim. ABD’de, çok övünülen “kamu-özel ortaklığı”nın çoğunluğu, zengin tüketicilerin, şirketlerin ve güçlü komuta işlevlerin şehirde kalması için işçi sınıfı ve yoksul kesimlere yönelik yerel kolektif tüketimin payından verilen bir ödeneğe karşılık gelmektedir. Yoksullaşma ve yetkisizleşme gibi sorunlardaki genel yükseliş ve buna ek olarak belirgin bir “sınıf-altı” kesimin (Wilson’ın (1987) dilini kullanacak olursak), ortaya çıkması, ABD’deki birçok büyük şehirde tartışma yaratmayacak açıklıkta belgelenmiştir. Örneğin, Levine, kamu-özel ortaklığından gelecek faydalar bağlamında çok büyük iddiaların edildiği Baltimore kenti için sayısız ayrıntı sunmaktadır. Benzer bir şekilde, Boddy (1984), İngiltere’de yerel gelişmeyle ilgili “ana akım” (sosyalist karşıtı) yaklaşımın “zenginliğin yönlendirdiği, iş ve pazar eğilimli ve rekabetçi, istihdamdan çok ekonomik gelişmeyi öncelik olarak alan ve küçük firmalara önem veren” bir yaklaşım olduğunu söylüyordu. Temel amaç “karlı yatırımın ön koşullarını yaratarak özel girişimciliği çekmek ya da canlandırmak” olduğundan, yerel yönetimler aslında “özel girişimciliği alttan destekler ve üretim maliyetlerinin yükünü sırtlanır hale geldiler”. Sermaye bugünlerde çok daha hareketli olduğundan, temel olanaklardan mahrum kesim için yerel kaynaklar düşerken sermayeye verilen yerel primler muhtemel artacaktır. Bu da, reel gelirin toplumsal dağılımında çok daha büyük kutuplaşmalar yaratacaktır. Aynı şekilde, küçük işletmelere ve taşeronculuğa olan vurgu, kentin ayakta kalması için “enformel sektörün” doğrudan özendirilmesine bile varabileceğinden, çeşitli durumlarda yaratılan çalışma biçimleri, çoğunlukla gelir dağılımındaki ilerlemeci değişimlere engel olmaktadır. Özellikle ABD’de (Sassen-Koob, 1988), birçok şehirde enformel üretim faaliyetlerinin artması son yirmi yıla damgasını vurmuştur. Ve bu faaliyetler, düşüşte olan kent merkezlerine bir nebze de olsa imalat üretimini geri ihraç eden gerekli bir musibet ya da dinamik bir büyüme sektörü olarak görülmektedir. Aynı sebepten ötürü, kent bölgelerinde toplanan hizmet faaliyetleri ve yönetsel işlevlerin türleri ya çoğunlukla kadınların istihdam edildiği düşük maaşlı işler ya da yönetim spektrumunun en tepesinde bulunan yüksek maaşlı pozisyonlardır. Sonuç olarak, kent girişimciliği, hem gelir dağılımında ve zenginlikte giderek artan eşitsizlikler oluşmasına hem de New York gibi

güçlü büyüme göstermiş şehirlerde bile kent yoksulluğunun artmasına katkıda bulunmaktadır. İngiltere'deki işçi konseylerinin (ve ABD'de bazı ilerlemeci yerel yönetimlerin) direnmeye çalıştıkları tam olarak bu sonuçtur. Fakat en ilerlemeci kent yönetimlerinin bile, rekabetin faydalı bir gizli el olmaktan çok, rekabet temelli düzenlenmiş bir kent sisteminde en küçük toplumsal sorumluluk ve refah şartını bile zorlayan dışsal bir baskıcı kanun olarak çalıştığı bu kapitalist mekânsal mantığa gömülüymek üzere böylesi bir sonuca ne kadar direnebileceği açık değildir.

Belirli kentleri, kültür ve tüketim merkezleri olarak çekici kılabilmek için yapılan yenilik ve yatırımların çoğu hızlı bir şekilde başka yerlerde taklit edilmektedir. Böylece, bir kent sistemi içindeki herhangi bir rekabet avantajı kısa ömürlü hale gelir. Kaç tane başarılı kongre merkezi, spor stadyumu, Disney dünyası, rihtim bölgesi ya da göz alıcı alışveriş merkezi olabilir ki? Başarı çoğu zaman kısa sürelidir ya da paralel ve alternatif yeniliklerin başka yerlerde yükselmesiyle tartışmalı hale gelir. Rekabetin baskıcı kuralları düşünülecek olursa, yerel koalisyonların, ayakta kalmak için yaşam tarzlarında, kültürel formlarda, ürünler ve hizmetlerin karıştırılmasında ve hatta kurumsal ve siyasi formlarda sürekli yenilikler yaparak bu birdirbir oyununu sürdürmekten başka çaresi yoktur. Sonuç, kent temelli kültürel, siyasi tüketim ve üretim yeniliklerinin oluşturduğu tahrik edici olmasına rağmen çoğunlukla yıkıcı etkileri olan bir girdaptır. İşte bu noktada, kent girişimciliğinin yükselişi ile kapsamlı şehir planlaması yerine kent fragmanları inşası, süreklilik gösterecek değerleri aramak yerine modanın ve stilin geçiciliği ve eklektikliği, müdahale ve işlev yerine alıntılama ve kurnaca ve sonuç olarak maddenin ve mesajın yerine imaj ve taşıyıcıyı üstte koyan postmodern eğilim arasında saklı görünen ancak çok temel olan bir bağlantıyı tanımlayabiliriz.

Kent girişimciliğinin özellikle güçlü olduğu Amerika Birleşik Devletlerinde, sonuç kentsel sistemin içinde oluşan dengesizliktir. 1970'lerin patlayan kentleri Houston, Dallas ve Denver, 1980'lerden sonra hızlı bir şekilde birçok finansal kurumu gerçek bir iflasa olmasa da iflasın eşğine getiren, aşırı sermaye yatırımdan oluşmuş bataklıklara dönüştüler. Bir zamanlar yeni ürünlerin ve istihdamın yüksek teknoloji vahası Silikon Vadisi, birdenbire parlaltısını yitirdi. Buna karşın, 1975'lerde iflasın eşğinde olan New York finansal hizmet sektörü ve yönetim işlevlerindeki

muazzam canlılığı ile 1980'lerde sıçrayarak geri döndü – Kasım 1987'de borsanın çöküşünü izleyen ve finans sektörünü rasyonelleştiren şirket evliliklerinin ve işten çıkarmaların kentin geleceğini tekrar tehlikeye atmasını saymazsak. Pasifik kıyı ticaretin gözdesi olan San Francisco, 1980'lerin başında ofis mekânı fazlasıyla karşı karşıya kaldı, ama çok hızlıca toparladı. Federal hükümetin yeniden dağıtımlarında hala bir muntika olmaya uğraşan New Orleans, şehri daha da batağa çeken korkunç bir Dünya Fuarının sponsorluğunu yaparken, patlama yaşayan Vancouver dikkat çekici bir şekilde başarılı bir Dünya Fuarına ev sahipliği yapmakta. Şehirlerin talihleri ve talihsizliklerindeki kayışlar 1970'lerden bu yana fazlasıyla dikkat çekici ve giderek güçlenen kent girişimciliğinin ve kentlerarası rekabetin bu kayışlarla fazlasıyla ilgisi var.

Ancak, burada dikkat edilmesi gereken görece örtülü bir başka etki daha var. Kent girişimciliği, mülk değerleri, vergi matrahı, gelirin yerel dolaşımı ve (çoğunlukla bu listenin umut edilen bir sonucu olarak) istihdam artışını güçlendirmeye yönelik bu tarz etkinlik ve çabalardan en güçlü *yerel* kapasitelere sahip olanların gelişimini teşvik eder. Artan coğrafi hareketlilik ve hızla değişen teknolojiler ürünlerin üretim biçimlerinin birçoğunu fazlasıyla kuşku altında bıraktığından, (1) fazlasıyla yerel ve (2) ani olmasa da hızlı devir zamanı ile nitelenen hizmetlerin üretimi kentsel girişimcilik faaliyetleri açısından en sağlam temel olarak görünüyor. Turizme verilen önem, gösterilerin üretimi ve tüketimi, belirli bir yörede gelip geçici etkinliklerin promosyonu, hastalıklı kent ekonomileri için onaylanan tedaviler olduklarının emarelerini taşıyorlar. Bu tarz kent yatırımları, kentsel problemlere hızlı fakat geçici çözümler sunabilirler. Ancak çoğu zaman fazlasıyla spekülatiflerdir. Örneğin, Olimpiyatlara adaylık için kenti hazırlanmak ve niteliğini yükseltmek, kendini amorti edebilecek ya da edemeyecek pahalı bir harekettir. ABD'deki birçok şehir (örneğin Buffalo) büyük ligdeki bir beysbol takımını kazanmak umuduyla geniş stadyum tesislerine yatırım yaptı. Aynı şekilde, Baltimore, bir kaç sene önce Indiana'daki daha iyi bir stadyuma giden bir futbol takımını geri almayı denemek için yeni bir stadyum yapmayı planlıyor (Bu çabalar, Papua Yeni Gine'deki bilindik kargo kültürü pratiğinin güncel ve Amerikan versiyonlarıdır, bir yolcu uçağını yere çekebilmek için uçuş pisti inşa etmek gibi). Bu tarzın spekülatif projeleri daha genel

bir makro ekonomik problemin ayrılmaz parçasıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, krediyle finanse edilen alışveriş merkezleri, spor stadyumları ve gösterişe dayanan yüksek tüketime diğer yüzleri kolayca kötüleştirilebilir ve Amerika’da alışveriş merkezi fazlası oluşmasının (Green, 1988) dramatik bir şekilde gösterdiği gibi kapitalizmin bir bütün olarak kolayca eğimli olduğu aşırı birikim ve aşırı yatırım problemlerini alevlendirebilir. ABD’deki finansal sistemi ele geçirmiş olan istikrarsızlık (tasarruf ve borç sektörünü stabilize etmek için 100 milyar dolar gibi bir rakamın kamu parasından çıkmasını zorlayan) bir bakıma emlak piyasasının gelişimindeki, enerjideki ve tarımdaki yanlış borçlanmadan kaynaklanmaktadır. Baltimore Sun’da çıkan yeni bir rapora göre (20 Ağustos 1987), on yıl önce “zor durumdaki şehirler için Aleaddin’in Lambası”na benzeyen “festival pazar yerleri”nin birçoğu, bugün kendileri zor duruma düşmüş durumdalar. Richmond, Virginia Flint, Michigan, Toledo ve Ohio’da Rouse Girişimcilik Geliştirme A.Ş. tarafından yönetilen projeler milyonlarca dolar kaybediyorlar. Hatta New York’taki South Street Seaport ve New Orleans’taki Riverwalk bile ciddi finansal zorluklarla karşılaştılar. Harap edici kentlerarası rekabet, her boyutta borçlanma batağına dönüşüğe benziyor.

Zayıf ekonomik performans karşısında bile, bu tarz projelere yatırım yapmanın hem toplumsal hem de siyasi bir çekiciliği var. Öncelikle, kentin bir etkinlik yeri olarak pazarlanması fazlasıyla çekici bir kent imajı yaratılmasına dayanır. Kent liderleri, etkinlik geliştirmeyi, başka biçimler gelişme çekecek bir “zararına satış” etkinliği olarak görebilirler. Geçen yirmin yılda gördüklerimizin bir kısmı, kentlere bu rekabet odaklı amaçlara uygun toplumsal ve fiziksel bir imge inşa etme çabalarıydı. Böyle bir kent imgesi üretmenin aynı zamanda toplumsal ve politik iç sonuçları da vardır. Simmel’in uzun zaman önce modern kent yaşamının sorunlu bir özelliği olarak tanımladığı yabancılaşma ve anomi hissinin etkisini gidermeye yardım eder: Özellikle de, kent alanı bir temsili ve oyunun etrafında, teshire, moda ve “benliğin sunumuna” açıldığında. Eğer, punklardan ve rap sanatçılarından, “yuppi”lere ve yüksek burjuvaziye kadar herkes kendi toplumsal mekânlarını üretmek yoluyla bir kent imgesinin yaratılmasına katılabilirler ise, o zaman hepsi bu yere en azından biraz bağlılık hissi duyabilirler. Bir kent imajını düzenleyerek

üretmek, eğer başarılı olursa, aynı zamanda toplumsal birlik, kente ait olmanın gururu ve bir yere bağlılık hislerini yaratmaya da yardım edebilir. Hatta sermayenin giderek daha fazla mekânsız davrandığı bir dünyada bu imajın bir zihinsel sığınak olmasına bile izin verebilir. Burada, kent girişimciliği (meçhul bürokratik yönetimciliğe karşıt olarak) yerel bir kimlik arayışı ile iç içe geçer ve bu haliyle toplumsal kontrol için bir dizi mekanizmanın önünü açar. Yerellik, yer ve toplum ideolojisi, uluslararası ticaret ve yükselen rekabetin olduğu tehdit edici ve düşmanca bir dünyaya karşı korunmak için beraberlik fikrine odaklanan kent yönetimine dair siyasi retorikğin temelinde yer alırken, şimdi yeniden icat edilen ve canlandırılan, ünlü Roma formülü “ekmek ve sirkler”dir.

Baltimore’un yeni rıhtım ve iç rıhtım büyümesi ile imajının radikal bir şekilde yeniden kurulması bu bağlamda iyi bir örnektir. Yeniden geliştirme, Baltimore’u haritaya farklı bir şekilde koydu, şehre “rönesans şehri” unvanını kazandırdı ve belirsiz ve fakir imajını silerek, şehri Time dergisinin kapağına yerleştirdi. Baltimore, hem dışarıdan gelecek sermayeyi barındırabilecek hem de sermayenin ve “doğru” insanların şehre hareketini cesaretlendirecek dinamik ve girişken bir şehir gibi görünüyordu. Gerçeğin artan fakirleşme ve kentin genel olarak kötüleşmesi olmasının, halkla, kentin önde gelenleri ve işadamları ile yapılan görüşmelere dayanan detaylı bir yerel araştırmanın “parıltının altındaki çok sayıda çürüğü” işaret etmesinin, 1984 yılındaki kongre raporunun şehri ABD’deki en “muhtaç”lardan biri olarak göstermesinin ve Levine (1987) tarafından şehrin “rönesans”ı ilgili yapılan detaylı bir araştırmanın tekrar tekrar elde edilecek karnı ne kadar sınırlı ve kısmi olduğunu ve şehrin genele bakıldığında düşüşünü tersine çevirmek yerine nasıl düştüğünü göstermesinin bir önemi yok. Zenginlik imajı bütün bunları saklıyor, altta yatan zorlukları maskeliyor ve uluslararasına taşan bir başarı betimlemesi öngörüyor. Böylece, hiç bir eleştiri iması olmadan, İngiliz gazetesi *Sunday Times* (29 Kasım 1987) şöyle bir haber yapıyor:

Tırmanan işsizliğe rağmen, Baltimore, cesur bir şekilde harabe limanını bir oyun alanına çevirdi. Turistler alışveriş, yiyecek-içecek servisi ve ulaşım demekti. Bunlar da sırasıyla -daha çok iş, kent sakini ve etkinliğe yol açacak- inşaat, dağıtım ve imalat sanayi demekti. Eski Bal-

timore'un düşüşü yavaşladı, durdu ve sonra tersine döndü. Liman bölgesi, şu an, Amerika'nın en zirve turizm merkezleri arasında ve kentteki işsizlik hızla düşüyor.

Yine de, Baltimore'u haritaya bu şekilde yerleştirmenin ve şehre daha güçlü bir yer ve yerel kimlik hissi vermenin, bu projeyi gerçekleştiren kamu-özel sektör ortaklığının gücünü pekiştirmekte siyaseten başarılı olduğu açıktır. Baltimore'a kalkınma parası getirmiştir – ancak, kamu sektörünün emdiği risk düşünülecek olursa götürdüğünden daha çok getirip getirmediğini söylemek zor. Aynı zamanda, genel olarak kent halkına yere bağlı bir kimlik duygusu verdi. Ekmek eksik olmasına rağmen sirk başarıya ulaşıyor. İmajın asıl mesele üzerindeki zaferi eksiksizdir.

Kentlerarası Rekabetin Koşulları Altında

Kent Yönetimindeki Girişimci Dönüşüme Dair Eleştirel Perspektifler

Sermaye birikimi dinamiklerine ilişkin yerel yönetimlerin “görece özerkliği” ile ilgili son dönemlerde çok fazla tartışma yapıldı. Kent yönetiminde girişimciliğe kayış, yerel eylemin fazlasıyla özerk olmasını getiriyor. Burada sunduğum kent girişimciliği kavramı, kesinlikle yerel yönetimlerin ya da kent yönetimini oluşturan geniş sınıf ittifakının, kendiliğinden (ya da şu ünlü deyişle “son kertede”) sınıf çıkarlarının esiri olduğu ya da yerel yönetimlerin kararlarının birebir sermaye birikiminin gerekliliklerini yansıtacak şekilde oluşturulduğu varsayımına dayanmaz. Bu argüman, en azından yüzeyde, benim görüşümü hem yerel devlet teorisinin Marksist versiyonlarından (Cockburn, 1977), hem de bu Marksist versiyona karşı çıkan yeni Marksist ve Marksist olmayan yazarların (Mollenkopf, 1983; Logan ve Molotch, 1987; Gurr ve King, 1987; Smith, 1988) görüşlerinden farklılaştırır. Kentlerarası rekabetin hesaba katılması, görünürde özerk olan kent girişimciliği ile kesintisiz devam eden sermaye birikiminin çelişkili gerekliliklerinin uzlaştırılabileceği bir yol olduğunu gösterir. Aynı zamanda, kapitalist toplumsal ilişkilerin daha geniş ölçeklerde ve daha derin seviyelerde yeniden üretileceğini de garanti altına alır.

Marx, sermaye dolaşımının egemen bir güç olduğu her toplumda, rekabetin kaçınılmaz olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin dayanağı ol-

duğunu söylerken çok güçlü bir önerme ortaya atıyordu. Rekabetin bas-kıcı kuralları bireysel ya da kolektif aktörleri (kapitalist firmalar, finansal kurumlar, devletler, şehirler) belli türlerde eylem örgülerine -ki bu bu eylem örgülerinin kendileri kapitalist dinamiğin kurucusudur- zorlar. Ancak, “zorlama” eylemden önce değil sonra gerçekleşmektedir. Kapitalist gelişme her zaman spekülattır. Hatta kapitalizmin bütün tarihi tarihsel ve coğrafi olarak birbirini üzerine yığılmış küçük ya da bazen büyük spekülattır atılımların bir bütünü olarak okunabilir. Örneğin, firmaların pazar rekabetine nasıl uyum sağlayacağı ya da bu rekabet karşısında nasıl davranacaklarına dair kesin bir öngörü yoktur. Bu firmaların her biri, başarılı olup olmayacağına dair önceden fikirleri olmadan, kendi kendilerine kurtuluş yollarını bulacaklardır. Ancak bu çabalar neticeye ulaştıktan sonra, pazarın “görünmez eli” kendini “üreticilerin kanun tanımaz kaprislerini kontrol eden, doğanın dayattığı *a posteriori* bir gerçeklik” olarak sunar.

Kent yönetimi, benzer ve eşit bir şekilde, kuralsız ve kaprislidir. Ancak, bu “kural tanımaz kapris”in kentlerarası rekabet tarafından düzenleneceğini beklemek için de çok sayıda sebep var. Sermaye birikiminin, hızlı bir şekilde, daha esnek ve coğrafi olarak daha hareketli örüntülere kaydığı bir dönemde ve özellikle genelleşmiş işsizlik koşulları altında, yatırım ve iş için rekabet etmek, muhtemelen, belli yerel koşullar altında gelişmenin en iyi nasıl elde edileceği ve canlandırılacağı ile ilgili her türlü mayayı üretecektir. Her koalisyon, kendine özgü (Jesop’un değişimiyle) “birikim stratejileri ve hegemonik projeleri”ni bulmaya çalışacaktır. Uzun vadede sermaye birikimi açısından, siyasi, toplumsal ve girişimsel çabaların farklı yolları ve paketlerini araştırmak elzemdir. Ancak bu şekilde, kapitalizm gibi dinamik ve devrimci bir toplumsal sistem, sermaye birikiminin yeni biçim ve yollarına uygun toplumsal ve siyasi düzenlemelerin yeni şekillerini ve yollarını keşfedebilir. Eğer, yerel yönetimlerin “görece özerkliği” ile kast edilen bu ise, kent girişimciliğini prensipte kapitalist firmaların, kurumların ve girişimlerin sermaye birikiminin farklı yollarını araştırırken sahip oldukları “görece özerklik”ten farklı kılan bir şey yoktur. Bu şekilde anlaşılan görece özerklik eksiksiz bir şekilde benim de kabul ettiğim (Harvey, 1982) sermaye birikiminin genel teorisi ile tutarlılık gösterir, hatta bu teorinin ku-

rucu öğelerinden biridir. Bu yaklaşımın başka birçok meselesinde olduğu gibi, teorik zorluk şuradan çıkar: Marksist ve Marksist olmayan teori görece özerklik savını mekân ilişkilerinin kontrol edici gücünün dışında kabul eder ya da mekânsal rekabet ve kentlerarası rekabet yokmuş ya da konuyla ilgisizmiş gibi ele alır.

Bu savın ışığında, zayıf kentlerarası rekabet koşulları altındaki kentsel işletmeciliğin, kent yönetimini sermaye birikiminin kuralları ile daha uyumsuz hale getireceği varsayılabilir. Ancak böyle bir sav, 1950'ler ve 1960'larda yerel yönetimlerin faaliyetlerinin de içinde olduğu refah devleti ve ulusal Keynesçilik ile sermaye birikimi arasındaki ilişkilerin geniş bir analizini gerektirmektedir. Böyle bir analize kalkışmanın yeri burası değil. Ancak, şunu anlamalıyız ki yerel yönetimlerin görece özerkliğine ilişkin sav, büyük ölçüde, refah devleti ve Keynesçi uzlaşmaya dayanarak ortaya atılmıştır. Bunu bir ara dönem olarak algılamak, kent promosyonun ve kent girişimciliğinin neden böyle eski ve fazlasıyla denenmiş gelenekler olduğunu anlamaya yarar. (Bu gelenek, tabii ki, İtalya'daki şehir devletleri ve Hansa Birliği ile başlamıştır.) Bu geleneğin güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi ile beraber son yirmi yılda kentlerarası rekabetin kendini yeniden göstermesi, kent yönetiminin sermaye birikiminin yalın gereklilikleri ile daha çok uyum sağladığı fikrini ortaya atmaktadır. Böyle bir kayış, merkezden yerele devlet ilişkilerinin radikal bir şekilde yeniden kurulmasını ve yerel devlet faaliyetlerinin son yirmi yılda çok fazla eleştiri alan refah devletinden ve Keynesçi uzlaşmadan ayrılmasını gerektiriyordu. Son yıllarda, gelişmiş kapitalist ülkelerde bu alanda bir karmaşa olduğuna dair çok güçlü kanıtlar olduğunu söylememize gerek yok.

Kent girişimciliğinin güncel versiyonuna dair eleştirel bir perspektif, işte böyle bir bakış açısından inşa edilebilir. İncelemelerimiz, öncelikle, zayıf kent ekonomilerinin yeniden canlanmasına ilişkin projelerinin birçoğunda bulunan yüzeysel enerji ile kentsel durumun altında yatan eğilimler arasındaki zıtlığa odaklanmalıdır. Ve birçok başarılı projenin çok ciddi ekonomik ve toplumsal problemler maskeleyişinin farkına varmalıdır. Çoğu şehirde, bu problemler, coğrafi olarak şehir içi yenilemesinin yarattığı ikili kent ve artan fakirleşmenin kuşatan denizi biçiminde ortaya çıkar. Eleştirel bir perspektif aynı zamanda, kentlerarası rekabet aracılığıyla uygulanan zorlamalar düşünüldüğünde çoğu kaçınılmaz görünen

bazı tehlikeli makro ekonomik sonuçlara da odaklanmak zorundadır. Bahsi geçen zorlama, gelir dağılımı üzerinde geriletici etkiler, kentseleğin içindeki değişkenlik ve çoğu projenin getireceği faydaların geçiciliğini içermektedir. Ekonomik ve toplumsal problemlerin özünden çok imaj ve etkinliğe yoğunlaşmak, kolay elde edilecek siyasi faydalarına rağmen uzun vadede zarar getirebilir.

Yine de burada, dikkat gerektiren olumlu bir şeyler de var. Demokratik karar alma sürecinin işlediği kolektif bir korporasyon bakışından temellenen bir kent fikri ilerlemeci pratiklerin ve doktrinlerin panteonunda uzun bir tarihe sahiptir. (Sosyalizmin tarihinde Paris Komünü, tabii ki, paradigma örneğidir.) Böyle bir korporatist bakış açısını hem teoride (Frug, 1980) hem de pratikte (Blunkett ve Jackson, 1987) yeniden gündeme getirmek için son dönemde bir takım çabalar olmuştur. Kent girişimciliğinin bazı türlerini metot, amaç ve sonuçları açısından tamamen kapitalist tanımlamak mümkünken, kolektif korporatist faaliyetlere ilişkin sorunların çoğunun bir tür kent promosyonu meselesinden, hatta oluşan sınıf ittifaklarını kimin egemenlik altına aldığından ya da bu ittifakların nasıl projeler ürettiğinden kaynaklanmadığını anlamak da önemlidir. “Kötü” projelerin “iyi” ve faydalı olanları bertaraf ettiği tercihleri dayatan, kapitalizmin coğrafi gelişmesinin genel çerçevesi altındaki genelleşmiş kentlerarası rekabettir. Aynı şekilde, bu rekabet altında iyi niyetli ve insaniyetli sınıf ittifakları kendilerini bir dereceye kadar “gerçekçi” ve “pragmatik” olma zorunluluğu içinde bulabilirler. Ve gerçekçiliğin ve pragmatikliğin derecesi, bu ittifakların yerel ihtiyaçları karşılamak ya da toplumsal refahı arttırmak yerine sermaye birikiminin kurallarıyla oynamalarını kaçınılmaz kılabilir. Ancak burada bile, kentlerarası rekabet meselesinin irdelenmesi gereken birincil çelişki olduğu kesin değildir. Bu rekabeti, içinde olduğu tüm üretim tarzlarına ait daha genel toplumsal ilişkilerin “dayanağı” (Marx’ın ifadesiyle) olarak iş gören bir koşul olarak görmek gerekir. En iyi koşullar altında bile, tek bir kentte sosyalizm çok da akla yatkın bir proje değildir. Yine de, kentler, bu çabalar için önemli üslerdir. Çözülmesi gereken mesele, kentlerarası rekabeti hafifletecek ve siyasi ufku yerellikten alıp kapitalizmin eşitsiz gelişmesine karşı daha genellenebilir bir meydan okumaya kaydıracak bir kentlerarası düzenin jeopolitik stratejilerini tasarlamaktır. Ör-

neğin, işçi sınıfı hareketleri, tarihsel olarak mekân siyasetine hâkim olabileceklerini gösterdiler. Ancak bu hareketler her zaman mekân ilişkilerinin disiplinine ve giderek daha uluslararasılaşan burjuvazinin mekân üzerindeki ekonomik ve askeri hâkimiyetine karşı savunmasız kalmışlardır. Bu koşullar altında, son yıllarda kent girişimciliğinin yükselişiyle birlikte alınan yol eşitsiz coğrafi gelişmenin kapitalist ilişkilerini sürdürülmesine ve hatta derinleştirilmesine hizmet etmiştir. Ve böylece, kapitalist gelişmenin genel yörüngesini şaşırtıcı şekillerde etkilemiştir. Ancak yine belirtmek gerekir ki, kent girişimciliğine eleştirel bir yaklaşım, kent girişimciliğinin sadece negatif etkilerine işaret etmez. Aynı zamanda, daha ilerlemeci bir kentsel korporatizme dönüşme potansiyelini de gösterir. Ki bu kentsel korporatizm, toplumsal hayatın tarihsel coğrafyasına tahakküm eden sermaye birikiminin egemen dinamiklerini yumuşatacak, bunu yapamadığı durumda da bu dinamiklere meydan okuyacak mekânsal ittifaklar ve ilişkiler kurmaya dair akıllı bir jeopolitik anlayış ile yüklüdür.

BÖLÜM 17

Sınıf Gücünün Coğrafyası

Socialist Register dergisinde yayınlanmıştır, 1998.

Komünist Manifesto'yu kaplayan politik tutkuları yeniden canlandırmak zorunludur. O, içgörülerle dolu, anlam açısından zengin ve politik olanaklarla dolu sıra dışı bir belgedir. Marx ve Engels'in 1872'de Almanca baskının önsözünde yazdığı gibi, önemli bir tarihsel belge haline gelen şeyi değiştirme hakkımız olmamakla birlikte, onu, çağdaş koşullar ve tarihsel-coğrafi deneyimler ışığında yorumlama hakkına ve sorumluluğuna sahibiz. Bu önsözde Marx ve Engels şöyle yazar: "*İlkelerin pratik uygulaması, Manifesto'nun kendisinin her yerde ve her zaman belirttiği gibi, hâlihazırdaki tarihsel koşullara bağlıdır.*" Bu italik cümle, açık olarak mevcut görevimizin taslağını çiziyor.

Sermayenin birikimi, her zaman, son derece coğrafi bir mesele olmuştur. Coğrafi genişleme, mekânsal yeniden düzenleme ve eşitsiz coğrafî gelişimin doğasında var olan olasılıklar olmadan, kapitalizm, uzun bir süre önce, politik ekonomik bir sistem olarak işlev görmeye son vermiş olurdu. Sürekli olarak bu "mekânsal bir sabitlik"e, kapitalizmin içsel çelişkilerine (özellikle, belirli bir coğrafi bölgede sermayenin aşırı birikimi olarak su yüzüne vurur) dönme ile çakışan farklı bölgelerin ve toplumsal yapıların kapitalist dünya piyasasına eşitsiz eklenmesi, küresel anlamda sermaye birikiminin tarihsel coğrafyasını meydana getirir. Bu küresel karakterin iyi anlaşılması gerekir. Burada, komünist hareket – dünyadan birçok temsilcisiyle birlikte- kayda değer coğrafi farklılaşmanın ortasında işe yarayacak devrimci bir gündem tanımlamaya çalışmak amacıyla bir araya geldiği için; Marx ve Engels'in, *Komünist Manifesto*'da sorunu nasıl kavramsallaştırdığı bazı açıklamaları hak ediyor.

Bu farklılaşma, bugün her zaman olduğu kadar önemli ve *Manifesto*'nun bu soruna yaklaşımdaki güçlü yanları kadar zayıflıkları ile yüz yüze gelmek ve bunları irdelemek gerekiyor.

Hegel ve Marx'ta Mekânsal Sabitlik

The Philosophy of Right kitabında Hegel, emperyalizm ve sömürgeciliği, “olgun” sivil toplum olarak düşündüğü şeyin içsel çelişkilerinin potansiyel çözümü olarak sundu. (Hegel, 1967: 150-2) Bir kutupta refahın artan birikimi; diğerinde ise sefalet ve umutsuzluğun derinliklerine hapsedilmiş “yoksul ayaktakımı”nın oluşumu, herhangi bir içsel dönüşümle (refahın, zenginlerden yoksullara yeniden dağıtımı gibi) tedavi edilemeyecek sosyal dengesizlik ve sınıf savaşımına zemin hazırlar. Sivil toplum, böylece, “sınırlarını zorlamak, ya aşırı üretmiş olduğu mallar kusurlu olan ya da genel olarak endüstrisi geri kalmış olan diğer ülkelerde, pazar ve dahası kendi zorunlu nafakasını aramak için” kendi “iç diyalektiği” tarafından hareket ettirilir. Ayrıca sömürgeler bulmak zorundadır ve nüfusunun bir kısmına “yeni ülkede, aile temelinde yaşama yeniden dönme” izni verir, aynı zamanda “kendi kendine, endüstri için yeni bir talep ve alan sağlar”. Bunların hepsi, kaçınılmaz olarak risk içeren “kazanma tutkusu” tarafından teşvik edilir, böylece, endüstri, “toprağa, zevkleri ve arzuları ile sivil yaşamın sınırlı çemberine bağlı kalmak yerine... akış, tehlike ve yıkım unsurlarını kucaklar.”

Birkaç kısa başlangıç paragrafında, sivil toplumun durmadan yoğunlaşan içsel çelişkilerine yönelik, emperyalist ve sömürgeci çözüm olasılıklarını kabataslak çizdikten sonra, Hegel meseleyi öylece bıraktı. Kapitalizmin, kısa ya da uzun vadede bir tür “mekânsal sabitlik”e başvurarak istikrar kazanıp kazanamayacağı konusunda bizi karanlıkta bırakır. Bunun yerine, dikkatini, etik düşüncenin gerçekliği olarak devlet kavramına çevirir. Bu, modern devlet nezdinde sivil toplumun iç çelişkilerinin aşılmasının -içsel bir dönüşümün- hem olası hem de cazip olduğunu dolaylı olarak göstermeye başlayabilir. Yine de, Hegel, hiçbir yerde, yoksulluk sorunu ve refahın dağıtımında artan kutuplaşmanın gerçekte nasıl üstesinden gelineceğini açıklamaz. Bu özel sorunlarla, emperyalistlerin ilgileneceğine mi inanmamız gerekiyor? Metin, çelişkili

duygular taşıyor. Avineri'nin, işaret ettiği gibi, bu, "Hegel'in, kendi sisteminde, bir sorunu gündeme getirdiği -ve bunu açık bıraktığı- tek zaman"dır. (Avineri, 1972: 132).

Hegel'in, Marx'ın sonraki ilgisini ne kadar etkilediği, sürgit tartışılabilir. Elbette, Engels, Marx'ın "Hegelsci mantıktan, Hegel'in gerçek keşiflerini içeren özü çıkarma işini üstlenebilecek tek kişi" olduğuna inanıyordu. Marx'ın, sermaye birikiminin genel yasasını tanımlamak için kullandığı dil, Hegel'in diliyle ürkütücü bir benzerlik gösterir.¹ Hatta, *Kapital*'in 1. Cildini; Hegel'in, hiçbir mantıklı ya da inandırıcı destek olmadan, üstünkörü geliştirmiş olduğu önermelerin, kesin olarak doğru olduğunu kanıtlamak için, birçok tarihsel ve maddi kanıtla desteklenmiş, iyi düzenlenmiş bir argüman olarak yorumlamak da mümkün.² Marx'ın bakış açısına göre, Hegel'in gösterdiği içsel çelişkiler, sadece kaçınılmaz değildir, aynı zamanda proletarya devriminden başka herhangi bir iç çözüme elverişsizdir. Ve bu, elbette, Marx'ın yalnızca Hegelsileri değil diğer herkesi götürmek istediği sonuçtu. Argümanı kanıtlamak için, Hegel'in ortaya attığı ancak cevaplamadığı soruyu göz önünde bulundurması da gerekir.

Bu bilgiler ışığında, argümanın yapısındaki bir diğer özellik *Kapital*'de anlam kazanır. Kitabın son bölümü sömürgeleştirme sorunuyla ilgilenir. İlk bakışta, önceki bölümde, *Manifesto*'yu andıran bir retorikle, kamulaştırıcıların kamulaştırması ve burjuvazinin ölüm haberini ilan ediyor görünüyor. Ancak Hegel'in argümanı ışığında, bölüm belirli bir önem kazanıyor.

1 Hegel'in *Philosophy of Right* kitabındaki argümanını: "Geniş insan kitlelerinin yaşam standartları belirli bir asgari geçim düzeyinin altına düştüğünde -toplumun bir üyesi için zorunlu bir şey olarak otomatik olarak düzenlenen seviye- ... sonuç yoksul ayakta kalmasının yaratılmasıdır. Bu, aynı zamanda, toplum düzeyinin öteki ucunda, orantısız refahın birkaç elde yoğunlaşmasını büyük oranda hızlandıran koşullar beraberinde getirir," Marx'ın *Kapital*, Cilt 1'deki sonuç bölümü ile kıyaslayın: "sermaye birikirken, ücreti yüksek veya düşük olsun, işçinin durumu, giderek kötüleşir... Bu refahın birikimine karşılık gelen, sefaletin birikimini zorunlu koşul haline getirir. Bir kupta refahın birikimi varken, böylece, aynı zamanda sefaletin birikimi, emeğin ıstırapı, kölelik, cehalet, hayvanlaştırma ve ahlaki çöküntü karşı kuptadır, ör. sınıf cephesinde bu kendi ürününü sermaye olarak üretir." İki metin arasındaki paralellik çarpıcı.

2 Bu argümanın daha fazla ayrıntısı için bkz. Harvey (1982, bölüm 13), Harvey (1981).

İlk olarak Marx, sömürgelerde savunduğu politikalar ile burjuvazinin, sermayenin kökeni ve doğası ile ilgili kendi mitlerinin nasıl çeliştiğini göstermeye çalışır. Burjuva açıklamalarında (Locke'ın örnek olayında), sermaye (bir nesne); bir meta olarak emek gücü toplumsal sözleşme aracılığıyla doğarken, tutumluluk ve hamaratlık yoluyla artık sermayeyi üretenler ve bunu yapmamayı tercih edenler arasında serbestçe giren, üreticinin kendi emek kapasitesinin verimli uygulamasından meydana gelir. Marx gürlür, “bu küçük heves”, sömürgelerde “parça parça ayrılır”. Emekçi “kendisi için biriktirebildiği sürece -ve kendi üretim araçlarının sahibi olarak kaldığı sürece bunu yapabilir- kapitalist birikim ve kapitalist üretim tarzı olanaksızdır.” Sermaye fiziksel bir şey değil, toplumsal bir ilişkidir. Bu, “kişinin kendi kazandığı özel mülkiyetinin yok edilmesine, başka bir ifadeyle, emekçinin kamulaştırılmasına” dayanır. Tarihsel olarak, bu kamulaştırma “insanoğlunun tarihine kan ve ateş harfleriyle yazılır” ve Marx, ana fikrini kanıtlamak için, bölümü, dörtlülüğü ve Sutherland Düşesini alıntılar. Aynı gerçek, kapitalist birikim adına ücretli emek havuzunu koruması için, emekçilerin serbest arazilere kolay erişimini önlemek amacıyla, özel mülkiyet ve devlet güçlerinin kullanıldığı, Avustralya Wakefield'taki gibi, sömürgeci toprak politikalarında ifade edilir. Yani, burjuvazi, ülkesinde gizlemeye çalıştığı şeyi, kendi sömürgeleştirme programında açıklamaya zorlanır: Ücretli emek ve sermaye, her ikisi de, emekçinin, üretim araçları üzerindeki kontrolünden zorla ayrılmasına dayanır. (Marx, 1967) Bu, “başlangıç” ya da “orijinal” sermaye birikiminin sırrıdır.

Hegel'in açık bıraktığı soruyla bütün bunların ilişkisi, yorumlamaya ihtiyaç duyuyor. İşçiler, denizaşın veya bazı sınır bölgelerine göç yoluyla gerçekten yabancılaşmamış varoluşa geri dönebilirlerse, işgücü arzındaki kapitalist kontrol zayıflatılır. Böylesi bir yayılma tarzı, emek açısından avantajlı olabilir ancak bu, kapitalizmin iç çelişkilerine hiçbir çözüm sağlayamaz. Hegel'in yaşamsal önemde gördüğü, endüstri için yeni pazarlar ve yeni alanlar, yalnızca, özel mülkiyetin kapitalist ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve diğerlerinin emeğine el koymak için birleşik güç aracılığıyla elde edilebilir. İlk elde, soruna sebep olan temel koşullar -emeğin yabancılaşması- böylece tekrarlanır. Marx'ın sömürgeleştirme üzerine yazdığı bölüm, tüm dışsal “mekânsal sabitlik” olasılığını, kapitalizmin iç çelişkilerine kapatıyor görünüyor. Marx,

Kapital'de açıkça Hegel'in kısmen aralık bırakmış olduğu kapıyı kapatmaya mecbur hissetti ve sömürgeleştirmenin, uzun vadede, sermayenin iç çelişkilerine uygun bir çözüm olabileceğini inkâr ederek onun devrim çağrısını güçlendirdi. Fakat kapılar kapalı kalmayacaktır. Hegel'in "iç diyalektik" kavramı Marx'ın çalışmasında başarılı bir temsil edilir ve kapitalizmin çelişkilerine mekânsal çözüm, yasalara uygun bir şekilde her bir noktada yeniden konumlanabilir. Sömürgeleştirme bölümü, Marx'ın yalnızca üretim meseleleriyle ilgilendiği *Kapital*'in birinci cildi için yeterli olabilir. Ancak, Marx'ın üretimin ihtiyaçlarının dolaşımın ihtiyaçları ile çatışmasının, aşırı birikim krizleri ürettiğini gösterdiği üçüncü cilt için yeterli mi? Böylece kutuplaşma "bir kutupta atıl sermaye ile diğerinde işsizler" ve sonuçta her ikisinin de devalüasyonu biçimini alır. Böylesi krizlerin oluşumu, coğrafi yayılım ve yeniden yapılanma yoluyla kontrol altına alınabilir mi? Marx, dış ticaret ve dış pazarların büyümesi olasılığını göz ardı etmez, üretim için sermayenin ihracı ve diğer ülkelerde proletaryanın ilkel birikim yoluyla genişlemesi kısa vadede düşen kar oranları ile çelişir. Fakat kısa vade ne kadar sürer? Bu, birçok nesil boyunca sürerse (Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisinde belirttiği gibi), Marx'ın teorisine ve onun, şu anda ve şimdi sivil toplumun kalbindeki devrimci dönüşüm arayışının bağlantılı politik uygulamasına ne yapar?

Komünist Manifesto'ya Mekânsal Boyut

Bu sorunların birçoğu *Komünist Manifesto*'da ortaya çıkar.³ Marx ve Engels'in yaklaşım tarzı, eşitsiz coğrafi gelişim ve mekânsal sabitlik sorununu, bazı yönlerden oldukça ikircikli ele alır. Tartışmada, bir yandan şehirleşme sorununa, coğrafi dönüşüme ve "küreselleşme"ye önemli bir yer verilir ancak öte yandan, son mercide uzam ve coğrafya üzerinde zaman ve tarihe ayrıcalık tanıyan coğrafi yeniden yapılanmanın potansiyel sonuçları retorik bir tarz içinde kaybolma eğilimine girer.

Manifesto'nun açılış cümlesi, argümanı Avrupa'da konumlandırır ve tezleri bu ulus ötesi varlığı ve onun işçi sınıfını ele alır. Bu, işçi-sınıfı

3 Bütün alıntılar Marx ve Engels'ten, *Manifesto of the Communist Party*, Progress Publishers baskısı, Moskova 1952.

programı formüle etmek için, “farklı uluslardan Komünistlerin” (Fransızca, Almanca, İtalyanca, Felemenkçe ve Danimarka dili, yanı sıra İngilizce; belgenin yayınlanması için tasarlanan dillerdir) Londra’da toplanması gerçeğini yansıtır. Bu nedenle belge, uluslararası olmaktan çok Avrupa merkezlidir. Ancak, küresel ortamın önemi göz ardı edilmiştir. Burjuvaziyi başa geçiren devrimci değişimler, “Amerika’nın keşfi, Ümit Burnu’nun dolaşılması”, sömürgeler ile Doğu Hindistan ve Çin pazarıyla ticaretin açılması ile bağlantılıdır. Tartışmanın en başından beri, burjuvazinin doğuşu, onun coğrafi eylem ve stratejileriyle çok yakından bağlantılıdır:

Modern endüstri dünya pazarını inşa etti, Amerika’nın keşfi bunun zemini hazırladı. Bu pazar, ticaret, denizcilik, karayolu ile iletişim için muazzam bir gelişim sağladı. Bu gelişim, sırasıyla, endüstrinin genişletilmesine aleyhinde etki yaptı; endüstriye oranla, ticaret, denizcilik, demiryolları genişledi, aynı oranda burjuvazi gelişti, sermayesini artırdı ve Orta Çağ’dan beri tüm sınıfların kuşaktan kuşağa geçirdiği şeyi geri plana attı.

Burjuvazi, bu coğrafi araçlarla, mekâna bağlı feodal güçleri geçip bastırdı. Ayrıca bu araçlarla, burjuvazi (ordusu, kurumsal ve mali güçleriyle) devleti kendi hırslarının uygulayıcısına dönüştürdü. Ve burjuvazi, bir kez iktidar olduğunda, iç ve dış coğrafi dönüşümler aracılığıyla devrimci görevinin peşinden koşmaya devam etti. İçerde, muhteşem şehirlerin yaratılması ve hızlı şehirleşme, kentlerin ülkede hâkim olmasını getirdi (eş zamanlı olarak, ülkeyi şehir yaşamının “ahmaklığından” kurtarıırken köylülüğü de alt bir sınıfa düşürdü). Şehirleşme, üretici güçleri ve emek gücünü uzamda toplar, dağınık nüfusu dönüştürür ve mülkiyet hakları sisteminin sorumluluğunu, politik ve ekonomik gücün yoğun toplanmalarının içine dağıtır. “Doğanın güçleri” insanın buyruğu altına alınmıştır: “Makineler, kimyanın endüstri ve tarıma uygulanması, buharlı denizcilik, demiryolları, nehirlerin kanalizasyonu, tüm nüfuslar ayaklarını yerden kestiler...”

Proletaryanın fabrikalarda ve şehirlerde toplanması, ortak çıkarlarını fark etmelerini sağladı. Buna dayanarak, sendika gibi kurumlar inşa etmeye ve taleplerini dile getirmeye başladılar. Dahası, modern iletişim sistemleri, “farklı bölgelerin işçilerinin birbiriyle bağlantı kurmasını” sağladı, bu sayede “hepsi benzer özellikteki sayısız yerel direniş, sınıflar

arasındaki tek ulusal direniş” olarak bir yerde toplanabildi. Bu süreç, sınırlar boyunca yayılırken, işçileri “ulusal özelliklerinin tüm izlerinden” soydu, her biri ve hepsi sermayenin birleşik kurallarına maruz kaldı. İşçi sınıfının mücadele kurumu, sermayenin eylemlerine ayna tutan bir tarzda, uzamda toplandı ve dağıldı.

Marx, çok ünlü olduğu için, okumak ve hak ettiği dikkatle derinlemesine düşünmek yerine göz gezdirmeye eğilimli olduğumuz bir para-grafta, bu fikri ayrıntılarıyla açıklar:

Durmaksızın genişleyen bir pazara duyulan ihtiyaç, burjuvaziyi tüm küre üzerinde takip eder. Her yere yerleşmesi, her yerde bağlantılar kurması gerekir... Burjuvazi, dünya pazarını sömürme yoluyla, her ülkede üretim ve tüketime kozmopolit bir karakter verir. Eskiden kurulmuş tüm ulusal endüstriler çoktan yok edilmişti ya da her gün yok ediliyor. Onlar, uyulması, tüm medeni uluslar için bir ölüm kalım meselesi haline gelen, yeni endüstri tarafından; artık doğal hammaddeyle değil, en uzak bölgeden çekilen hammaddeyle çalışan endüstriler tarafından; ürünleri yalnızca kendi ülkesinde değil, dünyanın her köşesinde tüketilen endüstriler tarafından kovuluyor. Ülkenin yaptığı üretim aracılığıyla doyurulan eski ihtiyaçların yerinde, doyurulmaları için uzak ülke ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni ihtiyaçlar buluyoruz. Eski yerel ve ulusal inzivanın ve öz-yeterliliğin yerine, her yönde bağlantıya, ulusların evrensel bağımsızlığına sahibiz. Maddi üretimde olduğu gibi, entelektüel üretimde de. Bireysel ulusların entelektüel yaratımı ortak mal haline gelir. Ulusal tek-tarafılık ve dar-görüşlülük giderek daha imkânsız hale gelir ve sayısız ulusal ve yerel edebiyattan, dünya edebiyatı doğar...

Bu, bizim şimdi bildiğimiz “küreselleşme”nin çok güçlü bir tanımı değilse eğer, o zaman ne olabileceğini hayal etmek zor. Hegel’in “mekânsal sabitlik” tartışmasının izleri her yerde görülüyor. Ancak, Marx ve Engels bazı şeyler ekliyor:

Burjuvazi... tümünü, en barbar ulusları bile, uygarlığa çeker, metallerinin ucuz fiyatları, Çin duvarlarını yıkan, barbarların yoğun bir şekilde yabancıların kapitülasyonlarına direngen nefretini zorlayan ağır silahlardır. Burjuva üretim tarzına uyum sağlamak için, tüm ulusları yok olma acısına mecbur eder; onları medenileşme adını verdiği şeyi kendi içlerinde başlatmaya zorlar, ör. kendilerinin burjuva haline gelmesi. Tek kelimeyle, kendi görüntüsüne göre bir dünya yaratır.

Burjuvazinin “medenileşme misyonu” teması, burada (ironi yaklaşımına karşın) açık bir şekilde ifade edildi. Yine de, süresiz olarak ve

ebediyen, çalışmada mekânsal sabitliğin gücünün kesin sınırına işaret edildi. Burjuvazinin coğrafi misyonu, sınıf ve üretim ilişkilerinin sürekli genişleyen coğrafi ölçekte yeniden üretilmesi ise, o zaman kapitalist ve sosyalist devrimin iç çelişkilerinin dayanakları da benzer şekilde coğrafi olarak yayılır. Yeni pazarların fethi, “araçları azaltarak krizleri önler” iken “daha kapsamlı ve daha yıkıcı krizlerin” yolunu açar. Sınıf mücadelesi küresel hale gelir. Böylece, Marx ve Engels “dünyanın bütün işçileri birleşsin” buyruğunu, kapitalizm karşıtı ve sosyalizm yanlısı devrimin zorunlu koşulları olarak açık bir şekilde ifade eder.

Manifesto’nun Coğrafyasını Sorunsallaştırma

Manifesto’daki coğrafi unsur, sonraki yorumlarda büyük oranda göz ardı edilmiştir. İlgi odağı haline geldiğinde, genellikle, politik eylemle ilişkisinde sorunsuz olarak görülmüştür. Tartışmayı yeniden gözden geçirdiğimizde, bu iki katı bir tepki gösterir. Birinci olarak, coğrafi yeniden düzenleme ve yeniden yapılandırma şekillerinin, mekânsal stratejiler ve jeopolitik unsurlarının, eşitsiz coğrafi gelişim ve benzerinin, hem tarihsel olarak hem de bugün sermaye birikimi için hayati yönler olduğunu fark etmek (*Manifesto*’nun açık bir şekilde yaptığı gibi) büyük önem taşır. Benzer şekilde, bu rengârenk bölgede farklı olarak gelişen sınıf mücadelesi ve sosyalizm güdüsünün, bu coğrafi gerçekleri hesaba katması gerektiğini fark etmek de (*Manifesto*’nun rolünün hakkını vermeme eğilimi gösterdiğinde) çok önemli. Fakat ikinci olarak, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin coğrafi boyutlarının, yalnızca belirli yerlerde değil küresel olarak da, burjuva gücünü ebedileştirme ve işçi hakları ve isteklerini bastırmada nasıl temel bir rol oynadığının, daha sofistike, geçerli ve politik olarak faydalı bir anlayışını geliştirmek için, *Manifesto*’da verilen güncel açıklamayı (“taslak” daha uygun bir kelime olabilir), sorunsallaştırmak da eşit derecede önemli.

Sonrasında, ne sebeple olursa olsun, en temel açıklamaları bile kabul edilmeyen bir hareket içerisinde, onun tekrar tekrar ileri sürülmeye ihtiyacı olduğunun çok farkında olmama rağmen, büyük oranda ilk tepkiyi “verili” olarak ele alacağım. Lefebvre’nin belki bir miktar abartmasına karşın, yirminci yüzyılda kapitalizmin bir tek şekilde; “alanı işgal ede-

rek, alan yaratarak” (Lefebvre, 1976) hayatta kaldığı yönündeki düşüncesinin hatırlamaya değer olduğunu düşünüyorum. Aynı şey, yirmi birinci yüzyılın sonunda da söylenirse ne kadar ironik olur!

Buradaki asıl kaygım, *Manifesto*’da verilen açıklamayı sorunsallaştırmaktır. Bu, üstü kapalı olarak ya da açıkça, sermaye birikiminin ve sınıf mücadelesinin, mekân-zamansal gelişiminin, Hegelci olmayan karşıt-teorisini gerektirir. (Meszaros, 1995; Harvey, 1996) Böylesi bir perspektiften, eleştirel yorum için *Manifesto*’nun altı yönünü ayrı olarak ele alacağım.

İlk olarak, dünyanın “uygar” ve “barbar” uluslara bölünmesi, dönemin karakteristiği olarak mazur görülebilir ancak açıkça itiraz edilemese de en hafif deyişle anakronistiktir. Dahası, buna eşlik eden sermaye birikiminin merkez-çevre modeli, en iyi ihtimalle bariz bir fazla basitleştirme ve en kötü ihtimalle kandırmadır. Sermayenin tek bir yerde (İngiltere veya Avrupa) meydana gelmiş, ardından dünyanın geri kalanını kaplamak için dağılmış gibi görünmesini sağlar. Bu görüşün benimsenmesi, Hegel’in teleolojisinin eleştirel olmayan kabulünden kaynaklanıyor gibi görünüyor – mekân dikkate alınacaksa eğer, merkezde başlayan ve tüm küreyi doldurmak için dışarıya doğru akan teleolojik sürecin pasif alıcısı olarak dikkate alınmalı. Kapitalizmin tam olarak nerede doğduğu ve bir tek yerde mi yoksa eş zamanlı olarak farklı coğrafi çevrelerde mi (herhangi bir uzlaşma işareti göstermeyen, akademik olarak tartışmalı bir alan) ortaya çıktığı sorununu bir kenara bırakarak; kapitalizmin sonraki gelişimi, en azından on sekizinci yüzyılda, genel olarak Avrupa’da ve özellikle İngiltere’de toplanmaya başlayan kendi en özgür gelişim biçimleri, böylesi yayılmacı bir düşünme biçimiyle kapsamamaz. Sermayenin, bir merkezden çevreye doğru yayıldığı durumlar olmasına karşın (örneğin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, sermaye fazlasının Avrupa’dan, Arjantin veya Avustralya’ya ihracı), böylesi bir açıklama, Meiji restorasyonundan sonra Japonya’da olanlarla ya da bugün içselleşmiş ilkel birikimin bazı biçimlerini kullanan ve kendi emek gücünü ve ürünlerini küresel pazara sokan, ilk olarak Güney Kore’de, ardından Çin’de olan şeyle çelişir.

Sermaye birikiminin coğrafyası, *Manifesto*’nun sağladığı yayılmacı taslaktan daha ilkeli bir değerlendirmeyi hak ediyor. Aslında sorun, açıklamanın eksikliğinde değil, küresel bir yana, Avrupa’ya özgü, işçi sınıfı

oluşumu dinamikleri ve sınıf mücadelesinin grafiği için bile faydalı olabilecek eşitsiz coğrafi gelişim teorisini (genelde eşitsiz ilkel birikimi gerektirir) betimlemekteki başarısızlığında yatar. Ayrıca, mekân/yer diyalektiğinin, kapitalist gelişimde bütün yönleriyle teorize edilmiş kavrayışına ulaşmak için tartışacağım. (Harvey, 1996) Yerler, bölgeler, alanlar, bahsi geçen değişen mekân ilişkilerinde nasıl evrim geçirir? Gücün jeopolitik oyunlarının, kapitalist birikim adına sırasıyla belirli bölge ve alanları ayrıcalıklı kılan mekân ilişkilerinin değişen yapısındaki pazar konumuyla nasıl birbirine bağlı hale geldiğini gözlemlemiştik. Aynı zamanda, feodalizmi alt etmek için mekânsal güçleri kolaylıkla kullanamayan ulusal burjuvazinin nasıl faşizmle sonuçlandığını (Almanya, İtalya, İspanya tipik birer örnektir) belirtmek de ilginçtir. Bunlar oldukça soyut örnekler olsa da, sonrasında onları ete kemiğe büründürmeyi deneyeceğim.

İlk olarak, küre hiçbir zaman, üzerinde sermaye birikiminin kendi kaderini sonuna kadar oynayacağı eşit şartlar sağlayan bir yer olmadı. Ekolojik, politik, sosyal ve kültürel olarak farklılaşmış çok çeşitli bir yüzeydi ve böyle olmaya devam ediyor. Gelişimin farklı aşamalarında, sermaye akışı bazı alanları ele geçirmeyi diğerlerine göre daha kolay bulur. Bazı sosyal oluşumlar, çok sayıda sebep ve önemli etkileri için, kapitalist dünya pazarıyla karşılaşmada, kendilerini, kapitalist piyasa değişimi tarzlarına saldırganca dâhil etmeye uyarlarlarken, diğerleri bunu yapmadı. İlkel ya da “orijinal” birikim, küreyi bir ekonomik birlik içerisinde giderek birbirine bağlayan piyasa ağıyla etkileşim tarafından kolaylaştırılmasına rağmen, farklı yerlerde ve zamanlarda meydana gelebilir, gelmiştir. Yine de, bu ilkel birikimin nerede ve nasıl ortaya çıkacağı, etkileri küresel olsa bile, yerel koşullara bağlıdır. Örneğin, 1960’tan sonra ülkenin ticari başarısının, kısmen, devrimden sonra Çin’in yarışmacı olmayan ve içe dönük duruşuna bağlı olduğu; Çin gücünün kapitalist dünya pazarına güncel girişinin, bir üretici olarak rantıye ekonomisine karşı olan Japonya için kötü son anlamına geldiği, şu anda Japonya’da geniş şekilde benimsenen bir inanıştır. Teleoloji yerine bu tarzın ortaya çıkma olasılığının, kapitalist dünya tarihinde çok rolü vardır. Dahası, sermaye birikiminin küreselliği, öncelikle çeşitli mekânlardan dolayı jeopolitik olarak ele alması giderek daha zor hale gelen

dağınık burjuva gücü sorununu ortaya çıkarır. Marx, bu politik olasılıklar hakkında sonra endişelenmiştir. 1858’de (Meszaros’un büyük kısmını doğru şekilde anladığı bir paragrafta (1996: xii)) şöyle yazdı:

Bizim için en zor soru şudur: Kıta’daki devrimin eli kulağındadır ve bu sosyalist nitelikte olacaktır; daha büyük bir alanda burjuva toplumunun gelişimi hala etkin olduğundan, *dünyanın bu küçük köşesinde ezilmesi şart* değildir.

Dünya üzerinde hüküm süren burjuva gücü tarafından başarılı bir şekilde kuşatılmış ve ezilmiş olan sosyalist devrimlerin sayısına kafa yormak basitleştirmektir.

İkincisi, burjuva gücünün büyümesi ve beslenmesi için kritik önem sahip olan ulaşım ve iletişim yenilikleri ve yatırımları aracılığıyla mekânsal sınırların öneminin azalmasını, *Manifesto* oldukça doğru bir şekilde vurgular. Ayrıca, tartışma bunun, çoktan başarıyla tamamlanmış bir süreçten ziyade, devam eden bir süreç olduğunu belirtir. Bu bakımdan, *Manifesto*, son derece ileri görüşlüdür. Marx’ın bunu daha sonra, “mekânın zaman yoluyla yok edilmesi” (insanlar, demiryolu ve telgrafın devrimci sonuçlarına alıştığı için, on dokuzuncu yüzyılın başlarında oldukça yaygın olan bir ifadenin uyarlanması) olarak adlandırır; bu sermaye birikiminin mantığının içine çok derin bir şekilde gömülüdür, düzensiz olsa da, devamlı yaptığı için, burjuva çağının tarihsel-coğrafyasını karakterize eden mekân ilişkilerindeki dönüşüme neden olur (ücretli yoldan sanal gerçekliğe). Bu dönüşümler, mekânın (genelde feodalizmle ilişkilendirilen) mutlak niteliklerinin altını oyar ve mekân ilişkilerinin ve bölgesel avantajların bağıntılılığını vurgular, bu nedenle, ticarete karşılaştırmalı üstünlüğün Ricardo doktrinini yapmak sabit değil oldukça dinamik bir iştir. Ayriyeten, meta akışının mekânsal rotası; sermaye akışı, emek gücü, askeri fayda, teknoloji transferleri, bilgi akışı ve benzeri ile ilişkili olarak haritalanmalıdır. Bu bakımdan, *Manifesto*, yeterince ayrıntılı olmasa ve ileri görüşlü ifadeleri için yeterince takdir edilmese de, en azından hatalı değildir.

Üçüncüsü, *Manifesto*’daki en büyük eksikliklerden biri, genel olarak dünyada ve özel olarak kapitalizmde bölgesel organizasyonlara yeterince dikkat etmemesidir. Örneğin, eğer devlet “burjuvazinin yönetici kolu” olarak gerekliyse, o zaman bölgesel olarak tanımlanmalı, düzenlenmeli

ve yönetilmelidir. Bir arada yaşamak için egemen bağımsız devletlerin hakkı, 1648'de Vestfalya Antlaşması'nda, Avrupa'ya özgü (göze çarpar bir biçimde sallantıda) bir norm olarak oluşturuldu, bu ilkenin küre üzerinde genel kapsamının şekillenmesi birkaç yüzyıl sürdü ve muhtemelen tamamlanamadı bile. On dokuzuncu yüzyıl bölgesel tanımların muhteşem dönemidir (dünyanın sınırlarının çoğu 1870 ve 1925 arasında oluşturuldu ve büyük kısmı yalnız İngiliz ve Fransızlar tarafından çizildi, Afrika'nın 1925'te bölünmesi en çarpıcı örnektir). Ancak devletin kurulması ve sağlamlaştırılması, bölgesel tanımın ötesinde oldukça farklı bir aşamadır; uzun süreli ve istikrarsız ilişkileri kanıtlar (örneğin, özellikle, Afrika'daki). Ancak 1945'ten sonra, sömürgelerden çekilmenin, dünya çapında devlet oluşumunu, *Manifesto*'nun öngördüğü oldukça basitleştirilmiş modele biraz daha yaklaşılmaya zorladığı iddia edilebilir. Dahası, sınıf mücadelesinin eşitsiz dinamikleri ve eşitsiz kaynak vakıfları ile birleşmiş ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki devrim tarafından sunulan görelilik, bölgesel yapılandırılmaların uzun süre sabit kalamayacağı anlamına gelir. Metaların, sermayenin, emeğin ve enformasyonun akışı, sınırları her zaman geçirgen duruma getirmiştir. Burada beklenmedik durumlar için (bölgesel yeniden düzenleme ve yeniden tanımlama aşamalarını içeren) çok plan var, böylelikle Hegel'den sağlanan basit teleoloji sarsılır yine de bu teleoloji, geleceğin neyi göstereceği hakkındaki hem kapitalist hem de komünist düşüncenin bazı versiyonlarında hala bulunabilir.

Dördüncüsü, elbette, devlet, birikimin ve sınıf mücadelesinin dinamiklerini dünya çapında etkileyen aracı kuruluşlardan yalnızca biridir. Ayrıca para ve finansa en yüksek mevkinin verilmesi gerekir. Bu bakımdan, *Manifesto*'nun sessiz bıraktığı şeyler hakkında bazı ilgi çekici sorular var; bunun kısmen, para, üretim, meta değişimi, dağıtım ve üretim (bunlar *Grundrisse*'nin Giriş bölümünde kavramsallaştırıldığı için) arasındaki diyalektik ilişkiler hakkında yazarlarının temel içgörülerini yeni keşfetmiş olmalarına bağlı olduğundan şüpheleniyorum. Buna bakmanın iki yolu var (ve ben burada para meselesini hem simgesel hem de temel olarak alacağım). Bir yandan, dünya parasını, bölgelerin (kendi para birimleri aracılığıyla) ilişki kurduğu ve kapitalist üreticilerin kendi performans ve karlılıklarını ölçmeye çalışırken uydukları, değer in evrensel

temsili olarak yorumlayabiliriz. Bu çok işlevsel ve diyalektik olmayan bir bakış açısidir. Bu, değerin, bireylerin ve ulusların eylemleri üzerinde sallanan biraz ruhani soyutlama gibi görünmesini sağlar (bu, küreselleşmenin çağdaş neoklasik ideolojisinde geçerli olan baskın anlayıştır). *Kapital*'de, Marx dünya parasına farklı bir şekilde; çok yaygın hale gelen ve normal toplumsal eylem olarak genellenen, belirli yerlerde ve zamanlarda girilen maddi eylemlerin (somut emek) özelliği ile meta değişimi olarak ulaşılan değerlerin (soyut emek) evrenselliği arasındaki ilişkiden doğan değerin bir temsili olarak bakar. Ancak, yer değiştiren kuma, biraz düzen görünüşü ve istikrar vermek için kurumlar, özellik ve evrensellik arasında aracılık eder. Ayrıca, merkez bankaları, finansal kuruluşlar, değişim sistemleri, devlet destekli yerel para birimleri ve benzeri; dünya pazarında paranın evrenselliği ile şu anda ve şimdi etrafımızda yürütülen somut emeğin özellikleri arasındaki güçlü araçlar haline gelir. Böylesi aracı kuruluşlar, aynı zamanda, güçler yenden Alman markına, dolara ve tekrar yine ya da yeni aracı roller almak için türeyen yeni kuruluşlara (1945'ten sonra, IMF ve Dünya Bankası gibi) kaydıkça değişime maruz kalır. Burada anlatılmak istenen şey; bir yanda yerel ve özel koşullar, diğer yanda dünya pazarında elde edilen değerlerin evrenselliği arasında her zaman problemli bir ilişki olduğu ve bu iç ilişkiye, kendi başına belirli bir tür bağımsız güce ulaşan kurumsal yapıların aracılık ettiği. Bu aracı kuruluşlar, genellikle bölgesel olarak kurulmuş ve ciddi şekilde taraflıdır. Ne tür somut emek ve ne tür sınıf ilişkilerinin, nerede ortaya çıkacağını belirlemede kilit rol oynarlar ve bazen sermaye birliği ve sermaye akışı üzerindeki egemenlikleri aracılığıyla eşitsiz coğrafi gelişim modellerini bile zorla kabul ettirebilirler. 1840'larda Avrupa çapındaki bankacılık ve finansa verilen önem (örneğin, Rothschildler, 1848'in olaylarının önde gelen oyuncularına haline geldiler) ve Saint-Simoncuların dünyayı değiştirmek için birleşik sermayenin gücü konusundaki teorisi göz önünde tutulursa, para ve finansın aracı kuruluşlarının analizinin yokluğu şaşırtıcı olur. Sonraki formülasyonlar (yalnızca Marx tarafından değil, aynı zamanda Lenin, Hilferding ve birçokları tarafından yapılan) sorunları düzeltmeye yardım etmiş olabilir, yine de finans ve para sermayenin, sermaye birikiminin coğrafi dinamiklerini düzenlemedeki oldukça süresiz ve tesadüfi rolü, Manifesto'nun bilmeden yapılan

vasiyetlerinden biri olabilir (Hilferding ve 1970'ler arasında, bu başlık üzerine neredeyse hiçbir şey yazılmadı).

Beşincisi, burjuva devriminin, daha az gelişmiş bölgeleri daha gelişkin durumdaki bölgelere tabi kılması gibi, kırsal bölgeleri de şehre tabi kıldığı; endüstrileşme süreci ve hızlı kentleşmenin daha birleşik bir işçi sınıfı politikasının zeminini hazırladığı tartışması, yine, en azından bir anlamda oldukça ileri görüşlüdür. Onu en basit formülasyonuna indirgediğinizde, mekânsal organizasyonların sınıf mücadelesi bakımından tarafsız olmadığını söyler. *Manifesto*'da sergilenen bu dinamiklerin taslağı konusunda ne kadar eleştirel olursak olalım, bu can alıcı bir ilkedir. Yapılan açıklama şöyle:

Proletarya farklı gelişim aşamalarından geçer. Doğumuyla birlikte burjuvaziyle mücadelesine başlar. İlk başta yarışma, bir bölgede, bireysel işçiler tarafından, ardından fabrika işçileri, sonra bir mesleğin teknisyenleri tarafından onları doğrudan sömüren bireysel burjuvaya karşı sürdürülür. Bu aşamada, işçiler hâlâ, tüm ülkeye dağılmış ve karşılıklı rekabetle ayrılmış, bağlantısız bir kitle oluşturur. Daha derli toplu bir gövde oluşturmak için herhangi bir yerde birleşirlerse, bu yalnızca kendi aktif birliklerinin değil, burjuvazinin birliğinin de sonucudur... Endüstrinin gelişimiyle birlikte, proletaryanın yalnızca sayısı artmadı; daha büyük kitleler içinde toplandılar, güçleri arttı ve o, bu gücü daha çok hissetti... bireysel işçiler ve bireysel burjuva arasındaki çatışmalar giderek iki sınıf arasındaki çatışmalar haline aldı. Bunun sonucu olarak, işçiler birlikler (sendikalar) oluşturdular... (İşçilerin) bu birliklerine, modern endüstrinin yarattığı gelişmiş iletişim araçları katkıda bulundu ve burada farklı bölgelerin işçileri birbirleriyle iletişime geçti. Hepsi benzer özellikteki sayısız yerel direnişin sınıflar arasındaki tek bir ulusal mücadelede merkezileşmesi için ihtiyaç duyduğu şey bu iletişimdi...

Bu açıklama, on dokuzuncu yüzyılın çoğunda, sınıf mücadelesinin gelişimine elverişli ortak bir yol yakalar. Ve benzer yörüngelerin görülebileceği bolca yirminci yüzyıl örneği vardır (örnek olarak Güney Kore'nin endüstrileşmesi). Ancak söylenecek tek şey bunun faydalı bir tanımlayıcı taslak olduğudur ve tartışılacak bir diğer şey, bunların, sosyalizmin inşa edilmesi yolunda sınıf mücadelesinin evrimleşmesi gereken zorunlu aşamalar olduğudur. Benim önermiş olduğum gibi, bu, sınıf mücadelesinin dinamiklerindeki mekânsal düzenlemenin tarafsız olmasının zorlayıcı durumu olarak yorumlanırsa, bundan şu sonuç çıkar;

burjuvazi kendi varlığını açıkça tehdit eden sınıf güçlerinin doğuşu için, yayılma, böl ve yönet, coğrafi parçalanma mekânsal stratejilerini değiştirebilir. Alıntı yapmış olduğumuz paragraflara, şu uyarıcı ifadenin eklendiğini görüyoruz: “Proletaryanın bir sınıf olarak ve sonuçta bir politik partide örgütlenmesi, işçilerin kendi arasındaki rekabet tarafından sürekli bozulur.” Ve bu etkiyi elde etmek için bolca burjuva stratejisi örneği vardır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarının ABD şehirlerinde, merkezileşmiş proletarya gücünü engellemek için, üretimin merkezlerden kenar mahallelere dağıtılmasından beri, mekân üzerinde üretim sürecinin dağılması ve parçalanması (çoğu, elbette, işçi sınıfı örgütünün en zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde) yoluyla sendika güçleri üzerindeki şimdiki saldırı, kendi gücünü artırma mücadelesinde burjuvanın güçlü silahlarından biri olduğunu kanıtlamıştı. İşçilerin kendi arasındaki mücadelenin mekân üzerinde etkin teşviki, benzer şekilde kapitalist fayda için çalışmıştı, üstelik işçi sınıfı hareketi içerisinde yerelcilik ve ulusalcılık problemi yarattı (Birinci Dünya Savaşında İkinci Enternasyonalin konumu en çarpıcı olay haline geldi). İşçi hareketleri, genelde, üç boyutlu mekânların kontrolündense yer ve bölgelerdeki güce hükmetmede daha iyi olmuştur; netice itibarıyla kapitalist sınıf kendi üstün mekânsal manevra güçlerini, yer bağımlı proleter/sosyalist devrimleri bozguna uğratmak için kullanmıştır, demenin doğru olduğunu düşünüyorum (yukarıda alıntılanan endişe için Marx’ın 1858 yazısına bakınız). Gücün işçi sınıfı biçimlerine, “küreselleşme” yoluyla yapılan son coğrafi ve ideolojik saldırılar, bu tez için güçlü bir destek sunar. Bunun hiçbirisi, *Manifesto*’daki iddianın temel dayanağı ile çelişmese de, bu elbette, Avrupa bağlamında sosyalizmin gelişimi için aşama modeli olarak düzenlenen sınıf mücadelesi dinamiklerinin asıl taslağından oldukça farklıdır.

Altıncısı, bu bizi *Manifesto*’nun vasiyetindeki en sorunlu unsurlardan birine götürür. Bu, sermayenin güçlerine karşı mücadeleler için uygun bir zemin olan çok çeşitli coğrafi bölge üzerinde, “işçi” ve “emek güçlerinin” homojenleştirilmesi ile ilgilidir. “Dünyanın bütün işçileri birleşin” sloganı (cinsiyetçi söyleminin ön kabullerinden kurtulması için uygun bir şekilde düzeltildi), hâlâ, sermaye birikiminin küreselleşen stratejilerine uygun tek cevap olarak durabilmesine karşın, bu cevaba varma ve bunu kavramsallaştırma tarzı eleştirel incelemeyi hak ediyor. Kapitalistler tarafından da-

yatılan (“İngiltere’de Fransa ile aynı, Amerika’da Almanya ile aynı”) modern endüstri ve ücretli emeğin, işçileri “ulusal karakterin tüm izlerinden” soyduğu iddianın merkezinde yer alıyor. Sonuç olarak:

İşçilerin vatanı yoktur. Onlardan sahip olmadıkları bir şeyi alamayız. Proletarya öncelikle politik üstünlüğü elde etmek, ulusun yönetici sınıfı olmak, kendi başına ulus inşa etmek zorunda olduğundan, kelimenin burjuva anlamında olmasa da, belirli bir yere kadar kendisi de ulusaldır.

Burjuvazinin gelişimi, ticaret serbestliği, dünya pazarı, üretim tarzı ve ona uygun yaşam koşullarındaki benzerlik sebebiyle, ulusal farklılıklar ve insanlar arasındaki karşıtlıklar günden güne giderek yok oluyor.

Proletaryanın egemenliği, onun daha hızlı yok olmasına neden olacaktır. En azından, öncü medeni ülkelerin birleşik eylemi, proletaryanın kurtuluşu için ilk koşullardan biridir.

Bir kişinin diğeri tarafından sömürülmesinin sona ermesiyle orantılı olarak, bir ulusun diğeri tarafından sömürülmesi de son bulacaktır. Ulus içindeki sınıf karşıtlığının yok olması ile orantılı olarak, bir ulusun diğereine düşmanlığı da sona erecektir.

Temel bakış açısı yeterince asil ancak burada çok fazla hayal var. *Manifesto*, sosyalistler iktidara geldiğinde alınacak ilk önlemlerin, “elbette farklı ülkelerde farklı olacağını”, olsa olsa biraz kabul eder. Ayrıca, politik düşüncelerin bir bağlamdan diğereine tercümesinde sorunların nasıl ortaya çıktığını belirtir –Almanlar Fransız düşüncelerini aldılar ve bunları kendilerinin pek iyi gelişmemiş koşullarına uyarladılar, Marx’ın, *Manifesto*’nun III. Bölümünde oldukça eleştirel yaklaştığı, Alman tipi sosyalizm yarattılar. O halde, politikanın pratik dünyasında, eşitsiz maddi koşullara ve yerel şartlara belirli bir hassasiyet vardır. Ve *Manifesto*’nun son bölümünde, Fransa, İsviçre, Polonya ve Almanya’daki farklı politik koşullara dikkat edildi. Buna istinaden, Marx ve Engels, komünistlerin görevinin, bu nedenlere bir bütünlük getirmek, farklılıkların içindeki ortaklıkları tanımlamak ve dünyanın işçilerinin birleşebileceği bir hareket inşa etmek olduğu kehanetinde bulundu. Ancak böyle yaparak, yolu hazırlamak için bölgesel mekâna bağlı sadakatin ve ilişkilerin kökünü kazıyıp onu yok eden sermaye gücüne çok bel bağlanmış olur.

Bunu iki şekilde okuyabileceğimizi düşünüyorum. Bir yanda, *Manifesto*, bana göre oldukça doğru bir şekilde, kapitalizme direnmenin ve sosyalizme doğru dönüşümün tek yolunun; küresel işçi sınıfı oluşumu-

nun belki de adım adım bir tarzda elde edildiği, yerel, ulusal ve küresel meselelerin kendi tarihsel potansiyellerini kullanmaya yetecek güç ve varlığı kazandığı, küresel mücadele aracılığıyla olduğunda ısrar eder.⁴ Bu durumda, komünist hareketin görevi, bütün oldukça farklılaşmış ve çoğu kez yerel kalan çeşitli hareketleri, tüm anlaşmazlıklarına karşın, bir tür ortak amaç içerisinde, uygun bir şekilde bir araya getirmenin yollarını bulmaktır. İkinci okuma daha mekaniktir. Bu, ulusal farklılıkların ve farklılaşmaların, burjuva ilerleme aracılığıyla otomatik olarak yok edilmesini; işçi nüfusunun, onların politik özlemlerinin ve hareketlerinin yerelliğinin bozulmasını ve ulussuzlaştırılmasını göz önüne alır. Komünist hareketin görevi, burjuva devriminin bitiş noktası için hazırlanmak ve bunu hızlandırmak, işçi sınıfını kendi durumunun mahiyetine göre eğitmek ve bu temelde, bir alternatif inşa etmek için onların devrimci potansiyellerini örgütlemektir. Böylesi mekanik bir okuma için azımsanmayacak zemin *Manifesto*'nun kendi içinde bulunabilse bile, bu bana göre doğrudur.

Asıl zorluk, kapitalist endüstri ve metalaştırmanın, işçi nüfusunun homojenleşmesine yol açacağı varsayımında yatıyor. Kuşkusuz, bunun doğru olduğunun yadsınamayacağı bir yön var, ancak onun anlayamadığı şey; bazen eski kültürel ayrımları, cinsiyet ilişkilerini, etnik tercihleri ve dini inançları kendi yararına kullanarak kapitalizmin eş zamanlı farklılaştırma yöntemidir. Bunu yalnızca, böl ve yönetin açık burjuva stratejilerinin gelişimi aracılığıyla yapmaz, aynı zamanda pazar seçimi ilkesini grup ayrımı mekanizmasına dönüştürerek yapar. Sonuç, tüm bu, sınıf, cinsiyet ve diğer toplumsal ayrım biçimlerinin kapitalizmin coğrafi manzarasına yerleşmesidir. Şehirler ve kenar mahalleler, bölgeler ve yanı sıra uluslar arasındaki bunun gibi ayrımlar, çok eski düzenin bazı kalıntıları olarak anlaşılabilir. Onlar, otomatik olarak yok edilmiyorlar. Aktif olarak, sermaye birikiminin farklılaşan güçleri ve piyasa yapısı aracılığıyla üretiliyorlar. Mekâna bağlı sadakat, hem sınıf mücadelesi mekanizmaları hem de kendileri için çalışan sermaye ve emeğin aracılığıyla bölünmek yerine, çoğalır ve bazı yönlerden güçlenir. Sınıf mücadelesi, kolaylıkla

4 Başka yerde, bu süreci ve onun kaçınılmaz sonuçlarını yakalamak için Raymond Williams'ın "militan bağlılık" kavramını uyarlamaya çalıştım: bkz. Harvey, 1996: böl. 1.

coğrafi olarak parçalanmış toplulukçu çıkarların içinde çözülür, kolaylıkla burjuva güçleri tarafından sistemin bir parçası haline getirilir ya da neo-liberal piyasa nüfuz mekanizmaları tarafından sömürülür.

Ücretli emek ve pazar mübadelesi yoluyla elde edilen tüm homojenleştirme içerisinde, sermayenin, eski kültürel ayrımları parçalama, bölüp farklılaştırma, özümseme, dönüştürme hatta alevlendirme, mekânsal farklılıklar üretme, jeopolitik olarak harekete geçme gücünün, *Manifesto*'da potansiyel olarak tehlikeli bir küçümseme var. Benzer şekilde, bölgesel örgütlenme biçimleri aracılığıyla emeğin harekete geçme ve bu sırada mekâna bağlı sadakatler geliştirme şekillerinin küçümseme var. Toplulukçuluk ve farklılık diyalektiği, temel mantığı ve birleşme emiri doğru olsa bile, *Manifesto*'da sunulan taslağın kastettiği şekilde, (böyle bir ihtimali vardıysa bile) işe yaramamıştı.

“Dünyanın bütün işçileri birleşin!”

Dünya Bankası, küresel emek gücünün boyutunun, 1966 ve 1995 yılları arasında ikiye katlandığını tahmin ediyor (bu şimdi tahmini 2,5 milyar kadın ve erkek demek). Ancak:

günde bir dolar veya daha azıyla yaşayan bir milyardan fazla kişi... acınacak bir şekilde ağır işlerin düşük kazancına bağlıdır. Birçok ülkede işçiler yeterince temsil edilmezler ve sağlıksız, tehlikeli ve aşağılayıcı koşullarda çalışırlar. Bu arada dünya çapında 120 milyon ya da daha fazlası işsizdir ve milyonlarcası iş bulma umudunu kaybetmiştir.

(Dünya Bankası 1995: 9).

Bu koşul, işçi başına ortalama verimlilik seviyelerindeki hızlı büyüme (aynı zamanda 1965'ten beri dünya çapında ikiye katlandığı bildiriliyor) ve kısmen, taşıma maliyetlerindeki indirimler, ayrıca ticaret serbestleştirilmesi dalgası ve doğrudan yatırımların uluslar arası akışlarındaki keskin yükselişler tarafından teşvik edilen dünya ticaretindeki hızlı büyüme zamanlarında vardır. İkincisi, büyük oranda şirket içi ticaret tarafından düzenlenen ulus ötesi bütünleşmiş üretim sistemlerinin inşa edilmesine yardım etti. Sonuç olarak:

ithalat ihracat rekabetinde bulunan endüstrilerde istihdam edilen işçilerin sayısı gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu bağlamda, dünya üzerindeki emek piyasalarının daha bağlantılı hale geldiği söylenebilir... Bazı göz-

lemciler, bu gelişmelerde, küresel emek piyasasının ortaya çıkışını görür, bu piyasada “birbirleriyle rekabette kendi işgücünü azaltan, ticaret yapmak için en düşük ücretleri sunan uluslar ile dünya büyük bir pazar haline gelmiştir”... Esas kaygı, yoğunlaşan küresel ticaretin, dünya üzerinde ücretlerin ve emek standartlarının düşmesi için baskı yaratabileceğidir.

(Uluslararası Çalışma Örgütü, 1996: 2).

Bu daha güçlü iç bağlantı süreci, “Çin, Hindistan ve Endonezya gibi kalabalık nüfuslu gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisine katılımlarının artması” ile yoğunlaştırılmıştır. Örneğin, Çin ile ilgili, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı şöyle bildirir:

Toplam ihracatta emek yoğun üretimin payı, 1975'te %36 iken 1990'da %74'e yükseldi... 1985-1993 yılları arasında tekstildeki istihdam %20'ye, giyim ve iplik üretiminde % 43'e, plastik ürünlerde % 51'e yükseldi. Şu anda Çin, birçok endüstri ülkesine, emek yoğun ürünleri ihraç eden en önemli ihracatçı... Tüm dinamik iş yaratımına karşın, Çin hala zorlu istihdam sorunuyla yüz yüze. Ekonomik reformlar, büyük bir çoğunluğu iş arayan, yaklaşık 80 milyon “gezici nüfusu” serbest bırakmıştı. Devlet Planlama Komitesi, 20 milyon işçinin, gelecek beş yıl içinde, devlet teşekküllerinden çıkarılabileceğini ve 120 milyonun, şehirlerde çalışma umuduyla kırsal bölgelerden ayrılacağını tahmin ediyor. Bütün bu insanların iş bulmaları için, emek yoğun ekonomik büyümenin hızlı adımlarla sürmesi gerekiyor.

(Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1996: 94).

Bu durumu, küresel işgücünün içine katılan ve seyir halindeki yoğun hareketleri göstermek için alıntılardım. Ve Çin bunda yalnız değil. Bangladeş'in ihracat yönelimli giyim endüstrisi, yirmi yıl önce hemen hemen hiç yoktu ancak bugün bir milyardan fazla işçiye istihdam ediyor (bunların yüzde 80'i kadın ve yarısı itiş kakış Dhaka'ya ilerliyor). Seabrook'un bildirdiğine göre, Cakarta, Bangkok, Bombay gibi şehirler, büyük oranda kadınlara bağımlı, yoksulluk, şiddet, kirlilik ve acımasız baskı koşulları altındaki ulus ötesi işçi sınıfının oluşumunun önemli bir merkezi haline geldi. (Seabrook, 1996: böl. 6)

Bu proleterleştirilmiş kitlenin küresel ticaret ağlarına eklenmesinin, çok çeşitli toplumsal karışıklık ve ayaklanmanın yanı sıra bölgeler (Doğu ve Güneydoğu Asya ileriye akın ederken Sahra altı Afrika'yı çok geride bırakan) ve aynı şekilde sınıflar arasındaki sarmal hareket eden eşitsizlikler gibi değişen yapısal koşullarla bağdaştırılması sürpriz de-

gildir. İkincisine gelince, “1960-1991 yılları arasında, en fakirlerinki % 2,3’ten % 1,4’e düşerken, en zengin % 20’nin küresel gelirdeki payı % 70’ten % 85’e yükseldi”. 1991’de, “dünya nüfusunun % 85’ten fazlası, gelirin yalnızca % 15’ini elde etti” ve “en zengin 358 kişinin, dolar milyarlarlarının, net serveti, dünya nüfusunun en fakir % 45’inin -2,3 milyar kişinin- toplam gelirine eşitti” (BM Kalkınma Programı 1996: 13). Bu kutuplaşma, tek kelimeyle şaşırtıcı, Dünya Bankası’nın, büyüme ve işçilerin yaşam standartlarını yükseltmenin en iyi yolunun, serbest piyasa liberalizmi ve devlet müdahalesinin düşük seviyesi (koşullar tuhaf bir şekilde ve oldukça hatalı olarak Tayvan, Güney Kore ve Singapur’un baskıcı rejimlerine atfedildi) ile birleşen uluslararası bütünleşme olduğu yönündeki sıra dışı iddiasının içini boşaltıyor. (Dünya Bankası 1996: 3)

Seabrook tarafından bir araya getirilen öykülerin gücünü değerlendirmek, bu zemin karşısında daha kolay hale geliyor:

Endonezya, serbest piyasa sistemi adına, en büyük insan hakları ihlallerini destekliyor ve kendi rekabetçi avantajını oluşturan kişilerin, kendi emeğiyle geçinme hakkını küçümsüyor. Çok uluslu şirketlere taşeronluk eden küçük ve orta ölçekli birimler, endüstriyel bağımlılık için zincirlerin ürettiği demir imalathanelerinden, metalin çekiçlenme, dövülme seslerinin geldiği belirli bölgelerdir...

Birçok ulus ötesi şirket işlerini burada taşeronla veriyor: Levi Strauss, Nike, Reebok. Taşeronların çoğu Kore’ye ait. Hepsi ücretleri düşürme ve acımasız yönetim eğiliminde. Nike ve Levis, yatırım ölçütü olarak bir iş ahlakı yayınladılar, ancak gerçekte, ihale sisteminde her zaman en düşük üretim maliyetini elde etmeye çalıştılar... Bazı taşeronlar, Cakarta’nın dışına, işçilerin koşullarını iyileştirmek için bir araya gelme kapasitelerinin daha az olduğu daha küçük kasabalara taşındı.

(Seabrook 1996: 103-5).

Ya da daha kişisel seviyede, bir kadın işçi ve kızı tarafından yapılan şu açıklama var:

Biz doğal olarak sürekli aşağılandık. Patron öfkelenildiğinde kadınları, köpek, domuz, sürük diye çağırır, bunlara tepki göstermeden sabırla katlanmamız gerekir... Resmi olarak sabah yediden üçe kadar çalışırız (günlük 2 dolardan az ücret) fakat hep zorunlu fazla mesai olur, bazen -özellikle teslim edilmesi gereken acil bir sipariş varsa- dokuzaya kadar çalışırız. Ne kadar yorgun olursak olalım, eve gitmemize izin verilmez. Fazladan 200 rupiah (10 ABD senti) alabiliriz... Yaşadığımız yerden fabrikaya

yürüyerek gideriz. İçerisi çok sıcaktır. Bina'nın çatısı metaldir ve işçilerin tümü için yer yoktur. Çok sıkışık. Burada 200'den fazla kişi çalışıyor, çoğunlukla kadın ancak tüm fabrikada yalnızca bir tuvalet var... işten eve geldiğimizde, yemek ve uyumak dışında hiçbir şeye enerjimiz kalmıyor.

(Seabrook, 1996).

Ev, ayda 16 dolara mal olan üç metreye iki metre tek bir odadır; iki şişe su yaklaşık 10 sent tutar ve yiyecek günde en az 1,5 dolardır.

Kapital'de Marx, genelde hiç ara vermeden otuz saat çalışan (şeri, porto şarabı ve kahve ile dirilmesine karşın) “yeni alınmış Galler Prensesinin onuruna verilen baloya davet edilen soylu hanımefendiler için” özellikle çok kısa sürede “şahane elbiseler” hazırladıktan sonra, doktorun raporuna göre “aşırı kalabalık bir çalışma odasında uzun saatler çalışma; çok küçük ve kötü bir şekilde havalandırılan yatak odası nedeniyle” ölen yirmi yaşındaki tuhafiyeci Mary Anne Walkey'nin hikâyesini anlatır. Bunu Vietnam'daki Nike fabrikalarındaki çalışma koşullarının güncel anlatımıyla karşılaştırır:

(Bay Nguyen) Vietnam'da (genelde Kore ya da Tayvan uyruklu) fabrika müdürlerinin işçilere davranışının “sürekli bir aşağılama kaynağı” olduğunu, sözlü taciz ve cinsel tacizin sık görüldüğünü ve “fiziksel cezanın” sıklıkla kullanıldığını buldu. Aşırı miktarda zorunlu fazla mesainin Vietnamlı işçilere dayatıldığını gördü. Bay Nguyen raporunda “vardiyaları süresince birkaç işçinin, yorgunluk, sıcak ve yetersiz beslenmeden bayılmasının olağan vakalar olduğunu” yazdı. Hatta bize, birkaç işçinin bayılmadan önce ağzından kan geldiği anlatıldı. Nike, fabrikadaki kötü koşullara son vermek yerine, işçilerine önem verdiğini gösteren ayrıntılı bir uluslararası halkla ilişkiler kampanyasına başvurdu. Ancak halkla ilişkiler, üç öğün yemek 2,10 dolara mal olurken, günde 1,60 dolar kazanan tam zamanlı bir işçinin, zamanının büyük çoğunluğunu aç geçirdiği gerçeğini değiştirmeyecektir.

(Herbert 1997).

Manifesto'yu kaplayan, manevi zulmü teşvik eden maddi koşullar yok olmadı. Bunlar, Nike ayakkabılardan, Disney ürünlerine, Gap giysilerinden Liz Claiborne ürünlerine kadar her şeyde cisimleşiyor. On dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, tepkilerin bir kısmı, dünya çapında “kötü çalışma şartlarını” düzenlemek ve belki de, satın aldığımız ürünleri “adil çalışma etiketi” ile onaylayıp, “adil çalışma uygulama” kuralları geliştirmek için

işçi sınıfı hareketinin gücü tarafından desteklenen reformcu orta sınıfın öfkesi olmuştur. (Goodman, 1996; Greenhouse 1997a; 1997b)

Öyleyse, *Manifesto* için sahne, temelde radikal olarak değişmedi. Küresel proletarya her zamankinden daha geniş ve dünyanın bütün işçileri için birleşme zorunluluğu her zamankinden daha fazla. Yine de bu birliğin önündeki engeller, 1848'in zaten karmaşık Avrupalı bağlamında olduğundan çok daha zorlu. Şimdi, işgücü coğrafi olarak çok fazla dağılmış, kültürel olarak heterojen, etnik ve dini olarak farklı, ırk olarak tabakalaşmış ve dilsel olarak parçalanmıştır. Etkisi, hem kapitalizme direniş tarzlarını hem de alternatiflerin tanımlarını radikal olarak farklılaştırmak oldu. İletişim araçları ve çeviri olanaklarının çok fazla geliştiği doğru olsa da, bu, (tüm bunları sürekli kullanan, uluslararası finansçılar ve ulus ötesi şirketlerle karşılaştırıldığında) günde bir dolardan azıyla yaşayan, oldukça farklı kültürel tarihe, edebiyata ve anlayışa sahip milyarlarca ya da daha fazla işçi için çok anlamlı değil. Küresel işçi sınıfı içinde, ücretlerde ve sosyal koşullardaki farklar (hem coğrafi olarak hem de sosyal olarak) benzer şekilde her zamankinden çok daha fazla. Almanya ve ABD'deki en zengin işçilerle, Endonezya ve Mali'deki en yoksul ücretli çalışanlar arasındaki politik ve ekonomik fark; on dokuzuncu yüzyılda aristokrasi olarak adlandırılan Avrupalı işgücü ve onların vasıfsız meslektaşları arasındaki farktan çok daha fazla. Bu, işçi sınıfının belirli bir bölümünün (yalnızca orada değil ancak çoğunlukla gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ve genelde en güçlü politik sese sahip) zincirlerinden başka kaybedeceği çok şeyi olduğu anlamına geliyor. Kapitalist gelişimin ilk yıllarında, kadınlar işçi sınıfının hep en önemli bileşenlerinden biriyken; katılımları, bazı mesleki kategorilerde (genellikle "vasıfsız" adı verilen) toplanmış olduğu için, geçmişte işçi sınıfı politikasında sıklıkla hasıraltı edilen akut cinsiyet sorusunu yönelten biçimde giderek daha genel hale geldi.

Ekolojik farklılıklar ve bunların bağlantılı etkileri (kaynak savaşları, çevresel adaletsizlik, çevresel bozulmanın farklı etkileri) de ayrıca, yeterli yaşam kalitesinin yanı sıra temel sağlık arayışında giderek daha belirgin hale geliyor. Bu bakımdan, sınıf mücadelesini tam olarak bitirecek eşit şartlar da olmayacak; çünkü doğayla ilişkinin kendisi, kapitalist birikimin içine gömülü tamamen faydacı ve araçsal tutumlar ve doğal hayatın sömürsünün radikal eleştirisi için bir temel sunarken, aynı

zamanda, kapitalizme herhangi bir alternatifin nasıl inşa edilebileceğiyle ilgili tavsiyeler sunabilen kültürel bir belirlenimdir. Çevreseli ekonomik olanla, politik olanı kültürel olanla nasıl yapılandırılacağı, dünya üzerinde değerlerin ve isteklerin homojen olduğu varsayımının kabul edilmediği küresel seviyede giderek daha zor hale geliyor.

Küresel nüfus da hareket halinde. Göç hareketleri selini durdurmak imkânsız görünüyor. İnsanlar ve işgücü için, devlet sınırları, sermaye için olduğundan daha az geçirgen fakat hala yeterince geçirgenler. Göç, dünya çapında (emek hareketinin kendisini de içeren) çok belirgin bir mesele. Göç hareketlerinden doğan önemli etnik, ırksal, dini ve kültürel ayrımların karşısında, emeği örgütleme, sosyalist hareketin çözmek bir yana asla kolaylıkla belirlemeyeceği özel sorunlar yaratır. Örneğin, Avrupa, uzun yıllar boyunca ABD'nin boğuşmuş olduğu tüm bu zorluklarla yüz yüze gelmek zorunda.

Dünya nüfusunun mekânsal düzenlemesinde büyük bir ekolojik, politik, ekonomik ve sosyal devrim yaratmak için şehirleşme de hızlandırılmıştı. Otuz yıl içinde şehirlerde yaşayan çoğalan küresel nüfusun oranı ikiye katlanmıştı, bu, şimdiye dek inanılmaz olarak görülen bir ölçekte nüfusun yoğun mekânsal toplanmasına neden oldu. Bu, South Wales kömür havzasının küçük ölçekli maden kasabalarında veya on dokuzuncu yüzyılda (problemleri bir şekilde İngiliz ve İrlandalı işçiler arasında bölünmüş de olsa, bir milyondan az nüfuslu) Manchester gibi görece homojen endüstri şehirlerinde sınıf mücadelesi örgütlemenin; yoğun ve insan dolu, büyüyen ve genelde yirmi milyon ya da daha fazlasına ulaşan bağlantısız nüfusları ile birlikte çağdaş Sao Paulo, Kahire, Lagos, Los Angeles, Şanghay, Bombay ve benzerinde sınıf mücadelesi örgütlemekten (hatta temsilci demokrasinin kurumlarını geliştirmekten) çok daha kolay olduğunu kanıtlamıştır.

Sosyalist hareketin bu sıra dışı coğrafi dönüşümleri kabullenmesi ve bunların üstesinden gelmek için taktik geliştirmesi gerekiyor. Bu, *Manifesto*'nun son birleşme şiarının önemini azaltmaz. Bugün karşılaştığımız koşullar bu çağrıyı her zamankinden daha zorunlu hale getiriyor. Ancak tarih ya da coğrafyayı kendi seçtiğimiz tarihi-coğrafi koşullar altında da yapamayız. *Manifesto*'nun coğrafi bir okuması, sınıf mücadelesinin girift

mekânsal dinamiklerindeki mekânsal yapıların ve gücün yanlılığını vurgular. Önceki tüm üretim tarzlarıyla karşılaştırıldığında burjuvazinin, mekân üzerindeki kontrolü, kendine özgü üretici bir güç olarak harekete geçirerek kendi gücünü nasıl kazandığını ortaya koyar. Bu, burjuvazinin aynı mekanizma aracılığıyla kendi gücünü nasıl sürekli artırdığını ve koruduğunu gösterir. Bu nedenle, mekânı kontrol etmek ve mekân üretmek için, bu burjuva gücüne nasıl karşı koyacağını öğrenene kadar, işçi sınıfı hareketi, kuvvet konumundansa hep zayıflık konumunda oynayacak. Benzer şekilde, bu hareket kendi varlığının coğrafi koşulları ve farklılıklarını kabullenmedikçe, kapitalist baskıya gerçek bir sosyalist alternatifi dile getirmek ve bunun için mücadele etmek elinden gelmez.

Böylesi bir tartışmanın sonuçları kalabalıktır ve stratejilere dair bazı ipuçları hâlihazırda Manifesto'ya gömülüdür. Uygun ayrıntılar eklendiğinde onlar bizi zengin mücadele alanlarına götürebilirler. Mesela, sınıf mücadelesinin başlangıç noktasının, Mary Anne Walkley ve sermaye birikiminin dinamikleriyle, genellikle travmatik ve çatışmalı ilişkisi tarafından günlük varlığı şekillenen diğer milyarlarca figür ile birlikte çalışan bedenin özelliklerinde yattığını kabul etmek önemlidir. Çalışan beden, bundan dolayı, ahlak temsilcileri olarak hareket etmek için, bireylerin politik kapasiteleri aracılığıyla politik boyut kazanan bir direniş yeridir. Meseleleri bu şekilde ele almak, öfkeli bireyciliğe dönmek değildir, Manifesto'nun yaptığı gibi, kişinin seçiciliği ile başlayan sınıf mücadelesinin evrenselliğinin ve sınıf politikasının yine bu kişiye anlamlı bir şekilde aktarılması zorunluluğudur. Dolayısıyla, bireyin yabancılaşması politika için önemli bir başlangıç noktasıdır ve onun yabancılaşmanın üstesinden gelmesi gerekir.

Yine de, yabancılaşmanın kolektif mücadele dışında ele alınamayacağı ve bunun, sermaye birikiminin evrensel ve ulus ötesi nitelikleriyle yüzleşmek için, mekân ve zamanın ötesine ulaşan bir hareket inşa etmek anlamına geldiği, kuşkusuz, Manifesto'nun en önemli mesajıdır. Bedenin mikro alanı ile şimdi "küreselleşme" olarak adlandırılan şeyin makro alanını irtibata geçirecek yolların bulunması gerekiyor. *Manifesto*, bunun, kişisel yerele, bölgele, ulusala ve sonuçta uluslararasına bağlayarak yapılabileceğini belirtir. Mekânsal ölçeklerin hiyerarşisi, sınıf

politikasının inşa edilmesi gereken yerde ortaya çıkıyor. Fakat Smith'in gözlemlediği, "coğrafi ölçeğin üretimi teorisi, büyük oranda az gelişmiştir" ve özellikle küresel işçi sınıfı oluşumu ve siyasi topluluk ile ilgili olarak, farklı mekânsal ölçekler arasında nasıl "anlayıp aktaracağımızı" daha öğrenmiş değiliz. (Smith, 1992) İşçi sınıfı politikası canlandırılacaksa, bu, karşı koyulması ve karar verilmesi gereken akut bir problem-dir. Yalnızca üç örnek veriyorum.

Sınıf mücadelesinin geleneksel başlangıç noktası belirli bir yer -fabrika- olmuştur ve sendika hareketleri, siyasi partiler ve benzeri aracılığıyla sınıf örgütlenmesi burada inşa edilmiştir. Fakat fabrikalar ortadan kalkar ya da sürekli örgütlenmeyi imkânsız olmasa da zor hale getirmek için çok hareketli hale gelirse ne olur? Ve işgücünün çoğu geçici veya gündelikçi olursa ne olur? Böylesi koşullar altında, geleneksel tarzda emek örgütlenmesi, coğrafi temelini kaybeder ve buna bağlı olarak emek örgütlenmesinin gücü de azalır. Öyleyse örgütlenmenin alternatif modellerinin inşa edilmesi gerekir. Mesela Baltimore'da, geçinmeye yetecek ücret kampanyası (Baltimoreans United in Leadership Development-BUILD adı verilen bir örgütün koruması altında toplanan), metropol seviyesinde (hareket şehir çapındadır) işleyen alternatif bir olası stratejiye başvurur ve tüm metropol bölgesinde temel ücret düzeyini etkilemek amacına sahiptir: Herkes (geçici ve kalıcı işçiler) için bir saatlik geçinmeye yetecek ücret en az 7,70 dolar artı yan yardımlar olmalı. Bu amacı gerçekleştirmek için; kamu kurumları (özellikle kiliseler), aktivist örgütlenmeleri, öğrenci grupları ve her türlü sendika desteği sağlanabilir, geçici işçileri ve metropol merkezindeki (hükümet, taşeronluk dahil, üniversiteler, hastaneler ve benzeri) sabit kuruluşları hedefleyen istihdam programındakileri örgütlemek amacıyla bir araya gelinir. Metropol alanında, geleneksel emek örgütlenmesi modelinin dışında etkin hale gelen ancak bir şekilde yeni koşulları ele alan bir hareket yaratıldı.⁵ BUILD'in metropol ölçekli bir politikayı, sınıf mücadelesi denklemlerine ekleme stratejisi, sermayenin kullandığı mekânsal taktiklere karşı koymak için mekânsal ölçeğin değişen algısının ilginç bir örneğidir.

5 BUILD'in çalışmalarının açıklaması için, bkz. Cooper (1997) ve Harvey (1998).

İkinci bir örneği düşünün. Güncel kapitalizmin yönetim zihniyeti, NAFTA ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü otoritelerin inşa edilmesini gerektirir. Şüphesiz, böylesi yapılar -Maastricht Antlaşması örnek vaka haline geldi- kapitalist lehinedir. Sol nasıl tepki vermeli? Buradaki ayrımlar, analiz etmek için önemli (Avrupa’da sol içindeki tartışma yoğun) fakat sıklıkla tepki, şu hat üzerinde ilerleyen aşırı basit bir tartışmadır: “NAFTA ve Maastricht kapitalist lehine olduğuna göre, bunlarla, ulus üstü yönetime karşı ulus devleti savunarak mücadele ederiz.” Burada özetlenen iddia, tamamen farklı bir tepki öneriyor. Sol, sermayeyle *her iki* mekânsal ölçekte mücadele etmeyi öğrenmeli. Ancak bunu yaparken, farklı mekânsal ölçeklerde kendi içindeki potansiyel olarak çelişkili politikaları koordine etmeyi de öğrenmesi gerekir; hiyerarşik mekânsal sistemlerde bu hep sorun olmuştur (ve ekolojik sorunlar sıklıkla bu çelişkiyi yaratır); bir ölçekte iyi bir politik anlam yaratan şey diğerinde bu kadar iyi bir politika yaratamaz (Avrupa’da otomobil üretiminin rasyonalizasyonu, Oxford ve Turin’de fabrika kapatmaları anlamına gelebilir). Sınıf örgütlenmesi ve mücadelesinin tek stratejik yeri olarak ulus devlete geri çekilmek başarısızlıktır (ulusalcılık ve tüm yol açtıklarıyla flört etmek de). Bu ulus devletin bağıntısız hale geldiği anlamına gelmez; aksine her zamankinden daha fazla bağıntılıdır. Mekânsal ölçek tercihi “ya/ya da” değildir, ikincisi ciddi çelişkilere neden olsa da “hem/hem de”dir. Bu, ABD’de sendika hareketinin, sınır ötesi örgütlenmeye (özellikle Meksika ile ilgili), NAFTA’ya karşı savaşa harcadığıyla aynı oranda çaba harcaması gerektiği ve Avrupa sendika hareketinin, her birinin kendi ulusal sermayesinde yaptığı gibi Brüksel ve Strasbourg’da güç ve etki kazanmaya dikkat etmesi gerektiği anlamına gelir.

Uluslararası düzeyde hareket etmek benzer çelişki ve sorunları ortaya çıkarır. Örgütsel olarak ciddi zorluklarla karşılaşan emek hareketinin çoğu için bu, açık ve gizli bir gereklilik olarak kalırken, emek mücadelesinin enternasyonalizmine işaret etmek ilginçtir. Ben yine, bunu, kısman, farklı mekânsal ölçeklerde, mücadeleleri entegre etmenin çelişkileriyle karşılaşmadaki başarısızlığa atfediyorum. Diğer alanlarda böylesi entegrasyonların örnekleri mevcut. İnsan hakları, çevre ve ka-

dınların durumu ile ilgili hareketler, bir yanda bedenın ve kişiselın mikro ölçeği ve diğeri yanda küresel ve politik-ekonomının makro ölçeği arasında köprü kurmak için, politikanın inşa edilebileceği olası yolları (aynı şekilde bu politikaların bazı gizli tuzaklarını) gösterir. Hiçbir şey, emeğin küresel koşullarına göğüs germek için gerçekleştirilen çevre üzerine Rio Konferansı'na ya da kadınlar üzerine Pekin Konferansı'na benzemez. "Küresel işçi sınıfı oluşumu" gibi kavramları, düşünmeye ve hatta ne anlama gelebileceğini analiz etmeye henüz başlamıştık. Dünya çapında, emeğin aşaaılanması ve emeğe uygulanan şiddet karşısında, insan onurunun savunulması doğrudan emek örgütlenmelerindenise kiliseler tarafından dile getirildi (sosyalist hareketin bazı önemli dersler çıkarılabileceği, kiliselerin farklı mekânsal ölçeklerde çalışabilme becerisi politik örgütler için birkaç model sağladı). Yerel düzeyde BUILD örneğinde olduğu gibi, emek örgütlenmeleri ve sivil toplumdaki diğeri birçok kuruluş arasındaki ittifaklar, şu anda, sosyalist politikanın uluslararası düzeyde dile getirilmesi için elzem görünüyor. ABD'de düzenlenen kampanyaların çoğu, örneğin, çalışma şartları kötü işyerlerinin genel ya da özel versiyonlarına karşı küresel kampanyalar (Haiti'deki Disney ve Güneydoğu Asya'daki Nike operasyonları gibi) oldukça etkili bir şekilde bu ittifaklar tarafından organize edilir. Burada iddia, hiçbir şeyin yapılmadığı veya bu kurumların mevcut olmadığı değil (ILO'nun canlandırılması ilginç bir başlangıç noktası olabilir). Ancak 1989'dan sonra bir tür sosyalist enternasyonalizmin yeniden yapılandırılması kolay bir mesele olmamıştı; duvarın çöküşü kapitalist güçlerin yağmacı politikası karşısında, enternasyonalizmin, Bolşevik Devriminin son kalıntılarını savunma zorunluluğundan kurtulmuş olduğunu keşfetmek için yeni olanaklar ortaya çıkarsa da.⁶

Sermayenin coğrafi ve jeopolitik stratejilerine bir cevap olarak mekânsal ölçeklerin çeşitliliğinde politik bir hareketin nasıl inşa edileceği, en azından *Manifesto*'nun ana hatlarıyla açık bir şekilde dile getirdiği bir sorundur. Bunu günümüzde nasıl yapacağımız, zamanımız ve yeri-

6 1994'te *The Socialist Register*, bu sorunları ayrıntılarıyla inceler ve farklı katkılar kolektif olarak, yeni enternasyonalist politikalar kurgulamanın hem teorik hem pratik karmaşıklığını yansıtır.

miz için çözmemiz gereken zorunlu bir meseledir. Yine de tek bir şey açıktır: Yüz yüze geldiğimiz coğrafi karmaşanın farkına varmadan göreve başlayamayız. *Manifesto*'nun coğrafyasının incelenmesinin sunduğu açıklamalar; Cakarta'dan Los Angeles'a, Şanghay'dan New York City'e, Porto Allegre'den Liverpool'a, Kahire'den Varşova'ya, Pekin'den Torino'ya kadar her yerde sosyalizmin ateşini yeniden canlandırmak için, bu görevle bu şekilde savaşmak için olağanüstü bir fırsat sağlar. Sihirli bir cevap yok. Yine de en azından, yolu aydınlatacak, stratejik bir düşünce tarzı mevcut. Ve bu Manifesto'nun hâlâ sağlayabileceği bir şey.

BÖLÜM 18

Rant Sanatı: Küreselleşme ve Kültürün Metalaştırılması

Londra'daki Tate Modern'da düzenlenen *Küresellik ve
Yerellik Konferansı* için hazırlanmıştır, Şubat 2001.

Kültürün bir tür meta haline geldiği su götürmez bir gerçek. Ancak aynı zamanda, kültürel ürün ve olayların (ister tiyatro, müzik, sinema, mimarlık gibi sanat dalları olsun ister daha geniş anlamda geçmişten kalanlar, kolektif bellekler, duygudaş cemaatler ya da belirli hayat biçimleri) çok özel olduğuna dair yaygın bir kanı, onları tişört veya ayakkabı gibi alelade metallerden farklı kılar. Kültürel ürün ve olayları apayrı bir noktaya koymamızın nedeni, insani yaratıcılığın en üst mertebelerinde yer aldıklarını düşündüğümüz ve seri üretim imalathaneleriyle kitle tüketimine atfedilenden daha üstün bir anlama sahip oldukları fikrini beslediğimizden, farklı olmadıklarına dair bir kanıyı aklımızdan bile geçirmek istemeyişimiz olabilir. Yine de, gönlümüzde yatan (ve genellikle de güçlü ideolojilerin beslediği) bütün bu inanışlardan tamamen sıyrılacak dahi, 'kültürel' olarak adlandırılmış bu ürünlerde çok özel bir şey görmeye devam ederiz. O halde bu fenomenlerden pek çoğunda var olan meta olma durumu, sahip oldukları özel karakter ile nasıl uzlaştırılabilir? Kültür ve sermaye arasındaki ilişkinin derinlemesine araştırılmaya ve dikkatle ayrıntılarıyla incelenmeye ihtiyaç duyduğu gün gibi aşikar.

Tekelci Rant ve Rekabet

Çağdaş ekonomik küreselleşme süreçlerinin yerellik ve kültürel biçimlerle nasıl ilişkilendiğini anlamak açısından tekelci rantların önemine dair bazı düşüncelerle başlamak istiyorum.

‘Tekelci rant’ kategorisi, siyasal ekonomiden alınmış bir soyutlamadır. Daha çok kültür, estetik, duygulanımsal değerler, toplumsal hayat ve gönül ilişkileriyle ilgili olanlar için böyle bir ifade, finansörlerin, geliştiricilerin, emlak spekülâtörlerinin ve toprak sahiplerinin muhtemel hesap kitap işlerinin ötesindeki insan ilişkilerinin ağırlığını kaldırmayacak denli teknik ve yavan gelmiş olabilir. Ancak ifadenin çok daha kapsamlı olduğunu gösterebilmeyi umuyorum, çünkü layıkıyla yapılandırıldığı takdirde kapitalist küreselleşme, yerel siyasal-ekonomik gelişmeler ve kültürel anlamlarla estetik değerlerin evriminden doğan kişisel ve uygulamaya ilişkin pek çok ikilem üzerine faydalı yorumlar türetebilir.

Bütün rantlar yerkürenin belirli kısımlarını ellerinde bulunduran özel sahiplerin tekelci gücüne dayanır. Tekelci rantın ortaya çıkmasının nedeni, toplumsal aktörlerin birtakım doğrudan ya da dolaylı yollarla ticareti yapılabilecek, emsalsiz ve yerine başkasının konması mümkün olmayan bazı mallar üzerinde ayrıcalıklı bir hakimiyet elde etmeleri ve bu sayede zaman içinde gelir akışlarını artırabilmeleridir. Tekelci rant kategorisinin öne çıktığı iki durum vardır. İlki, toplumsal aktörlerin belirli bir tür faaliyete ilişkin özel nitelikli bir kaynağı, metayı ya da konumu ellerinde bulundurmaları sayesinde kullanmayı arzu edenlerden tekelci rant elde edebiliyor olmalarıdır. Üretim alanında Marx en belirgin örneğin (1967, 3. cilt: 775) tekel fiyatına satılabilen sıradışı nitelikte şarapların üretildiği üzüm bağları olduğunu ileri sürer. Bu şartlar altında, ‘tekel fiyatı rantı yaratır’.

Bu durumun konumsal versiyonu, örneğin ulaşım ve iletişimde (ticaretle uğraşan sermayedar açısından) merkezi bir yerde olmak ya da (örneğin bir otel zinciri için) faaliyetlerin yoğun olduğu bir noktaya (finans merkezi gibi) yakın olmaktır. Ticaretle uğraşan sermayedar ve otelci kolay ulaşılabilir olmasından dolayı bu emlağa fazladan bir ücret ödemeye razıdır. Bunlar tekelci rantın dolaylı gerçekleştiği durumlardır. Ticareti yapılan, benzersiz niteliklere sahip bir arazi, kaynak ya da

konum değil, kullanımları vasıtasıyla üretilen meta ya da hizmettir. İkinci durumdaysa doğrudan arazi ya da kaynak ticaret amaçlı kullanılır (tıpkı üzüm bağlarının veya emlak değeri en yüksek bölgelerin spekülâtif amaçlı çokuluslu sermayedar ve finansörlere satılması gibi). Arazi ve kaynakların mevcut kullanımdan çekilmesi ve gelecekteki değerleri üzerine spekülasyonlar yapılmasıyla bir kıtlık durumu yaratılabilir. Bu türden bir tekелci rant, yatırım olarak alınıp satılabilen -ve bu amaç için giderek daha fazla kullanılan- sanat eserlerinin (Rodin ve Picasso gibi) mülkiyetine kadar gidebilir. Tekelci rantın dayanağını biçimlendiren, Picasso'nun veya kıymetli arazinin benzersizliğidir.

Tekelci rantın iki biçimi genellikle kesişir. Şaraplarıyla tanınan bir üzüm bağı (benzersiz *chateau*'su ve fiziki ortamıyla), tıpkı topraklarında üretilen benzersiz aromalı şaraplar gibi, doğrudan tekелci bir rant ücretiyle satılabilir. Bir Picasso sermaye kazancı olarak satın alınıp ardından eseri tekелci bir fiyata sergileyecek bir başkasına kiralanabilir. Finans merkezine yakınlık ticari anlamda doğrudan kullanılabilceği bir gibi dolaylı olarak da -örneğin otel zincirinin merkezden kendi amaçları için faydalanması gibi- iş görebilir. Ancak bu iki kiralama biçimi arasındaki fark önemlidir. Örneğin, Westminster Abbey ve Buckingham Sarayı'nın doğrudan ticari olarak kullanılması (imkansız olmasa da) pek akla yatkın değildir (en şevkli özelleştirmeciler bile tereddüt edebilir). Ancak, turizm endüstrisinin pazarlama uygulamalarıyla (veya Buckingham Sarayı söz konusuysa Kraliçe tarafından) satılabilirler – ve satılıyorlar da.

Karşımıza tekелci ranta eklenen iki çelişki çıkar. İkisi de birazdan sözcüğünü edeceğim önerme açısından öneme sahiptir.

İlk olarak, her ne kadar benzersiz ve tek olmak 'özel nitelikler'in tanımını için şart olsa da, ticaretinin yapılabilmesi için bir şeyin o kadar da benzersiz ve özel olmaması gerekir ki, bütütün mali hesapların dışında kalmasın. Tıpkı Monet'ler, Manet'ler, yerli halkların sanatları, arkeolojik eserleri, tarihi binalar, eski anıtlar, Budist tapınakları ve Colorado'da rafting yapma, İstanbul'da olma ya da Everest'in zirvesine çıkma deneyimleri gibi Picasso'nun eserlerinin de parasal bir değeri olmak zorundadır. Böylesi bir listeden de açıkça anlaşılacağı üzere, 'piyasanın biçimlenmesi' konusunda belirli bir zorluk söz konusudur. Çünkü, piyasalar sanat yapıtları ve bir dereceye kadar da arkeolojik eserler etra-

finda biçimlenmişken (tıpkı Avustralya’da Aborjin sanatları üzerine yapılan çalışmalar gibi, bir sanat biçimi piyasa alanının içine çekildiğinde neler olduğunun ayrıntılarıyla belgelendiği vakalar vardır), yukarıdaki listenin içindeki bazı maddeleri doğrudan piyasaya dahil etmek zordur (Westminster Abbey’deki sorun da budur). Buradaki çelişki, bu türden bir liste içindeki maddeler ne kadar kolay pazarlanabilirse gördükleri gibi benzersiz ve özel olmaktan o kadar uzaklaşırlar. Bazı durumlarda bizzat pazarlama benzersiz nitelikleri ortadan kaldırma eğilimi gösterir (özellikle de eğer vahşilik, uzaklık, bir estetik deneyimin saflığı gibi niteliklere bağlıysa). Daha genel anlamda ele alacak olursak, bu türden maddeler ya da olaylar ne kadar kolay pazarlanabilirse (ve sahteciliğe, taklit edilmeye, imitasyona, simulakraya ne kadar kolay maruz kalırsa), tekелci rant için o kadar az temel teşkil eder. Tam bu noktada aklıma Avrupa deneyiminin Disney’le karşılaştırıldığında ne kadar bayağı olduğundan şikayet eden bir öğrencim geldi:

Disney World’de bütün ülkeler birbirine daha yakın ve her ülkenin en iyi tarafı gösteriliyor. Avrupa sıkıcı. İnsanlar tuhaf diller konuşuyor, her şey pis. Avrupa’dayken bazen günlerce ilginç bir şey görmüyorsun, ama Disney World’de sürekli farklı şeyler oluyor ve insanlar mutlu. Böylesi çok daha eğlenceli. Disney World çok iyi tasarlanmış.

(Kelbaugh’da alıntılanmış şekliyle, 1997:51)

Her ne kadar kulağa komik bir yorum gibi gelse de, Avrupa’nın kendini ne ölçüde Disney standartlarına göre (hem de sırf Amerikan turistlerin yararına olmayacak şekilde) yeniden tasarladığı üzerine düşünmek zihin açıcı olacaktır. Ancak Avrupa Disney’leştikçe, benzersizlik ve özelliği de o denli azalır, asıl çelişki de işte buradadır. Katıksız metalaştırmaya eşlik eden yavan homojenlik tekелci avantajları ortadan yok eder. Tekелci ranttan kâr elde etmek söz konusuysa, metaların ya da mekânların benzersizliğini muhafaza edecek ve aksi takdirde metalaştırılmış ve kıyasıya rekabetin hüküm sürdüğü bir ekonomide tekелci üstünlüğünü korumasına yetecek ölçüde özel kalmasına izin verecek (bunun ne anlama gelebileceği üzerine düşündüklerime ileride yer vereceğim) birtakım yolların bulunması şarttır. Fakat rekabetçi piyasaların hüküm sürdüğü iddia edilen neo-liberal bir dünyada, arzu edilebilir görünmesini bir yana bırakıyorum, herhangi bir tekелciliğin hoşgörülmesinin nedeni ne olabilir? Bu noktada,

kökünde ilkinin aynadaki görüntüsü olduğu ortaya çıkan ikinci bir çelişkiyle karşılaşırız. Marx'ın uzun zaman önce gözlemlediği gibi, rekabetin daima tekele (ya da oligopole) eğilimli olmasının tek nedeni, herkesin birbirinin düşmanı olduğu bu savaşta en uygun olanın hayatta kalması nedeniyle daha aciz olan şirketlerin elenmesidir. Rekabet ne kadar sert olursa, oligopole, hatta tekele yönelik eğilim de o kadar artar. Dolayısıyla son yıllarda piyasaların serbestleştirilmesinin ve piyasa rekabetinin göklerle çıkarılmasının sermayenin olağanüstü merkezileşmesine yol açması bir tesadüf değildir (Microsoft, Rupert Murdoch, Bertelsmann, finansal hizmetler ve havayollarında, perakendecilikte, hatta otomotiv, petrol ve benzeri geleneksel endüstrilerde yaşanan devralma, şirket evlilikleri ve konsolidasyon dalgalarını düşünün). Uzun süredir kapitalist dinamiklerin zor bir yönü olarak bilinen bu eğilim, ABD'de antitröst mevzuatına, Avrupa'daysa tekel ve birleşme komisyonlarının sürdürdüğü çalışmalara vesile olmuştur. Yine de bütün bunlar hayatın her yanını kuşatan bir güç karşısında zayıf savunmalardır.

Sermayedarlar tekeli güçleri bilfiil geliştirmiyor olsaydı, bu yapısal dinamik şu an sahip olduğu önemi taşımayacaktı. Bu yolla üretim ve pazarlama üzerinde geniş bir denetim elde eder ve dolayısıyla kendi iş ortamlarını akılcı hesaplamalara ve uzun dönemli planlamalara izin verip risk ve belirsizliğin azalmasına olanak sağlayacak biçimde istikrar kazandır ve daha genel anlamda kendilerine görece huzurlu ve sorunsuz bir varoluş taahhüt ederler. Chandler'ın tabiriyle korporasyonun görünür eli kapitalist tarihsel coğrafya için her zaman Adam Smith'in yere göğe sığdıramayıp çağdaş küreselleşmenin neo-liberal ideolojisinin esas gücü olarak son yıllarda ısıtıp ısıtıp önümüze koyduğu görünmez elden çok daha fazla önem teşkil etmiştir. Ancak ilk çelişkinin aynadaki görüntüsü tam burada en net haline kavuşur: Piyasa süreçleri (ne türden olursa olsun) kapitalistlerin finans ve toprak da dahil olmak üzere (rantın, tamamen, yeryüzünün bir parçası üzerinde tekeli mülkiyet hakkı sahibi olmanın karşılığında elde edildiğini unutmayın) artı değer üretmeye yarayan araçlar üzerindeki tekeline hayati bir bağla bağlıdır. Dolayısıyla, özel mülkiyetin tekeli gücü her türden kapitalist faaliyetin hem başlangıcı hem de bitiş noktasıdır. Kapitalist ticaretin en temelinde, ticaret yapmama seçeneğini (biriktirme, elde tutma, cimrice davranma) kapitalist

piyasalar açısından önemli bir sorun haline getiren ve ticareti mümkün olmayan hukuki haklar bulunur. Bu nedenle, katıksız piyasa rekabeti, serbest meta değişimi ve mükemmel piyasa rasyonalitesi, üretim ve tüketim kararlarının koordine edilmesinde pek başvurulmayan ve kronik olarak istikrarsız araçlardır. Sorun, bir yanda politik-ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin temelini teşkil eden özel mülkiyete dayalı bireysel ve sınıfsal tekel oluşturma ayrıcalıklarını muhafaza ederken, diğer yanda ekonomik ilişkileri de yeterince rekabetçi tutabilmektedir.

Bu noktada, ele aldığımız mevzuata biraz daha yaklaşabilmek için konuyu bir adım daha ileri götürmemiz şart. Devasa ve doruğundaki bir tekeli gücün kendini en iyi sermayenin mega-şirketlerde merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla belli ettiğine dair yaygın fakat yanlış bir kanı mevcuttur. Bunun tam aksine ve yine yanlış biçimde, küçük şirketler de rekabetçi piyasa durumunun bir göstergesi olarak kabul edilegelmiştir. Bu ölçüye göre, bir zamanların rekabetçi kapitalizmi zaman içinde giderek tekelleşmiş demektir. Yanlışın nedeni, şirketlere dair ekonomik teoremin her ne kadar (lütfederek meseleyi göz önünde bulundurduğu nadir durumlarda) ‘tekeli rekabet’i kapsayan konumsal avantajı kabul etse de mekânsal bağlamı bütünüyle göz ardı etmesidir. Örneğin, 19. yüzyılda bira imalatçısı da, fırıncı da, şamdan üreticisi de ulaşımın yüksek maliyetli olması sayesinde yerel pazarlardaki rekabetten dikkate değer ölçüde korunuyordu. Yerel tekeli güçler her yere yayılmış bir haldeydi ve enerjiden tutun da gıda tedarikine kadar bu gücü kıırarak hiçbir piyasaya girmek mümkün değildi. Karşılaştırıldığında, 19. yüzyıl kapitalizmi şu an olduğundan çok daha az rekabetçiydi. Ulaşım ve iletişim sayesinde değişen koşullar da bu noktada çok önemli birer belirleyici değişken olarak yerini aldı. Mekânsal engeller ‘mekânın zaman tarafından yok edilmesi’ne olan kapitalist meyil sayesinde azalırken, pek çok yerel endüstri ve hizmet yerel korumalarını ve tekeli ayrıcalıklarını yitirdi. İlk başlarda yakınlarda, ama sonraları çok daha uzaklarda olan başka yerlerdeki üreticilerle rekabet etmeye zorlandılar. Bira ticaretinin tarihsel coğrafyası bu bakımdan iyi bir yol gösterici olabilir. 19. yüzyılda çoğu kişi yerel biraları içiyordu, çünkü başka seçenekleri yoktu. Yüzyıl sona ermeden, Britanya’daki bira üretimi ve tüketimi ciddi ölçüde bölgeselleşmişti ve 1960’lara kadar da böyle kaldı (Guinness haricinde yurt-

dışından bira ithali duyulmamıştı). Fakat ardından piyasa ulusallaştı (Newcastle Brown ve Scottish Youngers Londra'da ve güneyde de satılmaya başlandı) sonra da uluslararası bir hale geldi (birdenbire ithal biralar revaçta olmaya başladı). Bu durumda bir kişi yerel bira içiyorsa, bunun nedeni genellikle o biranın yerel olmasına duyulan bir tür ilkeli bağlılıktan ya da o birayı (yapılış tekniği, kullanılan su veya başka bir sebep nedeniyle) diğerlerinden ayırdığı düşünülen özel bir nitelikten ötürü böylesini tercih etmesiydi. Rekabetin ekonomik mekânının hem şekil hem de ölçek açısından zaman içinde büyük değişim gösterdiği açıktır. Mekânsal hareketin karşısında başka engeller de mevcuttur. Örneğin koruyucu ithalat ihracat vergileri, genellikle ulus-devletin mekânı dahilindeki tekелci ayrıcalıkları korur.

Şimdi belki de önermemin içinde saklı anlamı daha net bir biçimde sezebiliyorsunuzdur. Son küreselleşme faaliyetleri tarihsel olarak yüksek ulaşım ve iletişim maliyetleriyle sağlanan tekелci korumaları hissedilir bir biçimde azaltırken, ticaretin karşısındaki kurumsal engellerin kaldırılmasıyla (korumacılık) yine bu araçlarla temin edilen tekелci rantlar da azaldı. Ancak kapitalizm tekелci güçler olmaksızın yapamaz ve bu güçleri bir araya getirecek araçların peşindedir. Dolayısıyla gündemdeki soru, korumanın mekân ve konumun sözde 'doğal tekelleri' tarafından sağlandığı ve ulusal sınırlar üzerindeki politik korumanın tamamen ortadan kaldırılmasa da ciddi ölçüde azaldığı bir durumda tekелci güçlerin nasıl bir araya getirilebileceği.

Bu sorunun en bariz yanıtı, sermayeyi mega şirketlerde merkezileştirmek ya da bağlayıcılığı sınırlı olan iş birliktelikleri (havayolları ve otomotivde olduğu gibi) aracılığıyla piyasada hakim konum elde etmek olacaktır. İkinci yol ise özel mülkiyetin tekелci haklarını küresel ticareti düzenleyen uluslararası yasalarla daha da sıkı güvence altına almaktır. Bunun sonucunda da patent ve sözde 'entelektüel mülkiyet hakları', tekелci güçlerin daha genel olarak öne sürüldüğü büyük bir mücadele alanı haline gelmiştir. Paradigmatik bir örnek ele alacak olursak, ilaç endüstrisi olağandışı tekелci güçlerini kısmen sermayeyi büyük ölçüde merkezileştirerek, kısmen de patent ve lisans anlaşmalarının koruması sayesinde elde etmiştir. Üstelik, (tropik yağmur ormanlarında yerlilerin geleneksel olarak topladığı nadir bitkilerinkiler de dahil) her türlü genetik materyal

üzerinde mülkiyet hakkı kurmanın yollarını arayarak doymak nedir bilmeden daha fazla tekelci güce sahip olmanın peşindedir. Bir kaynaktan elde edilen tekelci ayrıcalıklar azalırken, çaresizlik içinde başka araçlar vasıtasıyla aynı ayrıcalıkları koruma ve bir araya getirme çabasına şahit oluyoruz. Bu süreç üzerine sayısız kitap ve makale kaleme alınıyor. Burada bütün bu yazılanları değerlendirmem mümkün değil. Ancak doğrudan en fazla yerel gelişme sorunlarını ve kültürel faaliyetleri etkileyen bu sürecin bu yönlerine daha yakından bakma isteğindeyim. Öncelikle, konum ve bölgeselliklere bahsedilebilecek tekelci güçlerin nasıl tanımlanması gerektiği üzerinde süregelen bir mücadele olduğunu ve benzersizlik ve sahiçilik taleplerinin dile getirilebilmesinin en iyi yolu da kendine özgü ve yinelenmesi mümkün olmayan kültürel taleplerden geçtiği için ‘kültür’ düşüncesinin bu türden tekelci güçlerin tekrar dayatılması çabalarının giderek ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermek istiyorum. Tekelci rantı en iyi anlatan ‘tekelci fiyattan satılabilen olağanüstü nitelikte şaraplar üreten bağ evleri’ örneğiyle konuyu açacağım.

Şarap Ticaretinde Yaşanan Maceralar

Şarap ticareti, tıpkı bira ticareti gibi, son otuz yılda giderek daha uluslararası hale geldi ve uluslararası rekabetin beraberinde getirdiği zorluklar bazı ilginç etkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Örneğin, Avrupa Birliği’nin baskısıyla uluslararası şarap üreticileri (uzun kanuni mücadeleler ve yoğun anlaşmalar sonrasında) yavaş yavaş etiketlerin üzerinden bazı ‘geleneksel ifadeler’in kaldırılması üzerinde mutabık kaldılar; bunun sonucunda zaman içinde ‘chateau’ ve ‘domaine’ bir yana, ‘champagne’, ‘burgundy’, ‘chablis’ ya da ‘sauternes’ gibi jenerik terimlerin de ortadan kalkması muhtemel. Bu yolla Fransızların başını çektiği Avrupa şarap endüstrisi, toprak, iklim ve geleneğin (ya da üçünü birden ifade eden Fransız terimiyle söyleyecek olursak ‘terroir’ın) benzersiz niteliklerine ve özel bir isimle tasdik edilen ürünün ayırt edici özelliğine vurgu yaparak tekelci rantı korumaya çalışmaktadır. ‘*Appellation contrôlée*’ * gibi kurumsal denetimlerle daha da sağlamlaştırılan Fransız şarap ticareti, sattığı ürünün sahiçiliği ve orijinalliğine vurgu yaparak

* Ürünün belirli bir bölgeden geldiğini ifade eden Fransız terimi (ç.n.)

tekelci rantı üzerine kurabileceği benzersizliğin temelini de atmış olur. Bu hareketi kabul eden ilk ülkelerden biri Avustralya'dır. Etiketinden 'Chateau' ismini atmak zorunda bırakılan Victoria'daki Chateau Tahblik, şık bir dille 'mazide kalmış başka ülke ve kültürlerden miras kalan terimleri kullanma ihtiyacı duymayan kıvançlı Avustralyalılar' olduklarını ilan etmiştir.¹ Bu durumu telafi etmek için de, bir araya geldiği zaman 'bize şarap dünyasında benzersiz bir pozisyon verin' anlamına gelen iki faktörle özdeşleşme yoluna gittiler. Bulundukları yer, mezoklimanın iç su birikintilerinden ciddi bir biçimde etkilendiği (sayısız göl ve lagünün iklimi yumuşatıp serinlettiği) dünya çapındaki altı şarap bölgesinden biriydi. Toprakları benzersiz nitelikteydi (buradan başka Victoria'daki tek bir yerde bulunuyordu) ve çok yüksek demir oksit içermesinden ötürü kırmızı/kum rengine döndüğü ifade edilen balçığın 'üzüm kalitesi üzerinde olumlu etkisi olduğu ve şaraplarımıza başka hiçbir yerde bulamayacağımız yöreye özgü bir karakter kazandırdığı' belirtiliyordu. Bu iki faktörün bir araya getirilmesiyle 'Nagambie Gölleri' benzersiz bir bağcılık bölgesi olarak (büyük bir ihtimalle Avustralya çapında bağcılık bölgelerini belirlemek üzere kurulan Avustralya Şarap ve Brandy Şirketi'nin Coğrafi Belirlemeler Komitesi'nce tasdiklenerek) nitelenmeye hazır hale gelmiş oldu. Böylece Tahblik, bulunduğu bölgedeki çevresel koşullarının benzersiz karışımından hareketle tekelci rant için kendi karşı talebini tesis etti. Tahblik'in bu hamlesi, Fransız şarap üreticilerinin 'terroir'larının ve üzüm bağlarının benzersizliğine dair dile getirdikleri benzersizlik iddialarıyla koşut ve bu iddialarla rekabet eder bir biçimdedir.

Fakat bu noktada ilk çelişkiyle yüz yüze geliriz. Her şarabın ticareti yapılabilir olduğuna göre, nereden olduğu fark etmeksizin bir açıdan bütün şaraplar kıyaslanabilir. Mesela Robert Parker ve düzenli olarak yayımladığı *Wine Advocate*'ı düşünün. Parker şarapları lezzetlerine göre değerlendirirken 'terroir'ya ya da başka kültürel-tarihsel iddialara aldırış etmez. Bağımsız olmasıyla nam salmıştır (diğer rehberlerin çoğunun arkasında şarap endüstrisinin etkili kesimleri bulunur). Şarapları kendi damak tadına göre derecelendirir. Ciddi bir pazar olan ABD'de pek çok

1 Tahblik Şarap Kulübü (2000), *Wine Club Circular*, sayı 15, Haziran 2000, Tahblik Şarap İmalathanesi ve Bağ Evi, Tahblik, Victoria, Avustralya

takipçisi vardır. Eğer Bordeaux'dan bir şaraba altmış beş, Avustralya'dan bir şarabaya doksan beş puan verirse, bunun sonucunda fiyatlar etkilenir. Bordeaux'daki şarap üreticilerinin ondan ödün patlar. Dava açtılar, iftira attılar, hakaret ettiler, hatta tartakladılar. Çünkü tekeller rantların dayandığı değerlere meydan okuyan biri. Buradan da çıkarabileceğimiz üzere, tekelleri iddialar ürünün niteliklerinin bir yansıması olduğu kadar 'söylemin bir etkisi' ve mücadelenin bir sonucu da. Ancak eğer 'terroir' dili ve geleneği bir kenara bırakılacak olursa, acaba yerini ne türden bir söylem alabilir? Parker ve şarap ticaretiyle uğraşan diğerleri son yıllarda şarapların 'şeftali ve erik aromalarıyla damakta zengin ve kalıcı, arkadan gelen kekik ve beктаşi üzümü notlarıyla dengeli' gibi ifadelerle tanımlandığı yeni bir dil icat ettiler. Böyle bir dil her ne kadar kulağa tuhaf gelse de, şarap ticaretindeki uluslararası rekabet ve küreselleşmeye karşılık gelen bu söylem değişikliği şarap tüketiminin standartlaştırılmış çizgiler içinde metalaştırılmasını yansıtarak belirli bir rol üstlenmiş oluyor.

Ancak şarap tüketiminin kârlı sömürüye yol açan pek çok boyutu mevcuttur. Birçoğu için şarap tüketmek estetik bir deneyimdir. Doğru yemekle birlikte güzel bir şarap içmek (bazıları için) sadece bir zevk olmanın ötesinde, batı geleneğinde mitolojiye (Dionysos ve Baküs), dine (İsa'nın kanı, aşai rabbani ayinleri) ve festivallerde, şiirde, şarkılar ve edebiyatta yüceltilen geleneklerde gördüğümüz pek çok atfa da ev sahipliği etmektedir. Şaraplar hakkında bilgi sahibi olmak ve şarabı 'usulüyle' değerlendirebilmek genellikle sınıfsal bir simgedir ve (Bourdieu'nun kullanacağı tabirle) 'kültürel' bir sermaye biçimi olarak çözümlenebilir. Doğru şarapsayesinde birkaç büyük iş anlaşmasından çok daha fazla şey tamamına erdirilebilir (şarap seçmesini bilmeyen birine güvenebilir miydiniz?). Şarabın türü yöresel mutfaklarla ilişkilendirilmiş ve böylece belli bir tür şarap yöreselliği belirli duygusal yapılarla diğerlerinden ayrılan bir hayat biçimine dönüştüren uygulamalara iliştilmiştir (Zorba'nın, örneğin, California'nın Mondavi sofa şarabını içtiğini hayal etmek çok zor; her ne kadar Atina'daki havalimanında satılıyor olsa da).

Şarap ticareti para kazanmak ve kâr elde etmek amaçlı olsa da, (üretim kültüründen şarap tüketimini kuşatan kültürel uygulamalara ve hem üretici hem de tüketicilerle birlikte evrim geçiren kültürel sermayeye kadar) her anlamda kültürün de bir parçasıdır. Sürekli tekeller rant peşinde

olmak, bütün bu alanlarda kendine özgülük, benzersizlik, orijinallik ve sahicilik kriterleri aramayı da beraberinde getirir. Eğer benzersizliği ‘*terroir*’ ve geleneğe yaslanılarak ya da aromanın detaylı olarak tarif edilmesiyle tesis edilemiyorsa, o zaman şarabın vaat ettiklerinin doğruluğunu garanti altına alacak başka ayırt edici özelliklere başvurarak tekелci iddia ve söylemlerin kurulması gerekir (istediğiniz kişiyi baştan çıkarmayı vaat eden şarap, nostalji ve şömine ateşine yakışan şarap, şu sıralar ABD’deki reklamlarda en çok kullanılan ifadeler). Uygulamaya geldiğimizde, şarap ticaretinin birbiriyle rekabet halindeki söylemlere ev sahipliği ettiğini görürüz; farklı doğruları sunarak hepsi de ürünün ne kadar benzersiz olduğunu iddia eder. Fakat, burada yine başladığım noktaya geri gitmem gerekiyor, bütün bu söylemsel kaymalar ve eğilimler kadar uluslararası şarap piyasasını kontrol etme stratejilerinde meydana gelen pek çok kayma ve dönüşümlerin de kökünde yalnızca kâr arayışı değil, aynı zamanda tekелci rant arayışı da bulunmaktadır. Bunda da, bir sahicilik lisansı, orijinallik, benzersizlik ve yinelenmesi mümkün olmayan özel nitelikler büyük önem taşır. Küreselleşmiş piyasanın genel geçerliği, daha önce değindiğim ikinci çelişkiyle tutarlı bir biçimde yalnızca özel mülkiyetin tekелci ayrıcalıklarının değil, aynı zamanda metaları emsalsiz göstererek elde edilen tekелci rantları da sürdürmeye yönelik bir güvencenin arayışında olan etkili bir güç üretir.

Kentsel Girişimcilik, Tekелci Rant ve Küresel Biçimleri

Son yıllarda şarap ticaretinin sahne olduğu mücadeleler, küreselleşmenin güncel safhasında yer alan çeşitli fenomenleri anlayabilmek için kullanışlı bir model sağlıyor. Yerel kültürel gelişmeler ve geleneklerin nasıl tekелci rant elde etme çabası içinde politik ekonominin hesaplarına dahil edildiğini anlamak açısından özel bir ayrıcalığa sahiptirler. Ayrıca yerel kültürel yeniliklere ve yerel geleneklerin yeniden canlandırılmasına ve türetilmesine duyulan mevcut ilginin ne kadarının bu türden rantları kazanma ve kendine mal etme arzusuna dahil olduğu sorusunu ortaya atar. Her türden kapitalist (en ateşli uluslararası finansçılar da dahil) tekелci güçlerin kazanç sağlama olasılıkları karşısında kolayca baştan çıkma eğiliminde olduğundan, derhal üçüncü bir çelişkinin ayırıcına varırız: En

hırslı küreselleşmeciler bile daha fazla tekelci rant sağlama olasılığı gördükleri yerel gelişmeleri destekleyecektir (böylesi bir desteğin sonucunda küreselleşme karşıtı yerel bir politik iklim oluşsa dahi!). Yerel Bali kültürünün benzersizliği ve saflığının altını çizmek otel, havayolu ve turizm endüstrisi için hayati önem taşıyabilir, fakat bu kültür Bali’de ticarileşmenin ‘kirliliği’ne şiddetle direnen bir hareketi teşvik ettiğinde ne olur? Bask bölgesi tam da benzersizliğinden ötürü potansiyel olarak değerli bir kültürel biçimlenim şeklinde görünebilir, ama ETA ticarileştirme yanlısı değildir. Kentsel gelişme politikaları üzerinde etkili olduğu için bu çelişkiye biraz daha derinlemesine bakalım. Fakat bunu yapabilmemiz için o politikaları küreselleşmeyle ilişkili olarak genel anlamda konumlandırmamız gerekir. Kentsel girişimcilik son birkaç onylda hem ulusal hem de uluslararası alanda önem kazandı. Bunu belirtirken, devlet güçleriyle (yerel, metropoliten, bölgesel, ulusal ya da uluslarüstü) sivil toplumun çeşitli organizasyonel biçimlerini (ticaret odaları, birlikler, kiliseler, eğitim ve araştırma enstitüleri, cemaatler, STK’lar vs.) ve özel çıkarları (şirket ve bireysel) şu ya da bu kentsel/bölgesel gelişmeyi teşvik etmek ya da yönetmek üzere güç birliği oluşturmak için bir araya getiren kentsel yönetimin davranış örüntüsünü kastediyorum. Şu an konuya ilişkin (‘kentsel rejimler’, ‘büyüme makineleri’ veya ‘bölgesel büyüme koalisyonları’ gibi adlarla bilinen) bu türden yönetim sistemlerinin biçimlerinin, faaliyetlerinin ve hedeflerinin yerel koşullara ve bu koşullar içinde etkili olan güçlerin ne şekillerde bir araya geldiklerine bağlı olarak değiştiğini gösteren ciddi bir literatür mevcut. Küreselleşmenin neo-liberal biçimiyle ilişkili olarak kentsel girişimciliğin rolü de genellikle yerel-küresel ilişkiler ve sözde ‘mekân-yer diyalektiği’ başlıkları altında derinlemesine incelenmiştir. Bu sorunu irdeleyen pek çok coğrafyacı, haklı olarak, küreselleşmeyi yerel gelişmenin karşılığında ortaya çıkan bir güç olarak görmenin kategorik bir hata olduğu sonucuna varmıştır. Gayet yerinde bir tartışmayla, asıl meselenin daha ziyade yerel inisiyatiflerin küresel ölçeğe ulaşabildiği ve bununla birlikte, aynı şekilde belirli bir ölçek tanımı dahilindeki süreçlerin -kentlerarası ya da bölgelerarası rekabet buna en iyi örnektir- küreselleşmeye ilişkin yerel/bölgesel biçimlemeleri yeniden düzenleyebildiği ölçekler arası daha karmaşık bir

ilişki olduğunu öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla, küreselleşme farklılaştırılmış bir bütün olarak değil, coğrafi olarak eklemelenmiş bir küresel kapitalist faaliyet ve ilişkiler örüntülenişi olarak görülmelidir.

Peki 'coğrafi olarak eklemelenmiş bir örüntüleniş'ten tam olarak kasıt nedir? Tabii ki (farklı farklı ölçeklerde) dengesiz coğrafi gelişmeye dair pek çok kanıt ve buna sebep olan kapitalist mantığı anlamaya yönelik en azından birkaç ikna edici kuram mevcuttur. Bu kuramlardan bazıları, alışlagelmiş ifadelerle, hareketli sermayenin (finans, ticaret ve üretim sermayeleri bu açıdan farklı kapasitelere sahip olsalar da) artı değer üretimi ve temellükünde avantaj sahibi olabilmek için dolaştığı şeklinde açıklanabilir. En ucuz ve en kolay sömürülebilen iş gücünün sermaye hareketliliği ve yatırım kararları açısından birer yol gösterici oldukları basit 'fiyat rekabeti' modelleriyle uyum gösteren eğilimler tespit edilebilmektedir. Ancak dengesiz coğrafi gelişmenin açıklaması tek nedenli olarak yansıtıldığında, bunun durumu fazlasıyla basitleştirdiğini gösterecek pek çok karşı kanıt buluruz. Genel anlamda sermaye yüksek ücretli bölgelere de düşük ücretli bölgelere olduğu kadar kolay akar ve çoğu zaman sanki hem burjuva hem de Marksist politik ekonominin alışlageldik değerleriyle hareket edenler için coğrafi olarak oldukça farklı bir kriterle yönlendiriliyormuş gibi gelir.

Sorun (tamamen olmasa da) kısmen yerleşik sermaye kategorisini ve kurulu çevrede yapılan, coğrafi olarak (görece kolayca erişilebilir olmanın dışında) hareketsiz uzun dönemli yatırımların kayda değerliğini görmezden gelme alışkanlığından ileri gelmektedir. Böylesi yatırımlar, özellikle de spekülâtif olduklarında, eğer ilk dalga kârlı sonuçlandıysa, daha da fazla yatırım dalgasının gelmesi için harekete geçer (kongre merkezini doldurmak için daha iyi ulaşım ve iletişim ağına ihtiyaç duyan otellere ihtiyaç duyarız, bu da beraberinde kongre merkezinin genişlemesini gerektirir...). Dolayısıyla, metropolitan alana yapılan yatırımların dinamiğinde dairesel ve birikimsel bir nedensellik ögesi iş başındadır (örneğin, Londra'daki Docklands bölgesinin tamamının yeniden geliştirilmesi ve geleceğe yönelik hem kamusal hem de özel yatırımların merkezi haline gelen Canary Wharf'ın finansal kapasitesini düşünün). Kentsel büyüme makinelerinin yaptığı iş de genellikle budur: Yatırım süreci dinamiklerini yönetmek ve önemli kamusal yatırımların kentler-

arası ve bölgelerarası rekabette başarı getirmesi için doğru yer ve zamanda yapılmasını sağlamak.

Ancak tekелci rantların da kazanılmasını mümkün kılan bir düzen olmasaydı, bu kadar çekici hale gelmezdi. Geliştiricilerin kullandığı iyi bilinen bir strateji, örneğin, gelişmekte olan bir alanın en tercih edilir ve en iyi rant elde edilebilir kısmını bir kenarda tutup projenin kalanı tamamladığı zaman üzerinden tekелci rant kazanmaktır. Elinde ihtiyaç duyduğu güçleri barındıran ve meseleyi idrak etmiş yönetimler de benzer uygulamalara başvurabilir. Hong Kong yönetimi de, anladığım kadarıyla, finansmanının büyük bir kısmını kamusal arazileri emlak piyasasında geliştirilmek üzere çok yüksek tekелci fiyatlara kontrollü olarak satmak yoluyla sağlamakta. Sonucunda, bunun emlaktan elde edilen tekелci ranta dönüşmesiyle, Hong Kong, emlak piyasalarında faaliyet gösteren uluslararası finansal yatırım sermayesi için çok çekici bir yer haline gelmiştir. Ticarete de bilfiil tekелci avantajlar sunmasına olanak sağlayan coğrafi konumu da göz önünde bulundurulduğunda, elbette Hong Kong'un başka alanlarda da benzersizlik iddiaları mevcuttur. Bu arada Singapur da benzer bir şekilde tekелci rant elde etmenin peşine düşmüş ve her ne kadar çok farklı politik-ekonomik araçlardan faydalanmış olsa da sonucunda çok büyük başarı yakalamıştır.

Bu türden bir kentsel yönetim genellikle yalnızca ulaşım ve iletişim, liman tesisleri, kanalizasyon ve su işleri gibi fiziki altyapılar için değil, aynı zamanda eğitim, teknoloji ve bilim, sosyal denetim, kültür ve yaşam kalitesinin toplumsal altyapıları için de yerel yatırım örüntüleri inşa etmeye yönelmiştir. Buradaki amaç, kentselleşme sürecinde tekелci rantların yaratılmasına ve hem özel çıkarlar hem de devlet güçlerince paraya dönüştürülmesine elverişli bir sinerji yaratmaktır. Şüphesiz bu türden çabaların hepsi başarıyla sonuçlanmamıştır, ancak başarısız örnekleri kısmen ya da genel anlamda anlamak için tekелci rantları paraya dönüştüremeyişlerine bakmak bile yeterlidir. Ne ki, tekелci rant arayışı emlak piyasasının gelişimi, ekonomik inisiyatifler ve kamu finansmanı uygulamalarıyla kısıtlı değildir. Çok daha geniş bir uygulama alanı vardır.

Kolektif Sembolik Sermaye, Temayüz Göstergeleri ve Tekelci Rantlar

Benzersizlik, özgünlük, özellik ve ayrıcalık iddiaları tekelci rant elde etme kapasitesi için gerekli niteliklerse, böylesi iddialar için kültürel eserler ve uygulamalarla (kuşkusuz kurulu, toplumsal ve kültürel çevrelerin de dahil olduğu) özel çevresel nitelikleri kapsayan bu tarihsel olarak kurulmuş alandan başka hangi alan daha uygun olabilir? Bu türden bütün talepler, tıpkı şarap ticaretinde olduğu gibi, maddi bir olguya temelli olmaları kadar, söylemsel yapıların ve mücadelelerin de bir sonucudur. Pek çoğu kolektif belleğe dair tarihsel anlatılara, yorumlara ve anlamlara, kültürel uygulamaların anlamlarına vb. dayalıdır: Bu taleplerin inşa edilmesinde daima güçlü bir sosyal ve söylemsel öge mevcuttur. Ancak, bir kere tesis edildiği zaman, bu türden talepler tekelci rant elde etme amacı uğrunda kullanılabilir, çünkü, en azından insanların zihinlerinde, Londra, Kahire, Barselona, Milano, İstanbul, San Francisco ya da her neresiyse, oraya özgü olduğu varsayılan benzersizliğe başka bir yerde ulaşmak mümkün değildir.

Bu durum için gösterilebilecek en aşıkâr referans noktası çağdaş turizmdir, ama meseleyi buraya dayandırmanın hata olacağı kanısındayım. Çünkü asıl söz konusu olan, kolektif sembolik sermayenin; sermaye akışını daha genel anlamda kendine çekme gücüne sahip belirli bir yere yüklenmiş özel temayüz göstergelerinin gücüdür. Bu terimlerin genel anlamda kullanılır hale gelmesini borçlu olduğumuz Bourdieu, ne yazık ki terimlerini (yapısal estetik kanılar denizinde yüzen atomlar gibi) sadece bireylerle kısıtlı tutmuştur, halbuki bana kolektif biçimler (ve bireylerin bu kolektif biçimlerle olan ilişkisi) çok daha ilgi çekici olabilirmiş gibi geliyor. Paris, Atina, New York, Rio de Janeiro, Berlin ve Roma gibi yerlere ve isimlere bağlanan kolektif sembolik sermaye büyük önem taşır ve söz konusu yerlere örneğin Baltimor, Liverpool, Essen, Lille ya da Glasgow'a nazaran ciddi ekonomik avantajlar sağlar. İkinci grupta saydığım şehirlerin sorunu, kendi sembolik sermaye oranlarını arttıramamaları ve tekelci rantın önünü açan benzersizlik taleplerini temellendirecekleri temayüz göstergelerini çoğaltamamalarıdır. Öteki tekelci güçlerin kolay ulaşım, rahat iletişim ve ticaretin önündeki

diğer engelleri kaldırmakla uğradıkları genel kayıp göz önünde bulundurulduğunda, kolektif sembolik kapital için verilen mücadele, tekeli rantların dayanağı olması açısından daha da önemli hale gelir. Gehry'nin imza mimarisiyle Bilbao'da inşa edilen Guggenheim Müzesi'nin yarattığı sansasyon başka türlü nasıl açıklanabilir? Peki başlıca finansal kurumların kayda değer uluslararası çıkarlar gözeterek böylesine bir imza projesi finanse etmekteki istekliliğine ne demeli?

Bir başka örnek vermek gerekirse, Barselona'nın Avrupa şehir sistemleri içinde öne çıkması bir ölçüde durmaksızın sembolik sermaye toplulaştırmasına ve temayüz göstergeleri biriktirmesine dayalıdır. Kendine özgü bir Katalan tarihi ve geleneğinin gün yüzüne çıkarılması, dikkat çekici sanatsal başarıların ve mimari mirasın (tabii ki Gaudi) ve bambaşka bir yaşam biçimiyle edebi geleneğin pazarlanması, farklılığı yücelten bin bir türlü kitap, sergi ve kültürel olayla iyice öne çıkarıldı. Bütün bunlar, yeni meşhur mimari örneklerle (Norman Foster'ın radyo kulesi, Meier'in eski şehrin bir nebze solmuş dokusu içinde parıldayan beyaz Modern Sanat Müzesi), liman ile sahilin kullanıma sunulması için yapılan dev yatırımlarla, (İkaryanlıların ütopyacılığına da sık göndermeler yapan) Olimpik Köy'ün inşasında metruk arazilerin ıslah edilmesiyle ve bir zamanlar karanlık hatta tehlikeli olan gece hayatını açık bir kentsel gösteri panoramasına dönüştürülmesiyle vitrine çıkarıldı. Tekelci rant elde etmek için dev fırsatların önünü açan Olimpiyatlar'ın bütün bu gelişmelere katkısı çok büyük oldu (Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin başkanı Juan Samarach'ın da Barselona'da ciddi emlak kazancı elde etmeye başlaması aynı zamanlara rastlar).

Ne ki, Barselona'nın ilk başlarda elde ettiği başarı, daha önce sözünü ettiğimiz ilk çelişkiye saplanmak üzere gibi görünüyor. Barselona'nın bir şehir olarak kolektif sembolik sermayesi sayesinde cebe bol keseden tekeli rant indirme fırsatları oluşurken (emlak fiyatları tavan yapmış ve Britanyalı Mimarlar Kraliyet Enstitüsü'nce mimari başarısından ötürü bütün şehir bir madalyayla ödüllendirilmiştir), aynı fırsatlar yine dayanılmaz cazibeleriyle giderek daha fazla homojenleştiren çok uluslu bir metalaşmayı da kendilerine çekmektedir. Rıhtım civarındaki gelişmeler ileri safhalarda batı dünyasındaki örneklerin bir kopyası haline dönüşmüştür, insanı allak bullak eden trafik sıkışıklığı eski şehrin bazı kısımla-

na bulvarlar açma ihtiyacı doğurmuş, yerel dükkânların yerini çok uluslu mağazalar almış, nezhileştirme süreci nedeniyle sakinler yerlerinden edilmiş ve eski kentsel doku yok edilmiş, sonucunda da Barselona temayüz göstergelerinin bir kısmını kaybetmiştir. Disneyleşme işaretlerini bile fark etmek mümkündür. Burada kimin kolektif belleği yüceltilecek dersiniz (İkaryalılar gibi Barselona'nın tarihinde çok önemli bir rol oynayan anarşistler mi, Franco'ya karşı canla başla savaşan cumhuriyetçiler mi, Katalan milliyetçileri mi, Endüslü göçmenler mi yoksa Franco'nun kadim müttefiki Samaranch gibiler mi)? Kimin estetik değerleri geçerli (Bohigas gibi etkili olmalarıyla bilinen Barcelona mimarları)? Ne türden olursa olsun, Disneyleşmeye neden gönül indirilsin? Bu türden tartışmaların rahat rahat yatıştırılamayacağı belli, çünkü Barselona'nın biriktirmiş olduğu kolektif sembolik sermayenin özgünlük, benzersizlik ve taklit edilmesi mümkün olmayan belirli niteliklere dayalı olduğu herkesçe malumdur. Yerel güçlendirmeyle, hatta popüler ve muhalif hareketlerle ilgili meseleleri gündeme getirmeden yerel temayüz göstergelerini biriktirmek zordur. Bu noktada, pek tabii, kolektif sembolüğün ve kültürel sermayenin muhafızları (müzeler, üniversiteler, bağışta bulunan zümreler ve devlet aygıtları) genellikle kapılarını kapayarak ayaktakımının dışarıda bırakılmasında ısrarcı olurlar (yine de, benzer kurumların aksine Barselona Modern Sanat Müzesi inanılmaz ve yapıcı bir biçimde halkın hassasiyetlerine açık olmuştur). Burada çok önemli bir şey söz konusudur. Ortada, herkesin kendine has bir şekilde katkıda bulunduğu sembolik sermayeden nüfusun hangi kesimlerinin en fazla faydalanacağını belirleneceği bir durum vardır. Sembolik sermayeye bağlı tekerci rantı sadece çokuluslular ya da yerel burjuvazinin küçük ve güçlü bir kesiminin elde etmesine neden göz yumulsun ki? Tekelci rantları acımasız yollarla ve çok büyük bir başarıyla yaratıp (büyük ölçüde konumsal ve politik avantajlarından faydalanarak) yıllar içinde kendine mal eden Singapur bile kazancının ciddi bir kısmını konut inşa etmek, sağlık hizmetleri ve eğitim aracılığıyla dağıtmayı ihmal etmemiştir.

Barselona'nın yakın geçmişine bakarak anlayabileceğimiz nedenlerden ötürü, bilgi ve miras endüstrileri, kültürel üretim, ünlü mimarlarca tasarlanmış yapılar ve kendine has estetik kanıların oluşturulması, pek çok yerde (ama özellikle Avrupa'da) kentsel girişimcilik politikasının

en etkili temel öğeleri haline gelmiştir. Son derece rekabetçi bir dünyada temayüz göstergeleri ve kolektif sembolik sermaye biriktirme mücadelesi devam ediyor. Ancak bu durum, kimin kolektif belleği, kimin estetiği ve kime faydası var, gibi yerel soruları da peşi sıra beraberinde getirmekte. Örneğin, Liverpool'daki Albert Rıhtımı'nın yeniden inşası esnasında köle ticaretine ilişkin her şeyin ilk başta silinmesi, dışlanan Karayip kökenli nüfus tarafından protestolarla karşılanmıştı ya da Berlin'deki soykırım anıtı çok uzun sürecek münakaşaların fitilini ateşlemişti. İnsanın şimdiye dek anlamının yerleşmiş olmasını beklediği Akropolis gibi kadim bir anıt dahi tartışma konusu haline gelebiliyor. Böylesi tartışmaların, her ne kadar dolaylı da olsa, ciddi politik sonuçları olabilir. Berlin'in Almanya'nın birleşmesinden sonra yeniden inşa edilişi etrafında dönen tartışmaları düşünün örneğin. Her türlü güç Berlin'in ortaya çıkan sembolik sermayesini tanımlamak için birbiriyle mücadele içine girer. Berlin'in benzersizlik iddiasını doğu ve batı arasında aracılık yapma olasılığı üzerine kurabileceği aşıkardır. Çağdaş kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi karşısındaki stratejik pozisyonu (eski Sovyetler Birliği'nin açılmasıyla) ona muhakkak çeşitli avantajlar sağlayacaktır. Ancak öte yanda kolektif belleklerden, mitolojilerden, tarihten, kültürden, estetik ve geleneklerden faydalanan başka bir tür kimlik savaşı süregitmektedir. Bu mücadelenin özellikle sorunlu olan ve ille de başat olması gerekmiyip küresel tekелci rant rekabetinde iddia temellendirme kapasitesi açık ya da kesin olmayan bir tek boyutunu ele alacağım.

Bir grup yerel mimar ve planlamacı (yerel yönetim aygıtlarının belirli kısmının da desteğiyle) Berlin'de on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda var olan mimari biçimlerini yeniden değerlendirmenin yollarını arıyor; ancak asıl istedikleri diğerlerinden ziyade Schinkel'in mimari geleneğini öne çıkarmak. Bu durum basit bir elitist estetik tercih olarak görülebilir, ancak şehrin kolektif belleğiyle, anıtsallığıyla, tarihinin gücüyle ve politik kimliğiyle ilişkili bütün bir anlamlar silsilesinin ağırlığını taşımaktadır. Ayrıca, kimin Berlinli olup kimin olmadığını belirleyen ve kimin dar sınırlarla çevrelenmiş şecere tanımı kapsamında ya da belirli değer ve inançlara sadakat açısından şehir üzerinde hak sahibi olduğunu tanımlayan (ve çeşitli söylemlerle dile getirilmiş) bir düşünce iklimiyle ilişkilendirilmektedir. Milliyetçi ve romantik anlamlarla

yüklü bir yerel tarih ve mimari miras gün yüzüne çıkarılmaktadır. Göçmenlere karşı kötü muamele ve şiddetin yaygın olduğu bir bağlamda, girişim bu türden eylemlerin üstü kapalı bir biçimde meşrulaştırılmasına dahi vesile olabilir. (Çoğu şimdi Berlin doğumlu olan) Türk nüfusu pek çok gurur kırıcı davranışın ceremesini çekmiş ve her surette zorla şehir merkezinden uzaklaştırılmıştır. Berlin'e bir şehir olarak yaptıkları katkılar bütünüyle görünmezden gelinmiştir. Dahası, bu romantik/milliyetçi üslup anıtsallığa karşı benimsediği geleneksel yaklaşımla Reichstag'ın önünde bulunan alan için hazırladığı çağdaş planlarda (her ne kadar elle tutulur bir referans bulunmasa ve belki de farkında bile olunmasa da) Albert Speer'in (Hitler için 1933'te çizilmiş) planlarının adeta bir kopyasını ortaya çıkarmıştır. Neyse ki Berlin'in kolektif sembolik sermayesi için sürdürülen arayış sadece böylesi örneklerle dolu değil. Örneğin, Norman Foster'ın Reichstag'ı yeniden inşa etmesinin ya da çokuluslu şirketlerce (yerel mimarlara karşılık) çağırılan uluslararası modern mimarların Potsdamer Platz'a hakim olan yapılarının bu üslupla örtüştüğü söylenemez. Çokuluslu hegemonya tehdidine karşı verilen yerel romantik tepki de, tabii ki, şehir için karmaşık yollarla meydana getirilen türlü temayüz göstergelerinin arasında yalnızca ilgi çekici masum bir öge olarak da kalabilir (ne de olsa Schinkel da kayda değer bir mimari meziyete sahipti, ayrıca yeniden inşa edilen bir on sekizinci yüzyıl kalesi de Disneyleşmeye oldukça müsait bir yapıdır). Ancak hikâyenin olası kötü kısmı aynı zamanda asıl ilgi çekici yanı, çünkü tekeli rant ilişkilerinin ne kadar da kolay tükenebileceğini gösteriyor. Eğer bu görece sınırlı planlar, ayrımcı estetikler ve söylemsel uygulamalar hakim olsaydı, o zaman yaratılan kolektif sembolik sermaye serbestçe ticaret yapmaya engel teşkil ederdi, çünkü tam da sahip olduğu özel niteliklerden ötürü büyük ölçüde küreselleşmenin dışında konumlanmış olurdu. Kent yönetiminin hükmetme olasılığı bulunan kolektif tekeli güçler daima çokuluslu küreselleşmenin bayağı kozmopolitanizminin aleyhinde düzenlenmeye uygundur.

(Tekeli rantların temelinde bulunan temayüz göstergelerinin kaybına neden olacak kadar saf bir ticarileşmeye doğru ilerleyen ya da ticarete engel teşkil edecek denli özel temayüz göstergeleri inşa eden) iki çelişki bakidir. Yine de, tıpkı şarap ticaretinde olduğu gibi, ortada daima

bir ürünle, bir yerle, kültürel bir biçimle, bir gelenekle ya da mimari bir mirasla ilgili olarak neyin özel olup neyin olmadığını belirleyen güçlü söylemsel etkiler mevcuttur. Söylemsel mücadeleler oyunun bir parçası halindedir ve (örneğin medya ya da akademideki) taraftarlar hedef kitlelerini de, finansal desteği de bu süreçler sayesinde kazanırlar. Örneğin, moda sayesinde büyük başarılarla ulaşılabilir (ilginçtir, şehirlerin kayde değer bir kolektif sembolik sermaye biriktirebilmesinin bir yolu da moda merkezi haline gelmekten geçer). Kapitalistler de bunun fazlasıyla farkında olduklarından kültür savaşlarına olanca hızıyla dahil olmak, çok-kültürlülük, moda ve estetik deryasına dalmak durumundadırlar, çünkü tam da bu araçlar sayesinde, yalnızca belirli bir süreliğine bile olsa, tek-elci rant kazanma olasılığı elde edilebilir. Ve eğer, iddia ettiğim gibi, tek-elci rantlar daima kapitalist arzusunun bir nesnesiyse, o zaman kültür, tarih, miras, estetik ve anlamlar alanına müdahale ederek tek-elci rant kazanılmasını sağlayan araçlar bütün kapitalistler için kaçınılmaz olarak büyük öneme sahip demektir.

Tekelci Rant ve Umut Mekânları

Eleştirmenlerin önermemin ekonomik yönden indirgemeci olduğunu düşünerek şikayete başlaması yakındır. Sanki kapitalizm yerel kültürleri üretiyor, estetik anlamları şekillendiriyor ve bu yolla doğrudan sermaye döngüsü içine dahil edilemeyen her tür farklılığın gelişmesinin önünü keserek yerel girişimlere hükmediyor mu gibi gösterdiğimi söyleyecekler. Bu türden bir okumaya engel olamam, ama böyle anlaşılırsa mesajım çarpıtılmış olur. Sermaye birikimi mantığı içinde tek-elci rant kavramını ele alarak göstermeyi umduğum şey, sermayenin yerel farklılıkları, yerel kültürel çeşitlilikleri ve kaynağı ne olursa olsun estetik anlamları sahiplenme ve bunlardan kazanç sağlama yollarının olduğuydu. Örneğin ABD'deki müzik endüstrisi her türden müzisyenin takipçilerini ve yaratıcı oldukları alanları en iyi şekilde kendine mal etmeyi bilmiştir (üstelik neredeyse istisnasız müzisyenden çok endüstri yararına olacak şekilde). Ne de olsa, utanmak nedir bilmeksizin her şeyin metalaştırılıp ticarileştirilmesi yaşadığımız zamanın alametifarikalarından.

Fakat tek-elci rant çelişkiler barındıran bir biçimdir. Tek-elci rant ara-

yışı küresel sermayeyi ayırt edici niteliklere sahip yerel girişimleri değerlemeye sevk eder (ve belirli açılardan, girişim ne kadar çok ayırt edici niteliğe sahipse o kadar makbuldür). Aynı arayış, ayrıca, benzersizliğin, sahiciliğin, özelliğin, orijinallliğin ve sosyal hayatın meta üretiminin gerektirdiği homojenlikle tutarsız olan her türlü başka boyutun değerlendirilmesini yapmaya da vesile olur. Ve eğer sermaye tekeli rantların mal edilmesi için şart olan benzersizlik niteliğini büsbütün ortadan yok etmeyecekse (ki başkaca hiçbir şey yapmadığı pek çok örnek sayabiliriz), o halde farklılaşmayı bir biçimde desteklemeyi ve işini pürüzsüz görmesine mani olabilecek aykırı ve kontrol edilemez yerel kültürel gelişmeleri bir yere kadar serbest bırakmayı bilmelidir. Her türlü muhalif hareket bu gibi alanlarda biçimlenebilir; genellikle muhalif hareketlerin zaten sağlam bir şekilde orada yerleşik olmadığı düşünülse dahi. Sermaye açısından sorun, bu farklılıkları tekeli rant elde edebilecek biçimde sistemin bir parçası haline getirip işleyişe dahil etmekte, metalaştırmakta ve paraya dönüştürmektedir. Muhalif hareketler açısından sorun, özgünlük, benzersizlik, sahicilik, kültür ve estetik anlamların geçerliliğinin gözünü hırs bürümüş muktedirlerin tekeli rant elde edebileceği daha verimli alanlar yaratmakta kullanılmasındansa yeni olasılık ve alternatiflerin yolunu açmak için kullanılmasındadır. Her ne kadar genellikle parçalanmış olsa da, kapitalist sahiplenme ve sanatsal yaratıcılık arasında süregelen büyük mücadeleler, cemaatin kültürel meseleleri dert edinen bir kesiminin çokuluslu kapitalizme muhalif politikardan taraf olmasına yol açabilir.

Yine de, genellikle sahicilik, orijinallik ve belirli bir kültürün sahip olduğu estetiğe 'saf' değerler eklemekten edemeyen muhafazakarlığın ve hatta gerici dışlayıcılığın ilerici bir politika için yeterli bir temel oluşturacağından da emin olamayız. Kolayca Avrupa'nın pek çok yerinde şimdiden sıkıntılı işaretler veren neofaşist bir yerel, bölgesel ya da milliyetçi kimlik politikasına dönüşmesi de mümkündür. Solun karşılığında boğuşmak zorunda kaldığı ana çelişki budur. Dönüşüm hedefleyen politikalara alan açılmasının nedeni, sermayenin hiçbir zaman bu alanları kapatmayı göze alamaması ve sol muhalefetin buraları yavaş yavaş daha iyi kullanmaya başlamasıdır. Seattle, Prag, Melbourne, Bangkok ve Nice'ten sonra şimdi de (iş dünyasının elit tabakasının ve hükümet lider-

lerinin Davos'ta yaptıkları yıllık toplantılar aleyhine) Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumu'nda kendini daha yapıcı bir biçimde açık eden neoliberal küreselleşme karşıtı parçalanmış muhalif hareketler, bu türden bir alternatif politikanın temsilcisidir. Alternatif politika küreselliği tamamiyle reddetmez, ama farklı koşullar altında gerçekleşmesini ister. Girişim için kucak açan şehrin Barcelona, Berlin, San Francisco ya da Milano değil de Porto Alegre olması da şüphesiz tesadüf değildir. Çünkü burada kültür ve tarihin güçleri (Brezilya İşçi Partisi'nce yönetilen) politik bir hareket tarafından bambaşka yollarla, Bilbao'daki Guggenheim Müzesi'nde ya da Londra'daki Tate Gallery'nin yeni kısmında gösteriş yapandan başka bir türden kolektif sembolik sermaye arayışı için seferber oluyor. Porto Alegre'de birikim sürecinde olan temayüz göstergeleri, özellikle tekelci rantlardan medet ummayan ya da genel anlamda çokuluslu kapitalizmin içine hapsolmayan alternatif bir küreselleşmenin temellerini atma mücadelesinden beslenmektedir. Halkı seferber etme çabası sayesinde, bilfiil yepyeni kültürel biçimler ile yepyeni sahiçilik, orijinallik ve gelenek tanımları inşa etmekte. 1960 ve 1970'lerde Kızıl Bologna'da yapılan dikkate değer deneylerin de gösterdiği üzere, bu, izlemesi zor bir yoldur. Sosyalizm tek bir şehirde uygulanması mümkün olmayan bir kavramdır. Fakat öte yandan küreselleşmenin şu anki haline alternatifin yukarıdan gönderilmeyeceği de ortada. Ancak pek çok yerel mekânın geniş bir harekete katılımıyla gerçekleşebilir.

Tekelci rant arayışında kapitalistlerin karşısına çıkan çelişkiler işte bu noktada belirli bir yapısal önem kazanıyor. Sahicilik, yerellik, tarih, kültür, kolektif bellek ve gelenek değerlerini ticaret nesnesi haline getirmenin yollarını ararken, içinde alternatiflerin tasarlanabileceği ve peşine düşülebileceği bir politik düşünce ve eylem mekânı açarlar. Bu mekân muhalif hareketlerce derinlemesine keşfedilmeyi ve geliştirilmeyi hak ediyor. Alternatif bir küreselleşmenin kuruluşu için kilit umut mekânlarından biri ve şimdiye kadar olanın tersine kültürün ilerici güçlerinin sermayeninkileri mülk edindiği bir mekândır.

DAVID HARVEY

Sermayenin Mekânları

ELEŞTİREL BİR COĞRAFYAYA DOĞRU

David Harvey son dönemin en çok referans verilen, en etkileyici sosyal kuramcılarının biri. Aktivist kimliği ve antikapitalist hareketler üzerine yazdıklarıyla da bilinen Harvey'in ünü ve etkisi bakış açısını değiştirdiği coğrafya biliminin yanı sıra sosyoloji, politik ekonomi, mimari, iktisat, edebiyat incelemeleri ve kent çalışmalarına kadar uzanıyor. Bu kitap 30 yılı aşkın bir süre zarfında yazdığı makaleleri ilk kez bir araya getirerek Harvey'in eleştirel coğrafya kuramının gelişimine ve düşüncesinin yapıtaşlarına ayna tutuyor.

Coğrafi araştırmaların sonucu elde edilen bilginin sistematik bir biçimde ele alınamayacağı, coğrafyanın yalnızca veri sunduğu yönündeki doktrine karşı çıktığı gibi Marksizm ve sosyal teoriye coğrafya ve mekân boyutunun kazandırılmasında da önemli bir yeri olan Harvey, "Coğrafya Bilgisi/Politik İktidar" ve "Mekânın Kapitalist Üretimi" isimli bölümlerle iktidar, politik ekonomik yapı, bilgi, sosyal bilimler ve coğrafya arasındaki ilişkiyi yeniden kurarken; sermaye birikiminin, mekânın kapitalist üretiminin ve eşitsiz gelişimin coğrafyasını Marksist bakış açısıyla ele alıyor. Kapitalizmin jeopolitiğini sergilerken Kant, Marx, Hegel, Foucault, Von Thünen ve Heidegger gibi düşünürlerin kuramlarında coğrafi düşüncenin izlerini gösteriyor.

34 TL

www.selyayincilik.com

ISBN 978-975-570-574-3

 SEL